

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ISSN 1512-3154

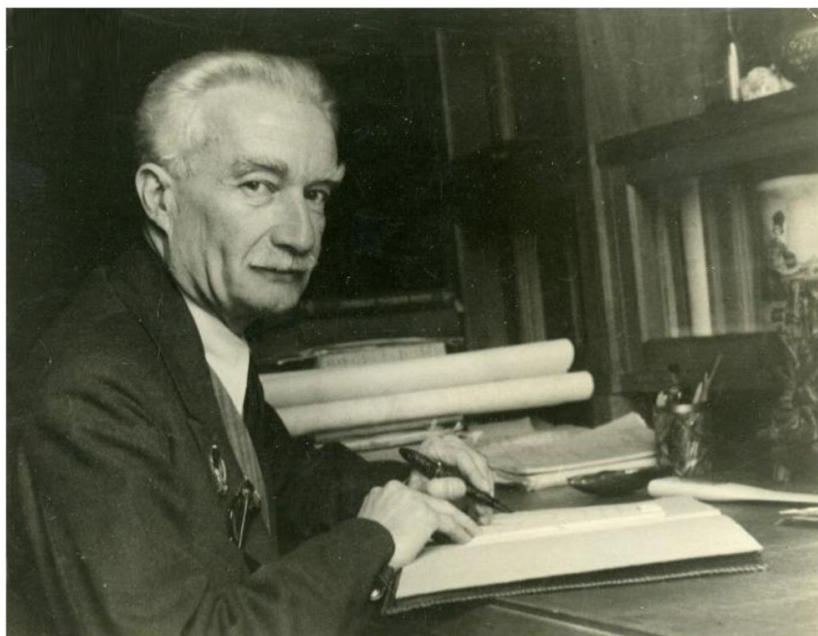
ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები

1(18)

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2016

ქვენება აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის
დაბადებიდან 140 წლის თებულეს

*Dedicated to the 140 anniversary of the
birth Academician Ivane Javakishvili*

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2016

უაკ (UDC) 94(100) „15/18“ + 94(100) „1918/...~
ა-984

სარედაქციო კოლეგია: EDITORIAL BOARD:

ირაკლი გაბისონია

ზურაბ გამეზარდაშვილი

გია გელაშვილი

ოთარ გოგოლიშვილი

შაჯი-მურად დონოგო

(მაჰაჩყალის უნივერსიტეტი)

შოთა ვადაჭკორია

გუნტის ზემიტისი

(ლატვიის ისტორიის ინსტიტუტი)

ნუგზარ ზოსიძე

ვასილ კაჭარავა

იგორ კვესელავა

ვაჟა კიკნაძე

სულხან კუპრაშვილი

ალექსანდრე მოსიაშვილი

უჩა ოქროპირიძე

რიმვიდას პეტრაუსკასი

(ვილნიუსის უნივერსიტეტი)

ანჟეი პუქშტო

(ვიტაუტას დიდის უნივერსიტეტი)

გელა საითიძე

(რედაქტორის მოადგილე)

ლელა სარალიძე

ავთანდილ სონლულაშვილი

(რედაქტორი)

ხათუნა ქოქრაშვილი

(პასუხისმგებელი მდივანი)

დოდო ჭუმბურიძე

(რედაქტორის მოადგილე)

ნიკო ჯავახიშვილი

(რედაქტორის მოადგილე)

Irakli Gabisonia

Zurab Gamezardashvili

Gia Gelashvili

Otar Gogolishvili

Hadji-Murad Donogo

(University of Makhachkala)

Shota Vadachkoria

Guntis Zemītis

(Institut of History of Latvia)

Nugzar Zosidze

Vasil Kacharava

Igor Kveselava

Vazha Kiknadze

Sulkhan Kuprashvili

Aleksandre Mosiashvili

Ucha Okropiridze

Rimvydas Petrauskas

(Vilnius University)

Andžej Pukšto

(Vytautas Magnus University)

Gela Saitidze

(Deputy editor)

Lela Saralidze

Avtandil Songulashvili

(Editor)

Khatuna Kokrashvili

(Executive secretary)

Dodo Chumburidze

(Deputy editor)

Niko Javakhishvili

(Deputy editor)

საგამომცემლო საბჭო:

ირინა არაბიძე, ლელა მიქიაშვილი, შორენა მურუსიძე, მზია ტყავაშვილი.

PUBLISHING COUNCIL:

Irina Arabidze, Lela Mikiashvili, Shorena Murusidze, Mzia Tkavashvili.

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2016

თბილისი, 0179, ი. შავვაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

შ ი ნ ა ა რ ს ი

Contents

ავთანდილ სონღულაშვილი.....11
ივანე ჯავახიშვილი და თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებელთა
შემაღგანლობა 1918-1921 წლებში

Avtandil Songulashvili

Ivane Javakhishvili and Tbilisi State University Composition of Professors in 1918-1921

ნიკო ჯავახიშვილი 21
სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში ივანე
ჯავახიშვილის მოღვაწეობის ისტორიიდან

Niko Javakhishvili

From the History of Ivane Javakhishvili's Activity at Saint-Petersburg University

ს ა ქ ა ზ თ ე ე ლ თ ს ი ს ტ ო რ ი ა

The History of the Georgia

დავით ჯავახიშვილი 36
სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწული – ვახტანგ
 („კარგი“) ბაგრატიონი

David Javakhishvili

The Prince Vakhtang ("Kargi") Bagrationi – the Inheritor of the Royal Throne

ლელა მიქიაშვილი 46
ქართლ-კახეთის მეფეთა ლეგიტიმაციის საკითხი
და რუსეთის ფაქტორი (XVIII ს-ის II ნახევარი)

Lela Mikiashvili

*The Legitimacy of the Kings of Kartli and Kakheti and the Factor of Russia
(The Second Half of the 18th Century)*

ხათუნა ქოქრაშვილი.....63
შიდა ქართლის მთიანეთში რუსეთის კოლტიკის
ისტორიისთვის (XIX საუკუნე)

Khatuna Kokrashvili

For The History of the Russian Policy in the Shida Kartli Highland (XIX century)

დოდო ქუმბურიძე.....	82
ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოლიტიკური ორიენტაცია და „საფლავი მეფის ირაკლისა“	
Dodo Chumburidze <i>Understanding Nikoloz Baratashvili's Political Vision</i> („The Tomb of King Irakli“)	
გელა საითიძე	106
„ღირსეული მამულიშვილი, ღირსეულთა შორის“, (აღ. ყიფშიძის (ფრონელის) გარდაცვალებიდან 100 წლის გამო)	
Gela Saitidze <i>„A Noble and Worthy Patriot“ (to mark 100 years since the death of Alexander Kipshidze (Proneli))</i>	
ზვიად ტყეშელაშვილი	120
სამეცნიერო პროგრესის სოციალური კონტექსტი თერგდალეულთა პუბლიცისტურ ნააზრევში	
Zviad Tkeshelashvili <i>Tergdaleulebi about the Social Importance of Scientific Progress</i>	
შოთა ვადაჭკორია.....	129
ერთხელ კიდევ საქართველოს ინტერპარტიული საბჭოს შექმნის დროის დაზუსტებისათვის	
Shota Vadachkoria <i>To Clarify Once Again the Date of Creation of an Inter Party Committee</i>	
ნუგზარ ზოსიძე, გუგული კუკულაძე.....	142
„სედაი მილეთელთა“ ბათუმის ოლქში საქმიანობის ზომიერითი უცნობი დეტალი	
Nugzar Zosidze, Guguli Kukuladze <i>Some Unknown Details of „Sedai Mleti“ Activities in the Area of Batumi</i>	
ალექსანდრე მოსიაშვილი.....	150
ქართველ წვევამდელთა მდგომარეობა 1989-1990 წლებში	
Aleksandre Mosiashvili <i>Conditions of Georgian Selectees in 1989-90's</i>	
ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ი და მ ს ო ფ ლ ი თ	
G e o r g i a a n d t h e W o r l d	
მზია ტყავაშვილი	156
რუსეთის სამხრეთის ლაშქრობა (1722) და საქართველო	
Mzia Tkavashvili <i>Russia's Southern March (1722) and its Result to Further Development of the Georgian State</i>	

ოთარ გოგოლიშვილი.....174
რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომი და აჭარა

Otar Gogolishvili

Russian – The Ottoman Empire War (1828-1829) and Adjara

ქსოფლოისტიკა

The History of the World

არჩილ ჩაჩხიანი 183

ბენერალი მუსტაფა ქემალი და „ანატოლიელი პროტესტანტანტაბი“ — წინააღმდეგობის მოძრაობის დასაწყისი

Archil Chachkhiani

General Mustafa Kemal and the „Anatolian Protestants“ – Beginning of the Resistance Movement

ქათულო ემიგრაციის ისტორიანი

From the History of the Georgian Emigration

ლელა სარალიძე.....205

ქართველი პოლიტიკური ემიგრაციის დამოკიდებულება მეორე მსოფლიო ომში მონაწილე ქვეყნებისადმი

Lela Saralidze

The Georgian Political Immigrants Attitude Towards the Countries Involved in World War II

ბოლიტიკური ბოტიკტიკები

The Political Portraits

ავთანდილ სონღულაშვილი.....222

ნიკიტა ხრუშჩოვის პოლიტიკური პორტრეტისათვის

Avtandil Songulashvili

Political Portrait of Nikita Khrushchev

რელიგია. ეკლესიის ისტორია

Religion. History of the Church

ნინო ღამბაშიძე.....243

ეკლესიისა და ხალხური სარწმუნოების ურთიერთობა საეკლესიო კრებების და ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით

Nino Ghambashidze

Relations of Church and the Folk Religion According to the Georgian Church Councils and Some Historical Documents

ირინა არაბიძე 257
 აგრარული რეფორმის ასახვა საქართველოს ეკლესია-
 მონასტრების მდგომარეობაზე (1917-1920 წწ.)
Irina Arabidze
Agrarian Reform and Georgian Churches and Monasteries (1917-1920)

მაია ამირგულაშვილი 268
 რელიგიის ფაქტორი კავკასიურ კონფლიქტებში
Maia Amirgulashvili
Factors of Religion in the Caucasian Conflicts

არქიმანდრიტი მიქაელ (ზაზა) ეჯიბიშვილი 274
 საქართველოს ეკლესია კათოლიკოს-პატრიარქის
 ილია II-ის აღსაყდრების პერიოდში
Archimandrite Michael (Zaza) Ejibishvili
*The Orthodox Church of Georgia in Catholicos-Patriarch Ilia II Enthronization
 Period*

წყაროთმცოდნეობა
S o u r c e S t u d y

გია გელაშვილი 286
 გოტფრიდ მერცხახერი აფხაზებისა და ოსების შესახებ
Gia Gelashvili
Gottfried Merzbacher (1843-1926) about Abkhassians and Ossetians

განათლება და კულტურა
E d u c a t i o n a n d C u l t u r e

იგორ კვესელავა 326
 მსოფლიო საგანმანათლებლო სისტემის თეორიული და
 პრაქტიკული ასპექტები და საქართველო
Igor Kveselava
*The Theoretical and Practical Aspects of World Educational System and
 Georgia*

ზვიად ტყეშელაშვილი 338
 ხელოვნებისა და მეცნიერების, როგორც კულტურული
 ძმების პრობლემა
Zviad Tkeshelashvili
The Problem of Art and Science as Cultural Action

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია
C r i t i c i s m   a n d   B i b l i o g r a p h y

ავთანდილ სონღულაშვილი.....348
ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენი
(ნინო მაისურაძე, „ქართული ტრადიციული მუსიკა და
ეროვნული ცნობიერება“)

Avtandil Songulashvili

*The Significant Acquisition of the Georgian Historiography (Nino Maisuradze,
The Georgian Traditional Music and National Awareness)*

პილოტა
C o n g r a t u l a t i o n

პროფესორი ნიკო ჯავახიშვილი ლატვიის საგარეო
სამმეთა სამინისტროს სპეციალური სიგელით
დაჯილდოვდა.....354

*Professor Niko Javakhishvili was Awarded with the Honorary Diploma
of the Ministry of the Foreign Affairs of Latvia*

კრებული გამოდის წელიწადში ორჯერ

კრებულის სარედაქციო კოლეგია ხელმძღვანელობს კანონით პრესის შესახებ. გამოქვეყნებული მასალების სიზუსტეზე და შინაარსზე პასუხისმგებელია ავტორი.

რედაქციის მისამართი:

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილება

თბილისი, პეტრე მელიქიშვილის ქ. № 10, III სართული
ტელეფონი: 2 93 41 37

ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს ი ს ტ ო რ ი ა

ავთანდილ სონღულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების გამგე, პროფესორი

ივანე ჯავახიშვილი და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებელთა შემაჯავებლობა 1918-1921 წლებში

საქართველოში, როგორც სხვა განაპირა კოლონიურ მხარეებში, ცარიზმი ყველანაირად ზღუდავდა განათლების კერებს, რათა ხალხი სიბნელესა და უვიცობაში ჰყოლოდა. ქართველი ინტელიგენციისათვის შეზღუდული იყო არა მარტო ფორმირების ბაზა, არამედ სამოღვაწეო ასპარეზი. უმაღლესი სასწავლებელი არ არსებობდა, საშუალო სკოლების ქსელი მეტად ვიწრო იყო და ხალხის მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდა. რუსეთში კურსდამთავრებულ ქართველ ახალგაზრდებს მთავრობის სამსახურში ძნელად და საგანგებო შერჩევით ლებულობდნენ. ასე რომ ქართველი ინტელიგენცია უპირატესად პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა, თავისუფალი პროფესიით იყო შემოფარგლული [1, 334].

მიუხედავად მცდელობისა, ქართველმა საზოგადოებამ ვერ შეძლო უმაღლესი სასწავლებლის დაფუძნება მეფის რუსეთის დროს. გარკვეული პერსპექტივა შეიქმნა, მხოლოდ 1917 წლის თებერვლის მოვლენების შემდეგ. 1917 წლის გაზაფხულზე ქუთაისში ჩამოდის მაშინ პეტერბურგის უნივერსიტეტის დოცენტი ივანე ჯავახიშვილი. მას განზრახული ჰქონდა თბილისში ქართული უნივერსიტეტის დაარსება. ქუთაისის საზოგადოება ამ გაბედულ, თითქმის ფანტასტიკურ ინიციატივას აღფრთოვანებით შეხვდა. შეიქმნა სათანადო კომიტეტი, რომლის მდივნად დაინიშნა ა. ჯანელიძე. მოინვიეს თათბირი მომავალი უნივერსიტეტის გახსნასთან დაკავშირებით. სხდომას ესწრებოდნენ უნივერსიტეტის მომავალი თანამშრომლები: ი. ყიფშიძე, ა. რაზმაძე, ა. ხარაძე, შ. ნუცუბიძე, გ. ახვლედიანი, დ. უზნაძე

და სხვ. აქ იმსჯელეს მომავალი უნივერსიტეტის სტრუქტურის შესახებ [2, 115-116].

ეს ის პერიოდია, როდესაც რუსეთში გამოჩნდა ნითელი ბაბთები, რომელიც მკერდზე ჰქონდათ მაღალი, ბურჟუაზიულ-ლიბერალური ინტელიგენციის წარმომადგენლებს. თუმცა ეს ნიშანი ყოველთვის როდი ადასტურებდა მათ რევოლუციონერობას [3, 97]. ზოგიერთ ინტელიგენტს მიაჩნდა, რომ მკერდზე მიმაგრებული ნითელი ბაბთის გარეშე ქუჩაში გასვლა საშიში იყო. სამუალო ფენიდან გამოსული ინტელიგენცია მართალია უარყოფითად შეხვდა რევოლუციას, მაგრამ ჩქარობდნენ დაედასტურებინათ რევოლუციისათვის ერთგულება ბაბთით და ყველას გასაგონად ეწოდებინათ ჩამოგდებული მეფისათვის „ნ ი კ ო ლ ა შ კ ა“, ხოლო დედოფლისათვის „ს ა შ კ ა“ [3, 99].

1917 წლის 3 ოქტომბერს გაიხსნა ქართული უნივერსიტეტის საზოგადოების პირველი საერთო კრება. ამ ფაქტმა საერთოდ ფართო გამოძახილი ჰპოვა უცხოეთში. შემთხვევითი არ არის, რომ კრებას თავისივე სურვილით ესწრებოდა ამერიკელი პროფესორი როსი [4, 1].

უნივერსიტეტის ძირითადი დებულებანი ქართველი ინტელიგენციის სახელით აკ. ჩხენკელმა წარუდგინა რუსეთის სახალხო განათლების სამინისტროს დასამტკიცებლად. მაგრამ რუსეთში საბჭოთა რეჟიმის დამკვიდრებამ კავშირი განწყვიტა თბილისსა და პეტერბურგს შორის. „ნითელმა“ კომისრებმა ბუნებრივია აღნიშნულ საკითხზე რეაგირება არ მოახდინეს.

ამიერკავკასიის კომისარიატის შექმნის შემდეგ, ხელისუფლების ამ ორგანომ 1917 წლის 2 დეკემბერს დაამტკიცა უნივერსიტეტის დებულება. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ეროვნულმა ხელისუფლებამ ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია საქართველოს „ალმა-მატერს“ [5, 1].

თუ არა ივანე ჯავახიშვილი, საქართველოში უნივერსიტეტი საბჭოთა რეჟიმის დამყარების შემდგომ დაარსდებოდა და ერის მოღალატე ქართველ ბოლშევიკ-კომუნისტებს მიეცემოდათ ნონადი არგუმენტი მათი კეთილმყოფლობისა საქართველოსათვის. თუ მავანთათვის დღეს ეს საცილობელი გახდა, სამაგიეროდ კარგად უწყოდნენ ჩვენმა იმდროინდელმა გამოჩენილმა მოღვაწეებმა [6, 96].

უნივერსიტეტის დაარსება-დაფუძნების საქმეში ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლი ისეთივე დიდი და გადამწყვეტი ხასიათისაა, როგორც ქართული ისტორიოგრაფიის ახალი ეტაპის შექმნაში [6, 97].

კადრების საკითხის გადაწყვეტაზე ჯერ კიდევ ყურადღება გამახვილა 1917 წლის 3 ოქტომბერს გახსნილმა ქართული უნივერსი-

ტეტის საზოგადოების პირველმა საერთო კრებამ. ამ საქმის ორგანიზაცია დაევალა ნოვოროსიის უნივერსიტეტის დოცენტს პ. მელიქიშვილს, პეტროგრადის უნივერსიტეტის დოცენტს – ივ. ჯავახიშვილს და მოსკოვის უნივერსიტეტის დოცენტს ანდრია რაზმაძეს [4, 6ა].

1918 წლის 25 იანვარს პრესაში გამოქვეყნდა უნივერსიტეტის მასწავლებელთა პირველი შემადგენლობა: რექტორი დამსახურებული პროფესორი პეტრე მელიქიშვილი, სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანი პროფესორი ივანე ჯავახიშვილი, მდივანი: პროფ. იოსებ ყიფშიძე, პროფესორები: ანდრია ბენაშვილი, კორნელი კეკელიძე, დიმიტრი უზნაძე, ფილიპე გოგიჩაიშვილი. პროფესორთა მოადგილეები: ანდრია რაზმაძე, სვიმონ ავალიანი, შალვა ნუცუბიძე, გიორგი ახვლედიანი, აკაკი შანიძე. მეცნიერ ხელმძღვანელები: ექვთიმე თაყაიშვილი, იუსტინე აბულაძე. ლექტორები: ელისაბედ ორბელიანი (ფრანგული ენა), არტურ ლაისტი და ილია ყიფშიძე (გერმანული ენა), ვანდა ღამბაშიძისა (ინგლისური ენა) [7].

უნივერსიტეტის პროფესორთა პირველი შემადგენლობის მიხედვით ადვილად დავასკვნით, რომ ჩვენი ახლად დაარსებული უმაღლესი სასწავლებელი თავისი დონით თამამად გაუხსნორდებოდა უკვე ჩამოყალიბებულ, დიდი ტრადიციების მქონე უნივერსიტეტებს. პროფესორთა შემადგენლობა, მცირე გამონაკლისით, „ახალგაზრდული“ იყო – ივ. ჯავახიშვილი 42 წლისა, კ. კეკელიძე – 39-ისა, ა. შანიძე, გ. ახვლედიანი, შ. ნუცუბიძე, ი. ყიფშიძე, გ. ჩუბინაშვილი – ოცდაათისა ან ორი-სამი წლით მეტისა, ა. რაზმაძე – ოცდარვისა. თვით ექვთიმეც ამ დროს მხოლოდ 55-ისა იყო [8, 8].

1918 წლის 26 იანვარს უნივერსიტეტის გახსნის დღეს საპროგრამო სიტყვით მიმართა საზოგადოებას პეტრე მელიქიშვილმა: „თქვენო უწმინდესობავ, ბატონებო. საზოგადო სამეცნიერო კვლევა ძიების გარდა ჩვენი უნივერსიტეტის მთავარს მიზანს ჩვენი ქვეყნის მეცნიერული შესწავლა შეადგენს. ვინ არ იცის, რომ უკვე კარგა ხანია, რაც ევროპიელ მეცნიერთა გულისყური ამ საგნისკენ იყო მიპყრობილი. მხოლოდ ჩვენი ენების თავისებურებით აიხსნება, რომ მათ ენათმეცნიერების ამ დარგის სიძნელე ჯეროვნად ვერ სძლიეს. ვინ არ იცის, რაოდენათ საგულისხმოა ჩვენი ქვეყნის წარსულიცა და ნივთიერი კულტურაც, რომელთა მრავალრიცხოვანი ძეგლები ჩვენს სამშობლოს ამკობენ და მნახველთა თვალს აკვირვებენ. არც გასაკუთრველია რომ ჩვენი უნივერსიტეტის არსებობას საფუძველი სწორედ ჰუმანურ-მეცნიერებათა დარგის მოწყობით ედება.“

მაგრამ მარტო ამ მხრივ ხომ არ არის საყურადღებო ჩვენი ტურფა საქართველო. მისი ბუნება მიმზიდველია მეცნიერისათვის

არა მარტო თავისი გარეგანი სილამაზით, არამედ იმ საიდუმლოებით, რომელთაც სამსეა მისი გული. ჩვენში მაგალითად ბევრი ისეთი მცენარე შენახულია, ეხლაც ცოცხლობს და ხარობს, რომელნიც ევროპაში დიდხანია გაქრნენ უკვალთ. მაშასადამე ჩვენი ქვეყნის ბუნებმეცნიერისათვის ცოცხალი ნიგნია, რომელშიც მრავალსაუკუნოვანი წარსულის ამოკითხვა შეიძლება. მეტად მდიდარია ჩვენი სამშობლო აგრეთვე სამკურნალო ნყლებით, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ განკურნებაში. მაგრამ მომეტებული მათგანი საკმარისათ მეცნიერულათ შესწავლილი არ არის, არც შემადგენლობის მხრივ, არც მოქმედების მხრივ. აი, აქაც რამოდენი სამეცნიერო სამუშაო არის ქიმიკოსებისათვის და მკურნალებისათვის. კიდევ ბევრი რამ ითქმის, მაგრამ ესეც კმარა.

ის მხურვალე სიყვარული მეცნიერებისადმი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი, ამ დიდ საქმის განხორციელების მონაწილეთაგანი გამსჭვალულია და ის აღტაცება, რომელიც ქართულ საზოგადოებას ეტყობა, იმის თავდება, რომ ჩვენი უნივერსიტეტი წარმატების გზას დაადგება, რომ იგი დღეგრძელი იქნება და მომავალში აყვავდება. იმედი მაქვს, რომ ამას ჩვენი უნივერსიტეტის სტუდენტებიც თავიანთ მხნე და ნაყოფიერ მუშაობით ხელს შეუწყობენ და მოემზადებიან მომავალი მუშაობისათვის ჩვენ საყვარელი სამშობლოს საკეთილდღეოდ“ [9, 6-9].

უნივერსიტეტის გახსნამ და დამოუკიდებლობის აღდგენამ დიდი გამოხმაურება ჰპოვა საქართველოში. სახელმწიფო აპარატისა და მთელი ცხოვრების „გაქართულებამ“ ბუნებრივად მიიზიდა ხალხი დედაქალაქისაკენ. თბილისში ისევე, როგორც მთელ რესპუბლიკაში, დიდი აღფრთოვანება იგრძნობოდა. ქართველი ხალხის წინაშე ახალი და რთული, ხშირად ჯერ კიდევ გამოუცნობი ამოცანები იდგა, მაგრამ საერთო ენთუზიაზმისათვის სიძნელები თითქოს არც არსებობდნენ. მთავარი ის იყო, რომ ხალხი თავისი ბედის პატრონად გრძნობდა თავს და ყველა ცდილობდა საერთო საქმეში რაიმე წვლილი შეეტანა [10, 127].

საქართველოს ეროვნული საბჭოსა და საქართველოს რესპუბლიკის 1918 წლის 3 სექტემბრის კანონის თანახმად ქართული უნივერსიტეტი გამოცხადდა სახელმწიფო უნივერსიტეტად და ეწოდა „ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“. უნივერსიტეტის მატერიალური უზრუნველყოფისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოიყო საჭირო თანხა [11, 57].

უნივერსიტეტში პროფესორობა და კერძო დოცენტობა შეეძლოთ მხოლოდ იმ მეცნიერებს, რომელთაც უნივერსიტეტის მოძ-

ღვართ-მოძღვრობის სამეცნიერო ხარისხი ჰქონდათ, ან უცხოეთის რომელიმე უნივერსიტეტის მაგისტრის თუ დოქტორის ხარისხი ჰქონდა მინიჭებული. ამავე დროს დიპლომი და დისერტაცია სათანადო ფაკულტეტის მიერ უნდა ყოფილიყო განხილული.

მეცნიერს, რომელსაც რუსეთის უმაღლეს სკოლაში უხარისხოდ პროფესორობა ან დოცენტობა ჰქონდა მოპოვებული, თბილისის უნივერსიტეტის გამგეობას და პროფესორთა საბჭოს განსაკუთრებულ შემთხვევაში შეეძლოთ მისი პროფესორად მონიჭება.

ვისაც რუსეთის ერთ-ერთ უნივერსიტეტში სამეცნიერო ხარისხისათვის მხოლოდ სამაგისტრო გამოცდა ჰქონდა ჩაბარებული, ვიდრე დისერტაციას დაიცავდა პროფესორის მოადგილედ ან მოვალეობის აღმასრულებლად ითვლებოდა.

უნივერსიტეტს უფლება ჰქონდა სამეცნიერო ხარისხისათვის უნივერსიტეტთან დატოვებული სათანადო გამოცდის შემდეგ მოძღვართ-მოძღვრობის სამეცნიერო ხარისხით აღექურვა. პროფესორთა საბჭო უფლებამოსილი იყო განსაკუთრებული ღვაწლის მქონე პიროვნებისათვის დისერტაციის დაცვის გარეშე მიენიჭებინა მოძღვართ-მოძღვრობის ან დოქტორის ხარისხი.

უნივერსიტეტის გამგეობა ყოველწლიურად განათლების მინისტრს უგზავნიდა ლექციების ნუსხას. პროფესორთა, კერძო დოცენტების, მეცნიერ ხელმძღვანელთა, ლექტორების, ლაბორანტებისა და ასისტენტების მონაცემებს, მათი განათლებისა და სამეცნიერო ცენზის ცნობებს [11, 58-60]. უნივერსიტეტის პროფესორთა კორპუსში შედიოდა 33 კაცი, ლაბორანტ-ასისტენტად ირიცხებოდა 36 მუშაკი [2, 48].

დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში კვალიფიციური ინტელიგენციის ნაკლებობას შემდეგი გარემოებაც განაპირობებდა: დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე უმაღლესი განათლების დიპლომი პიროვნებას სახელმწიფო სამსახურში შესასვლელად სჭირდებოდა, ხოლო საზოგადოებრივი მოღვაწეობისათვის მთავარი ნიჭი და უნარი იყო [12, 47].

საერთოდ, დამოუკიდებლობის წლებში საქართველოს დაუბრუნდა სამშობლოს გარეთ განათლება მიღებული კადრები, რომლებმაც თავისი ცოდნა და გამოცდილება ეროვნული კულტურის აღორძინებისათვის წარმართეს. ქართველი სტუდენტები კი სწავლობდნენ როგორც რუსეთის იმპერიის საუნივერსიტეტო ქალაქებში (პეტერბურგში, მოსკოვში, კიევში, ტომსკში, ხარკოვში, დორპატში, ოდესაში, ვარშავაში, ყაზანში), ისე დასავლეთ ევროპაში – გერმანიაში (უმეტესად), ავსტრიაში, საფრანგეთში, შვეიცარიაში. იქ მიიღეს

განათლება იმათ, ვინც შემდეგ ჩვენს უნივერსიტეტსა და, საერთოდ, მეცნიერებას ჩაუდგა სათავეში – გარდა თვით ივ. ჯავახიშვილისა, ფ. გოგიჩაიშვილმა, კ. კეკელიძემ, აკ. შანიძემ, ი. ყიფშიძემ, გ. ახვლედიანმა, დ. ყიფშიძემ, ვ. ბერიძემ, ს. ყაუხჩიშვილმა (რუსეთში), დიმიტრი უზნაძემ, გიორგი ჩუბინაშვილმა, შალვა ნუცუბიძემ, ანდრია რაზმაძემ (უცხოეთში), ექიმებმა: გრიგოლ მუხაძემ, ალექსანდრე ნათიშვილმა, ალექსანდრე ალადაშვილმა, სპირიდონ ვირსალაძემ, სვიმონ ამირეჯიბმა, ივანე თიკანაძემ, ნიკოლოზ კახიანმა, ალექსანდრე მაჭავარიანმა, გაბრიელ ლამბარაშვილმა, მეტყვევე სელექციონერმა სოლომონ ქურდიანმა, ზოოტექნიკოსმა ილია ჯანდიერმა, კონსტანტინე ამირეჯიბმა, აგრონომმა იულონ ლომოურმა, მეღვინეობის სპეციალისტმა კონსტანტინე მოდებაძემ და ბევრმა სხვამ [8, 6]. მაგრამ თავდაპირველად ძალიან მძიმე მდგომარეობა იყო.

უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობას სურვილი ჰქონდა გაეხსნა იურიდიული ფაკულტეტი, რაც თავდაპირველად ვერ განხორციელდა, რადგან 1917-1918 წლებში სამეცნიერო ხარისხის მქონე იურისტები საქართველოში ერთ-ორი თუ მოიძებნებოდა [4, 4]. უფრო მეტიც 1919 წელს იუსტინე აბულაძემ სიბრძნის მეტყველების ფაკულტეტის საბჭოს თხოვნით მიმართა, რათა დაენიშნათ გამოცდა სპარსულ ენაში, რაც ესაჭიროებოდა სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. სამწუხაროდ ფაკულტეტზე არ აღმოჩნდა სპარსული ენის მცოდნე. ამიტომ ცდილობდა ი. აბულაძე საზღვარგარეთ წასვლას დასახელებული საგნის ჩასაბარებლად [13, 24].

ასევე, სამეცნიერო კადრების მძიმე მდგომარეობაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ 1919 წელს საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე ზოოლოგიაში გამოცდების ჩაბარება ვერ მოხერხდა, რადგან სახელმწიფო უნივერსიტეტში და საერთოდ თბილისში სპეციალისტი არავინ იყო [14, 6].

მდგომარეობის გამოსასწორებლად უნივერსიტეტის გამგეობამ შეადგინა იმ პირთა სია, რომელთა მონვევა ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე აუცილებლობას წარმოადგენდა. გამგეობა თხოვნით მიმართავდა განათლების სამინისტროს დახმარება აღმოეჩინა ამ პრობლემის გადაწყვეტაში. რუსეთიდან ჩამოსაყვან პროფესორთა შემადგენლობა 1919 წლის შემოდგომისათვის შემდეგი იყო: 1. გრიგოლ წერეთელი – პეტერბურგის უნივერსიტეტი; 2. ნიკოლოზ კახიანი – ეკატერინოსლავის უნივერსიტეტი; 3. სიმონ ამირეჯიბი, 4. ალექსანდრე ალადაშვილი და 5. პარმენ ჭეიშვილი – სამივე ხარკოვის უნივერსიტეტი; 6. ივანე ბერიტაშვილი – ოდესის უნივერსიტე-

ტი; 7. დიდებულები – ოდესის პოლიტიკეტიკუმი; 8. კრინიციკი-დარახველები – დონის როსტოვის უნივერსიტეტი; 9. მუსხელიშვილი – პეტერბურგის უნივერსიტეტი; 10. დ. ლულაძე – ვარშავის უნივერსიტეტი [15, 16, 50-51]. ამავე წელს პროფესორთა საბჭომ ბოტანიკის კათედრაზე დაამტკიცა აკადემიკოსი სერგი ნავაშინი [14, 29].

1919 წლის 18 ივნისს უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭომ სხდომაზე, თანახმად სიბრძნის მეტყველების ფაკულტეტის გადანყვეტილებისა, ერთხმად დაამტკიცა ბერძნული ენისა და ლიტერატურის კათედრაზე პროფესორად გრიგოლ ფილიმონის ძე წერეთელი. უნივერსიტეტის „პროფესურა“ დარწმუნებული იყო, რომ გ. წერეთლის უნივერსიტეტში მუშაობა ხელს შეუწყობდა საქართველოში უმაღლესი საუნივერსიტეტო მეცნიერების დანერგვა-განმტკიცებასა და აყვავებას. ამიტომ თხოვნით მიმართავდნენ უკვე ცნობილ მეცნიერს სამშობლოში დაბრუნებას [15, 52].

საზღვარგარეთ ცოდნა მიღებული ინტელიგენცია გულწრფელი აღტაცებით შეხვდა უნივერსიტეტის გახსნას. მრავალი მათგანი გამოთქვამდა სურვილს თავისი წვლილი შეეტანა მომავალი თაობის აღზრდაში. მაგალითად, მღვდელი ემანუელ ვარდიძე 1918 წლის შემოდგომაზე შემდეგი შინაარსის წერილით მიმართავდა უნივერსიტეტის რექტორს: „დაბრუნებულს ევროპიდან მაქვს სურვილი ვიმეცადინო და შევსწირო ჩემს სამშობლოს ჩემი წვლილი საზღვარგარეთ ქვეყნებში შექმნილი განათლებისა. ამისთვის გთხოვთ კეთილ ინებოთ და მიბოძოთ თქვენდა ნდობილ უნივერსიტეტში კათედრა ბერძნული ენისა.

ქ. კონსტანტინეპოლს არსებული კოლეჯის შემდეგ დამიმთავრებია ქ. რომში საერთაშორისო სასულიერო უნივერსიტეტი. ქართულისა და რუსულის გარდა შესწავლილი მაქვს ფრანგული, ლათინური, ბერძნული (ძველი თუ ახალი), გერმანული და იტალიური, ვკითხულობ ებრაულს და ვსაუბრობ ოსმალურს.

რომის უნივერსიტეტში მიღებული მაქვს ხარისხი ბაქალავრებისა და ლიცენციატობისა. იმედი მაქვს მიაპყრობთ ყურადღებას ამ ჩემს თხოვნას და ესრეთ მომცემთ საშუალებას ვიშრომო განათლებისათვის ჩვენი ახალგაზრდობისა“ [16, 161].

ამავე დროს უცხოეთში დაბადებულ მრავალ ქართველს სურვილი გაუჩნდა წინაპართა მიწაზე ჩამოსულიყო და მონაწილეობა მიეღო ქვეყნის აღმშენებლობაში. ერთ-ერთი ასეთი აღმოჩნდა ალექსო ლიცეუმის დირექტორი ჯვალალ მაჰირ ბეი მემარნიშვილი. წერილში, რომელიც სიბრძნის მეტყველების ფაკულტეტის დეკანს ივ. ჯავახიშვილს კონსტანტინეპოლიდან 1919 წლის 10 მარტს გამოუგზავნა

აღნიშნავდა: „მე გავათავე ოსმალეთის უმაღლესი მწერლობისა და მეცნიერების სასწავლებელი 1904 წელს და მას შემდგომ 8 წელს მასწავლებლად ვიყავი სტამბოლში, მარდენში, ესკიშეჰირში, ხოლო უკანასკნელი 6 წლის განმავლობაში ლიცეუმის დირექტორად ვიყავი მაგნეზიაში და ალექსოში. როგორც საქართველოს შვილს სურვილი მაქვს ჩემს ქვეყანას ვემსახურო, და ვითარცა ოსმალური ენის მცოდნეს, გთხოვთ, თუ ფაკულტეტი შესაძლოდ დაინახავს ოსმალური ენის ლექტორობა მომცეთ თფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში...“ [15, 174].

აქვე აღნიშნავთ, რომ უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობა მკაცრად ითხოვდა მისაღები ლექტორის მონაცემებს. ამავე დროს შეძლებისდაგვარად ყველა პირობას უქმნიდა პროფესორ-მასწავლებლებს სალექციო მუშაობაში. მაგალითად, სიბრძნის მეტყველების ფაკულტეტის დეკანი 1919 წლის სექტემბერში პროფ. სიმონ ავალიანს წერილობით მიმართავდა: „ვინაიდან დამდეგ სექტემბრისათვის ლექციათა ცხრილის შედგენაა საჭირო, გთხოვთ გვაცნობოთ – რა კურსს ნაიკითხავთ თქვენ და რამდენი საათი გექნებათ კვირაში. სასურველია ამასთანავე ვიცოდეთ ისიც, თუ რომელ დღეებში და რა საათებში უფრო მოხერხებული იქნება თქვენთვის ლექციების წაკითხვა“ [15, 71].

საინტერესოა, როგორ ხდებოდა აღნიშნულ პერიოდში კვალიფიკაციის ამაღლება. უნივერსიტეტის საბჭოზე დაცვის უფლება ეძლეოდა იმ მაძიებელს, რომელსაც ჩაბარებული ჰქონდა სადოქტორო გამოცდები [17, 6].

1920 წელს აკაკი შანიძემ დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად პროფესორთა საბჭოს წარუდგინა დისერტაცია – „სუბიექტური პრეფიქსი მეროე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნაში“. ოფიციალურ ოპონენტებად გამოყოფილი იყვნენ ივ. ჯავახიშვილი და გ. ახვლედიანი. პაექრობა შედგა 1920 წლის 9 მაისს.

პაექრობაში მონაწილეობა მიიღეს არაოფიციალურმა ოპონენტებმაც – კორნელი კეკელიძემ და პეტრე მირიანაშვილმა. ეს იყო პირველი დისერტაცია, დაცული თბილისის უნივერსიტეტში [18, 13].

დისერტაციის დაცვა მაშინ ძლიერ იშვიათი იყო თბილისში და ამიტომ „მთელი ქალაქის“ ყურადღებას იპყრობდა. ისეთსავე სენსაციას წარმოადგენდა, როგორც დღეს, მაგალითად, ფეხბურთის რომელიმე პასუხსაგები მატჩი მოყვარულთათვის. დაცვის დღეს უნივერსიტეტი ხალხით ივსებოდა [10, 155]. დამოუკიდებლობის პერიოდში მხოლოდ ორი დაცვა მოხდა, ერთი ა. შანიძისა და მეორე მ.

წინამძღვრიშვილის. პროცედურა ასეც ხდებოდა, მაგალითად, უკვე საბჭოთა რეჟიმის საწყის ეტაპზე ა. ჯანელიძე იცავდა სადოქტორო დისერტაციას. მის ოფიციალურ ოპონენტებად დაინიშნენ ნ. ყიფია-ნი და ა. თვალჭრელიძე. ამ დროს მეცნიერული ხარისხი არცერთს არ ჰქონდა და დისერტანტის სადისერტაციო შრომა არცერთს არ ჰქონდა ნაკითხული [10, 156].

ამრიგად, საქართველოს ინტელიგენცია თავისი როლის სრული შეგნებით და უდიდესი პასუხისმგებლობით მოეკიდა დამოუკიდებელი ეროვნული კულტურის საფუძვლების ჩაყრას. უმოკლეს ხანში მან შეძლო გამოემულავნებინა ერის დიდი შემოქმედებითი პოტენცი-ალი, ეჩვენებინა, რომ ქართველი ხალხი ღირსია საკუთარი ადგილი დაიმკვიდროს თანამედროვე ცივილიზებულ სამყაროში, და თუმცა დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ საქართველოს რთული და მძიმე გზის გავლა მოუხდა. იმას, რასაც საფუძველი ჩაეყარა დამო-უკიდებლობის დროს, უკვალოდ არ ჩაუვლია. სწორედ იმ წლებშია საძიებელი ფესვები ბევრი სასიკეთო საქმისა, რომელთა განხორცი-ელება მაინც მოხერხდა მომდევნო ხანაში, დიდი პატრიოტული შე-მართების, თავდადებული შრომისა და თავგანწირვის ფასად.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ა. სურგულაძე, ნარკვევები ქართველი ინტელიგენციის ისტორი-იდან, თბილისი, 1980.
2. გ. საყვარელიძე, მკვდრეთით აღდგომა ქართული სკოლისა (1918-1921 წწ.), თბილისი, 1992.
3. О. Н. Знаменский, Интеллигенция накануне великого октября, Ленинград, 1988.
4. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრა-ლური არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 3
5. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 8.
6. გ. ყორანაშვილი, ივანე ჯავახიშვილი (ახლებურად ნაკითხვის ცდა), თბილისი, 1999.
7. გაზ. „საქართველო“, 1918, 25 იანვარი
8. ვ. ბერიძე, კულტურა და ხელოვნება დამოუკიდებელ საქართვე-ლოში, თბილისი, 1992.
9. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრა-ლური არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 8°.
10. ა. ჯანელიძე, მოგონებები, თბილისი, 1988.

11. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921, თბილისი, 1990.
12. რ. ჩხეიძე, ბედი პავლე ინგოროყვასი, თბილისი, 1994.
13. ა. სონლულაშვილი, ქართული კულტურა და ინტელიგენცია 1917-1937 წლებში, თბილისი, 2008.
14. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 35.
15. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 28.
16. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 9.
17. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 471, ანან. 1, საქ. 10.
18. შ. ძიდიგური, აკაკი შანიძე, თბილისი, 1987.

Avtandil Songulashvili

*Doctor of History, Professor, Ivane Javakishvili
Tbilisi State University, Ivane Javakishvili Institute
of History and Ethnology, The Head of Department
of the Modern and Contemporary History*

**Ivane Javakhishvili and Tbilisi State University
Composition of Professors in
1918-1921**

Summary

On October 3 1917, the First General Assembly of the Georgian University Society was opened and on December 2, the Transcaucasian Commissariat approved University regulations.

At the opening ceremony on January 26, 1918, Petre Meliqishvili delivered a keynote speech. According to the law of September 3, 1918, Georgian University was declared as State University and named „Tbilisi State University”. University professors’ staff included 33 members and 36 employees were enrolled as lab-assistants.

Academician Ivane Javakhishvili made the largest contribution to the founding of the University.

ნიკო ჯავახიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერთანამშრომელი, პროფესორი

სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში ივანე ჯავახიშვილის მოღვაწეობის ისტორიიდან

წინამდებარე სტატიაში წარმოდგენილია დიდი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, თბილისის უნივერსიტეტის დამაარსებლის ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილის (1876-1940) ბიოგრაფიის პეტერბურგულ პერიოდთან დაკავშირებული რამდენიმე ეპიზოდი, რომლებიც დღემდე ან ნაკლებად იყო ცნობილი, ანდა უცნობი რჩებოდა.

აქვე ვაქვეყნებთ სანკტ-პეტერბურგის ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცულ რამდენიმე დოკუმენტს, რომლებიც ჩვენ მოვიძიეთ და ქართულ ენაზე ვთარგმნეთ. მათი ნაწილი გამოყენებული გვაქვს მონოგრაფიაში, რომელშიც შევისწავლეთ ქართველთა ღვაწლი სანკტ-პეტერბურგში [1, 218-226], ასევე სტატიებში [2, 28-34; 3, 196-213], რომლებიც ივანე ჯავახიშვილს მიუძღვნით.

* * *

1895 წელს 19 წლის ივანე ჯავახიშვილმა დაამთავრა ტფილისის პირველი გიმნაზიის სრული კურსი.

სანკტ-პეტერბურგის ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცული დოკუმენტიდან ნათელი ხდება, რომ მომავალი მეცნიერი განსაკუთრებული ინტერესით ეუფლებოდა ჰუმანიტარულ საგნებს, კერძოდ, ისტორიას და უცხო ენებს – ბერძნულს, ლათინურს, რუსულს [4, 205].

ივანე ჯავახიშვილი იგონებდა: „გიმნაზიაში სწავლის დროს ჩემს საყვარელ საგნებს ბერძნული ენა და მწერლობა, ისტორია და ფილოსოფია შეადგენდა... ისტორიის მასწავლებლად დ. საბინ-გუსი გვყავდა, განათლებული პიროვნება, რომელიც უნივერსიტეტში მიღებული ცოდნით არ კმაყოფილდებოდა და ახალ სამეცნიერო ლიტერატურასაც ადევნებდა თვალყურს... კლასში ამხანაგებს შორის ისტორიის საუკეთესო მცოდნეს სახელი მქონდა მოხვეჭილი და ეტ-

ყოფიდა, რომ საბინ-გუსიც ასე ფიქრობდა: როდესაც წამოყენებულ კითხვაზე კლასში დამაკმაყოფილებელი პასუხის გაცემა არავის შეეძლო, მაშინ საბინ-გუსი მე მეკითხებოდა ხოლმე. ეს იმით აიხსნება, რომ მთელს ჩემს დროს სამეცნიერო წიგნებისა და ჟურნალების კითხვას ვანდომებდი და თანაკლასელებზე მეტად გატაცებული ვიყავი მეცნიერებით. ამის წყალობით ისტორიასა და ჰუმანიტარული დარგების სფეროსაგან სხვებზე გაცილებით მეტი ვიცოდი, რომლებიც ჩვეულებრივ მხოლოდ სასკოლო სახელმძღვანელოებით კმაყოფილდებოდნენ" [5, 17-18].

ზემოხსენებულ არქივში დაცულია ი. ჯავახიშვილის სიმნიფის ატესტატი, რომელიც გაცემულია 1895 წლის 12 ივნისს. ამ ატესტატიდან ირკვევა, რომ მომავალი მეცნიერი, მესამე კლასის ჩათვლით სწავლობდა ტფილისის III გიმნაზიაში, ხოლო მეოთხე კლასიდან მან სწავლა გააგრძელა ტფილისის I გიმნაზიაში [4, 205].

აღსანიშნავია, რომ რუსეთის იმპერიის არსებობის პერიოდში გაცემულ რუსულენოვან დოკუმენტებში ივანე ჯავახიშვილი მოხსენიებულია, როგორც ჯავახოვი (Джавახов), რაც დამახასიათებელია იმ დროს არსებული რეალობისათვის.

ტფილისის I გიმნაზიის დირექტორმა ლ. მარკოვმა თავის ყოფილ მოწაფეს საუკეთესო დახასიათება მისცა. რუსულად დაწერილი ეს დოკუმენტი დაცულია საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში [6, 124].

ამ დახასიათებაში ვკითხულობთ (თარგმანი ჩვენი): „მოწაფე ივანე ჯავახოვი გახლავთ ვაჟი ხელმოკლე ქართველი თავადისა (სასწავლებლის ზედამხედველისა). პატრიარქალურმა ოჯახმა კეთილისმყოფელი გავლენა იქონია ჭაბუკზე, რომელიც ჩამოაყალიბა რელიგიურ, ზნემაღალ, თავაზიან და ალერსიან ადამიანად. განონასწორებული ხასიათისა და ზრდილობიანობის გამო, მან საყოველთაო სიყვარული დაიმსახურა. ჯავახოვი დაჯილდოებულია საუკეთესო ბუნებრივი ნიჭიერებით, ხოლო იმავდროულად, იგი ძალიან გულმოდგინე და შრომისმოყვარეა. უეჭველია, რომ მისგან შესანიშნავი სტუდენტი დადგება. გამოირჩევა ბუნებრივი ჯანმრთელობით, რომელიც ოდნავ შეერყა უკანასკნელ წლებში გულმოდგინე მეცადინეობის გამო. ის ბევრს კითხულობს და კარგი ცოდნით გამოირჩევა, ასევე, კარგად უკრავს ვიოლინოზე, რითაც გატაცებულია. ის გახლავთ თავისი ოჯახის შესანიშნავი შვილი, უზადოდ ზრდილი ყმანვილი არა მხოლოდ უფროსებთან დამოკიდებულებაში, არამედ მეგობრების, თვით მასზე უმცროსების მიმართაც. პოლიტიკურად იგი კეთილსაიმედოა“.

1895 წლის 27 ივლისს ი. ჯავახიშვილმა თხოვნით მიმართა სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის რექტორს, რათა ჩაერიცხათ აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სომხურ-ქართულ-სპარსულ განყოფილებაზე [4, 1].

ეს თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ იმხანად, რუსეთის იმპერიაში არსებულ უნივერსიტეტებში მისაღები გამოცდები არ ტარდებოდა. უმაღლეს სასწავლებლებში ირიცხებოდნენ ახალგაზრდები, რომელთაც დასრულებული ჰქონდათ გიმნაზიის სრული კურსი.

სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე ივანე ჯავახიშვილი ოთხი (1895-1899) წლის განმავლობაში სწავლობდა. იმ პერიოდში ამ ფაკულტეტის დეკანად მსახურობდა გამოჩენილი აღმოსავლეთმცოდნე, აკადემიკოსი ვ. როზენი. სწორედ მისი დეკანობის დროს მოღვაწეობდნენ ამ ფაკულტეტზე ცნობილი მეცნიერები: კ. ზალემანი, ვ. ვასილიევი, ა. ცაგარელი, ნ. მარი, ვ. ბარტოლდი, ი. კრაჩკოვსკი, ვ. ჟუკოვსკი და სხვები.

ივანე ჯავახიშვილი – სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის სანიმუშო სტუდენტად ითვლებოდა. სწორედ ამიტომაც, მას თავისი პროფესორ-მასწავლებლებისაგან ხელშეწყობა არ მოკლებია.

რუსეთის იმპერიის დედაქალაქში გატარებული წლები დიდად ნაყოფიერი აღმოჩნდა ახალგაზრდა მეცნიერისათვის, რომელმაც წარჩინებული სწავლისათვის საყოველთაო აღიარება მოიპოვა, ხოლო სანიმუშო სადიპლომო ნაშრომისათვის „ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“ – ოქროს მედალი დაიმსახურა.

1899 წელს ი. ჯავახიშვილმა წარმატებით ჩააბარა დამამთავრებელი გამოცდები და წარჩინებით დაამთავრა სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის სომხურ-ქართული განყოფილება.

იმავე წლის 20 აგვისტოს ივანე ჯავახიშვილის სახელზე გაიცა I ხარისხის დიპლომი, რომელშიც აღნიშნული იყო, თუ რა საგნები გაიარა მან უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდში [7, 75].

სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის რექტორს შუამდგომლობით მიმართა აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის დეკანის მოვალეობის შემსრულებელმა, რათა მას ივანე ჯავახიშვილი საპროფესოროდ მოსამზადებლად დაეტოვებინა.

1899 წლის 22 მაისს დათარიღებულ შუამდგომლობაში ვკით-

ხელობით (თარგმანი ჩვენია): „აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტს აქვს პატივი იშუამდგომლოს სომხურ-ქართული განყოფილების | ხარისხის დიპლომით კურსდამთავრებული თავადის ივანე ჯავახოვის საპროფესოროდ მოსამზადებლად დატოვების შესახებ სომხური სიტყვიერების კათედრაზე (სომხურ-ქართულ განყოფილებაზე) ამა წლის 1 ივლისიდან – ორი წლით, სტიპენდიის გარეშე.

სპეციალისტის, პრიატ-დოცენტ მარის შეფასებით, ჯავახოვმა, რომელმაც დიდი წარმატებით შეისწავლა სომხური ენა, იმავდროულად, არაერთხელ წარმოაჩინა თავისი გათვითცნობიერება ქართველოლოგიის დარგში და მხურვალე მისწრაფება გამოიმუშავოს მკაცრი სამეცნიერო მიდგომა არმენისტიკის საკითხებისადმი.

ჯავახოვის ნაშრომი, დაჯილდოებული წლეულს ოქროს მედლით, წარმოადგენს ნათელ მაგალითს მისი კრიტიკული გონებისა და ცოდნისა, თუ როგორ უნდა მიუუდგეთ სამეცნიერო საკითხებს ეროვნულ მიკერძობათა გარეშე. რუსულ ენას იგი სრულყოფილად ფლობს. ოთხწლიანი კურსის განმავლობაში ჯავახოვი ისმენდა ასევე ლექციებს ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე, კერძოდ, ხელოვნების ისტორიაში, სწავლობდა სირიულ ენას და ცდილობდა შეეცხო თავისი აღმოსავლეთმცოდნეობითი და ზოგადი განათლება ლექციებზე რეკომენდებული წიგნებით“ [7, 1].

იმავე წლის 23 მაისს, სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის ექიმა გასცა ცნობა, რომლის თანახმადაც ამ უმაღლესი სასწავლებლის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის კურსდამთავრებულ ივანე ჯავახიშვილს ხელს უწყობდა ჯანმრთელობა, რათა იგი საპროფესოროდ მოსამზადებლად დაეტოვებინათ [7, 6].

იმავე წლის 25 მაისს ქალაქ სანკტ-პეტერბურგის გუბერნატორის უწყებაში შემავალმა საზოგადოებრივი უსაფრთხოებისა და წესრიგის დაცვის განყოფილების უფროსმა წერილობით (გრიფით – „საიდუმლოდ“) აცნობა სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის რექტორს, რომ ამ უმაღლესი სასწავლებლის კურსდამთავრებულ თავად ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახოვზე გასცა „კეთილსაიმედოობის ცნობა“, ვინაიდან თავის უწყებაში ხსენებულ პიროვნებაზე არ გააჩნდა არავითარი მაკომპრომეტირებელი ინფორმაცია პოლიტიკური თვალსაზრისით [7, 7].

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის რექტორმა დააკმაყოფილა აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის დეკანატის ზემოხსენებული შუამდგომლობა და ივანე ჯავახიშვილი საპროფესოროდ მოსამზადებლად დატოვა.

1900 წლის 1 იანვრიდან ივანე ჯავახიშვილს დაენიშნა სამაგის-

ტრო სტიპენდია, რომელიც შეადგენდა თვეში 50 მანეთს ოქროთი. ეს სტიპენდია მეცნიერს 1902 წლის 1 ივლისამდე, ანუ ორწელიწად-ნახევრის განმავლობაში ეძლეოდა. იმ დროისათვის, ერთი ადამიანი-სათვის, ეს სავსებით საკმარის თანხას წარმოადგენდა.

1903 წლის 1 იანვარს ივანე ჯავახიშვილი აირჩიეს სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტად. ამ თანამდებობაზე ის 14 წლის განმავლობაში მოღვაწეობდა. თვითურ ხელფასად მას განუსაზღვრეს 100 მანეთი ოქროთი, რაც იმ დროისათვის საშუალო ხელფასს წარმოადგენდა.

ივანე ჯავახიშვილს საოცრად თბილი ურთიერთობა აკავშირებდა თავის ბებიასთან – სოფიო ჩერქეზიშვილთან, რომელიც შვილიშვილს მოფერებით „ვანოს“ ეძახდა. აქვე დავსძენთ, რომ ივანე ჯავახიშვილის დედა სოფიო ათანასეს ასული ვახვახიშვილი დედის ნაადრევად გარდაცვალების გამო, – 5 წლის ასაკში დაობლდა. დაქვრივებულმა მამამისმა მეორედ იქორწინა და ცოლად მოიყვანა სოფიო ჩერქეზიშვილი, ასული გარეკახეთის სოფელ თოხლიაურში მცხოვრები თავადისა ედიშერ ჩერქეზიშვილისა. სოფიო ჩერქეზიშვილმა ქვმარიტად სანაქებო დედობა გაუწია თავის გერს – სოფიო ვახვახიშვილს. ის ქველმოქმედებით გამოირჩეოდა და თელავში წამონყებულ მრავალ საზოგადოებრივ საქმიანობაში მონაწილეობდა. მისი სახლი (სადაც დაიბადა ივანე ჯავახიშვილის დედა), მდებარეობდა თელავის ცენტრში, ძველი თეატრისა და ახალი ბალის შუაში. ეს სახლი გადაქცეული იყო ლიტერატურულ სალონად, რომელსაც სხვადასხვა დროს სტუმრობდნენ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა და სხვები...

სოფიო ჩერქეზიშვილის განსაკუთრებულად თბილი ურთიერთობა ივანე ჯავახიშვილთან დასტურდება ბებია სოფიოს მიერ შვილიშვილთან გაგზავნილი წერილებიდან. ეს წერილები, რომლებიც ინახება კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ივანე ჯავახიშვილის ფონდში [8, №1782-1786], შეისწავლეს და გამოაქვეყნეს პროფესორმა გიორგი ჯავახიშვილმა და მარინე გოგბაიძემ [9, 39-43]. ამ წერილებს შემოკლებით გთავაზობთ.

1900 წლის 5 მარტს გაგზავნილ წერილში ბებია სოფიო სანკტ-პეტერბურგში მყოფ თავის საამაყო შვილიშვილს წერდა: „ჩემო სიხარულო, შვილო ვანო! თუ ღმერთი მალირსებს შენს ნახვას ტკბილად დაგიკოცნი ლამაზ თვალებს, ღმერთსა ვთხოვ შენს ბედნიერს ცხოვრებას. გენაცვალე, შვილო, როგორა ხარ ამ არევ-დარევის დროს. ამასწინათ წერილი მოგწერე და ჩემი კარტიჩკაც გამოგიგზავნე. მგონი მიიღებდი.

ვანო, რა არის შვილო, ერთხელ დედაშენის სამშობლოც მოიგონო. იმედი მაქვს. ამ გაზაფხულს მაინც მოხვალ ჩემთან და გამახარებ. ვიცი, მომიკითხავ, კარგათა ვარ, შენი მამაც კარგად არის. ხშირად არის ჩემთან, იმის შკოლაც კარგად მიმდინარეობს, ძალიან კარგათ მიიღეს. არ ვიცი, ჩემი კიკო (იგულისხმება ივანე ჯავახიშვილის ბიძა – ნიკოლოზ ვახვახიშვილი – ნ. ჯ.) მანდ არის, თუ წამოვიდა, ველარ გავიგე რა, ან მისი საქმე როგორ გათავდა. ესეც იმისი ბედი, რომ ხელმწიფეს შენთვის აღარ სცალიან. ამ ბუნტაობას სხვაგან ვჩიოდით და თელაველებმაც მიბაძეს, ორჯერ აირივნენ, მაგრამ ჩქარა დამშვიდდნენ. ბოლო არ ვიცი რას მოგვიტანს.

შვილო, ნეტავი წამოხვიდე, გამაერიდო, მეც გამახარო...

ვანო, ორმოც ჩურჩხელას გიგზავნი, ოცი – შენ, თუ კიკო მანდ არის, ათი – კიკოს და ათი – დათას (იგულისხმება ივ. ჯავახიშვილის ძმა – ნ. ჯ.)...

შვილო, წიგნი მამწერე, შენის კარგი ამბით გაგვახარე...

ჩემო შვილო, იყავ ბედნიერათ, **რუსის ქალი კი არ მომგვარო, ქართველი ბევრია** (ხაზგასმა ჩვენია – ნ. ჯ.)... ბევრს გაკოცებ... შენი ნახვის მონატრე ბებია სოფიო ვახვახოვისა“ [8, №1782].

ამ წერილიდან აშკარად იგრძნობა მოსიყვარულე ბებუის სიღარბისლე, პატრიოტიზმი და ფაქიზი დამოკიდებულება შვილიშვილისადმი.

იმავე წერილში ბებია შვილიშვილს ატყობინებდა თავისი სიძის – ალექსანდრე ივანეს ძე ჯავახიშვილის (1844-1912) სამსახურებრივ ამბავს: „შენი მამაც კარგად არის. ხშირად არის ჩემთან, იმის შკოლაც კარგად მიმდინარეობს, ძალიან კარგათ მიიღეს“ [8, №1782].

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ივანე ჯავახიშვილის მამა – ალექსანდრე იყო ძე ტიტულარული მრჩევლისა ივანე დიმიტრის ძე ჯავახიშვილისა. ალექსანდრემ დაამთავრა ტფილისის გიმნაზია. იყო სამოქალაქო მრჩეველი, რომელიც სხვადასხვა დროს მსახურობდა: თელავში (მასწავლებლად), თბილისში, გორისა და სიღნაღის მაზრებში (პედაგოგ-ინსპექტორად). დაჯილდოებული იყო წმ. ანას II და III ხარისხის და წმ. სტანისლავის II და III ხარისხის ორდენებით [10].

სოფიო ბებუას წერილებს მისი საყვარელი შვილიშვილი – „ვანოც“ წერდა. ეს ჩანს სოფიო ვახვახიშვილისას 1901 წლის 5 მარტს გაგზავნილი საპასუხო წერილიდან: „ჩემო სიცოცხლე, შვილო ვანო! ჩემს საყვარელსა და სახსოვარ ლამაზ თვალებს ტკბილად დაგიკოცნი. ღმერთსა ვთხოვ შენს სიხარულით ნახვას. შენი წიგნი მივიღე, დიდად გამახარა... ასე მგონია, დედაშვილობამ, თვალთ გნახე. აღარ მინდოდა წერილისთვის თვალი მომემორებინა...“

ვანო, ბოდიშს მწერ უნიგნობაზე, მე დარწმუნებული ვარ თუ დრო გექნებოდა არ დამივიწყებდი. შენი სწავლა-განათლება ყველაზე მეტად სასიამოვნოა ჩემთვის. მოხარული ვარ, თავიც მომწონს, რომ ასეთი შვილიშვილი მყავს. მოსვლას მწერ, ჩემს სიხარულს საზღვარი აღარ აქვს. მალე გაიაროს ამ თვეებმა. იმედი მაქვს შენს პატიოსან სიტყვას აღასრულებ. შენი ჭირიმე შვილო, კიდევ გამახარე შენის კარგი ამბით. შენი მამა აქ არის, ამისმა ნახვამ დიდათ გამახარა... ჩემმა დამ ნინომ სიყვარულით ბევრი გააკოცა. მეც კიდევ გაკოცებ. შენი ბებია – სოფიო ვახვახიშვილი“ [8, №1783].

1906 წელს ივანე ჯავახიშვილმა ჯვარი დაიწერა იმდროინდელი ქართული საზოგადოების ერთ-ერთი ყველაზე წარჩინებული ოჯახის წარმომადგენელზე – ანასტასია ჯამბაკურ-ორბელიანზე (1884-1968), რომელიც იყო ასული იურისტისა და საზოგადო მოღვაწისა ნიკოლოზ (კოლა) ვახტანგის ძე ორბელიანისა (1845-1925) და ნინო ნიკოლოზის ასულ თუმანიშვილისა (1850-1939). იმავდროულად, ანასტასია გახლდათ სულხან-საბა ორბელიანის ძმის ვახუშტი ორბელიანის პირდაპირი, რიგით მეექვსე შთამომავალი. ანასტასიას დიდი პაპა (პაპის მამა) იყო საგარეჯოს მოურავი, პოლკოვნიკი ვახტანგ დიმიტრის ძე ორბელიანი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა თეკლა ბატონიშვილი (1776-1846), ასული მეფე ერეკლე II-ისა. მათი ვაჟი იყო ცნობილი პოეტი, გენერალ-ლეიტენანტი ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანი (1812-1890), რომელიც ანასტასიას პაპა (მამის მამა) გახლდათ.

ბებია სოფიომ შვილიშვილს არჩევანი მოუწონა და ასე მიულოცა: „გულით გილოცავ, შვილო, შენს დანიშვნას, კარგი ცოლის მოყვანას. ღმერთმა ისე გაბედნიეროს, როგორც შენი სურვილი იყოს.

ვანო, შენთვის უნდა გამომეგზავნა ჩურჩხელა, მაგრამ ვერ მოვახერხე, შენს მაგივრად შენს დანიშნულს გაუუგზავნე“ [8, №1784].

ზემოთ მოყვანილი წერილებიდან ჩანს, რომ დიდი მეცნიერისათვის სასურველი ნობათი ყოფილა ჩურჩხელები, რასაც ბებია სისტემატურად უგზავნიდა.

1908 წლის დასაწყისში, პრივატ-დოცენტი ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივით, სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტში დაფუძნდა ქართული სამეცნიერო წრე, რომლის წესდებაც უნივერსიტეტის საბჭომ იმავე წლის 3 მარტს დაამტკიცა. წესდებაში, რომელიც დაცულია სანკტ-პეტერბურგის ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში, აღნიშნული იყო, რომ ამ სამეცნიერო წრის მიზანს წარმოადგენდა XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურის შესწავლა [11, 14-15].

მართალია, ზემოხსენებულ წესდებაში ოფიციალურად ასე იყო

გაცხადებული ამ სამეცნიერო წრის დანიშნულება, მაგრამ მის რეალურ მიზანს წარმოადგენდა მზადება ქართული უნივერსიტეტის დაარსებისათვის. წრის ხელმძღვანელი ივანე ჯავახიშვილი მზრუნველობას იჩენდა ამ გაერთიანების წევრებისადმი, რომელთაც მიუხედავად თავისი შეზღუდული ფინანსური შესაძლებლობისა, ხშირად ინვევდა თავის ბინაში და უმასპინძლდებოდა.

ამასთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობას გვანვდის ამ წრის ერთ-ერთი წევრთაგანი, მომავალში გამოჩენილი მეცნიერი, ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფუძემდებელი, აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია (1890-1986), რომელიც იგონებდა: „ივანე ჯავახიშვილი ქართველ სტუდენტებს ყველაზე საპატიო ლექტორად, კერპად მიგვაჩნდა. მისი ლექციები და სემინარები ძალზედ დიდ აუდიტორიას იკრებდა. იგი გახლდათ ერთადერთი ლექტორი უნივერსიტეტის მთელ პროფესურაში, რომელიც უუფლებობის მიუხედავად, ლექციებს ეროვნულ ენაზე კითხულობდა. იგი დღენიანადა იღვწოდა ქართული მეცნიერების ასაღორძინებლად და ამ მიზნის მისაღწევად მთელ თავის ძალღონეს და ნიჭს არ იშურებდა... ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის წევრები მაშინ გამალეებით ვმუშაობდით ქართული პერიოდული პრესის ბიბლიოგრაფიის შედგენაზე. წრის გამგეობა ყოველ ორ კვირაში ერთხელ იკრიბებოდა ივანე ჯავახიშვილის ბინაზე წრის სამუშაოების მოსაგვარებლად. ყოველთვის, სხდომის დამთავრებისას, სუფრა იმლებოდა ჩვენთვის. მართალია, სუფრა არ იყო მდიდრული, რადგან ბატონი ივანე თავისი ოჯახის წევრებით ხელმოკლედ ცხოვრობდა, მაგრამ ეს ჩვენთვის დიდი პატივი იყო. ივანე ჯავახიშვილის ხელმოკლეობა იქიდანაც ჩანდა, რომ იგი პეტერბურგის სუსხიან ზამთარში საზაფხულო პალატოთი დადიოდა“ [12, 26-33].

დიდი მეცნიერის ასული ნათელა ჯავახიშვილი (1908-1983) იგონებდა: „მე პეტერბურგში დავიბადე. იქ მამა, დედა და მე 1915 წლამდე მარტოები ვცხოვრობდით... მახსოვს, ხშირად მოდიოდნენ მამასთან იოსებ და დავით ყიფშიძეები, აკაკი შანიძე, იოსებ ანთაძე, ნინო ლომოური. მე ძალიან მიყვარდა მათი შეკრებები, თუმცა, რასაკვირველია, მათი საუბრის შინაარსი ჩემთვის გაუგებარი იყო. მამას დანესებული ჰქონდა, რომ მერე აუცილებლად უნდა გამასპინძლებოდა და მაშინ მეც ვიღებდი მონაწილეობას... ვიცოდი, რომ მათ ქართულად უნდა ესაუბრათ და თუკი ვინმე წამოიწყებდა რუსულად ლაპარაკს, მე ვამბობდი: – „ქართულად, ბატონებო, ქართულად!“ როგორც შემდეგ მივხვდი, ეს შეკრებები ქართული სამეცნიერო წრის სემინარები იყო და ამიტომაც იყო აუცილებელი ქართულად

მეტყველება... „უნივერსიტეტი საქართველოში“ – ხშირად გაისმოდა ამგვარი სიტყვები.

კვირაში ერთხელ სტუმრად მივდიოდით ნიკო მარის ოჯახში...

წელიწადში ორჯერ მოვდიოდით თბილისში. კარგად მახსოვს, რა სიხარული იყო პეტერბურგის სიმარტოვით თავმოებზრებული მთელი ჩვენი ოჯახისათვის საქართველოში წამოსვლის დროის მოახლოება. უკანასკნელ წუთამდე მამას სულ საქმეები ჰქონდა ხოლმე და ყოველთვის ბოლო დროს მივდიოდით სადგურში. დედა ლელავდა, რომ დაგვაგვიანდებოდა. ბარგი ყოველთვის ბევრი გვექონდა, რადგან მარტო მამას წიგნები და სამუშაო 2-3 დაწნული (ჩემოდნის მსგავსი) კალათით მიგვექონდა ხოლმე. ამიტომ, სადგურზე ყოველთვის გვაცილებდნენ იოსებ ყიფშიძე, აკაკი შანიძე და ელენე ჩიჯავაძე – ბიძაჩემ დათას საცოლე... თბილისიდან პეტერბურგში წასვლას სამივენი ძალიან განვიცდიდით. მე თუმცა პატარა ვიყავი, მაგრამ კარგად ვგრძნობდი, როგორ უმძიმდათ ჩემს მშობლებს ეს წუთები“ [13, 6-8].

ემიგრაციაში გახიზნული ცნობილი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე შალვა ამირეჯიბი შენიშნავდა: „ჯავახიანთ გვარი უძველესია საქართველოში... ის ეკუთვნოდა საქართველოს ფეოდალური არისტოკრატის წრეს. ეს გვარები დროთა ტრიალში ხან მალდებოდნენ, ხან ქვეითდებოდნენ, მაგრამ უცვლელი რჩებოდა ფუნქცია, ნიჭიერება და გამძლეობა, რომლის მეოხებით, თავის ქვეყანას მუდამ აძლევდნენ ისეთ ადამიანებს, რომლებსაც მავანი ისტორიული ეპოქა მოითხოვდა. მეოცე საუკუნეში ეს ფენიქსებური განახლება ძველი გვარის ნიჭიერებისა, რა თქმა უნდა, სხვა სახით და სხვა დარგში, სწორედ ივანე ჯავახიშვილის პიროვნებაში განმეორდა...“

მისი მოკრძალება, მოთმინება, მომჭირნეობა მიდიოდა იქამდის, რომ პეტერბურგში ცხოვრების დროს, როცა უკვე ცოლ-შვილი ჰყავდა, მამის დახმარებაზე უარი თქვა და მხოლოდ პრივატ-დოცენტის არადიდი ჯამაგირით ცხოვრობდა. დილით ის გამოდიოდა კარში ორი შაურით ჯიბეში. ეს იყო ტრამვაის ფული. მისი პირადი სიამოვნება მისმა სამეცნიერო ღვაწლმა შეინირა“ [14, 67-80].

1911 წელს მოულოდნელად გარდაიცვალა ივანე ჯავახიშვილის უმცროსი ძმა – დავით (დათა) ჯავახიშვილი, რომელიც სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ, იმავე სასწავლებლის საფინანსო სამართლის კათედრაზე საპროფესოროდ მოსამზადებლად დატოვეს.

პრივატ-დოცენტმა ივანე ჯავახიშვილმა რექტორის სახელზე დაწერა შემდეგი თხოვნა (თარგმანი ჩვენია):

„მის აღმატებულებას, სანკტ-პეტერბურგის
საიმპერატორო უნივერსიტეტის ბატონ რექტორს
პრივატ-დოცენტ ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახოვის
თ ხ ო ვ ნ ა

ამა წლის 14 ნოემბერს, ოპერაციის შემდეგ ნაადრევად გარდა-
იცვალა ჩემი ძმა, დავით ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილი, რომელიც
დატოვებული იყო სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის საფინანსო
სამართლის კათედრაზე.

უეცრად თავს დამტყდარი საშინელი უბედურებით დათრგუნუ-
ლი, ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას, მომცეს შვებულება, რათა
გარდაცვლილი ძმის ცხედარი გადავასვენო სამშობლოში, თბილისის
გუბერნიის გორის მაზრის სოფელ ხოვლეში დასაკრძალავად“ [4, 71].

პეტერბურგში მყოფი ივანე ჯავახიშვილი დიდად განიცდიდა
თავის ცოლ-შვილთან დროებით დაშორებასაც, რაც ჩანს მისი წე-
რილებიდან.

1909 წლის 22 სექტემბერს მეცნიერი საქართველოში მყოფ თა-
ვის მეუღლეს წერდა: „სულ იმაზე ვფიქრობ, როცა თქვენ აქ მეყო-
ლებით და სამივე ერთმანეთს სიყვარულში ჩავეხუტებით. ოჰ, რა
ბედნიერი ვიქმნები მაშინ, როცა ჩვენი მერცხალი მე და შენ მოგ-
ვეხვევა!“ [15, 32].

1915 წლის 21 ნოემბერს ივანე ჯავახიშვილი საქართველოში
მყოფ მეუღლეს აუწყებდა: „ერთი კვირაა რაც შენგან წერილი არ
მიმიღია და შენგან განებივრებულს შენი წერილების ლოდინში გუ-
ლი მინყალდება და არაფრის ხალისი არა მაქვს!... მუშაობაც აღარ
მეხალისება და არ მესიამოვნება“ [15, 33].

ცნობილია, რომ I მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ, ქართული
საზოგადოებრიობის მნიშვნელოვანი ნაწილი თანაუგრძნობდა გერ-
მანიის იმპერიას და იმედი ჰქონდა, რომ ამ ქვეყნის გამარჯვების
შემთხვევაში შესაძლებელი გახდებოდა საქართველოს სახელმწიფო-
ებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა. ამ მიზნით, დასავლეთ ევრო-
პაში მოღვაწე ქართველმა მოღვაწეებმა მჭიდრო კავშირი დაამყა-
რეს გერმანიის მესვეურებთან [16, 6-7].

აღნიშნულ პერიოდში სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო
უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტმა ივანე ჯავახიშვილმა კონფიდენ-
ციალური ურთიერთობა დაამყარა გერმანიის იმპერიის ხელისუფ-
ლებასთან.

1916 წელს ივანე ჯავახიშვილი ჩავიდა იმ დროისათვის ნეიტ-
რალური სახელმწიფოს – შვედეთის სამეფოს დედაქალაქ სტოკ-

ჰოლმში, სადაც საიდუმლოდ შეხვდა იქ აკრედიტებულ გერმანიის იმპერიის საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩს. ეს ფაქტი წარმოადგენს ფრიად საყურადღებო, თუმცა ნაკლებადცნობილ ფურცელს მეცნიერის ბიოგრაფიიდან, რომელიც იმავდროულად დიპლომატიას უკავშირდება. ამის დამადასტურებელი დოკუმენტი დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივში, კერძოდ, ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში [17, 11-12]. ამ დოკუმენტის არსებობის შესახებ პირველმა აღნიშნა პროფესორმა მალხაზ სიორიძემ [18, 4].

ტფილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის უფროსმა, პოლკოვნიკმა ივანე იოსების ძე პასტრიულინმა ივანე ჯავახიშვილის ზემოხსენებული ვიზიტის შესახებ მალევე შეატყობინა კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიას. სათანადო დოკუმენტში პასტრიულინი აღნიშნავდა (თარგმანი ჩვენია): „პოლონეთისათვის ავტონომიის ბოძების შემდეგ, საკითხმა საქართველოს ავტონომიის შესახებ მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ქართული საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილის გონებაში. ეს საკითხი განიხილება როგორც პრესაში, აგრეთვე კერძო თათბირებზე სოციალისტ-ფედერალისტებისა და სოციალ-დემოკრატების მონაწილეობით. მათ თავადი გრიგოლ ნიკოლოზის ძე დიასამიძე ხელმძღვანელობს. ის გახლავთ უპარტიო და მხოლოდ აერთიანებს აღნიშნულ თათბირებს.“

ამა წლის 20 ნოემბერს, ტფილისში, ზემოხსენებული დიასამიძის ინიციატივით, ქართველმა კათოლიკეებმა გადაიხადეს პანაშვიდი ახლადგარდაცვლილი პოლონელი მწერლისა სენკევიჩისა (აქ იგულისხმება ნობელიანტი მწერალი ჰენრიკ სენკევიჩი, რომელიც აღნიშნული წლის 15 ნოემბერს, 70 წლის ასაკში გარდაიცვალა – ნ. ჯ.). ამ პანაშვიდზე მისული ქართველები პოლონელებს ულოცავდნენ ავტონომიის მიღებას, ხოლო პოლონელები ქართველებს უსურვებდნენ, რომ ასეთი ავტონომია საქართველოსაც მალე მოეპოვებინა.

არსებობს ცნობები, რომ პეტერბურგში მცხოვრები ქართველებიც შეპყრობილნი არიან საქართველოს ავტონომიის იდეით და რომ იქ მცხოვრებმა ჯავახოვმა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მდივანს სამსონ გრიგოლის ძე ფირცხალავას რომელიღაც სტუდენტის ხელით გამოუგზავნა წერილი, რომელშიც ნათქვამია, რომ გერმანიის ახალი საგარეო საქმეთა მინისტრი ციმერმანი კარგად იცნობს ქართულ საკითხს, რითაც ის ფრიად დაინტერესებულია და დაჰპირდა მის აღძვრას სამშვიდობო მოლაპარაკებისას.

ჯავახოვმა, თითქოსდა ინკოგნიტოდ, იმოგზაურა სტოკჰოლმში და ქართულ საკითხთან დაკავშირებით მოლაპარაკება აწარმოა იქ

მყოფ გერმანიის ელჩთან. მოლაპარაკების შინაარსი ფრიად გასაიდუმლოებულია. ჯავახოვი – ისტორიკოსია, ავტონომიისა და ფედერალიზმის მხურვალე დამცველი, რომელიც საკუთარ დასკვნებს ისტორიულ დოკუმენტებზე აფუძნებს“ [17, 11-12].

აქვე უნდა ითქვას, რომ I მსოფლიო ომის პერიოდში ბერლინში არსებული „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტისა“ და რუსეთის იმპერიაში მოქმედი ქართული ეროვნული ძალების საიდუმლო შეხვედრის ადგილს შვედეთის სამეფოს დედაქალაქი წარმოადგენდა [19, 20].

1916 წლის 30 აგვისტოს გაგზავნილ წერილში ივანე ჯავახიშვილი თავის ქვისლს – კიტა აბაშიძეს წერდა:

„საყვარელო ძმაო კიტა!..

1 ენკენისთვის ცივ რუსეთისაკენ გავემგზავრები... უკუღმართობაა, რომ ჩვენს ქვეყანაში საკუთარი უმაღლესი სასწავლებელი არა გვაქვს და დამპალს და ცივს პეტერბურგის სიბნელებში უნდა ვისხდეთ... ჩვენი გული და გონება კი სამშობლო ქვეყნისა და ბუნებისაკენ მოიწვევდეს“ [2, 210].

1917 წლის თებერვალში რუსეთში მომხდარი რევოლუციისა და იმპერიის დამხობის შემდეგ, ივანე ჯავახიშვილი დარწმუნდა, რომ დადგა დრო ქართული უმაღლესი სასწავლებლის შექმნისა და საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა.

11 მარტს რუსეთის დედაქალაქში მყოფი ივანე ჯავახიშვილი კიტა აბაშიძეს წერდა: „აქ ყრილობა გვექონდა და პოლიტიკური ავტონომია ერთმხრივ სოციალ-დემოკრატების მიერაც იყო მიღებული... კარლო ჩხეიძეც ყველა ჩვენს აზრს ემხრობა“ [20, 92].

აქვე დავსძენთ, რომ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მენშევიკური ფრთის ერთ-ერთი ლიდერი – ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძე (1864-1926) იმხანად თავმჯდომარეობდა პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს დროებით აღმასრულებელ კომიტეტს, ხოლო შემდეგ სათავეში ჩაუდგა სრულიად რუსეთის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს. ამდენად, ის ფაქტობრივად ხელმძღვანელობდა ამ ქვეყნის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს [21, 243].

23 მარტს ივანე ჯავახიშვილი კიტა აბაშიძეს აუწყებდა: „პოლიტიკური უფლებების აღდგენისათვის მეტად დიდი ბრძოლა დავჭირდება და ისიც ვინ იცის, მივიღებთ რამეს თუ არა?“ [5, 184].

იმავე თვეში დიდი მეცნიერი თავის მეუღლეს წერდა: „მოგილოცავთ ნიკოლოზის დამხობას. ნეტავი საბოლოო და მკვიდრი გამოდგეს ეს რევოლუცია... ახლა გაბედული მოქმედებებისა და პო-

ლიტიკურ-ეროვნული შემოქმედების დროა და თუ ჩვენმა ერმა საამისო ნიჭი და უნარი გამოიჩინა, მაშინ არა გვიჭირს რა“ [5, 184].

1917 წლის აპრილში ივანე ჯავახიშვილი სამშობლოში დაბრუნდა.

არსებობს ცნობა, რომ იმდროინდელი ქართული საზოგადოების გარკვეული ნაწილის მსგავსად, ივანე ჯავახიშვილიც სკეპტიკურად იყო განწყობილი რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქტიურად ჩაბმული ქართველი სოციალ-დემოკრატების (როგორც მენშევიკების, ასევე ბოლშევიკების) მიმართ.

სპირიდონ კედიას მეუღლის – სოფიო ჩიჯავაძის მემუარებში დაცული ცნობის მიხედვით, საქართველოში დაბრუნებული ივანე ჯავახიშვილისათვის მეგობრებს უკითხავთ, თუ რა აზრისა იყო იმ ქართველების შესახებ, რომლებიც იმხანად მომხდარი „რუსეთის რევოლუციის პირველ რიგებში იყვნენ“. ამაზე ივანე ჯავახიშვილს უპასუხია: „ძვირად დაუჯდება საქართველოს მათი პამპულაობაო“ [22, 271].

აქვე უნდა ითქვას, რომ ქართველ სოციალ-დემოკრატთა ჯანსაღად მოაზროვნე ნაწილმა, რომელთა შორისაც იყო ცნობილი მოღვაწე აკაკი ჩხენკელი, დიდი თანადგომა გაუწია ივანე ჯავახიშვილს ქართული უნივერსიტეტის დაარსების საკითხში.

ასეთია რამდენიმე ნაკლებად ცნობილი და უცნობი ფაქტი ივანე ჯავახიშვილის მონაფეოებისა და სანკტ-პეტერბურგში სწავლამოღვაწეობის ისტორიიდან.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Н. Джавахишвили, Санкт-Петербург – центр русско-грузинских взаимоотношений (1703-2003 гг.), Тбилиси, 2003.
2. ნიკო ჯავახიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი, წერილი I, წინაპრები და ნათესავები დედის მხრიდან, ჟურნალი „ისტორიანი“, №2 (38), თბილისი, 2014.
3. ნიკო ჯავახიშვილი, ივანე ჯავახიშვილის ბიოგრაფიის ნაკლებად ცნობილი და უცნობი ფურცლები, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №1, თბილისი, 2015.
4. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга, фонд 14, опись 3, дело № 31902.
5. სერგო ჯორბენაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბილისი, 1984.

6. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 422, საქმე №5214.
7. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга, фонд 14, опись 2, дело № 1418.
8. კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, ხელნაწერები №1782-1786.
9. მარინე გოგბაიძე, გიორგი ჯავახიშვილი, ქალთა განათლების კერები თელავში, თბილისი, 2010.
10. ნიკო ჯავახიშვილი, ჯავახიშვილი ალექსანდრე ივანეს ძე, ენციკლოპედიური ლექსიკონი „ივანე ჯავახიშვილი“, თბილისი, 2002.
11. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга, фонд 569, опись 13, дело №1182.
12. გიორგი ჩიტაია, ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, თბილისი, 1991.
13. ნათელა ჯავახიშვილი, რაც მაგონდება, თბილისი, 1990.
14. შალვა ამირეჯიბი, თხზულებანი ორ ტომად, შემდგენელი ლალი ცომაია, ტ. II, თბილისი, 1997.
15. სასიყვარულო ბარათები, ივანე ჯავახიშვილის წერილები ანასტასია ჯამბაკურ-ორბელიანისადმი, კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის გამოცემა, ალბომი მომზადდა საგამოფენო პროექტის – „სასიყვარულო ბარათები“ – მიხედვით, შემდგენლები: თამარ გეგია, ლელა ქურდაძე, თბილისი, 2009.
16. ნიკო ჯავახიშვილი, თამარ მეფის ორდენი (გერმანულ-ქართული სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ისტორიიდან), თბილისი, 1998.
17. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 13, ანაწერი 27, საქმე №4425.
18. მალხაზ სიორიძე, ივანე ჯავახიშვილის ბიოგრაფიის უცნობი ფურცელი, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის კრებული „საისტორიო მაცნე“, №3, ბათუმი, 1996.
19. კალისტრატე სალია, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი პირველი მსოფლიო ომის დროს, ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, №39-40, პარიზი, 1962.
20. გურამ ყორანაშვილი, ივანე ჯავახიშვილი (ახლებურად ნაკითხვის ცდა), თბილისი, 1999.

21. Н. Джавахишвили, Грузинские социал-демократы в российской власти 1917 г., Материалы научной международной конференции: „Социал-демократия в Российской и мировой истории. Обобщение опыта и новые подходы“ (Москва, 21-22 апреля 2008 г.). Организаторы конференции: Российская Академия Наук, Отделение историко-филологических наук, Институт всеобщей истории, Центр истории мировой социал-демократии, Государственный университет гуманитарных наук, Кафедра общественно-политических движений XIX-XX вв. Москва, 2009.
22. სოფიო ჩიჯავაძე-კედია, ნასმენ-ნახული, პარიზი, 2002.

Niko Javakhishvili

Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Chief Scientist- researcher of the Modern and Contemporary History, Professor

**From the History of Ivane Javakhishvili's
Activity at Saint-Petersburg University**

Summary

The article presents the unknown and little-known biography pages of the Academician Ivane Javakhishvili (1876-1940), the great Georgian scholar and public figure, the founder of Tbilisi State University.

The article discusses some episodes of the scholar's early years when he was a pupil and student, mainly his Saint-Petersburg's period.

We publish several documents from the Saint-Petersburg Central State Historical Archive for the first time. These documents were personally discovered and translated into Georgian.

დავით ჯავახიშვილი

ისტორიის დოქტორი, იაკობ გოგებაშვილის
სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსი-
ტეტის ასისტენტი-პროფესორი

**სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწული
– ვახტანგ („კარგი“) ბაგრატიონი**

ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის კახეთის შტოს დემოგრაფი-
ული განვითარების ისტორიის საკითხები მონოგრაფიულად გვაქვს
შესწავლილი [1].

ზემოხსენებული სამეფო დინასტიის კახეთისა და ქართლის
შტოების დემოგრაფიული განვითარების ისტორიის საკითხებზე გა-
მოვაქვეყნეთ არაერთი სამეცნიერო სტატია, როგორც საქართვე-
ლოში [2-18], ასევე საზღვარგარეთის ქვეყნებში, კერძოდ, პოლო-
ნეთში [19], რუსეთის ფედერაციასა (დაღესტანი) [20] და აზერბაი-
ჯანში [21-23].

წინამდებარე ნარკვევში მოთხრობილია ბაგრატიონთა სამეფო
დინასტიის კახეთის შტოს წარმომადგენლის, მეფე ერეკლე II-ის
პირველი ვაჟისა და სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწულის –
ვახტანგ ბაგრატიონის (1742-1760) შესახებ. მას გამეფება არ ეწერა,
ვინაიდან 18 წლის ასაკში სახადით (ყვაილი) გარდაიცვალა.

* * *

კახეთისა და შემდეგ ქართლის მეფის თეიმურაზ II-ის (1695-
1762) ვაჟი – ერეკლე II (1720-1798), 1744 წლიდან მეფობდა კახეთში,
ხოლო მამის გარდაცვალების (1762 წელი) შემდეგ – გაერთიანებულ
ქართლ-კახეთში.

ერეკლე თეიმურაზის ძეს სამი ცოლი ჰყავდა. მისი პირველი
მეუღლე იყო ქეთევან ზაალის ასული მხეიძე (იგივე ფხეიძე), მეორე
– ანა ზაალის ასული აბაშიძე (1730-1749), ხოლო მესამე – დარეჯან
კაციას ასული დადიანი (1734-1807) [24, ნუსხა № 5].

პირველად ერეკლე დაოჯახდა უფლისწულობის პერიოდში და
ცოლად შეირთო იმერეთის თავადის ზაალ მხეიძის ასული – ქეთე-
ვანი. მათ ჯერ კიდევ ერეკლეს კახეთში გამეფებამდე შეეძინათ ორი
შვილი, ასული – რუსუდანი და ვაჟი – ვახტანგი (1742-1760), რომე-
ლსაც მეტსახელად – „კარგი“ უწოდეს.

ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, მწერალი ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი (1802-1869), რომელიც დედის – თეკლა ბატონიშვილის მხრიდან მეფე ერეკლე II-ის შვილიშვილი იყო, თავის წერილში „პლატონს იოსელიანსა“ მოგვითხრობს: „პირველი ცოლი ირაკლისა იყო იმერეთიდგან, თავად მხეიძის ქალი ქეთევან, რომელთანაც დარჩა შვილი პირველი – ვახტანგ; მეტის სიმშვენიერით იმას ეძახდნენ კარგს ვახტანგს“ [25, 107].

1744 წლის მკათათვეში სპარსეთის მბრძანებელმა ნადირ-შაჰმა თეიმურაზ II დაადგინა ქართლის, ხოლო ერეკლე II – კახეთის ვალად ანუ გუბერნატორად.

XVIII საუკუნის ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი თავის თხზულებაში „ამბავნი ქართლისანი“ (რომელშიც გადმოცემულია 1739-1758 წლების საქართველოს ისტორია) მოგვითხრობს: „ივლისსა მოუვიდა ქართლის ბატონობის ამბავი მეფეს თეიმურაზს, კახეთის ბატონობა ძესა მეფისასა ერეკლესა. იყო სიხარული ქართლსა და კახეთსა, სიხარული უზომო“ [26, 81].

უფლისწული ვახტანგ („კარგი“) ერეკლეს ძე ბაგრატიონი წარმოადგენდა სამეფო ტახტის ლეგიტიმურ მემკვიდრეს.

ვფიქრობთ, საინტერესოა, თუ რატომ უნოდა ერეკლე II-მ თავის პირმშოს და სამეფო ტახტის მემკვიდრეს – ვახტანგი და არა თავისი გვირგვინოსანი მამის სახელი – თეიმურაზი. თანაც ეს მოხდა თეიმურაზ II-ის მეფობის პერიოდში.

ჩვენი შეხედულებით, ამის მიზეზი იყო შემდეგი: იმხანად კახეთის სამეფო ტახტზე მჯდომი თეიმურაზ II, როგორც ჩანს, თავის უფროს შვილიშვილს მოიაზრებდა ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფო ტახტის მემკვიდრედ. სწორედ ამის გამო უნდა ეწოდებინათ კახეთის ახლადდაბადებული უფლისწულისათვის სახელი იმ პერიოდში უკვე გარდაცვლილი ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ისა (1675-1737), რომელიც თეიმურაზ II-ის სიმამრი გახლდათ. თანაც, იმხანად ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო თეიმურაზ II-ის მეუღლე, კახეთის დედოფალი თამარი (1696-1746), რომელიც ვახტანგ VI-ის ასული გახლდათ. ასე, რომ კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრეს სახელად შეურჩიეს ვახტანგი – მისი დიდი პაპის ვახტანგ VI-ის პატივსაცემად.

კახეთის მეფედ აღზევებული ერეკლე II-ის მეუღლე ქეთევან ზაალის ასული მხეიძე დედოფლად იქცა, თუმცა, სამწუხაროდ, მისი ბედნიერება დიდხანს არ გაგრძელებულა.

იმავე წლის 1 ოქტომბერს, სვეტიცხოვლობის დღესასწაულზე, მცხეთას ეწვივნენ ქართლის მეფე თეიმურაზ II და მისი მეუღლე – თამარ დედოფალი. მათ საზეიმო განწყობა ტრაგიკულმა ცნობამ ჩაუშნარა.

პაპუნა ორბელიანის ზემოხსენებულ თხზულებაში ვკითხულობთ: „მოვიდა კახეთიდან ჩაფარი, მოიტანა ამბავი საზარელი და ყოველთა შესანუხარი: მეფის ერეკლეს მეუღლე, დედოფალი კახეთისა ქეთევან დამარცხებულიყო. ბატონებს შეწუხებით ყოფნა მოახსენეს. მაშინვე წამოძანდნენ და ნაბძანდნენ კახეთს მეფე და დედოფალი, თან იახლნენ ქართველთ დარბაისელნი სახლეულითურთ. რა ჩამოხდენ ცხენიდან, ესმათ ხმა საგლოველი და გაუშულავნეს, იუწყეთ, ვითა შეწუხდებოდენ, მეფის ერეკლეს მეტი ძე არ ესვათ და მისის შეწყენისათვის რაბამსა საურავსა მიეცემოდნენ. ცხედარი ისევ დახვდათ, ალავერდს მიასვენეს, თითონ ბატონებმა თელავს გლოვა, ტირილი ხშირობით, ვითა წესი იყო, ეგრე გარდაიხადეს“ [26, 88-89].

ასე, რომ ქეთევან დედოფლის გარდაცვალებამ სამეფო ოჯახი ფრიად დაამწუხრა. ქეთევანი ხომ მათი ერთადერთი ვაჟის – ერეკლე II-ის პირველი მეუღლე იყო. განსვენებული დედოფალი ალავერდის საკათედრო ტაძარში დაკრძალეს.

თეიმურაზ II-ის სამეფო ოჯახს ნუგეშად დარჩა დედით დაობლებული უფლისწული ვახტანგ („კარგი“).

იმისათვის, რომ განემტკიცებინათ თავიანთი პოზიციები ქართლში, გვირგვინოსანმა მამა-შვილმა თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ თავიანთი უპირველესი მემკვიდრის, უფლისწულ ვახტანგისათვის საცოლედ შეარჩიეს ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ფეოდალის, ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის ქართლის შტოს წარმომადგენლის, მუხრანბატონ კონსტანტინე კონსტანტინეს ძის (1716-1756) მშვენიერი გარეგნობის ასული – ქეთევანი (1744-1808).

ქეთევან მუხრანბატონიშვილი სამი წლის ასაკში დანიშნეს უფლისწულ ვახტანგზე. ამის გამო, ქეთევანს, როგორც სარძლოს, ზრდიდა ერეკლე II-ის დედა — თამარ დედოფალი [27, 167].

თავიანთი მძახალი – კონსტანტინე მუხრანბატონი სათანადოდ ჰყავდათ დაფასებული მეფეებს თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ 1748 წელს მას თბილისის მოურავობა უბოძეს [28, 88]. 1750 წელს კონსტანტინე მუხრანბატონმა ააშენებინა შიოს უბნის გალავანი სოფელ მუხრანში [28, 94].

აქვე დავსძენთ, რომ ზემოხსენებული ქეთევან კონსტანტინეს ასულის ძმა იყო იოანე მუხრანბატონი (1755-1800), რომელიც მოგვიანებით გახდა ერეკლე II-ის სიძე, ვინაიდან 1776 წელს მან ცოლად შეირთო ქეთევან ერეკლეს ასული (1764-1840) [24, ნუსხა № 8]. ერეკლე II დიდად სწყალობდა თავის სიძეს, რომელიც ერევნის გუბერნატორად დაადგინა. მეფისავე გადაწყვეტილებით, 1783 წლის 24 ივლისს, გეორგიევსკში დადებულ მფარველობით ტრაქტატს რუ-

სეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის ხელი მოაწერეს იოანე მუხრანბატონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ. 1786 წელს მეფემ იოანე მუხრანბატონს უბოძა ქართლ-კახეთის სამეფოს სახლთუხუცესის თანამდებობა, რომელიც ასევე თავის სიძეს – თავად დავით ორბელიანს ჩამოართვა [28, 154-162].

პაპუნა ორბელიანი მოგვითხრობს: „მეფეს თეიმურაზს მეფის ერეკლეს მეტი ძე არ ესვა და ორთავ მეფეთა სასურველი – ვახტანგ იყო ძე მეფის ერეკლესი, შვენიერი და ხელმწიფობისა მათისა საკადრისი ძე და ყოვლისა სიკეთითა შემკობილი, ასაკითა იყო მცირე, მაგრამ ამას იტყოდა მისი მნახველი: „ახლავ ხელმწიფობა შეეფერებაო“. ამას უბოძეს მეფეთა რაც ქართლში და ან კახეთში საბატონისშვილო მამული იყო, სოფელში ან ციხე და ალაგი, აგრევე არაგვის ერისთვის მამული, მთლივ მთა და ბარი საუფლისწულოდ გაურიგეს.

უბძანეს ჯიმშერს ერისთავს: „სანამდის ეს ჩვენი შვილი გაიზდებოდესო, ან ქვეყნის მოვლას შეიძლებდესო, ეს ჩვენი შვილიცა და ეს ქვეყნებიც შენთვის მოგვიბარებია, რიგიანის საქმით ამ ქვეყნებს მოუარეო და ჩვენს შვილს ამსახურეო“. ამისა შემდგომად აღაშენა ციხე დუშეთისა ჯიმშერ ერისთავმა და ცდილობდა შემატეებასა ამა ქვეყნებისასა. მეფენიც ჯეროვნად უსმენდნენ“ [26, 206].

ზემოთ დამონმებული საისტორიო წყაროდან ჩანს, რომ გვირგვინოსანმა მამა-შვილმა თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ თავიანთ მემკვიდრეს – ვახტანგ ბატონიშვილს საუფლისწულო მამულად უბოძეს მნიშვნელოვანი ტერიტორია აღმოსავლეთ საქართველოში და მათ შორის, არაგვის საერისთავოც. ვინაიდან არაგვის საერისთავო 1743 წელს გაუქმდა, მას განაგებდა მეფე თეიმურაზ II-ის მიერ ერისთავად დადგენილი თავადი ჯიმშერ ჩოლოყაშვილი, რომელსაც აღსაზრდელად მიაბარეს უფლისწული ვახტანგი („კარგი“).

საგულისხმოა, რომ უფლისწულ ვახტანგს ჰქონდა თავისი ბეჭედი, რომელზედაც სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა წარწერა იყო აღბეჭდილი. მაგალითად, 1748-1755 წლებში ვახტანგ ბატონიშვილი სარგებლობდა რვაკუთხა ფორმის ბეჭდით, რომელზედაც ამოტვიფრული იყო ოთხსტრიქონიანი მხედრული ლეგენდა: „დავითიანი ტომობით, ვახტანგ ვარ უფლისწულობით“. 1758-1759 წლებში უფლისწული ვახტანგი სარგებლობდა ოთხკუთხა ფორმის ბეჭდით, რომელზედაც ამოტვიფრული იყო სამსტრიქონიანი მხედრული ლეგენდა: „მძღეთ მეფეთა ძე, ვახტანგ სახელად მძე“. 1757-1760 წლებში ვახტანგ ბატონიშვილი სარგებლობდა რვაკუთხა ფორმის ბეჭდით, რომელზედაც ამოტვიფრული იყო სამსტრიქონიანი მხედრული ლეგენ-

და: „ლომად იუდას ბაკეთად, ვახტანგ ირაკლის ნაკვეთად“ [29, 40].

ვახტანგ („კარგი“) ბატონიშვილი ყმანვილობის ასაკიდან აქტიურად მონაწილეობდა სახელმწიფო საქმეებში. ამას ადასტურებს 1758 წლის 27 აგვისტოს განჩინებაზე (აფციაურებისა და მათი სახლიკაცების მამულის საქმეზე) 16 წლის ვახტანგის მიერ დადებული შემდეგი სახის რეზოლუცია: „ამათი საჩივარი გავშინჯეთ. ჩვენ, ბატონიშვილს არაგვის ერისთავს ვახტანგს ამისი სამართალი ასე გვიბძანებია...“ განჩინებას არტყია ოთხკუთხა ფორმის ბეჭედი, რომელზედაც ამოტვიფრულია სამსტრიქონიანი მხედრული ლეგენდა: „მძლეთ მეფეთა ძე, ვ ა ხ ტ ა ნ გ სახელად მძე“ [30, 466-467].

ქართლის დიდშემძლე ფეოდალის კონსტანტინე მუხრანბატონის ასულზე დაქორწინებულ სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწულ ვახტანგის საიმედო მომავალს და გამეფებას თითქოსდა აღარაფერი ელოებოდა წინ, მაგრამ სამწუხაროდ, განგებამ სულ სხვაგვარად განსაჯა.

უკვე დაოჯახებული უფლისწული ვახტანგი („კარგი“) – 18 წლის ასაკში მოულოდნელად გარდაიცვალა. მისი დალუპვის მიზეზი გახდა სახადი (ყვავილი) [31, 204].

პლატონ იოსელიანი მოგვითხრობს, რომ ახლადდაქორწინებულ უფლისწულ ვახტანგს „შეეყარა ყვავილი და მორჩენილი სენისაგან, წარიყვანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებელმან ბანვამან, შეაქცია და გარდაიცვალა თფილისს. მეფე ირაკლი მიეცა დიდსა შეწუხებასა და თეიმურაზ მეფე, მამა ირაკლისა, ესრეთ შეწუხდა, რომ დაჰკრა თავი კუბოსა და გაიტეხა. დაასაფლავეს მცხეთას. მეშიდე დღესა, ოდეს ჩვეულებისამებრ მიუტირეს ცოლსა ქეთევანს, მაშინ იხილა ცხენი ქმრისა და მტირალი მივიდა ცხენთან და ცხენისა კისერსა შემოახვია თმა თავისა თვისისა გრძელი და მშვენიერი“ [27, 167].

უფლისწული ვახტანგი უშილოდ გადაეგო. მის დაქვრივებულ მეუღლეს – ქეთევან კონსტანტინეს ასულ მუხრანბატონიშვილს, რომელიც მაშინ სულ თექვსმეტიოდე წლისა იყო, ნება დართეს, რომ სამეფო სასახლეში დარჩენილიყო.

ალექსანდრე ორბელიანის (1802-1869) ცნობით, ვახტანგ („კარგი“) ბატონიშვილის გარდაცვალების გამო ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე „დიდი გლოვა ყოფილა და იმის სიკვდილისა შემდგომ იმისი ცოლი ქეთევან აღარ გათხოებულა, რომელიცა სხვებთა შორის ისიც პეტერბურღში წაიყვანეს და იქ გარდაცვლილი იქვე დაასაფლავეს“ [25, 107].

1761 წელს, როდესაც მეფე ერეკლე II-სა და დარეჯან დადიანს

შეეძინათ ვაჟი, მას ქეთევან მუხრანბატონიშვილის თხოვნით დაარქვეს მისი გარდაცვლილი მეუღლის სახელი – ვახტანგი. გარდაცვლილი უფროსი ძმისგან განსხვავების მიზნით, უმცროს ვახტანგ ბატონიშვილს ზედმეტ სახელად – „ალმასხანს“ უწოდებდნენ [32, 122].

ქეთევან მუხრანბატონიშვილმა ითხოვა ნებართვა, რომ უფლისწული ვახტანგი, იგივე ალმასხანი (1761-1814) თვითონ აღეზარდა, რაზედაც თანხმობა მიიღო. 1803 წელს, როდესაც ვახტანგ (ალმასხან) ბატონიშვილი რუსეთში გადაასახლეს, მას თან წაჰყვა მისი აღმზრდელი ქეთევანი. იგი, როგორც სამეფო ოჯახის რძალი, დაკრძალულია სანკტ-პეტერბურგში, ალექსანდრე ნეველის ლავრაში, ლაზარეს სასაფლაოზე [31, 204].

იგივეს იუწყება პლატონ იოსელიანი, რომელიც წერს: „ქეთევან დარჩა ქვრივად და შემდეგ, როდესაც ეყოლა მეფეს ირაკლის შვილი მესამისა ცოლიდამ, უწოდეს თხოვისამებრ ქვრივისა რძლისა ქეთევანისა, სახელი ქმრისა მისისა ვახტანგ ალმასხანად ნოდებული. ამან იშვილა იგი და სცხოვრებდა მასთან. 1803 წელსა გარდაჰყვა რუსეთს და ჭლექობისა სენითა გარდაიცვალა 1808 წელსა სანკტ-პეტერბურგს“ [27, 167].

ამდენად, ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის ნაადრევად დაქვრივებული რძალი – ქეთევან კონსტანტინეს ასული მუხრანბატონიშვილი (1744-1808) შეესწრო რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებას და 1803 წლიდან იმპერიის დედაქალაქში მცხოვრები, 64 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწულის ვახტანგ („კარგი“) ბაგრატიონის უდროოდ გარდაცვალების გამო, ლეგიტიმური მემკვიდრის უფლებანი გადავიდა მეფე ერეკლე II-ის მომდევნო ვაჟზე, კერძოდ, მისი მეორე ქორწინებიდან (ანა აბაშიძისაგან) შეძენილ უფლისწულზე გიორგიზე (1746-1800), რომელიც 1798 წლის იანვარში ქართლ-კახეთის მეფე გახდა.

აქვე დავსძენთ, რომ ვახტანგ („კარგი“) ბატონიშვილის გარდაცვალების მომენტში უკვე დაბადებულნი იყვნენ მისი ნახევარძმები, როგორც ზემოხსენებული უფლისწული გიორგი, ასევე უფლისწულები ლევანი (1756-1781) და იულონი (1760-1816), რომლებიც ერეკლე II-ს შეეძინა მესამე მეუღლესთან – დარეჯან კაციას ასულ დადიანთან (1734-1807) [1].

ამრიგად, მეფე ერეკლე II-ის პირველი ქორწინებიდან (ქეთევან ზაალის ასულ მხეიძესთან) შეძენილი უფროსი ვაჟი – ბატონიშვილი ვახტანგ („კარგი“) ბაგრატიონი (1742-1760) ითვლებოდა სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწულად. მისი უდროოდ (18 წლის ასაკში) გარ-

დაცვალების გამო, სამეფო ტახტის ლეგიტიმური მემკვიდრის უფლებანი გადავიდა მეფე ერეკლე II-ის მომდევნო ვაჟზე, კერძოდ, მისი მეორე ქორწინებიდან (ანა ზაალის ასული აბაშიძესთან) შეძენილ უფლისწულზე გიორგიზე (1746-1800), რომელიც 1798-1800 წლებში ქართლ-კახეთში მეფობდა და ცნობილია სახელით – გიორგი XII.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. დავით ჯავახიშვილი, ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის კახეთის შტოს დემოგრაფიული განვითარების ისტორიიდან, დისერტაცია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, (ხელნაწერის უფლებით), 2011.
2. დავით ჯავახიშვილი, ქართლ-კახეთის მეფეთა ოჯახები და მათი თანამედროვე შთამომავლები, სამეცნიერო შრომათა კრებულში ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №2, 2007.
3. დავით ჯავახიშვილი, ქართლ-კახეთის უფლისწულთა საქორწინო ასაკი, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(3), 2008.
4. დავით ჯავახიშვილი, კახეთის ბატონიშვილთა მეუღლეები, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(3), 2008.
5. დავით ჯავახიშვილი, ქართველ მეფეთა მეუღლეები (ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის შტო), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №2(4), 2008.
6. დავით ჯავახიშვილი, ქართველ მეფეთა შვილების რაოდენობა (ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის შტო), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №2(4), 2008.
7. დავით ჯავახიშვილი, ქართლ-კახეთის უფლისწულთა შთამომავლობა (XVIII-XXI საუკუნეები), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(5), 2009.
8. დავით ჯავახიშვილი, უფლისწულთა რაოდენობა ქართულ სამეფო ოჯახში (ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის შტო), მასალების კრებული: „დიდაჭარობა“, 2010 წლის 1-2 მაისს, ნმ. ტბელ აბუსერიძის სახელობის უნივერსიტეტი, 2010.
9. Давид Джавахишвили, Династические браки на службе дипломатии (на примере кахетинской ветви царской династии Багратионов), Материалы международной научной конференции: „Археология, этнология, фольклористика Кавказа“ (Тбилиси, 27-30 сен-

- тября 2010 года). Организаторы конференции: „Фонд Кавказа“, Комиссия по научному сотрудничеству со странами Кавказа Национальной Академии Наук Грузии, Тбилиси, 2011.
10. დავით ჯავახიშვილი, ექვსი ეტიუდი ბაგრატიონთა კახეთის შტოს წარმომადგენელთა ქორწინებების ისტორიიდან (XVII-XVIII საუკუნეები), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №2(10), 2011.
  11. დავით ჯავახიშვილი, ერეკლე II-ის მეუღლეები, კრებული „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, ტ. XIII-XIV, 2011/2012.
  12. დავით ჯავახიშვილი, მეფე გიორგი XII-ის მშობლები და ოჯახი, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(12), 2013.
  13. Давид Джавахишвили, Восточногрузинский Царский Дом в период царствования Ираклия II и Георгия XII, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №2(13), 2013.
  14. დავით ჯავახიშვილი, მეფე ვახტანგ VI-ის პირდაპირი შთამომავლები, კრებული „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, ტ. XV-XVI, 2013/2014.
  15. დავით ჯავახიშვილი, ქართლის მეფის იესეს ოჯახური გარემო და მისი პირდაპირი შთამომავლები, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(14), 2014.
  16. დავით ჯავახიშვილი, ქართლის მეფის ბაქარის პირდაპირი შთამომავლები, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(14), 2014.
  17. დავით ჯავახიშვილი, უფლისწულ ალექსანდრე ბაქარის ძე ბაგრატიონის წინაპრები და მისი პირდაპირი შთამომავლები, კრებული ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №2(15), 2014.
  18. დავით ჯავახიშვილი, ეტიუდები ქართლის დედოფალ ელენე-ბეგუმის ცხოვრებიდან, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, №1(16), 2015.
  19. Давид Джавахишвили, Эпизоды из истории восточногрузинского царства (вторая половина XVIII века), „Studia Prawnoustrojowe“, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Prawa i Administracji, Olsztynie, 2014, № 26.
  20. Давид Джавахишвили, Династические браки между кахетинскими Багратионами и представителями кавказской и персидской знати, Общественно-политический и культурно-исторический научный журнал „Ахульго“, Махачкала (Республика Дагестан), 2010, № 12.

21. Давид Джавахишвили, Из истории династических браков кахетинских Багратионов с представителями мусульманской знати (XVI-XVIII вв.), Сборник трудов Гянджинского государственного университета „Ученые записки“, Гянджа (Азербайджанская республика), 2010, № 2.
22. Давид Джавахишвили, Семья царя Ираклия II, Сборник трудов Гянджинского государственного университета – „Ученые записки“, Гянджа (Азербайджанская республика), 2013, № 1.
23. Давид Джавахишвили, Картлийско-Кахетинский Царский дом в конце XVIII века, Материалы международной научной конференции: Актуальные проблемы истории Кавказа, Гянджинский государственный университет, Гянджа (Азербайджанская республика), 15-16/X.2015.
24. ბაგრატიონები, სამეცნიერო და კულტურული მემკვიდრეობა, სამეცნიერო სტატიების კრებული გენეალოგიური ნუსხებითურთ, თბილისი, 2003.
25. აღექსანდრე ორბელიანი, სიტყვა მამულის ტრაპეზზე (თხზულებანი), შემდგენელი ნინო ვახანია, თბილისი, 1999.
26. პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა, თბილისი, 1981.
27. პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკაკი განერელიას შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბილისი, 1936.
28. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო ავთანდილ იოსელიანმა, თბილისი, 1980.
29. ანა ბაქრაძე, მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის, კატალოგი, ნაწილი I, თბილისი, 1978.
30. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ისიდორე დოლიძემ, თბილისი, 1972.
31. მაქსიმე ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, ტ. II, თბილისი, 1983.
32. მაქსიმე ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, ტ. I, თბილისი, 1980.

**The Prince Vakhtang („kargi“) Bagrationi –
the Inheritor of the Royal Throne**

Summary

The presented essay is about the representatives of the Bagration's royal throne – the prince Vakhtang Bagrationi (1742-1760) who was the first son of the king Erekle II (1720-1798; in 1744-1762 – king of Kakheti, in 1762-1798 – king of Kartalino-Kakheti) from his first marriage with the princess Ketevan Mkheidze (died in 1744).

The prince Vakhtang's nickname was „kargi“ („good“) and he was counted as the inheritor of the royal throne, but died at the age of 18 with small-pox (variola).

Because of his death, the legitimate rights of the royal throne inheritor was handed down to the prince Giorgi/George (1746-1800) who was King of Kakheti Erekle II subsequent son from his second marriage. The prince Giorgi reigned in Kartalino-Kakhetian kingdom (East Georgia) in 1798-1800 and is known as Giorgi XII.

ლელა მიქიაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

ქართლ-კახეთის მეფეთა ლეგიტიმაციის საკითხი და რუსეთის შაქტორი (XVIII ს-ის მეორე ნახევარი)

ერეკლე II ეპოქა კვლავაც აქტუალური განხილვის საგანია არა მხოლოდ მეცნიერთა ვინრო წრისათვის, არამედ – ზოგადად ქართული საზოგადოებისთვისაც; სავარაუდოდ, ესოდენ დიდი ინტერესი, უპირველეს ყოვლისა, განაპირობა საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ვექტორის რუსეთზე ორიენტირების ფაქტმა, რასაც საბოლოო ჯამში შედეგად მოჰყვა ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება; ორასწლოვანი „მეგობრული და მფარველობითი“ უღლისაგან გათავისუფლების შემდეგაც კი საქართველო (და არა მარტო საქართველო!) დღემდე რუსული პოლიტიკის მსხვერპლად რჩება. ძალზე მარტივი ფორმულირების თანახმად, წლების მანძილზე ამ ბოროტების მიზეზად თითქმის უპირობოდ იყო მიჩნეული ერეკლე II და მის მიერ 1783 წ. რუსეთთან გაფორმებული ტრაქტატი. საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა ჯერ კიდევ XIX საუკუნიდან იღებს სათავეს (მაგ. ამასთან დაკავშირებით ზ. ჭიჭინაძე აქტიურად გამოხატავდა XIX ს-ის ქართული ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილის პოზიციას), ხოლო იმას, თუ რამ განაპირობა ამგვარი შეხედულებების ჩამოყალიბება, საინტერესოდ განმარტავს ლ. ტუხაშვილი: „XIX საუკუნის მოღვაწეთა თვალში სახელოვანი ერეკლე II „სახელგატეხილია“; საქმე ის არის, რომ იმდროინდელი ქართველი ნაციონალური ბურჟუაზიის აზრით, ამ მეფის საგარეო პოლიტიკას მთავარ შედეგად ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცემა მოჰყვა, ამიტომაც ნაციონალისტურად განწყობილი ინტელიგენცია ცდილობდა გამოსავლის ძიებას. ამ „პატრიოტულ“ მისწრაფებაში ყველაზე კურიოზული ის იყო, რომ ეს ძიება ერთი საუკუნის შემდეგ ხდებოდა, როდესაც დიდი ხნის „გადაბრუნებული ურმის“ მიღმა კარგად გამოჩნდა გზა, რომელზეც შეეძლო ამ ურემს „გადაუბრუნებლად“ გაეყო. ერეკლე II-ის ასეთი კრიტიკა დაიწყო გასული (XIX) საუკუნის დასასრულიდან“ [1, 114-115].

XX საუკუნის 80-იან წლებში, საქართველოს იმჟამინდელი ხელისუფლების მიერ ტრაქტატის 200 წლისთავისადმი (1983 წ.) მიძღვნილმა პომპეზურმა საზეიმო ღონისძიებებმა კვლავ გაამძაფრეს უარყოფითი დამოკიდებულება ტრაქტატის და, შესაბამისად – ერეკლე II-ის მიმართ: რუსეთის იმპერიული პოლიტიკით უქმაცოფილო ქართული საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის (სპეციალისტთა ვიწრო წრის გამოკლებით) უცნობი იყო როგორც ტრაქტატის ტექსტი (სადაც საერთოდ არ არის საუბარი ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებაზე), ისე ის ისტორიულ-პოლიტიკური ვითარება, რომელმაც ფაქტიურად განაპირობა მსგავსი ხელშეკრულების შემუშავება; შესაბამისად, შემდგომში განვითარებული მოვლენებში, კერძოდ, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმებაში, დამნაშავედ ქვეცნობიერად იქნა აღიარებული ერეკლე II.

აქვე ორიოდ სიტყვით გვინდა შევეხოთ 1783 წლის ტრაქტატს: ცნობილია, რომ სოლომონ ლიონიძე, რომელიც აქტიური პოლიტიკური ფიგურა იყო ერეკლეს გარემოცვაში, დიდი ხნის მანძილზე რუსეთთან ყოველგვარი „მფარველობითი“ დამოკიდებულების ყველაზე შეურიგებელი მოწინააღმდეგე გახლდათ, თუმცა მოგვიანებით რეალურად შეაფასა შექმნილი მდგომარეობა და ტრაქტატის პროექტის შემუშავების უშუალო მონაწილედ მოგვევლინა; საგულისხმოა, რომ სწორედ მის მიერ იქნა დაწერილი ტრაქტატის რატიფიცირებული ტექსტი [2, 165]; ლიონიძის ამ ღვაწლზე მისივე სიტყვები მეტყველებენ – 1801 წლის 17 თებერვლით დათარიღებულ მის წერილში კნორინგისადმი ვკითხულობთ: „მე უმაღლესის კარის სიკუდილამდე ჩემის შეძლებით ერთგული მონა ვყოფილვარ, ვარ და ვიქნები. პირველად საქართველოს ტრაქტატით რუსეთთან შეერთებაში მე ვიყავ მოქმედი, და ამის გარდა საქართველოსა და სრულიად იმერეთის შავ ზღვამდე მე გავაკეთე ტრაქტატი (საუბარია 1790 წ. ივნისში სოლ. ლიონიძის ინიციატივით გაფორმებულ დოკუმენტზე „ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან, დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს“) და საქართველოსა და იმერეთის მეფეთა, თავადთა და კათალიკოზ მღვდელმთავართაგან დაიბეჭდა და ხელმოწერილ იქნა ჩემის მოქმედებით, რომლითაც რუსეთის იმპერია უმეტესად გავრცელდება და ისარგებლებს“ [3].

ასეთ ვითარებაში სასურველია გამოვავლინოთ ის არგუმენტი, რომელმაც ლიონიძის შეურიგებელ პოზიციაზე იმოქმედა; ამასთან დაკავშირებით ძალიან მოკლედ შევხებით XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოში განვითარებულ ძირეულ მოვლენებს.

ნიშანდობლივია, რომ ერთიანი საქართველოს აღდგენის იდეა, რომელიც მოგვიანებით თეიმურაზ-ერეკლეს პოლიტიკის ქვაკუთხედი გახდა, ჯერ კიდევ ვახტანგის ჯანიშინობის პერიოდში განიხილებოდა საფუძვლიანად: ვახტანგის მოღვაწეობის ეს მონაკვეთი საქართველოს გაერთიანების იდეოლოგიური შემზადების ხანა იყო, რაც სათანადოდ არის დადასტურებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში [4, 29-57].

დღეისათვის საკამათო არ არის, რომ თეიმურაზისა და ერეკლეს მიერ ირანთან მიმართებით გატარებულმა სწორმა პოლიტიკამ შედეგი გამოიღო და 1744 წელს ქართლისა და კახეთის ფაქტობრივი გაერთიანებით დაგვირგვინდა, რაც არსებულ სიტუაციაში უდავოდ პროგრესული ნაბიჯი იყო; თუმცაღა, გაერთიანებული ქართლი და კახეთი იურიდიულად კვლავ ცალკე სამეფოებად დარჩნენ თავისი სამოხელეო აპარატით თუ სხვა ატრიბუტიკით, რადგან ნადირ-შაჰმა, სრულიად გამიზნულად, თეიმურაზი ქართლის, ხოლო ერეკლე კახეთის მეფეებად დაამტკიცა; ცხადია, ეს არ იყო შემთხვევითი გადაწყვეტილება: იმხანად შაჰი იძულებული იყო თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომების მიმართ დათმობაზე წასულიყო, თუმცა იმასაც ითვალისწინებდა, რომ შეცვლილ ვითარებაში მათ მიმართ მას სხვა, სრულიად სანინალმდეგო პოლიტიკის გატარება დასჭირდებოდა; შესაბამისად, ქართლისა და კახეთის გაძლიერება მას მხოლოდ გარკვეულ ფარგლებსა და გარკვეულ პერიოდში აინტერესებდა [4, 89-90]. სავარაუდოდ, ნადირ-შაჰი სხვა გარემოებასაც უწევდა ანგარიშს: ეს იყო რეშტისა (1732 წ.) და განჯის (1735 წ.) ხელშეკრულებები, რომელთა ძალითაც ირანმა (და თვით ნადირ-შაჰმაც!) ქართლის ტახტის მემკვიდრედ ვახტანგი და მისი შთამომავლები აღიარა (განჯის ტრაქტატის მეხუთე მუხლი ამტკიცებდა რეშტის ხელშეკრულების პირობას იმის შესახებ, რომ ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების შემდეგ ირანი ქართლის სამეფოს კვლავ ვახტანგ VI-ს ან მის მემკვიდრეებს გადასცემდა); ცხადია, თავიდანვე უმჯობესი იყო ქართლისა და კახეთის მეფობაც თეიმურაზს შეეთავსებინა და მემკვიდრეობის საკითხიც თავისთავად გადაწყდებოდა. ქართლ-კახეთის გაერთიანების თეიმურაზისა და თამარისეული გეგმა მხოლოდ მამა-შვილს შორის მეფობის განაწილებას არ გულისხმობდა: ეს ამ რთული პროცესის მხოლოდ პირველი ეტაპი იყო, რომელსაც უნდა მოჰყოლოდა ამ აქტის იურიდიულად გაფორმება, მაგრამ ნადირ-შაჰის სიცოცხლეში ეს ვერ მოესწრო;

იმისათვის, რომ ობიექტურად შევაფასოთ თეიმურაზისა და ერეკლეს მმართველობა, უნდა გავითვალისწინოთ ქვეყნის შიგნით

და მის ფარგლებს გარეთ მუდმივად არსებული წინააღმდეგობები, რომელთა გადალახვაც დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა; ამ საკითხებს შეეხებოდა ჩვენს მიერ 2015 წ. მომზადებულ ნაშრომში [5], ამიტომ აღარ შეეუდგებით მათ დაწვრილებით განხილვას, მხოლოდ ზოგიერთ მნიშვნელოვან დეტალს დავაკონკრეტებთ:

მიუხედავად იმისა, რომ XVIII ს. 50-იანი წლებისათვის ქართლისა და კახეთის სამეფოებმა მნიშვნელოვანი წარმატებას მიაღწიეს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ასპარეზზე და რეგიონის ლიდერებად ჩამოყალიბდნენ, კვლავაც გადაუჭრელი რჩებოდა ლეკთა თარეშის აღკვეთის საკითხი, რისთვისაც აუცილებელ პირობად ჩანდა ჭარბელაქნისა და კაკ-ენისელის დაბრუნება. ამ პრობლემის მოსაგვარებლად თეიმურაზმა და ერეკლემ, გაითვალისწინეს რა იმ დროისათვის აღმოსავლეთში არსებული ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება, გადაწყვიტეს რუსეთისათვის ეთხოვათ დახმარება [5]; სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა ათანასე თბილელისა და სვიმონ მაყაშვილის 1752-1754 წწ. ელჩობის წარგზავნა რუსეთს.

თუმცა, ლეკთა საკითხი გარკვეულწილად მხოლოდ საბაბი იყო, აღნიშნულ ელჩობას კიდევ სხვა, ძალზე მნიშვნელოვანი მისია ჰქონდა: ქართლისა და კახეთის იურიდიული ფორმით გაერთიანებისათვის საჭირო იყო ამ აქტის ცნობა რომელიმე დიდი სახელმწიფოს მხრიდან; იმ დროისათვის ასეთ კანდიდატურებად მოიაზრებოდნენ ირანი და რუსეთი (ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა რეშტისა და განჯის ხელშეკრულებების ზემოთ ნახსენებ მუხლს), მაგრამ ნადირ-შაჰის სიკვდილის შემდგომ ირანში შექმნილი ვითარება და პარალელურად – იგივე რეშტისა და განჯის ხელშეკრულებათა უაღრესად სახიფათო ხასიათი თავისთავად გამორიცხავდა ამ აქტში მის მონაწილეობას [6, 324-329]. შესაბამისად – ერთადერთ შესაძლო ვარიანტად რჩებოდა რუსეთი, რასაც თავისთავად განაპირობებდა ის ფაქტი, რომ ქართლის ტახტის ძირითადი პრეტენდენტები სწორედ აქ ცხოვრობდნენ [4, 97].

თეიმურაზსა და ერეკლეს შეახსენებდნენ რუსეთის მთავრობას, რომ ისინი ქართლისა და კახეთის ტახტის კანონიერი მემკვიდრეები იყვნენ, რადგან ამ სამეფოებს თავის დროზე მათი უშუალო წინაპრები – თეიმურაზ I და ერეკლე I ფლობდნენ; შესაბამისად, ახლანდელი მეფეებიც იმპერატორს დახმარებისათვის მიმართავდნენ მათივე წინაპრების მიერ რუსეთის მეფეებთან ადრე დადებული შეთანხმების საფუძველზე (ამის დამადასტურებლად ელჩებს თან ჰქონდათ ალექსი მიხეილის ძის სიგელის ტექსტი, რომელშიც თეიმურაზ I და ერეკლე I არა კახეთის, არამედ „მთელი ივერიის მეფე-

ბად“ იხსენიებიან); ამასთანავე, ამ ელჩობის მეშვეობით თეიმურაზი და ერეკლე ცდილობდნენ რუსეთის მხრიდან მიეღოთ თეიმურაზის ოფიციალური აღიარება ქართლის მეფედ და ამით იმპერიის მხრიდან აღეკვეთათ მხარდაჭერა ვახტანგ VI-ის შთამომავალთათვის, გაენეიტრალებინათ ოპოზიციურად განწყობილი ქართლელი თავადები, რომლებიც ვახტანგ VI-ს მემკვიდრეების ტახტზე აყვანას ესწრაფოდნენ (ქართლში თეიმურაზის გამეფება თავისთავად გულისხმობდა, რომ მის შემდეგ ტახტის მემკვიდრედ ერეკლე მოიაზრებოდა, ამას კი ისინი ვერ ურიგდებოდნენ); სავსებით მართებულად მიგვაჩინია გ. პაიჭაძის შეხედულება, რომ იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც თეიმურაზისა და ერეკლეს მისწრაფება მხოლოდ პირადი, ვინროდინასტიური ინტერესებით იყო ნაკარნახევი, არსებითად, ის მაინც პროგრესულ ხასიათს ატარებდა, რადგან მათი საქმიანობა ხელს უწყობდა აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოების გაერთიანებას და ამით სახელმწიფოებრივ ინტერესებს ემსახურებოდა [7, 68-70].

როგორც ჩანს, სწორედ 1752 წ. ელჩობის მარცხმა განაპირობა 1760 წელს დიპლომატიური მისიით პირადად თეიმურაზის გამგზავრება რუსეთს, რაც უდავოდ ზრდიდა მის მნიშვნელობას. გარდა ამისა, თუკი რუსეთის მთავრობა საქართველოსთან მიმართებით კვლავაც ჩაურევლობის პოლიტიკას მიმართავდა, ელჩობის შედეგების მიუხედავად, მისი მთავარი ამოცანა მაინც მიღწეული იქნებოდა: რუსეთის საიმპერატორო კარზე თეიმურაზის ოფიციალური მიღებისას თავისთავად მოხდებოდა ქართლის მეფედ მისი აღიარება. ამ ელჩობების თაობაზე ჩვენ უკვე გვქონდა დანვრილებით საუბარი [5], ამიტომ მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ მართალია, ელჩობებს სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ რუსეთის ინტერესი საქართველოსადმი ოდნავადაც არ შენელებულა; ამის დასტურია რუსეთიდან საგანგებოდ აგენტების (კაპიტან ოთარ თუმანოვისა და პრაპორშჩიკ დიმიტრი მანლოვის) გამოგზავნა, რომელთაც ევალებოდათ სამომავლოდ დაედგინათ, როგორი იქნებოდა ქართველ მეფეთა საგარეო ორიენტაცია. აღსანიშნავია ისიც, რომ მეფეთათვის ცნობილი ყოფილა ამ უკანასკნელთა აგენტურული საქმიანობის შესახებ, რაც ნათლად მეტყველებს ქართული დიპლომატიური სამსახურების გამართულ მუშაობაზე. ისიც ნიშანდობლივია, რომ ამის თაობაზე რუსეთის ხელისუფლებას არაფერი ამცნეს, რადგან ხვდებოდნენ, რომ გაშიფრული აგენტები ქვეყანას ველარ დააზარალებდნენ [8, 41-93, 132-135; 4, 128-131; 9; 10].

ჩვენ შევეცდებით გავაანალიზოთ ერეკლე II-ის მიერ გატარებული საგარეო პოლიტიკა და დავაზუსტოთ, მართლაც ენთუზიაზ-

მით იყო იგი განწყობილი რუსეთისადმი და ბრმად ენდობოდა მათ თუ პარალელურად სხვა მოკავშირესაც ეძებდა (თუნდაც ევროპაში?). მართლაც „ერთმორწმუნეობის“ პრიმიტიულმა პოლიტიკამ უბიძგა რუსების კლანჭებში თუ სრულიად პრაგმატულმა პოლიტიკურმა მიზეზმა – ქართლის მუხრანბატონთა შთამომავლების მხრიდან მოსალოდნელმა საფრთხემ? („ერთმორწმუნეობის“ ფაქტორი ათეული წლების მანძილზე ფიგურირებდა უმთავრეს არგუმენტად; სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ ის, რომ 1736 წ. რუსეთის იმპერატორისადმი მიწერილ წერილებში თეიმურაზ II ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე აპელირებს და ქვეყანაში ამ სარწმუნოების გადარჩენის აუცილებლობას იმიზეზებს, რათა „ერთმორწმუნე“ რუსეთისაგან სათანადო დახმარება მიიღოს. ვფიქრობთ, ეს არგუმენტი მხოლოდ დიპლომატიური ეტიკეტის ფორმატში უნდა განვიხილოთ) [11, 208-213].

ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი იმის თაობაზე, თუ რამდენად ძლიერ დაბრკოლებას უქმნიდა ერთიანი სამეფოს იდეას ვახტანგის შთამომავალთა ქმედება რუსეთის ხელისუფლებასთან უნისონში (აბდულა-ბეგის, ბაქარის, ალექსანდრე ბაქარის ძის, პაატა ბატონიშვილის და ა. შ. მოღვაწეობა ამის ნათელი დასტურია) [5]; აქ ნიშანდობლივია რუსეთის ხელისუფლების როლიც: პერიოდულად იგი საქართველოს საქმეებში „ჩაურევლობის“ პოლიტიკას იცავდა, მაგრამ ეს მხოლოდ იმ შემთხვევებში, როდესაც ეს მისთვის იყო მომგებიანი ან – იძულებული იყო ირანის ან თურქეთის პოზიცია გაეთვალისწინებინა; ძირითადად კი, სამომავლო გეგმებიდან გამომდინარე, რუსულ დიპლომატიას ცხადია, აწყობდა, რომ ქართლის ტახტის რეალური მფლობელის ლეგიტიმაცია ოფიციალურად არ ელიარებინა: ამ მხრივ ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად არის შესწავლილი და შეფასებული რუსეთის ხელისუფლების მიერ ვახტანგის შთამომავალთა ოსტატურად გამოყენების ფაქტები ერეკლეზე ზემოქმედების მიზნით; მთავარი პრობლემა იყო, რომ ერეკლე ოფიციალურად ვერ ეკურთხა ქართლის მეფედ (ნიშანდობლივია, რომ ეს მან მხოლოდ 1783 წლის ტრაქტატის გაფორმების შემდეგ შეძლო, რაც ღიად მიანიშნებს რუსეთის ფარულ მიზნებზე); სხვა შემთხვევაში ამ გარემოებას შესაძლოა დიდი მნიშვნელობა არც ჰქონოდა, რადგან თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ ერეკლე საკმაოდ მტკიცედ ფლობდა ხელისუფლებას ქართლ-კახეთის გაერთიანებულ სამეფოში და მისი საზღვრების გაფართოებასაც გეგმავდა, მაგრამ მის მიერ დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას აბრკოლებდა საკმაოდ სერიოზული ფაქტორი: ვახტანგის სახლიშვილები ტახტის „კანონიერ

მემკვიდრეებად“ მოიაზრებდნენ თავს, რუსეთის საიმპერატორო კარზე დიდი პატივით სარგებლობდნენ, ბატონიშვილებაც ინოვაცი-ბოდნენ და ქართლის სამეფოზე პრეტენზიებს ღიად აცხადებდნენ [4, 146-151]. გარდა ამისა, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ქართლელ თავადთა (ყოველ შემთხვევაში – მათი ერთი ნაწილის) დამოკიდებუ-ლება ერთიანი სამეფოს აღდგენის ერეკლესეული იდეისადმი, რაც თვალსაჩინოდ არის ასახული ზაალ ორბელიანის პოზიციაში; კერ-ძოდ, ბაკუნინთან საუბრის შესახებ იგი აღნიშნავდა: „მართალია, ბა-კუნინს უთხარო ჩვენი ქვეყნის (იგულისხმება ქართლის სამეფო – ლ. მ.) შებრალებაო. იმან მითხრა: არ იცი, ხელმწიფე მეფეს ერეკლეს უწყრებაო. მერმე მე უთხარო: თუ მეფეს ერეკლეს უწყრება, ან რუსს ვისმე უბოძოს ქვეყანა და ან მეფე სოლომონსაო“ [22, 67].

თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ, 1762 წლიდან ერეკლე ქართლ-კახეთის სამეფოს ერთპიროვნულ და ოფიციალურად აღიარებულ ხელისუფლად იქცა და უმაღლესეულად „გარდამავალი პერი-ოდისათვის“ დამახასიათებელი კომპრომისული პოლიტიკა ქართლე-ლი ფეოდალების მიმართ; იგი უკვე „ყოველი საქართველოს“ აღ-სადგენად ემზადებოდა და ამ სამზადისმა სოციალური სფეროც მო-იცვა: საგადასახადო რეგლამენტაცია, „უღების დაღების“ მოხსნა, ბატონყმური რიგის დაცვა, ფეოდალებისაგან სახელმწიფო და სამე-ფო სამსახურის მოთხოვნა, 1765 წელს თელავში გამოცხადებული მანიფესტი ტყვეობიდან დაბრუნებულთათვის თავისუფლების მინი-ჭების შესახებ და სხვ. ეს ყველაფერი მიანიშნებდა სახელმწიფო დისციპლინის ოფიციალურ განმტკიცებაზე, რაც ფეოდალური არისტოკრატიისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა და მუხრანელი ბაგრა-ტიონების მომხრეთა ბანაკში წინააღმდეგობის ახალი ტალღის გა-მომწვევი მიზეზიც გახდა [1, 83]. ეს წინააღმდეგობა 1765 წლისათ-ვის გადაიზარდა საკმაოდ კარგად ორგანიზებულ შეთქმულებაში;

ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა მ. სამსონაძის თვალსაზ-რისი, რომ პრობლემის გადაწყვეტის ერთ-ერთ გზად ერეკლეს ესა-ხებოდა ქართლის ტახტის პრეტენდენტების საქართველოში დაბრუ-ნება, რათა ისინი საკუთარი მეთვალყურეობის ქვეშ ჰყოლოდა. სა-ვარაუდოდ, ეს ფაქტი თავისთავად ქართლში მისი მეფობის კანონი-ერების აღიარება იქნებოდა: „ამითაც უნდა აიხსნას, სხვა მოტივთა შორის, ანტონ კათალიკოსის სასწრაფოდ დაბრუნება (თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ) და ვახტანგ VI-ს უკანონო ვაჟის – პაატას შემოშვებაც საქართველოში. მათთვის ერეკლეს პატივი და დიდება არ დაუკლია. პირველმა იმედები მთლიანად გაამართლა და ათეული წლების მანძილზე მისი... დასაყრდენი იყო, მეორემ კი თავისი პრე-

ტენზიები ვერ დაივინყა, ტახტისათვის ბრძოლას თავი არ დაანება და სასტიკადაც დაისაჯა. ორივე შემთხვევაში ერეკლეს პოლიტიკა გამართლებული იყო“ [4, 148].

1772 წ. რუსეთში კიდევ ერთი ელჩობა გაიგზავნა ანტონ კათალიკოსისა და ლევან ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით. ამჯერად ერეკლე რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლას და მის მფარველობას ითხოვდა. საგულისხმოა, რომ მოგვიანებით, 1774 წელს, სოლომონ I-მა რუსეთში საგანგებო ელჩად გაგზავნა მდივანბეგი დავით კვინიხიძე და ასევე ოფიციალური თხოვნით მიმართა ეკატერინე II იმერეთის სამეფოს მფარველობაში მიღების თაობაზე [12, 662]. ორივე მეფეს მოთხოვნაზე უარით უპასუხეს. 1772 წლის ელჩობის ორგანიზების წინაპირობები, მისი მიზნები და „მთხოვნელობითი პუნქტების“ ტექსტი ამომწურავად არის განხილული და გაანალიზებული მ. სამსონაძის ნაშრომში, ამიტომ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ [4, 184-190].

კიდევ ერთი საგულისხმო ფაქტი, რომელიც თვალნათლივ მიუთითებს ერეკლეს არაერთგვაროვან დამოკიდებულებაზე რუსეთის მიმართ, ეს არის 1776 წ. მის მიერ ოსმალეთთან წამოწყებული საიდუმლო მოლაპარაკება, რომელმაც 1777-1778 წწ-თვის უკვე ოფიციალურად დაკანონებული სახე მიიღო ხელშეკრულების გაფორმების მეშვეობით [12, 681]; მკვლევართათვის დღემდე უცნობია ამ ხელშეკრულების ტექსტი, ირიბი (მეორადი წყაროების) მონაცემებით კი დასტურდება, რომ გარკვეული ფორმით ერეკლე ხონთქრის უზენაესობას აღიარებდა თუმცაღა, როგორც ირკვევა – მხოლოდ ფორმალურად. წყაროებში არაფერია ნათქვამი იმის თაობაზე, თუ რის სანაცვლოდ გადადგა მეფემ ასეთი სარისკო ნაბიჯი: ცხადია, რომ ამ ნაბიჯით მან მოიმდურა როგორც ჯერ კიდევ ოფიციალური სიუზერენი – ირანი, ისე მომავალი პოტენციური „მფარველი“ – რუსეთი და როგორც შემდგომმა მოვლენებმა აჩვენეს – ორივე მათგანმა არ დააყოვნა სამაგიეროს გადახდა; და მაინც, მკვლევართა აზრი ამ ფაქტის შეფასებისას ორად იყოფა: ნაწილი მიიჩნევს, რომ აღნიშნული გარიგებით თურქეთი ერეკლეს ახალციხის საფაშოს (სამცხე-საათაბაგოს) უთმობდა და არგუმენტად მოჰყავთ ის ფაქტი, რომ ახალციხის ფაშა აღნიშნულ საიდუმლო მოლაპარაკებაში შუამავლის როლს ასრულებდა [12, 679-680; 13, 224]. ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია მკვლევართა მეორე ნაწილის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები, რომელთა გაანალიზების შედეგად დასაბუთებული დასკვნას გვთავაზობს მ. სამსონაძე:

„ერეკლე ისეთი პოლიტიკოსი არ იყო, რომ ამგვარი რამ ასჯერ

გაზომვისა და განსჯის გარეშე მოემოქმედა... ამით იგი დიდი და პრობლემატური საკითხის გადამწყვეტას გულისხმობდა.... იმ ხანებში საქართველოსა და მის გარშემო ქვეყნებში შექმნილი ისტორიული სიტუაცია გვიკარნახებს ვივარაუდოთ, რომ ქართლ-კახეთის პოლიტიკოსთა მხრივ დათმობების სამაგიეროდ სულთნის კარი ერეკლეს დასავლეთ საქართველოზე გაბატონების სანქციას აძლევდა; ამგვარი მსხვერპლი პორტას შეეძლო უმტკივნეულოდ გაეღო, რადგან ლიხთიმერეთი მისი გავლენიდან გამოსული იყო და მასზე უფლებების ფაქტობრივი აღდგენის პერსპექტივა თითქმის არ ჩანდა [4, 205-209]. მართლაც, შემდგომში განვითარებული მოვლენების ანალიზი თვალნათლივ ადასტურებს ამ ვარაუდს, კერძოდ:

მიუხედავად გასაიდუმლოებისა, ამ შეთანხმების შესახებ ცნობილი გახდა რუსეთისთვის, ირანისთვის და სოლომონ იმერთა მეფისთვის; შედეგად, 1779 წელს, ერევნის სახანოში ერეკლეს ლაშქრობისას, ასპარეზზე გამოჩნდა ქართლის ტახტის პრეტენდენტი ალექსანდრე ბაქარის ძე: „რუსეთიდან „აშვებული“ იგი ირანს (კერძოდ, შირაზში) ჩავიდა, იქიდან კი სოლომონ I-მა იმერეთში ჩამოიყვანა (ნიშანდობლივია, რომ ამ მიზნით 1778 წ. აგვისტოში იმერეთიდან რუსეთის გავლით ირანში გაიგზავნა ელჩობა ბესარიონ გაბაშვილის (ბესიკი) მეთაურობით. ცალკე საკითხია, რომ მათ თან მიჰქონდათ სოლომონ მეფის წერილი ასტრახანის გუბერნატორის სახელზე, სადაც ამ უკანასკნელს მეფე საიმპერატორო კარზე ელჩების გაგზავნის ნებართვას სთხოვს!) [12, 683; 4, 212]. ამკარაა, რომ ეს ფაქტი რუსეთის დიპლომატიებისა და იმერთა მეფის ერთობლივი „შემოქმედების“ ნაყოფად უნდა მივიჩნიოთ; გასაგებია, რომ სოლომონს საკმარისი საფუძველი ჰქონდა, რათა ერეკლეს ახალ საგარეო პოლიტიკაში მისთვის მოსალოდნელი საფრთხე დაენახა, ხოლო რაც შეეხება რუსეთის როლს, ესეც იოლი მისახვედრია: ჯერ კიდევ 1766 წ. რუსეთის მიერ სახელმწიფო დანაშაულში ბრალდებული ალექსანდრე ბაქარის ძე რატომღაც ჩამოიყვანეს ყიზლარში (არადა, მას პოლონეთში წასვლის სურვილი გამოუთქვამს!), თანხითაც უხვად მოამარაგეს, მანამდე სამხედრო ჩინი აჰყარეს და მუნდირიც გახადეს, რაც იმას ნიშნავდა, რომ იგი რუსეთის მსახურად და ქვეშევრდომად აღარ ითვლებოდა და შესაბამისად, – ამიერიდან არც რუსეთი აგებდა პასუხს მის ქმედებებზე. „უფრო უცნაურია ის, რომ რუსეთის მოხელეები ალექსანდრე ბაქარის ძეს ამის შემდეგაც არ აკლებენ ყურადღებას და მფარველობას, ცხადია არაოფიციალურად და ფარულად. უფრო მეტიც, თვით იმპერატრიცა ეკატერინე II მისდამი, „დასჯილი“ კაცის პირობაზე, ამკარად ზედმეტ ყურადღებას იჩენდა

და იმასაც კი უნევდა ანგარიშს, თუ რა მოეწონებოდა ქვეყნიდან გაძევებულ ქართველ ბატონიშვილს. ძნელია ეს ამბავი იმპერატრიცას გულჩვილობითა და გულკეთილობით აიხსნას... უცნაური და გაუგებარი საკმარისზე მეტი იქნება რუსეთიდან ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოძევების ისტორიაში, თუკი იმ მოსაზრებას არ მივიღებთ, რომ მისი ე. წ. „გამოძევება“ სრულიად გარკვეული პოლიტიური და დიპლომატიური მიზნებით იყო ნაკარნახევი“ [4, 149-150]. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ნ. ტარსაიძის მიერ ჯერ კიდევ 1972 წ. დაფიქსირებული პოზიციაც: „Принимая во внимание сложную политическую ситуацию, невольно возникает вопрос – не был ли использован русской дипломатией в своих интересах грузинский царевич в критический 1766 год; Александр Бакарович был подходящим человеком для выполнения любых дипломатических поручений... наказанию в виде принудительной высылки он мог подвергнуться для отвода глаз «чтобы не был подан омбраз царю Ираклию». Во всяком случае императрица избавилась от нежелательного... человека, с другой же стороны он мог быть полезным императрице и за пределами России“ [14, 111, 98-118].

ამ „გამოძევებას“ რომ რუსეთი დიდი ხნით ადრე გეგმავდა ადასტურებს საგარეო საქმეთა კოლეგიის მასალებში დაცული მოხსენებები, რომლებსაც ჯერ კიდევ 50-იან წლებში აგზავნიდა საქართველოდან კაპიტანი თუმანოვი [15, 94; 4, 150-151] მართალია, 1781 წ. სოლომონისა და ერეკლეს შეთანხმების (და არა შერიგების) საფუძველზე ალექსანდრე ბაქარის ძემ იმერეთი დატოვა (რაჭის გზით გადავიდა ჩრდილო კავკასიაში, საბოლოოდ კი ერეკლეს წინააღმდეგ მოკავშირედ გაიხადა დარუბანდელი ფათალი-ხანი), მაგრამ მეფეთა შორის ძველი ნდობის აღდგენა ველარ მოხერხდა [4, 223].

გარდა ამისა, ამავე მიზანს ემსახურებოდა რუსეთის მიერ ერეკლეს კიდევ ერთი წამოწყების – ყაბარდოელთა გადმოსახლების საქმის ჩაშლა, რაც ქართული ჯარის შევსებას ისახავდა მიზნად; ასევე აკრძალა ქართლ-კახეთის მეფეთა მიერ ჩრდილოეთ კავკასიაში ჯარების დაქირავება, რითაც დიდი დარტყმა მიაყენა ქვეყნის სამხედრო პოტენციალს [16, 169; 4, 215-216; 17, 114-117; 12, 683-684].

როგორც მოსალოდნელი იყო, რუსეთი მოთმინებით ელოდა ხელსაყრელ სიტუაციას საკუთარი გეგმის ხორცშესხმისათვის. აქ არ შეიძლება არ დავაზუსტოთ ერთი გარემოება: დღეისათვის ქართულ ისტორიოგრაფიაში სადავო აღარ არის, რომ ერეკლე თავი-

დანვე დიდად არ ენდობოდა რუსეთს და არ ჩქარობდა მასთან კავშირის იურიდიულად გაფორმებას;

ევროპასთან დაახლოების გზების ძიება უცხო არ ყოფილა ქართული დიპლომატიისათვის: ამის ტრადიცია უკვე არსებობდა და ერეკლეც როგორც ჩანს ამ ტრადიციის ერთგული იყო; სხვა შემთხვევაში ძნელად თუ აღიარებდა რუსი რეზიდენტი, პოლკოვნიკი ბურნაშოვი, რომ ერეკლე „... ни к чему однако-ж не стремится, как преобразовать народ свой по европейски» [18, 10].

ევროპასთან კონტაქტის დასამყარებლად ერეკლემ როგორც მოსალოდნელი იყო, საქართველოში მყოფი კათოლიკე მისიონერები გამოიყენა [19, 398-403]. ტრაქტატის დადებამდე რამდენიმე ხნით ადრე (1781 წ. ზაფხულში) მან კიდევ ერთხელ სცადა ევროპისათვის ხმა მიეწვდინა და დახმარებისათვის რამდენიმე ევროპულ სახელმწიფოს ერთდროულად მიმართა (ამ მიზნით მან კათოლიკე მისიონერ დომინიკეს შესაბამისი წერილები გაატანა ავსტრიის იმპერატორთან, საფრანგეთის, სარდინიისა და ნეაპოლის მეფეებთან, ვენეციის სენატთან, რომის პაპთან) [20, 62].

ცალკე კვლევის საგანია ამ მისიის შემდგომი ბედი: პატრი დომენიკე „შავ ზღვაში დაიხრჩო“ (პატრი ანდრეასის ცნობით კი იგი კონსტანტინოპოლში მოულოდნელად გარდაიცვალა); დღემდე უცნობია, რა ბედი ეწია ერეკლეს წერილებს. ასეთივე უიღბლო აღმოჩნდა ერეკლე მეფის მეორე წარგზავნილიც: პატრი მაურო ვერონელი, რომელიც ამჯერად სხვა გზით — რუსეთზე გავლით მიემართებოდა ევროპისაკენ, მართალია რუსეთს გასცდა, მაგრამ პოლონეთში ქ. ბერდიჩევში გარდაიცვალა (1783 წ. მაისში). ამჯერად ცნობილია წერილების ადრესატები და რაოდენობა, რომელიც პროფ. ი. ტაბაღუამ დაადგინა: ერეკლეს წერილები რომის პაპის, ავსტრიის იმპერატორის, საფრანგეთის მეფის, ვენეციის რესპუბლიკის, სარდინიის მეფისა და სხვ. სახელზე [20, 64]. ნიშანდობლივია, რომ ბერდიჩევიდან მაუროს წერილები ორ პოლონელ კაპუცინს წაუღია ვენაში, პაპის ნუნციასთან და უთქვამთ, რომ „მიცვალეულ პატრ მაუროს საქართველოს მეფისაგან ბევრი რამ ჰქონია პირადად (ზეპირად) დაბარებული“ [19, 403].

ძნელია უსაბუთოდ რაიმეს მტკიცება, მაგრამ ორივე ეს შემთხვევა ქართულ ისტორიოგრაფიაში უკვე გარკვეულ ეჭვს იწვევს: იქნებ ერეკლეს წარგზავნილთა სიკვდილი სულაც არ იყო გამოწვეული ბუნებრივი მიზეზებით [4; 5]. ვისთვისაც კარგად არის ცნობილი რუსეთის იმპერიის მიერ პოლიტიკაში არაერთგზის გამოყენებუ-

ლი „მეთოდები“, ეს ვერსია სრულიად მისაღებია. მით უფრო, რომ ერეკლეს, სავარაუდოდ – სრულიად გამიზნულად, არც დაუმაღლავს რუს მოხელეთათვის მისი ეს ნაბიჯი (ჯერ ერთი – იცოდა, რომ საბოლოოდ მაინც გაიგებდნენ: მარტო რაინეგსი რად ღირდა, რომელიც როგორც ირკვევა, ურჩევდა კიდევ ერეკლეს ამ ნაბიჯის გადადგმას [20, 60]; თუმცა, ამ საკითხებზე მსჯელობა შორს წაგვიყვანს, ამიტომ სტატიის შეზღუდული ფორმატიდან გამომდინარე, ამ თემას შემდგომ ნაშრომში განვიხილავთ).

თუმცა, ერეკლეს გზავნილებმა საბოლოოდ მაინც ჩააღწიეს ევროპამდე: ისინი ავსტრიის მთავრობას გადასცეს პოლონელმა კაპუცინებმა – ვოლფგანგმა და ჰილარიუმმა. წერილებში დაფიქსირებული ძირითადი მოთხოვნა ეხება სამხედრო დახმარების განევას ორი პოლკის ფარგლებში (ან ორი პოლკისთვის გადასახდელი თანხის გაღებას: „მუდმივი ორი პოლკის ქირა გვინყალობით და გვიბოძეთ. ამ ნაბიჯები თანხით ჩვენ ხალხსა და ჯარს ვიშოვიოთ; „გთხოვთ, რომ ჩვენს განკარგულებაში მოგვცეთ ორი პოლკი, რათა ჩვენ დავეუფლოთ წვრთნის წესებს და ასეთი ცოდნით ევროპული სისტემის წესზე განვანყოთ ჯარი“... ქართლის, კახეთისა და სხვათა მეფე ერეკლე, 1782 წ. 18 ოქტომბერი) [20, 90-91].

ჩვენთვის საყურადღებოა ფრაზები რამდენიმე წერილიდან, კერძოდ:

1. მაუროსადმი ერეკლეს საინსტრუქციო წერილი, სადაც ვკითხულობთ: „თქვენ კარგად უნდა იცოდეთ და ღმერთიც მოწმეა, რომ თუ თქვენი თხოვნა არ შეუსრულებია ხსენებულ იმპერატორს და არც სხვა მეფეს, ეს საიდუმლოა და არვინ უნდა გაიგოს იგი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მისი გამოცხადება დიდად საზიანო იქნება“ [20, 90].

2. ერეკლეს წერილი ავსტრიის იმპერატორ იოსებ II-სადმი: „წერილობითი მითითებანი და სიტყვები, ისევე როგორც პატრი მაუროსადმი სიტყვიერად დანაბარები თქვენ ზედმიწევნით დაგარწმუნებთ, თქვენო უმაღლესობავ, რასაც ის მოგახსენებთ, მას ყველაფერში ერწმუნეთ. ამ წერილზე ბევრად ადრე, გასულ წელს, გამოვგზავნე თბილისში მყოფი პატრი დომენიკო. თქვენი უმაღლესობისათვის მას გამოვატანე ჩვენი თხოვნა, რაც წერილში არ იყო ნახსენები; სიტყვიერად დავაბარეთ, თუ რა მნიშვნელობას ვანიჭებდით მას, მაგრამ პატრი დომენიკო გზაში გარდაიცვალა. ჩვენი მაშინდელი დავალება ახლანდელის შესაბამისია“ [20, 104].

3. საფრანგეთის მეფისადმი მიწერილი წერილი: „...მიიღეთ ჩვენი საჭირო თხოვნა, რაც წერილობით და სიტყვიერადაც გვაქვს და-

ნაბარები ამ პატრი მათროსათვის, გულშემატკივრად მოუსმინეთ მას ღვთის სიყვარულისათვის, თქვენო ყოვლად შემბრალებლო და საქებარო უდიდებულესობავ. ხელი გაუმართეთ ჩვენს გაჭირვებას და თხოვნას“ [20, 112]

4. წერილი ნეაპოლისა და სიცილიის მეფეს: „დიდი ხანია, საჭიროება გვაჩქარებდა, შეგვეწუხებინა ჩვენი სათხოვრით ევროპა... თქვენო უდიდებულესობავ, ღვთის სიყვარულისათვის გთხოვთ დიდსულოვნად მიიღოთ პატრი მათრო. მას დავავალე წერილობით და სიტყვიერადაც გადმოეცა სათქმელი. გთხოვთ კეთილგანწყობით მოუსმინოთ მას, როდესაც ის ჩვენს ვედრებას გადმოგცემთ“ [20, 113].

ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ ვივარაუდოთ, რა შეიძლება ზეპირი დანაბარების სახით მოეხსენებინათ ერეკლეს წარგზავნილებს, თუმცა ერთი რამ ცხადია: ეს უთუოდ რუსეთისაგან დაფარული უნდა ყოფილიყო.

სამწუხაროდ ევროპა უპატიებელი გულგრილობით მოეკიდა ერეკლეს ვედრებას. რუსეთმა კი უმალ შეცვალა თავისი დამოკიდებულება, სასწრაფოდ „დაივიწყა“ ერეკლეს „უმადურობა“, „საკუთარი ინტერესებისადმი იმპერიის ინტერესების გამოყენება“ და ყველა ბერკეტი აამუშავა დასახული მიზნის მისაღწევად, რათა ერეკლეს რუსეთის მფარველობაში მიღება „ეთხოვა“ [4, 222].

საინტერესოა ამ სიტუაციის ნ. ბერძენიშვილისეული შეფასება: „რუსეთის მთავრობამ სწრაფად და ენერგიულად სცადა საქმის (შეცდომის) გამოსწორება. მან ორმხრივი იერიში მიიტანა ერეკლეზე. თავადები, აშვებული ალექსანდრეები, ფათალი-ხანი, ჩერქეზთა გადმოსახლებისათვის ხელის შეშლა, იმიერკავკასიაში ჯვარების დაქირავების შესაძლებლობის მოსპობა ერთი მხრით, ხოლო მეორე მხრით – აგენტები მრავლად ამოქმედდა ერეკლეს კარზე („ბრადიგა“ რეინეგსიც კი...) უხვი დაპირებებით... და ერეკლემ მიიღო ისტორიული გადაწყვეტილება...“ [16, 170-171].

ამრიგად, რუსეთთან „სამეგობრო ხელშეკრულების“ ანუ ტრაქტატის გაფორმების გადაწყვეტილება ერეკლე II-ს მხრიდან იძულებითი ნაბიჯი იყო.

ჩვენ ბოლომდე ვერ გავიზიარებთ მ. სამსონაძის ნამდვილად მართებულ დასკვნას იმის თაობაზე, რომ „რა თქმა უნდა ალექსანდრე ბატონიშვილისა და ქართლის ტახტის შენარჩუნების საკითხი ერეკლეს მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებაში ერთადერთი არ ყოფილა, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ მოვლენათა მთელ კომპლექსში... ამ ფაქტმაც გარკვეული როლი შეასრულა და ერეკლეს საიმპერატორო კარის მიერ შემოთავაზებული მფარველობის ოფიციალურად თხოვ-

ნა გადააწყვეტინა. ეს რომ ასეა, იქიდან ჩანს, რომ ქართლ-კახეთის კარზე შემუშავებულ და 1782 წლის 21 დეკემბრით დათარიღებულ შესაბამის დოკუმენტში ქართლის ტახტისა და ალექსანდრე ბაქარის ძის საკითხს ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია. ერეკლეს მიერ ხელმოწერილ თხოვნაში, ერთი მხრივ, დასაბუთებულია ერეკლეს ოჯახის კანონიერი უფლებები ქართლის ტახტზე („ქართლი ძველადაც ჩემი პაპების სამკვიდრო იყო და მასუკან ნადირ-შაიმ მამაჩემს უბოძა. იმჟამად მტრისაგან გაოხრებული და გახარაბაბებული იყო. მამაჩემი და მე დიდის ღვანლის დადებით ამ ქვეყნის აშენებას ვეცადენით...“), ხოლო მეორე მხრივ, დასმულია აღნიშნული პრობლემის საბოლოო გადაწყვეტის საკითხი [4, 224]; შეუძლებელია, ერეკლე II-ის ყველაზე შეურიგებელმა ოპონენტებმაც კი არ აღიარონ მისი ღვანლი ამ სფეროში. ეს ფაქტი თავისთავად მეტყველებს იმაზე, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ისევ და ისევ ქართველთა მხრიდან მომავალ საფრთხეს ქვეყნის გაერთიანების საქმეში. ამ მხრივ საგულისხმოა დოკუმენტის დასკვნითი ნაწილი: „ჩემი ძველთაგან პაპების სამკვიდრო და ჩემგან ამდენის გარჯით და ღვანლის დადებით აშენებული ქვეყანაჩემს შვილებს და ჩამომავლობას არ დაეკარგოს და არ მოეშალოს და საბოლოოდ ისე დაუმტკიცდესთ და ყოველნი ჩემნი ჩამომავალნი რუსეთის მონარხის ერთგულნი მონანი და მოსამსახურენი იყუნენ. და ეს მათის დიდ-ის ჩვენზე... მონყალება გამოცხადებული იყოს, რომ უჭკუოს ბაქარისშვილს ალექსანდრესავით გამოჩნდეს ვინმე, უმეცარი ხალხი არ აპყუეს“ [15, 195-196].

ჩვენ შევეცადეთ ძალიან შემჭიდროვებულად განგვეხილა ერეკლეს მიერ ქვეყნის საგარეო ორიენტაციის მიმართულებით განხორციელებული ყველა მცდელობა და სათანადო შეფასება მიგვეცა. იმას, რომ რუსეთი უკიდურესად „რთული“ მეზობელი და პარტნიორი ქვეყანაა, თვალნათლივ ადასტურებს თანამედროვე პოლიტიკური ვითარება არა მარტო რეგიონის, არამედ მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. ამ ფონზე დღეს სირთულეს აღარ წარმოადგენს ერეკლეს მმართველობის ობიექტური შეფასება იმ პოლიტიკური მოვლენების გათვალისწინებით, რომელთაც ჩვენი სტატიის ფორმატიდან გამომდინარე, აღარ ჩამოვთვლით.

დაბოლოს, სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის შემდეგაც კი მისი აღდგენისათვის მებრძოლ ბაგრატიონებს არ დაუკარგავთ ევროპული ორიენტაცია, კვლავაც ცდილობენ წერილობითი თხოვნებით მიაპყრონ ეროპელ მონარქთა ყურადღება რუსეთის მიერ ყველანაირი საერთაშორისო კანონების დარღვევით განხორციელებულ საქარ-

თველოს ანექსიას და სათანადო დახმარება მოიპოვონ. ამის მაგალითია 1809 წ. ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილები ნაპოლეონ I-სადმი, [21, 51, 57]; სოლომონ II რამდენიმე წერილი ნაპოლეონისადმი 1810 წ. [21, 68-70].

ამრიგად, 1783 წ. ტრაქტატის გაფორმება ერეკლეს იძულებით მოუწია და დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ საქმეში რუსეთის ზენოლაზე საუბრისას უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს იმპერიის მიერ ქართლის ბაგრატიონთა სამეფო პრეტენზიებით მანიპულირება: ეს გარემოება ერეკლეს ყველანაირი მცდელობის მიუხედავად, საბოლოოდ დამლუპველი აღმოჩნდა ქვეყნის გაერთიანების იდეისათვის ბრძოლაში. XVIII ს-ში მოღვაწე მეფეს შეუძლებელია სცოდნოდა, რომ წინა საუკუნეებიდან მოყოლებული დღემდე რუსეთის მიერ ნებისმიერ ქვეყანასთან გაფორმებული ოფიციალური ხელშეკრულება მხოლოდ ფარაგინა ქალაქის ტოლფასია (და იგივე ბედი გაიზიარა ტრაქტატმაც, სადაც ნამდვილად არაფერია ნათქვამი სამეფოს გაუქმების თაობაზე); თუმცა, ამის გათვალისწინება სულაც არ არის ძნელი XXI საუკუნის გადმოსახედიდან. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, საფუძველს მოკლებულია წლების მანძილზე დამკვიდრებული კლიშე, რომ ერეკლე მხოლოდ ნიჭიერი სამხედრო მოღვაწე იყო, მაგრამ სუსტი პოლიტიკოსი და დიპლომატი.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ლ. ტუხაშვილი, რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, თბილისი, 1983.
2. ლ. მიქიაშვილი, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დასაწყისის ქართული ისტორიოგრაფია 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის შესახებ, საისტორიო აღმანახი „კლიო“, №21, თბილისი, 2004.
3. თ. ენუქიძე, გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიცირებული ტექსტის პალეოგრაფიული შესწავლის საკითხისათვის, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3, 1983.
4. მ. სამსონაძე, საქართველოს გაერთიანების პრობლემა და საგარეო ორიენტაცია XVIII საუკუნეში, თბილისი, 1988.
5. მოხსენება „ერეკლე II და ალექსანდრე ამილახვარი“ ჩვენს მიერ ნაკითხულ იქნა 2015 წ. 25 ნოემბერს მეცნიერებისა და ინოვაციების საერთაშორისო კვირეულის „საქართველო – 2015“ ფარგლებში მოწყობილ სამეცნიერო კონფერენციაზე; სტატიის სა-

ნით გადაცემულია დასაბეჭდად ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის „შრომები“, XIV-XV, 2016.

6. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века, издательство Ленинградского Университета, 1958.
7. გ. პაიჭაძე, ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური ურთიერთობა რუსეთთან XVIII ს-ის 50-60-იან წლებში, კრებულში: ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკური ისტორიიდან, თბილისი, 1973.
8. ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, II, თბილისი, 1968.
9. მ. ბულიშვილი, ქართული ეკლესიის მსახურები რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ ურთიერთობაში, თბილისი, 1991.
10. ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანი, მეფის ირაკლის დროის ცოცოტა ანბები ანუ ზოგიერთი მაშინდელნი პირნი (ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, I, თბილისი, 1914).
11. М. Броссе, Переписка грузинских царей с российскими государями, С. Петербург, 1861.
12. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბილისი, 1973.
13. ო. გიგინეიშვილი, საქართველო ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკაში XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, თსუ შრომები, 73, 1959.
14. Н. Тарсаидзе, Исторические этюды, Тбилиси, 1972.
15. ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, თბილისი, 1960.
16. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბილისი, 1967.
17. თ. ბოცვაძე, საქართველო-ყაზარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, 1963.
18. С. Бурнашев, Картина Грузии или описание политическаго состояния царств карталинскаго и кахетинскаго, Тифлис, 1896.
19. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბილისი, 1904.
20. ი. ტაბალუა, საქართველო საერთაშორისო არენაზე XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, თბილისი, 1979.
21. ი. ტაბალუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, 1974.
22. იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, ა. იოსელიანის გამოცემა, თბილისი, 1950.

Lela Mikiashvili

Doctor of History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, senior researcher of the Department of Modern and Contemporary History

The Legitimacy of the Kings of Kartli and Kakheti and the Factor of Russia (The Second Half of the 18th Century)

Summary

High public interest towards Erakle II was firstly caused by pro-Russian orientation of Georgia's foreign policy, which ultimately resulted in abolition of the Georgian statehood; for many years, Erakle II and the 1783 Treaty signed by him with Russia was almost unconditionally regarded as the cause of this wickedness.

The article analyzes Erekle II's foreign policy to find out whether he was really enthusiastic towards Russia and trusted it blindly or was looking for other allies (at least in Europe) simultaneously. Was it the reason of a primitive „co-religionist“ policy or of a pure pragmatic policy _ a looming threat from the descendants of the Kartlian Mukhranbatoni Royal family?

Documentary study revealed that in 1783 Erekle II was compelled to register the Treaty and Russia mainly manipulated by royal pretensions of Kartlian Bagratians. Accordingly, the established view, that the king was only a talented military leader, but a weak politician and diplomat, seems groundless.

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერთანამშრომელი

შიდა ქართლის მთიანეთში რუსეთის პოლიტიკის ისტორიისთვის (XIX საუკუნე)

ოსების მიგრაცია შიდა ქართლში. შიდა ქართლის ჩრდილოეთით, მთიანი და მთისწინა ტერიტორიის გარკვეული ნაწილი დღევანდელ ცხინვალის რეგიონს შეადგენს. XIX ს-ში რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკის შედეგად შიდა ქართლის მთიანეთში ისეთი პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, დემოგრაფიული ვითარება შეიქმნა, რომელმაც აქ მცხოვრები ხალხების ერთმანეთისგან გაუცხოებას და ქართულ-ოსურ დაპირისპირებას შეუწყო ხელი. წარმოდგენილ სტატიაში შევეცდებით ვუჩვენოთ ამ პროცესებზე ცარისტული რუსეთის საეკლესიო-სამისიონერო და რელიგიური პოლიტიკის გავლენა, რომელმაც დემოგრაფიულ, ადმინისტრაციულ პოლიტიკასთან და სხვა ღონისძიებებთან ერთად არანაკლები როლი შეასრულა ქართულ-ოსური ურთიერთობების ფორმირებაზე.

ცნობილია, რომ არქეოლოგიური, არქიტექტურული, ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტოპონიმური მონაცემები ერთხმად ადასტურებენ, რომ შიდა ქართლის მთიანეთის მკვიდრ მოსახლეობას უძველესი დროიდან ქართველები შეადგენდნენ [1, 125; 2, 156; 3, 167]. მიგრაციული, სოციალურ-პოლიტიკური თუ ისტორიული პროცესების შედეგად ამ რეგიონის ტერიტორიაზე ძირძველ ქართულ მოსახლეობასთან ერთად ებრაელები, სომხები, ოსები დასახლდნენ.

დოკუმენტებზე დაყრდნობით, ჩანს, რომ XIX ს-ის დასაწყისში, დღევანდელი ცხინვალის რეგიონის ტერიტორიაზე ებრაელები ქართველებთან ერთად, შერეულად, ძირითადად, ცხინვალში და ბრეთში ცხოვრობდნენ, ხოლო სომხები კი ცხინვალში, თამარაშენში, დირბში, ბრეთში, არცევში და ახალგორში. ებრაელებისა და სომხების შიდა ქართლში განსახლება, უმეტესწილად, სავაჭრო ურთიერთობებს ემყარებოდა [4, 465-469]. აქ მოსახლე ქართველები, ძირითადად, მართლმადიდებელი სარწმუნოების, ებრაელები – იუდაიზმის,

ხოლო სომხები გრიგორიანული და კათოლიკური აღმსარებლობობის მიმდევარნი იყვნენ.

რაც შეეხება ოსების შიდა ქართლის ტერიტორიაზე განსახლებას, ქართველი ისტორიკოსები უარყოფენ თვალსაზრისს საქართველოში მათი უძველესი დროიდან მკვიდრობის შესახებ. ოსების ისტორიული სამშობლო კავკასიონის მთავარი ქედის გადაღმა, ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარეობს. XIII ს-ში მეზობელი ტომებისა და გარეშე მტრის შემოსევების შედეგად მათ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიან ხეობებში დაიწყეს დასახლება. ეს პროცესი გაგრძელდა XV ს-მდე.

აღსანიშნავია, რომ XIII ს-ის ბოლოს მონღოლების მხარდაჭერით ოსების ერთი ჯგუფი შიდა ქართლში შემოიჭრა. გარკვეული ხნით მათ დაიკავეს გორი და შიდა ქართლის ციხეები. თუმცა, XIV ს-ში მეფე გიორგი ბრწყინვალემ შეძლო როგორც მონღოლების, ისე ოსების ქართლიდან განდევნა და ჩრდილოეთ კავკასიის ხეობებიდან შიდა ქართლში შემოსასვლელების ჩაკეტვა. ამით ოსთა მიგრაცია ქართველ მეფეთა კუთვნილ ტერიტორიებზე გარკვეული პერიოდით შეჩერდა.

საქართველოს ისტორიულ პროვინციაში – დვალეთში, რომელიც კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთ კალთაზე, დარიალის ხეობასა და მამისონის უღელტეხილს შორის მდებარე ე. წ. ნარ-მამისონის ქვაბულში მდებარეობდა, ოსების შემოსახლება XV ს-ის ბოლოდან დაწყებულა. ისტორიული დვალეთი შედგებოდა კასრის ხევის, ნარას, ჟღელის, ზროგოს, ზახას, ზრამაგას ხეობებისაგან. ოსთა მიგრაციის პროცესი აქ მთელი XVI ს-ის განმავლობაში მიმდინარეობდა და XVII ს-ში დასრულდა ოსების მიერ ადგილობრივი ქართველური ტომების დვალეების ასიმილაციით [5, 218; 6, 94-95]. ეთნიკური და დემოგრაფიული ცვლილებების მიუხედავად, დვალეთი ქართველ მეფეთა სამფლობელოების განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა. საქართველოში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგაც, ეს პროვინცია 1858 წლამდე საქართველოს საზღვრებში იყო, სანამ ის რუსეთმა ადმინისტრაციულად თერგის ოლქს დაუქვემდებარა.

ოსთა პირველი დასახლებები, დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე, ჩნდება თრუსოს ხეობასა (მდ. თერგის სათავე) და მალრან-დვალეთში (კავკასიონის ქედს გადმოღმა, დიდი ლიახვის სათავეებთან, ასევე დვალეებით დასახლებული ტერიტორია). ჩრდილოეთ კავკასიის ხეობებიდან ოსების ამ ტერიტორიებზე დასახლება, სპეციალისტების აზრით, XVII ს-ის პირველი ნახევრით თარიღდება [6, 96; 7, 56]. ცნობილია, რომ XVII ს-ის პირველ ნახევარში შიდა ქართლის ტერიტორიები, მტრის შემოსევებისა და მცხოვრებთა მასობრივად ბარში გადასახლებისა გამო, ქართული მოსახლეობისგან დაიცალა.

იმის მიუხედავად, რომ შიდა ქართლის მთიანეთის (დიდი და პატარა ლიახვის ზემო წელი) ქართული მოსახლეობა ისტორიულ-პოლიტიკური ვითარების შედეგად უკვე აყრილი და ბარში გადასახლებულია, ხოლო ეს ტერიტორიები ნასოფლარებითაა მოფენილი, XVII ს-ის I ნახევარში აქ ოსები ჯერ არ ჩანან.

შიდა ქართლის მთიანეთში, კერძოდ, დიდი და პატარა ლიახვის სათავეებთან, ოსების მიგრაცია XVII ს-ის მეორე ნახევრიდან იწყება [5, 218-219]. XVIII ს-ის 30-იანი წლებისთვის ისინი განსახლებულები არიან დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების მთიან ზოლში, მდინარეების მეჯუდის, ჯეჯორის, ქსნის, თერგის სათავეებთან. მთის ზოგიერთ სოფელში ოსები დარჩენილ ქართულ მოსახლეობასთან ერთად თანაცხოვრობენ [7, 57; 6, 96]. ვახუშტი ბაგრატიონის რუკის მიხედვით, ამ პერიოდისათვის, ოსებით კომპაქტურად დასახლებული სოფლები, შიდა ქართლის მთისწინეთსა და ბარში ჯერ არ არსებობდა [8, 69]. მკვლევარი რ. თოფჩიშვილი XVIII ს-ის ბოლოსათვის ოსთა სამხრეთით განსახლების უკიდურეს პუნქტებად მიიჩნევს (დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით): კუდაროს (მდ. ჯეჯორის სათავე რაჭაში), გუფთას (დიდი ლიახვის ხეობა), აწერისხევის ხეობის ზედა ნაწილს (პატარა ლიახვის ხეობაში), მდ. მეჯუდის ხეობის სათავეში ორ სოფელს, ყამურს (ქსნის ხეობის სათავე), ლუდას (მდ. თეთრი არაგვის ხეობის სათავე მთიულეთში), თრუსოს (მდ. თერგის სათავე) [6, 97]. ამგვარად, XVIII ს-ის დასასრულისათვის ოსები, ძირითადად, შიდა ქართლის მთიან ადგილებში იყვნენ დასახლებულები.

XVIII ს-ის ბოლოსა და XIX ს-ის დამდეგიდან კი იწყება ოსების შიდა ქართლის მთიანეთიდან მთისწინეთისა და ბარის სოფლებში ან ნასოფლარებში ჩასახლება. ამ პერიოდისათვის ისინი იკავებენ პატარა ლიახვის, ლეხურის, მეჯუდის და ფრონეს ხეობების მთისწინეთის ტერიტორიებს. აქ ისინი ხშირ შემთხვევაში ქართულ მოსახლეობასთან შერეულად სახლობდნენ.

რუსული წყარო, რომელიც 1802 წლით თარიღდება, შეიცავს მონაცემებს გორისა და დუშეთის მაზრების სოფლების მოსახლეობის ეროვნების და მიწების კუთვნილების შესახებ. ეს დოკუმენტი ოსებით კომპაქტურად დასახლებულ შემდეგ სოფლებს ასახელებს: ყორნისი (სათავადო), ტბეთი (საუფლისწულო და სათავადო), კუსირეთი (სათავადო), მაჩაბლები (სათავადო); მცირე ლიახვის ხეობაში – ლვდისი, პოტრისი და კიდევ რამდენიმე სოფელი – სახელმწიფო; მალრან-დვალეთში – ჭვრივი, მლრივი და რამდენიმე სხვა სოფელი (სახელმწიფო), აგრეთვე, სათიხარი (საეკლესიო), ყულბითი (სათავა-

დო); ქსნის ხეობაში – ხრომის წყარო (საეკლესიო), იკოთი (საეკლესიო), ჭურთის ხევი (საუფლისწულო), ჟამურის ხევი (საუფლისწულო), ცხრაძმის ხევი (სახელმწიფო); არაგვის აუზში – თრუსოს ხეობა, კოპი-აჩხოტი, გუდა-ოსნი (სამივე საუფლისწულო) [4, 465-469].

იგივე წყარო შეიცავს ცნობებს იმ სოფლების შესახებ, სადაც ქართულ-ოსური შერეული მოსახლეობა მკვიდრობდა: ძველეთი (სათავადო), სვერი (სათავადო), ერედვი, ქორდი (საეკლესიო და სათავადო), დიცი (სახელმწიფო და სათავადო), ანერის ხევი (სახელმწიფო), ჭარები (სათავადო), სნეკვი (სათავადო), ბელოთი (სახელმწიფო), საცხენისი (საეკლესიო), ვანათი (სახელმწიფო), ზარდიაანთ-კარი (სათავადო), მერეთი (სათავადო), კარბი (საუფლისწულო და სათავადო), არბო (სახელმწიფო და საეკლესიო), საკორინთო (სათავადო), კირბალო (სათავადო), ბერშათი (სათავადო), ლამის-ყანა (საუფლისწულო და სათავადო) [4, 465-469].

სხვადასხვა წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით, ქართველი მეცნიერები ასაბუთებენ, რომ XIX ს-ის პირველ ნახევარში შიდა ქართლის მთიდან მთისწინეთსა და ბარში ჩასახლების პროცესი ინტენსიურობით არ გამოირჩეოდა. ოსების შიდა ქართლის ბარის სოფლებში აქტიური ჩამოსახლება და მათი დასახლკარება XIX ს-ის შუა წლებიდან იწყება და XIX ს-ის ბოლომდე გრძელდება [5, 220; 7, 58].

ამგვარად, სამეცნიერო ლიტერატურაში დასაბუთებულია, რომ XVII-XVIII საუკუნეების განმავლობაში ოსთა ჩამოსახლება, მათი კომპაქტური განსახლება დღევანდელი ცხინვალის რეგიონის ტერიტორიებზე მოხდა არა ერთდროულად, არამედ თანდათანობით. ეს პროცესი განაპირობა საქართველოსა და ცენტრალური კავკასიონის მთის რაიონებში შექმნილმა ისტორიულმა, სოციალურმა და პოლიტიკურმა სიტუაციამ [9, 429]. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ახსნილია, რომ შიდა ქართლის დაცლას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი საგარეო მტრის შემოსევების შედეგად შიდა ქართლის მოსახლეობის შემცირებამ, ქართლის მთიანეთიდან ძირძველი ქართული მოსახლეობის ბარისკენ გადანაცვლებამ, ერეკლე I-ის (ნაზარალიხანი) მიერ ქართლიდან, ძირითადად, ქსნის საერისთავოდან, კახეთში მოსახლეობის დიდი ნაწილის გადასახლებამ [10, 224]. გაუკაცრიელებული მიწები უცხო ეთნიკური ჯგუფების დასახლებისთვის ხელსაყრელ პირობას ქმნიდა. მუშახელის სიმცირის გამო, ადგილობრივ ფეოდალთა კუთვნილ მიწებზე ოსები ხიზნებად სახლდებოდნენ; ქართველთა ნასახლარებზე დასახლებას, მათ დაყმევებას ხელს ქართველი ადგილობრივი თავადაზნაურებიც უწყობდნენ [7, 56; 9, 430; 10, 276; 11, 60-61, 64]. ამ პროცესს XVIII საუკუნის ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგ-

რატიონი ასე გადმოსცემს: „ამ მთის ადგილებთა შინა... რაოდენი ოვსნი დავსწერეთ... პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომათ მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოვსნი და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინათგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემცირებულან“ [8, 71]. აღსანიშნავია, რომ ოსთა ჩამოსახლების პროცესი, ხშირ შემთხვევაში, მშვიდობიანი არ იყო. ოსების მიერ ქართლის სოფლების დარბევის, ადამიანების გატაცებისა და ძარცვის ფაქტებს არაერთი წყარო მოწმობს. ქართლის დასახლებულ სოფლებს ისინი თავდასხმების გზითაც იკავებდნენ [9, 431].

საინტერესოა, XIX ს-ის დასაწყისისთვის ცხინვალის რეგიონში მობინადრე ოსების რაოდენობის შესახებ ცნობები და მეცნიერთა მიერ გამოთქმული დასკვნები. საქართველოში ოსების განსახლების არეალის და მათი რაოდენობის განსაზღვრის საკითხში მკვლევართა შორის დღემდე აზრთა სხვადასხვაობაა. ოსი მეცნიერები, დოკუმენტური წყაროების თავისებური ინტერპრეტაციის შედეგად, ცდილობენ დაამტკიცონ XVIII ს-ში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ქართლში ოსთა დიდი ჯგუფის ორგანიზებული გადმოსახლების შესახებ თვალსაზრისი [12, 201-202]. ამასთანავე, ისინი შიდა ქართლში მობინადრე ოსების საკმაოდ მაღალ ციფრს ასახელებენ. ისტორიკოსი გ. თოგოშვილი თავის ერთ-ერთ ნაშრომში დაასკვნის, რომ XVIII ს-ში საქართველოში ოსების 6000 კომლი ცხოვრობდა [12, 165]. მოგვიანებით გამოცემულ ნიგნში მან ეს რიცხვი გაზარდა და XVIII ს-ის მეორე ნახევრისათვის საქართველოში ოსების 7000-ზე მეტი კომლის არსებობა ივარაუდა [13, 108].

ქართველი მეცნიერები უარყოფენ ამ თვალსაზრისს და თვლიან, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში და XIX ს-ის პირველ ნახევარში ოსები საქართველოში უმნიშვნელო რაოდენობით ცხოვრობდნენ. ისტორიკოსი ჯ. გვასალია ეყრდნობა 1770 წლის აღწერის მონაცემებს და მიიჩნევს, რომ XVIII ს-ის 70-იან წლებში ქართლში 2860 კომლი ოსი მკვიდრობდა [7, 57]. რ. თოფჩიშვილი საისტორიო წყაროებისა და კამერალური აღწერების ანალიზის საფუძველზე, მეტად არგუმენტირებულად, ასაბუთებს XVIII ს-ის ბოლოსა და XIX ს-ის პირველ ნახევარში ქართლში დასახლებული ოსების რაოდენობას. მისი გამოთვლით, XVIII ს-ის ბოლოს და XIX ს-ის დასაწყისში, საქართველოს ტერიტორიაზე (საქართველოს ისტორიული პროვინციის დეალეთის გამოკლებით) მოსახლე ოსების რაოდენობა 2130 კომლს შეადგენდა. ერთ ოჯახში მეცნიერი საშუალოდ 7 სულს ანგარიშობს, რაც სულ 14 910 ადამიანს შეადგენს, ანუ დაახლოებით 15 000-მდე სულს [5, 165, 169; 6, 100]. დემოგრაფი ა. თოთაძის დაანგარიშებით, ოსების რიცხვი საქართველო-

ში 1833 წელს 14 000 სული უნდა ყოფილიყო. XIX ს-ის შუა წლებიდან XIX ს-ის 80-90-იან წლებამდე საქართველოში ოსების რიცხვი მკვეთრად იზრდება. ეს პროცესი, მეცნიერთა აზრით, მოსახლეობის ბუნებრივი მატებით ვერ აიხსნება და ადასტურებს კავკასიონის ჩრდილოეთიდან ოსების მასობრივ მიგრაციას [14, 19].

აღსანიშნავია, რომ ცხინვალს XVIII საუკუნიდან უკვე ქალაქის სტატუსი აქვს. XVIII ს-ის ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, რომ „დიდი ლიახვის კიდეზედ არის მცირე ქალაქი ცხინვალი, კეთილ – ჰაეროვანი, მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი“ [8, 76].

საინტერესოა ასევე, დემოგრაფიული მონაცემები ცხინვალის შესახებ. შიდა ქართლის მოსახლეობის აღწერის დაეთარი, რომელსაც მკვლევარი ა. თაბუაშვილი 1781 წლით ათარილებს, ცხინვალში ითვლის 130 კომლს, ამასთან, ზედმინევნიტ ზუსტად გადმოსცემს ქალაქის მოსახლეობის ეთნიკურ სურათს, რომლის მიხედვით, ქალაქში უცხოვრიათ მხოლოდ ქართული, სომხური და ებრაული ეთნოსის წარმომადგენლებს [15, 15-18, 24, 36-44].

შიდა ქართლის მთიანეთის ხეობებში ოსი მოსახლეობის განსახლების არეალის, მათი სულადობრივი და კომლობრივი რაოდენობის შესახებ ღირებულ ცნობებს შეიცავს, „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მქადაგებლის არქიმანდრიტ ნიკიფორეს მიერ 1817-1818 წლებში შედგენილი აღწერილობა, რომელიც მას საქართველოს ეგზარქოს თეოფილაქტეს დავალებით შეუსრულებია [25, 448-462]. წყაროს მიზანი შიდა ქართლში ოსებით დასახლებულ ხეობებსა და სოფლებში მონათლული და მოსანათლი მოსახლეობის აღწერა იყო. უნდა დადგენილიყო, აგრეთვე, რომელ თავადს ეკუთვნოდა აღწერილი ხეობის ან სოფლის მიწები. არქიმანდრიტ ნიკიფორეს მოხსენებითი ბარათები შეიცავენ ცნობებს XIX ს-ის 10-იან წლებში აღნიშნული რეგიონის 19 ხეობის სოფლებში ოსების განსახლებისა და რაოდენობის შესახებ [25, 455-460].

საეკლესიო წყაროების მონაცემები, სასულიერო მოღვაწეების მიერ შედგენილი დოკუმენტები, მათ მიერ მოწოდებული მასალები ანგარიშგასაწევ ცნობებს შეიცავენ ისტორიული რეალობის აღსადგენად, რადგან საეკლესიო პირებს უშუალო კონტაქტი ჰქონდათ ადგილობრივ მოსახლეობასთან, კარგად იცნობდნენ არსებულ ვითარებას. ვფიქრობ, არქიმანდრიტ ნიკიფორეს ცნობები სხვადასხვა წყაროებთან ურთიერთმეჯერებისა და ანალიზის შედეგად დააზუსტებს ან გაამყარებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებულ მოსაზრებებს XIX საუკუნის დასაწყისში შიდა ქართლში ოსი მოსახლეობის

რაოდენობისა და განსახლების არეალის შესახებ. წარმოდგენილ ნაშრომში ამ საკითხს არ შეეხებოდა, რადგან ეს არ არის სტატიის მიზანი. ამჯერად, აღვნიშნავთ, რომ არქიმანდრიტ ნიკიფორეს მიერ შედგენილ დოკუმენტში ქ. ცხინვალის მონაცემები შეტანილი არ არის [25, 455-460]. ეს წყარო სხვა მონაცემებთან ერთად კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ XIX საუკუნის 10-იანი წლებისთვის ქ. ცხინვალში ოსი მოსახლეობა არ აღირიცხებოდა. აღსანიშნავია ასევე, რომ რუსული წყაროების მონაცემებისა და რუსი მოხელეების მიერ ჩატარებული აღწერების მიხედვით, მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში ოსი ეროვნების ოჯახები ქალაქ ცხინვალში არ ფიქსირდება.

შიდა ქართლში ოსების ანტირუსული აჯანყებები XIX ს-ის დასაწყისში. შიდა ქართლის მთიანეთის ტერიტორიები ოდითგანვე ქართველი ფეოდალების: მაჩაბლების, ამილახვრების, ფალავანდიშვილების და ქსნის ერისთავების სამფლობელოებს წარმოადგენდა. ამ ტერიტორიების ნაწილი უშუალოდ ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის საკუთრება იყო და უფლისწულებს ეძლეოდათ. ქართველ მეფეთა კუთვნილებად ითვლებოდა ისტორიული დვალეთი, რომელიც კავკასიის ქედს მიღმა მდებარეობდა. რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობის (1801 წელს) შემდეგ, ახალმა ხელისუფლებამ მეფესა და მის ოჯახს კუთვნილი მიწები ჩამოართვა.

ამ რეგიონში საყრდენის მოსაპოვებლად რუსეთმა ზოგიერთი ადგილობრივი ფეოდალი – მაჩაბლები და ქსნის ერისთავები გაიერთო. ქსნის ერისთავებს, რუსეთის ხელისუფლების დახმარებით, მეფე ერეკლე II-ის მიერ ჩამორთმეული მამულები და ყმა გლეხები დაუბრუნდათ. რუსული მმართველობის მომხრე ფეოდალების მხარდაჭერით და გაძლიერებით რუსეთის ხელისუფლებამ შიდა ქართლში დასაყრდენი გაიჩინა და თან ისინი ბაგრატიონთა სამეფო სახლს დაუპირისპირა.

შიდა ქართლის მთის მოსახლეობას მძიმე ტვირთად დაანვა რუსული რეჟიმის მიერ შეწერილი ფულადი გადასახადები, საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობაზე დაწესებული ბეგარა. ადგილობრივ მოსახლეობას აიძულებდნენ გზებისა და ხიდების მშენებლობასა და შეკეთებას, ჯარის ამუნიციის გადატანას, სურსათითა და ფურაჟით რუსული ჯარის უზრუნველყოფას.

XIX ს-ის დასაწყისში ქართლ-კახეთში რუსული მმართველობის დამყარებას ანტირუსული აჯანყებები და გამოსვლები მოჰყვა, რომელთაც ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომადგენლები ხელმძღვანელობდნენ. აღსანიშნავია, რომ ქართველ უფლისწულებს განსაკუთრებული მხარდაჭერა შიდა ქართლის მთიანეთში დასახლებულმა

ოსებმა გაუწიეს. ისინი ამ ტერიტორიებზე დასახლების შემდეგ ქართველ მეფეთა ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ და მზად იყვნენ ქართველი უფლისწულების მხარეს რუსების წინააღმდეგ ებრძოლათ.

ოსების გამოსვლები რუსების წინააღმდეგ, ჯერ კიდევ, 1801 წლიდან დაიწყო. 1802 წელს ქართველმა ბატონიშვილებმა იულონმა, ფარნაოზმა და ლეონ იულონის ძემ შიდა ქართლის მთიანეთში დასახლებულ ოსებთან კავშირი გააბეს, რის შედეგადაც 1802 წელს ოსების ანტირუსულმა გამოსვლამ უფრო მძაფრი ხასიათი შეიძინა.

ისინი თავს დაესხნენ რუსების ჯარს და რუსების მომხრე თავადი მაჩაბელი მოკლეს. გენერალი ლაზარევი აღნიშნავდა: „საქართველოს ქვეშევრდომი ოსები ნაქეზებულნი ბატონიშვილ იულონის მიერ, რომ ის დახმარებას გაუწევს, დიდად შმაგობენ და თავისი ბატონი მაჩაბელიც კი მოკლეს“ [4, 58]. ოსების მღელვარების ჩასაქრობად, 1802 წლის თებერვალში რუსულმა ხელისუფლებამ დიდი და პატარა ლიახვის და ფცის ხეობაში პოდპოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ექსპედიცია გააზავნა. მან შეძლო შიდა ქართლის მთიანეთისა და მთისწინეთის ოსების დამშვიდება და მათ რუსეთის ერთგულების ფიცი მიაღებინა. ჯავასა და ვანათში დააარსა სასამართლოები, რომლებსაც მოსამართლეებად ადგილობრივი ქართველი თავადები დაუნიშნეს. 1802 წლის ზაფხულში იულონ და ფარნაოზ ერეკლეს ძე ბაგრატიონები იმერეთიდან შიდა ქართლის დასაკავებლად დაიძრნენ, მაგრამ რუსებმა მოახერხეს მათი გეგმების ჩაშლა. ლეონ ბატონიშვილი ერთხანს დვალეთში, ნარის ხეობაში აფარებდა თავს და იქაურ მოსახლეობას რაზმავდა რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად [12, 6].

ოსების კავშირი ქართველთა განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან 1804 წელს ქართლის მთიანეთის აჯანყების დროსაც გამოვლინდა. ამ აჯანყებაში მთიულები, მოხევეები, ხევსურები, ფშავლები და თრუსოს ხეობის ოსები, ასევე თავაურებიც, მონაწილეობდნენ [12, 7; 17, 94]. მათ აჯანყებას 300 ოსისა და ქისტისგან შემდგარი რაზმით თავაურელი (ჩრდილოეთ კავკასიაში ოსური თემი) ოსების წინამძღოლი დუდაროვიც (დუდარუკი) შეუერთდა [12, 7; 16, 307-308; 17, 100-102]. მათ ერთობლივად შეძლეს რუსეთის ჯარისთვის სამხრეთ კავკასიაში შემოსასვლელის – „დარიალის კარის“ ჩაკეტვა. აგვისტოს პირველ რიცხვებში ძლიერი შეტაკება აჯანყებულებსა და რუსების ჯარს შორის ლომისის მთაზე მოხდა. ლომისის დაკავებას სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ის ქსნისა და არაგვის ხეობის დამაკავშირებელ გზებსა და ბილიკებს აკონტროლებდა. ამ გზებით აჯანყების გავრცელება ქსნის ხეობაშიც იყო შესაძლებელი. აჯანყებულებს ჟამურის, ჭურთის, მუჯუდის ხეობების ოსი მოსახ-

ლეობაც შეუერთდა. მთიულებმა, ოსებმა და ხევსურებმა გაერთიანებული ძალებით ხელისუფლების ჯარებს, რომელსაც მაიორი მელლა ხელმძღვანელობდა, გზა გადაუკეტეს და ალყაში მოაქციეს. მაიორმა მელლამ დიდი ზარალის ფასად ალყას თავი ძლივს დააღწია. რუსთა ჯარმა პოზიციები დატოვა და ლომისი აჯანყებულების ხელში გადავიდა [16, 326; 17, 115-118]. აჯანყება ქსნის ხეობასაც მოედო. 1804 წლის სექტემბერში მთიანეთში მოსულმა ფარნაოზ ბატონიშვილმა ახალი ენერგია შემატა აჯანყებულებს. მან მოწოდებით მიმართა ქურთათელ (ჩრდილოეთ კავკასიაში ოსური თემი) ოსებს, რომ რუსის ჯარი არ გამოეტარებინათ [12, 8].

დარიალის ხეობის ჩაკეტვის შემდეგ რუსეთის ჯარისთვის გზა როკის გადმოსასვლელზე რჩებოდა. ამ გზით ჩრდილოეთ კავკასიიდან რუსული პოლკი შემოვიდა, რომელიც ჯავასა და როკს შორის ოსებმა მოიმწყვდიეს და დაატყვევეს [18, 132; 19, 94]. გენერალმა ციციანოვმა, რომელიც ამ დროს სპარსეთთან ომში იყო ჩაბმული, ერევნის ალყა მოხსნა და ჯარები აჯანყების ჩასაქრობად დაძრა. მიუხედავად იმისა, რომ ჯავის ოსებმა მთავრობის მორჩილება იკისრეს, გენერალმა ციციანოვმა გადაწვა სოფელი კროჟა, დაანგრია კოშკები, მაგრამ პოლკის დატყვევებული ჯარისკაცების დაბრუნება ვერ შეძლო. არაგვის ხეობაში აჯანყებულებს რუსების ჯარმა ჩრდილოეთიდან შემოუტია და აიღო ლარსი, დარიალი, ანანური. ქართლის მთიანეთის აჯანყება დამარცხდა. მისმა მეთაურებმა ლევან ნაზლაიძემ და დეკანოზმა შიო ბურდულმა ჟამურის ოსებთან შეაფარეს თავი, რის გამოც რუსებმა ეს სოფლები ააოხრეს და გადაწვეს. ამის შემდეგ მეთაურები სოფელ ლუდას გადავიდნენ [16, 335].

რუსეთის ხელისუფლებამ 1807 წელს ეპიდემიის გამო მთის სოფლების ბარის სოფლებთან დამაკავშირებელი გზები ჩაკეტა. მოსახლეობა ერთგვარ ბლოკადაში აღმოჩნდა, პროდუქტისა და მომარაგების გარეშე დარჩა. ამან 1807 წელს დიდი ლიახვის ხეობაში ქართველი და ოსი მოსახლეობის ერთობლივი ანტირუსული გამოსვლა გამოიწვია. ხელისუფლების მიერ გამოგზავნილმა ექსპედიციამ მაიორ ზაიცევის ხელმძღვანელობით სასტიკად დაარბია ქემერტის ქართულ-ოსური მოსახლეობა. 1807 წელს ქართველი და ოსი მოსახლეობის ანტირუსულ გამოსვლას ადგილი ჰქონდა, აგრეთვე, ქსნის და ლეხურის ხეობაში. რუსეთის ხელისუფლების მიერ გამოგზავნილმა ექსპედიციამ მაიორ ზაიცევის მეთაურობით მღელვარება ჩააცხრო [12, 9].

1810-1811 წლებში სამაჩაბლოს ოსები ლეონ ბატონიშვილის მხარდასაჭერად აჯანყდნენ. „მეფის ძემ ალექსანდრემაცა წარავლინა ახალციხით ძმისწული თვისი ლეონ ოსეთსა სამაჩაბლოს შინა,

რათა მანცა შემკრებელმან ოვსთამან მრძოს რუსთ. მისრული ლეონ შეინყნარეს ოვსთა შეკრბნენ მისთანა“ [19, 106]. მან 2000 ოსით ცხინვალს შეუტია, მაგრამ ვერ აიღო. ხელისუფლებამ ოსების აჯანყების ჩასახშობად პოლკოვნიკ სტალის ხელმძღვანელობით ჯარი გამოგზავნა, რომელმაც იერში ლომსიანთხევისა და ჯავის მიმართულებით მიიტანა. აჯანყებულები ორივე მიმართულებით დამარცხდნენ. რუსები სასტიკად გაუსწორდნენ აჯანყებულებს, დაწვეს 20 სოფელი, დაანგრის საგვარეულო კოშკები. ლეონ ბატონიშვილი იძულებული გახდა შიდა ქართლის მთიანეთი დაეტოვებინა და ახალციხისკენ წასულიყო. ახალციხის გზაზე მიმავალი ლეონ ბატონიშვილი ლეკებმა მოკლეს [12, 10; 20, 84-90; 21, 44].

შიდა ქართლის მთიანეთის ოსების მღელვარებას ადგილი ჰქონდა კახეთის აჯანყების დროსაც. ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონმა, რომელიც ქართლ-კახეთში რუსული მმართველობის წინააღმდეგ ბრძოლას არ წყვეტდა (1812-1813 წწ.), ლიახვის, ჭვრივის, გერის, არაგვის, მთიანეთის, თრუსოს და სხვა ხეობათა მოსახლეობას აჯანყებისკენ მოუწოდა. ოსების მიმხრობით აჯანყებულები კავკასიის მთავარ ქედზე საკომუნიკაციო გზების გადაკეტვას ცდილობდნენ. ოსების დიდმა ნაწილმა ალექსანდრე ერეკლეს ძეს მხარი დაუჭირა, მაგრამ რუსული ჯარების ძლიერი წინააღმდეგობის გამო, იძულებული გახდნენ ბრძოლა შეეჩერებინათ [22, 63].

რუსეთის ხელისუფლებამ შიდა ქართლის მთიანეთში მცხოვრები ოსების დამორჩილება მთავარმართებელ პასკევიჩის დროს შეძლო, როდესაც 1831 წელს, გენერალ რენენკამპფის ხელმძღვანელობით, სპეციალური სამხედრო ექსპედიცია ჩატარდა.

ამრიგად, XIX ს-ის დასაწყისში გაშლილ ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას და ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენლების ბრძოლას ტახტის აღდგენისთვის შიდა ქართლის ოსი მოსახლეობა მხარს უჭერდა. ამით მათ ქართლ-კახეთის სამეფოს ერთგულება დაადასტურეს. ეს ნათლად მეტყველებს, რომ შიდა ქართლის ტერიტორიაზე დასახლებული ოსი ხალხი თავს ქართული სახელმწიფოსა და სამეფოს ორგანულ და განუყოფელ ნაწილად თვლიდა.

შიდა ქართლის მთიანეთის ტერიტორიის მიმართ ტერმინების „ოსეთისა“ და „სამხრეთ ოსეთის“ დამკვიდრების საკითხისთვის. XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან რუსეთის ხელისუფლება შეეცადა ოსების მიმართ პოლიტიკა შეეცვალა და რუსულ-ოსური ურთიერთობების მონესრიგების ახალი მეთოდები და ხერხები ეხმარა, დაპირისპირებული ანტირუსული ძალისგან ისინი თავის მოკავშირედ ექცია.

რუსეთის ხელისუფლება შიდა ქართლის ოსებში პრორუსული განწყობის ჩანერგვის პოლიტიკას დაადგა. ამგვარი პოლიტიკის შედეგი ქართულ-ოსური ურთიერთობების რღვევა, მათ შორის დაპირისპირების გაღვივება და შიდა ქართლის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ოსებში სეპარატისტული განწყობის დამკვიდრება იყო.

XIX ს-ის განმავლობაში რუსეთის ხელისუფლებამ ყველაფერი იღონა, რათა ამ რეგიონში მისთვის სასურველი და ხელსაყრელი პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, დემოგრაფიული სურათი შეექმნა, ხელი შეეწყო ქართულ-ოსური დაპირისპირებისა და გაუცხოებისთვის.

რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე, შიდა ქართლის ოსი მოსახლეობით დასახლებული ტერიტორიების აღსანიშნავად საკმაოდ აქტიურად მკვიდრდება ტერმინი – „ოსეთი“. ამ პროცესს ხელს რუსი სახელმწიფო მოხელეები უწყობდნენ. ჯერ კიდევ 1802 წელს, გენერალ-ლეიტენანტმა კარლ კნორინგმა რუსეთის იმპერატორისადმი გაგზავნილ პატაკში, დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების სათავეებთან, ოსებით დასახლებულ მთიან რაიონებს „ოსეთი“ უწოდა [23, 38; 11, 86]. შემდგომში სხვადასხვა რუსი მოხელეები ამ ტერმინს იყენებენ უკვე მდინარეების – ქსნის, მეჯუდის, ლეხურის და ფცის ზემონელში ოსებით დასახლებული ტერიტორიების მიმართ. XIX ს-ის 30-იან წლებამდე რუსული დოკუმენტები შიდა ქართლის ოსებით დასახლებულ ტერიტორიებს შემდეგი სახელებით იხსენიებენ: საქართველოს ოსეთი, ქართლის ოსეთი, საქართველოს ოსები, ჩრდილოეთ ქართლის და ა. შ. [23, 39]. ამ ტერმინის ხსენება, ძირითადად, პირად მიმონერებში, პატაკებსა და არაოფიციალურ განცხადებებში ხდებოდა.

შიდა ქართლის ტერიტორიების მიმართ ტერმინის – „ოსეთის“ დამკვიდრებას საქართველოში განსაკუთრებულად რუსეთის საეკლესიო-რელიგიურმა პოლიტიკამ შეუწყო ხელი. რელიგიურ ფაქტორს რუსეთის ხელისუფლება ყოველთვის მოხერხებულად იყენებდა მეზობელი ხალხებისა თუ ქვეყნების თავის ქვეშევრდომობაში მოსაქცევად. უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის იმპერიის კავკასიაში დამკვიდრების პოლიტიკა, სამხრეთით საზღვრების გაფართოების, მეზობელი ხალხების დამორჩილებისა და რუსიფიკაციის სურვილი მოითხოვდა სამისიონერო საქმის განსაკუთრებულ გააქტიურებას. „ინოროდცების“ გასაქრისტიანებლად მისიები იგზავნებოდა. „ერთმორწმუნეობა“, მართლმადიდებლობაზე მოქცევა იყო ის იდეოლოგიური ბერკეტი, რომელსაც უნდა განესაზღვრა ამა თუ იმ ხალხის რუსული პოლიტიკური ორიენტაცია და კურსი [26, 326].

ჯერ კიდევ, XVIII ს-ში რუსეთისთვის აქტუალური გახდა ოსების გაქრისტიანება და ამ გზით პროორუსული ორიენტაციის ფორმირება. 1745-1792 წლებში ჩრდილოეთ კავკასიაში ფუნქციონირებდა „ოსეთის სასულიერო კომისია“, ცენტრით მოზდოკში. სამისიონერო საზოგადოების ჩამოყალიბება, რომლის მიზანი ამ რეგიონში ოსების გაქრისტიანება იყო, მიუთითებდა, რომ რუსეთის მიერ ჩრდილოეთ კავკასიაში გავლენის მოსაპოვებლად და დასაყრდენად სწორედ ეს ხალხი შეირჩა. XVIII ს-ის მეორე ნახევარში იმპერიის მიერ კავკასიის კოლონიური ათვისების მიმართულება ჩრდილოეთ კავკასიიდან სამხრეთისკენ დაიგეგმა. თუმცა ამ მისიის მოღვაწეობა წარუმატებელი აღმოჩნდა და „კომისია“ საუკუნის ბოლოს გაუქმდა.

ქართლ-კახეთის დაპყრობისა და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ, რუსეთმა კავკასიის მთიელებში ქრისტიანული სარწმუნოების შეტანა საქართველოს გამოყენებით სცადა. საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის შესახებ დოსითეოს ფიცხელაურის მიერ შედგენილი პროექტი, რომელსაც 1814 წლის 30 აგვისტოს იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა მოაწერა ხელი, სხვა საკითხებთან ერთად „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ აღდგენასაც ითვალისწინებდა. 1815 წლის 15 სექტემბერს სინოდის განკარგულებით აღნიშნულმა სამისიონერო ორგანიზაციამ მოღვაწეობა განაახლა. ამჯერად, მისი ცენტრი თბილისი გახდა [24, 54; 27, 234; 28, 27]. შექმნილი პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, რუსეთის მიერ კავკასიის ათვისების მიმართულება რადიკალურად შეიცვალა – სამხრეთ კავკასიიდან ჩრდილოეთისკენ. ხელისუფლებამ ოსების გაქრისტიანების პროცესი, ამჯერად, საქართველოდან დაიწყო. სანყის ეტაპზე მიზანშეწონილად ჩაითვალა ქართველი სასულიერო პირების დახმარებით მომხდარიყო კავკასიის მთიელების, განსაკუთრებით, ოსების გაქრისტიანება. თუმცა, XIX ს-ის 30-იანი წლებიდან უკვე გამოიკვეთა შიდა ქართლის ტერიტორიაზე მოქმედი „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მოღვაწეობაში ქართველი სასულიერო პირების ოსი და რუსი ეროვნების სამღვდელოებით და მისიონერებით ჩანაცვლების ტენდენცია. მისიის ფუნქციაში შედიოდა თავდაპირველად შიდა ქართლის ტერიტორიაზე, ხოლო შემდეგ კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე დასახლებული ოსების გაქრისტიანება. კომისიის სახელწოდება იგივე დარჩა – „ოსეთის სასულიერო კომისია“. მისი საქმიანობა გულისხმობდა: მთიელთა შორის ქრისტიანობის საქადაგებლად მისიების გაგზავნას, ეკლესიების მშენებლობას, სკოლების გახსნას, ადგილობრივ ენებზე საღვთისმეტყველო ლიტერატურის თარგმნას. მისიის ფუნქციონირებისთვის თავდაპირ-

ველად სახელმწიფომ გამოყო 14750 მანეთი, კაზაკთა ასეული და 30 გამცილებელი [29, 69]. „სასულიერო კომისიას“ სათავეში ჩაუდგა არქიეპისკოპოსი დოსითეოს ფიცხელაური და დაექვემდებარა უშუალოდ რუსეთის უწმინდეს სინოდს [29, 70].

სწორედ, ამ პროცესის პარალელურად, 1814-1818 წლებში შიდა ქართლის მთიანეთში შეიქმნა საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული, რომელსაც „ოსეთის ეპარქია“ ეწოდა [29, 24; 30, 53-54, 56]. მას სათავეში ჩაუყენეს გორის არქიეპისკოპოსი – დოსითეოს ფიცხელაური, რომელიც ამავე დროს „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ ხელმძღვანელად იყო დანიშნული. „ოსეთის ეპარქიის“ დაარსებით მოინიშნა ტერიტორია, სადაც უნდა ემოქმედა „ოსეთის სასულიერო კომისიას“. ახლად აღდგენილმა „კომისიამ“ სწორედ ამ ეპარქიიდან დაიწყო ოსების გაქრისტიანება. ტერმინი – „ოსეთი“, უკვე ოფიციალური ორგანიზაციის („ოსეთის სასულიერო კომისია“) სახელწოდებაში, ასევე, საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულის დასახელებაში, შიდა ქართლის მთიანეთის ძირძველი ტერიტორიების აღსანიშნად დამკვიდრდა. „ოსეთის სასულიერო კომისია“ XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე მოქმედებდა. ოსი მოსახლეობის მთიანი რეგიონიდან სამხრეთით ჩამოსახლებაასთან ერთად, ფართოვდებოდა ის არეალი, რომლის ფარგლებშიც ამ ორგანიზაციას უნდა ემოქმედა [26, 328].

ამგვარად, XIX ს-ის 10-20-იანი წლებიდან რუსეთის საეკლესიო-ადმინისტრაციული და რელიგიური პოლიტიკის წყალობით თითქოს შეფარულად, მაგრამ მეტად ეფექტურად ხდება ტერმინის „ოსეთის“ დამკვიდრება და დამაგრება საქართველოს ონომასტიკურ ველზე.

სახელწოდება „ოსეთი“ მალე შიდა ქართლის ტერიტორიის ჩრდილოეთი ნაწილის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ დასახელებაშიც აისახა. 1843 წელს ოფიციალურად გაიხსნა ოსეთის ოკრუგი, ის დაიყო სამ – ჯავის, პატარა ლიახვისა და ნარის (ისტორიული დვალეთის ტერიტორია) უბნებად. ამგვარად, შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილში ოსებით კომპაქტურად დასახლებულ რაიონებს „ოსეთი“ უწოდეს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული თვალსაზრისით, რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ტერმინოლოგიაში ტოპონიმი „ოსეთი“ პირველად, სწორედ, XIX ს-ის 40-იანი წლებიდან შემოიტანა, როდესაც 1843 წელს შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილში ოსებით კომპაქტურად დასახლებულ რაიონებს „ოსეთის ოკრუგი“ უწოდა [7, 58]. თუმცა რეალურად ირკვევა, რომ ტერმინი „ოსეთი“ საეკლესიო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ლექსიკონში დაახლოებით 3 ათეული წლით ადრე გაჩნდა, ვიდრე შიდა ქართლის ტერიტორიაზე დაარსდებოდა პოლიტიკურ-

ადმინისტრაციული ერთეული – „ოსეთის ოკრუგი“ (1843 წელს), როდესაც 1814-1818 წლებში შიდა ქართლის მთიანეთის ტერიტორიაზე არსებობდა „ოსეთის ეპარქია“.

ამგვარად, შიდა ქართლის ტერიტორიების მიმართ ტერმინი – „ოსეთი“ ოფიციალურად პირველად რუსეთის სამისიონერო ორგანიზაციისა და საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულის დასახელებაში გაჟღერდა. ამ ტერმინოლოგიის დამკვიდრებას რუსეთის საეკლესიო-რელიგიურმა პოლიტიკამ შეუმზადა საფუძველი, ხოლო შემდეგ ის საქართველოს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ რუკაზე გაჩნდა. ეს იყო ე. წ. ტოპონიმური დივერსია, რომელსაც ქართულ მიწა-წყალზე ოსთა ტერიტორიული პრეტენზიებისთვის ნიადაგი უნდა შეემზადებინა. ამგვარი პოლიტიკა მთელი XIX-XX საუკუნეების განმავლობაში გრძელდება.

1859 წელს თბილისის გუბერნიის ოსეთის ოკრუგს ნარის უბანი ჩამოაშორეს და ჩრდილო კავკასიაში შექმნილ „ოსეთის სამხედრო ოკრუგს“ მიუერთეს. შემდგომ პერიოდში ნარის უბანი თერგის ოლქს გადაეცა, 1924 წელს კი ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში შევიდა. ამგვარად, საქართველომ ისტორიული დვალეთის ტერიტორია დაკარგა [7, 58]. ამასთანავე, სახელწოდებები – „ოსეთის ეპარქია“, „ოსეთის სასულიერო კომისია“, „ოსეთის ოკრუგი“ უკვე გულისხმობდა საქართველოს კუთვნილ ტერიტორიაზე მოსახლე ოსების თვითშეგნებაში იმ აზრის დამკვიდრებას, რომ ეს მიწები მათი კუთვნილებაა.

შიდა ქართლის ტერიტორიების მიმართ ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი“, პირველად 1830 წელს ახსენა გაზეთმა „ტიფლისკიე ვედომოსტიმ“ („Тифлисские ведомости“) [23, 39; 32, 124]. ის კორესპონდენტმა საკუთარი ინიციატივით გამოიყენა. ოფიციალურად კი ტერმინი – „სამხრეთ ოსეთი“ XIX ს-ის 60-იან წლებში „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ანგარიშში გვხვდება [31, 272]. ეს ორგანიზაცია შეიქმნა 1860 წელს, როდესაც გაუქმდა „ოსეთის სასულიერო კომისია“, რომელმაც ამ პერიოდისათვის თავისი მისია შეასრულა. მის განკარგულებაში არსებული თანხები გადაეცა „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელ საზოგადოებას“. ცნობილია, რომ XIX საუკუნის II ნახევარში კავკასიაში სამისიონერო საქმის გააქტიურებამ რუსეთის იმპერიისათვის სახელმწიფო მნიშვნელობა შეიძინა, რაც დაკავშირებული იყო კავკასიის ომების დამამთავრებელ ეტაპთან. იარაღით დაპყრობილი კავკასიელი მთიელების დამორჩილების, მათი რუსიფიკაციის პროცესში ქრისტიანულ რელიგიას მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეეს-

რულებინა. კავკასიის მეფისნაცვალი ა. ბარიატინსკი (1856-1862), რომლის ინიციატივითაც შეიქმნა „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელ საზოგადოება“, პეტერბურგში კავკასიის კომიტეტისადმი გაგზავნილ წერილში, ასაბუთებდა რა კავკასიაში სამისიონერო სამუშაოების გააქტიურებისათვის განსაკუთრებული საზოგადოების დაარსების აუცილებლობას, აღნიშნავდა: „მართლმადიდებლური სარწმუნოება რუსეთის უმთავრეს სახალხო ძალას წარმოადგენს... საჭიროა რომ ყოველმა რუსმა თავისი სამშობლოს სადიდებლად ამაგი დასდოს და წვლილი შეიტანოს მართლმადიდებლობის გავრცელების საქმეში. ჩვენ გვჭირდება საერთო ძალისხმევა. რასაც ვერ გააკეთებს ერთი რუსი, იმას შეძლებს მთელი რუსეთი“ [30, 109]. ამგვარად, ტერმინის – „სამხრეთ ოსეთი“ – შემოტანა სამისიონერო-რელიგიური ორგანიზაციის მეშვეობით იწყება, რასაც აღნიშნული რეგიონის ტერიტორიაზე გატარებული ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ცვლილებები ამყარებს.

რუსეთის ადმინისტრაციული პოლიტიკით, ჯერ კიდევ, XIX საუკუნეში, ჩრდილოეთ კავკასიაში „ოსეთის სამხედრო ოკრუგის“, ხოლო კავკასიონის სამხრეთით „ოსეთის ოკრუგის“ დაარსებამ საფუძველი მოუშადა უკვე XX საუკუნეში ტოპონიმური წყვილის – „ჩრდილოეთ ოსეთის“ და „სამხრეთ ოსეთის“ გაჩენას, რომელიც XX საუკუნეში საბჭოთა ხელისუფლებამ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულების სახელწოდებებში დაამკვიდრა [23, 16].

***

ამგვარად, XIX საუკუნის დასაწყისისთვის შიდა ქართლის ტერიტორიაზე დასახლებული ოსი ხალხი თავს ქართული სახელმწიფოს ორგანულ და განუყოფელ ნაწილად თვლიდა. რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობისა და რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ ქართულ ეროვნულ-გამანთავისუფლებელ მოძრაობას და ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენლების ბრძოლას ტახტის აღდგენისთვის შიდა ქართლის ოსი მოსახლეობაც უჭერდა მხარს, ამით ისინი ქართლ-კახეთის სამეფოს ქვეშევრდომობასა და ერთგულებას ადასტურებდნენ.

XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან რუსეთის ხელისუფლებამ ამ რეგიონში ოსების მიმართ პოლიტიკა შეცვალა: დაპირისპირებული ანტი-რუსული ძალისგან სცადა ისინი თავის მოკავშირედ ექცია. XIX საუკუნის II ნახევრიდან განსაკუთრებულად გაძლიერდა ოსების მიგრაცია შიდა ქართლის ტერიტორიაზე, რამაც ამ რეგიონის დემოგრაფიული სურათი საგრძნობლად შეცვალა.

XIX ს-ის განმავლობაში შიდა ქართლის მთიანეთსა და მთისწინეთში გატარებული რუსეთის საშინაო, ასევე, რელიგიური და საეკლესიო-ადმინისტრაციული პოლიტიკა ითვალისწინებდა საქართველოს ძირძველ ტერიტორიაზე ოსების ერთობის ხელოვნურ გაძლიერებას, ქართულ-ოსური დაპირისპირების ინიცირებას.

შიდა ქართლის ტერიტორიების მიმართ ტერმინების – „ოსეთი“, „სამხრეთ ოსეთი“ – შემოტანაში ნათლად იკვეთება რუსეთის საეკლესიო-რელიგიური პოლიტიკის როლი. თავდაპირველად ეს ტერმინოლოგია გაჟღერდა საეკლესიო-სამისიონერო და რელიგიურ-ადმინისტრაციული პოლიტიკის მეშვეობით, რაც ცარისტული რუსეთის მიერ ამ ტერიტორიებზე XIX საუკუნის განმავლობაში მიმდინარე პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული რეორგანიზაციის პროცესმა გაამყარა.

საქართველოს ტერიტორიების მიმართ ტერმინების „ოსეთი“ და „სამხრეთ ოსეთი“ შემოტანით რუსეთის ხელისუფლება ხელს უწყობს შიდა ქართლში მოსახლე ოსების თვითშეგნებაში იმ აზრის დამკვიდრებას, რომ ეს მიწები მათი კუთვნილებაა. ეს იყო ე. წ. ტოპონიმური, ასევე, მენტალური დივერსია. რუსული პოლიტიკით, ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში მზადდება ნიადაგი ქართულ მიწებზე ოსების ტერიტორიული პრეტენზიებისთვის.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. პ. ზაქარაია, შიდა ქართლის მთიანეთის ხუროთმოძღვრების ისტორიისათვის, წიგნში: ოსთა საკითხი, თბილისი, 1996.
2. გ. ოთხმეზური, შიდა ქართლის მთიანეთის ეპიგრაფიკა, ოსთა საკითხი, თბილისი, 1996.
3. კ. ხარაძე, შიდა ქართლში ტოპონიმთა გაყალბების წინააღმდეგ, წიგნში: ოსთა საკითხი, თბილისი, 1996.
4. Акты собранные кавказской археографической комиссией, т. I, Тифлис, 1866.
5. რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბილისი, 1997.
6. რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბილისი, 2007.
7. ჯ. გვასალია, შიდა ქართლი და ოსური პრობლემა, თბილისი, 1997.

8. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941.
9. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბილისი, 1973.
10. ვ. ლუნაშვილი, ქსნის საერისთავოს პოლიტიკური ისტორია, თბილისი, 2007.
11. ა. სონღულაშვილი, „სამხრეთ ოსეთი“ საქართველოში, თბილისი, 2009.
12. გ. თოგოშვილი, ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობა თბილისი, 1969.
13. История Осетии, в документах и материалах (с древнейших времен до конца XVIII века) составители: Г. Д. Тогошвили и И. И. Цховребов, т. I, Цхинвали, 1962.
14. ა. თოთაძე, ოსები საქართველოში: მითი და რეალობა, თბილისი, 2006.
15. ა. თაბუაშვილი, შიდა ქართლის მოსახლეობის აღწერის დავთრები, XVIII საუკუნის II ნახევარი, თბილისი, 2010.
16. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией, под ред. А. Берже, т. II, Тифлис, 1868.
17. ვ. ტოგონიძე, ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება (1804 წ.), თბილისი, 1951.
18. Ванеев З. Н., Крестьянский вопрос и крестьянское движение в Юго-осетии XIX века, Сталинир, 1956.
19. ბაგრატი ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თბილისი, 1941.
20. მ. ტყავაშვილი, ოსების 1810-1811 წლების აჯანყება ლეონ ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2007, №2(4).
21. მ. ტყავაშვილი, ლეონ იულონის ძე ბაგრატიონის პოლიტიკური პროგრესისთვის, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2007, №2(10).
22. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией, под ред. А. Берже, т. V, Тифлис, 1873.
23. ვ. ითონიშვილი, „სამხრეთ ოსეთი“ – ცენტრალურ საქართველოში, წიგნში: ოსთა საკითხი, თბილისი, 1996.
24. ვ. წვერავა, საქართველოს საეგზარქოსოს სამისიონერო მოღვაწეობა XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 2003.
25. ხ. ქოქრაშვილი, „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ არქიმანდრიტი ნიკიფორე შიდა ქართლში ოსების განსახლების შესახებ (1817-1818 წწ.), ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2010, №1(7).

26. ს. ქოქრაშვილი, რუსეთის საეკლესიო-ადმინისტრაციული და რელიგიური პოლიტიკის ისტორიიდან შიდა ქართლის მთიანეთში (XIX ს-ის 10-20-იან წლებში), ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2010, №2(8).
27. ე. ბუბულაშვილი, „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მოღვაწეობის ისტორიიდან, კრებული: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, II, 2007.
28. Обзор деятельности общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1860-1910 гг. Тифлис, 1910.
29. История Грузинской Иерархии, с присовокупления обращения в Христианство Осетии и других Горских народов по 1-е января 1825 года, Москва, 1826.
30. Е. К. Краткий очерк истории грузинской церкви и Экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901.
31. ს. ლეკიშვილი, როდის გაჩნდა ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი?“ ნიგნში: ოსთა საკითხი, თბილისი, 1996.
32. ა. თოთაძე, საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა, თბილისი, 2009.

Khatuna Kokrashvili

Doctor of History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Senior Scientist-researcher of the Department of Modern and Contemporary History

For The History of the Russian Policy in the Shida Kartli Highland (XIX century)

Summary

In the given work we tried to show some aspects of the church-missionary and religious policy of the Tsar's Russia in the nineteenth century which had the equal contribution in formation of the Georgia-Ossetian relations together with demographic and administrative policy and other measures as well.

In the beginning of the nineteenth century Ossetians living in Shida Kartli (Inner Kartli) considered themselves as an integral part of the Georgian state. After annexation of The Kartl-Kakheti kingdom and establishing the Russian rule the Ossetian population of Shida Kartli

supported as well the Georgian national-liberation movement and the fight of the Bagrationis for restoring their throne. It meant that they confirmed their allegiance and loyalty to the Kartl-Kakheti kingdom.

From the 20es of the nineteenth century the Russian government changed its policy towards Ossetians. It managed to transform confronting anti-Russian force into ally. Migration of Ossetians became especially intensive in the second half of the nineteenth century to the territory of Shida Kartli that significantly changed the demographic picture of the region.

Officially the term „Ossetia“, for denoting the territory of Shida Kartli for the first time was used by the Russian government when it named missionary organization and the church-administrative unit; when on the territory of Shida Kartli in 1814-1818 „Eparchy of Ossetia“ established within the borders of which missionary society – „Ecclesiastical Commission of Ossetia“ – had to carry out its missionary activity. The political-administrative reform of Tsar’s Russia strengthened the establishment of such terminology when on the territory of the highland of Shida Kartli, which was a part of the Tbilisi province, in 1843 „The District of Ossetia“ was created. In 1859 Russian government separated Nari region from „The District of Ossetia“ and reunited it with „The Military District of Ossetia“ which was created in the North Caucasus. Lately the Nar region was united with the Terg region and then, in 1924 according to the decision of the Soviet government became a part of the Autonomous Republic of Ossetia. Thus, Georgia had lost its historical region Dvaleti.

Initially, the term „South Ossetia“ in connection with Georgian lands was used in 1830 by the newspaper „Tifliskie Vedomosti“ (Tiflis Gazette), but officially it was used in the report of „The Society of Spreading Orthodox Christianity in the Caucasus“ in the 60es of the nineteenth century, which was founded after abolishment of „The Ecclesiastic Committee of Ossetia“.

Thus, the term „Ossetia“ for denoting Shida Kartli territory for the first time officially was used in naming the missionary and the church-administrative unit. The grounding for establishing of this term was created by the church and religious policy of Russia which lately was firmed up by administrative policy carried out on the mentioned territory.

By putting forward into circulation the terms „Ossetia“ and „South Ossetia“ for denoting Georgian territories, the government of Russia promoted embedding in the mentality of Ossetians that these lands belong to them. This was so called toponymic diversion with the help of which, the policy of the Tsar’s Russia in the nineteenth century made a foundation for the Ossetians to have claim on the territories belonging to Georgia.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილს სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერთანამშრომელი

ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოლიტიკური ორიენტაცია და „საფლავი მეფის ირაკლისა“

XIX ს. -ის I ნახევრის ქართულ საზოგადოებაში იყვნენ გამორჩეული პატრიოტები, ჯანსაღი ეროვნული თვალსაზრისის მქონე ადამიანები. ამ მოღვაწეთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს **ნიკოლოზ ბარათაშვილს**. მის პოლიტიკურ ხედვას დიდი ხანია არამარტო ქართველი, უცხოელი მეცნიერებიც სწავლობენ და აფასებენ. ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობასა და ისტორიოგრაფიაში ის მიჩნეულია, სხვა ქართველ რომანტიკოსთა მსგავსად, „გაორებული“ მოაზროვნე, რუსული ორიენტაციის მქონე პოეტად. ამასვე იმეორებენ უცხოელი მკვლევრები. მის ამ ორიენტაციას უკავშირებენ ლექსს – „საფლავი მეფის ირაკლისა“.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეები უკავშირდება 1832 წლის შეთქმულებას, მის ისეთ პროგრესულად მოაზროვნე ნაწილს, რომლის ხელმძღვანელი სოლომონ დოდაშვილი იყო. პოეტ ვახტანგ ორბელიანს უთქვამს: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი გამოიწურთნა სოლომონ დოდაშვილთან და პოლონელ პროფესორებთან შეიგნო მან მამულიშვილური მიმართულება. თუ სოლომონ დოდაშვილი არ ყოფილიყოს, მაშინ შეძლება არც ნიკოლოზ ბარათაშვილი არ ყოფილიყოს. ნიკ. ბარათაშვილი იყო წმინდა სანთელი, რომელიც საქართველოს სიყვარულით ქართველი ერის წინაშე ინვოდა“ [1, 15].

ზაქარია ჭიჭინაძე ბარათაშვილისადმი მიძღვნილ წერილში იხსენებს 85 წლის თბილისელი მწიგნობრის – გრიგორიევის ნაამბობს: ნიკოლოზი სოლომონ დოდაშვილთან, პოლონელ პროფესორებთან და ფილადელფოს კიკნაძესთან მეგობრობდა, „მამაც კი ხშირად ეტყოდა ხოლმე, რომ სოლომონ დოდაშვილსა და კიკნაძე ბერს თავი გაანებე, თორემ შენ გაითოკებიო“ [2, 13].

გადმოცემებისა და ასაკოვანი ხალხის ნაამბობზე დაყრდნობით, ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა, რომ ნიკოლოზი სოლომონ დოდაშვილმა,

როგორც მისი აზრებისა და ფიქრების კარგად მცოდნემ, „ფარულ საზოგადოებაშიც“ შეიყვანა. ნიკოლოზი მასთან ყოველდღე დაიარე-ბოდაო როგორც სახლში, ისე „ტფილისის უწყებანში“, სტამბაში და ყველგან, სადაც დოდაშვილი იქნებოდაო. ამან კი მის პოეზიას ნამ-დვილი მამულიშვილური კილო შესძინაო. ის ორი კვირითაც დაუბა-ტიმრებიათ დოდაშვილთან სიახლოვის გამო [2, 17]. სოლომონ დო-დაშვილი თამამი აზრების გადაცემას თავის მოსწავლეებთან არ ერიდებოდა. მაგალითად, 1828 წლის 6 ივნისს, კეთილშობილთა სას-წავლებლის საჯარო გამოცდაზე მან წარმოთქვა სიტყვა, სადაც იყო ერეკლეს დროინდელი პოლიტიკის, ზოგადად მონარქიის კრიტიკა, საქართველოს ეროვნული დაქვეითების ახსნა. ორატორმა გამოხატა თავისი სიმპათია რესპუბლიკური წყობილებისადმი, რაც ამ ვითარე-ბაში წარმოუდგენელი სითამამე გახლდათ [3, 115].

მართლაც, ბარათაშვილის ეროვნული და რესპუბლიკური იდე-ები, მისი მასწავლებლისა და სულიერი მოძღვრისგანაა შესის-ხლხორცებული, იმ კაცისაგან, რომლის ჩვენებაც შეთქმულების მო-წაწილეთაგან ყველაზე გაბედულად ამხელდა ხელისუფლების სისას-ტიკეს, ქართველი ხალხის ჩაგვრისა და დამონების ფაქტებს.

ბარათაშვილი XIX საუკუნის I ნახევრის საქართველოს საზოგა-დოების ერთადერთი წარმომადგენელია, რომელიც უკომპრომისოდ იცავს სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების იდეას. ის არაა ე. წ. „გაორებული რომანტიკოსი“. ეროვნულ საკითხში მისი პოზიცია ერთიანია და გარკვეული.

მიუხედავად მცირე არგუმენტებისა, ბარათაშვილის პოლიტი-კურ ორიენტაციასაც, ისევე როგორც სხვა რომანტიკოსებისას, რუ-სეთს უკავშირებენ. „საფლავი მეფის ირაკლისა“ არის ის ლექსი, რომლითაც კეთდება დასკვნა მისი ავტორის პოლიტიკური აზროვ-ნების, კერძოდ, მისი რუსული ორიენტაციის შესახებ. ვფიქრობ, არც ისე ადვილია ამგვარი ცნობიერება მიაწერო, – პოემა „ბედი ქართლისას“, ლირიკული ტექსტების – „ფიქრნი მტკვრის პირას“, „მერანისა“ და „სუმბული და მწირი“-ს ავტორს. აქედან „ფიქრნი მტკვრის პირას...“ თითქოს ნეიტრალური ჩანს პოლიტიკური კონ-ტექსტისაგან, მაგრამ ეს, ერთი შეხედვით. უფრო ღრმად თუ ჩავე-ძიებით, მასში დახატული ბოროტი მეფის სახით რუსი იმპერატორე-ბის ალუზია-მეტაფორაც კი შეიძლება დავინახოთ, „რომელთ უმაღ-ლეს არც ვინლა არის და წინაშე არცვინ ალუდგეს, შფოთვენ და დრტვინვენ და იტყვიან: „როდის იქნება ის სამეფოცა ჩვენი იყოს და აღიძვრიან იმავ მიწისთვის, რაც დღეს თუ ხვალ თვითვე არიან“. ფილოლოგი მკვლევრები ამ ლექსის ანალიზისას სწორედ ამაზე მია-

ნიშნებენ: „ისტორიული თვალსაზრისით მასში საქართველოსადმი მტრულად განწყობილი მრავალი ქვეყნის პირველი პირი – ირანის შაჰები და რუსეთის იმპერატორები შეიძლება მოვიაზროთ. ესაა ალუზია-მეტაფორა და მასში სიტყვა-მინიშნებით ამოიცნობა კონკრეტული სახე“ [4, 61].

მკვლევარი პავლე ინგოროყვა ამ მინიშნება-სიმბოლოს ერთმნიშვნელოვნად აკავშირებს რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ I-თან. პოეტს, ზოგადად, ალბათ, რუსეთის იმპერატორები ჰყადა მხედველობაში, რომელთაც საქართველო დაიპყრეს და ისედაც გრანდიოზულ ქვეყანას მიამატეს ამ პატარა ქვეყნის ისტორიული მიწა-წყალი, თუმცა, პოეტს კონკრეტულად მრავალი სახე ერთში – თანამედროვე იმპერატორში შეიძლო განესახიერებინა. მეცნიერი ბარათაშვილის განსაკუთრებულ აგრესიაზე საუბრობს ნიკოლოზ I-ის მიმართ, რაშიც უდავოდ სწორია. ამ „პალკინად“ წოდებულ მეფეს, რომელმაც თავისი ერის საუკეთესო შვილები არ დაინდო (დეკაბრისტები), ჩაახშო პოლონეთის აჯანყება, 1832 წლის ქართველ პატრიოტთა შეთქმულება, ნიკოლოზ ბარათაშვილი სწორედაც რომ „ბოროტ მეფედ“ გაიაზრებდა. მეცნიერი ბარათაშვილს ქართული ევროპეიზმისა და ეროვნულ-პატრიოტული ლირიკის დამწყებად მიიჩნევს. მოაქვს მისი ცხოვრებიდან და შემოქმედებიდან მაგალითები, რითაც ასკვნის მის შეურიგებლობას რუსეთის ბატონობასთან, ხსნის პოლიტიკურად სახიფათო აზრებს, რასაც ხელისუფლებასთან მისი დისკომფორტი უნდა მოჰყოლოდა. პავლე ინგოროყვას აზრით, მრავალმნიშვნელოვანია გასავრცელებლად გათვალისწინებულ ლექსის დედანში პოეტის მიერ ხაზგასმული სიტყვები – **„როდის იქნება ის სამეფოცა ჩვენი იყოს“**. ასევე ხაზგასმულია სხვა ლექსში („ძია გრიგოლს“) სიტყვები: „ძიავ, ყაბახი, სამშობლო შენი, წაგართო ავის ენისა გესლმან, სატრფონი მისნი შემოგარენი **გარდახვენილსა** დაგიხშო ეტლმან“. ბარათაშვილი 15 წლის გიმნაზიის მოწაფე იყო და შეთქმულების მარცხმა, საუკეთესო მასწავლებლების, მეგობრებისა და ნათესავების დასჯამ მასზე უაღრესად იმოქმედა, „ავი ენის გესლში“ ის იასე ფალავანდიშვილს გულისხმობს, შეთქმულების გამცემს, გარდახვენილში კი გრიგოლ ორბელიანსა და სხვა გადასახლებულ და დაპატიმრებულ შეთქმულების მონაწილეებს [5, 105-112]. შურისძიების მიზნით, მან ეპიგრამებიც დაუწერა ხელისუფლების მაშინდელ წარმომადგენლებს, მათ შორის იასეს ძმას – ნიკო ფალავანდიშვილს, ორ მეგობართან ერთად ფოსტით გაუგზავნა ერთი ასეთი სატირული ტექსტი, რაც გაარკვიეს და პოეტი მორალურად მძიმედ დასაჯეს. დაუნდობელი მამა, ოღონდ შვილი არ გაერიცხათ

სასწავლებლიდან, გიმნაზიიდან სახლამდე, ხალხის თვალწინ სცემდა (თუ, სხვა თვალსაზრისით, პოეტს სცემდნენ და მამა აქეზებდა – უფრო მაგრად დაარტყითო, დედა კი ივედრებოდა – აპატიეთო), რაც ემოციური პოეტისთვის ალბათ, უმძიმესი სასჯელი იყო; ლექსში – „ფიქრნი მტკვრის პირას“ გამოტოვებულია (სპეციალურად) პოლიტიკურად სახიფათო ტაეპები; ლექსი დაინერა 1837 წელს, რუსეთის იმპერატორის – ნიკოლოზ I-ის საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ, ამ სტუმრობას კი ბარათაშვილზე არცთუ სასიამოვნო შთაბეჭდილება უნდა დაეტოვებინა: იმპერატორს ის შეხვდა 11 ოქტომბერს, თბილისის თავადაზნაურობის მიერ გამართულ ბალზე, სადაც იმყოფებოდნენ მისი უახლოესი მეგობარი ქალები, მათ შორის მაიკო ორბელიანი. შემდეგში გავრცელებული (მათ შორის პრესაშიც, მაგ. ჟ. „რუსსკი არხივ“-ში 1904 წ., №1) ჭორი იმპერატორსა და მაიკო ორბელიანზე, ჭორი რომ ყოფილიყო და მეტი არაფერი, ესეც კი „ცხოვლად“ იმოქმედებდა პოეტზე, ვისი სულიერი მეგობარი, უახლოესი მეგობრის საცოლუ და მესაიდუმლე იყო ეს მშვენიერი ქალი.

არ ვიცი, რამდენად სასიამოვნო იყო პოეტისთვის იმპერატორის გამორჩეული ყურადღება, როდესაც ის მწკრივიდან გაიყვანა და უთხრა, რომ მისი „ორდინარეც“-ი გახდებოდა. მართალია, ის შვილი იყო ამ ბალის მომწყობი საზოგადოების მეთაურის – თბილისის მაზრის თავადაზნაურობის მარშლისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მარშლის პირველი მოადგილის – მელიტონ ბარათაშვილის, რომელიც რუსულის კარგად ცოდნის გამო მეფის თარჯიმნობასაც ითავსებდა, მაგრამ ძლევამოსილი იმპერატორის ეს რჩეული ყურადღება ახალი ქართული სამოსის (ყველას ეცმებოდა), ან მისი გარეგნული მონაცემების გამო ცოტა ძნელი გასაგებია. იმპერატორს ქართული საზოგადოების განწყობა აუცილებლად შესწავლილი ექნებოდა იმ საიდუმლო პოლიციის წყალობით, რომელიც კავკასიაში (თბილისში) 1831 წელს შეიქმნა, მითუმეტეს, 32 წლის ამბების შემდეგ და მითუმეტეს, ბარათაშვილის გიმნაზიის პერიოდის „თავადაზნაურობის“ შემდეგ.

ბარათაშვილს რომ არაფრად ჩაუგდია არც უმაღლესი სტუმრის ქათინაური, არც ის მედალი, რომელიც იმპერატორმა გადასცა, ესეც კარგად ვიცი, მან მხოლოდ 3 წლის შემდეგ „გამოაჩინა“ იმპერატორის სამახსოვრო ჯილდო, როდესაც სამსახურში, ფორმალურად შედგენილ სიაში შესატანად წარადგინა.

ინგოროყვას მიაჩნია, რომ პოეტმა იმპერატორის წასვლის შემდეგ დაწერა პოეტური შედევი – „ფიქრნი მტკვრის პირას“, სადაც

ბოროტი მეფე დაუპირისპირა კეთილს, ანუ რუსი იმპერატორი საკუთარ პაპას – ერეკლე II-ს. შესაძლოა, ლექსი იმპერატორის სტუმრობამდეც დაწერილიყო (იმპერატორი შემოდგომაზე, ოქტომბერში სტუმრობდა საქართველოს), ვინაიდან მასზე მხოლოდ დაწერის წელია მითითებული და არა უფრო ზუსტი დრო. ეს ვერაფერს შეცვლის. მას მანამდეც ჰქონდა მიღებული საკმაო იმპულსი იმპერატორის წინააღმდეგ განსაწყობად.

მართალია, ნიკოლოზ I-ის სტუმრობამ ისეთი ზარ-ზეიმით ჩაიარა, გაკვირვებული თავად სტუმარიც კი დარჩა – „როგორ უნდა უყვარდეს მეფე ამ ხალხს, რომ ამდენი ბოროტების შემდეგ, ასე შემეგებნენო“, – გაკვირვებით დაწერა დღიურში. თუმცა, ამის შემდეგაც არ შეწყვეტილა ქართული საზოგადოების სიძულვილი რუსი მოხელეებისადმი, რუსული პოლიტიკისადმი, არ შეწყვეტილა დავა იმაზე, თუ რატომ ჩავარდა საქართველო ამ დღეში, სწორი იყო თუ არა ერეკლე მეფის განაზრახვი, რუსული ორიენტაცია რამდენად გამართლებული აღმოჩნდა.

ამ თემაზე დაწერა ნიკოლოზ ბარათაშვილმა 1839 წელს, 22 წლის ასაკში, პოემა – „ბედი ქართლისა“, საზოგადოების მიერ დასმულ კითხვებს გასცა საკუთარი პასუხი.

ცნობილი კრიტიკოსი გურამ ასათიანი მიიჩნევს, რომ „არსებითად აქ საქმე ეხება არა ერეკლე მეორისა და სოლომონ ლიონიძის პოზიციების ისტორიულ სისწორეს, არამედ ახალ ეპოქაში, მე-19 საუკუნის I ნახევარში, 1832 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგ ეროვნული ცხოვრებისა და მოქმედებისათვის რეალურად შესაძლებელი, მიზანშეწონილი გზის ამორჩევას“. კრიტიკოსი ფიქრობს, რომ ერეკლე მეფეს მის ბრძენ მრჩეველზე მეტი შორსმჭვრეტელობით აქვს დანახული ისტორიული ბედისწერის გარდუვალობა („მაგრამ ამაო იყო ყოველი“).

პოემას ორი ლაიტმოტივი გასდევს: ბედისწერის გარდუვალობისა და ადამიანის ბედნიერების, აუცილებლობისა და თავისუფლების ჭიდილი. კრიტიკოსი ეთანხმება იმ აზრს, რომ „არის მომენტები, როდესაც მეორე საწყისი იმდენად გაძლიერებულია, ისე ინტენსიურად უღერს, რომ ჩვენთვის თითქმის ეჭვმიუტანელი ხდება მისი უპირატესობა“. ამას ის სოლომონისა და სოფიოს დიალოგითა და ბოლოს, ლირიკული გმირის მონოლოგით ვარაუდობს [6, 200-209].

ნამდვილად, ეს საწყისი – თავისუფლების იდეალი – იმარჯვებს პოემაში, ის ბედისწერას ვერ ამარცხებს, მაგრამ ადამიანის სრულფასოვნებისა და ზნეობრივი იდეალის გამარჯვებად კი იქცევა.

ბარათაშვილის დამოკიდებულება ამ ღირებულებისადმი ორაზ-

როვანი კი არა, როგორც საბჭოთა კრიტიკოსები წერდნენ, პირდაპირია, თამამი: თავისუფლება და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა არის ერთადერთი შეუცვლელი ღირებულება, ადამიანისთვის ბედნიერების, ქმნადობის, სიყვარულისა და სიკეთის მომტანი. მონავერ იქნება ბედნიერი, ვერც ზნეობრივად სრულყოფილი და ვერც მატერიალური კეთილდღეობის გონივრულად მომხმარებელი, თუკი ასეთი რამ ექნება. ქართველებს, ბარათაშვილის აზრით, „არად მიაჩნით უბედურება, თუ აქვთ თვის ჭერქვეშ თავისუფლება“.

მან დაუფარავად შეაქო მეფე ერეკლეს მრჩეველი, „სოლომონ ბრძენი“, რომელიც პოემაში სწორედ დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების აპოლოგიას განასახიერებს, ერეკლე კი ქვეყნის გადარჩენას რუსეთის „საფარველს ქვეშე“ ხედავს. ეს ხედვა იმ ეპოქის გათვალისწინებით, სწორი იქნებოდა პოეტისთვის, მაგრამ „სამეფოს გადაცემა“, რასაც ერეკლეს ბარათაშვილი ათქმევინებს, უადგილო და ისტორიულად არარსებული. ამ შემთხვევაში ეროვნული პრობლემატიკა მართლაც მოდერნიზებულია, ერეკლესა და მისი მსაჯულის კამათი ახალ რეალობას ასახავს: არა რუსეთის მფარველობის, არამედ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ყოფნა-არყოფნის პრობლემას.

როდესაც პოეტი შემდეგში მომხდარ მოვლენას – სამეფოს დაპყრობას რუსეთის მიერ, მიაწერს ერეკლე II-ს, თითქოს მას სურდა თავისი მემკვიდრეობის (ანუ ტახტის) გადაცემა რუსთ ხელმწიფისათვის („მას მინდა მივცე მემკვიდრეობა და მან მოსცეს ქართლს კეთილდღეობა“), როგორ გვგონია, არ იცოდა ბარათაშვილმა, რომ ეს ასე არ იყო? რეალურ ისტორიაში ის ჩვენზე ნაკლებად იყო გაცნობიერებული?.. რა თქმა უნდა, არა! არც ერეკლეს და არც მის ნაკლებად გონიერ მემკვიდრე გიორგი XII-ს ეს არ ნდომია. ორივე მათგანი ქრისტიანი, ერთმორწმუნე ქვეყნის სამხედრო და კულტურულ კავშირებზე ფიქრობდა. იქნებ პოეტმა ეს საკითხი იმიტომ წარმოადგინა ასე, უფრო მეტად რომ გამოეკვეთა თავისი სათქმელი: მან არა მარტო დაიცვა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის იდეა, ეჭვი გამოთქვა ერთმორწმუნეობის გამო რუსეთის სიკეთეში, არამედ არ დაფარა თავისი აღშფოთებაც თანამედროვე მოღალატეების, რუსეთუმეების, ეროვნული ინტერესების არადჩამგდები თანამემამულეების მიმართ. სხვა კონტექსტი ამ სტრიქონებს არ გააჩნიათ: „ჰოი, დედანო, მარად ნეტარნო, კურთხევა თქვენდა ტკბილსახსოვარნო... რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ, სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ? ვინლა ჰყავს გულის შემატკივარი მამულს ასული ახლა თქვენგვარი? ქარმან ჩრდილოსმან ყველაზე პირველ გარდაუცვალა

მათ გული ცხოველ! „ჯანი გაჰვარდეს ან შვილსაც, მამულს, ოღონდ ვაამოთ ჩვენს საკუთარ გულს, რის ქართველობა, რა ქართველობა! მითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა?“

„თავისუფლება ბარათაშვილის პოემაში ქალის ხმით მეტყველებს, – წერს გურამ ასათიანი, – მხატვრული გააზრების თვალსაზრისით ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს არა მხოლოდ იმის გამო, რომ ნანარმოების მუსიკალურ კომპოზიციაში აქ, ამ ხერხით მიღწეულია კულმინაციური წერტილი, – უმაღლესი ტონალობა... კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ისაა, რომ სათნო სოფიოს ხმა ავტორისათვის თვით ბუნების ხმაა, – ადამიანის ჭეშმარიტი, თანდაყოლილი, დაუმახინჯებელი ბუნების წრფელი ლაღადისი, მშვენიერი ქართველი ქალის ეს მაღალი, სათნოებით განწმენდილი ხმა როგორც საგანგაშო ზარების რეკვა, ერთი ნუთით თითქოს უკვალოდ ახშობს ყველა სხვა ხმას“ [6, 203].

მკვლევარს სრულ კონტრასტად მიაჩნია პოემის ფინალი, მკაცრ სინამდვილესთან დაბრუნების, ისტორიული ბედისწერის გარდუვალობის თემა („მაგრამ ამაო იყო ყოველი“). ვფიქრობ, ეს იყო სწორედ ის ბედისადმი დაუმორჩილებლობისა და საკუთარი თავის განწირვის სულისკვეთება, ზნეობრივი ღირებულებების, უპირველესად, თავისუფლებისა და ბედნიერების სამყაროს დასაცავად, ბარათაშვილისეულ გზის ძიებაში რომ აისახა. მისი თავისუფლების იდეალი მკაცრ სინამდვილეს შეეჯახა, მაგრამ დანებებას როდი აპირებდა.

გიმნაზიაში სწავლისას ბარათაშვილმა თარგმნა ტაციტუსის ისტორიული თხზულება – „აგრიკოლას ცხოვრება“. ტაციტუსი იმპერიის ერთგულ მხედართმთავარს – აგრიკოლას რომაელი ჯარისკაცებისადმი ათქმევინებს, რომ რვანლიანი ომის დასასრულს რესპუბლიკა კმაყოფილი დარჩებოდა მათი ნამოქმედართ. აგრიკოლა სიტყვა „რესპუბლიკას“ ვერ იტყოდა იმიტომ, რომ ეს სიტყვა უკვე ისტორიის კუთვნილება იყო რომის იმპერიაში. ეს ტაციტუსის სურვილით ითქვა. ბარათაშვილიც ლეგიტიმისტ სოლომონ ლიონიძეს წარმოათქმევინებს მონარქიისა და მონარქის სანინაალმდეგო სიტყვებს, საიდანაც შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ სოლომონ დოდაშვილის საყვარელი მონაფე იმდროისათვის მოწინავე ამ იდეოლოგიის ერთგული იყო. მან თავის საყვარელ გმირსაც ეს იდეა მიანერა, რითაც თანამედროვე პროგრესული მკითხველი კიდევ უფრო მეტად განაწყო სოლომონ ლიონიძის მხარეზე დასადგომად.

ერთი სიტყვით, სწორი ეროვნული კონცეფცია, თავისუფლები-სა და დამოუკიდებლობის იდეისადმი ერთგულება, რუსული ორიენ-

ტაციის და, ზოგადად, მონობისა და კოლონიური ხვედრის მიუღებლობა ამ ნაწარმოებს უდიდეს მნიშვნელობას აძლევს და XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში უაღრესად აქტუალურ ამ იდეოლოგიას დასაბამს უდებს. ამასვე წერს დიდი ქართველი მეცნიერი პავლე ინგოროყვა: „ბარათაშვილის პოემას – „ბედი ქართლისა“ – განუზომელი გავლენა ჰქონდა XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაზე. მომდევნო ეპოქის ქართული მწერლობა ისევ და ისევ უბრუნდება „ახალი ქართლის“ იმ საჭირობოროტო საკითხებს, რომელნიც ასეთის სიმწვავით, ასეთის გაბედულებით, ასეთის ტრაგიკული სიმკვეთრითა და პირდაპირობით აღძრა პოეტმა. XIX საუკუნის ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია აქ პოულობს თავის დასაყრდენს, აქედან გამოდის, იზრდება, მიემართება ახალი იდეალებისაკენ“ [5, 178].

აკაკი განერელიას სიტყვებით, პოემა „ბედი ქართლისა“ და ლექსი „სუმბული და მწირიც“ ამტკიცებს, რომ „ნიკოლოზ ბარათაშვილისთვის თავისუფლება არსებობის უმაღლესი ფორმა იყო“.

აკაკი განერელია ეროვნული თავისუფლების იდეური რკალიდან ამოვარდნილად მიიჩნევს ლექსებს – „საფლავი მეფის ირაკლისა“ და „ომი ქართველ თავადაზნაურ-გლეხთა“... მისი აზრით, „პირველი ლექსი თითქოს „გალიაში ტყვეობასთან“ შერიგებას ქადაგებს, ხოლო მეორე – მონარქიული სულის მილიტარიზმს ამართლებს.“ განერელიამ, ბარათაშვილის კრიტიკოსთაგან ყველაზე კარგად იცოდა კავკასიური ომიც და ის იმპულსებიც, რაც მასში მონაწილე ქართველებს ამოძრავებდათ. მიუხედავად ამისა, მას მაინც მილიტარიზმისკენ მონოდებად მოეჩვენა ბარათაშვილის ლექსი. ვფიქრობ, ამ დასკვნაში ეს შესანიშნავი მეცნიერი ცდებოდა და თავადვე გამოასწორა ეს თვალსაზრისი ნაშრომის ბოლოს ამ ლექსის ძირეული განხილვისას.

გურამ ასათიანიც ამონიშნავს, რომ ბარათაშვილის შემოქმედების მთავარი იდეალი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის აპოლოგიაა. ამასთანავე, კრიტიკოსი არც იმას ივინყებს, რომ პოეტის შემოქმედების მთავარი იდეალი არ ყალიბდება და ვითარდება სწორხაზოვნად. ის ევოლუციურად მიემართება და სრულდება რუსული ორიენტაციის, ანუ ერეკლესეული გადაწყვეტილების გამართლებით. ეს, გურამ ასათიანის თქმით, არის „რეალური მოქმედების პროგრამა“. „პოემა „ბედი ქართლისა“, – წერს იგი, – პრელუდიაა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკული შემოქმედებისა. ამ ნაწარმოებიდან იწყება დაძაბული, თავდავიწყებული ძიება, რომელიც პოეტის ფილოსოფიურ ლირიკაში რთული ევოლუციის გზით წარმართება.

ეს არის ძიება არა მხოლოდ ჭეშმარიტების, არა მხოლოდ იდეალის, არამედ რეალური მოქმედების პროგრამისაც. თავისთავად ცხადია, რომ აქ პირველ პლანზე დგას ნაციონალური მოქმედების საკითხიც. რომ პოეტის მსოფლმხედველობრივი ევოლუცია სწორ სიბრტყეზე არ გაშლილა, ამას ნათლად მონშობს მისი წინააღმდეგობრივი შინაარსი, კერძოდ, ის უკიდურესობანი, რომლებიც ერთსა და იმავე წელს (1842) დაწერილ ორ ლექსში გამომჟღავნდა. მხედველობაში გვაქვს „საფლავი მეფის ირაკლისა“ და „სუმბული და მწირი“ [6, 209].

მართლაც, ბარათაშვილის შემოქმედებაში, ეპოქისა და პოეტის ცხოვრებისა და შემოქმედების კარგად მცოდნისათვის, სრულიად ანაქრონიზმად აღიქმება ლექსი – „საფლავი მეფის ირაკლისა“, მასში გამოთქმული პოეტის პოლიტიკური თვალსაზრისი და პათოსი. ამ ლექსს თითქმის ყველა კრიტიკოსი, მათ შორის ყველაზე დაკვირვებული ანალიტიკოსებიც, ერთხმად მიიჩნევენ პოეტის რუსული ორიენტაციისათვის მიმხრობად, ერეკლეს „ნაანდერძევის“ გამართლებად [7].

ის ფაქტი კი, რომ ერთდროულად შეიქმნა ორი იდეურად განსხვავებული ლექსი – „სუმბული და მწირი...“ და „საფლავი მეფის ირაკლისა“ „გაორებული რომანტიკოსის“ შემოქმედებით მეთოდად ჩაითვალა.

ამ კრიტიკოსებიდან, ისევ ინგოროყვას გამოვარჩევთ, რომელსაც საბჭოთა პერიოდის მეცნიერებს შორის ყველაზე მეტად შესწევდა გაბედულება სიმართლე ეთქვა, დაემსხვრია სტერეოტიპული აზროვნება. ლექსის განხილვის შემდეგ საინტერესოა მისი დასკვნები: 1. „ამრიგად, ნ. ბარათაშვილი ამ ლექსში – „საფლავი მეფის ირაკლისა“ – იზიარებს ერეკლე მეფის ანდერძ-ნაამაგს; პოეტი ფიქრობს, რომ საქართველოს რუსეთთან დაახლოება იყო ისტორიულად გარდუვალი აქტი და ერთადერთი სწორი გზა შექმნილი გამოუვალი მდგომარეობიდან“... 2. „ლექსი „საფლავი მეფის ირაკლისა“ სრულიადაც არ ნიშნავს, ნ. ბარათაშვილის მიერ რაიმე შერიგებას მის მდგომარეობასთან, რაც საქართველოს შეუქმნა ცარისტულმა თვითმპყრობელობამ. ბარათაშვილისათვის უცხოა კომპრომისი“. 3. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ „პოლიტიკური აზრი ლექსისა იგივეა, რაც მოცემულია ილიას ცნობილ ანდერძში: „მას ნულარ ვსტირით, რაც დამარხულა, რაც უწყალოს დროს ხელით დანთქმულა, მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი, ჩვენ უნდა ვსდიოთ ახლა სხვა ვარსკვლავს, ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი, ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს“.

თუ პირველ დასკვნას განვიხილავთ, უნდა ითქვას, რომ ერეკ-

ლეს „ანდერძ-ნაამაგი“ კი იყო რუსეთთან დაახლოება, მაგრამ ეს არ განხორციელებულა და ბარათაშვილის დროის პოლიტიკური რეალობა სხვა, რუსეთისგან დაპყრობილი, მის გუბერნიებად ქცეული საქართველო იყო, რაც ერეკლეს არც უანდერძებია და, ალბათ, არც ფიქრად გაუვლია.

მეორე დასკვნასაც ვერ დავეთანხმებით: თუ ბარათაშვილმა ერეკლეს ანდერძის შესრულებად ჩათვალა რუსეთის დამპყრობლური ქმედება, ის რეალობა, რაც მის დროს იყო, რაც აღწერა და მოინონა ლექსში – „საფლავი მეფის ირაკლისა“, – ველარ ვიტყვით, რომ ის არ შერიგებია არსებულ პოლიტიკურ ვითარებას, რომ მას არ შეუძლია კომპრომისი „ცარისტულ თვითმპყრობელობასთან“. ბარათაშვილის ეპოქას, ამდროინდელ საზოგადოებრივ აზრსა და თავად პოეტის პიროვნებას თუ კარგად ვიცნობთ, არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბარათაშვილმა არ იცოდა რა სურდა ერეკლეს, რა მიიღეს მისმა მემკვიდრეებმა.

მესამე, ბარათაშვილის მიერ ეპოქის პოლიტიკური ვითარების ასეთი შეფასება (ლექსში „საფლავი“...) ვერ იქნება ვერც ილიას ცნობილი ანდერძის ტოლფარდი, სადაც ის წარსულით გვემას ამჯობინებს მომავლისათვის ბრძოლას.

მიუხედავად ამისა, პავლე ინგოროყვასეულ შეფასებებში არის ის მარცვალი, რაც ბარათაშვილის პოეტურ და ადამიანურ ბუნებას კარგად ხსნის და გვახედებს რეალობაში, რა შეიძლებოდა ეგულისხმა პოეტს მის ამგვარ „ამოვარდნილ“ და სხვა დროს გამოვლენილი თვალსაზრისიდან სრულიად განსხვავებული პოეტური ლოგიკით ლექსში – „საფლავი მეფის ირაკლისა“.

როგორც ვთქვით, ეს ლექსი პოეტს 1842 წელს აქვს დაწერილი [8, 123].

ამავე წელს დაინერა პოეტის ორი შესანიშნავი ქმნილება: თავისუფლების ბარათაშვილისეული ჩვეული აპოლოგიით განმსჭვალული, ქართული პოეტური შედეგრი „მერანი“ და ამავე იდეით გაჟღენთილი – „სუმბული და მწირი“.

რა თქმა უნდა, ლექსი „საფლავი მეფის ირაკლისა“ ამოვარდნილია არა მარტო ბარათაშვილის ლირიკული პოეზიისათვის დამახასიათებელი მხატვრულ-გამომსახველობითი ოსტატობის ჩარჩოდან, არამედ იმ ეროვნულ-იდეური მსოფლმხედველობიდან, რაც ამ დიდი პოეტისა და მოქალაქისათვის იყო ნიშანდობლივი. გურამ ასათიანი ერთ საინტერესო აზრსაც აყალიბებს ამ ლექსზე: **რომ ის დაწერილია პოეტისთვის უჩვეულო ოდური სტილით და რომ ეს პოეტური ფორმა, რომელიც ორგანული იყო მისი უფროსი თანამოკალმის – გრიგოლ**

ორბელიანსთვის, „აშკარად არაორგანული აღმოჩნდა ბარათაშვილის ლირიკული ბუნებისათვის“ [6, 210].

ამ სტილსაც, ვფიქრობთ, ბარათაშვილმა სპეციალურად მიმართა ამ ლექსისათვის.

ამასთანავე ვიტყვით, რომ ტყუიან ის ავტორები, რომლებიც ლექსების რიგითობას აწესებენ და „საფლავი მეფის ირაკლისა“ მი-აჩნიათ ამ წელს დაწერილ ლექსებს შორის ბოლო ლექსად. ბარათაშვილის ლექსებს მხოლოდ წლები აქვთ მიწერილი, აქ დასახელებული სამი ლექსიდან მხოლოდ „მერანს“ აქვს მიწერილი თვე – აპრილი, რაც ზუსტდება ლექსთან ერთად გრიგოლ ორბელიანთან გაგზავნილი წერილის თარიღით. თავისუფლად შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ლექსი დანარჩენებზე ადრეც დაინერა. თუმცა ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ როგორც ჩანს, ზოგი ავტორი იმისთვის იყენებს ლექსების დაწერის რიგითობას, რომ ამ ლექსით ითქვას, პოეტი საბოლოოდ როგორ მივიდა „მართალ“ დასკვნამდე, როგორ დაამარცხა ადრინდელი მერყეობა, როდესაც სოლომონ ლიონიძის თვალსაზრისს უჭერდა მხარს. ამ ლექსით მიაწერენ პოეტს რუსულ პოლიტიკურ ორიენტაციაზე გადასვლას, რაც განსაკუთრებით ასე სჭირდებათ დღევანდელ რუსეთუმეებს.

ფილოლოგი-მკვლევარი ავთანდილ ნიკოლეიშვილიც „სუმბული და მწირის“ განხილვის შემდეგ, როდესაც გადადის ამ ლექსზე, გულახდილი გაცემებით შენიშნავს: „**მაგრამ, რაგინდ უცნაურადაც და ძნელად ასახსნელ მოვლენადაც არ უნდა გვეჩვენოს, იმავე 1842 წელს ნ. ბარათაშვილი „სუმბული და მწირისაგან“ დიამეტრულად განსხვავებული ეროვნული თვალთახედვის გამომხატველ მეორე ლექსსაც წერს: – საფლავი მეფის ირაკლისა“**, რომელშიც ერეკლეს მიერ მიღებული გადაწყვეტილება საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ პოეტური ხოტბის საგნადაა ქცეული. მკვლევარი სწორად შენიშნავს – დიამეტრულად სანინაალმდებო ეროვნული თვალთახედვა იმავე წელს დაწერილ ლექსში, (იქნებ უფრო ადრეც), მართლაც უცნაური და ძნელად ასახსნელია. ჩემი აზრით, **რამდენიმე თვეში ეროვნული თვალთახედვა ისეთ დიდ პოეტსა და მოაზროვნეს, როგორიც ბარათაშვილია, არ შეიძლება შეეცვალოს.**

მითუმეტეს, იმავე 1842 წლის 2 მაისს, პოეტს გრიგოლ ორბელიანსადმი მიწერილ წერილში იმგვარი გაბედული და სახიფათო პოლიტიკური მოსაზრებები ჩაუნერია, რომ პეტრე უმიკაშვილს მისი გადმონერაც ვერ გაუბედავს და გამოტოვებული სტრიქონები დაშიფრული სახით ჩაუნიშნავს (ტექსტში, გადმოსაწერადაც შეუძლებელი, 21-სიტყვიანი ფრაზაა გამოტოვებული) [9, 75].

ზოგიერთი თანამედროვე მკვლევარი თუ პუბლიცისტი კიდევ უფრო შორს მიდის და ლექსს – „საფლავი მეფის ირაკლისა“ – 1843 წლით ათარილებს. პუბლიცისტი თეიმურაზ მირიანაშვილი ამას აკეთებს მხოლოდ ერთადერთი მიზნით: გვაჩვენოს, რომ ყრმობაში მერყევი პოზიციის პოეტი „სიკვდილამდე ერთი წლით ადრე“ (?) მივიდა „სწორ“ დასკვნამდე: საქართველოსთვის ერთადერთ მისაღებ პოლიტიკურ ორიენტაციად აღიარა რუსეთი და ერეკლეს „ნაანდერძები“ გაამართლა [10, 82]. სინამდვილეში ლექსი, როგორც საყოველთაოდაა ცნობილი, 1842 წელსაა დაწერილი, ბარათაშვილი 1845 წელს გარდაიცვალა, ახალგაზრდა, 27-28 წლისა, ასაკით „დაბრძენების“ ხანი არ ჰქონია (თუმცა „მოხუცებულობა გონებისაი“ ყოველთვის ახასიათებდა). პოეტი ნიკოლოზ I-თანაც უკვე იყო პირისპირ შეხვედრილი, მისგან მიცემული რუსული მედალი არათუ ახლა, „ბედი ქართლისას“ დაწერის დროსაც უკვე მიღებული ჰქონდა, მაგრამ მაინც დაწერა ის, რასაც ფიქრობდა, არც სხვა ჯილდო, არც სამსახური, საზოგადოებრივი თუ რაიმე წამახალისებელი მოვლენა 1842 წლამდე არც მის და არც საქართველოს ცხოვრებაში არ მომხდარა, ვორონცოვის მმართველობაც კი არ დაწყებულა, რომ ქვეყნის მომავალსა და საკუთარ ცხოვრებაზე მეტი იმედები გასჩენოდა. ბარათაშვილს, სხვა „გაორებული რომანტიკოსებივით“, არც არაფერი ჰქონდა დასაკარგი, რომ გაფრთხილებოდა. მაშ, რას უნდა შეეცვალა ასე რადიკალურად პოეტის თვალსაზრისი, გაუგებარია და მეტ ჩაღრმავებას საჭიროებს. „გაორებული“ ბუნება, „ევოლუციური აზროვნება“ თუ ა. შ., ქართული კრიტიკის არგუმენტები ამ მოვლენას უფრო კონკრეტულად ვერ ახსნის.

ყველაზე უფრო სწორი დამოკიდებულება ბარათაშვილის შემოქმედებიდან ამოვარდნილი ამ ლექსის სათქმელისადი აკაკი ბაქრაძემ გამოხატა. მისი აზრით, ლექსის სტროფი – „თაყვანს ვსცემ შენსა ნაანდერძებს წინასწარად თქმულს... და ვსჭამთ ნაყოფსა მისგან ტკბილსა ან შენნი ძენი“ – არის ირონია, მოჩვენებითი კმაყოფილება, სევდა და გულდანყვეტილობა XVII-XVIII საუკუნეების ქართველ მეფეთა მოღვაწეობის შედეგით. თუ ამას არ დავინახავთ, აკაკი ბაქრაძის აზრით, „ჩვენ ერთ-ერთ უდიდეს ქართველ პოეტსა და მოაზროვნეს თვითნებურად მივანერო უბოროტეს აზრს – საქართველოს თავისუფლების დაკარგვით გახარებას. ნ. ბარათაშვილის პოეზიაში არსებობს სრული, შეუზღუდავი, უნივერსალური თავსუფლება. ეს თავისუფლება, ბუნებრივია, ეროვნულსაც გულისხმობს. სხვაგვარად წარმოუდგენელია. ამიტომ, ზემორე მოხმობილი სტრიქონები მხოლოდ ირონიაა. სხვანაირად მისი ნაკითხვა შეცდომაც არის და ნ. ბარათაშვილისა“.

თაშვილის დამცირება-დაკნინებაც“ [11, 222-223]. რა თქმა უნდა, ასეა. თუმცა, ეს სათქმელი არც ირონიულად და არც სერიოზულად ბარათაშვილს არ ეკუთვნის. პოეტის გარკვეული მწარე ირონია კი, ბარათაშვილის პიროვნებას თუ გავითვალისწინებთ, ლექსში გამოხატული თვალსაზრისისადმი, არ შეიძლება გამოირიცხოს.

ბარათაშვილს ლექსი „საფლავი მეფის ირაკლისა“ მიძღვნილი აქვს მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევისადმი. მიძღვნას პოეტი ყოველთვის განსაკუთრებულ დატვირთვას აძლევდა. ეს ლექსი პოეტს მისთვის ალბომში ჩაუნერია (მისივე თხოვნით) სხვა ლექსთან ერთად – „კნიაზ ბარათაევის აზრფეშაზედ“. ამ უკანასკნელში პოეტს აზარფეშის განწყობილება აქვს გამოხატული სულ მოკლე სამი ტაეპით:

**„ამავსებ ღვინით,
აგავსებ ღვინით,
შესვი? გაამოს“!**

ე. ი. ამ მინიატურული ლექსის ლირიკული გმირი აზარფეშაა, ის ნივთი, რომელსაც ლექსი ეძღვნება.

მეორე ლექსი უფრო ვრცელია და მისი თავდაპირველი სათაური, როგორც ნიკოლოზ ბარათაშვილის წერილშია მოცემული, ყოფილა „საფლავი ივერიისა“. პირველად დაბეჭდილა ჟ. „ცისკარში“, 1860 წლის ივლისში, 210-ე გვერდზე, ოდნავ შეცვლილი სახით და სახელად „საფლავი მეფის ირაკლისა“ დაქმევია. პავლე ინგოროყვას კომენტარით, ლექსის დედანი გრიგოლ ორბელიანს გადაუცია პეტრე უმიკაშვილისთვის 1873 წელს, უმიკაშვილს გადმოუწერია იგი და „ცისკარის“ ვარიანტსა და თავის გადმოწერილ ტექსტს შორის განსხვავებანი აღუნიშნავს თავისი ბიბლიოთეკის „ცისკარის“ ნაბეჭდ ეგზემპლარში“ [9, 79].

თუ „წარწერის“ ლირიკული გმირი აზარფეშაა, მეორე ლექსში ლექსის ლირიკული გმირი პოეტი კი არ არის, ლექსი იმ კაცის პოლიტიკურ-მსოფლმხედველობრივ პოზიციას გამოხატავს, ვისაც ის ეძღვნება. „საფლავი მეფის ირაკლისას“ ლირიკული გმირი მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევი. ამას გვაფიქრებინებს როგორც ლექსში მოცემული ეროვნული თვალთახედვის დიამეტრული განსხვავებულობა პოეტის სხვა ტექსტებისაგან, ასევე ლექსის სტილი და მიძღვნილი ნაწარმოებების თავისებური გააზრება ბარათაშვილის პოეზიაში. ავიღოთ თითქმის იმავე დროს დაწერილი „მერანი“, რომელიც ეძღვნება პოეტის ბიძას, შამილის მიერ დატყვევებულ ილია ორბელიანს („მერანი“ დაიწერა აპრილში, „საფლავი მეფის ირაკლისა, ჩვენი ვარაუდით, მაის-ივნისშია დაწერილი, რაც ბარათაშვილის წერილითვე დგინდება, რომელსაც ახლავს ეს ლექსიც და სადაც ლაპა-

რაკია ლექსის ადრესატის პეტერბურგში გამგზავრებაზე, მიხეილ ბარატაევის გამგზავრების თარიღი კი სხვა წყაროებითაა ცნობილი). „მერანის“ შესახებ პოეტი გრიგოლ ორბელიანისადმი გაგზავნილ ვრცელ წერილში, 1842 წლის 2 მაისს წერდა, ამ ფაქტზე, ილიას დატყვევებასა და შამილზე საუბრობდა და პოლიტიკურად სახიფათო აზრებსაც გამოთქვამდა, რომელიც ცენზურამდე ამოუღიათ თავად გამომცემლებს, ლექსზე კი ის ამბობდა: „აი, რას ფიქრობს პოეტი ილიკოს მაგივრად: „მირბის, მიმაფრენს უგზოუკვლოდ ჩემი მერანი... (მოტანილია მთელი ლექსი)... არ ვიცი, ეს ლექსი როგორ მოგწონება, აქ კი ბევრი ცრემლი, ტყუილი და მართალი, დაინთხა ამის ნაკითხვაზე. რასაკვირველია, იმიტომ, რომ ამას ამბობს ილია ტყვეობაში და არა მე“. პოეტის ამგვარი დამოკიდებულება მიძღვნილი ტექსტისადმი აშკარად გვეუბნება, რომ „საფლავი მეფის ირაკლისაც“ იგივეს იმეორებს, გამოხატავს მიხეილ ბარატაევის იდეურ-პოლიტიკურ მრწამსს.

ვინ იყო მიხეილ ბარატაევი?

ის იყო წარმოშობით ქართველი, ვახტანგ VI-ის ამაღლებაში მყოფი, რუსეთში გადახვენილი ქართველი არისტოკრატის – მელქისედეკ ბარათაშვილის შთამომავალი, გარუსებული მეცნიერი, რომელიც სხვა მის მსგავს ქართველ ემიგრანტთა შთამომავლებთან ერთად, იყო მგზნებარე დამცველი იმ პოლიტიკისა, რაც რუსეთმა გაატარა საქართველოს მიმართ.

რუსი სახელმწიფო მოღვაწე, ისტორიკოსი და ნუმისმატი მიხეილ ბარატაევი დაიბადა 1784 წლის 25 იანვარს, სიმბირსკში. მამამისი მეფისწინაცვალი [ნამესტნიკი] იყო სიმბირსკში. დედა მიხეილისა იყო ნიკალაი ჩოგლოკოვის ასული ალექსანდრა ჩოგლოკოვა. ეს გვარიც ქართული წარმოშობის გარუსებულ ოჯახს ეკუთვნოდა, რომელიც რუსეთის იმპერატორ ელისაბედ პეტრეს ასულის მემკვიდრეებად რაცხდნენ თავს (დედის მხრიდან) და ერთი მათგანი, ტოტლებენის დროს ერეკლეს წინააღმდეგ ამბოხებას, მის ტახტიდან ჩამოგდებასა და სამეფოს დაპყრობასაც კი გეგმავდა [12, 1891].

მიხეილ ბარატაევს ჰყავდა ორი ვაჟი და ექვსი ქალიშვილი. მისი ვაჟები იყვნენ მიხეილ და ალექსი ბარატაევი, ქალიშვილები: ელიზავეტა, ალექსანდრა, ეკატერინა, ანა, სოფია და ადელაიდა. შვილიშვილი – სერგეი მიხაილის ძე ბარატაევი (1861-1930) იყო რუსეთის დუმის I მოწვევის დეპუტატი სიმბირსკის ოლქიდან.

რაც შეეხება ლექსის ადრესატსა და ლირიკულ გმირს – მიხეილ ბარატაევს, ის იყო მოქმედი სახელმწიფო მრჩეველი (დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკი), სიმბირსკის თავადაზნაურთა წინამძღოლი, სამხედრო ჩინების მქონე, ქართული ნუმისმატიკის პირვე-

ლი მკვლევარი. მისი პაპა – მელქისედეკი გაჰყვა რუსეთში ვახტანგ VI-ს, 1837 წელს საბოლოოდ დასახლდა რუსეთში, ყმები და მამულები მიიღო სიმბირსკში. მან მთელი თავისი სიცოცხლე რუსეთის სამსახურში გაატარა და „ნადვორნი სოვეტნიკის“ ტიტულიც მიიღო. ასევე დიდი სამხედრო და სამოქალაქო თანამდებობები ეჭირათ მელქისედეკის ვაჟებს (ოთხი ვაჟი ჰყავდა), თავად მიხეილის მამა კი – პეტრე მელქისედეკის ძე ბარატაევი იყო გენერალ-პორუჩიკი და სიმბირსკის გუბერნიის მეფისნაცვალი. კიდევ მელქისედეკის ორმა ვაჟმა მიიღო რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიის გუბერნატორობა. პეტრე ბარატაევის ერთადერთი შვილი იყო მიხეილი, რომელიც ასევე დიდ თანამდებობებს იკავებდა და უერთგულესი იყო რუსეთის სახელმწიფოსი.

მიხეილ ბარატაევის ბიოგრაფიის დეტალებს, სიმბირსკში არსებულ ბარათაშვილების მამულის – ბარატაევიკასა და სხვა ბიოგრაფიულ წერილმანებს დაინტერესებული მკითხველი გაეცნობა შალვა გოზალიშვილის წიგნით [13]. მართალია, წიგნის ანალიტიკური ნაწილი საბჭოთა კონიუნქტურას პასუხობს, მაგრამ ფაქტოლოგიური მასალა ძალზე საინტერესოა და ნათლად გვაჩვენებს ამ ორი ადამიანის – შორეული ნათესავების, სიახლოვეს. ისინი სულიერად მხოლოდ ერთი რამით შეიძლება დამთხვეოდნენ ერთმანეთს: მეცნიერებისადმი, ისტორიული წარსულისა და სიძველეებისადმი სიყვარულით, სამშობლოს ბედისა და მისი მომავლისადმი ინტერესით. სამშობლოს ბარათაშვილი გულიდან, ცენტრიდან უყურებდა, რუსეთის ნამდვილი მოქალაქე და „დეისტვიტელნი სოვეტნიკი“ კი იმპერიის ცენტრიდან ხედავდა და აფასებდა იმ რეალობას, რაც საქართველოს „რუსეთთან შეერთებამ“ მოიტანა. ბარათაშვილი თანამედროვე ცნობიერების სახელმწიფოებრივ მოწყობას, რესპუბლიკურ და ლიბერალურ იდეებს თანაუგრძნობდა, უკვე ასაკოვანი და რუსი საზოგადოებრივი მოღვაწე („კნიაზ გრუზინსკოგო პროისხოუდენია“) იმპერიული ცნობიერების, საქართველოში არსებული რეალობის „მშვიდობად“, სამოთხისებურ ვითარებად, ანუ „მერანის“ ავტორისაგან სრულიად სანინაალმდეგოდ შემფასებელი იყო.

მიხეილ ბარატაევის სამხედრო ჩინები 1798 წელს დაიწყო უბრალო იუნკრის პოზიციით საარტილერიო ბატალიონში და 1809 წელს დასრულდა შტაბს-როტმისტრის ჩინით; 1815-1820 წლებში იყო სიმბირსკის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლი; 1820 წლიდან კი სიმბირსკის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლი გახდა.

1826 წლის 17 თებერვალს მიხეილ პეტრეს ძე ბარატაევი დააკავეს სიმბირსკში დეკაბრისტებთან კავშირიში ეჭვმიტანილის სტა-

ტუსით. 3 მარტს გადაიყვანეს სანკტ-პეტერბურგში, სადაც მთავარ შტაბში მოათავსეს. მალე გაირკვა, რომ მას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა დეკაბრისტებთან და უმაღლესი ბრძანებით პატიმრობიდან განთავისუფლდა. ამავე წელს გახდა სახელმწიფო მრჩეველი. 1835 წელს მუშაობა დაიწყო შინაგან საქმეთა სანინისტროში, 1838 წელს მოქმედი სახელმწიფო მრჩეველი გახდა, მომდევნო წელს ჯერ ფინანსთა სამინისტროში გადავიდა, შემდეგ კი კავკასიის საბაჟო ოლქში. ეს დაწესებულება თბილისში იყო და ბარატაევი თბილისში ჩამოდის, ეცნობა აქაურ ნუმისმატიკურ ნიმუშებს, ქართული მონეტების უნიკალურ კოლექციას ადგენს და რუსულ და ფრანგულ ენებზე წერს ნაშრომს – „ქართული სამეფოს ნუმისმატიკური ფაქტები“. მიუხედავად უამრავი შეცდომისა და უზუსტობისა, რაც ნაშრომში იყო, მას მაინც გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ეს ქართული ნუმისმატიკის შესწავლის პირველი ცდა იყო.

თბილისში ჩამოსული მიხეილ ბარატაევი დაახლოვებია მასზე 10 წლით უმცროს მელიტონს, მის ოჯახს, ვაჟს. რადგან დიდი ნიჭი დაუნახავს ახალგაზრდა ნიკოლოზში, შეჰყვარებია იგი და ბევრჯერ რჩევასაც ეკითხებოდა, აზრს უზიარებდა თავის სამეცნიერო კვლევების დროს, მასთან ერთად დადიოდა იმ ლიტერატურულ შეკრებებზე, რომელიც თბილისურ ოჯახებში იმართებოდა და რომლის სული და გული ნიკოლოზი იყო. სხვა ქართველ და რუს მკვლევართან ერთად, ცნობილი პოეტი გიორგი ლეონიძეც აღნიშნავს ამ ფაქტს ბარათაშვილისადმი მიძღვნილ წერილში. ვერ დავეთანხმებით მის ერთ შეფასებას: „ცალკე აღსანიშნავია ნ. ბარათაშვილისა და მისი წრის ურთიერთობა ცნობილ დეკაბრისტ მ. ბარატაევეთან (ბარათაშვილი). მიხ. ბარათაშვილი იყო მეცნიერი, პოეტი, საქართველოს დიდი პატრიოტი და მისი ყოფნა თბილისში უსათუოდ კულტურულ მოვლენას წარმოადგენდა“ [14, 28].

მიხეილ ბარატაევი არ ყოფილა დეკაბრისტი, ამაზე მცირე ეჭვიც რომ ყოფილიყო, მას განთავისუფლებისთანავე „ტიანი სოვეტნიკობას“ არავინ მისცემდა, დეკაბრისტებთან თანამშრომლობას რუსეთის მაშინდელი ხელისუფლება ასე ადვილად არავის ჰპატიობდა. ის ვერც „საქართველოს დიდი პატრიოტი“ იქნებოდა ამ სიტყვების ისეთი გაგებით, როგორც ამას მაშინდელი პატრიოტი ქართველები (ელიზბარ ერისთავი, სოლომონ დოდაშვილი, ალექსანდრე ორბელიანი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და სხვ) გაიაზრებდნენ. მიუხედავად ამისა, ბარატაევი განათლებული ადამიანი და იმ დროის პირობაზე პროგრესულად მოაზროვნეც უნდა ყოფილიყო, დეკაბრისტების თანამგრძნობად, ალბათ, ამიტომაც მიიჩნიეს. ნიკოლოზ ბა-

რათაშვილთან მისი მეგობრობის ძაფებიც ადვილად გაიზმოდა იმ ინტერესთა დამთხვევის წყალობით, რაც ახალგაზრდა და ასაკოვან თანამოგვარეებს ძველი ისტორიის შესწავლისადმი ჰქონდათ.

ბარათაშვილი გრიგოლ ორბელიანისადმი გაგზავნილ ერთ წერილში მის შესახებ წერს კიდევც, „ისტორიული საქართველოს ცნობათა დიდი მარაგით“ დატვირთული წავიდა ტფილისიდან პეტერბურგსო“ (წერილი VIII, 2012).

საქართველოში ყოფნის რამდენიმე წელიწადში, რა თქმა უნდა, მიხეილ ბარატაევი ჩაერთვებოდა თბილისის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მას ახლო კონტაქტი ექნებოდა (რაც კარგად ჩანს სხვადასხვა წყაროდან) შორეულ ნათესავ თუ უბრალოდ მოგვარე ბარათაშვილებთან, განსაკუთრებით მელიტონთან, რომელსაც თანამდებობრივადაც მოწინავე პოზიცია ეკავა. პავლე ინგოროყვაც აღნიშნავს ამ ფაქტს და წერს: „ცნობილი მეცნიერი მიხეილ ბარათაევი, ავტორი მონუმენტალური ნაშრომისა – „Нумизматические факты Грузинского царства“ ერთ წერილში, რომელიც მიმართულია პოეტის მამისადმი, წერს: მეტისმეტად გამახარებდა ჩვენი საერთო საყვარელი ნიკოლოზ მელიტონის ძე, თუ იგი შეავსებდა თავისი უხვი ცოდნით და ნიჭით თავისი მოხუცი პაპის (ე. ი. თვით მიხეილ ბარათაევის) პირველ ნაშრომს“ [15, 294].

ინგოროყვა აქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ მეგობრობა დამყარებულია პოეტსა და ისტორიკოს-ნუმისმატ მიხეილ ბარათაევს შორის, რასაც ბარათაშვილის ამ დარგისადმი დიდი სიყვარულიც განაპირობებდა. საქართველოს სიძველეებით პეტერბურგში ჩასული მიხეილი, თავის ნაშრომის გამოცემასთან ერთად, მეცნიერებათა აკადემიაში დაკავშირებია გარკვეულ წრეებს და შეუთავაზებია – ქართული ხელნაწერების ნუსხის შედგენისა და ასლების გადაღების ორგანიზება ნიკოლოზ ბარათაშვილისთვის მიენდოთ. 1842 წელს, სანამ პეტერბურგს წავიდოდა, მიხეილ ბარათაევს თბილისში ჩამოსული პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის თანამშრომელი იული ფრიჩეც გაუცვინია პოეტისთვის. 1843 წლის 13 იანვარს, პეტერბურგში ჩასული ფრიჩე, აკადემიაში წარდგენილ მოხსენებაში წერდა: „ერთმა ქართველმა პოეტმა, რომლის გაცნობის შესაძლებლობაც მე თბილისში მქონდა, თანხმობა განაცხადა, თუ ეს აკადემიისთვის სასურველი იქნება, პირველად დაემზადებინა ნუსხა მისთვის ცნობილი ხელნაწერებისა და შემდეგ, იმის მიხედვით, რასაც აკადემია ამოირჩევდა, დაემზადებია მათი პირები. ვეშურები, ვაცნობო ეს აკადემიას“ [16, 147].

უცნობი ახალგაზრდა პოეტისთვის ასეთი რთული დავალების მიცემის შესახებ საკითხის დასმა პეტერბურგის აკადემიაში მიხეილ

ბარათაევის დამსახურებად მიიჩნევა [13, 66].

მკვლევარი გოზალიშვილი თვლის, რომ მიხეილ ბარათაევი მაშინ ჯერ კიდევ სრულიად უცნობ და ახალგაზრდა პოეტს დაუსწრებლად გააცნობდა პეტერბურგში მოღვაწე დიდ ქართველოლოგებს: დავით ჩუბინაშვილს, მარი ბროსეს, თეიმურაზ ბაგრატიონს, მისი უსაზღვრო განსწავლულობის შესახებ ის მისცემდა ინფორმაციას ამ ადამიანებს და მათი რეკომენდაციითაც მიიღებდნენ ისინი ბარათაშვილისთვის ასეთ საპასუხისმგებლო დავალების მიცემის გადწყვეტილებას.

ყველასაგან მიტოვებულ ბარათაშვილს უფროსი ადამიანის, დიდი მოხელისა და შორეული ნათესავის ასეთი ყურადღება უთუოდ პატივისცემასა და მონივნებას აღუძრავდა მის მიმართ. იმედს ჩაუსახავდა პირად და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სრულიად ხელმოცარულ ახალგაზრდას. ამას დაემატებოდა უსათუოდ ისიც, რომ ზოგჯერ მიხეილი ლექსებსაც წერდა, რა თქმა უნდა რუსულად (ქართული არ იცოდა, თუმცა ერთი ლექსის ბოლოს უცდია და ქართულად დაუნერია სიტყვები: დიდად დავალებული თ. მიხაილ ბარათაევი). მისი ორი ლექსია ცნობილი, რომელთაც ის ალექსანდრე ჭავჭავაძესა და მის ასულს – ნინოს უძღვნის. მწერლობისადმი ინტერესებიც მათ შორის მანძილს შეამცირებდა. არ შეიძლებოდა ამ ადამიანებს კამათიც არ ჰქონოდათ იმ საკითხზე, რაც აღელვებდა მაშინდელ საზოგადოებას, – რუსეთის ორიენტაციის თემაზე. თუმცა, გარკვეული პატივისცემის გამო, პოეტს შესაძლოა „შენწყნარებინა“ რუსეთიდან ჩამოსული მეცნიერი-ნათესავის აზრები, ოღონდ ისე არა, რომ საკუთარი პრინციპები დაერღვია. ბარათაშვილის ძალზე პრინციპულობას ეროვნულ საკითხში ხომ მრავალი ავტორი არაერთგზის ადასტურებს. როდესაც ალბომში მიძღვნილ ლექსს უწერდა, ბარათაშვილი სწორედ ამ ადამიანის თვალსაზრისს გამოხატავდა (მას უთხოვია ლექსის ჩანერა)... ის იყო (სხვებთან ერთად, სხვადასხვა დროს) რუსეთში გადახვენილი ადამიანი, რომელიც სამშობლოში დაბრუნდა. მისი მსგავსი ქართველების „ცხოველი, ტრფიალებით აღსავსე გული იყო, რაც „უდნობს ყინულსა ჩრდილოეთსა განცეცხლებული“. ამასვე აღნიშნავს ცნობილი მეცნიერის – შალვა გოზალიშვილის მიხეილ ბარათაშვილისადმი მიძღვნილი ნაშრომისათვის ეპიგრაფად ბარათაშვილის სტრიქონების წამძღვარება: „ჟამ-ვითარებით გარდახვენილთ შენთ შვილთ მიდამო /მოაქვთ მამულში განათლება და ხმა საამო, /მათი ცხოველი, ტრფიალებით აღსავსე სული /უდნობს ყინულსა ჩრდილოეთსა განცეცხლებული“ [13, 3].

აქვე დავსძენთ, რომ თავისი საქმეების გამო მოუცლელი მიხეილ ბარატაევი, 1842 წლის ივლისის შემდეგ, ალარც თბილისში დაბრუნებულა, არც ეს დაპირება შეუსრულებია, (ბარათაშვილისთვის სამეცნიერო დავალების მიცემა, რაშიც, ალბათ გარკვეულ ანაზღაურებასაც მიიღებდა ფინანსურად ასე გაჭირვებული პოეტი), ბარათაშვილის სიცოცხლეში არც მელიტონის ოჯახი მოუკითხავს, რომელიც უმნარეს დღეებს განიცდიდა, გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდნილი გენიალური პოეტი და მოაზროვნე კი იძულებული იყო ლუკმა-პურის მოპოვებისთვის მისთვის შეუფერებელი საქმეები ეკეთებინა, ყოველგვარ სამუშაოზე დათანხმებულიყო.

ლექსის ლირიკული გმირი, ბარათაშვილი რომ ალაპარაკებს განსხვავებული პოეტური ოდის სტილით და იმ მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხებით, რაც ბარათაშვილის ღრმად ფილოსოფიური პოეზიის საერთო თვისებიდან სიმარტივითა და უბრალოებით ამოვარდნილია და გამორჩეული, საუბრობს იმ სიკეთეებზე, რაც რუსეთმა მოიტანა საქართველოსა და ქართველებისთვის, უამისოდ სამშობლოშიც ვერ ჩამოვიდოდა აქედან ავბედობით გადახვენილი ქართველის შთამომავალი, რუსი სამხედრო პირი, მეცნიერი, საზოგადო მოღვაწე. ის ხედავს იმ რეალობას, რაც ბარათაშვილს არ დაუნახავს, სხვაგან, ბარათაშვილის არცერთ ლექსში რომ არ ჩანს. სხვაგვარად, ულოგიკოა ერთდროულად წერდეს დიდი პოეტი „ბედი ქართლისას“ (მის ვარიანტებს 1844 წლამდე ამუშავებდა), „მერანს“, „საფლავი მეფის ირაკლისას“, „სუმბულსა და მწირს“, პირად წერილში გენერალი ბიძისადმი ისეთ პოლიტიკურად სახიფათო სიტყვებს, რომლის გადმონერისაც კი შეეშინდა პეტრე უმიკაშვილს. თუკი ასეთი მშვიდობა და სამოთხისებური ნეტარება მოიტანა რუსეთმა და ბარათაშვილმა სამშობლოს თავისუფლებით გაიხარა, რის გამოც თურმე „საფლავი მეფის ირაკლისა“ დაწერა, რაღა აღეღებდა იმავდროულად, რომელ და ვის ტყვეობას გულისხმობდა „სუმბული და მწირით“, რა სურდა ეთქვა „მერანით“?.. რატომ, რის გამო შეეცვალა რამდენიმე თვეში თუ კვირაშიც (თუ ჯერ შეეცვალა, შემდეგ ისევ ძველ შეხედულებას დაუბრუნდა?) ეროვნულ-პოლიტიკური თვალსაზრისი XIX საუკუნის I ნახევრის საქართველოში ამ უდავოდ ყველაზე დიდ ქართველ მოაზროვნეს!.. ნუთუ ის ასეთი მერყევი პიროვნება იყო! ამას ხომ მისი შემოქმედების მკვლევრები სრულად გამორიცხავენ! დიდი ნიჭი, საქართველოს ეროვნულ მოვლენებში მუდმივი ჩართულობა, პირდაპირობა ცხოვრებაში, აზრის გამოხატვაში გაბედულება და სითათამამე, ბოლოს ახალგაზრდობაც, ბარათაშვილის მაქსიმალიზმსა და ეროვნულ-პოლიტიკური მრწამსის ურყევად

დაცვის გარანტიად უნდა მივიჩნიოთ.

„საფლავი ივერიისაო“, დაუნერია პოეტს ლექსის სათაურად I ვარიანტში. რუსეთი მართლაც გამოდგა ივერიის საფლავი, იქნებ პოეტი ამ მისთვის უჩვეულო შეფასებაში ამ ერთი ფრაზით იტოვებდა საკუთარ ემოციურ განწყობას და მიდგომას იმ პრობლემისადმი, რასაც ლექსი ეხება!

იმ მრავალ ავტორთა შორის, რომელთაც ვასახელებთ (ან ვერ ვასახელებთ) უნდა გამოვყო მერაბ ლალანიძის წერილი – „რას გვაუწყებს დღეს ნიკოლოზ ბარათაშვილის „საფლავი მეფის ირაკლისა“ [17, 317-323]. ვეთანხმები ავტორის მოსაზრებას, რომ ეს ლექსი ვერ გამოდგება იმის შესაფასებლად, თუ როგორი „ჯანსაღი და სწორი“ პოზიცია ეჭირა პოეტს საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხში იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ლექსი ამას არ გამოხატავს, პოეტის რუსული ორიენტაციის სადემონსტრაციოდ იგი ვერ გამოდგება; მეორეც, ლექსი მხატვრულად დაბალი ხარისხისაა ბარათაშვილის პოეტური შედეგების ფონზე; მესამე, ლექსში მოცემულია ერეკლეს იმ სურვილის განხორციელება, რაც ქართველ მეფესა და ერის ბედზე მზრუნველს უნდა ჰქონოდა რუსეთთან კავშირის დამყარების სანაცვლოდ: მშვიდობიანი ცხოვრების, განათლებისა და კულტურის აღორძინება, სამოქალაქო ურთიერთობების გაბმა. ლექსის შეფასებაში ამგვარი კონცეფცია მისაღებია, თუმცა ვერ დავეთანხმები მკვლევარს შემდეგ მოსაზრებებში: 1. „ბედი ქართლისა“ ერეკლესეულ ორიენტაციას „გაორებულად“ არ აფასებს: პოეტისთვის ერის თავისუფლება და დამოუკიდებლობა, დიდი წინაპრისადმი მოწინების მიუხედავად, ამ პოემის მიხედვით, ერთმნიშვნელოვანი და უალტერნატივოა; 2. რუსი ისტორიკოსებიც კი ვერ მალავენ რეალობას და ბარათაშვილმა, ალბათ, კარგად იცოდა რა „მშვიდობიანი სამოქალაქო მმართველობა“ სუფევდა XIX ს-ს 40-იან წლებამდე საქართველოში; 3. რუსეთს ვერ მოემადლიერებოდა „შეგნებული, მოაზროვნე, ქართულად მოფიქრალი ქართველი“ იმისათვის, რაც არ იყო, თუ არ ჩავთვლით, გარუსებული ქართველების („ტაინი სოვეტნიკების“) ხშირად არაეროვნული მისიით განხორციელებულ სამოქალაქო-კულტურულ ვიზიტებს, ან რუსი სწავლულების დაინტერესებას ქართული სიძველეების შესწავლით.

ბარათაშვილი რუსულ-ქართული ურთიერთობის იმ ნაყოფზე ლაპარაკობდა, რასაც მხოლოდ მისი ლექსის ადრესატი და ლირიკული გმირი ხედავდა. ეს იყო კულტურულ-საგანმანათლებლო და სულიერი ურთიერთობები, რაც ჩათვალა მერაბ ლალანიძემ ლექსის მთავარ სათქმელად.

აქვე იმასაც ვიტყვი, რომ 1844 წელს დაწერილი „ძრწოდე კავ-
კასო“!, „ჩეჩენ-დაღესტნელთა ომი“, რომელსაც მიაბამენ ხოლმე
„საფლავი მეფის ირაკლისას“ და პოეტის რუსული ორიენტაციის გა-
მოსახატავად მოაქვთ, სულ სხვა რამეა. ზევითაც ვთქვი და აქაც
გავიმეორებ: კავკასიის ომში საქართველოს ასეთი ენთუზიაზმით
ჩაბმა ისტორიულმა წარსულმა განაპირობა, ქართველ „თავად-აზნა-
ურ-გლეხთა“ თავგანწირვამ სამამულო ომის ხასიათი მიიღო. ომში
თავის დადებით დაღესტნელებისაგან საუკუნეთა მანძილზე შევიწ-
როებულ და აოხრებული საქართველოს შვილებს წინაპართა სის-
ხლის აღება სწყუროდათ. ამ ლექსში არაფერია რუსეთზე, არც მე-
ფეში (პირველ ვარიანტში მეფე იყო, შემდეგ ჩასწორდა იმპერატო-
რად, ამჯერად ყველა გამოცემა „მეფეს“ წერს), არც რუსეთის ხელ-
მწიფე იგულისხმება, ერეკლეზეა ლაპარაკი, რომელიც ციდან ეძახის
და ამხნევებს ქართველ მებრძოლებს.

ამრიგად: ბარათაშვილი არის ყველაზე თანმიმდევრული ეროვ-
ნული ცნობიერების პოეტი და მოაზროვნე XIX საუკუნის I ნახევრის
ქართულ საზოგადოებაში, ის გმობს რუსეთის კოლონიურ-დამ-
პყრობლურ პოლიტიკას, ხოტბას ასხამს და ქართულ მწერლობაში
ამკვიდრებს თავისუფლებისათვის ბრძოლის იმ იდეას, რომელმაც
შემდეგში სრულად ჰპოვა ასახვა თერგდალეულთა შემოქმედებაში.
ყველა მისი ნაწარმოები განმსჭვალულია ერთიანი სულისკვეთებით,
თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის იდეალის ერთგულებით. ის
არის ილია ჭავჭავაძის ეროვნული მრწამსის მატარებელი, მისი წი-
ნამორბედი, როგორც ეს ახალგაზრდა აკაკიმ შენიშნა ჯერ კიდევ
60-იანი წლების დასაწყისში ჟ. „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ რეცენ-
ზიაში, რომელიც კირილე ლორთქიფანიძის მიერ პეტერბურგში გა-
მოცემული კრებულის – „ჩანგის“ რეცენზირებას წარმოადგენდა.
„საფლავი მეფის ირაკლისა“ არ არის მისი პოლიტიკური და ეროვ-
ნული მრწამსის გამოხატულება, მას არც ხარკი გადაუხდია თანა-
მედროვეობისათვის ამ ლექსით, არც ერეკლეს ანდერძად ჩაუთვლია
რუსეთის მიერ მიტაცებული საქართველოს ბედი, არც ის ბედნიე-
რება დაუნახავს თავის თანამედროვე საქართველოში, რაც ლექსში
ასახა. ის იმ კაცის თვალსაზრისია, ვისაც მიუძღვნა პოეტმა ეს
ლექსი და საკუთარი თხოვნით, ალბომში ჩაუნერა. ალბომში ჩაწერა
კიდევ უფრო მეტ ინტიმურობას ანიჭებს ლექსს, საშუალებას გვაძ-
ლევს ვიფიქროთ, რომ მასში გამოხატული თვალსაზრისი, ემოცია
და განცდა, ბარათაშვილის პოეტური მემკვიდრეობის შეფასებისას
ვერ განზოგადდება და, მითუმეტეს, ვერ იქცევა ისეთ გადამწყვეტ
არგუმენტად, რაც ბარათაშვილის ეროვნულ-პოლიტიკური მრწამსის

განმსაზღვრელად გამოდგება.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. ზაქარია ჭიჭინაძე, სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი (გამოცემის ადგილი და წელი მითითებული არ არის).
2. ზაქარია ჭიჭინაძე, „სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი „ფარული საზოგადოების“ წინაშე და ნიკ. ბარათაშვილის პოეზიის იდეის აღორძინება ქართულ მწერლობაში“ (გამოცემის ადგილი და წელი მითითებული არ არის).
3. აკაკი განერელია, რჩეული ნაწერები, II ტომი, თბილისი, 1965.
4. ნესტან სულავა, ნიკოლოზ ბარათაშვილის „ფიქრნი მტკვრის პირას“ – ლიტერატურული და საღვთისმეტყველო პარადიგმები, კრებულში – ნიკოლოზ ბარათაშვილი, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2006.
5. პავლე ინგოროყვა, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, წიგნში – „ქრესტომათიული კრიტიკა XIX საუკუნე“, თბილისი, 2003.
6. გურამ ასათიანი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თხზულებათა ოთხტომეული, II ტომი, თბილისი, 1998.
7. იონა მეუნარგია, ცხოვრება და პოეზია ნ. ბარათაშვილისა, თბილისი, 1954; რომანოზ ფანცხავა, ხომლედი, ჟ „კვალი“, 1896, №№22, 24; 1897, №№ 2, 3, 4, 7, 8, 9; იოსებ ბოცვაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და XIX საუკუნის ქართული პრესა“, თბილისი, 1968; გერონტი ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, თბილისი, 1958; აკაკი განერელია, რჩეული ნაწერები, ტ. II, თბილისი, 1965; ლევან ებანოიძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში, თბილისი, 1968.
8. ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თხზულებანი, დადგენილი პავლე ინგოროყვას მიერ, თბილისი, 1968.
9. ნიკოლოზ ბარათაშვილი, პოეზია, წერილები, თბილისი, 2012.
10. თეიმურაზ მირიანაშვილი, სიმართლე საქართველო-რუსეთის ურთიერთობაზე, წიგნში: რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობანი, ისტორია და თანამედროვეობა, თბილისი, 2015.
11. აკაკი ბაქრაძე, ნიკო ნიკოლაძე, გამომცემლობა „ნაკადული“, 1989.
12. პ. ცხვილოელი (პოლიევქტოს კარბელაშვილი), გენერალ-მაიორი გოტლიბე გენრიხის ძე გრაფი ტოტლებენი და ირაკლი მეფე, გაზეთი „ივერია“ № 11, 1891.

13. შალვა გოზალიშვილი, მიხეილ ბარათაშვილი, თბილისი, 1987.
14. გიორგი ლეონიძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი (მოკლე ბიოგრაფია) ნიგნში: ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თხზულებანი, თბილისი, 1945.
15. პავლე ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული 7 ტომად, ტომი I, თბილისი, 1963.
16. მიხეილ ჩიქოვანი, ახალი საარქივო მასალები, „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. III, 1946.
17. მერაბ ლალანიძე, რას გვაუწყებს დღეს ნიკოლოზ ბარათაშვილის „საფლავი მეფის ირაკლისა“, რეზუმე, კრებული: ქართული რომანტიზმი, ნაციონალური და ინტერნაციონალური საზღვრები, თბილისი, 2012.

Dodo Chumburidze

Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Main Scientist-researcher of the Department of Modern and Contemporary History

Understanding Nikoloz Baratashvili's Political Vision („The Tomb of King Irakli“)

This paper examines Georgian and foreign researcher's views on Nikoloz Baratashvili's national vision and political orientation.

Despite a significant lack of evidence, Nikoloz Baratashvili's political orientation, just like those of other Romanticists, is thought to be towards Russia. His poem „The Tomb of King Irakli“ is considered to be a proof of the author's orientation towards Russia. The purpose of the paper is to prove this view totally wrong using relevant arguments and to demonstrate that Nikoloz Baratashvili is the most consistently nationally-minded poet and a thinker in the first half of XIX century Georgia (and not „disoriented and confused“). In his lyrical and epistolary works, Nikoloz Baratashvili condemns the colonial-aggressive policy of Russia and praises the idea of fighting for freedom and eventually introduces it in the Georgian literature, the idea which was further and fully developed in the works of the „Tergdaleulebi“. All of his works are inspired by the spirit of unity, strong commitment to the ideal of freedom and independence. He nurtures the national creed of Ilia Chavchavadze – he is Ilia's predecessor – as young Akaki Tsereteli noted as early as in the beginning of 60s. The poem „The

Tomb of King Irakli“ does not express the poet’s political or national creed, it expresses the view of the person the poem was dedicated to and of the person, who asked him to write the poem in his notebook, and the poet did. This person was Nikoloz Baratashvili’s distant relative and a descendant of a Georgian prince serving King Vakhtang VI - a Russified Georgian - Mikhail Barataev, who served as the Head of Customs in the Caucasus and stayed in Tbilisi for a few years (1837-1842). He was a friend of Nikoloz Baratashvili’s father and knew his family well enough; he was well aware of the poet’s gift and Nikoloz helped him learn much about Georgian culture; he was particularly interested in the field of numismatics and even wrote a book about it later. When he was leaving for Russia, he asked the poet to write a poem in his notebook; this fact attaches even more intimacy to the poem and gives us the reason to think that the view, emotion and feeling expressed in this poem cannot be generalized to characterize Nikoloz Baratashvili’s poetry, and furthermore, cannot be used as an argument to judge Nikoloz Baratashvili’s national-political creed. That can be substantiated by the fact that in Nikoloz Baratashvili’s poems dedicated to different persons, the lyrical character is not the poet, but the persons the poems were dedicated to („Merani“, „An inscription in Azarpesha“, etc.).

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

**„ღირსაული მამულიშვილი, ღირსაულთა შორის“,
(აღ. ყიფშიძის (ფრონელის) გარდაცვალებიდან 100 წლის გამო)**

სამშობლოსათვის თავდადებულ მამულიშვილთა არ დაეინყება, ერთ-ერთი უპირველესი თვისებაა ჩვენი ხალხისა, ვინაიდან წინაპართა ნაღვან-ნამოქმედარის გახსენების გარეშე, ხომ შეუძლებელი გახდება ეროვნულობის შენარჩუნება და სამომავლო პერსპექტივაზე ფიქრი. აქ, სხვა მრავალ ფაქტორთა შორის, საჭიროა, იმ დროისა და სივრცის გათვალისწინება, რომელშიც ამათუიმ პიროვნებას უხდებოდა ცხოვრება და მოღვაწეობა. ეს კი შესაძლებელს გახდის: ყველას დამსახურებისამებრ მიეზღოს – პრინციპის განხორციელებას.

ამ გადასახედიდან თუ დავაკვირდებით ალექსანდრე თევდორეს ძე ყიფშიძის (ფრონელის) მიერ განვლილ ცხოვრების გზას, თვალნათლივ დავინახავთ, რომ იგი ამაოდ არ დამშვრალა და თავისი ნიჭი და უნარი, მშობელი ქვეყნის სასიკეთო საქმეების კეთებაში დაუხარჯავს.

აღ. ყიფშიძე დაიბადა 1862 წლის 19 იანვარს, გორის მაზრის სოფელ წვერში, ღარიბი მღვდლის ოჯახში. გორის სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, სწავლა განაგრძო თბილისის სასულიერო სემინარიაში. იმდროინდელი საიმპერატორო კანონების თანახმად, სასულიერო სასწავლებლების კურსდამთავრებულებს, უფლება არ ჰქონდათ უმაღლეს საერო სასწავლებლებში განეგრძოთ სწავლა. 1882 წლის აპრილში, როცა აღ. ყიფშიძე სემინარიის დამამთავრებელ კლასში იმყოფებოდა, კანონი შეიცვალა და სემინარიის კურსდამთავრებულებს უმაღლეს სასწავლებელში შესვლის უფლება მიეცათ. სიმნიფის ატესტატის მისაღებად მან გამოცდები თბილისის მეორე კლასიკურ გიმნაზიაში ჩააბარა და 1884 წელს ხარკოვის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტი გახდა. როგორც გიმნაზიის კურსდამთავრებულს თვეში 25 მანეთი სტიპენდია დაენიშნა იმ პირობით, რომ უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ განათლების უწყებაში დაინყებდა სამსახურს.

მაგრამ, 1888 წელს, როცა ალ. ყიფშიძე სამშობლოში დაბრუნდა და ვალდებულების შესაბამისად მასწავლებლობა მოინდომა, კავკასიის სასწავლო ოლქის მაშინდელმა მზრუნველმა იანოვსკიმ ამის საშუალება არ მისცა. ამიტომ იძულებული იყო სახელმწიფო სამსახური მოეძებნა. ასე მოხდა იგი თბილისის საგუბერნიო სამმართველოს საქმეთა მმართველად, ხოლო შემდეგ სხვადასხვა დროს მუშაობდა საგლეხო საქმეთა საკრებულოში, სახაზინო პალატაში, მომრიგებელ შუამავლად ახალციხეში; 1905 წლის რევოლუციის დროს კი ალ. ყიფშიძე, როგორც ხალხის კარგი მცნობი და გულშემმატიკივარი კავკასიის მთავრობის მიერ დანიშნულ იქნა ქუთაისის გუბერნატორის - ალ. სტაროსელსკის მოადგილედ, ვიცე-გუბერნატორად. „მათის მცდელობით პირველ რიგში გაუქმებულ იქნა სამხედრო წესები და მეტი გასაქანი მიეცა ხალხის თავისუფალ მოძრაობას“, მაგრამ მალე გენერალმა ალიხანოვ-ავარსკიმ ისინი დააპატიმრა და თბილისში გააგზავნა. სტაროსელსკი პეტერბურგში გაუშვეს, ხოლო ალ. ყიფშიძე მეტეხის ციხეში ჩასვეს, ცოტა მოგვიანებით იგი სამსახურიდან „უპენსიოდ და უმუნდიროდ“ დაითხოვეს [22].

1907 წლიდან ალ. ყიფშიძე სამსახურს იწყებს თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა დეპუტატთა საკრებულოსთან არსებულ საადგილმამულო კომისიის მდივნად, სადაც სიცოცხლის ბოლომდე აგრძელებდა საქმიანობას...

ალ. ყიფშიძემ სამწერლო საქმიანობა, ჯერ კიდევ სემინარიაში სწავლის დროს დაიწყო კორესპონდენციების ბეჭდვა გაზ. „დროებაში“, 1884 წელს ანდრია ლულაძის ყოველთვიურ საყმაწვილო ჟურნალ „ნობათში“ თავისი პირველი მოთხრობა დაბეჭდა გლეხთა ცხოვრებიდან; ამავე ხანებში მას პირადად გაეცნო ილია ჭავჭავაძე, რომელმაც ამ ახალგაზრდაში დიდი ენერგია დაინახა. აქედან მოყოლებული ალ. ყიფშიძე თავის წერილებს აქვეყნებდა ს. მესხის „დროებაში“... რუსეთიდან დაბრუნებული სისტემატურად თანამშრომლობდა პერიოდულ გამოცემებში: 1889 წლიდან იგი მუდმივი თანამშრომელი გახდა ილიას „ივერიისა“, სადაც ხშირად ხელმოუწერელ მეთაურ წერილებსაც კი ათავსებდაო, - როგორც ი. მანსვეტაშვილის მოგონებებშია აღნიშნული [24, 269]. „ივერიის“ გარდა ალ. ყიფშიძე აქტიურად თანამშრომლობდა ისეთ გამოცემებში, როგორც იყო გაზეთები - „ცნობის ფურცელი“, „მეგობარი“, „საქართველო“; ჟურნალები „მოამბე“, „ერი“, „კლდე“... ამასთან ჟურნ. „კლდისა“ და გაზეთ „საქართველოს“ ერთ-ერთი დამფუძნებელი და მისი სარედაქციო კოლეგიის წევრიც გახლდათ. მისი უმთავრესი ფსევდონი-

მები იყო: „ალ. ფრონელი“, „თერგ დალეული“, „ან-ფარი“, „არავინ“ და სხვ.

ალ. ყიფშიძე (ფრონელი) აქტიური თანამშრომელი იყო: ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, ქართული სამეურნეო საზოგადოების, საადგილმამულო კომისიის, ასევე არაერთი საქველმოქმედო საზოგადოების... თავისი რწმენით იგი ზომიერი ლიბერალიზმის წარმომადგენელი იყო, როგორც პოლიტიკურ, ისე სოციალურ საკითხებში... თუმცა, მისთვის ყველაზე უმთავრესი სამშობლო ქვეყნის ინტერესების გულწრფელი სამსახური იყო; სამოქმედო დევიზი კი: „სიყვარული მოყვასისა, მოყვასისათვის თავგამოდებული ზრუნვა, უყვედრებელი პატიოსნების და სანატრელი ზნეობის თვისებით გატარება ცხოვრებისა და ამით მაგალითის მიცემა ყოველისათვის“ [13].

ალ. ყიფშიძე (ფრონელი) თავისი არც თუ ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე, როგორც მწერალი, პუბლიცისტი და ისტორიკოსი, ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას ეწეოდა. გარდა ათეულობით საგაზეთო და საჟურნალო სტატიისა და წერილისა, მის კალამს ეკუთვნის ცალკე წიგნებად დასტამბული საყურადღებო გამოკვლევები საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხებზე. მათ შორისაა: „მთიულეთი - 1804 წელი“ (თბ., 1896 წ.) „ამბოხება კახეთისა - 1812 წ.“ (თბ., 1907 წ.), „მთის არწივი, შამილი“ (თბ., 1914 წ.), „დიდებული მესხეთი“ (გორი, 1914 წ.) და სხვა [1; 2; 3; 4].

აღსანიშნავია, რომ ყველა აქ ჩამოთვლილი გამოკვლევა დღემდე ინარჩუნებს მაღალ სანდოობას და სამაგალითოდ რჩება ამ საკითხებზე მომუშავე ყოველი მკვლევარისათვის. ეს, ალბათ, იმიტაცაა განპირობებული, რომ ალ. ყიფშიძეს პირველს მიეცა საშუალება თბილისის საგუბერნიო სამმართველო საკრებულოს მდივნად მუშაობის დროს, უშუალო შეხება ჰქონოდა ამ დაწესებულების არქივში დაცულ მასალებთან, რომლებიც რუსეთთან საქართველოს შეერთების, ქართველი გლეხკაცობის მდგომარეობის, კავკასიის ხალხებს შორის ურთიერთობის საკითხებს შეხებოდნენ და სხვ.

ალ. ყიფშიძე (ფრონელის) ამ მიმართულებით განეული საქმიანობა მაღალ დონეზე აქვს შეფასებული მის თანამედროვე დიდ ქართველ მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს ექვთ. თაყაიშვილს, რომელიც წერს „საზოგადოებრივი სამსახური, სამშობლოსთვის სარგებლობის მოტანა ალ. ყიფშიძემ დაიწყო დღიდან უნივერსიტეტის გათავებისა. ის გახდა მუდმივი თანამშრომელი გაზეთ „ივერიისა“, რომლის რედაქტორი და გამომცემელი იყო ილია ჭავჭავაძე. ამ

დროს ის განიცდიდა ილიას ზეგავლენას: გაღრმავდა მისი პატრიოტული გრძნობა, შემუშავდა მსუბუქი ქართული ენა და შეუდგა პუბლიცისტური სტატიების წერას. ამავე დროს ის დაენათა საისტორიო მასალების შესწავლას. ნამეტნავად მას აინტერესებდა უკანასკნელი ხანა ჩვენი ისტორიისა, რუსეთთან შეერთების საკითხი და პირველი დრო რუსეთის მმართველობისა საქართველოში. მის კალამს ეკუთვნის რამდენიმე კარგი ენით დანერილი გამოკვლევა და პოპულიარი ბროშურა ამ ხანის შესახებ. მაგრამ დიდი შეცდომა იქნება თუ თავის ღვაწლად აღ. ყიფშიძისა ეს დარგი მივიჩნიეთ მისი შრომისა. არა, მისი თავი ღვაწლი არის პრაქტიკული მუშაობა საქართველოს კეთილდღეობისათვის...

მან კარგად შეისწავლა გლეხთა საკითხი და დანიშნულ იქნა მომრიგებელ შუამავლად ახალციხის მაზრაში. აქ მან შემოიკრიბა იქ მყოფი ქართველი ძალები, შეაკავშირა შეუკავშირებელნი და გააჩაღა ქართული საკულტურო საქმეები. ყველას კარგად მოგეხსენებათ თუ როგორ ჩამორჩენილია ძველი მესხეთი და ჯავახეთი სხვა საქართველოს ნაწილებს ეროვნულს შეგნებაში და საკულტო საქმეებში. აღ. ყიფშიძემ განაახლა და განაგრძო ის შრომა, რომელიც დაამკვიდრა ანნა ბესარიონის ასულმა მუსხელიშვილისამ პირველი ქართული სკოლის დაარსებით ახალციხეში. მას შემდეგ, რაც ალექსანდრემ დასტოვა ახალციხე, ახალციხის და ახალქალაქის მაზრის ქართველები ხშირად მოდიოდნენ მასთან და რჩევას კითხავდნენ საზოგადო და კერძო საქმეების შესახებ და მათი ხელმძღვანელი და მრჩეველი ყოველთვის ალექსანდრე იყო" [21, №137].

წინამდებარე წერილში აღ. ფრონელის მრავალფეროვან შემოქმედებაზე საუბარს აღარ გავაგრძელებ და მოკლედ მივუთითებთ იმაზე, თუ რა ადგილი ეთმობა მესხეთის თემას მის შემოქმედებაში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აღ. ფრონელს თითქმის ხუთი წელი (1900-1905) მოუწია ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების მომრიგებელ მოსამართლედ სამსახური. თავისი პირდაპირი მოვალეობის გარდა, მან იმთავითვე დიდი დაინტერესება გამოიჩინა ამ კუთხის მიმართ და თავისი შთაბეჭდილებების გაზიარება დაიწყო ქართული პერიოდული გამოცემებისათვის. უპირველესი, რაც მის მამულისშვილურ სულისკვეთებაზე დამთრგუნველად მოქმედებდა, ამ ისტორიული მხარის უკიდურესი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო მდგომარეობა იყო, რასაც აქაური ქართველი მოსახლეობის დაბეჩავება-გადაგვარების გზაზე დაყენება გამოეწვია. რუსიფიკატორული პოლიტიკის გამო, სიკვდილის პირამ-

დე იყო მიყვანილი მშობლიური ქართული ენა; შეუწყნარებლობა და გაუტანლობა დამკვიდრებელიყო სხვადასხვა სარწმუნოების მქონე ქართველთა შორის, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობდა უცხოტომელთა მასპინძლად გახდომის რეალურად განხორციელების საქმეს...

იმ ხანებში, როცა ალ. ყიფშიძე (ფრონელი) ახალციხეში თავისი სამსახურეობრივი მოვალეობის აღსრულებას შეუდგა, თბილისში ერთი მეტად საინტერესო ნიგნი დაიბეჭდა სათაურით: «Кавказские этюды, Исследование и заметки Е. Г. Вейденбаума». გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ ოპერატიულად გამოეხმაურა ამ ფაქტს და გამოაქვეყნა რეცენზია, სათაურით: „საყურადღებო ნიგნი“, რომლის ავტორი „არავინ“, იგივე ალ. ყიფშიძე იყო. რეცენზენტი მალალ შეფასებას აძლევდა ხსენებულ გამოცემას და აღნიშნავდა: ნიგნი, რომელიც მოგზაურული ნარკვევების კრებულს წარმოადგენს და თემატურად მრავალფეროვანია, ქართველი მკითხველისათვის საინტერესოა იმით, რომ ცნობილი რუსი მოხელე და მწერალი დიდ ადგილს უთმობს ბათუმიდან-ართვინამდე მცხოვრებ მაჰმადიანი ქართველების ყოფა-ცხოვრების აღწერას და არაერთ მოსაზრებას გამოთქვამს მთელ რიგ საჭირობოროტო საკითხებზე; რომ ეს უცხოტომელი კაცი „ერთი საუკეთესო, გონიერი და დაკვირვებული მცოდნე კავკასიის სხვადასხვა ტომთა ისტორიისა და ეტნოგრაფიისა“, ობიექტურად აფასებს იქ არსებულ სინამდვილეს და გონივრულ რჩევებს აძლევს რუსეთის ხელისუფლებას, თუ რა უნდა იღონოს მან 1878 წლის ომით შემოერთებული ამ მხარის შემომტკიცებისათვის. ალ. ყიფშიძე „იზიარებდა ნიგნის ავტორის აზრს იმასთან დაკავშირებით, რომ ამ საკითხის მოგვარებაში უმნიშვნელოვანესი როლის შესრულება შეეძლო ქართული ენის გამოყენებას ადგილობრივ მცხოვრებლებთან ურთიერთობისას [18].

რეცენზენტი განსაკუთრებით გამოყოფდა ე. ვეიდენბაუმის იმ მოსაზრებას, რომ მთელს ამ მხარეში აუცილებელი იყო „ოფიციალურ ენად ქართული გამხდარიყო“, და მართებულად მიაჩნდა, ამ მოთხოვნისადმი გაკეთებული მისივე განმარტებაც: „ქართულის დავინწყება მაშინ დაიწყო, როცა ოსმალეთის მფლობელობის დროს, მთავრობის მოხელეობამ ხალხს ოსმალურად დაუნყო ლაპარაკი და ზიზლით უყურებდა ქართულს, როგორც არამუსლიმანურს ენას... თვით სახელწოდება „ქართული“, სასირცხვილოდ შეიქმნა... ამიტომ ქართული ენის აღდგენა, განახლებას ხალხის მეხსიერებაში ჯერ კიდევ მთლად არ ჩამქრალის მოგონებას საქართველოს ერთობისას, და, მაშასადამე, მკვიდრნი ზნეობრივ საქართველოსაკენ დაიწყებენ

ლტოლვას, ისე როგორც ახლა მილტვიან ოსმალეთისაკენ, რომელ-
თანაც მათ ენა და სარწმუნოება აერთებთ. გარდა ამისა, ისიც უნდა
ვიქონიოთ სახეში, რომ ხალხის წარმოდგენით და გონებით ოსმა-
ლური ენა და მუსლიმანობა განუყრელია და ერთსა და იმავესა
ჰნიშნავს, ისე როგორც ქართული ენა და ქრისტიანობაა განუყრელი
ხალხის გონებაში“. გამომდინარე აქედან, ე. ვეიდენბაუმს მიაჩნდა:
რომ ქართული ენის აღდგენით განწყდებოდა და მოისპობოდა ერთი
იმ კავშირთაგანი, რომლებიც მკვიდრებს სამუსლიმანო იდეასთან
აერთიანებდათ... „მე მხოლოდ ის მსურს, – აღნიშნავდა იგი, როცა
მთავრობის მოხელეები ხალხთან ზეპირად თუ წერილობით საქმის
დაჭერას მოინდომებენ მათ ქართულად ელაპარაკონ და ეს სავსე-
ბით საკმარისი იქნება. ქართულის დავინწყება თუ იმის გამო მოხდა,
რომ ოსმალთს ბატონობის დროს საჭირო აღარ იყო ამ ენის ხმარე-
ბა, ეხლა იოლად აღსდგება იგი, როცა მკვიდრი ქართულს მოისმენს
და გაიგონებს თავის უფროსებისაგან. რაც უნდა მოხდეს, თავის
დროზე ქართულიდან რუსულზე გადასვლა უფრო ადვილი იქნება,
როგორც ქრისტიანული ენიდან ქრისტიანულზე, ვიდრე ოსმალური-
დან რუსულზე, რადგან ეს ორი ენა ხალხის თვალში სარელიგიო
იდეას წარმოადგენს“-ო.

რეცენზენტი კიდევ აგრძელებს ე. ვეიდენბაუმის მოსაზრება-
თა ციტირებას, იმასთან დაკავშირებით, რომ ქართული ენა ყველა-
ზე წმინდად და ხელშეუხებლად შენახულია იმ ადგილებში, სადაც
ოსმალეთის მთავრობა ამ ქვეყანას ადგილობრივი ბეგების მეშვეო-
ბით განაგებდა და რომ ეს ფაქტი დამამტკიცებელი იყო იმისა, თუ
რა დიდი მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდა ხალხზე იმ ენას, რო-
მელზედაც მოხელენი (ამ შემთხვევაში ბეგები – გ. ს.) ლაპარაკობ-
დნენ. ეს მნიშვნელოვანი საქმე სიფრთხილით და, რაც შეიძლება მა-
ლე უნდა განხორციელებულიყო, ვინაიდან ოსმალური ენა მეტისმე-
ტად სწრაფად ვრცელდებაო... ე. ვეიდენბაუმი, ეს ჭკვიანი და დაკ-
ვირვებული რუსი მოხელე, თვითმპყრობელურ ხელისუფლებას აფ-
რთხილებდა, რომ აღარ გაემეორებინა ის შეცდომა, რომელიც მან
1829 წელს ახალციხის მაზრაში შესვლის დროს ჩაიდინა, როცა არ
იცოდა, ან დაივიწყა, რომ მაზრაში ბევრი გამაჰმადიანებული ქარ-
თველი ცხოვრობდა და რადგან ისინი ოსმალებად ჩათვალეს, ლაპა-
რაკიც ოსმალური დაუწყეს. შედეგიც მალე მივიღეთ: ქართული ენა
უკვალოდ გაქრა და მას შემდეგ ჩვენც იძულებული ვართ, ოსმა-
ლეთთან ომის დროს, შიშის ქვეშ ვიყვნეთ – ვაი თუ ჩვენმა მოსაზ-
ღვრე გამაჰმადიანებულმა ხალხმა გვიღალატოსო“ [18].

ნიგნის რეცენზენტი „არავინ“ (ალ. ყიფშიძე) ე. ვეიდენბაუმის ამ მოსაზრებას ასეთ კომენტარს უკეთებს: „სიტყვა-სიტყვით მოყვანილს ადგილს ბევრი განმარტება აღარ ესაჭიროება. დედა-აზრი ისე ნათელია, ისე მკაფიო, და სახელმწიფო საჭიროების შეგნებით გამოთქმული, რომ უკეთესის სურვილი უმადურობა იქნებოდა. სამწუხაროა ის, რომ რაც შორიდან მოსულმა კაცმა ასე გარკვევით შეიგნო, ჩვენ დღესაც არ შეგვიგნია იგიო“ და თავის მხრივ უმატებდა – „ახალციხის მაზრაში ქართული ენა ნელ-ნელა ჰქრება. აქ მხოლოდ ერთს შევნიშნავთ: საბედნიეროდ ჯერ კიდევ ჰფეთქავს სამეცხეთოს ენა ანყურიდან დაწყებული მტკვრის შეყოლება ასპინძამდე და ფოცხოვის შეყოლება ბენარამდე. ქობლიანმა კი სავსებით დაივიწყა ჩვენს დროს ქართული ენაო, როგორც ბატონი ვეიდენბაუმი ბრძანებს. ენის დავიწყებას და ქართველი“ სახელის გათახსირებას ეხლაც დიდად ვუმართავთ ხელს, როცა ანყურის სკოლის მასწავლებლებად ყირიმიდან ინერენ ყმანვილ კაცებს, რომლებიც ისე სდევნიან ქართულ გვარებს, როგორც მშიერი მგლები პირუტყვსა... და თუ აქამდისინ ქართული სრულიად არ მოსპობილა, ამისი მადლიერნი ახალციხელი ებრაელებისა უნდა ვიყვნეთ“-ო, – დაასკვნიდა რეცენზენტი [18].

აღსანიშნავია, რომ ახალციხელი ებრაელების დამსახურებაზე ქართული ენის დაცვა-შენარჩუნების საქმეში, იგივე „არავინ“ (ალ. ყიფშიძე) უფრო ადრე გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ წერილშიც გულისტკივილით მიუთითებდა: „აქაური ქართველობა გათათრებულა“, ანუ აქ ვინც მაჰმადის რჯულს აღიარებს, ყველა თათარია. შეუცვლიათ გვარები, მაშინ როცა აქაურ ებრაელობის გვარებს ჯერ კიდევ ქართულად სწერენო“ და იხსენებდა ფაქტს, რომელიც აქ, ახალციხეში, ჯარში გასაწვევი ებრაელების მიერ ფიცის მიღების დროს მომხდარა და, რომლის შემსწრე თვითონ ყოფილა: „ებრაელი ახალგაზრდები რაბინმა დააფიცა... განსაკუთრებული ყურადღებით ვუცქეროდი ებრაელების მიერ ფიცის მიღებას. თოვლივით გათეთრებულმა მოხუცმა რაბინმა, გაშალა რა ებრაულად დაწერილი ფიცის ქალაღი, დაიწყო სიტყვა-სიტყვად კითხვა ფიცისა, მშვენიერის უზადო უნაკლულო ქართულის ენითა. მის ნათქვამს მკაფიოდ იმეორებდნენ ფიცის მიმღებნი. ჯარისკაცთა გამოსაწვევ სიაში აქაურნი ებრაელნი ისე არიან აღნიშნულნი, ვითომც მათი სამშობლო ენა ებრაული იყოს. ახალციხის ურიებმა იმდენადვე იციან ებრაული, რამდენადაც ამ სტრიქონების დამწერმა არაბული. მათი ღვიძლი და სამშობლო ენა ნამდვილი ქართულია, ეგენი რომ ახალციხის მაზრაში არ ყოფილიყვნენ, მგონი სახსენებელიც არ ყოფილიყო ქართვე-

ლისა. ასე იწერება, ბატონებო, ისტორია... ეს სიები დარჩება ისტორიულ დოკუმენტად, ჩაუვარდება შემდეგში ვისმე ახირებულ ისტორიკოსს, ან იმისთანა პუბლიცისტს და მიგვდგებიან და ტყავს გაგვაძრობენ. ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ახალციხეში ებრაელები ებრაულად ლაპარაკობდნენო და ისტორიული საბუთნიც, ოფიციალურად შემონმებული, ამას მონმოებნო. მოდი მაშინ ამისთანა ახირებულ ისტორიკოსს, ან პუბლიცისტს დაუმტკიცე, რომ ყველა ეს ტყუილია. ებრაელების შესახებ შეცდომა სიებში, როგორც გვითხრეს, განზრახ არ მოსვლიათ, უფრო გულუბრყვილობის მიზეზია. ებრაელების ენა, მაშ რა უნდა იყვეს, თუ არა ებრაულიო. აღარ გამოურკვევიათ და ჩაუნერიათ: სამშობლო ენა ებრაულიო!" [19].

ებრაულ თემაზე ალ. ფრონელი მოგვიანებით დაწერილ გამოკვლევაში – „დიდებული მესხეთი“ ამახვილებს ყურადღებას და მიუთითებს, რომ „უხსოვარი დროიდან დაბინავებულან ებრაელები ახალციხეს, ქართული იერი, ზნე და ჩვეულება შეუთვისებიათ და აღარ ღალატობენ არც ერთსა და არც მეორეს, თუმცა ორას წელიწადზე მეტს ქართველებთან ერთად ოსმალეთის ბატონობას იცავდნენ... ქართული ენის შენახვა-პატრონობაში ებრაელებს დიდი ღვაწლი მიუძღვით და ესეთი მისი სამსახური არასოდეს არ უნდა დაგვაკინყდეს. დღევანდელ ახალციხეს თუ კიდევ ქართული იერი ცოტათი მაინც შენახული აქვს, ეს ებრაელობის წყალობაა“ [4, 129].

მესხეთზე მზრუნველ და მისი ჭირვარამის გამზიარებელ ქართველ მოღვაწეთა შორის ალ. ფრონელის მოხსენიება, პირველ ყოვლისა, განპირობებულია მისი ღირებული ნაშრომის – „დიდებული მესხეთი“, რომლისთვისაც თედო სახოკიას სიტყვებით რომ ვთქვათ: „იქ თავისი თვალით ნახული და გაგონილი დაუდვია საფუძვლად“ და თანამედროვეებს დაანახვა ამ „თვალგადაუნვდენელი და უსაზღვრო სასაფლაოს შემზარავი“ სურათი, არამედ მომავალ თაობათა. თედო სახოკიას თქმით: „ალექსანდრე ყიფშიძის ნაწერებში მკაფიოდ, ხაზგასმით იყო გატარებული: სიყვარული თავისი ერისა და ქვეყნისა, სიძულვილი მისი მტრებისა და ავის მდომთა, ქადაგება იმ აზრისა, რომ ქართველებს – ნასწავლსა თუ უსწავლელს, ქალსა თუ კაცს, დიდსა თუ პატარას – შეეგნო, შეესისხლხორცებინა ის ჭეშმარიტება, რომ ქართველი წარმოუდგენელია უტერიტორიოდ, უმიწანყლოდ, რომ ქართველი მამა-პაპურ ადგილს, მის წინაპართა წმინდა სისხლით გაპოხიერებულს, უნდა ებლაუჭებოდეს თავგადაკვლით, ხმალამოღებული კრიჭაში უნდა ედგეს ყველას, ვინც მოინდომებს ქვეშიდან გამოაცალოს ეს ტერიტორია და ბოგანოდ, მოხეტიალედ გაუმვას და მის ნაჩიხარზე ახლა თვითონ იპარპაშოს“ [4, 13].

„ორმა გარემოებამ გამაბედინა ამ კრებულის დაბეჭდვა: პირველ ისაა, რომ ქართულმა ყოველდღიურმა პრესამ სამართლიანად დიდი ყურადღება მიაპყრო მესხეთს. ესე იგი სამხრეთ საქართველოს, ამ მშვენიერ კუთხეს დღეს უპირებენ მოკვეთას, მონყვეტას... ასეა თუ ისე, სამხრეთ საქართველო, ანუ მესხეთი, მონყვეტილი საქართველოს, მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისში, შემოერთებული კვლავ მეცხრამეტე საუკუნეში, სადღეისო საჭირობოროტო საგნად შეიქმნა.

მეორე გარემოება ისაა, რომ გამაჰმადიანებული ქართველი თავის ისტორიულ „სახეს“ პოულობს და საჯაროდ აცხადებს, რომ, მიუხედავად რჯულისა, მეც იგივე ქართველი ვარ. როგორცაა ღვიძლი ქართველი ქრისტიანიო... თუმცა გამაჰმადიანებულმა ქართველმა პირი იბრუნა სამშობლოსკენ, მაგრამ პირადად ჩვენ, მესხეთის დღევანდელი ვითარება ძველებურად გულს გვინყალებს... ერთადერთი საბაბი და მიზეზი ამ კრებულის დაბეჭდვისა სწორედ ისაა, რომ მოაგონოს ქართველს – დროა, ვიფიქროთ და ვიზრუნოთ სამშობლოს იმ კუთხეზე, რომელმაც გვჩაუქა კანონმდებლნი: ბექა და ალბულა, შეუდარებელი შოთა, ღვთისმეტყველნი: ექვთიმე და გიორგი და ნეტარი მამა გრიგოლ ხანძთელი, ეს საკვირველნი მნათობი ქართულ სინასი“ [4, 4].

ცნობილი ქართველი მოღვაწე, დავით ვაჩნაძე მაღალ შეფასებას აძლევდა ალ. ფრონელის ისტორიულ ნარკვევებს, და განსაკუთრებით გამოჰყოფდა მის „დიდებულ მესხეთს“, რომელშიც „საუცხოვო ფერადებით, ცოდნით და ენით აღწერილია ქართველ მაჰმადიანთა წარსული და აწმყო; მასში გაისმოდა პატრიოტ ივერიელის საყვირის ხმა: „შველა ჩაგრულ ქართველ ძმებს!“ და ამის შემდეგ ალ. ყიფშიძეს თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებამდე ქართველი მაჰმადიანების დამცველთა პირველ რიგებში ვხედავდით [21, №136].

სწორედ მშობელი ქვეყნისა და ხალხის ბედილბალზე გამუდმებულმა ფიქრმა და შეუსვენებელმა საქმიანობამ გამოიწვია მისი უდროო გარდაცვალება. სამსახურიდან – თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა საკრებულოდან დაბრუნებულს, თავისი სახლის წინ (ყაზბეგის ქ. 37) შეეცრად გული წაუვიდა და... გათავდა. ეს მოხდა 1916 წლის 16 ივნისს.

მეორე დღეს 12 საათზე, თავად-აზნაურთა საკრებულოში გამართულ თათბირზე, რომელსაც თ-დი კონსტ. აფხაზი უძღვებოდა ალ. ყიფშიძის დაკრძალვის ორგანიზაციულ საკითხზე იმსჯელებს და დაადგინეს, რომ ალ. ყიფშიძის გამოსვენება მოხდებოდა ბინიდან,

ხოლო შემდგომ ბელინსკისა და ოლლას ქუჩების, ვერის დაღმართისა და კიროჩნის ქუჩის, ბოლოს კი მიხეილის პროსპექტის გავლით დიდუბის ქართველ მოღვაწეთა პანთეონამდე წაასვენებდნენ და 21 ივნისს იქ დაკრძალავდნენ. წესრიგის დაცვისათვის არჩეულ იქნა მცირე კომისია: დავით ვაჩნაძის, სანდრო შანშიაშვილისა და იროდიონ სონღულაშვილის შემადგენლობით.

დიდუბის ეკლესიაში სიტყვა წარმოთქვა ტაძრის წინამძღვარმა დეკანოზმა ი. მირიანაშვილმა, ხოლო პანაშვიდი გადაიხადა გორის ეპისკოპოსმა ანტონმა (გიორგაძემ), არქიმანდრიტ ნაზარის (ლეჟავას) და ქართველი სამღვდელოების თანამწირველობით. გალობდა ფილარმონიული საზოგადოებისა და დიდუბის ტაძრის გუნდები.

დაკრძალვას ესწრებოდნენ: ქართლ-კახეთის მაზრების თავადაზნაურთა წინამძღოლები, თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა მარშალი კონსტ. აფხაზი, სხვადასხვა ორგანიზაციებისა და საზოგადოებების წარმომადგენლები, პრესის თანამშრომლები, მრავალი პატივმცემელი საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან.

სიტყვები წარმოსთქვეს: სპ. კედიამ, ია ეკალაძემ (ი. ცინცაძეს), დეკანოზმა ხახუტაშვილმა, მაჰმადიან ქართველთა წარმომადგენელმა ბახში-ბეგ მაჩაბელმა და სხვებმა.

წაკითხული იქნა ათეულობით სამძიმრის დეპეშა, რომელთა შორის ბევრი იყო მესხეთ-ჯავახეთიდან, როგორც ორგანიზაციებიდან, ისე კერძო პირებიდან. მაგალითად, ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარის ელისაბედ კორიციკის დეპეშაში ნათქვამი იყო: ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოება და მისი სკოლის მონაფენი დასტირიან უდროოდ გარდაცვალებულ ალ. ყიფშიძის ძვირფას ცხედარს და ღრმად დამწუხრებულნი ჰგლოვობენ მას. მისი სახით დაგვეკარგა პატრონი – საზოგადო მოღვაწე და მწერალი, სიმართლის დამცველი და ხალხის მეგობარი. დაკრძალვაზე დასასწრებლად გამოგზავნილია დეპუტაცია“ [23].

აღსანიშნავია, რომ ალ. ყიფშიძის ღვაწლის დაფასებისა და პირადი პატივისცემის ნიშნად, ახალციხიდან წარმოგზავნილი 10-ზე მეტი დეპუტაცია ესწრებოდა. მათ შორის იყვნენ: ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებისაგან (ხელ-ლი მღვდელი კანდელაკი), ახალციხის ქართველი საზოგადოებისაგან (ხელ-ლი ივ. ბეთანაშვილი), ახალციხის მაზრის ბეგებისაგან (ხელ-ლი ზია-ბეგ შარაბჩიშვილი (მელვინიშვილი), ქობლიანის საზოგადოების გლეხებისაგან (ხელ-ლი ომარ იბრაჰიმ-ოღლი ყიფიანი), ახალციხის კოოპერატიული საზოგადოება „მესხეთისაგან“ (ხელ-ლი ვ. ბალოშვილი), ქართული საქ-

ველმოქმედო საზოგადოების ახალციხის განყოფილებისაგან (ხელ-ლი, დეკანოზი დ. ხახუტაშვილი), ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ახალციხის განყოფილებისა და ახალციხელ ქართველებისა (ხელ-ლი სტუდენტი ს. დიდმამიშვილი), მესხეთის ქართველ მაჰმადიანთა საზოგადოებისაკენ (ხელ-ლი ბახ-ში-ბეგ მაჩაბელი) და სხვ. ცალკე დეპეშები იყო გამოგზავნილი ახალციხეში მცხოვრები ქართველების – კორინთელის, გეგიშვილის, ალელიშვილის, დურგლიშვილის, ლომსაძის, ივ მერაბიშვილის, ს. ტისიშვილის... მიერ.

დამსწრე საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო ბახში-ბეგ მაჩაბლის სიტყვამ: „ჩვენთვის ძვირფასო და მარად სახსოვარო ალექსანდრე თევდორეს ძევ!

ჩვენ გამოგვაგზავნეს მესხეთის და ჯავახეთის ქართველმა მაჰმადიანებმა, რათა მოგიძღვნათ ჩვენი სიყვარული მეგობარსა და მასწავლებელს დამწუხრებული ჩვენი გულის სალამი. შენ აგვიხილე თვალი, შენ დაგვანახე ჩვენი სამშობლო, ჩვენი ღვიძლი ძმანი და შეგვაყვარე იგინი. შენ შთაგვაგონე მოვალეობა ჩვენგან დავინყებულ საქართველოს წინაშე და ვეცდებით ღირსეულად აღვასრულოთ იგი შეგნებულ ქართველთა დახმარებით. იმედი გვაქვს, ქართული კულტურული დაწესებულებანი და კერძო პირნი, განაგრძობენ შენს საქმეს და დაგვიარსებენ ქართველ მაჰმადიანებს ქართულ სკოლებს, სახელოსნოებს, დაგვიბრუნებენ ჩვენს დედა ენას... და გამოცოცხლებული, აყვავებული მესხეთი და ჯავახეთი თავის მადლიერ გულზედ ადაგებს საუკუნო ძეგლს დაუეინყარ ალექსანდრე თევდორეს ძე ყიფშიძისას!

ეხლა კი გულდამწვარნი გეთხოვებით. შენი მშობელი მინა, რომელიც შენ ასე უზომოდ გიყვარდა, მშობლიური სიყვარულით ჩაგიკრავს გულში. განისვენე ღირსეულო მამულიშვილო ღირსეულთა შორის! მშვიდობით ძვირფასო ძმაო!“

ასევე დიდი პატივისცემა და მადლიერების გრძნობა იყო გაცხადებული გლეხის ეფრემა სონღულაშვილის წერილში, რომელიც იმ დღეებში დაიბეჭდა: „დიდებულ მამულიშვილსა და ქართველი ხალხის მოამაგე ალექსანდრე თევდორეს ძე ყიფშიძის სიკვდილმა ძლიერ დაგვალონა. იგი თავისი კეთილ-სინდისიერი მუშაობით და ხალხის სიყვარულით მთელი ერის სიამაყე შეიქმნა, მეტადრე გლეხ-კაცობისა, რომელთა გულის პასუხი კეთილდღეობისათვის, კერძოდ, კი ჩვენ დიღმის საზოგადოების ამხანაგობითა „ნოდორეთის“ და „ვეძისის“, რომლის მეცადინეობით მშვენიერი დიღმის ხეობა თავის ტყით, სახნავ-საძოვრით უცხოთა ხელში არ ჩააგდო და შეგვაგნები-

ნა თავისი ბრძნული დარიგებით უთუოდ შეგვეძინა და იგი დღეს ჩვენ ხელთაა – 2.000 დესეტინაზე მეტი ქ. თბილისის ზურგზე მიკრული მამული, რითაც დიდათ ვამაყობთ და თვალცრემლიანი ვიგონებთ მის შარავანდედით მოსილ წმინდა სახეს. ვხდებით რა მონაწილენი მოულოდნელი მწუხარებისა ნაცვლად გვირგვინებისა ვარდგენტ ხუთ თუმან ფულს მთელი გლექკაცობის სათაყვანებელი აღ. ყიფშიძის სახელობის დასაარსებელ ფონდის სასარგებლოდ“ [21, №140].

აღ. ყიფშიძე (ფრონელის) პიროვნული პორტრეტი და მამულიშვილური ღვანლი შთამბეჭდავადაა დახატული ეკ. გაბაშვილის სიტყვებში: „აღ. ყიფშიძე იყო მნათობი ვარსკვლავი საქართველოს ბრწყინვალე მზის – ილიას თანამგზავრად შობილი, აღზრდილი და თანაზიარი ყოველ იმის საქმეთა და აზრთა განხორციელებაში...“

ენა მშვენიერი, ლიტერატურული სტილი მტკიცე და ოქროსავით გამოჭედილი, ვაჟკაცობა უზადო, სიმხნევე შეუფერხებელი და მრავალმხრივი, ზნეობა მაღალი და წრფელი, ყოველ ორპირობას და ორ აზროვნებას მოკლებული, ხასიათი ამაყი და შეუდარებელი, რწმენა მკვიდრი და შეურყეველი, სარწმუნოებად ქცეული სამშობლოს სიყვარული და მისი სამსახური – აი, რაგვარი მოქალაქე იყო ეს უებრო და შესანიშნავი კაცი, ჯერად ჭარმაგი და ჯანლონით საესე...“ [21, №136]

ასეთ მამულიშვილთა სახელებს კი არასდროს დავიწყება არ უწერიათ. ეს მცირე წერილიც ამიტომ დაინერა...

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. აღ. ფრონელი, მთიულეთი - 1804 წელი, ტფილისი, 1896.
2. აღ. ფრონელი, ამბოხება კახეთისა (1812 წ.), ტფილისი, 1907.
3. აღ. ფრონელი, მთის არწივი, შამილი, ტფილისი, 1914.
4. აღ. ფრონელი, დიდებული მესხეთი, გორი, 1914.
5. აღ. ყიფშიძე (ფრონელი), დიდებული მესხეთი. თ. სახოკიას შესავალი, გამომცემლობა „მარიხი“, თბილისი, 1991.
6. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტომი 10, თბილისი, 1986.
7. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება თანამედროვეთა მოგონებებში, შემდგენელი ლეილა ნანიტაშვილი, თბილისი, 2004.
8. Кавказские этюды, исследования и заметки Е. Г. Вейденбаума, Тифлис, 1900.

9. გელა საითიძე, ჟურნალი „კლდე“ (1912-1915), თბილისი, 2003.
10. იაკობ მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, ტფილისი, 1936.
11. ალ. სიგუა, წერილები და პორტრეტები, თბილისი, 1977.
12. სოფრომ მგალობლიშვილი, მოგონებანი, ტფილისი, 1939.
13. თედო სახოკია, ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბილისი, 1984.
14. შალვა გოზალიშვილი, ალ. ყიფშიძე (ფრონელი), კრებულში: სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, თბილისი, 1968.
15. Ан-пари*, Грузинские хизани и идеология хизанства, Тифлис, 1913.
16. გაზ. „დროება“ (1884-1885 წწ.).
17. გაზ. „ივერია“ (1888-1905 წწ.).
18. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901, №1442, 26 აპრილი.
19. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1900, №1332, 19 დეკემბერი.
20. გაზ. „საქართველო“, 1916, №134, 17 ივნისი.
21. გაზ. „საქართველო“, 1916, №135, 17 ივნისი; №136, 18, ივნისი; №137, 19 ივნისი; №138, 21 ივნისი; №140, 24, ივნისი.
22. „სახალხო ფურცელი“, №602, 1916, 18 ივნისი.
23. გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1916, №604, 21 ივნისი.

Gela Saitidze

Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Main Scientist-researcher of the Department of Modern and Contemporary History

„A Noble and Worthy Patriot“

(to mark 100 years since the death of Alexander Kipshidze (Proneli))

Summary

The document concerns lesser-known episodes of the life and work of Alexander Kipshidze. Alexander Kipshidze (Proneli) (1862-1916) had a successful creative career as a writer, a publicist, a historian and a public

---

* ალექსანდრე ყიფშიძის (ალ. ფრონელი) ერთ-ერთი ფსევდონიმი.

figure. Alexander Kipshidze was a member of the Society for Dissemination of Literacy among Georgians, the Georgian Historical and Ethnographic Society, the Agricultural and Industrial Society of Georgia, the National Land Commission of Georgia, as well as a member of a number of charitable associations. Besides dozens of newspaper and magazine articles and letters, most of which were published under various pseudonyms (“Al. Proneli”, “Terg Daleuli” “An-Pari” Aravin”, etc.), he is the author of important essays on the aspects of history and ethnography of Georgia, including: ”Mtiuleti - 1804 “ (Tbilisi, 1896) “Kakheti Uprising – 1812” (Tbilisi, 1907), “Shamil, the Eagle of the Caucasus” (Tbilisi, 1914), “Glorious Meskheta” (Gori, 1914), etc.

ისტორიის დოქტორი, საერთაშორისო ასოციაცია „ს-ო-ს ბავშვთა სოფელი“, ახალგაზრდული სახლის პედაგოგი, თამარ მეფის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი

სამეცნიერო პროგრამის სოციალური კონტექსტი თერგდალულთა აზუღიციისტურ ნააზრავში

ილია ჭავჭავაძისა და მისი თაობის მიზანი ქართველი ხალხის ეროვნული ცნობიერების გაღრმავება, „მისი ცხოვრების გაუმჯობესება“ იყო. ამ მიზნის მისაღწევ გზაზე მეცნიერებასა და განათლებას გამორჩეული როლი მიეკუთვნებოდა. განათლების მაღალი სტანდარტი სამეცნიერო პროგრესს განაპირობებდა, ამას კი განსაკუთრებული სოციალური კონტექსტი ჰქონდა. თერგდალულ მოღვაწეთა მოწინავე წარმომადგენლები ამ კონტექსტს თავიანთ ნაწერებში ფართოდ აშუქებდნენ და ხალხში მის გავრცელებას-პროპაგანდას ეწეოდნენ.

საინტერესოა ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილის, ნიკო ნიკოლაძისა და სერგეი მესხის შეხედულებები სამეცნიერო პროგრესის, განათლებისა და კულტურული წინსვლის სოციალური ასპექტების შესახებ, მათი თეორიული თვალსაზრისი და პრაქტიკული მოღვაწეობის შედეგები ქართველი ერის ღირსეული მომავლის უზრუნველსაყოფად. თერგდალულთა შეხედულებით, ხალხის განათლება, კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებისა და ორგანიზაციების შექმნა (სკოლები, თეატრი, სტამბები, ბიბლიოთეკები, ჟურნალ-გაზეთები) ატარებდა სოციალურ კონტექსტს და გამიზნული იყო პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების მშვიდობიანი გზით მოგვარებისათვის.

ილიას ალაფრთოვანებდა წინამძღვრიანთკარის ქართული სამეურნეო სკოლა, სადაც ახალგაზრდები სოფლის მეურნეობაში „ჩვენი ქვეყნისათვის აგრე საქირო“ ახალი სამეცნიერო მეთოდებისა და ცოდნის დაწერგვას სწავლობდნენ [1, 577]. მწერლის აზრით, იმ მწვავე სოციალური პრობლემების მოგვარება, რაც ასე აწუხებდა თანამედროვე ქართველობას, ახალგაზრდებს მხოლოდ ცოდნა-განათლების მიღებითა და მისი აქტიურად გამოყენებით შეეძლო. „ცოდნა, სწავლა-განათლება, – წერდა იგი, – დაუშრეტელი წყაროა როგორც კაცად მყოფობისათვის, ისეც თავის სარჩენად, ქონებისა და სარჩოს მოსაპოვებლად. რასაც მცოდნე კაცი ერთ საათში მოიპო-

მაგებს, იმას უცოდინარი მოანდომებს ოთხ-ხუთ საათს. შესაძლოა კაცს სიმდიდრე თვალწინ ედოს და ვერა ჰხედავდეს უცოდინრობით და ან ჰხედავდეს და არ იცოდეს, როგორ და რა გზით აილოს და შინ შეიტანოს, მცოდნე კაცი კი ქვასაც წყალს გამოადენს, სიმდიდრის წყაროს იქ ამოახეთქებს, საცა უცოდინარს სიზმარშიც არ მოეჩვენება“ („ისევ განათლების საკითხებზე“). სტატიაში კიდევ ერთხელ ამახვილებდა ყურადღებას იმ ფაქტზე, რატომ მდიდრდებოდნენ საქართველოში მოსული უცხოელები, ქართველი კი სიღარიბეში ცხოვრობდა. მიხვედრილობა, გაგებულობა და ცოდნა, – აი, რა აძლევდა მათ უპირატესობას. ქართველი ამ იარაღით უნდა დაპირისპირებოდა მათ, რადგან „სხვა ვერაფერი გაუსწორებს ომს ცოდნასა, თუ არ ისევ ცოდნა, სხვა ვერაფერი გვიხსნის სიღარიბისაგან, თუ არ ის ხერხი, ის უნარი, ის ძალ-ღონე, რომელსაც მარტო ცოდნა და სწავლა-განათლება იძლევა“ [1, 625].

ილია ჭავჭავაძე მხოლოდ ქართველი ერის განათლებისა და სამეცნიერო მიღწევების გათავისების აუცილებლობას კი არ ქადაგებდა, ერს იმ კატასტროფაზე მიაწინებდა, რაც მას გაუნათლებლობის, მეცნიერულ-ტექნიკური შეუიარაღებლობის შემთხვევაში ელოდა. „უზარმაზარი თხრილია ჩვენ, ქართველების წინ და აინუნშიაც არ მოგვდის. ამ თხრილის პირას ვდგევართ და საკმარისია ხელი გვკრან და შიგ გადავიჩეხებით დედა-ბუდიანად. ორბი, არწივიც კი ველარ გვიპოვის, ველარ დასწვდება ჩვენს ძვლებს, რომ გამოხრან, გამოსწინკნონ, ისეთი ღრმაა ეს თხრილი, ისეთი უძირო“ („რა გითხრათ, რით გაგახაროთ“) [1, 681]. დიდი მწერლის ამ სიტყვებს ღრმა კონტექსტი გააჩნია და, სამწუხაროდ, დღევანდელი საქართველოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემადაც მოიაზრება.

ილიას უყვარდა ხატოვანი მაგალითებით თავისი თეორიული ნააზრევის გამყარება, მისი არგუმენტები ყოველთვის დამაჯერებელი და შთამბეჭდავია. ის ბევრს ფიქრობდა ქვეყნის გადარჩენის პრობლემებზე, საამისო გზებიც დაძებნილი ჰქონდა, მაგრამ ხალხის ასყოლიებლად საჭირო იყო მეტი დამარწმუნებელი მაგალითები მსოფლიოს სხვადასხვა მონინავე ქვეყნის გამოცდილებიდან. განათლებისა და მეცნიერული მიღწევების მისაბაძ მაგალითად ის გერმანიას ასახელებდა, რომელიც 1870 წელს ჩამოყალიბდა ერთიან სახელმწიფოდ და ოცი წლის შემდეგ ევროპაში ვაჭრობა-მრეწველობის დარგის წამყვან ქვეყნად იქცა: გაასწრო საფრანგეთს და მხოლოდ ინგლისს ჩამორჩებოდა. ილიას აზრით, 1870 წელს გერმანიის არმიამ კი არ დაამარცხა საფრანგეთი, არამედ „გერმანიის სკოლის მასწავლებელმა“ [1, 697]. გერმანიის ასეთმა წარმატებამ და მოკლე

დროში დანინაურებამ ინგლისელები დააინტერესა, მათ სპეციალური კომისია შექმნეს იმ მიზეზების დასადგენად, რამაც გერმანიის უსწრაფესი პროგრესი განაპირობა. ილია „ივერიის“ საშუალებით აცნობდა ამ კომისიის დასკვნას თავის მკითხველს და მსგავს პრობლემაზე აფიქრებდა. მწერალი ოცნებობდა მსგავსი სურათის საქართველოში გადმოტანაზე, რაც, უპირველესად, ბევრი პროფესიის საფუძვლიან სწავლებას, ტექნიკური მიღწევების გაცნობასა და პრაქტიკაში დანერგვას გულისხმობდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი მწერლისთვის იყო – თვითრწმენა ჩაენერგა ქართველებისათვის, გაექარწყლებინა ქვეყანაში დამკვიდრებული აზრი, რომ ქართველი კაცი ვაჭრობა-მრეწველობის უცოდინარია, თითქოს ეს საქმე განსაკუთრებულ ნიჭს მოითხოვდა, რაც მხოლოდ საქართველოში მცხოვრებ სომხებს ხელენიფებოდათ. ამ აზრს ილია „ცრუ აზრს“ უწოდებდა და მაგალითად გერმანელი ებრაელები მოჰყავდა. ისინიც ადრე ამას ამტკიცებდნენ, „მაგრამ დრო და ჟამმა დაამტკიცა, რომ ეს ასე არ არის და გერმანელმა ცოტა არ იყოს ფრთა შეაკვეცა ამ ტყუილად გაბერილ თავმონონებასო“ [1, 700]. ეროვნული ნიჰილიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი მწერალი ამით ცდილობდა სომეხი ჩარჩ-ვაჭრების ხელში ჩაეარდნილი, გალატაკებული ქართველობის გადარჩენას, მის სულიერ გამხნეებასა და გააქტიურებას.

აკაკი წერეთელიც სწავლა-აღზრდასა და მეცნიერების მიღწევების ათვისებას თვლიდა ხალხის მატერიალური წინსვლის, ეროვნული გრძნობებისა და პატრიოტიზმის არსებობის პირობად. 1910 წელს ჟურნალ „ჯეჯილის“ დაარსების ოცი წლისთავის ზეიმზე ისიც იხსენებდა პრუსიის დანინაურების მაგალითს და, ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, ამ წინსვლას გერმანული სკოლის მასწავლებლების დამსახურებად მიიჩნევდა [2, 207].

თერგდალეული ნიკო ნიკოლაძე საზოგადოების ბედნიერებას ცოდნასა და ბუნების კანონების გამოკვლევა-შესწავლაში ხედავდა. აი, რას წერდა ის ჟურნალ „კრებულის“ საპროგრამო წერილში: „კრებულს ისეთივე მიზანი აქვს, როგორც უნდა ჰქონდეს თავს სიცოცხლეში ყოველ პატიოსან და ხეირიან კაცს, ესე იგი თავისი საზოგადოების ბედნიერება. ჟურნალმა უნდა შეძლოს და საზოგადოების ყველა წევრს უჩვენოს განვითარების სწორი გზა, რომლის საშუალებითაც იქნება შესაძლებელი მათი სხეულისა და გონების ძალის ყოველდღიურ ცხოვრებაში რეალიზება“.

ნიკოლაძეს აუცილებლობად მიაჩნდა „საზოგადოებრივი მეცნიერების არსის გაგება“, რომელიც ბუნების კანონს ავსებს და მის ნაწილს წარმოადგენს. „ჩვენ გვაკლია ეს ცოდნა, უფრო მეტიც, ჩვენ

არაფერი გაგვეგება ამ ცოდნისა“, – ამბობდა იგი. მას სურდა ახალი ჟურნალით საზოგადოებისთვის გაეცნო ბუნების კანონთა არსში ჩანვდომის „მოხერხებული გზა“ და მეცნიერების მიღწევები, შეეყვარებინა მკითხველებისთვის შრომა და სწავლა, ჩაენერგა და აღეზარდა მათში პატიოსანი ხასიათი, შეეძლებინა „ის მოქმედებანი, რომელიც ბოლოს უღებს საზოგადოების ერთობასა და წარმატებას“ [3, 393, 401]. ნიკოლაძე როგორც გაზეთ „დროებაში“, ასევე ჟურნალ „კრებულში“ ტექნიკური განათლების აუცილებლობას ამტკიცებდა და ევროპული ცხოვრების მაგალითები მოჰქონდა, როგორ იყენებდნენ ევროპის ქვეყნების მცხოვრებნი ტექნიკურ ცოდნას რეალურ ცხოვრებაში [3, 407].

დიდ ქართველ განმანათლებელსა და პედაგოგს – იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა, რომ „ცოდნა და განათლება იმდენად საჭიროა ერისათვის, როგორც ჰაერი სიცოცხლისათვის“.

მისი აზრით, „განათლება – სწორი გზა არის აღთქმის ქვეყნისაკენ“. ეროვნულ სკოლას, გოგებაშვილი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ეროვნული იდენტობის, სოციალური პრობლემების გადაწყვეტის, ერის თავისთავადობის შენარჩუნებაში. „მთავარი ძალა, – ნერდა იგი, – რომელიც გამარჯვებას ანიჭებს ერს საარსებო ბრძოლაში, არის ცოდნა, განათლება. ყოველი ერი მიისწრაფვის ბედნიერებისაკენ და სცდილობს სხვებზე ადრე მივიდეს აღთქმის ქვეყანაში. მაგრამ ამ გულის წადილს მიენევიან მხოლოდ ისინი, ვისაც გზაკვალი აღთქმის ქვეყნისა ცხადად და სავსებით გათვალისწინებული აქვს, ვისაც წინ მიუძღვის და გზას უნათებს ჩირალდანი ცოდნისა, როგორც ძველს ებრაელებს მიუძღოდა წინ ცეცხლის სვეტი და უჩვენებდა სწორს გზას პალესტინისაკენ“ [3, 230-231].

რა იყო იაკობ გოგებაშვილისთვის ეროვნული სკოლა? პროფესორ გიორგი თვზიშვილის აზრით, იაკობ გოგებაშვილს ეროვნული სკოლა, „სახალხო განათლება მიაჩნდა საქართველოს ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთ მონინავე ფრონტად, სკოლა ამ ფრონტის ციხე-სიმაგრედ, ხოლო მასწავლებლობა – მებრძოლთა არმიის მონინავე რაზმად“ [4, 168].

ეროვნულ სკოლას, თავისი პროგრამებით, უნდა აღეზარდა და განევიტრებინა ერში ეთნოისტორიული და ეთნოკულტურული ტრადიციები, ჰუმანიზმი და კაცთმოყვარეობა. მაშინაც კი, როდესაც იაკობ გოგებაშვილი ჩიოდა თანამედროვე ქართველების არასაკმარის ეროვნულ ინტერესებზე, იქვე უმატებდა, რომ ქართველ ერს საუკეთესო თვისებაც ჰქონდა: არ სურდა მომავალი სხვა ერის ხარჯზე შეექმნა, დაეჩაგრა, დაემცირებინა ვინმე. ქართველი ერი, დიდი

პედაგოგის აზრით, ყველაზე ჰუმანური ერი იყო მთელ მსოფლიოში: „რაც მან დედამიწის ზურგზე თავი შეისწავლა, – წერდა იგი, – მის დევიზად თავის დღეში არ ყოფილა ქელვა, დათრგუნვა, დაბრიყვება, დამონაგება, მიწასთან გასწორება რომელიმე ერისა. ჩვენი ერის ხმალი მღელვარებდა მხოლოდ თავის თავისუფლების დაცვისათვის და დამოუკიდებლობის მოუსპობლობისათვის“ [4, 362].

დიდი ქართველი პედაგოგის, იაკობ გოგებაშვილის სოციალურ-პოლიტიკური კონცეფცია თავიდანვე განუხრელად ემსახურებოდა ქართველი ხალხის ეროვნული და სოციალური განთავისუფლების დიად ამოცანას, რომლის განხორციელება მას მხოლოდ სათანადოდ განათლებული და მცოდნე ადამიანების მიერ წარმოედგინა [5,102].

სოციალური თუ ეროვნული? ეს კითხვა ისმებოდა საზოგადოების წინაშე XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან და კამათის საგანიც ხდებოდა: ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში რომელი უნდა ყოფილიყო პრიორიტეტული: სოციალური საკითხების მოგვარება თუ ერის კოლონიური უღლისაგან განთავისუფლება. მართალია, ამ მხრივ ყველას საკუთარი მოსაზრება ჰქონდა, მაგრამ ყველა მათგანი მართალი იყო იმდენად, რამდენადაც სოციალურიც და ეროვნული საკითხების მოგვარებაც საბოლოოდ ქართველი ერის გაძლიერება-წინსვლისთვის იყო აუცილებელი. გოგებაშვილსაც ეს საკითხი ასე ესმოდა.

ეროვნული პრობლემების გადაჭრა მას სოციალური პრობლემების მოგვარების გარეშე ვერ წარმოედგინა. მისი აზრით, ამ მიმართულებას შორის მჭიდრო კავშირია. ამ კავშირს ის ორიგინალურად ასახულებდა გაზეთ „ივერიაში“ 1882 წელს. გაზეთის „შინაურ მიმოხილვაში“ წერდა: „დიად, კარგი რამ გახლავთ ეროვნულის პრინციპის დამყარება ყოველს სფეროში, მაგრამ მარტო ეს არ არის საკმარისი ქვეყნის დაყენებისათვის წარმატებისა და ბედნიერების გზაზე. თუ მომეტებულად არა, ამოდენადვე მაინც საჭიროა ზრუნვა სოციალურს ცვლილებებზედ, ხალხის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზედ... ეკონომიურად აყვავება ქვეყნისა ხდება შეურყეველს ბურჟუად ეროვნული აღორძინებისა. ამ სახით ეს ორი დედაბოძი ხალხის ცხოვრებისა ერთმანეთს მხარს აძლევენ, ხელიხელს არიან გადაბმულნი და მათი დაცალკეება და გაყრა ხეირს არ დააყრის არც ცალკე პირსა და არც საზოგადოებას“ [4, 381].

გოგებაშვილი განიხილავდა ინტელიგენციის დამოკიდებულებას ამ საკითხებისადმი და გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ ჩვენში სოციალურ-ეკონომიკურ საკითხებს ნაკლები ყურადღება ექცეო-

და, რადგან უფრო მტკივნეულად ეროვნული პრობლემა იდგა. „ეროვნული მხარე ჩვენის არსებობისა უფრო ძლიერ გვტკიოდა, გვალონებდა, ვიდრე სოციალური, – ნერდა მოგვიანებით თავისი ცხოვრების განვლილ პერიოდზე. – ... და ნათქვამია, რომ რაც უფრო მეტად სტკივა კაცს, იმაზედ უფრო ხშირად სჩივის, ხშირად ღაღადებსო“.

1905 წელს დაწერილ წერილში – „უდიდესი დღის ვარმები“ – გოგებაშვილი აყენებდა სოციალურ პროგრამას. ნივთიერი უთანასწორობის პირობებში ერის განვითარება შეუძლებლად მიაჩნდა. ის კვლავ იმეორებდა ირლანდიის შესახებ 1881 წელს დაწერილ წერილში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ სახელმწიფოს უნდა გამოესყიდა მამულები, ქარხნები და ფაბრიკები და საკუთრებაში გადაეცა გლეხებისა და მუშებისათვის იმ პირობით, რომ მათ ნელ-ნელა, შეღავათიანი პირობებით გამოესყიდათ ისინი სახელმწიფოსაგან. დიდი განათლებით, მეცნიერული მიღწევების ათვისებით უნდა ამოქმედებინა მრეწველობა, ვაჭრობა, ბანკები, ეს განავითარებდა ქვეყანას, მისცემდა გადარჩენის, წინსვლის საშუალებას. მაშინ, 80-იან წლებში ეს აზრი მაქსიმუმ იყო, დღეს კი მინიმუმად გვეჩვენებო, – მიმართავდა მკითხველს. „მარტო სოციალური ცვლილება არ არის საკმარისი ჩვენი ქვეყნის აყვავებისათვის, ფრიად საჭიროდ მიგვაჩნია აგრეთვე ეროვნული თავისუფლება, ნაციონალიზმი. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ სოციალიზმს ეროვნული პრინციპის გარეშე არ ძალუძს ააღორძინოს ქვეყანა. აგრეთვე უძლურია ნაციონალიზმი უსოციალიზმოდ... ნაციონალიზმი კოლექტიური პიროვნების კოლექტიური თავისუფლებაა, და როგორც კერძო პირი ვერ განვითარდება, ვერ გაიფურჩქნება, თუ მის პიროვნებას და თავისებურებას ფართო გზა არ ექნა გახსნილი, ისე ერი დაიჩაგრება, თუ მის ეროვნებას არ მიენიჭება სრული თავისუფლება, არ მიენიჭება: ეროვნული სამართალი, ეროვნული სკოლა, ეროვნული გამგეობა, ეროვნული თვითმმართველობა. ამიტომ, ვინც გაიძახის: ძირს ავტონომია და გაუმარჯოს მარტო სოციალიზმსო, – აცლის ხალხს კეთილდღეობის ერთს მთვარს ბოძსა და სტოვებს მას მხოლოდ მეორე მთვარი ბოძის ამარა... ჯერ კაცობრიობა არ მოსწრებია იმისთანა მაგალითს, რომ ერს ელაღატებოს ეროვნული გზისათვის, გადასცდენოდეს მას და არ წასულიყოს უკან, არ გადაშენებულყო. ნაციონალიზმი, ხელისხელჩაკიდებული სოციალიზმთან, გახლავთ ორპირი იარაღი, რომელიც ერთი პირითაც უკაფავს ხალხს გზას ბედნიერებისაკენ და მეორე პირითაც“... [5, 50].

ევოლუცია თუ რევოლუცია? XX საუკუნის დასაწყისში, ქვეყანაში რევოლუციური სიტუაციის გამწვავების უამს, ბევრი პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანი დადგა რევოლუციის მხარეზე. მათ სურდათ ხალხს ბრძოლით მიეღო შედეგი: თავისუფლება და მშვიდი მომავლის გარანტია.

გოგებაშვილი, როგორც ჰუმანისტი ადამიანი, იდგა ევოლუციის, განთლების, საზოგადოებრივი ცხოვრების მშვიდობიანი გარდაქმნებისა და რეფორმების გზით ქვეყნის განვითარების მხარეზე. ხალხთა კეთილდღეობის მოპოვებისათვის იაკობი ყოველგვარი რევოლუციის და სისხლისღვრის წინააღმდეგი იყო. იგი იზიარებდა „მსოფლიო ევოლუციის საყოველთაო განვითარების თეორიას“, რომლის მიხედვითაც „მსოფლიო ისტორია წარმოადგენს მსვლელობას მარტივიდან რთულისაკენ, მონობიდან თავისუფლებისა და თანასწორობისაკენ, ბინიერებიდან სათნოებისაკენ, უმეცრებიდან სიბრძნისაკენ, მხეცობიდან ადამიანობისაკენ, ტანჯვიდან ლხენისაკენ, ჯოჯოხეთიდან სამოთხისაკენ. ეს მსვლელობა უსრულიდან სრულისაკენ არის ფრიად ნელი, ხშირად ტორტმანებს, შეფერხდება ხოლმე, ხან ევალსაც აუქცევს, მაგრამ ამასთან ერთად იგი არის შეუპოვარი და მიმართულებას, გზას მას ვერაფერი დააკარგვინებს“ [6, 282].

იგივე აზრს ანვითარებდა სტატიიში – „რაოდენობა და წარმატება ყოველგვარს სასწავლებელში რუსებისა, ქართველებისა და სომხებისა“ (1898 წელი) [7, 170].

გოგებაშვილი იზიარებდა საზოგადოებრივი კლასებისა და წოდებათა თანდათანობით გარდაქმნის იდეასაც. ის წერდა: „ასეთ ყოფაში ჩავარდნილ თავადაზნაურობას დღენი დათვლილი ჰქონია ყველგან და ჩვენშიაც იგი ახლო მომავალში გახდება მსხვერპლი უბრალო ევოლუციისა, ან სიცოცხლეს შეირჩენს იმით, რომ მშრომელი ხალხის თანასწორ და ღირსეულ მოძმედ გარდაიქცევა“ [8, 185].

საინტერესოა სერგეი მესხისა და მისი რედაქტორობით გამოცემული გაზეთ „დროების“ თვალსაზრისი მეცნიერებისა და განათლების საკითხებზე, ამ სფეროს სოციალურ კონტექსტზე. წერილში – „ვისი ბრალია?“ მესხი აკრიტიკებდა იმ რუს სპეციალისტებს, რომლებიც კავკასიის ხალხებს, მათ შორის ქართველებს, უვიც, გაუნათლებელ და უინტერესო ადამიანებად მიიჩნევდნენ. სამეურნეო საზოგადოების ყრილობაზე გამოსულ ორატორებს და, უპირველესად, ამ საზოგადოების თავმჯდომარე რემერტს სერგეი მესხი არაობიექტურობასა და უვიცობაში ადანაშაულებდა და წერდა: „მეცნიერი მეურნეები, პედაგოგები და ექიმები ერთხმად ამტკიცებდნენ, რომ ამ ხალხის უმეცრებისაგან ჩვენს მეცადინეობასა და შრომას

ყოველს ახალ საქმეში უანგარიშო და ძნელად დასამორჩილებელი დაბრკოლება უხვდება წინაო. ამ სიტყვებს ხსენებულნი მეცნიერნი ყოველთვის შემდეგ წინადადებას დასძინებენ: „თუმცა ჩვენ ამისთანა ძნელად შესამუშავებელ ნიადაგზე, ამისთანა უმეცარ ხალხში ვმოქმედებთ, მაგრამ მაინც ბევრი რამ გავაკეთეთო“ [9, 134].

მესხი ეთანხმებოდა იმაში, რომ ბევრი ადამიანი გაუნათლებელი იყო და ეჭვის თვალთ უყურებდა ყოველ ახალ აზრსა და საქმეს, მაგრამ ამის ერთ-ერთ მიზეზად იმასაც თვლიდა, რომ მეცნიერება და განათლება ხალხამდე ვერ მიდიოდა, მათ შორის საერთო ენა ვერ იძებნებოდა. მეცნიერები ისე რთულად საუბროდნენ, რომ ხალხს ამის გაგება და პრაქტიკულად გამოყენება უჭირდა. განსაკუთრებით ეს არაქართველ სწავლულებსა და სხვა ენაზე შექმნილ ნაშრომებს ეხებოდა. ამავე თემის გაგრძელებას წარმოადგენდა სერგეი მესხის პუბლიცისტური კამათი ნიკოლაძესა და ვასილ პეტრიაშვილთან. მესხი მეცნიერებასა და განათლებას ეროვნულ და სოციალურ კონტექსტში განიხილავდა და საჭიროდ თვლიდა ქართველ მეცნიერთა სამშობლოში მოღვაწეობას, ნიკოლაძე კი სამეცნიერო ასპარეზს იმდროინდელ საქართველოში ვერ ხედავდა და ქართველ მეცნიერთა რუსეთში მოღვაწეობას ნორმალურ მოვლენად მიიჩნევდა.

ამ მცირე მაგალითებიდანაც ჩანს თუ რა სერიოზულად უყურებდნენ თერგდალეულები ქვეყნის სოციალური ვითარების გამოსწორებისა და ეკონომიკური წინსვლის საქმეში განათლებისა და მეცნიერების ჩართვას, რა დიდი იყო სამეცნიერო პროგრესისა და საგანმანათლო სფეროს სოციალური კონტექსტი მათ პუბლიცისტურ ნააზრეში.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, თბილისი, 1984.
2. აკაკი წერეთელი, უცნობი პუბლიცისტისკა, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2010.
3. ნიკო ნიკოლაძე, თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1960.
4. იაკობ გოგებაშვილი, თხზულებანი, ტომი II, თბილისი, 1940.
5. გიორგი თავზიშვილი, იაკობ გოგებაშვილი, თბილისი, 1952.
6. ვარლამ ქაჯაია, მარად ცოცხალი მემკვიდრეობა, თბილისი, 1990.
7. იაკობ გოგებაშვილი, თხზულებანი, ტომი III, თბილისი, 1954.
8. იაკობ გოგებაშვილი, თხზულებანი, ტომი IV, თბილისი, 1955.
9. სერგეი მესხი, თხზულებანი, ტ. II, თბილისი, 1963.

Zviad Tkeshelashvili

*Doctor of History, SOS Children's Village
YF2, educator, professor of King Tamar
University of the Georgian Patriarchate*

Tergdaleulebi about the Social Importance of Scientific Progress

Summary

This paper examines Ilia Chavchavadze's, Akaki Tsereteli's, Iakob Gogebashvili's, Niko Nikoladze's and Sergei Meskhi's views on the social aspects of scientific progress, education and cultural advancement. Several of their theoretical standpoints and the influence of their practical heritage on securing a decent future for the Georgian Nation are considered. According to the viewpoint of the 'Tergdaleulebi' the endeavours such as educating people, establishing cultural and educational institutions (schools, theatre houses, printing houses, libraries), publishing magazines and newspapers had social context and served the purpose of peaceful resolution of political and socio-economic problems.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

ერთხელ კიდევ საქართველოს ინტერპარტიული საბჭოს შექმნის დროის დაზუსტებისათვის

ეროვნული სახელმწიფოებრიობის შექმნის საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებულ მნიშვნელობას საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს შექმნის დაზუსტებული ფორმით დადგენის ფაქტი იძენს. აღნიშნულ საკითხთან მიმართებაში, ჩემს მიერ 1998 წელს დაბეჭდილ ნაშრომში – „პოლიტიკური პარტიები და საქართველოს პირველი ეროვნული ყრილობა (1917)“ საარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობით დასაბუთებული ფორმითაა დადგენილი საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს შექმნის დრო და რიცხვი. იქვე გარკვევითაა მითითებული, რომ **ეს პოლიტიკური ორგანო შეიქმნა არა 1917 წლის აპრილის დასაწყისში, არამედ 1917 წლის 25 აგვისტოს**. ეს მტკიცებულება, კიდევ უფრო გამყარებული იქნა ჩემი ავტორობით 2001, 2003, 2006 და 2008 წლებში გამოქვეყნებულ ნიგნებში. იქვე კატეგორიული ფორმით დავსვი საკითხი: ჩემს მიერ დადგენილ ფაქტთან მიმართებაში თუკი ვინმე ეჭვს შეიტანდა, თავისი პოზიციის დასაცავად შესაბამისი საარქივო მასალები წარმოედგინა. ოფიციალურად გაცხადებული ასეთი მოთხოვნის მიუხედავად, ზემოაღნიშნული მტკიცებულების გამაბათილებელი არცერთი სახეობის საარქივო დოკუმენტი ჩემს ოპონენტებს დღემდე არ დაუბეჭდავს. მიუხედავად ამისა, ადრე გამოთქმული ტყუილის პოპულარიზაციას, ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე ისინი დღესაც ჯიუტად აგრძელებენ. მხედველობაში მაქვს მ. ვაჩნაძისა და ვ. გურულის ავტორობით 2014 წელს წიგნად დბეჭდილი „საქართველოს ისტორია XIX-XX საუკუნეები“. ჩემთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით მასში ვკითხულობთ: „თბილისში 1917 წლის აპრილიდან ფუნქციონირებას იწყებს ეროვნული ხელისუფლების ორგანოს ჩანასახი – „საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო“ (თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი)“ (გვ. 161). ხოლო იმავე წიგნის 347-ე გვერდზე, ძირითადი თარიღების ჩამონათვალში აღნიშნული საკით-

ხი შემდეგი ფორმულირებითაა წარმოდგენილი: „1917 წლის აპრილი- შეიქმნა საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო“. ძნელია ეკამათო ისეთ ადამიანებს, რომლებიც პოლიტიკური პარტიების ინტერპარტიულ კრებასა და საკანონმდებლო ორგანოს – „საქართველოს ეროვნულ ინტერპარტიულ საბჭოს“ შორის სხვაობას რომ ვერ აკეთებენ. დასაბუთებული ფორმით დადგენილ ფაქტს, მიზანმიმართულად გვერდს უვლიან და მათი მხრიდან საზოგადოებისადმი შეთავაზებულ ტყუილს სიმართლედ ასალებენ. 17 წლის წინათ ჩემს მიერ გარკვეული საკითხის იგნორირებიდან გამომდინარე, თუ რამდენად მართებულია დღევანდელი მკვახე შეძახილი, თავად მკითხველი დარწმუნდება, როცა ქვემოთ მოტანილ დოკუმენტურ მასალასა და მის ანალიზს გაეცნობა.

თებერვლის რევოლუციის შემდგომ ეტაპზე რუსეთში განვითარებულმა მოვლენებმა, საქართველოში მოქმედი პოლიტიკური პარტიების საერთო პლატფორმის შემუშავებისა და მათი გაერთიანების აუცილებლობა დააყენა დღის წესრიგში. ამ მიმართულებით პირველი ქმედითი ნაბიჯი 1917 წლის აპრილის დასაწყისში გადაიდგა, როცა საქართველოს პოლიტიკური პარტიების ლიდერთა ინიციატივით, ქართული პირველი ინტერპარტიული კრება იქნა მოწვეული. კრებას მხოლოდ სოციალისტ-რევოლუციონერები და ბოლშევიკები არ დასწრებია. როგორც საარქივო მასალებიდანაა ცნობილი, ამ კრების მსვლელობას სოციალ-დემოკრატთა ერთ-ერთი ლიდერი აკ. ჩხენკელი თავმჯდომარეობდა. მიუხედავად იმისა, რომ **კრებამ პოლიტიკურ პარტიათა შორის კონსესუსის მიღწევა შესაძლებლად სცნო, რაიმე კონკრეტული გადაწყვეტილება არ მიუღია. ამიტომ, იგივე საკითხი ქართული მეორე ინტერპარტიული კრების (1917 წლის 16 აპრილი) მსჯელობის საგანი გახდა.** კრების მუშაობაში მონაწილეობდნენ: ეროვნულ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები და სოციალ-დემოკრატები. თავმჯდომარედ ისევ აკ. ჩხენკელი იქნა არჩეული, ხოლო მდივნად პ. საყვარელიძე. იმავე სხდომის სტენოგრაფიული ანგარიშიდან ირკვევა, რომ მთელ რიგ საკითხებთან მიმართებაში პარტიებს შორის მიღწეული შეთანხმებიდან გამომდინარე, პოლიტიკური ორგანოს შექმნის აუცილებლობა მ. მაჩაბელმა კატეგორიული ფორმით დააყენა. აღნიშნულთან დაკავშირებით, იმავე სხდომის საოქმო ჩანაწერებში ვკითხულობთ: „**საჭიროა ეხლავე დაარსდეს რაიმე საერთო ორგანო, ეროვნული კომიტეტი ან საინფორმაციო ბიურო, რომ საჭიროების დროს ვიცოდეთ სად ნავიდეთ**“. მიუხედავად ამისა, საკითხის მოუმზადებლობის გამო, იმვე სხდომაზე შეუძლებელი გახდა პოლიტიკური პარტიების გამაერთიანებელი ორგანოს შექმნა და კონ-

სესუსზე დაფუძნებული პლატფორმის შემუშავება. აღნიშნულის გათვალისწინებიდან გამომდინარე, მისი გადამწყვეტა მესამე ინტერპარტიული კრებისთვის იქნა გადადებული. საარქივო მასალებით დასტურდება, რომ პოლიტიკური პარტიების მესამე ინტერპარტიული კრება 1917 წლის 3 აგვისტოს გაიმართა. წინამორბედი კრებებისაგან განსხვავებით, მისმა მონაწილეებმა დღის წესრიგში მდგომი პრობლემისადმი პრაქტიკული მიდგომის თვალსაზრისით, მეტი პრინციპულობა გამოიჩინეს. პარტიათა შორის კორდინაციის დამყარების, ადგილობრივი საქმეების გაძლოლის და უკეთ მონესრიგების მიზნით, საერთო ეროვნული ცენტრის დაარსებისა და მიღებული დადგენილებების ყველა პოლიტიკური პარტიებისათვის სავალდებულოდ გამოცხადების აუცილებლობა მოითხოვეს. ამ კრების სხდომის სტენოგრაფიულ ანგარიშში დადასტურებული ფაქტებისადმი ყურადღების მიქცევა და მისი ანალიზი, პრინციპულად აყენებს საკითხს: თუკი ინტერპარტიული ორგანო – ინტერპარტიული საბჭოს სახით 1917 წლის აპრილში არსებობდა, მაშინ რა საჭირო იყო 1917 წლის 3 აგვისტოს ინტერპარტიული კრების მიერ მიღებულ დადგენილებაში №2 მუხლით ისეთი ფორმულირების ჩადება, სადაც ხაზგასმითაა მითითებული: „ახლო მომავალში მონვეული იქნას მეორე თათბირი – კრება საერთო ინტერპარტიული ორგანოს დასაარსებლად და მთავარი ორგანიზაციული საკითხების გადასაწყვეტად“. ამ ამონაწერით ამკარად დასტურდება, რომ 1917 წლის 3 აგვისტოსათვის პოლიტიკური პარტიების ბაზაზე შექმნილი ინტერპარტიული ორგანო არ არსებობდა და მის დაფუძნებას ახლო მომავალში მოსანვევად გათვალისწინებულ ინტერპარტიულ კრებაზე გეგმავდნენ. იმავე დოკუმენტის მიხედვით, კრების მიერ მიღებული დადგენილების მესამე მუხლით, პარტიათა შემთანხმებელი ორგანოს სახით არა საერთო ეროვნული ცენტრის, არამედ სახელწოდებით ქართველი ერის ინტერპარტიული საიმფორმაციო ბიუროს შექმნა იქნა მიზანშეწონილად მიჩნეული. ამასთან დაკავშირებით მიღებულ დადგენილებაში ვკითხულობთ: უმჯობესია „დაერქვას საერთო ეროვნულ ცენტრს სახელად ქართველი ერის ინტერპარტიული საიმფორმაციო ბიურო. ამ საეროვნო ინტერპარტიულ ბიუროს დანიშნულება დანვრილებით განხილული იქნეს შემდეგ კრებაზე. საერთოდ კი ინტერპარტიული ბიურო შეთანხმებით გამოდის ქართველი ერის საზოგადო საკითხებში“. 1917 წლის 3 აგვისტოს კრების სტენოგრაფიული ანგარიშის მონაცემების მიხედვით, სახეზე გვაქვს არა საქართველოს ინტერპარტიული საბჭო, არამედ სახელწოდებით – „ინტერპარტიული საიმფორმაციო ბიუროს“ შექმნის იდეა. იგივე დოკუმენტი განსაკუთრებულ ყურადღებას იმითაც იქცევს,

რომ მასში კონკრეტულადაა დასახელებული ის პოლიტიკური პარტიები, რომლებსაც ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროში გაერთიანების უფლება მიეცა. ესენია: სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, სოციალისტ-რევოლუციონერები, ეროვნულ-დემოკრატები და ბოლშევიკები. აღნიშნულ ორგანოში, ზემოთ დასახელებული პოლიტიკური პარტიები თანაბარი რაოდენობის წევრებით უნდა ყოფილიყვნენ წარმოდგენილი. აღნიშნულმა კრებამ იმ პოლიტიკურ პარტიათა რაოდენობა დააფიქსირა, რომლებსაც საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად ერთობლივად უნდა ემოქმედა და ამ მხრივ, თითოეულ მათგანს განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა დააკისრა. მეორე მხრივ, იმავე სხდომაზე პრინციპულად დაისვა საკითხი, რათა ახლადშექმნილი ორგანო – ინტერპარტიული საინფორმაციო ორგანო სრულყოფილებიან ეროვნულ საბჭოდ, ეროვნული მთავრობის ორგანოდ უნდა გამოეცხადებინათ. სურვილისდა მიუხედავად, პოლიტიკურ პარტიათა მოუმზადებლობის გამო, მისი პრაქტიკულად განხორციელება შეუძლებელი გახდა. მითუმეტეს, ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიურო ჯერ კიდევ სამართლებრივად დადასტურებული და გაფორმებული არ იყო. ეს საკითხი, როგორც საარქივო მასალებიდან ირკვევა, მომდევნო კრების მსჯელობისა და გადაწყვეტის საგანი გახდა. რაც შეეხება ეროვნული სახელმწიფოს აღსადგენად ეროვნული საბჭოს როლს, საკანონმდებლო უფლებებით აღჭურვილი ასეთი ორგანოს მნიშვნელობა პოლიტიკური პარტიების ლიდერებს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული, მაგრამ ერთიანი პლატფორმის არარსებობა და პოლიტიკური პარტიების შინაგანი მოუმზადებლობა, ამ საკითხთან მიმართებაში ამკარად იჩენდა თავს. არსებული წინააღმდეგობის დასაძლევად, წინასწარი სამზადისის აუცილებლობა გარდუვალი ხდებოდა. ამ ფაქტორის გათვალისწინებიდან გამომდინარე, მომავალი კრებისათვის აკ. ჩხენკელს შესავალი სიტყვის მომზადება, ხოლო ნ. ჟორდანიასა და აკ. ჩხენკელს, თანამედროვე პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ – ერთობლივი მოხსენების გაკეთება დაევალა.

ჩემს მიერ მოტანილი ფაქტები და მისი ანალიზი საფუძველს მაძლევს განვაცხადო: ის მკვლევრები, რომლებიც ზემოთ ჩამოთვლილი ოთხი პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლების ბაზაზე მონვეული ინტერპარტიული კრების მიერ მიღებული დადგენილებების საფუძველზე შექმნილი პირველი ეროვნული პოლიტიკური ორგანოს – ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს არსებობის უარყოფას ცდილობენ, ამ ქმედებით, საარქივო დოკუმენტების მიზანმიმართულად იგნორირებას ახდენენ და ისტორიის ფალსიფიკაციას

ენვეიან. მათი ეს ქმედება, წინასწარგამიზნულად უნდა ჩაითვალოს, რადგან ამ პოლიტიკური ორგანოს მიერ მიღებულ დადგენილებასთანაა დაკავშირებული მოგვიანებით საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს შექმნა. ამ ფონზე, ოთხი პოლიტიკური პარტიის წარმომადგენლების ბაზაზე **20 კაციანი პოლიტიკური ორგანოს – ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს არსებობის** მიზანმიმართულად „გაქრობის“ მცდელობა, ზოგიერთ ჩემს კოლეგას საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აპრილის დასაწყისში შექმნილად გამოცხადების შესახებ მშრალი განცხადების გაკეთების შესაძლებლობას აძლევს. როცა საკანონმდებლო ორგანოს ჩანასახის დადგენილების იგნორირებას ახდენენ, ან მის „გაბათილებას“ რომელიმე პოლიტიკური მოღვაწის მიერ სიბერეში დაწერილი მემუარული ლიტერატურიდან ამონარიდით ცდილობენ, ეს უბრალოდ, საკანონმდებლო ორგანოს საქმიანობისა და მის მიერ მიღებული სამართლებრივი აქტების მნიშვნელობის სრულფასოვნად ვერგაცნობიერებით და საისტორიო წყაროთა შორის კლასიფიკაციის ვერგაკეთებით არის განპირობებული. კიდევ კარგი, ასეთი ადამიანები შუასაუკუნეების ან ანტიკური ეპოქის ისტორიის საკითხებზე არ მუშაობენ, თორემ, ადვილი წარმოსადგენია იმ ეპოქის ისტორიის ფალსიფიცირებას რა დონეზე მოახდენდნენ.

საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ 1917 წლის 12 აგვისტოს მოწვეული იქნა ქართველი ერის ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს დამფუძნებელი კრება, რომლის მუშაობაში მონაწილეობდნენ: ნ. ჟორდანიას, ს. ჯიბლაძე, ნ. რამიშვილი, ალ. ლომთათიძე, პ. საყვარელიძე, კ. მესხი, ს. კედია, გ. გვაზავა, დ. ვაჩნაძე, გ. ვეშაპელი, გ. რცხილაძე, ა. პაპავა, ა. ჯაჯანაშვილი და მ. საყვარელიძე. კრების თავმჯდომარედ ნ. ჟორდანიას აირჩიეს, ხოლო მდივნად პ. საყვარელიძე. კრების დადგენილებით ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროში ხუთი პოლიტიკური პარტია წარადგინეს. კერძოდ: სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, სოციალისტ-რევოლუციონერები, ეროვნულ-დემოკრატები და ბოლშევიკები. ამ უკანასკნელებმა აღნიშნულ ორგანოში თანამშრომლობაზე უარი განაცხადეს. როგორც მასალების შესწავლიდან ირკვევა, თითოეულ პოლიტიკურ პარტიას ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროში ხუთ-ხუთი წევრი უნდა გაეგზავნა, რომლებიც ბიუროს სრულ შემადგენლობად, ანუ პლენუმად ჩაითვლებოდა. რაც შეეხება ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს აღმასრულებელ ორგანოს – პრეზიდიუმს, ზემოთ ჩამოთვლილი პოლიტიკური პარტიებიდან მასში მხოლოდ თითო წარმომადგენელს ირჩევდნენ. **იმავე კრების დად-**

გენილებით, ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს უფლებამოვალეობა იქნა განსაზღვრული. ამასთან დაკავშირებით დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ქართველი ერის ინტერპარტიული ბიურო დაარსებულია ქართველი ხალხის ყველა პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ-საზოგადოებრივ საჭიროებათა გასაძლელად და დასაკმაყოფილებლად. ერის ყველა მთავარ საჭირობოროტო საკითხებს არკვევს და სწვევს ინტერპარტიული ბიურო. მისი დადგენილებანი სისრულეში მოყავს პრეზიდენტს. ინტერპარტიული ბიუროს და მისი პრეზიდენტის დანვრილებითი ფუნქციები და ხასიათი საბოლოოდ ჩამოყალიბდება და განხორციელდება პარტიულ-პოლიტიკური მუშაობის პროცესში. პრეზიდენტში შეთანხმება სადაო საკითხებში არ შეიძლება ჩაითვალოს ინტერპარტიულ შეთანხმებად. იქ დასმული სადაო საკითხები პრეზიდენტის გადანწყვეტილებით და დასკვნით გადაეცემა პლენუმს განსახილველად, თვით ქართველთა ინტერპარტიულ ბიუროში – პლენუმში – შეთანხმება ნიშნავს საქართველოს ინტერპარტიულ შეთანხმებას. პლენუმის შეთანხმებული დადგენილება ამა თუ იმ საკითხზე ასასრულებელი და სავალოდებულაა. ქართველთა ინტერპარტიული ბიუროს და მის პრეზიდენტს ყავს მუდმივი თავმჯდომარე და მდივანი“. ეს დოკუმენტი იმის დამადასტურებელია, რომ საქართველოს პოლიტიკურმა პარტიებმა, ზეპარტიულობის ინტერესები უკანა პლანზე გადაიტანეს, ერის საჭირობოროტო საკითხების გადასაწყვეტად ერთიანი ძალისხმევის გზა აირჩიეს და კონსესუსს დაფუძნებული პოლიტიკური პლატფორმის შესამუშავებლად მტკიცე ნაბიჯი გადადგეს. მეორე მხრივ, აღნიშნული ამონაწერი აშკარად ადასტურებს, რომ საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სახით, ასეთი ორგანო 1917 წლის 12 აგვისტოსაც არ არსებობდა.

ახლად შექმნილ პოლიტიკურ ორგანოს – ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროს, რამდენადაც ქართველი ერის სამომავლო ინტერესების გადანწყვეტა დააკისრეს, მისი ორგანიზაციული სრულყოფისა და ფუნქციების გაფართოების საკითხი – პოლიტიკურ პარტიათა წინაშე მთელი პრინციპულობით დაისვა. ამის შესახებ საგანგებოდ იმსჯელა ქართველთა ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს პრეზიდენტის 1917 წლის 21 აგვისტოს სხდომამ, რომლის დადგენილებითაც ქართველთა ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროს სახელწოდება შეუცვალეს და საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო უწოდეს, ხოლო ბიუროს პრეზიდენტს აღმასრულებელი კომიტეტი. ამასთან დაკავშირებით დასახელებულ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ქართულ ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროს დაერქვას საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო, ხოლო ბიუროს

პრეზიდენტს აღმასრულებელი კომიტეტი“. იმავე დოკუმენტის მიხედვით, ახლადშექმნილ ორგანოსთან საინფორმაციო, სამხედრო, საშინაო, საგარეო საქმეთა და სხვა სექციები შეიქმნა, რომლებსაც სათავეში პრეზიდენტის წევრები ჩაუყენეს. იმავე კრების დადგენილებით, პრეზიდენტის მუდმივ თავმჯდომარედ აკაკი ჩხენკელი დაამტკიცეს, მის მოადგილედ გიორგი ლასხიშვილი, ხოლო ხაზინადარად კონსტანტინე მესხი. აღნიშნული ფაქტი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ახლადშექმნილმა ორგანომ საკანონმდებლო ფუნქციები შეიძინა. ჩემს მიერ მოტანილი ფაქტები საფუძველს მაძლევს, მთელი პასუხისმგებლობით განვაცხადო, რომ საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს შექმნის დროის განმსაზღვრელად ზოგიერთი ჩემი კოლეგის მიერ გამოცხადებული აპრილის თვე შეცდომას წარმოადგენს. ამის საფუძველს ზემოაღნიშნულ დოკუმენტებთან ერთად, ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს 1917 წლის 21 აგვისტოს სხდომის ოქმი მაძლევს, რომელიც იმავე წლის 25 აგვისტოს ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს სხდომამ დაამტკიცა და მომდხარი ფაქტი სამართლებრივ ჩარჩოში მოაქცია. აქ ერთ ნიუანსს უნდა მივაქციოთ ყურადღება; ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს კრების, ან მისი პრეზიდენტის ყოველი დადგენილება ძალაში მას შემდეგ შედიოდა, როცა მომდევნო კრებაზე, წინა კრების ოქმის ტექსტს მოისმენდნენ და დაამტკიცებდნენ. მართალია 25 აგვისტოს კრება ქართველთა ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს სახელით გაიხსნა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც 21 აგვისტოს დადგენილება იქნა დამტკიცებული, კრებამ ფაქტობრივად ინტერპარტიული საბჭოს სახელწოდება შეიძინა. სწორედ ამიტომ იყო, კრების მდივანმა პ. საყვარელიძემ იმავე სხდომის ოქმზე შემდეგი სახის მინაწერი რომ გააკეთა: „ეს ოქმი დაამტკიცა საქ. ეროვნულმა ინტერპარტიულმა საბჭომ 25 აგვისტოს სხდომაზე – იხ. ს. ე. ი. საბჭოს ოქმი – მდივანი პ. საყვარელიძე“. ისიც ანგარიშგასაწევია, რომ 25 აგვისტოს შემდეგ მოწვეული ყველა კრებების ოქმები – საქართველოს ინტერპარტიული საბჭოს სახელითაა გაფორმებული. ჩემს მიერ მოპოვებული საარქივო მასალების მიხედვით, 1917 წლის აპრილიდან იმავე წლის ნოემბრის ჩათვლით მოწვეული კრებების თანმიმდევრობა და მისი სახელწოდება ასეთ სურათს იძლევა:

1) 1917 წლის აპრილის პირველი რიცხვები – ქართული პირველი ინტერპარტიული კრება (ოქმი არ უწარმოებია)

2) 1917 წლის 16 აპრილი – ქართული მეორე ინტერპარტიული კრების ოქმი;

3) 1917 წლის 3 აგვისტო – ქართველთა მესამე ინტერპარტიული კრების ოქმი;

4) 1917 წლის 12 აგვისტო – ქართველი ერის ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს სხდომის ოქმი № 1;

5) 1917 წლის 20 აგვისტო – ქართველი ერის ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს სხდომის ოქმი № 2;

6) 1917 წლის 25 აგვისტო – ქართველი ერის ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს სხდომის ოქმი № 3;

ქართველთა ინტერპარტიული ბიუროს პრეზიდიუმის სხდომის ოქმების სახელწოდება:

1) 1917 წლის 16 აგვისტო – ქართველთა ინტერპარტიული ბიუროს პრეზიდიუმის სხდომის ოქმი № 1;

2) 1917 წლის 18 აგვისტო – ქართველთა ინტერპარტიული ბიუროს პრეზიდიუმის სხდომის ოქმი № 2;

3) 1917 წლის 21 აგვისტო – ქართველთა ინტერპარტიული ბიუროს პრეზიდიუმის სხდომის ოქმი № 3;

საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს დღიურები:

1) 1917 წლის 28 აგვისტო – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 1 (ოქმი დაკარგულია);

2) 1917 წლის 30 აგვისტო – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 2;

3) 1917 წლის 2 სექტემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 3

4) 1917 წლის 6 სექტემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 4;

5) 1917 წლის 9 სექტემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 5;

6) 1917 წლის 16 ენკენისთვე (სექტემბერი) – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 6;

7) 1917 წლის 23 ენკენისთვე (სექტემბერი) – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 7;

8) 1917 წლის 15 ოქტომბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 8;

9) 1917 წლის 19 ოქტომბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სხდომის დღიური № 9;

ტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

11) 1917 წლის 30 ოქტომბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

12) 1917 წლის 2 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

13) 1917 წლის 3 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

14) 1917 წლის 4 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

15) 1917 წლის 9 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

16) 1917 წლის 12 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის ასხდომის დღიური;

17) 1917 წლის 14 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის ასხდომის დღიური;

18) 1917 წლის 15 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

19) 1917 წლის 16 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

20) 1917 წლის 17 ნოემბერი – საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომის დღიური;

ჩემს მიერ მოტანილი მონაცემების შემდეგ, უფლებას ვიტოვებ, რათა სამეცნიერო ლიტერატურის, „საკითხავი წიგნებისა“ და სკოლის სახელმძღვანელოების იმ ავტორებს, რომლებიც სიჯიუტეს იჩენენ და ზემოაღნიშნული ფაქტების იგნორირებიდან გამომდინარე ქართულ პირველ ინტერპარტიულ კრებას – ინტერპარტიულ საბჭოდ აცხადებენ, შევახსენო: 1) ინტერპარტიული საბჭო, პოლიტი-

კურ პარტიათა გაერთიანებულ კრებაზე არჩეული პოლიტიკური ორგანო იყო და პირველ ინტერპარტიულ კრებასთან მისი იდენტიფიცირება ყოვლად დაუშვებელია; 2) საარქივო მასალებით დადასტურებულია, რომ პოლიტიკურ პარტიათა ინტერპარტიულმა კრებამ მხოლოდ 1917 წლის 12 აგვისტოს აირჩია პირველი პოლიტიკური ორგანო სახელწოდებით – ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიურო; 3) თუკი ინტერპარტიული საბჭო მართლაც აპრილის დასაწყისში შეიქმნა, მაშინ რით ახსნიან, პირველი ქართული პოლიტიკური ორგანოს – ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს სახელწოდებით – 1917 წლის 12 აგვისტოდან 25 აგვისტომდე ოფიციალურად ფუნქციონირების ფაქტს? და იმავე წლის 25 აგვისტოდან (და არა აპრილის დასაწყისიდან) საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სახელწოდებით ჩატარებულ კრებებზე მიღებული დოკუმენტების არსებობას? 4) თუკი საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო 1917 წლის აპრილის დასაწყისში შეიქმნა, ეს ფაქტი რატომ მაშინვე არ გაახმოვანეს და საქართველოს დაბა-ქალაქებში არსებულ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს არ აცნობეს? პასუხი უნდა გაეცეს კითხვას – თუ რამ განაპირობა ასეთი ნაბიჯის მხოლოდ 4 თვის შემდეგ გადადგმა. მხედველობაში მაქვს საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის 1917 წლის 28 აგვისტოს სხდომის დადგენილება – დაუყოვნებლივ ეცნობებინათ პროვინციებში არსებული პოლიტიკური ორგანიზაციებისათვის ამ ორგანოს 1917 წლის 25 აგვისტოს შექმნისა და მისი ქვემდებარე განყოფილებების რეგიონებში დაარსების აუცილებლობა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით დოკუმენტში ვკითხულობთ: „დაუყოვნებლივ უნდა ეცნობოს საქართველოს სხვადასხვა დაბა-ქალაქების პოლიტიკურ ორგანიზაციებს... ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს დაარსება და მისი განყოფილებების... მონყოფის აუცილებლობა ყველა ადგილობრივ ცენტრში. დაჩქარდეს საქ. ეროვ. ინტერპარტ. საბჭოს ოფიციალური გამოსვლა საზოგადოების წინაშე და საერთო დეკლარაციის გამოცხადება“.

ზემოთ მოტანილ ფაქტებზე დაფუძნებით ჩამოთვლილ კითხვებზე, სიჯიუტის გზაზე დამდგარი ზოგიერთი ჩემი კოლეგა სანამ დამაჯერებელ პასუხს არ გასცემს, საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს შექმნის კონკრეტულ დროდ – 1917 წლის 25 აგვისტო უნდა აღიაროს. რაც შეეხება ზემოაღნიშნული ინტერპარტიული საინფორმაციო ბიუროს 1917 წლის 21 აგვისტოს დადგენილების მნიშვნელობას, იგი იმაშიაც მდგომარეობს, რომ მან ახლად შექმნილი ორგანოს – საქართველოს ინტერპარტიული საბჭოს შემადგენლობა ოთხი პოლიტიკური პარტიის ათ-ათი წარმომადგენლით (40 კა-

ცით) განსაზღვრა. საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიულ საბჭოში არჩეული იქნენ: სოციალ-დემოკრატიული პარტიიდან (მენშევიკები – ნ. ჟორდანიას, ა. ჩხენკელი, ნ. რამიშვილი, ალ. ლომთათიძე, ე. გეგეჭკორი, ს. ჯიბლაძე, „ალიონის“ ჯგუფიდან – პ. საყვარელიძე, პ. ქავთარაძე, კ. ქავთარაძე, ნ. ქარცივაძე, ივ. გომართელი, ლ. შენგელაია. სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიიდან – ი. გობეჩია, კ. მესხი, ი. ჩერქეზიშვილი, გ. ნათაძე, ნ. ჩიგოგიძე, მ. გავაშელი, დ. კაჩაური. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიიდან – გ. ლასხიშვილი, დ. უზნაძე, შ. მესხიშვილი, ი. გედევანიშვილი, გ. რცხილაძე, შ. მიქელაძე, ი. ბარათაშვილი, ს. ფირცხელავა, ქრ. რაჭველიშვილი, შ. დადიანი. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიიდან – გ. ყურული, გ. გვაზავა, შ. ამირეჯიბი, დ. ვაჩნაძე, სპ. კელია, ი. მაჭავარიანი, რ. ივანიცკი (ინგილო), გრ. ვეშაპელი, გ. ქიქოძე, შ. ქარუმიძე. რაც შეეხება საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს აღმასრულებელ კომიტეტს, მის შემადგენლობაში შეყვანილი იქნენ: აკ. ჩხენკელი, ნ. ჟორდანიას, გ. ლასხიშვილი, გ. რცხილაძე, გ. გვაზავა, ნ. ქარცივაძე, პ. საყვარელიძე და სხვები. ამ ისტორიულ ფაქტთან დაკავშირებით, ქართულმა სოციალ-დემოკრატიამ თავისი დადებითი პოზიცია გაზეთ „ერთობაში“ 1917 წლის 12 სექტემბერს გამოქვეყნებულ წერილში „ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო“ – ოფიციალურად დაადასტურა. მან ახლად შექმნილ პოლიტიკურ ორგანოს, საქართველოს პოლიტიკურ პარტიათა შემთანხმებლური ცენტრი უწოდა, ხოლო მის ძირითად ამოცანად, ქართველი ხალხის პოლიტიკურ-ეკონომიკური, კულტურულ-საზოგადოებრივი და საერთაშორისო საჭიროებათა საკითხების გაძლოლასთან ერთად, ადგილობრივ ერთა თანხმობის მოგვარების აუცილებლობაც მიიჩნია. იმის გასარკვევად თუ რა ძირითად მიზანს ისახავდა საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო, ამასთან დაკავშირებით ჩემი ყურადღება ორმა საარქივო დოკუმენტმა მიიქცია. პირველ მათგანში, რომელიც ზოგადი ხასიათისაა, ახლად შექმნილი ორგანოს ძირითად მიზნად რევოლუციის, ქართველი ხალხის პოლიტიკურ-ეკონომიკური, კულტურულ-საზოგადოებრივი, ერთა საერთაშორისო თანასწორობისა და თავისუფლების დაცვა იყო მიჩნეული. რაც შეეხება მეორე დოკუმენტს, მას აკ. ჩხენკელი, ნ. ჟორდანიას, ს. მდივანი და შ. ამირეჯიბი აწერდნენ ხელს. იგი მეტ კონკრეტულობას შეიცავდა და მუხლობრივად აყალიბებდა იმ ძირითად მიზნებს, რომლის შესასრულებლად ეს ორგანო უნდა ყოფილიყო მონოდებული. ამასთან დაკავშირებით დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ეროვნული ინტერპარტიული საბჭო მიზნად ისახავს: 1) სახელმწიფოებრივი ძალაუფლების გადასვლა მხოლოდ რევოლუციური დე-

მოკრატიის ხელში; 2) კონტრრევოლუციასთან შედგარი ბრძოლა; 3) რესპუბლიკის აღიარება, დადასტურდება და დაცვა; 4) დამფუძნებელი კრების საჩქაროდ მონევა; 5) ერთა თვითგამორკვევის უფლების აღიარება. თავისუფალ რუსეთში თავისუფალი ერები. ერთა უფლებების აღიარება და მათთან შეთანხმებით მოქმედება. რევოლუციური მთავრობის შეთანხმებით ეროვნული საკითხის საბოლოოდ გადაჭრა დამფუძნებელ კრებაზე; 6) წარმომადგენლობის თანხმობითი და ერთიანი გამოსვლა.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დაბეჯითებით შემძლია განვაცხადო, რომ 4 პოლიტიკური პარტიის (სოციალ-დემოკრატები (მენშევიკები), ეროვნულ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, სოციალისტ-რევოლუციონერები) ბაზაზე 1917 წლის 25 აგვისტოს შექმნილი 40-კაციანი საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს სახით, საქმე გვაქვს ქვეყნის საკანონმდებლო ორგანოს ჩანასახთან. ის ადამიანები რომლებიც ინტერპარტიულ კრებასა და საკანონმდებლო უფლებებით აღჭურვილ პოლიტიკურ ორგანოს შორის განსხვავებას ვერ ახდენენ – მათი პრობლემაა. ამიტომ, საქართველოს ეროვნული ინტერპარტიული საბჭოს შექმნასთან მიმართებაში, ჩემს მიერ ზემოთ მოტანილი უტყუარი მტკიცებულებების შემდეგ, ვისაც რა მოესურვება ისე ილაპარაკოს და წეროს, პირს ვერავის აფუბამ და ქალაქი აიტანს.

Shota Vadachkoria

Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Chief scientist of the Department of Modern and Contemporary History

To Clarify Once Again the Date of Creation of an Inter Party Committee

Summary

With the help of the archive materials it is stated that on the basis of the four acting political parties (Social Democrats (Mensheviks), National Democrats, Social-Federalists, Social-Revolutionists) national inter party committee was created not in the beginning of April, 1917, but in August, 25, the same year. The committee was consisted of 40 members and it obtained legislative functions.

ნუგზარ ზოსიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

გუგული კუკულაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელო-
ბის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დო-
ქტორანტი

„სედაი მილეთელთა“ ბათუმის ოლქში საქმიანობის ზოგიერთი უცნობი დეტალი

სედაი მილეთელთა საქმიანობის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბევრი დაინერა, თუ რა პოლიტიკურ პლატფორმაზე იდგნენ ისინი, რა მრწამსისანი იყვნენ და როგორი იყო მათი დამოკიდებულება ბათუმის ოლქის საქართველოსთან დაბრუნების დროს.

ვიდრე გაგაცნობდეთ ჩვენს ხელთ არსებულ ფრიად საინტერესო და სპეციალისტთა ვინრო წრისათვის ცნობილ, მაგრამ ისტორიის ამ პერიოდით დაინტერესებულ ფართე საზოგადოებისათვის აქამდე უცნობ საარქივო საქმეს – „სედაი მილეთის მასალები“, აღვნიშნავთ, რომ ეს ჩანაწერი 126 გვერდის მოცულობითაა წარმოდგენილი. მისი დედანი ინახება ბათუმის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, ხოლო ჩვენს ხელთ არსებული მასალა, გასული საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს, შუახვევის რაიონში გადმომცეს და წარმოადგენს დედანის ასლს. მასში დაცულია ქ. ნიჟარაძის, მ. ქათამაძის, ს. მანელიშვილისა და ი. ქათამაძის მოგონებები. იგი ჩაუნერია აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის მეცნიერ-მუშაკს ალ. ქათამაძეს 1940 წლის 16 მაისს. მასალა მაღალპროფესიონალური დონითაა ჩაწერილი და შეიცავს 1918-1920 წლების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ამსახველ ბევრ მნიშვნელოვან ცნობას. აღნიშნული საქმე 126 გვერდისგან შედგება. იგი დაწერილია გაკრული ხელით, ზოგიერთი ადგილის ამოკითხვაა ჭირს, თუმცა შესაძლებელია.

ცხადია, როგორც ყველა მოგონებას, მასაც გააჩნია ავტორისეული და მთხრობელთა სუბიექტივიზმის ცალკეული ნაკლოვანებები, ამიტომ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ, ვიდრე ალ. ქათამაძის ამ მოგონებებზე ვისაუბრებთ, მოკლედ განვიხილოთ თუ რა მდგომარეობა იყო იმჟამინდელ სამუსლიმანო საქართველოში – კერძოდ აჭარაში და რას წარმოადგენდა ეს საზოგადოება.

1918 წლის ბოლოს, როდესაც ოსმალეთის საოკუპაციო ნაწილები მთლიანად გავიდნენ აჭარის და სამხრეთ საქართველოს ყველა ტერიტორიიდან, ადგილობრივ ადმინისტრაციულ სოფლებში დარჩნენ მოლა-ხოჯები და მათთან დაკავშირებული უამრავი ადამიანი, რომლებიც ზოგნი საკუთარი ინსტინქტითა და მომავლის იმედით ემზადებოდნენ ამ კუთხის (აჭარის) და საუკეთესო ვარიანტით, მთლიანი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დედა სამშობლოდან კვლავ მოსაკვეთად. ქართული ეროვნული ორიენტაციის დამცველთათვის განსაკუთრებით საშიშ ძალას წარმოადგენდა „სედაი მილეთი“ და მოგვიანებით შექმნილი ე. წ. „ისლამური კავშირი“. ჩვენი განხილვის საგანს წარმოადგენს „სედაი მილეთი“.

მათ შორის, ვინც განსაკუთრებით აქტიურობდა და ანტიქართული საქმიანობით გამოირჩეოდა, სედაი მილეთის პოლიტიკური დაჯგუფება იყო. ამიერკავკასიაში ოსმალეთის ექსპანსიის შედეგად, საკმაოდ გააქტიურდა პანთურქული და პანისლამური სამსახურების საქმიანობა. მუსლიმი მოსახლეობის შეცდომაში შეყვანის მიზნით, არდაჰანის, ყარსის, ართვინის და ბათუმის პროთურქული ორგანიზაციები შეიქმნა. მათ ოსმალეთში დამკვიდრებული პანთურქული მოძრაობის მესვეურები ხელმძღვანელობდნენ. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით აქტიურობდა ოსმალური პარტია „ერთობა და პროგრესი“. სწორედ, მათი ხელშეწყობით საქართველოში კიდევ სამი ორგანიზაცია შეიქმნა. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ყარსის საბჭო. ეს საბჭო, მითითებებს ლებულობდა ოსმალური პარტია „ითთიხადისა“ და აზერბაიჯანელი მუსავატელებისგან. სერვეთ ბეგის ხელმძღვანელობით, ისინი მიზნად ისახავდნენ შეექმნათ ე. წ. „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის ისლამური რესპუბლიკა“. ქართული ჯარების დამაჯერებელმა გამარჯვებამ ყარსის საბჭოს დიდი დარტყმა მიაყენა და 1919 წლის აპრილის შემდეგ, ის ფაქტიურად დაიშალა. მისმა ნაწილმა გადმოინაცვლა ბათუმის ოლქში და სედაი მილეთის საქმიანობაში ჩაება. ბათუმში თურქულ ენოვანი გაზეთის „სედაი მილეთის“ გამოშვება დაიწყო [2].

ბათუმის ოლქში მოქმედი სედაი მილეთის ორგანიზაცია თავისი შემადგენლობით ყარსის დაჯგუფებისგან განსხვავდებოდა. აქ უფრო მეტად თავი მოიყარეს ბაქოს მუსავატურმა და სომხეთის დაშნაკურმა ელემენტებმა. რა თქმა უნდა, საერთო ხელმძღვანელობას ოსმალეთის აგენტურა ეწეოდა. გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“ განმარტებით, აჭარის სედაი მილეთის რაზმს უმთავრესად სომხეთისა და აზერბაიჯანის აგენტები, დენიკინელები, ოსმალ ოფიცრები და მათთან ერთად შეცდომაში შესული ადგილობ-

რივ მუსლიმთა ნაწილი შეადგენდნენ, რომელთაც ემატებოდნენ საქართველოს სხვა კუთხეებიდან გადმოხვენილი საეჭვო წარსულის მქონე პირები, ყაჩაღური ბანდები ვინმე ბაიკოზ-ოღლის მეთაურობით [3]. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ადგილობრივი მუსლიმი სედაი მილეთლები თავიანთ მოქმედებას ხსნიდნენ რელიგიური ფაქტორით. ისლამისა და ღვთის სიყვარულით ასეთი ადამიანები ძალაუვნებურად სედაი მილეთის გავლენის ქვეშ ექცეოდნენ [4, 97]. მათ დიდ ნაწილს წარმოადგენდა ზედა და საშუალო ფენის სოციალური (ბეგები, ალები, მოლები, ხოჯები, ვაჭრები). თუ როდის შეიქმნა ეს პარტია, ამაზე ისტორიკოსთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. აღ. ქათამაძის რესპოდენტთა აზრით, ეს პარტია ინგლისელთა ბატონობის პერიოდში ჩამოყალიბდა [1, 19]. თურქი ისტორიკოსი ს. ესინ დაი თავის წიგნში „ნაციონალური ორგანიზაციები“, „სედაი მილეთის“ შექმნის დროდ 1918 წელს მიიჩნევს [5, 88]. პროფესორი ე. მესხია რეალობასთან ახლოს მიიჩნევს ისტორიკოს ხ. ახვლედიანის მოსაზრებას, რომ ეს ორგანიზაცია თურქთა ექსპანსიის დროს, ქართული ეროვნული ორიენტაციის „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელ კომიტეტთან“ თანადროულად უნდა ჩამოყალიბებულიყო [6, 40; 7, 80]. ჩვენ ვიზიარებთ ზემოაღნიშნულ მოსაზრებას და დამატებით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სედაი მილეთის იდეური ჩამოყალიბება გაცილებით ადრე დაიწყო.

1917 წლის 19-20 ოქტომბერს, ახალციხეში პანთურქისტთა თავყრილობა გაიმართა. თურქი, ქურთი, აზერბაიჯანელი დელეგატების ხმის მიცემით, გამოიტანეს დადგენილება ახალციხის მაზრის თბილისის გუბერნიიდან ჩამოშორებაზე. ეს ქვეყანაში შინაპოლიტიკური განხეთქილების ამკარა მცდელობა იყო [4, 90]. პანთურქისტები ამაზე არ შეჩერდნენ და მიიღეს დადგენილება ახალი სახელმწიფოს შექმნის თაობაზე ყარსის, ბათუმისა, არდაჰანის ოლქებისა და ახალციხე-ახალქალაქის მაზრების დამატებით [8, 7-8]. ქართველთაგან ამ ანტიეროვნულ საქმეში მონაწილეობდნენ ახალციხე-ფოცხოვის ბეგების ერთი ნაწილი სერვეთ ბეგ ათაბეგოვის, ომერ ფაიყისა და ამიერკავკასიის სეიმის წევრ პეპინოვის ხელმძღვანელობით. საბოლოოდ, ცხადია, მათ ვერ მიაღწიეს რაიმე რეალურ შედეგს და ეს საქმიანობა, რომელიც აქედან იღებს სათავეს, თუ არა კიდევ უფრო ადრეული პერიოდიდან, წარმოადგენდა იმ მოსამზადებელ იდეურ ბაზისს, რაზეც მოგვიანებით „სედაი მილეთი“ და მასში შემავალი სხვადასხვა ჯურის მიმართულებები დაეფუძნა.

აღ. ქათამაძის მიერ ჩანერილ მოგონებებში გადმოცემულია ქართველ მუსლიმთა მცირე ნაწილის (სედაი მილეთელთა) ანტიქარ-

თული ქმედებანი. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი არ გამოხატავდნენ ქართული საზოგადოების დიდი ნაწილის პოლიტიკურ მრწამსს. ამ სტატიაში, რამოდენიმე ისეთ დეტალზე გავამახვილებთ ყურადღებას, რომელიც ნაკლებად ცნობილია.

აღნიშნული საქმიდან ირკვევა, რომ ოსმალების აჭარაში შემოსვლის დროს (1918 წლის აპრილში), ქობულეთის სოფლებში სედაი მილეთელებს, ქართული ჯარისათვის, თოფის სროლა აუტეხიათ. სოფელ წყავროკაში ქართული სკოლის კედელზე გაუკრავთ განცხადება, რომ მასწავლებლებს იმ დღესვე დაეტოვებინათ სოფელი, წინააღმდეგ შემთხვევაში სიცოცხლეს გამოასალმებდნენ. საზოგადოების პროგრესული ნაწილი მასწავლებლებს გამოესარჩლა. საგანგებოდ შეიკრიბა ათამდე კაცი (ქ. ნოლაიდელი, ს. რომანაძე, ი. ნულუკიძე, ი. ქათამაძე, ხ. ნოლაიდელი და სხვა) და ეს მასწავლებლები სასწრაფოდ გურიის სოფელ ლიხაურში გადაუყვანიათ [1, 4-6].

ამ მასალიდან ასევე ირკვევა, რომ სოფელ ოჩხამურთან ოსმალური ორიენტაციის ხალხს „ბოგა“ გაუმართავთ. ამ ქმედებას ხელმძღვანელობდა მ. ჯინჭარაძე. მას თან ახლდნენ: წყავროკელი ე. ხახუტაიშვილი, მ. ხახუტაიშვილი, ქ. ვერულიძე (ხოჯა), ი. გოგიტიძე და სხვ. როდესაც დილით ქართული ჯავშნოსანი მატარებელი ბათუმის ოლქში შემოდიოდა, იგი ჩავარდნილა ოჩხამურთან მონყობილ ბოგაში, რომლისთვისაც ცეცხლი გაუხსნიათ სედაი მილეთელთა რაზმებს. ქართულმა ჯარმა სოფელ მუხაესტატემდე მოსვლა მოახერხა. სედაი მილეთელები კი ხალხში იძახდნენ: „ნუ გეშინიათ თურქები მოვლენ მალეო“. მეორე დღეს ფიცხელი ომი გამართულა ქართველებსა და ოსმალებს შორის. ოსმალებს ზარბაზნები და ტყვიამფრქვევები გამოუყენებიათ (ტყვიამფრქვევები ოსმალებს დაუდგამთ დურსუნ გერკელიანის ეზოში). მეორე დღეს ოსმალებს 60 000-იანი დამხმარე რაზმი მოსვლიათ (ჩვენი აზრით, დასახელებული რაოდენობა გაზვიადებულია და რეალობას არ შეესაბამება). ქართველები იძულებული გამხდარან ჩოლოქამდე დაეხიათ. სანამ ბრძოლა დაიწყებოდა ჩოლოქთან ერთ-ერთ სედაი მილეთელს ისკანდერ რომანაძეს დაუტრაბახია, რომ ჩემი ბიძის მოკვლისათვის ორი კაცის მოჭრილ თავს ამოვიტან სახლშიო და ხუთ-ექვს კაცთან ერთად დანით ხელში წასულა ჩოლოქისაკენ. როცა ჩოლოქს მიუახლოვდნენ, იქ ჩასაფრებულმა ქართული ჯარის ნაწილებმა დაუძახეს: „გელ ბურაია!“ (ბურაყა გელ! – თურქულად ნიშნავს: მოდი აქ). ისკანდერს ისინი თურქები გონებია და მისულა მათთან. ქართველებს მოღალატე ისკანდერი და მისი მხლებლები სიცოცხლეს გამოუსალმებიათ [1, 6-7].

1918 წლის აპრილ-მაისში, ჩოლოქთან მდგარ ქართულ ჯართან

ოსმალებმა რამდენიმე ბრძოლა აწარმოეს, მაგრამ უშედეგოდ. მარტო ერთ დღეს ქართველებმა მათ 2500 ჯარისკაცი დაუხოცეს. მიუხედავად ამისა, ოსმალებმა მაინც მოახერხეს ოზურგეთში შესვლა. სამწუხაროდ, სედაი მილეთელთა ერთ ნაწილს ოზურგეთის სოფლების ძარცვა დაუწყია. ერთ დღესაც მათ ოზურგეთიდან „ტაჭკებით ბოჭკები და დიდი ბოთლები“ მოჰქონდათ. ერთი ბოთლი არყით ყოფილა სავსე. უკან დაბრუნებულებს ეს ბოთლი გატეხიათ. სედაი მილეთელი ჯარისკაცები „დაემხვნენ მინაზე და დაქცეული არაყი სულ შესვეს, ალოკეს მინა“. ამის შემხედვარე ოსმალებს უთქვამთ, რომ ესენი გურჯები ყოფილან. გარკვეულმა უთანხმოებამ იჩინა თავი მათ შორის. ამიერიდან, ოსმალები უნდობლობის თვალთ უყურებდნენ სედაი მილეთელებს. ერთ დღესაც სოფელ ლეღვას მცხოვრებს – მამულ სეფერთელაძეს ასკერის მოკვლა დააბრალეს. ბანრით ჩამოიყვანეს და სოფელ წყავროკაში ტყეში ხეზე მიაკრეს. ერთი კვირა დაბმული ყოლიათ თურმე. სედაი მილეთელებიც არ აკლებდნენ ოსმალებს ხელს. მაგალითად, წყავროკელმა არიფ მეღაღღოლს ერთი ოსმალო ასკერი დაუჭერია თავის ბოსტანში, რომელიც ყურძენსა და სიმინდს შეექცეოდა და წარუდგენია იგი სოფლის „უფროსებისათვის“. ამ უკანასკნელებს ასკერისათვის ასი ჯოხის დაკვრა მიუსჯიათ, რომლის შედეგადაც ასკერს იქვე დაუღვია სული. სოფელ ხუცუბნელ მურად სამკაცოლლის თვითონ მოუკლავს ოსმალო ასკერი ყურძენის შეჭმისთვის და შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში ტყისთვის შეუფარებია თავი. ყოველივე ეს იმის მომასწავლებელი იყო, რომ ოსმალებსა და სედაი მილეთელებს შორის ურთიერთობაში ბზარი გაჩნდა.

სწორედ ამ დროს, გააქტიურებულან ქართული საზოგადოების პროგრესული ძალები, რომლის ბირთვისაც წარმოადგენდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმანთავისუფლებელი კომიტეტი“. მათ ოზურგეთის სოფლებიდან ქობულეთში შემოუტანიათ პროკლამაციები, სადაც სააშკარაოზე იყო გამოტანილი ოსმალთა ანტიქართული ქმედებები [1, 7-9].

1920 წლის აპრილის თვეში ინგლისსა და საქართველოს შორის, ბათუმის საკითხის გამო, ვითარება დაიძაბა. ამას დაემატა ისიც, რომ მარტის დასაწყისში ნ. ჟორდანიამ ინგლისელებთან შეთანხმების გარეშე დაიწყო ქართული ჯარების ბათუმის ოლქის მიმართულებით გადასროლა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის ბათუმის ოლქის შემოერთება უმთავრესი ამოცანა იყო. ქართული ჯარი ცდილობდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შესვლას, როგორც ნა-

ტანებ-ქობულეთის, ასევე ახალციხის მხრიდან. ნატანებთან ინგლისელებმა შეაჩერეს იგი, მაგრამ სამხრეთით ქართულმა ჯარმა არტანუჯისა და არტაანის ნაწილის დაკავება მოახერხა. ჯარის ნაწილი ხულოშიც იქნა შეყვანილი. ქართული მოსახლეობა სიხარულით შეხვდა ამ ფაქტს. თუმცა, რამდენადმე განსხვავებულად შეხვდნენ აღნიშნულს „სედაი მილეთელები“. სამწუხაროდ, ისინი ხელს უშლიდნენ ქართულ ჯარს ქობულეთ-ბათუმის მიმართულებით გადაადგილებაში. სოფელ დაგვის მკვიდრ – მამუდ ქათამაძის თქმით, იმის გამო, რომ ქართველთა მხარეს იყო იგი, თანასოფლელები, რომელთა დიდი ნაწილი „სედაი მილეთის“ წევრები იყვნენ აღარ ესალმებოდა მას, გაუჩერეს წისქვილიც. შემდეგ სედაი მილეთელებმა მოინვიეს საერთო კრება და მამუდს უთხრეს ფიცით დაემტკიცებინა, რომ მათ მხარეზე გადავიდოდა. იგივე განმეორდა მეორე დღესაც. ამ დაჟინებულმა მოთხოვნამ, რომელსაც დაემატა მოხუცი დედის ავადმყოფობა, მამუდი აიძულა დაეფიცებინა მათ ერთგულებაზე და გადასულიყო მათ მხარეს.

1920 წლის ივნისში, როცა ქართული ჯარი ქობულეთს მიუახლოვდა, სედაი მილეთელთა ერთი ნაწილი მათთან მივიდა და უთხრეს ბათუმის ოლქში არ შემოსულიყვნენ, მეორე ნაწილი კი ინგლისელებთან მივიდა და მოახსენა მათ ქართველთა მოახლოების ამბავი. ინგლისელებმა ქართველთა ჯარი აიძულეს უკან დაეხია და მუხაესტატეში გამაგრებულიყო.

მუხაესტატესთან თავი მოიყარა სედაი მილეთელთა 500 კაციანმა რაზმმა, რომლის დანახვის შემდეგაც ქართულმა ჯარმა ერთი კილომეტრით უკან დაიხია, რათა თავიდან აეცილებინა ძმათაშორის სისხლისღვრა. როგორც მასალებიდან ირკვევა, სედაი მილეთელთა ამ ჯარს სამხედრო წვრთნებს უტარებდა შუქრი მჟავანაძე. იგი გახლდათ ძველი მუჰაჯირი, რომელიც 1918 წელს ოსმალ ასკერებს შემოჰყვა ქობულეთში და დარჩენილა იქ.

ქართული ჯარი შევიდა მუხაესტატეში, მაგრამ ინგლისელებსა და სედაი მილეთელებთან უთანაბრო ბრძოლების შედეგად, იძულებული გახდა ისევ უკან დაბრუნებულიყო [1, 15-19].

საბოლოოდ კი, საქართველოს ჯარის სარდლობამ სწორი ტაქტიკითა და მანევრით, ბათუმის ოლქში ჯარების შეყვანა მოახერხა.

ამასთან დაკავშირებით ოსმალური ორიენტაციის ქესკინ ზადეს, რომელიც სედაი მილეთელთა ერთ-ერთი ხელმძღვანელი იყო ქობულეთში დიდი კრება მოუწვევია. მას ამ კრებაზე განუცხადებია: „ჩვენ თურქეთი უნდა შემოვიყვნოთ აჭარაში...“ ამის შემდეგ სედაი მილეთელები შეკრებილან მუხაესტატეში, სადაც გადიოდნენ სამხედრო

წვრთნებს, ვინმე მეველედ რომანაძის ხელმძღვანელობით. იგიც ოსმალებს შემოყოლია აჭარაში 1918 წელს და აქ დარჩენილა [1, 20-21].

ჩვენ ხელთ არსებული საქმე ქრონოლოგიურად რამდენადმე არეულია. აქ, საუბარია, აგრეთვე, ოსმალთა აჭარაში შემოსვლაზე, როგორ ჩაენაცვლა მათ ინგლისელები და დენიკინელები. რა პოზიცია ეჭირათ სედაი მილეთელებს. დეტალურადაა საუბარი ქესკინ ზადეს ანტიქართულ ქმედებებზე. ბოლოს კი, საუბარია აჭარის მეჯლისის ჩამოყალიბებაზე და მის მიერ 1919 წლის 31 აგვისტოს მიღებულ ისტორიულ გადაწყვეტილებაზე – „აჭარის საქართველოსთან შეერთების“ შესახებ [1, 114].

აგრეთვე ირკვევა, რომ ამის საწინააღმდეგოდ სედაი მილეთელთა ერთმა ფგუფმა, მთელი აჭარის სოფლებში მოაწყო მორწმუნე ხალხის ფიცის მიღება, რომ ისინი, როგორც მუსლიმანები, ოსმალეთის შემოსვლის მომხრენი იქნებოდნენ და არ უღალატებდნენ მას. ამ საქმეში (ფიცისა და ერთგულების მიღებაში) ჩაერივნ — ხოჯები, მოლები, ალები, ბეგები და ხალხში საქართველოს შემოსვლის საწინააღმდეგო აგიტაციას ეწეოდნენ [1, 114]. შეიძლება ითქვას, რომ რელიგიური მომენტი (აჭარელთა მუსლიმობა), ოსმალთათვის იყო ერთგვარი საფუძველი, რომლის უკანაც იმალებოდა პოლიტიკური ზრახვანი... ხოლო „სედაი მილეთის“ პარტია კი, ოსმალებისთვის მისი აღსრულების ერთ-ერთი იარაღი იყო.

აღნიშნულ საქმეში სხვა საინტერესო ამბებიცაა მოთხრობილი, რომელიც ერთგვარად ავსებს და ამდიდრებს ბათუმის ოლქში 1918-1920 წლებში მიმდინარე მოვლენებს.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. „სედაი მილეთის“ მასალები, ბათუმი, 1940.
2. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, № 223, 1919.
3. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, №375, 1920.
4. ნ. ზოსიძე, პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918-1920 წლებში, ბათუმი, 1995.
5. ს. ესინ დაი, ნაციონალური ორგანიზაციები (თურქულ ენაზე), ერზრუმი, 1991.
6. ხ. ახვლედიანი, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება აჭარაში, ბათუმი, 1971.
7. ე. მესხია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, ბათუმი, 1997.
8. დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, 1919 წელი, სესია I, მე-7 სხდომა.

Nugzar Zosidze
Doctor of History, Shota Rustaveli
Batumi State University

Guguli Kukuladze
Doctoral Student of the Shota
Rustaveli Batumi State University

Some Unknown Details of „Sedai Mileti“ Activities in the Area of Batumi

Much have been written about the activities of „Sedai Mileti“ in Georgian historiography, particularly, what political platform they were on, what they believed and what was their attitude during the return of Batumi district to Georgia.

Before we present the most interesting articles about „Sedai Mileti“, which is well known and available to a narrow circle of specialists, I would like to say that this record is presented on 126 pages. The original is kept in the historical museum of Batumi and the material, which I have, it was given me from Shuakevi district at the end of the last century 90s.

The memories of Q. Nizharadze, M. Katamadze, S. Manelishvili and I. Katamadze were written on it. It was written by A. Katamadze on 16th May of 1940. It consisted of 126 pages and was written by hand. Some of them are difficult to read, but it is possible. The political grouping of „Sedai Mileti“ was the most active and was distinguished with the anti-Georgian activities. The activity of Pan-Turkish and Pan-islamic services intensified as the result of Ottoman expansion in Transcaucasia. The organization of „Sedai Mileti“ in Batumi with its composition differed from Kars grouping. Armenian Dashnakur and Bako Musavatur elements gathered. The Ottoman agents led the general management. The newspaper „Muslim Georgia“ provided an explanation on Adjarian „Sedai Mileti“ squad that it consisted of Armenian and Azerbaijani agents, Denikilens, Ottoman officers and the local Muslims who were deluded, the individuals with a dubious past and the criminal gangs. It should also be noted that local Muslim – „Sedaimiletlebi“ explained their activities with religious factors. Islam and God's love people were influenced by „Sedai Mileti“.

ალექსანდრე მოსიაშვილი

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ
მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული
პროფესორი

ქართველ წევრადელთა მდგომარეობა 1989-1990 წლებში

ქართველი ერის ისტორია სავსეა მტრის შემოსევებით. მომხდური გარდა აოხრება-ანოკებისა კიდევ სხვა მრავალი სახითაც აყენებდა მძლავრ დარტყმებს ქართველთა წინაპრებს. ამ მხრივ აქ მინდა გამოვიყო ერთ-ერთი მათგანი, კერძოდ, ე. წ. სამხედრო ბეგარა. რა უნდა ყოფილიყო სამხედრო ბეგარის მიზეზი ან მიზანი? როგორც ცნობილია, არაერთგზის მომხდარა ისეთი მტრის შემოსევა საქართველოში, რომელთაც არა მხოლოდ საქართველოს დაპყრობა აინტერესებდათ, არამედ მასშტაბური დაპყრობები ამოძრავებდათ. ასეთ შემთხვევაში, რასაკვირველია, მათ სჭირდებოდათ მეომართა რიცხობრივი სიმრავლე. მითუმეტეს, რომ ქართველები ოდითგანვე კარგ მებრძოლებად ითვლებოდნენ. შემდეგ, როდესაც ხდებოდა მათი წაყვანა შორეულ, ხანგრძლივ და მომქანცველ ბრძოლებში, ამით მტერი ერთგვარად თავსაც იზღვევდა, რომ მათ მიერ წარმოებული დაპყრობითი ომების დროს არ დარჩენილიყო საქართველოში ის ძალა, რომელიც თავისუფლებისთვის ბრძოლის ცეცხლს დაანთებდა [1] – ეს ერთი და მეორეც, ამავე დროს ქართველ მეომრებთან ერთად სამხედრო წარმატებებსაც ხშირად აღწევდნენ ხოლმე დამპყრობლები.

ასე ხდებოდა სხვადასხვა ეპოქაში. ასე ხდებოდა რუსეთის იმპერიის პირობებშიც. თვით საქართველოს ეროვნული გმირი ქაიხოსრო (ქაქუცა) ჩოლოყაშვილიც ასე იბრძოდა პირველი მსოფლიო ომის დროს დამპყრობელთა დროშის ქვეშ. არც მეორე მსოფლიო ომის დროს უკითხავს ვინმეს ქართველებისთვის, ჰქონდათ თუ არა გერმანიის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობის მიღების სურვილი.

ქართველი წევრადელები ვერც სხვა მრავალ საომარ კამპანიას გადაურჩნენ ევროპასა თუ აზიაში. ჯერ მარტო რად ლირს 1979 წელს საბჭოთა ჯარების ავღანეთის ტერიტორიაზე შესვლის გახსენება და იქიდან არაერთი გარდაცვლილი ჯარისკაცის ჩამოსვენება, თუ განახევრებული ჯანმრთელობის მქონე მებრძოლების დაბრუნება.

როგორც ცნობილია, 1921 წელს რუსეთის მიერ საქართველოს

მიმართ განხორციელებული ანექსიისა და ოკუპაციის შემდეგ 1922 წლის მიწურულს შეიქმნა ე. წ. საბჭოთა კავშირი, რომლის ხელმძღვანელობამაც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ნელ-ნელა დაიწყო სამხედრო ბაზების მშენებლობა სხვადასხვა გასაბჭოებული რესპუბლიკებისა თუ სოციალისტური ბანაკის ნევრი ქვეყნების ტერიტორიაზე.

სამხედრო ბაზები ძირითადად განთავსდა იმ ქვეყნების ტერიტორიებზე, რომელთაც მართავდნენ კრემლს დაქვემდებარებული მარიონეტული რეჟიმები. ამით დამპყრობელი ძალა თავის თავს ერთგვარად დამშვიდების საშუალებას აძლევდა, რადგანაც იმ ქვეყნების ტერიტორიებზე დისლოცირებული საჯარისო შენაერთები საჭიროების შემთხვევაში უმაღლესი გადაიქცეოდნენ სადამსჯელო ექსპედიციებად. ამასთანავე, ამავე ბაზებიდან ხდებოდა სხვა დანარჩენი, მათთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ტერიტორიების კონტროლიც. ასეთ პირობებში ხდებოდნენ ქართველი წვევამდევლები შუა აზიაში, აღმოსავლეთ ევროპაში, ციმბირში და ა. შ.

ამ ყველაფერს, რასაკვირველია, თავისი სხვა გათვლებიც ჰქონდა. კერძოდ, აქ უნდა მომხდარიყო ქართველების ინტეგრირება სხვა ე. წ. საბჭოთა ხალხებთან. აქ თავისებურად უნდა დაწყებულიყო და დაიწყო კიდევ ერთგვარად ასიმილაციის პროცესი, რადგან სწორედ ჩემ მიერ ნახსენები საბჭოთა არმიის რიგებში სხვადასხვა საბჭოთა რესპუბლიკაში სამსახურის შედეგად არაერთმა ქართველმა ახალგაზრდამ შეირთო უცხოოტომელი (რაც მთავარია „საბჭოთა მოქალაქე“) ქალი ცოლად. საბჭოთა ჯარში სამსახურის პირობებშივე ეუფლებოდნენ ქართველები რუსულ ენას, რომელი ენის გამოყენებითაც მათ უკვე შეეძლოთ მაშინდელი საბჭოთა ქვეყნის ყველა რესპუბლიკაში ჩასვლა და ხალხებთან ურთიერთობა, აქ შეიძლება ყოფილიყო საქმიანი ურთიერთობებიც, მეგობრულიც, დასვენება-გართობა, დანათესავება-დაახლოვება და ა. შ. ამავე დროს იმ შუა აზიურ სიციხე პაპანაქებაში, თუ ციმბირულ ყინვებში მათ ანრთობდნენ საბჭოთა ჯარისკაცებად. ანრთობდნენ იმისთვის, რომ უძლიერესი არმია ჰყოლოდათ და დანარჩენი მსოფლიოსათვის შიშის ზარი დაეცათ; რომ აღარ გასჭირვებოდათ ბრძოლის წარმოება არც ავღანეთის ტერიტორიაზე და არც ფინეთის დასაპყრობად ზამთრის პირობებში, რაც სხვა შემთხვევაში ვეებერთელა მსხვერპლის ფასად უჯდებოდათ.

უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც, კერძოდ, საბჭოთა სამხედრო ბაზებზე კონფლიქტებიც ხშირად ხდებოდა, მათ შორის ეროვნულ ნიადაგზეც, მაგრამ სამხედრო ხელმძღვანელობა მაინც ახერხებდა სიტუაციის კონტროლს. კონფლიქტების მიზეზი ხშირად ხდებოდა ერთი საგულისხმო გარემოება – საბჭოთა არმიაში ხომ რუსებთან ერთად

მსახურობდნენ მოდერნიზებული იმპერიის შემადგენლობაში მოქცეული განვითარების სრულიად სხვადასხვა საფეხურზე მდგომი ხალხების შვილები, რომელთაგანაც ხშირ შემთხვევაში დაბალი კულტურის გამოვლინება მეტად გამაღიზიანებელი იყო ბუნებით ამაყი ქართველებისთვის. გათვლაც ერთგვარად ამ საკითხზე იყო გაკეთებული. რომ ზუსტად აქ მომხდარიყო მათი დაახლოვება-ინტეგრირება და ერთიან ძლიერ საბჭოთა ადამიანებად ჩამოყალიბება. 18-20 წელი ადამიანის ცხოვრებაში ის ასაკია, როდესაც გონებაც აბსოლუტურად სალი აქვს, აქვს კარგი ათვისების უნარიც და ადვილადაც შეიძლება სხვისი გავლენის ქვეშ მოქცეს ამავე დროს. მით უმეტეს იმ დროს, როცა ის ორი წლის მანძილზე დამპყრობლის სამხედრო რეჟიმის ზენოლის ქვეშ იმყოფება. ასეთ ჯარისკაცებს ზოგიერთ შემთხვევაში საკუთარი ხალხის წინააღმდეგაც კი იყენებდნენ.

მაგრამ მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს და 90-იანი წლების დასაწყისში მდგომარეობა შეიცვალა. ე. წ. საბჭოთა კავშირში გამოცხადებულმა სიჩყვის თავისუფლებამ ქართველ ხალხს პროტესტის ხმამაღლა გამოთქმის საშუალებაც მისცა. 1989 წლის აპრილის თბილისის ტრაგიკული მოვლენების შემდეგ საბჭოთა სამხედრო ბაზებზეც მდგომარეობა გართულდა. გახშირდა კონფლიქტები ქართველ და არაქართველ (ძირითადად ეროვნებით რუს) სამხედროებს შორის. რის შედეგადაც ათეულობით ქართველი ახალგაზრდის ნანამები გვამი იქნა გადმოსვენებული სამშობლოში. ამ მდგომარეობამ, რასაკვირველია, ქართველი ხალხის აღშფოთება გამოიწვია. 1989 წლის 26 მაისის ღამიდან თბილისში უკვე დაიწყო ქართველ წვევამდელთა საპროტესტო აქცია ქართული პოლიტიკური პარტიების ინიციატივით და მხარდაჭერით. აქციიდანვე მაშინდელი სკკპ ცკ მდივნის, სსრკ უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარის მიხეილ გორბაჩოვის სახელზე გაგზავნილ იქნა მიმართვა, რომელშიც ეწერა : „ჩვენ, 1989 წლის 26 მაისის სახალხო მანიფესტაციის მონაწილენი, ვაცხადებთ, რომ საქართველოს დედაქალაქში დატრიალებული აპრილის ტრაგედიის შემდეგ ძალზე გამწვავდა ერთაშორისი ურთიერთობანი საქართველოს სსრ საზღვრებს გარეთ მყოფ სამხედრო ნაწილებში, გახშირდა ეროვნულ ნიადაგზე ჯარისკაცთა დისკრიმინაციის შემთხვევები, არის მსხვერპლიც.

ვითვალისწინებთ რა ამ გარემოებებს, წვევამდელთა, მათი მშობლებისა და რესპუბლიკის საზოგადეობის დაჟინებითი მოთხოვნით, გთხოვთ, რომ საქართველთველოს წვევამდელებს მიეცეთ საშუალება – სამხედრო სამსახური მოიხადონ საქართველოს სსრ-ს ფარგლებში“ [2].

ამ მოთხოვნის მიუხედავად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ჩაბმულ ქართულ პოლიტიკურ პარტიებს შორის არსებობდა თავისებური აზრთა სხვადასხვაობა. ნაწილი პირდაპირ აყენებდა საქართველოს სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღდგენის მოთხოვნას და შესაბამისად, ისინი მიზანშეწონილად თვლიდნენ საბჭოთა არმიის რიგებში თუნდაც საქართველოს ტერიტორიაზე დისლოცირებულ საბჭოთა სამხედრო შენაერთებში ქართველი წევრადღებების განწვევას, მათ მიაჩნდათ, რომ მხოლოდ დამოუკიდებელი საქართველოს პირობებში უნდა ჩამოყალიბებულყო რეგულარული ქართული ჯარი და სწორედ იქ უნდა ემსახურათ ქართველ ახალგაზრდებს.

საინტერესოა, 1990 წლის 15 მაისს ცხუმ-აფხაზეთის ეროვნული კომიტეტის მიერ ჩატარებული მიტინგის რეზოლუცია (ც. მიტინგზე დადგა შემდეგი მოთხოვნები: „1. დაუყონებლივ შეწყდეს 1949 წლის 12 აგვისტოს უენევის კონვენციის უხეში დარღვევა კრემლის მარიონეტი საქართველოს ე. წ. მთავრობისა და ე. წ. სსრკ სამხედრო კომისარიატის მიერ; 2. ე. წ საქართველოს სსრ უზენაესმა საბჭომ, როგორც უშუალო შედეგმა წითელი ჯარების მიერ განხორციელებული სამხედრო ინტერვენციისა და ანექსიის შედეგად შექმნილმა საოკუპაციო ხელისუფლების ორგანომ, გამოაცხადოს თვითლიკვიდაცია; 3. საოკუპაციო საბჭოთა ჯარებმა დატოვონ საქართველოს ტერიტორია; 4. საქართველოსა და საბჭოთა იმპერიის ურთიერთობის ერთადერთ საფუძვლად აღიარებულ იქნას რსფსრ და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის 1920 წლის 7 მაისს დადებული ხელშეკრულება. 5. აღსდგეს საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა“ [3].

ულტიმატუმი გაიგზავნა ე. წ. აფხაზეთის ასსრ სამხედრო კომისრის პოლკოვნიკ ჭკადუას სახელზე, ცხუმ-აფხაზეთის ეროვნული კომიტეტის მიერ. სადაც, ასევე, ითხოვდნენ სამხედრო განწვევის განხორციელების შეწყვეტას საბჭოთა სამხედრო არმიის რიგებში. ითხოვდნენ იმასაც, რომ არსებულ სამხედრო კომისარიატს მოეხდინა თვითლიკვიდაცია, ან დისლოცირებისათვის შეერჩია ტერიტორია რსფსრ-ს ტერიტორიაზე. ცხუმ-აფხაზეთის ეროვნული კომიტეტი მხოლოდ 26 მაისამდე აძლევდა ვადას, წინააღმდეგ შემთხვევაში პერმანენტული საპროტესტო აქციების სერიის განხორციელებით იმუქრებოდა [4].

ასეთ ვითარებაში ქართული საზოგადოება ერთგვარად დაბნეული ჩანდა. მათთვის გასაგები იყო ქვეყანაში არსებული მდგომარეობა და იქ მიმდინარე პროცესები. რასაკვირველია, სურვილიც დიდი

იყო იმის, რომ მათ შვილებს თუ ოჯახის წევრებს ემსახურათ საქართველოში, მაგრამ უჭირდათ გაგება იმისა, თუ სად იყო გარანტია იმისა, რომ თუ წვევამდელი არ გამოცხადდებოდა შესაბამისი უწყების საფუძველზე არსებულ სამხედრო კომისარიატში, რით აიცილებდა ის თავიდან ე. წ. დეზერტირობის მუხლით გასამართლებას საბჭოთა კანონმდებლობის მიხედვით. ამიტომ, ნაწილი წვევამდელებისა მაინც მიდიოდა საბჭოთა არმიის რიგებში სამსახურისათვის, ნაწილი კი – უერთდებოდა ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიერ ორგანიზებულ საპროტესტო აქციებს და სწორედ ამ ხალხის გარემოცვაში გრძნობდა თავს დაცულად.

როგორც ცნობილია, 1990 წლის 28 ოქტომბერს საქართველოში ჩატარებულმა პირველმა მრავალპარტიულმა არჩევნებმა არსებული კომუნისტური რეჟიმი ეროვნული ხელისუფლებით ჩაანაცვლა. ახალმა მთავრობამ მიიღო შესაბამისი კანონი სავალდებულო სამხედრო სამსახურის შესახებ, რომელშიც ეწერა: „შეჩერებულ იქნას საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე სავალდებულო სამხედრო სამსახურის შესახებ სსრ კავშირის კანონის მოქმედება. საქართველოში მცხოვრები ახალგაზრდები აღარ გაიწვიონ საბჭოთა არმიის რიგებში“ [5].

მას შემდეგ დაიწყო და ჩამოყალიბდა ქართული შეიარაღებული ძალები, რომელში სამსახურიც თითოეული ქართველი წვევამდელისთვის საამაყო და საპატიო საქმეა..... და დღეს, ქართული შეიარაღებული ძალები აღჭურვილი და განვრთნილია NATO-ს საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისად. მისი პირდაპირი დანიშნულებაა ქვეყნის საზღვრების დაცვა და ამავე დროს ქართული სამხედრო შენაერთები მონაწილეობენ საერთაშორისო სამშვიდობო სამხედრო მისიებშიც.

ამგვარად, მე-20 საუკუნის 80-90-იანი წლების მიჯნაზე ქართველ წვევამდელთა არსებული მდგომარეობა შეცვლას მოითხოვდა. საბჭოთა სამხედრო ბაზებზე არსებული მდგომარეობა თანდათან გაუსაძლისი ხდებოდა. რუსეთის იმპერიული ძალები მაქსიმალურად ცდილობდნენ ქართველი ხალხის გაღიზიანებას და მოთმინებიდან გამოყვანას, რითიც სურდათ კონფლიქტის სხვადასხვა კერების გაჩენა. მიუხედავად ამისა, ქართველმა ხალხმა გამოიჩინა კეთილგონიერება და მიიღო შესაბამისად ისეთი გადაწყვეტილებები, რომელთა მეშვეობითაც აღარ მიეცა დამპყრობელ ძალას ახალი კონფლიქტების გამოწვევის საშუალება, რომლითაც ის შეძლებდა საქართველოს დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვის დროებით შეფერხებას ან სამუდამოდ შეჩერებას.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბილისი, 1973.
2. გაზეთი „ქართული ქრონიკა“, 30, V. 1989.
3. გაზეთი „სამრეკლო“, №4(6), 1990.
4. საქართველოს უახლესი ისტორიის დოკუმენტური მასალები, ტ. 1, თბილისი, 2011.
5. გაზეთი „ახალგაზრდა ივერიელი“, 17 ნოემბერი 1990.

Aleksandre Mosiashvili

Associate Proffesor at the Faculty of Humanities of Iakob Gogebashvili Telavi State University

Conditions of Georgian Selectees in 1989-90's

Summary

After tragical events of Tbilisi at April 1989 conditions of Georgian selectees and militaries complicated. On the military bases of the Soviet army, started discrimination, punishment, humiliation of Georgian militaries. The reason of that was victims in tens. After 9 April's night when Soviet government barbarously killed peaceful protesters and hunger strikes, their only thought was how to provoke Georgian people. At that time Georgian national liberation movement did his best. In Georgia was widely spread protest movement which slowed call up process of Georgian selectees in Soviet army. Soon after the first multiparty elections at 28 October 1990, national government wholly changed call up process accordingly Georgian people's interests. They started to form armed forces, that helped to solve problems and formed perfect democratic country.

მზია ტყავაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

**რუსეთის სამხრეთის ლაშქრობა (1722)
და საქართველო**

რუსეთის აქტიური პოლიტიკა კასპიისპირეთში XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება და უკავშირდება 1556 წელს ივანე მრისხანის მიერ ასტრახანის სახანოს დაპყრობას, რაც მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო რუსეთის, კავკასიის, მცირე თუ შუა აზიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაში.

უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული პუნქტის – ასტრახანის – შეერთებით მოსკოვის სამთავრომ გასასვლელი მოიპოვა კასპიის ზღვაზე, რამაც მას ამ რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებში ჩარევის შესაძლებლობა მისცა.

სამხრეთით ტერიტორიული გაფართოვებისთვის ხელსაყრელი ვითარება რუსეთს 1578-1590 წლების ოსმალეთ-სპარსეთის ომის დროს დაუდგა. ამ დროს კავკასიელ მფლობელებთან დიპლომატიური მოლაპარაკებებით რუსეთმა ჩრდილო კავკასიაში, კერძოდ კი, სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილზე – მდინარე თერგის კასპიის ზღვასთან შესართავთან რუსული ციხე-ქალაქ ტერკი ააშენა (1589 წელს) [7, 143; 12, 14, 20, 38, 57]. ამ ღონისძიებით მან კონტროლის ქვეშ მოაქცია ჩრდილო კავკასიაზე გამავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზა და ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის სახანოები, რითაც მათზე ოსმალეთის პოლიტიკური გავლენა შეასუსტა.

რუსეთს შორსმიმავალი გეგმებიც ჰქონდა, რაც დარუბანდის გასასვლელს უკავშირდებოდა. გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფმა სპარსეთის შაჰმა ხუდაბენდემ 1586 წელს, ოსმალების წინააღმდეგ სამხედრო დახმარების სანაცვლოდ, რუსეთს დარუბანდის, შემახასა და ბაქოს დათმობა აღუთქვა [12, 42; 11, 49, 51]. რუსეთის ქვეშევრდომებმა სპარსელებთან ერთად დარუბანდთან მართლაც იბრძოლეს, თუმცა წარუმატებლად.

1590 წელს, სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის ქ. სტამბოლში დადებული ზავის მიხედვით, მთელი კავკასია და მათ შორის დარუბანდიც ოსმალების ხელში გადავიდა, რის შემდეგაც რუსმა ელჩებმა აქტიური მოქმედება დაიწყეს აბას I-ისგან ხუდაბენდეს დანაპირებზე – დარუბანდის რუსეთისთვის გადაცემაზე – წერილობითი თანხმობის მისაღებად, თუმცა უშედეგოდ. ახალი შაჰი მათ პასუხობდა, რომ ის რუსეთს დარუბანდთან ერთად ბაქოსა და გილიანსაც დაუთმობდა, თუკი რუსული ჯარი დარუბანდს ოსმალებისგან გაანთავისუფლებდა [11, 51; 12, 564].

XVI საუკუნის 80-იან წლებში დაიწყო რუსეთისა და კახეთის სამეფოს ინტენსიური დიპლომატიური ურთიერთობები. კახეთის პოლიტიკურ წრეებში ფიქრობდნენ, რომ სწორედ რუსეთი იყო ის ძალა, რომელსაც აღმოსავლეთ საქართველოსთვის დილემად ქცეული დალესტინის საკითხის მოგვარება შეეძლო. ქართული მხარისთვის და საერთოდ, მართლმადიდებლური სამყაროსთვის, გაიზარდა მოსკოვის სამთავროს რელიგიური დატვირთვაც, რომელიც ოსმალების ბატონობისგან თავისუფალი ერთადერთი ქრისტიანული ქვეყანა იყო ამ პერიოდში. კახეთის მეფისთვის უმნიშვნელოვანეს საკითხს წარმოადგენდა ჯარის ცეცხლსასროლი იარაღით შეიარაღება და ზარბაზნის ხელოსნების კახეთში გამოგზავნა, რასაც გამუდმებით ითხოვდა მოსკოვის მეფისგან [12, 240].

სპარსეთის ტახტზე ასული უძლიერესი მმართველის შაჰ-აბას I-ის (1587-1626) დროს ქვეყანამ დაკარგული ტერიტორიები დაიბრუნა, რუსეთი კი ამ რეგიონში პასიურ როლს დასჯერდა და პოლიტიკურ პროცესებში ჩარევა შესაფერისი დროისთვის გადადო.

XVIII საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში აღმოსავლეთ კავკასიის საკითხმა რუსეთის პოლიტიკურ გეგმებში კვლავ დაიკავა მნიშვნელოვანი ადგილი, რაც სპარსეთის დასუსტების გამო მისი ტერიტორიების შესაძლო დაშლა-გადანაწილებას უკავშირდებოდა.

XVIII საუკუნის დასაწყისიდან სპარსეთის მდგომარეობის უკიდურესობამდე გართულება ერთის მხრივ, ავღანელთა აჯანყებებით, მეორეს მხრივ, სპარსეთის ჩრდილოეთ პროვინციებზე დალესტინელთა ბოლომოულებელი თავდასხმებით იყო გამოწვეული.

ავღანელების ბრძოლა სპარსეთის წინააღმდეგ XVIII საუკუნის 20-იან წლებში თვისობრივად ახალ ეტაპზე გადავიდა. თუ აქამდე ავღანელები სეფიანთა ბატონობისაგან საკუთარი ქვეყნის განთავისუფლებისთვის იბრძოდნენ, ახლა ისინი სპარსეთის ტერიტორიის ხელში ჩაგდებას ისახავდნენ მიზნად. ავღანელებმა 1722 წლის 8 მარტს ისპაჰანიდან 25 კილომეტრის მოშორებით სოფელ გიულნა-

ბადთან გაანადგურეს სპარსელთა არმია და ალყა შემოარტყეს ის-
პაჰანს [3, 64-65].

XVIII საუკუნის დასაწყისში ურთულეს მდგომარეობაში მყოფი სპარსეთი აჯანყებულ ავღანელებს ქართველთა ხელით ებრძოდა. ამ კარგად გათვლილი და ვერაგი გეგმით შაჰის კარი რამდენიმე საქ-
მეს ერთდროულად აგვარებდა: ასუსტებდა როგორც ავღანელთა, ისე ქართველთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას და ფაქტიურად უზრუნველყოფდა ქართლ-კახეთის სპარსეთისადმი მორჩილებას. ქვეყანა, რომლის მეფე, წარჩინებულთა უმეტესობა და საუკეთესო მეომრები სპარსეთის შაჰის მძევლები იყვნენ და სამშობლოსგან მოშორებით, ავღანელებთან დაუსრულებელ ბრძო-
ლაში იყვნენ ჩაბმულნი, რა თქმა უნდა, სეპარატიზმზე არც იფიქ-
რებდა და სპარსეთის მეფის ნების უსიტყვო შემსრულებელი ხდე-
ბოდა. ავღანეთში ქართველების ყოფნა უარყოფითად აისახებოდა საქართველოს სამხედრო პოტენციალზეც, რადგანაც ავღანელებს უპირისპირდებოდნენ ყველაზე ბრძოლისუნარიანი და გამორჩეული ქართველი მეომრები,

ავღანელებთან ბრძოლას შეენიღნენ ქართლის მეფეები: გიორ-
გი XI (1703-1709), ქაიხოსრო (1709-1711) და უსახელო ქართველ მე-
ომართა მთელი თაობები.

ამავე პერიოდში ამიერკავკასიისა და სპარსეთის ჩრდილოეთი პროვინციების მთელ რიგ დასახლებულ პუნქტებში დაღესტნელთა მარბიელი რაზმები იყვნენ „ჩამსხდრები“ და სისტემატიურად არბევ-
დნენ მოსახლეობას. დაღესტნელთა მიერ არჩეული ბრძოლის ტაქ-
ტიკის გამო, მათთან ბრძოლა დიდ სირთულეებს უკავშირდებოდა. „ლეკიანობა“ უმძიმესი ტრაგედია იყო სპარსეთისთვის, რომელიც „არყევდა მის ძლიერებას და სცემდა შაჰის ავტორიტეტს“ [3, 62]. ლეკთა საკითხის მოგვარებაში ქართველთა და სპარსელთა ინტერე-
სები ერთმანეთს ემთხვეოდა.

ავღანელთა მსგავსად დაღესტნის საკითხის მოგვარებასაც სპარსეთის სახელმწიფო ქართველთა მეშვეობით ცდილობდა. პირ-
ველისგან განსხვავებით, სადაც ქართველ-ავღანთა დაპირისპირების ინსპირატორი სპარსეთი იყო (რადგანაც ქართველებსა და ავღანე-
ლებს არაფერი ჰქონდათ გასაყოფი), მეორე შემთხვევას უშუალო კავშირი ჰქონდა ქართულ სახელმწიფოსთან, რომლის ძირძველი კუთხე – ჭარ-ბელაქანი – ავარ-ნახურელებს ჰქონდათ მიტაცებული და დაღესტნელთა თავდასხმების პლაცდარმად იყო ქცეული. აღმო-
სავლეთ საქართველოს მესვეურები არაერთხელ შეეცადნენ დაკარ-
გულის დაბრუნებას [10, 263], თუმცა, კახეთში ჩამოსახლებული და-

დესტინელების მცირერიცხოვნობის მიუხედავად, ქართველების ყველა ცდა მარცხით დამთავრდა, რადგანაც ავარულ-ნახურელთა მიერ დაკავებულ ტერიტორიას მთელი დაღესტანი იცავდა და საჭიროების შემთხვევაში ქარ-ბელაქნელთა რიგები განუზომლად იზრდებოდა. დაღესტნელები, რომლებიც თავიანთ სამშობლოში სამკვდროსასიცოცხლოდ იყვნენ ერთმანეთთან გადაკიდებულნი, ქარ-ბელაქნის საკითხში ერთიანდებოდნენ და სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე იცავდნენ ქართველების დაუდევრობით ხელში ჩაგდებულ მონაპოვარს – ამიერკავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის მდიდარ პროვინციებზე თავდასხმის საუკეთესო პლაცდარმს, ერთგვარ შუალედურ რგოლს, თავშესაფარს, სადაც სამშობლოდან საძარცვავად მომავალნი თუ უკან, საკუთარ მიწა-წყალზე ნაძარცვით დატვირთულნი, რთული და მომქანცველი გზის თუ ბრძოლის შემდეგ ისვენებდნენ და ძალას იკრებდნენ. ეს ტერიტორია მათთვის ბარში გამოზამთრების შესაძლებლობაც იყო, რაც ზამთრის პერიოდში თავდასხმებსაც ნიშნავდა. ეს კი ამძიმებდა ამიერკავკასიის მოსახლეობის მდგომარეობას.

1716 წელს ქართლის მეფედ (გურჯისტანის ვალად) დამტკიცებული ვახტანგ VI, შაჰმა ტრადიციისამებრ ჯერ ავღანელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გაგზავნა, შემდგომ კი, 1719 წელს, ავღანეთში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიწელების შემდეგ, სავარაუდოდ, დაღესტნელთა საკითხის მოსაგვარებლად, ქართლში დააბრუნა. ვახტანგ VI კახეთის მეფე დავით იმამ-ყული ხანთან (1703-1722) კავშირში შეეცადა დაღესტნელთა თავდასხმების აღკვეთას. 1720 წელს ვახტანგმა ქარ-ბელაქნის დასამორჩილებლად კახეთში გაგზავნა საბარათიანოს ლაშქარი ერასტი ყაფლანიშვილის (ორბელიანის) მეთაურობით, თუმცა კახეთის მეფემ ვერ გაბედა ქარ-ბელაქანზე თავდასხმა. როგორც ჩანს, იგი ხელსაყრელ მომენტს ელოდა ლეკებზე იერიშისთვის, თუმცა არ იყო რა დარწმუნებული ქართველთა გამარჯვებაში, სიფრთხილე გამოიჩინა და ქარ-ბელაქნის საკითხის მოგვარება მომავლისთვის გადადო. სამი თვის ლოდინის შემდეგ ქართლის ჯარმა კახეთი უბრძოლველად დატოვა [8, 410]. ქართველი პოლიტიკოსებისთვის აშკარა იყო, რომ ყოველი დამარცხება დაღესტნელთა გამარჯვებას და გაძლიერებას ნიშნავდა, რაც ქარ-ბელაქნის დაბრუნებას სულ უფრო აძნელებდა.

1720 წლის ზამთარში ლეკების წინააღმდეგ უკვე სპარსეთის შაჰმა გაგზავნა შირვანის ბეგლარბეგი. კახთა მეფე საქმეში არც ამჯერად გაერია. ცხადია, ის გამარჯვებაში დარწმუნებული არ იყო და შიშობდა, დამარცხება შაჰს მისთვის არ დაებრალეზინა. ქარელე-

ბი სპარსელებს თავს დაესხნენ და მთელი ჯარი ამოწყვიტეს. მოკლეს ბეგლარბეგიც [3, 63; 8, 410]. ეს მიანიშნებს იმას, რომ ქართლ-კახეთის პოლიტიკური წრეები რეალურად აფასებდნენ არსებულ ვითარებას – მათთვის ჭარ-ბელაქანი საკმაოდ სახიფათო მეზობელი იყო და მისი დამარცხება ადვილ საქმეს არ წარმოადგენდა.

1721 წელს ვახტანგ VI სპარსეთის შაჰის მიერ ოფიციალურად იქნა დანიშნული სამხრეთ აზერბეიჯანის სპასალარად. შაჰმა ვახტანგს ჭარზე ლაშქრობა დაავალა. ვახტანგი დიდი ლაშქრით გაემართა განჯის სახანოსკენ, სადაც ადგილობრივი სუნიტი მოსახლეობის ხელშეწყობით ლეკთა მრავალრიცხოვანი რაზმები იყო განლაგებული. „ქართველებმა შეუტიეს მტერს ზეგამში, შამქორში, ბარდაში, ჭარში და თითქმის ყველგან სასტიკად დაამარცხეს ისინი. შეშინებულმა ლეკებმა აზერბეიჯანული პროვინციებიდან უკან დაიხიეს და ჭარ-ბელაქანში განლაგდნენ. მათ ვახტანგსა და სპარსეთის შაჰს მორჩილება აღუთქვეს. ქართველ მეფეს გადწყვეტილი ჰქონდა არა მარტო გაერეკა მოთარეშე რაზმები, არამედ აღეკვეთა თარეშის შესაძლებლობა და ჭარ-ბელაქანი (თავდამსხმელთა მთავარი პლაცდარმი) დაეპყრო. ვახტანგს ამ საქმეში მხარს უჭერდნენ და ეხმარებოდნენ სომეხი მეომრები [8, 411-412]. დაღესტნელთა თარეშის აღკვეთას სპარსეთისთვისაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, თუმცა შაჰის კარზე ეშინოდათ ქართლ-კახეთის გაძლიერების, რაც, მათი აზრით, ქართველთა მიერ აღმოსავლეთ კახეთის ხელახალ შეერთებას მოჰყვებოდა [2, 329]. როგორც ჩანს, ამით აიხსნებოდა, რომ შაჰმა ვახტანგს დაღესტნელთა წინააღმდეგ ლაშქრობა მოამლევინა და თბილისში დაბრუნება სწორედ იმ მომენტში უბრძანა, როდესაც ქართველთა გამარჯვება ეჭვს არ იწვევდა [8, 412; 3, 64].

შაჰის ასეთ პოლიტიკას მძიმე შედეგები მოჰყვა თვით სპარსეთისთვის. დაღესტნელთა თავდასხმები გაძლიერდა და პოლიტიკური შეფერილობა მიიღო. 1721 წლის 7 აგვისტოს დაღესტნელებმა ქალაქი შემახია აიღეს, ააოხრეს იგი და ოსმალეთის მორჩილება გამოაცხადეს. ეს შემთხვევითი სულაც არ იყო. ოსმალეთში სპარსეთთან ომისთვის ემზადებოდნენ, რამაც რუსეთის ჩაბმა აღნიშნულ კონფლიქტში, დააჩქარა.

პეტრე I-ის რეფორმების შემდეგ გაძლიერებულმა რუსეთმა 1721 წელს შვიდწლიანი ომი დაამთავრა და ნიშტადის ზავი დადო. პეტრე I-ის ბრძანებით, ქვეყანაში სამხრეთის ლაშქრობისთვის მზადება დაიწყო. რუსეთის პოლიტიკური წრეებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სპარსეთის გავლენის სფეროში შემავალი კასპიის ზღვის დასავლეთი სანაპირო, რომლის დაპყრობაც რუსეთის

უახლოეს პოლიტიკურ გეგმებში შედიოდა. 1721-1722 წლების ზამთარში ვოლგისპირეთის ქალაქებში კასპიისპირეთის ფლოტის მშენებლობა მიმდინარეობდა. პეტრე I ლაშქრობის დაწყებას 1723 წლის ზაფხულში ფიქრობდა, თუმცა სპარსეთში შექმნილი უმძიმესი ვითარების გამო (1722 წლის მარტში ავღანელებმა ისპაჰანს ალყა შემოარტყეს, ოსმალები კი სპარსეთში შესაჭრელად ემზადებოდნენ), პროცესები დაჩქარდა და ჯარების ასტრახანში შეკრება 1722 წლის 18 ივლისისთვის დაითქვა. სამხრეთის ლაშქრობის საბაზად ქალაქ შემახაში მყოფი რუსეთის მოქალაქეების (ვაჭრების) დაცვა და დაღესტნელი მფლობელების: დაუდ-ბეგისა და სურხაი-ხანის დასჯა იქნა გამოცხადებული, რომლებმაც 1721 წელს შემახაში მყოფი რუსი ვაჭრები გაძარცვეს და დახოცეს [6, 22].

ლაშქრობის მზადების პროცესში რუსეთში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მოკავშირეების საკითხს, რომელთა შორის ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ეც მოიაზრებოდა. ვახტანგსა და პეტრე I-ს შორის ინტენსიურად მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები, რომელიც სპარსეთის წინააღმდეგ ერთობლივი ლაშქრობის ორგანიზებას ითვალისწინებდა. 1721 წლის ნოემბერში ვახტანგი უკვე რუსეთის სამეფო კარს ლაშქრობის მზადყოფნის შესახებ აცნობებდა. ვახტანგ VI იმედოვნებდა, რომ რუსეთის დახმარებით საქართველოს სპარსელთა ბატონობისაგან გაანთავისუფლებდა, დაღესტნის საკითხს მოაგვარებდა და ოსმალეთის მიერ მიტაცებულ სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიებს დაიბრუნებდა.

რუსეთთან სამხედრო კავშირის დამყარების საკითხი ქართლის სამეფო დარბაზის სხდომაზე იქნა განხილული. დიდებულთა ნაწილი ამ კავშირის წინააღმდეგი იყო, რადგანაც ამას შესაძლოა სპარსეთისა და ოსმალეთის გაღიზიანება მოჰყოლოდა, რაც საქართველოს სახიფათოდ შემოუბრუნდებოდა [14, 137]. ვახტანგ VI ამ მოსაზრებას არ იზიარებდა. ის ფიქრობდა, რომ შექმნილ ურთულეს ვითარებაში ამიერკავკასიაში რუსეთის ლაშქრობისას პეტრე I-თან მოკავშირეობა ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება იყო [4, 382].

რუსეთთან მოლაპარაკებების პერიოდში ვახტანგს ოსმალეთიდან აცნობეს, რომ ოსმალეთის სულთანი მას სპარსეთზე ლაშქრობაში დახმარებას სთხოვდა, სანაცვლოდ კი მთელ საქართველოში გამეფებას ჰპირდებოდა. ქართლის მეფემ ამ შეთავაზებაზე უარი თქვა და ყველაფერი პეტრე I-ს შეატყობინა [1, 82].

1722 წლის მარტში, მაშინ როდესაც ავღანელებმა ალყა შემოარტყეს ისპაჰანს [3, 64-65], სპარსეთის გვარდიის მთავარსარდლობა მაჰმა ბაქარ ვახტანგის ძეს დაავალა. ბაქარი რუსეთთან კავში-

რის წინააღმდეგი იყო. მან მაისში ჯარი შეყარა და სპარსეთის მისაშველებლად გაემართა. აღნიშნული ლაშქრობა ვახტანგის ბრძანებით შეჩერდა [3, 65].

ამის შემდეგ შაჰმა ვახტანგს ლეკთაგან შენუხებული განჯელების დახმარება დაავალა. ვახტანგ VI განჯისკენ დაიძრა. ვახტანგის ლაშქრის შამქორს მისვლისთანავე ლეკებმა დატოვეს განჯა. 1722 წლის მაისში ვახტანგი განჯიდან თბილისში დაბრუნდა.

ზემოთ მოყვანილი ფაქტები (ვახტანგის მიერ ოსმალეთისთვის მოკავშირეობაზე უარის თქმა, ისპაჰანის მისაშველებლად ქართველთა ლაშქრობის ჩაშლა და განჯაში მყოფი ლეკების წინააღმდეგ გალაშქრება) მიუთითებს ვახტანგის სახელმწიფოებრივ კურსზე. მრავალი ისტორიკოსი მომდევნო პერიოდში საქართველოში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობის მიზეზად ვახტანგ VI-ის მიერ სპარსეთისა და ოსმალეთისთვის ზურგის შექცევას მიიჩნევს. შეცდომად უთვლიდნენ ქართველ მეფეს აღნიშნულ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებას თანამედროვენიც. ჩვენ ამ მოსაზრებას არ ვიზიარებთ და ვახტანგ VI-ის საქციელს შემდეგ ახსნას ვუძებნით: ვახტანგისთვის ოსმალებისა და სპარსელებისგან შეთავაზებული მეფობა კი არ იყო მთავარი, არამედ უმძიმესი მდგომარეობიდან ქვეყნის გამოყვანა. ბუნებრივია, ისმის კითხვა: ოსმალეთის ბატონობის პირობებში შეძლებდა კი ქართლის მეფე ვახტანგ VI ქვეყნის უმთავრესი პრობლემის – დალესტნის საკითხის მოგვარებას? ცხადია, რომ ოსმალეთი, რომელიც მოკავშირეობისთვის ვახტანგს გამეფებას ჰპირდებოდა, ამ პერიოდში დალესტნის საკითხის მოგვარებას, პოლიტიკური ნების შემთხვევაშიც, ვერ შეძლებდა. მითუმეტეს, რომ ის მუსლიმური სარწმუნოების ერთიდაიგივე მიმდინარეობისადმი (სუნიზმი) კუთვნილების გამო, იყო დალესტნელების მხარდამჭერი და ნამქეზებელი. თუ ოსმალები გაიმარჯვებდნენ, კავკასიაში დამყარდებოდა პორტას შეუზღუდავი ბატონობა, ყველაზე უკეთეს შემთხვევაში, ქართლ-კახეთის მიმართ ოსმალეთის კეთილგანწყობა გაგრძელდებოდა ქართველების სრულ მორჩილებამდე, ლეკები უფრო გაძლიერდებოდნენ, რაც მოვლენების შემდგომმა განვითარებამაც დაადასტურა – 1727 წელს ოსმალეთმა ჭარ-ბელაქანს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის სტატუსი მიანიჭა. ასეთ ვითარებაში ქართლის მეფე ვახტანგ VI ალბათ, ბევრს ვერაფერს შეცვლიდა. ეს კარგად იცოდა ვახტანგმა და სულთნის ამ წინადადებას არ დათანხმდა. ქართლის მეფე არც ისპაჰანში ავღანელებისგან ალყაშემორტყმულ შაჰს დაეხმარა და გასაკვირიც არაფერია. სპარსეთის გამარჯვების შემთხვევაში, ამჟამად, რომ ქართველებს ისევ ავღანეთ-

ში ბრძოლა ელოდათ; წარსულის გამოცდილებამ გამოაჩინა, რომ სპარსეთს დაღესტნის საკითხის მოგვარება რომც შეძლებოდა, ამისი სურვილი არ ჰქონდა, რადგანაც ქართველების გაძლიერების ემინოდა. მისთვის გაცილებით სასურველი იყო გამუდმებით ერთმანეთთან მოქიშვე ქართველები და დაღესტნელები.

რაც შეეხება 1722 წლის მაისში განჯაში „ჩამსხდარი“ ლეკების წინააღმდეგ გალაშქრებას, ეს ქართლ-კახეთის სამეფოს ინტერესებშიც შედიოდა და ვახტანგმაც, შაჰის ეს ბრძანება შეასრულა – სპარსელთა ჯარი, რომელსაც ვახტანგი ხელმძღვანელობდა, მართალია, ვერ გადაწყვეტდა დაღესტნის საკითხს, მაგრამ დაასუსტებდა მაინც მას.

აშკარაა, რომ როგორც კი პოლიტიკურმა ვითარებამ მისცა შესაძლებლობა, ვახტანგ VI-მ მაშინვე დაიწყო დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარება, რომლის დროსაც მხოლოდ ქვეყნის ინტერესებს ითვალისწინებდა. მისი მოსაზრებები, რომელიც ქართლ-კახეთის მომავალს უკავშირდება, განსხვავდებოდა ქვეყნის პოლიტიკური ელიტის სახელმწიფოებრივი შეხედულებებისგან. მოცემულ მომენტში მესამე ძალასთან, ამ შემთხვევაში რუსეთთან კავშირი, ვახტანგისთვის ის შესაძლებლობა იყო, რომელიც უმძიმეს მდგომარეობაში მყოფ ქვეყანას აუცილებლად უნდა გამოეყენებინა. ვახტანგის დაკვირვებით, საქართველოს უახლოეს მომავალში ოსმალეთისა და სპარსეთისთვის ზურგი იმიტომ კი არ უნდა ექცია, რომ ისინი საქართველოს ისტორიული მტრები იყვნენ, არამედ იმიტომ, რომ ისინი, სურვილის შემთხვევაშიც, ვერ გადაჭრიდნენ იმ საკითხს, რომელიც საქართველოსთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელი იყო. ტრადიციულად, ქართულ პოლიტიკურ წრეებში გაბატონებული შეხედულებით, დაღესტნის საკითხის მოგვარება მხოლოდ ჩრდილოეთიდან და რუსეთის საშუალებით იყო შესაძლებელი. აღნიშნულ მოსაზრებას, როგორც ჩანს, ვახტანგიც იზიარებდა. შექმნილი პოლიტიკური სიტუაცია ამ იდეის განხორციელებისთვის შესაფერისი ჩანდა. რუსეთზე ორიენტაცია არ ნიშნავდა მხოლოდ ერთმორწმუნეობის გამოგაკეთებულ არჩევანს (რაც ისტორიკოსთა მიერ წინა პლანზეა წამოწეული ქართული სახელმწიფოს რუსული ორიენტაციის მიზეზების განსაზღვრისას, – თუმცა რელიგიური ფაქტორი, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანი იყო), – არც სიძლიერეს და ოსმალეთთან და სპარსეთთან შედარებით სუფთა წარსულს საქართველოსთან ურთიერთობაში, ეს ნიშნავდა საქართველოსა და რუსეთის ინტერესთა ნახვედრას დაღესტნის საკითხში – ქართლ-კახეთს დაღესტნის მხრიდან თავდასხმების აღკვეთა სურდა, რუსეთს კი, რომელიც უკ-

ვე გაუმეზობლდა დაღესტანს, მისი ტერიტორიის დაპყრობა. რუსეთის დაღესტანთან ომში ჩაბმა საქართველოს ამოსუნთქვის და ამ საუკუნოვანი პრობლემის გადაჭრის შესაძლებლობას მისცემდა. ვახტანგ VI-მ კარგად იცოდა, რომ ის ვერ შეცვლიდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ კურსს და კორექტირებას ვერ შეიტანდა მის გეგმებში, პეტრე I მხოლოდ საქართველოს ინტერესებისთვის არ იბრძოლებდა, მაგრამ ცდილობდა ძლიერი ქვეყნის მიერ წარმოებულ პოლიტიკაში მოენახა გადაკვეთის წერტილი, რომელიც მისი სამშობლოსთვის იქნებოდა სასარგებლო. საფუძველშივე არასწორია ისტორიკოსთა მტკიცება ქართველების მიერ რუსების კავკასიაში შემოყვანისა და კახეთის რუსეთთან ურთიერთობის დამყარების შემდგომ დაღესტნელთა თავდასხმების გაძლიერების შესახებ. დაღესტნელთა საკითხის მოუგვარებლობას მოჰყვა რუსეთის მეფისადმი კახეთის მეფის საჩივრები შამხლის მტრული მოქმედებების შესახებ და არა პირიქით. პოლიტიკურ უგუნურებადაა მიჩნეული ქართველების ბრძოლა დაღესტნელების წინააღმდეგ. ამ მოსაზრებების ფონზე, რა შეფასება შეიძლება მიეცეს დაღესტნელთა ბოლომოუღებელ თარეშს საქართველოში XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული. თუ არა ეს თავდასხმები, ქართველი მეფეები ხომ არასდროს იფიქრებდნენ კავკასიელი მეზობლების წინააღმდეგ რაიმე სახის საბრძოლო ოპერაციის ჩატარებაზე. მათ ამისი არც სურვილი ჰქონდათ და ბუნებრივი ზღუდის – კავკასიონის გამო, არც შესაძლებლობა.

სწორედ ამ მიზეზების გამო გახდა ვახტანგ VI პეტრე I-ის მოკავშირე და დათანხმდა მის შეთავაზებას რუსების ლაშქრობის მომენტში თავისი ჯარით განჯასთან დაბანაკებულები და ოსმალებსა და დაღესტნელებისთვის გზა გადაეკეტა [14, 75-76]. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ერთმანეთს დაემთხვა პეტრე I-ისა და სპარსეთის შაჰის ინტერესები – ეს უკანასკნელიც სპარსეთის ჩრდილოეთი პროვინციების დაღესტნელთა და ოსმალთა თავდასხმებისგან დაცვის მიზნით ვახტანგის განჯასთან დაბანაკებას ითხოვდა. თუმცა რუსეთის მიზანს ამ შემთხვევაში ჩვენს მიერ უკვე დასახელებულ ამოცანასთან ერთად შეადგენდა ვახტანგის ჯარის რუსეთის ლაშქართან შეერთება, რაც დერბენტის სამხრეთით ნიზაბადთან, როგორც რუსები მას უწოდებენ „ნიზოვოისთან“, უნდა მომხდარიყო. გეგმის მიხედვით, დერბენტის დაკავების შემდეგ რუსეთის ჯარს გზა სამხრეთის მიმართულებით უნდა გაეგრძელებინა და ხელში უნდა ჩაეგდო ბაქო.

რუსეთის არმია ქალაქ დერბენტთან 23 აგვისტოს მივიდა.

დერბენტელებმა ქალაქის უომრად ჩაბარების გადანყვეტილება მიიღეს. ქალაქის ნაიბი იმამ ყული ბეკი პეტრეს გამოეგება, ქალაქის გასაღები და ნიგნი „დერბენტი-ნამე“ მიაართვა. რუსებს საზეიმო დახვედრა მოუწყვეს ქალაქის მცხოვრებლებმა. პეტრე I არც მოელოდა და გაკვირვებულიც იყო დერბენტელების გულწრფელი ზემოთ [13, 53]. რუსეთის ჯარი ქალაქთან დაბანაკდა. იმპერატორი დერბენტის ხანის სახლში დააბინავეს.

ვახტანგ VI განჯასთან 1722 წლის აგვისტოს მიწურულიდან იდგა. რუსეთის ჯარს დარუბანდიდან ნინსვლა აღარ გაუგრძელებია. ლაშქრობის შეწყვეტის ოფიციალურ მიზეზად კასპიის ზღვაზე ამოვარდნილი ქარიშხალი დასახელდა, რის შედეგადაც გემების ნაწილი დაზიანდა და საკვები გაფუჭდა. პეტრე I-მა არმიას უკან დაბრუნება უბრძანა. დარუბანდში რუსული გარნიზონი ჩადგა. რუსული არმიისთვის უკან მიმავალი გზა გაცილებით რთული და სახიფათო იყო. თაბასარანის, ყაიბალის, უტემიშისა და ტარკის მოსახლეობა რუსებთან შებრძოლებას ამკარად ვერ ბედავდა, მაგრამ მტრობასაც აღარ მალავდა.

1722 წლის შემოდგომაზე რუსეთის ჯარი ასტრახანში დაბრუნდა. პეტრე I 1723 წლის გაზაფხულზე ახალ ლაშქრობას გეგმავდა კასპიისპირეთში [3, 78].

რუსებმა დაკავებულ ტერიტორიაზე თავისი პოზიციების გასამყარებლად კასპიისპირეთის მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრეებში თავიანთი გარნიზონები ჩააყენეს. ჩრდილო კავკასიაში კი, მდინარე სოლალზე ახალი ციხე-სიმაგრის აშენება დაიწყო.

1722 წლის 12 ოქტომბერს შაჰმა სულთან ჰუსეინმა ველარ შეძლო დედაქალაქის დაცვა და ავღანელებს დანებდა. სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე – შაჰ-თამაზი ქვეყნის ჩრდილოეთ რაიონებს აფარებდა თავს. მან ვახტანგ VI-ს ჯარი სთხოვა, თუმცა ამ უკანასკნელმა დახმარებისგან თავი შეიკავა [8, 417].

ვახტანგი განჯიდან თბილისში ოდნავ მოგვიანებით დაბრუნდა. იგი პეტრე I-ის ელჩ პოდპორუჩიკ ტოლსტოის 24 ნოემბერს შეხვდა და მზადყოფნა გამოთქვა რუსეთის მიერ მომდევნო წლისთვის დაგეგმილ სამხრეთის ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებაზე. მან რუს ელჩებს აცნობა აღმოსავლეთ საქართველოში შექმნილი უმძიმესი საგარეო პოლიტიკური ვითარების შესახებ და რუსეთის ერთი დანაყოფის საქართველოში შემოყვანა მოითხოვა, რომელსაც სპარსელების ან ოსმალების წინააღმდეგ გამოიყენებდა, რომლებიც 1722-1723 წლებში ქართლში შემოსაჭრელად ემზადებოდნენ. სპარსეთს სათავეში ჩაუდგა ახალი შაჰი – თაჰმასპი (შაჰ-თამაზი). მას კარგად ახ-

სოვდა სპარსეთის ძნელბედობის დროს ვახტანგის უმოქმედობა, ამიტომ ვახტანგს ქართლი ჩამოართვა და კახეთის მეფე კონსტანტინე II-ს გადასცა [8, 419]. 1723 წლის 4 მაისს თბილისი სპარსელებს დანებდა. დამარცხებული ვახტანგი იძულებული გახდა გორისთვის შეეფარებინა თავი, თუმცა გორიც მალე დატოვა და ცხინვალში გადავიდა [8, 419-420].

პეტრე I-ის უკან დახევის შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოზე თავდასასხმელად ემზადებოდნენ ოსმალებიც. არზრუმის ფაშამ ვახტანგს შემოუთვალა, რომ ოსმალეთის სულთნის ძალაუფლება ეცნო. საგანგებოდ მოწვეულ დარბაზის სხდომაზე ქართლის წარჩინებულებმა ოსმალეთის წინადადებაზე დათანხმებას დაუჭირეს მხარი. ვახტანგი მოლაპარაკების გააჭიანურებას ცდილობდა [8, 420], თუმცა ოსმალები დროის დაკარგვას არ აპირებდნენ. ისინი თბილისს 1723 წლის ივნისში მოადგნენ. კახთა მეფე კონსტანტინემ უბრძოლველად დათმო ქალაქი, რის შემდეგაც ოსმალები მთელ ქვეყანაში გაბატონდნენ.

1723 წელს რუსებმა კვლავ ილაშქრეს კასპიისპირეთში და 23 ივლისს ბაქო დაიკავეს, რის შემდეგაც კასპიისპირეთის დასავლეთი ნაწილი რუსების ხელში აღმოჩნდა [3, 84].

1723 წლის 12 სექტემბერს დადებულ იქნა რუსეთ-სპარსეთის ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც რუსეთმა კონტროლი დაამყარა: დარუბანდზე, ბაქოზე, გილიანზე, მაზანდერანზე, ასტრაბადზე, თუმცა რუსებს ასტრაბადი და მაზანდარანი არ დაუკავებიათ [3, 84].

ოსმალები მეტად შეაშფოთა რუსების კასპიისპირეთში გაბატონებამ. მათ აღმოსავლეთ საქართველოს ახალი ძალით შეუტყიეს. სულთანი პეტრე I-ს კატეგორიულად სთხოვდა, რომ კასპიისპირეთის ციხე-სიმაგრეებიდან თავისი ჯარები გაეყვანა. რუსეთი მიხვდა ვითარების მთელ სერიოზულობას და იმაშიც დარწმუნდა, რომ აღნიშნულ პერიოდში რუსეთს არ შესწევდა უნარი კავკასიაში სამხედრო ძალით თავისი პოზიციები შეენარჩუნებინა და ოსმალეთს მოლაპარაკებაზე დათანხმდა.

1724 წლის 12 ივლისს კონსტანტინეპოლში რუსეთ-ოსმალეთის შეთანხმება გაფორმდა, რომლის თანახმად, ოსმალეთი ცნობდა რუსეთთან კასპიისპირეთის შეერთებას და ხელს იღებდა მთელი სპარსეთის დაპყრობაზე. თურქეთმა მიიღო: აღმოსავლეთ საქართველო, აღმოსავლეთ სომხეთი და ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი. საზავო ხელშეკრულების შემდეგ რუსეთის სამეფო კარმა ვახტანგ VI-ისა და მისი მხლებლების შესახებაც იმსჯელა. მათ კასპიისპირა პროვინციებში მისცეს დასახლების უფლება.

ზავის დადების შემდეგ ოსმალებმა უფრო თამამად დაიწყეს თავისი ძალაუფლების დამყარება ქართლში. ვახტანგ VI მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ქვეყნისა და სამეფო ტახტის შენარჩუნების იმედით მან თურქებს 12 ჯორზე აკიდებული განძეულობა მიართვა [1, 505]. თურქებთანვე გაგზავნა ვაჟი – ბაქარი და ძმა იესე. თუმცა თურქებმა ეს არ იკმარეს. მათ ვახტანგის არ სჯეროდათ და მისი ავტორიტეტის ეშინოდათ, ამიტომ იგი თურქეთში დაიბარეს. ვახტანგმა ეს მოთხოვნა არ შეასრულა. სულთნის ბრძანებით, ქართლის სამეფო ტახტი ვახტანგის ძმამ – იესემ დაიკავა. იესე ოსმალთა მხარეს გადავიდა და ვახტანგსა და ზოგადად, ოსმალთა მოწინააღმდეგე ძალებს დაუპირისპირდა. იგი მალევე, 1727 წელს გარდაიცვალა.

ციხივალში მყოფი სამეფო ოჯახი გამუდმებული ინტრიგებისა და თადასხმის ობიექტი იყო, რის გამოც ვახტანგმა რუსეთში წასვლა გადაწყვიტა. ქართლის მეფის ოჯახი 1200 კაციანი ამალით საქართველოდან 1724 წლის 15 ივლისს გაემგზავრა. რუსებმა ქართველები დროებით რუსულ ციხე-სიმაგრე სვიატოი კრესტში დააბინავეს. პეტერბურგში მეფის მიღებაზე თანხმობა მხოლოდ 1725 წლის დასაწყისში განაცხადეს. ვახტანგ VI ასტრახანიდან მოსკოვში 1725 წლის 2 თებერვალს გაემგზავრა. მას თან 84 კაციანი ამალა ახლდა. დანარჩენი ქართველები, მათ შორის დედოფალი რუსუდანი და ბატონიშვილი ვახუშტი, ასტრახანში დარჩნენ. ვახტანგმა გზაში შეიტყო პეტრე I-ის გარდაცვალების ამბავი [3, 88-90].

რუსეთის სამეფო კარმა ვახტანგ VI-ს განუცხადა, რომ მათ ქართველების დასახლება სვიატოი კრესტის ციხე-სიმაგრეში სურდათ. ქართველებს ასევე შესთავაზეს დერბენტსა და ბაქოში დასახლებაც. რუსეთის დედოფალმა ეკატერინე I-მა მათ სამშობლოში დაბრუნება რუსეთის მიერ ჩრდილო კავკასიაში პოზიციების განმტკიცების შემდეგ აღუთქვა [14, 187, 188].

პეტრე I-ის სამხრეთის ლაშქრობის შემდეგ რუსეთ-სპარსეთის ურთიერთობა უკიდურესობამდე იყო დაძაბული. დიპლომატიური მოლაპარაკებები წარუმატებლად მიმდინარეობდა. რუსეთის უმაღლესი საიდუმლო საბჭოს გადაწყვეტილებით, 1726 წლის თებერვალში ვახტანგ VI სპარსეთთან მოსალაპარაკებლად გაიგზავნა. გამგზავრების წინ ეკატერინე I-მა ვახტანგი ქართლის მეფედ ცნო. ხოლო იმ შემთხვევაში კი თუ იგი ირანთან ურთიერთობას მოაგვარებდა, დაჰპირდა, რომ ქართლის სამეფოს დაუბრუნებდა და მატერიალურ დახმარებასაც გაუწევდა [14, 95].

ვახტანგ VI აგვისტოს ბოლოს დარუბანდში ჩავიდა. ეკატერინე

I-ის ბრძანებით, დარუბანდის ყაზანის ღვთისმშობლის ეკლესიაში მას ანდრია პირველწოდებულის ორდენი გადასცეს [1, 509]. 10 სექტემბერს ქართლის მეფე უკვე რეშთში იყო. ვახტანგმა შეძლო რუსეთ-სპარსეთს შორის წარუმატებლად მიმდინარე მოლაპარაკება რუსეთისთვის სასიკეთოდ შემოებრუნებინა. შაჰ-თამაზმა ვახტანგის მიმართ კეთილგანწყობა გამოავლინა. 1726 წლის 9 ოქტომბერს ვახტანგს შაჰის სპასალარი მუჰამედ რეზა შეხვდა. წინასწარი შეთანხმების მიხედვით, ირანის მხარე 1722 წლის ლაშქრობის შემდეგ რუსეთისგან წართმეული მთელი რიგი დასახლებული პუნქტების: გილიანის, მაზანდარანისა და ასტრახადის დაბრუნებას ითხოვდა. მუჰამედ რეზამ საკუთრივ ვახტანგს შაჰის დანაბარები გადასცა, რომლის მიხედვითაც ოსმალთა განდევნის შემდეგ მას ისევ ქართლის ტახტს უბოძებდა. ამ დანაპირებმა, როგორც ჩანს, სამშობლოში დაბრუნების იმედი ჩაუსახა ვახტანგს. ვახტანგის მიერ სასიკეთოდ შემობრუნებული მოლაპარაკება 1727 წლის გაზაფხულზე გენერალ ლევაშოვის მიზეზით ჩაიშალა, რომელსაც ვახტანგის ავტორიტეტი არ სიამოვნებდა [3, 96-97]. რუსეთ-სპარსეთის 1726-1727 წლებში მიმდინარე მოლაპარაკებიდან ვახტანგ VI რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე I-ის გარდაცვალების შემდეგ გაინვიეს (1727 წლის 17 მაისს). 1730 წელს რუსეთის ტახტზე პეტრე I-ის ძმიშვილი ანა დაჯდა. აღნიშნულ პერიოდში რუსეთის მხარე კავკასიის საკითხებისადმი სერიოზულ დაინტერესებას არ იჩენდა. ქართული მხარე ცდილობდა, იმპერატრიცა დაერწმუნებინა, რომ კავკასიის ხალხთა მხარდაჭერა რუსეთისთვის ძალზე მნიშვნელოვანი იყო, თუმცა უშედეგოდ.

ყველაზე დიდი ტრაგედია, რაც XVIII საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოს დაატყდა თავს, აღმოსავლეთ კახეთის დაკარგვა იყო. აღნიშნული გარემოება კიდევ უფრო ნათლად წარმოაჩინეს იმ პერიოდში შექმნილ უმძიმეს პოლიტიკურ ვითარებას.

ალაზნისგალმა დაღესტნელთა ჩამოსახლება XVI საუკუნიდან დაიწყო და XVII საუკუნეში უმართავი ხასიათი მიიღო. აღნიშნული რაიონები კახეთის სამეფოს ოფიციალურად პირველად შაჰ-აბას I-მა ჩამოაშორა, წახურელ ალი-ბეგს უწყალობა, შაჰის ქვეშევრდომად გამოაცხადა და იგი სულთნის პატივში აიყვანა, რის შემდეგაც კაკენისელის (ძველი ჰერეთის) აღმოსავლეთი ნაწილი კახეთს ჩამოსცილდა და შემდეგი დროის ელისუს სასულთნოს ჩაეყარა საფუძველი. ამ ფაქტით კახეთის ტერიტორია მნიშვნელოვნად შემცირდა. საზღვარმა ყანი-ყობიდან (რომელიც ადრე შაქის სახანოსა და კახეთის საზღვარი იყო) მდინარე ყაფუ-ჩაიზე გადმოინაცვლა [10, 265-266]. ამ ტერიტორიაზე მთელი XVII საუკუნის მანძილზე მიმდინარე-

ობდა ნახურიდან და დაღესტნის სხვა რაიონებიდან (ძირითადად, ავარიიდან) მოსახლეობის გადმოსახლება. შაჰ-აბასის გადაწყვეტილებას ქართველები არ ურიგდებოდნენ და მუდმივად იბრძოდნენ დაკარგულის დასაბრუნებლად, თუმცა უშედეგოდ. გამარჯვების შემთხვევაშიც კი ჭარ-ბელაქნელი ლეკები უკან იბრუნებდნენ აღნიშნულ ტერიტორიას. ჭარ-ბელაქნის საკითხი ქართლ-კახეთისთვის მოუგვარებელ პრობლემად განსაკუთრებით 1723 წლიდან, აღმოსავლეთ საქართველოში ოსმალთა შემოსვლის შემდეგ, გახდა. დაღესტნელებსა და ოსმალებს შორის კავშირი ჯერ კიდევ XVI საუკუნიდან დამყარდა. ოსმალეთის სულთანი მათ მუდმივად მოუწოდებდა ქრისტიანებისა და შიიტების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ, 1727 წელს კი საგანგებო ფირმანით დაუმტკიცა ჭარელ ლეკებს მათ მიერ მინატაცები ტერიტორია. ასე ჩამოყალიბდა აღმოსავლეთ კახეთში (საინგილოში) ჭარ-ბელაქნელი ალაღარების სახელმწიფო, რომელმაც მალე ელისუს სასულთნოც შეიერთა [10, 273].

რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებულ ზავს სპარსეთი არ ცნობდა. შაჰ-თამაზის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე შაჰ-ნადირი ავიდა. XVIII ს-ის 30-იანი წლებიდან ნადირ შაჰის თაოსნობით სპარსეთმა დაწინაურება დაიწყო. მისი მმართველობის დროს სპარსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგობა კვლავ უკიდურესობამდე დაიძაბა. 1734 წელს შაჰ-ნადირმა ოსმალები დაამარცხა და შემახა აიღო. ოსმალეთთან ბრძოლის პირობებში ირანის მხარემ რუსეთთან ურთიერთობის მოგვარება მიიჩნია სასარგებლოდ. რუსეთი იძულებული გახდა გაძლიერებული სპარსეთისთვის ანგარიში გაენია. ხანგრძლივი მოლაპარაკებების შემდეგ 1735 წელს რუსეთ-სპარსეთს შორის განჯაში ტრაქტატი დაიდო, რომლის მიხედვითაც რუსეთმა სპარსეთს ბაქო, გილიანი, ასტრახადი, მაზანდარანი და დერბენტი დაუთმო. მოლაპარაკების მიხედვით, ოსმალთა ბატონობისგან განთავისუფლების შემდეგ სპარსეთს ქართლის სამეფო ვახტანგ VI-სათვის უნდა გადაეცა. ნადირ-შაჰი ვახტანგსა და ბაქარს თავისთან ინვევდა მოსალაპარაკებლად, მაგრამ მამ-შვილმა სპარსეთის მოთხოვნა არ შეასრულეს.

1736-1737 წლისთვის ვახტანგისთვის ნათელი გახდა, რომ ქართლში მისი დაბრუნება შეუძლებელი იყო კახელი ბაგრატიონების გაძლიერების გამო. ვახტანგს რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღება სთხოვეს და მოსკოვში ცხოვრება შესთავაზეს. ეს კი საქართველოში დაბრუნებაზე უარის თქმასა და რუსეთში სამუდამო დამკვიდრებას ნიშნავდა. მან არ მიიღო შეთავაზება და დასახლდა ასტრახანში, სადაც 1737 წლის 26 მარტს გარდაიცვალა. დაკრძალულია ასტრახანის მიძინების ტაძარში.

ისტორიკოს მამია დუმბაძის შეფასებით, „საქართველოს კართან ძლიერ სახელმწიფოთა ჭიდილის კრიტიკულ მომენტში პატარა ქვეყნის მდგომარეობა მეტად რთული იყო... [8, 423]. ყველაფრის გათვალისწინება მაშინ ვახტანგს მართლაც არ შეეძლო... იმ დროს, როცა დაღესტნელები საბოლოოდ მკვიდრდებოდნენ მდინარე ალაზნის გაღმა ნაპირზე, განჯაში დიდძალი ლაშქრით მყოფი ვახტანგი კახეთთან თანხმობის გზით შესაძლებელია მართლაც მოახერხებდა ოსმალთათვის გზის ჩაკეტვას ქართლის მისადგომებთან... ერთი სიტყვით, მეფემ მის ხელში და მისივე კართან მყოფი ძალები სათანადოდ ვერ შეაფასა“ [8, 421-422].

მამია დუმბაძე შეცდომად მიიჩნევს ვახტანგ VI-ის რუსეთში წასვლასაც. იგი შემდეგ ბრალდებებს უყენებს მას: „ვახტანგ მეფეს რუსეთში თან გაჰყვა 1200 კაცი, რომელთა შორის საქართველოს განათლებული საზოგადოების ბრწყინვალე წარმომადგენლები იყვნენ. ამ გარემოებამაც დიდად დააბრკოლა ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ. ბრძოლის ველს გაეცალა კაცი, რომელიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საქართველოსა და მთელ ამიერკავკასიაში და რომლის ქართლში ყოფნაც ესოდენ აუცილებელი იყო მაშინ ქვეყნის ძალთა მობილიზაციისათვის... ვახტანგისა და მისი ამაღლის გადახვეწა რუსეთში ინვევდა აქტიური ბრძოლის თავის არიდებისა და ძნელბედობასთან პასიური შერიგების ტენდენციებს. ამ საქმეში მეფეს მიმბაძველებიც მალე გამოუჩნდნენ და ბრძოლის სიძნელებს გაურბოდნენ [8, 424]. მამია დუმბაძის შეფასებებს ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობასთან დაკავშირებით მომდევნო პერიოდის ისტორიკოსები ერთხმად იზიარებენ.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის შეფასებისას ჩვენ გავიმეორებთ მამია დუმბაძის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას: „ყველაფრის გათვალისწინება მაშინ ვახტანგს არ შეეძლო“. ქვეყანა უმძიმეს პოლიტიკურ ვითარებაში იმყოფებოდა – აღმოსავლეთ კავკასიაში სამი უდიდესი სახელმწიფოს ინტერესები გადაეჯაჭვა ერთმანეთს, რომელთაგან თვითოეული ცდილობდა თავისი პოზიციები გაეუმჯობესებინა. ამ შემთხვევაში შედარებით პატარა ქვეყნები მათი თამაშის წესებს ემორჩილებიან. რაც შეეხება, ვახტანგის დადანიშნულებას 1722 წლის აგვისტო-ნოემბრის პერიოდში 30 თუ 40-ათასიანი ლაშქრით განჯასთან უმოქმედოდ დგომაში [15, 48], მაშინ როდესაც მას შეეძლო თითქოს თავს დასხმოდა ჭარ-ბელაქანს და ეს საკითხი საბოლოოდ გადაეჭრა, აღნიშნული მოსაზრება მეტად გულუბრყვილოდ გამოიყურება (ამ მოსაზრებას მრავალი ისტორიკოსი იმეორებს) და ვერ დავეთანხებით. იგივე ბრალდებას უყენებეს ვახტანგს

რუსეთის საიმპერატორო კარიც [14, 186, 187], რაც ქართველი მეფის მიმართ გაკეთებული ცილისწამებაა. 30 თუ 40-ათასიანი ლაშქარი სპარსული კოალიციური ლაშქარი იყო და არა ქართული. იგი სპარსეთის შაჰის ბრძანებას ასრულებდა და განჯასთან, შაჰის ბრძანებით, კონკრეტული ამოცანის შესასრულებლად იყო მობილიზებული. ამ ჯარის მთავარსარდლობა არ ნიშნავდა, რომ ვახტანგს შეეძლო მისი მოქმედება საკუთარი ნება-სურვილის, ამ შემთხვევაში ჭარ-ბელაქნის დასაპყრობად, ანუ ქართველთა ინტერესების, შესაბამისად წარემართა. მრავალრიცხოვან ლაშქარს სხვა სარდლებიც ჰყავდა, რომელთაც პირდაპირი კომუნიკაცია ჰქონდათ შაჰის კართან, თუ არ ჩავთვლით ვახტანგ VI-ზე მიმაგრებულ შაჰის ოფიციალურ მეთვალყურეებს. ლაშქარი ვახტანგს ბრმად არ ემორჩილებოდა და შაჰის ბრძანების გადახვევის, მით უმეტეს ქართველების მიერ ჭარ-ბელაქნის მიმართულებით წაყვანის შემთხვევაში, არა მარტო ქართლის მეფეს, არამედ აქ მყოფ ქართულ რაზმებსაც მეტად სავალალო ბედი ელოდათ. ჭარ-ბელაქანზე თავდასასხმელად ერთობ არახელსაყრელი იყო პოლიტიკური ვითარებაც. პეტრე I სამხრეთის ლაშქრობის ოფიციალურ საბაზად დაღესტნელი მფლობელების დასჯა ჰქონდა გამოცხადებული. მასთან საბრძოლველად დაღესტნელები მობილიზებულები და სრულ საბრძოლო მზადყოფნაში იყვნენ, ასეთ ვითარებაში ჭარ-ბელაქანზე თავდასხმა არაგონივრული ნაბიჯი იქნებოდა და საქართველოს კარგს არაფერს მოუტანდა. კვლავ აღვნიშნავ, რომ ჭარ-ბელაქანში ლაშქრობა საკმაოდ რთული საქმე იყო და მთელ დაღესტანთან ომს ნიშნავდა. ეს უკანასკნელი კი ამ პერიოდში საკმაოდ ანგარიშგასანევ ძალას წარმოადგენდა. თვალსაჩინოებისთვის სპარსეთის მაგალითიც იკმარებს. 1738 წელს, განჯის ამბებიდან 16 წლის შემდეგ, შაჰ-ნადირმა დაღესტანში ლაშქრობა დაიწყო, თუმცა დაღესტნელებმა დაამარცხეს სპარსელები [449-450]. სპარსეთი ამ დროს საკმაოდ ძლიერი სახელმწიფო იყო.

რაც შეეხება ვახტანგის რუსეთში გადახვეწას, იგი ამ პერიოდში აღარ იყო მეფე. საქართველოში მისი ყოფნა სამოქალაქო ომის მაპროვოცირებელი იყო და ვფიქრობთ, მისი რუსეთში წასვლაც ამ ფაქტს უკავშირდებოდა. ქართველი მეფე ფიქრობდა, რომ შექმნილ სიტუაციაში დიპლომატიური საქმიანობით უფრო მეტს გაუკეთებდა თავის ქვეყანას, ვიდრე შინაომებში ჩაბმით. მრავალრიცხოვანი ამა-ლა, კი რომელიც მას თან გაჰყვა, მართლაც დიდი დანაკლისი იყო ქართული სახელმწიფოს მომავლისთვის.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, კრებულში: ქართლის ცხოვრება, IV, თბილისი, 1975.
2. ს. ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი, 1913.
3. ლ. მენაბდე, ვახტანგ VI, თბილისი, 2011.
4. დავით გურამიშვილი, დავითიანი, კრებულში: ქართული მწერლობა, 7, თბილისი, 1989.
5. გ. პაიჭაძე, კონსტანტინე კახთა მეფის ელჩები რუსეთში (1724-1725 წლებში), თბილისი, 1964.
6. ესაია ჯალალიანცი, ქართველი მეფის ვახტანგის მოსვლა განჯას, „მოგზაური“, 1902, №1.
7. მ. ტყავაშვილი, რუსეთის ლაშქრობები დაღესტანში (1591, 1594 წწ.), კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, IX, თბილისი, 2006.
8. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი, 1973.
9. ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, მსკი, ნაკვ. I, თბილისი, 1944.
10. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი III, თბილისი, 1966.
11. მ. ტყავაშვილი, დარუბანდის გასასვლელი რუსეთის პოლიტიკური ინტერესების სფეროში (XVI ს-ის ბოლო), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 1 (12), თბილისი, 2013.
12. Белокуров С. А., Сношения России с Кавказом, Москва, 1889.
13. Брикнер А. Г., Иллюстрированная история Петра Великого, СПб, 1902-1903.
14. Переписка грузинских царей с российскими государями, СПб, 1861.
15. დ. ჭუმბურიძე, ვახტანგ VI და პეტრე I, ისტორიული პორტრეტები, თბილისი, 2012.

Mzia Tkavashvili

Doctor of History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Research Worker of the Department of Modern and Contemporary History of Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

Russia's Southern March (1722) and its Result to Further Development of the Georgian State

Summary

At the early 20s of the XVIII century Persia's state complicated up to extreme grade. Persia was facing the fact of invasion of both Ottoman Empire and Russia. As agreed between Peter the I and Vakhtang the VI, at

Nizabad the Georgian forces were to join the Russian army staying in Transcaucasia. The Karli King had hopes that with the help of Russia he would manage to free Georgia from the Persians rule, settle Dagestan issue and return back Southern Georgian territory seized by Ottoman Empire.

The Russian Army entered Daruband on 23 August 1722 but did not manage to move on and stepped back. Because of this, Vakhtang the VI's and Peter the I's armies failed to unite. Kartli- Kakhети Region found themselves in hard situation. From June 1723 Ottomans began to rule here. On the 15th of July, 1724 Vakhtang was forced to set off to Russia together with his family and 1200 people. In 1737 he died in Astrakhan. And the biggest tragedy which in 20s of the XVIII century happened to Georgia was lost of East Kakhети. In 1727 the Ottoman Sultan by special firman granted seized Georgian territories to Avars who had settled in the oldest Georgian territory back in the midst of XVI century.

Most of the Georgian historians see the reason of the hardest condition of that time Kartli-Kakhети Region in Vakhtang the VI's unwise policy (relationship with Russia) and his departure from the homeland. We cannot agree with such consideration. From the very XVI century the main problem for the Eastern Georgia was regulation of Dagestan issue which was rather a difficult task. It should be mentioned that after 16 years from these events even the strongest ruler of Persia Nadir-Shah (1738-1742) could not defeat Dagestan. Traditionally, according to prevailing opinion with the Georgian political circle, resolution of Dagestan problem was possible only from the North and with help of Russia. Orientation to Russia meant not only a choice made because of the same faith (which is advanced by the historians when determining the reasons of Russian orientation of the Georgian State – though religious factor, of course, was significant), _ and not the strength and clear past in relationship with Georgia unlike of Ottoman Empire and Persia, this was coincidence of Georgia's and Russia's interests in Dagestan issue – Kartli-Kakhети wished cessation of assaults from Dagestan and Russia wanted seizing of its territory. Russia's engaging in was with Dagestan would give Georgia a chance to take a breath and solve this century-long problem.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი, სრული პროფესორი

რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომი და აჭარა

1828 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ომი, რომელსაც პეტერბურგი მომზადებული შეხვდა. ამდენად იგი რუსეთისათვის უფრო ხელსაყრელ ვითარებაში მიმდინარეობდა, რამაც მისი გამარჯვება განაპირობა. შედეგად რუსეთმა მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ახლო აღმოსავლეთში და მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი საზღვრები კავკასიაში, განიმტკიცა პოზიციები შავ ზღვაზეც.

ომი დაიწყო ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და განევრცო კავკასიაში, ჯერ არზრუმის, შემდგომ კი აჭარის მიმართულებით. ფრონტის სხვადასხვა უბანზე მიმდინარეობდა გააფთრებული ბრძოლები. 1828 წლის 24 ივნისს, რუსების მიერ აღებულ იქნა ახალქალაქი, 15 ივლისს ფოთი და განხორციელდა შეტევა ახალციხის საფაშოზე.

სელიმ ხიმშიაშვილის ვაჟმა – ახმედმა, მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია რუსეთის მრავალრიცხოვან ჯარს, მაგრამ ბოლოს იძულებული გახდა თავისი დარჩენილი ძალის ნაწილებით გასცლოდა ახალციხეს და აჭარაში გადასულიყო.

გარკვეული დროის შემდეგ, 1829 წლის თებერვალში, ახმედ ხიმშიაშვილმა ძალები მოიკრიბა და ახალციხეს ისევ შეუტია. პირველი წარმატებული ბრძოლების შემდეგ, ალყა შემოარტყა ქალაქს, თუმცა მისმა მოკავშირემ – აბდი ბეგმა, რუსთა მაშველი ჯარი ვერ დააკავა და ახმედ ბეგი თავისი მებრძოლებით იძულებული გახდა კვლავ უკან, აჭარაში გაბრუნებულიყო [2, 56-47].

რუსთა მხედრობას გადაწყვეტილი ჰქონდა აჭარის დალაშქვრაც, მაგრამ ზამთრისა და რთული რელიეფის გამო, ახმედ ბეგ ხიმშიაშვილის წინააღმდეგ გალაშქრება აღარ მოხერხდა.

ამ შეფერხებით ისარგებლა ახმედ ბეგმა და მოლაპარაკება გამართა გენერალ ბებუთოვთან. ამით ის ცდილობდა როგორმე შეეჩერებინა რუსეთის ჯარის წინსვლა აჭარის მიმართულებით. რუსეთის სარდლობა მიზნად ისახავდა უსისხლოდ შესულიყო აჭარაში, ამიტომ მას აწყობდა კიდევც ახმედ ბეგთან მოლაპარაკება. თავის

მხრივ, გარკვეული პირობების სანაცვლოდ (გენერლის ჩინი, ლურჯი ლენტის, აჭარის მმართველობა, ფაშის ტიტული), ახმედ ხიმშიაშვილი თანხმობას აცხადებდა რუსეთის ქვეშევრდომობაზე, მაგრამ მოლაპარაკებები გაჭიანურდა, რადგანაც ბეგის მიერ წაყენებული მოთხოვნები რუსეთის იმპერატორის დასტურს მოითხოვდა, რაც გარკვეულ დროსთან იყო დაკავშირებული. დრო კი არ იყო. საკითხი სწრაფ გადაწყვეტას საჭიროებდა. ამიტომაც ახმედი არჩევანის წინაშე დააყენეს. ან სასწრაფოდ მიეღო საბოლოო გადაწყვეტილება – უსისხლოდ შეშვა რუსული ჯარი აჭარაში, ან ერთადერთი ვაჟი გაეგზავნა მათთან მძევლად, წინააღმდეგ შემთხვევაში საქმე ცუდად წაუვიდოდა. ახმედ ხიმშიაშვილის პასუხმა ბებუთოვს ველარ მოუსწრო, რადგანაც იგი მოულოდნელად გადაიყვანეს სომხეთის ოლქის უფროსად. მის მაგივრად კი ახალციხეში დანიშნეს გენერალი – ბარონი ოსტენ-საკენი, რომელსაც კავკასიის მთავარმართებელმა პასკევიჩმა კატეგორიულად დაავალა დაემორჩილებინა ახმედ ხიმშიაშვილი. ამავდროულად, პასკევიჩი აფრთხილებდა ოსტენ-საკენს – ემოქმედა ფრთხილად, გააზრებულად, უკიდურესობების გარეშე.

ახმედ ხიმშიაშვილი, ბებუთოვისაგან განსხვავებით არ იცნობდა ოსტენ-საკენს და უნდობლად იყო განმსჭვალული მის მიმართ. მან უარი განაცხადა რუსთა მთავარსარდლობის პირობის შესრულებაზე იმ მოტივით, რომ ქვემო აჭარაში მოსალოდნელი მღელვარების გამო, მას და მის ვაჟს არ შეეძლო აჭარიდან გასვლა. სამაგიეროდ, ახმედ ხიმშიაშვილი თანხმობას აცხადებდა მასთან მძევლად გაეგზავნა ბიძა სულეიმან-ალა. მაგრამ მოხდა ისე, რომ აღარც სულეიმანი ჩამოსულა ახალციხეს – მან ავადმყოფობა მოიმიზეზა და თავი აარიდა რუს გენერალთან გამოცხადებას. ამაზე განრისხებულმა ოსტენ-საკენმა ასეთი შინაარსის წერილი მისწერა ახმედ ხიმშიაშვილს: „არც თქვენ, არც თქვენი შვილი, არც თქვენი ბიძა სულეიმანი არ გამოცხადდით ჩემთან ქვეშევრდომობის მისაღებად იმ გამარჯვების შემდეგ, რომელიც დიდი ხელმწიფის ჯარმა მოიპოვა, რუსეთის მთავრობის დამცირება იქნებოდა რბილად ემოქმედა და დაკმაყოფილებულიყო მხოლოდ დაპირებებით. თქვენ წერთ, რომ ქვემო აჭარა აჯანყდა თქვენს წინააღმდეგო, ამაზე გიპასუხებთ, თუ ოთხი დღის განმავლობაში თქვენ ან თქვენი შვილი არ გამოცხადდებით ჩემთან, მაშინ მე იძულებული ვიქნები ჯარით შემოვიდე აჭარაში, ან თქვენს დასახმარებლად, ან თქვენს დასასჯელად, თქვენი მოქმედება გადაწყვეტს, თუ მე რომელი ღონისძიების განხორციელება მომიხდება“ [3, 34].

ოსტენ-საკენი, თავის მხრივ ამკარა ავანტიურაზე წავიდა: იმის

მაგიერ, რომ მას ენარმოებინა დიპლომატიური მოლაპარაკება, აშკარა ძალის გამოყენება გადაწყვიტა და შეეცადა იარაღის ძალით მოეგვარებინა ეს საქმე. კავკასიის მთავარმართებლის – პასკევიჩის გაფრთხილების მიუხედავად, იგი არც გენერალ გესეს დაკავშირებია და დამოუკიდებლად შეუდგა მოქმედებას...

ეტყობა, გენერალი პასკევიჩი გასცნობია ოსტენ-საკენის მიერ ახმედ ხიმშიაშვილისათვის გაგაზავნილი წერილის შინაარსს და აშკარად არ მოწონებია იგი. ამის გამო იგი ოსტენ-საკენს წერილობით ამცნობდა შემდეგს: „თქვენი წერილი აჭარის ფაშისადმი დაწერილია ისე, თუ ახმედ ბეგს ჩვენდამი რამე განწყობილება ჰქონდა, მან უნდა შეეცვალოს იგი, რადგან წერილი დაწერილია მბრძანებლის ტონით, როგორსაც ქვეშევრდომისაგან თხოულობენ, ხოლო ისინი, რომელიც მოლაპარაკებას აწარმოებენ, შეთახმდებიან ან უარყოფენ შეთანხმებას“ [1, 24].

შემდგომ პასკევიჩი თავის წერილში მიუთითებდა ოსტენ-საკენს, რომ მთავარი იყო აჭარაში დაეცვა სიმშვიდე და იარაღი მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში ეხმარა.

პასკევიჩის ამ წერილმა ველარ მოუსწრო ოსტენ-საკენს, რადგან 12 აგვისტოს იგი უკვე გზაში გახლდათ და აჭარისკენ მიემართებოდა. იგი მიდიოდა ერთი მიზნით და ერთი გადანწყვეტილებით – შეჭრილიყო აჭარაში და მისი მმართველი, ძალის გამოყენებით, საგანგებოდ დაესაჯა.

რამდენიმე დღის შემდეგ, გენერალი ოსტენ საკენი აჭარაში შევიდა. შევიდა არა საქმის გამრიგე-მომწესრიგებელი, მომლაპარაკებელი პირი, არამედ როგორც დამსჯელი, ამაოხრებელი, რაც ცხადია, მისი მხრდან, ყოვლად გაუმართლებელი ქმედება იყო. მან ცეცხლითა და მახვილით გადაბუგა ზემო აჭარის რამდენიმე სოფელი. აქ, აჭარაში თავისი სურვილისამებრ თვით ოსმალეთის ჯარისკე ვერ შემოდოდა და ვერ პარპაშებდა. რუსეთის ჯარის ამ მოულოდნელმა შემოჭრამ, აქაური მოსახლეობა ჯერ აღაშფოთა, მერე ბევრ რამეზე დააფიქრა, ბოლოს კი აამხედრა რუსეთის წინააღმდეგ, ხალხმა იარაღი აიხსნა, მთებში გაიხიზნა და წინ აღუდგა ოსტენ-საკენს, რომლის პიროვნებაში ხალხი სრულიად სამართლიანად მხოლოდ ბოროტმოქმედს ხედავდა.

ოსტენ-საკენი, სიტუაციის ზერელედ განსჯის გადამკიდე, თავისი აღმატებული ძალის გამო, სულ წინ და წინ მიიწევდა კუთხის სიღრმეში და ხალხის აწიოკებას განაგრძობდა.

თუ რა ძალებით უტევდა გენერალი ოსტენ-საკენი აჭარას და მის მოსახლეობას, ამის შესახებ გვამცნობს გენერალ-ლეიტენანტი

დიმიტრი პოტო: „სამი ქვეითი ბატალიონი 2700 ხიშტით, კაზაკთა პოლკით, სამი სამთო ქვემეხითა და ოთხი მცირე ყალიბის ქვემეხით შევიდნენ აჭარაში, ისინი ელოდნენ წინააღმდეგობას, მაგრამ არავინ შეხვდათ. ცარიელი სოფლები საკენმა გადაბუგა და მიაღწია ხულოს – ახმედ-ბეგის სასახლეს. საკენმა გაიგო, რომ უკან დასახვევი გზები მოჭრილი ჰქონდა, გზა არ იცოდა, ახალციხის გზა შეკრული იყო, ეძებდა დასახვევ გზას, ის დიდი ბრძოლითა და დანაკლისით, დიდაჭარის გზით სამშვიდობოს გავიდა“ [4, 88].

გენერალი პოტო შემდგომ ასეთ დასკვნას აკეთებს: „ამის შემდეგ ოსტენ-საკენს უნდა ეზრუნა არა გამარჯვების მოპოვებაზე, არამედ იმაზე, როგორ გადაერჩინა თავისი რაზმი, რომელსაც მოელოდა გმობა“.

აქ არ შეიძლებოდა შენიშვნის სახით არ განვაცხადოთ შემდეგი: გენერალ-ლეიტენანტი პოტო როგორც აღნიშნავს, გენერალი ოსტენ-საკენი, რომლისთვისაც რომელიღაც აჭარელს უსწავლესია გზა, ოზურგეთში გადასულა, რაც ნამდვილად არ შეესაბამება სიმართლეს და ყველაფერი სულ სხვაგვარად გახლდათ, თუ სად, რა მიმართულებით გაემართა თავისი უჭკუო მოქმედებით თავლაფდასხმული გენერალი ოსტენ-საკენი, ამაზე ცოტა მოგვიანებით აღვნიშნავთ.

სანამ ოსტენ-საკენი ხულომდე, ახმედ ხიმშიაშვილის რეზიდენციამდე მიაღწევდა, მას აჭარელთა დელეგაცია ეწვია, ახმედ ხიმშიაშვილის ხაზინადარ – მემიშ-ალას მეთაურობით. დელეგაციამ სთხოვა გენერალს, ჩვენი ბეგი (ახმედ ხიმშიაშვილი) ქვემო აჭარაშია, სანამდე იგი უკან დაბრუნდებოდეს, შეტევა შეაჩერე, ჩვენ არანაირ წინააღმდეგობას არ გაგინევთო. ეს იყო ყოველმხრივ გამართლებული და ერთადერთი გამოსავალი იმ სიტუაციიდან და, ცხადია, გამჭრიახი რომ ყოფილიყო რუსი გენერალი, მიიღებდა აჭარელთა ამ სამართლიან თხოვნას, მან არ მიიღო ეს წინადადება. არადა, დელეგაციის წევრები სამართლიანად მიახიშნებდნენ ოსტენ-საკენს, რომ მისი ქმედება მეტად უცნაური და წინდაუხედავი გახლდათ, რამეთუ მისი ჯარი აჭარელთა სოფლებს სპობდა მაშინ, როდესაც აჭარის მმართველი (ესე იგი, ახმედ ხიმშიაშვილი) მოლაპარაკებას ანარმოებდა რუსეთის მხედართმთავართან (იგულისხმება კავკასიის მთავარმართველი პასკევიჩი) [5, 77-78].

ამის შემდეგ, რუს გენერალს წერილით მიმართა ახმედ ხიმშიაშვილის მეუღლემ – დუდი-ხანუმმა, რომელიც დიდი სახელითა და ავტორიტეტით სარგებლობდა აჭარაში და იგი გამჭრიახ, შორსმჭვრეტელ ადამიანად მიაჩნდათ.

დუდი-ხანუმი ყოველნაირად ცდილობდა, მოლაპარაკების გზით,

როგორმე შეეჩერებინა, გაეჭიანურებინა რუსი გენერლის ავანტიურისტული მოქმედება, რათა ამით დრო და საშუალება მიეცა თავისი ქმრისათვის სათანადოდ მომზადებულიყო მასთან საბრძოლველად.

გენერალმა პირველად დუდი-ხანუმთან ისურვა საუბარი, რაზედაც უარი მიიღო. ამ უარმა გენერალი ძალზე გაანანყენა და მისა და მის ქვეშევრდომთა მიმართ, კიდევ უფრო მტრულად განენყო. დუდი-ხანუმმა კი ამცნო გენერალს, რომ მას, მაშინ, როდესაც მისი მეუღლე სახლში არ იმყოფება, არ შეუძლია მიიღოს როგორც სტუმარი, ესაუბროს და საკადრისი პატივი მიაგოს.

ამით ყველაფერი ითქვა, დუდი-ხანუმმა დატოვა თავისი სახლკარი და მოსახლეობასთან ერთად მთებში გაიხიზნა.

ოსტენ-საკენმა, ახმედ ხიმშიაშვილის რეზიდენციის დაკავების შემდეგ, ულტიმატუმი წაუყენა: თუკი იგი მას არ დაემორჩილებოდა, მის სამფლობელოს გაანადგურებდა.

მისი მოთხოვნის საპასუხოდ, ახმედ ხიმშიაშვილმა მას წერილობით განუცხადა, რომ მან შეგნებულად და წინასწარგანზრახვით დატოვა ღიად ახალციხის გზა, რადგანაც იგი რუსეთის ქვეშევრდომობაზე ფიქრობდა, მაგრამ, რამდენადაც იგი ჯარით შემოვიდა მის მიწა – წყალზე და ისე იქცევა, როგორც დამპყრობელი, ის მზადაა დაიცვას საკუთარი თავი და მიწა-წყალი, რომ იგი ამჟამად იმყოფება შუახევში და მას იქ ელოდება.

გენერალი ოსტენ-საკენი მიხვდა, რომ ახმედ ხიმშიაშვილის სახით მას წინ ედგა სერიოზული და ანგარიშგასანევი მტერი, რომელსაც შეეძლო სერიოზული ზარალი მიეყენებინა მისთვის, ამავდროულად, გარდა ახმედ ხიმშიაშვილის რაზმებისა, გენერლის რაზმიც აღშფოთებული იყო მისი ქმედებით და შეშინებულიც, მტრად გადაკიდებული, შეიარაღებული მოსახლეობის წინაშე, რომლებიც მზად იყვნენ შური ეძიათ თავიანთი სოფლების გადანვისათვის.

ამდენად, ოსტენ-საკენის მდგომარეობა ნამდვილად არ იყო სახარბიელო, მას, ასე თუ ისე, საჭირო დიპლომატიური მანევრებით, კიდევ შეეძლო წამხდარი საქმის რამდენადმე გამოსწორება, მაგრამ იგი ამას არ შეეცადა და ისევ დაუშვა შეცდომა, იგი შურისძიებით შეპყრობილი დაიძრა შუახევისკენ ახმედ ხიმშიაშვილთან შესახვედრად (ეს მოხდა 18 აგვისტოს), შვიდიოდე კილომეტრის გავლის შემდეგ, მას წინ მთები დაუხვდა, რომლის გადალახვა ადვილი საქმე არ იყო და სწორედ, ამან აიძულა ხელი აეღო ჩანაფიქრის განხორციელებაზე და იგი უკანვე გაბრუნდა. გენერალმა ოსტენ-საკენმა ხულოში ააფეთქა სამხედრო საწყობები და გადანვა ახმედ ხიმშიაშვილის სასახლე მთელი სათავსოებით [6, 23-24].

აქაურმა მოსახლეობამ, როგორც გაიგო გენერლის ახალი მარ-შრუტის შესახებ, სოფელ დიდაჭარასთან გზა გადაუჭრა. სწორედ. აქ წამოენია გენერალს ახმედ ხიმშიაშვილიც, ბოლოს და ბოლოს იგი განუწყვეტელი ბრძოლების ქვეშ გადავიდა აჭარა-ახალციხის ქედზე და ახალციხეში დაბრუნდა. ეს მოხდა 28 აგვისტოს.

ცხადია, გენერალ ოსტენ-საკენის წინდაუხედავმა, ავანტიურისტულმა ქმედებამ საქმე იმდენად გააფუჭა, რომ მისი გამოსწორება ძალზე ძნელი იქნებოდა და ასეც მოხდა, რამდენადაც ყოველივე ამან, მეტად სერიოზული გავლენა მოახდინა აჭარის მიმართულებით ომის წარმოებასა და მის შემდგომ მსვლელობაზე. აქ მთავარი ფაქტორი ის გახლდათ, რომ თუ კი ოსტენ-საკენის მისვლამდე, ოსმალთა აღვირახსნილი ქმედებით თავმოებურებული მოსახლეობა დიდის მოლოდინით ელოდა რუსთა გამოჩენას, ამის შემდეგ, რუსი მტრად და მიუღებლად მიიჩნია [7, 29].

აქვე საყურადღებოა ისიც, რომ გენერალ ოსტენ-საკენის წინდაუხედავი მოქმედება არც რუსეთის მსხვილ მოხელეებს მოსწონდათ. მაგალითად, კავკასიის მეფისნაცვალი, გენერალი პასკევიჩი წერდა გენერალს: „თქვენ ყოვლად უსაბამოდ და უმიზეზოდ დაარღვიეთ ჩვენი ბრძანება, გენერალ გესესთან პასუხის მიუღებლად თქვენ არ უნდა შესულიყავით აჭარაში“ [9, 21].

როგორც ჩანს, გენერალი ოსტენ-საკენი გენერალ გესეს კი დაეკითხა რჩევას, მაგრამ ეტყობა, ეს გაცილებით მოგვიანებით გააკეთა. ასევე მოგვიანებით იქნა მიღებული გესეს დირექტივაც, რომლის მიხედვითაც გენერალი გესე გენერალ ოსტენ-საკენს ამცნობდა, რომ მას ახმედ ხიმშიაშვილი სათანადო მოლაპარაკების საფუძველზე, ბათუმში დაბანაკებული თურქთა ჯარისგან მოეწყვიტა.

ოსტენ-საკენი შეცდომას შეცდომაზე უშეებდა. იგი ჩვეულებრივ ცდილობდა სამხედრო ჯარით, ძალისმიერი წესით მოეგვარებინა საკითხი და სრულიად უგულებელყოფდა დიპლომატიას. მაგალითად, 23 სექტემბერს მან ბრძოლით დაიკავა ფოცხოვის ხეობა და ძირფესვიანად გადაწვა ახლომდებარე სოფლები, ეს ქმედება კი ვერანაირად ნაადგა რუსთა მხედრობას და ნვლილი ვერ შეიტანა გამარჯვების საქმეში, რამდენადაც მისი მოქმედება ნაგვიანები აღმოჩნდა. რამეთუ გენერალი გესე რამდენიმე დღით ადრე, სახელდობრ 17 სექტემბერს, დამარცხდა ციხისძირთან [6, 18].

რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომის დროს, კავკასიის ფრონტზე, რუსთა არმიის მიერ გათავისუფლებულ და აღებულ იქნა ქალაქები: ახალქალაქი, ფოთი, ახალციხე, ყარსი, ბაიაზეთი, არზრუმი.

როდესაც რუსეთის ჯარმა არზრუმი აიღო, გენერალმა პასკევიჩმა უბრძანა გენერალ გესეს, რათა მას მხარი აეხა რუსეთის არმიის საერთო იერიშისათვის და როგორმე აეღო ბათუმი. ამის ჩანაფიქრი გენერალ გესეს გააჩნდა და იგი შეუდგა მოქმედებას, მაგრამ აქ თავი იჩინა ხელისშემშლელმა პირობებმა, მაგალითად, გესეს რაზმისა და ქართული პოლიციის მოქმედება და წარმატება დიდად იყო დამოკიდებული ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის მხარდაჭერაზე. ზოსტენ-საკენისა არ იყოს, გესემაც დაუშვა ერთი ტაქტიკური შეცდომა; როდესაც საჭიროება მოითხოვდა თურქთა წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ მოქმედებას, გესემ სრულიად გაუმართლებელ-მიუღებელი მოლაპარაკება გამართა ქობულეთელ ბეგებთან, ხოლო ეს უკანასკნელნი, თავიანთი მხრივ, გარკვეულ ვითარებას უცდიდნენ, სახელდობრ კი, ისინი ელოდებოდნენ იმ საკითხის გარკვევას – სამუდამოდ დარჩებოდა თუ არა რუსეთის ჯარი ქობულეთში, რომელიც მათ ერთგვარ გარანტიად მიაჩნდათ და იმედოვნებდნენ დაიცავდა თურქთა შურისძიებისგან. ... აქაური ბეგები თავად მოელოდნენ გენერალ გესეს გადამწყვეტ მოქმედებას (ცხადია, მათ ჩაურევლად), რამდენადაც მათ თურქების სასჯელისა ეშინოდათ. თავის მხრივ, თურქებმა შეამჩნიეს, მსტოვართა მეშვეობით გაიგეს ქობულეთელი ბეგები სიმპათიურად რომ იყვნენ განწყობილნი რუსებისადმი და ქობულეთში გამოაგზავნეს რვა ათასი ასკერი-საგან შედგენილი ჯარის შენაერთი, რომელსაც ტუსჩიოლლი მეთაურობდა. ამ უკანასკნელმა იმდენი მოახერხა, რომ დაარწმუნა ქობულეთლები, რომ ოსმალეთს მთელი ევროპა უჭერდა მხარს, დახმარებას ჰპირდებოდა და ამრიგად ომი, რომელიც ახლა რუსთა გამარჯვებით მიმდინარეობდა, მალე სულ სხვა ხასიათს მიიღებდა და საბოლოო ჯამში თურქთა გამარჯვებით დასრულდებოდა [10].

1829 წლის 4 აგვისტოს, რუსეთის ჯარის ნაწილები ორი მიმართულებით დაიძრა ბათუმისაკენ: ერთი- სოფელ შეკვეთილიდან ქობულეთისაკენ, მეორე კი – ოზურგეთიდან მუხაესტატეს მიმართულებით. ჩგენერალმა გესემ საჭირო მანევრი ჩაატარა, მან გვერდი აუარა მუხაესტატეს სიმაღლეებზე განლაგებულ თურქებს, მათ წინააღმდეგ გააგზავნა ქართული მილიცია და მტერი პირწმინდად მოსპო.

მუხაესტატესთან რუსების ამ მნიშვნელოვანმა გამარჯვებამ ქობულეთში დაბანაკებული თურქების ჯარი დააფრთხო და მან ყოველგვარი წინააღმდეგობისა და ბრძოლის გარეშე დაიხია უკან. ზღვის ნაპირ-ნაპირ მოძრაობდა რუსეთის რაზმი, რომელსაც პოლკოვნიკი პატოვსკი ხელმძღვანელობდა, ხელთ იგდო თურქთა სამ-

ხედრო საჭურველი. ქობულეთს თავშეფარებულმა გურიელის ქვრივმა სოფიომ, ძლივს გაასწრო ზღვით – თურქეთში გადაიხვეწა [11, 76-80].

პანიკით შეპყრობილმა თურქებმა ყოველგვარი გააზრებისა და ტექნიკური გადანაცვლების გარეშე, ციხისძირის პოზიციები მიატოვეს. ამრიგად, ბათუმის მიმართულებით გზა სრულიად განმედილთავისუფალი იყო და ნარმატება – გარანტირებული, მაგრამ გენერალმა გესემ, ბათუმის აღების ეს მეტად ხელსაყრელი პირობები, ველარ გამოიყენა. იმის მაგიერ, რომ სასწრაფოდ იერიშზე გადასულიყო და სანამ თურქები გონს მოეგებოდნენ, შეჭრილიყო ბათუმში, დაიხია უკან და საზღვართან – კინტრიშზე გამაგრდა. აქედან უკვე მერამდენედ, ისევ გამართა სრულიად უსარგებლო მოლაპარაკება ქობულეთელ ბეგებთან. რუსი გენერლის ამ შეცდომით, კარგად ისარგებლეს თურქებმა და ციხისძირი სათანადოდ გაამაგრეს [11, 104-106].

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გესემ 17 სექტემბერს, ციხისძირზე იერიში მიიტანა. ორი დღის განმავლობაში, რუსებმა ცოცხალი ძალის ორი მესამედი დაკარგეს. აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ ომის მიმდინარეობის პერიოდში, მთელი კავკასიის ფრონტზე, ეს რუსეთის ჯარის ყველაზე დიდი მარცხი იყო. ალბათ გესეს, რომელსაც აღარც უკან დასახევი გზა დარჩენოდა, სრული განადგურება მოელოდა, მაგრამ იგი მეომარ მხარეთა შორის, ქალაქ ადრიანოპოლში, დადებულმა ხელშეკრულებამ იხსნა. ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულებით, რუსეთის იმპერიამ ამიერკავკასიაში მიიღო: ანაპა, ფოთი, ახალციხე და ახალქალაქი. ოსმალეთის მხარეს დაუბრუნდა რუსების მიერ მიღებული: ყარსი, არტაანი, ბაიაზეთი. მიღებულ ხელშეკრულებაში, ბათუმზე საერთოდ არ ყოფილა ლაპარაკი, ... არადა, რუსეთის მხარეს ძალზე სურდა ბათუმის ხელში ჩაგდება.

დამონშებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თბილისი, 1960.
2. ხ. ახვლედიანი, ნარკვევები აჭარის ისტორიიდან (მე-16-19 ს. ს.), ბათუმი, 1944.
3. ხ. ახვლედიანი, სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათუმი, 1956.
4. გ. ტივაძე, ოსმალეთის დერვიშობა და გლეხთა აჯანყებანი XVI საუკუნეში, თბილისი, 1946.

5. ვ. იაშვილი, აჭარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, ბათუმი, 1948.
6. შ. მეგრელიძე, აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან, ბათუმი, 1956.
7. შ. მეგრელიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბილისი, 1963.
8. ა. სურგულაძე, სელიმ ხიმშიაშვილი, ბათუმი, 1986.
9. Акты собранные Кавказской Археологической Комиссией Т. V, Тифлис, 1873.
10. გაზეთი ივერია“, №13, 1877.
11. ა. აბესაძე, აჭარის მთავარი ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილი, თბილისი, 1994.

Otar Gogolishvili

The Professor of Archeological and Ethnological Department of Batumi Shota Rustaveli State University

Russian – the Ottoman Empire War (1828-1829) and Adjara

Summary

Russian-Turkish war started in 1828, which was prepared for St. Petersburg. Thus Russia, was in favorable condition, which led to its victory. As a result, Russia has settled down firmly in the Middle East and greatly expanded its borders in the Caucasus, strengthened their positions in the black sea.

არჩილ ჩაჩხიანი

ისტორიის დოქტორი, პოლკოვნიკი, დავით
ალმაშენებლის სახელობის საქართველოს
ეროვნული თავდაცვის აკადემია

გენერალი მუსტაფა ქემალი და „ანატოლიელი პროტანსტანტები“ – წინააღმდეგობის მოძრაობის დასაწყისი

გენერალ მუსტაფა ქემალისა და მისი თანამოაზრეების მიერ ანატოლიაში დანყებული „ნაციონალური მოძრაობა“ თავისი შინაარსობრივი დატვირთვითა და მოქმედებების ინტენსივობით, ორ ფაზად შეგვიძლია დავყოთ. პირველი ფაზა მოიცავს 1919 წლის მაისიდან 1920 წლის აპრილამდე პერიოდს და მას შეიძლება ეროვნული წინააღმდეგობის ფაზა ვუწოდოთ. ამ ფაზაში უკვე მყარდება გარკვეული კონტაქტები ერთის მხრივ, ნაციონალისტებსა და ექსიტიჰადისტებს, და მეორეს მხრივ, ნაციონალისტებსა და ბოლშევიკებს შორის. მეორე ფაზად კი შეგვიძლია განვიხილოთ 1920 წლის მაისი – 1923 წლის ივლისის პერიოდი, როგორც თურქეთის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ომის ფაზა, რომელიც ნაციონალისტთა მიერ ბოლშევიკებთან რეალური კავშირების დამყარებით დაიწყო 1920 წლის მაისში, და მალე ბოლშევიკურ-ქემალისტური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შექმნით დასრულდა. ეს ფაზა თავისი არსით თურქებისათვის წარმოადგენდა „დამოუკიდებლობის ომს“, რომელიც ლოზანის სამშვიდობო ხელშეკრულების ხელმოწერით დასრულდა 1923 წლის 24 ივლისს.

ლონდონის უნივერსიტეტის პროფესორის, ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნისა და თურქოლოგის, უილიამ მეთიუ ჰეილის (William Mathew Hale) მიხედვით, ნაციონალისტური მოძრაობის პირველ ფაზაში უნდა მომხდარიყო სამხედრო და პოლიტიკური სტრუქტურების შექმნა, მაგრამ იმ გათვლით, რომ ანტანტის ქვეყნებთან არ შევიდოდნენ ღია საომარ კონფრონტაციაში და „წინააღმდეგობის მოძრაობისადმი“ ლოიალურად განწყობილ სულთნის მთავრობის ნევრებთანაც ითანამშრომლებდნენ. მოქმედებების ეს ტაქტიკა ფაქტობრივად გულისხმობდა იმპერიის მთავრობაზე გავლენის მოპოვებას და არა მის გადაგდებას [1, 47].

წინააღმდეგობის პირველი ფაზის საწყის ეტაპზე საჭირო იყო ანატოლიის მუსლიმი მოსახლეობის კონსოლიდაცია და მათი გაერთიანება გარკვეული იდეის გარშემო. 1918 წლის ბოლოსა და 1919 წლის დასაწყისში რეგიონში განვითარებული სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენები კი, კერძოდ, ანტანტის ქვეყნების მიერ კონსტანტინოპოლის დაკავება და სმირნაში (იზმირი) დაწყებული ბერძნული ოკუპაცია, თურქი მოსახლეობის წინააღმდეგ დაწყებული სისხლიანი ანგრიმსწორებები სწორედ ასეთი იდეის წინ წამოწევის კარგ საშუალებას იძლეოდა. ბერძნების მიერ სმირნას ტეროტორიების მოთხოვნა, ისევე როგორც ოსმალთა იმპერიის სხვა ტერიტორიებისა თრაკიასა და მცირე აზიაში, პირველად საბერძნეთის პრემიერ-მინისტრმა, მეტად ნიჭიერმა და კოლორიტულმა პიროვნებამ, და ამავე დროს კარგმა ორატორმა, ელეფთერიოს ვენიზელოსმა გაააჟღერა. იგი კრეტელი იყო, ათენის უნივერსიტეტში ეუფლებოდა სამართლის მეცნიერებას და აქ დაჯერებულ ნაციონალისტად, ანტიოსმალური ბრძოლის უკომპრომისო ლიდერად ჩამოყალიბდა. 1896 წლისათვის იგი ოსმალთა წინააღმდეგ კრეტელთა აჯანყების მეთაურად მოგვევლინა, 1911 წლისათვის კი, საბერძნეთის პრემიერ-მინისტრი გახდა. ბალკანური ომების პერიოდში, 1912 წლისათვის იგი ალიანსში შევიდა ბულგარეთთან და სერბიასთან და თურქებს ოსმალთა იმპერიის ევროპული ტერიტორიების დიდი ნაწილი დაატოვებინა. თუმცა, ამით მისი ამბიციები არ ამოწურულა. ვენიზელოსის ინტერესები შორს გასცდა თავისი მშობლიური საბერძნეთის საზღვრებს. ფაქტია, რომ მის მიზანს ანატოლიაში ახალი ბერძნული იმპერიის შექმნა თუ არა, ძველი ელინისტური ფორმაციის მკვდრეთით აღდგომა მაინც წარმოადგენდა. ვენიზელოსის ამ იდეების მხურვალე მხარდამჭერს, დიდი ბრიტანეთის პრემიერ მინისტრი, დევიდ ლოიდ-ჯორჯი წარმოადგენდა. როგორც ებრაელი მეცნიერი, დიპლომატიის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი, ნეგევის ბენ-ჰურიონის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი, და შემდგომ ემერიტუსი, ისაია ფრიდმანი (Isaiah Friedman) აღნიშნავს: ლოიდ-ჯორჯის სლოგანი იყო – „ელადა არის იქ, სადაც ელინები ცხოვრობენ“ [2, 26-27]. ელინები კი მთელს აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ ანატოლიაში იყვნენ მიმოფანტულნი. თავადაც ყოველივე ოსმალურისა და თურქულის მოძულე, დევიდ ლოიდ-ჯორჯი აღფრთოვანებული იყო საბერძნეთის პრემიერის ამ ექსპანსიონისტური იდეებით, რადგან იგი დაჯერებული თურქოფობი იყო. როგორც მისი ერთ-ერთი ბიოგრაფი აღნიშნავს, ლოიდ-ჯორჯს ბავშვობიდანვე ეზიზლებოდა თურქები და ყოველივე თურქული. ძალიან მალე კი, იგი დაჯერებულ თურქოფო-

ბად ჩამოყალიბდა. იგი დარწმუნებული იყო იმაში, რომ თურქები ევროპის ავაზაკები იყვნენ – სისხლისმსმელთა ბანდა, რომელიც იზოლირებული უნდა ყოფილიყო ცივილიზებული საზოგადოებისაგან – ბანდა, რომელიც უნდა განადგურებულიყო [3, 564]. თურქებს იგი „მოძალადეებად და ყველანაირი უბედურების წყაროდ“ მოიხსენიებდა. მისთვის კონსტანტინოპოლი არა მარტო აღმოსავლური ბოროტების აკვანი იყო, არამედ ბუდე, საიდანაც ყველანაირი კორუფციისა და ინტრიგების შხამი ვრცელდებოდა ევროპაში. ბრიტანელი პრემიერი უფრო შორსაც წავიდა, და აცხადებდა, რომ „კონსტანტინოპოლი თურქთა ქალაქი არ იყო, ხოლო მისი მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ასევე არ იყო თურქი“. უფრო მეტიც – მისი ღრმა რწმენით სულთანს „გადამთიელი მონარქი იყო, რომელიც გადამთიელ ხალხს მართავდა“ [2, 26-27]. ამ იდეებს იზიარებდა აღმოსავლეთში მოღვაწე ცნობილი ინგლისელი დიპლომატი მარკ საიქსიცი (Mark Sykes), რომლის ზეგავლენა პრემიერ-მინისტრზე ომის მსვლელობისას და მის შემდგომ პერიოდში ძალიან დიდი იყო. მოკლედ რომ ვთქვათ, ამ ორი პოლიტიკური მოღვაწის იდეოლოგიურმა თანხვედრებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა იმდროინდელი დიდი ბრიტანეთის ახლო აღმოსავლური საგარეო პოლიტიკის ძირითადი არსი. ლოიდ-ჯორჯმა ვენიზელოსს „საბერძნეთის უდიდესი სახელმწიფო მოღვაწე უწოდა პერიკლეს შემდეგ“ და უმაღლესი აიტაცა დიდი საბერძნეთის შექმნის იდეა. თავად ეს იდეა კი, დაუყოვნებლივ იქცა მისი საგარეო პოლიტიკის ქვაკუთხედად. ელინისტური ცივილიზაციისადმი სენტიმენტებისა და შორსმომავალი სტრატეგიული გათვლების გამო, მან საბერძნეთი უმაღლესი თავის ერთგულ მოკავშირეთა რიგებში ჩართო, რომელიც ბრიტანეთთან მეგობრობისა და საერთო ინტერესების ურღვევი ძაფებით იყო დაკავშირებული. მეტად მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ ლოიდ-ჯორჯმა ანატოლიის ბერძნული ოკუპაციის იდეაზე ვილსონიც დაითანხმა, რაც ამერიკის პრეზიდენტის ფაქტურ შეცდომას წარმოადგენდა, თავისი შორსმომავალი შედეგებიდან გამომდინარე. ბრიტანელთა და ამერიკელთა თანხმობა კი ვენიზელოსისათვის ღვთისაგან ნაბოძები საჩუქარი იყო, რომელიც მან დიდი ენთუზიაზმით აიტაცა.

სმირნას ბერძნულ ოკუპაციას, მალე თურქული საზოგადოების შესაბამისი რეაქცია მოჰყვა შედეგად. 1919 წლის 3 სექტემბერს, დიდი ბრიტანეთის ხმელთაშუა ზღვის ფლოტის სარდლის, ადმირალ სომერსეტ კელტორფის (Sir Somerset Arthur Calthorpe), მოადგილე, კონტრადმირალი რიჩარდ ვები (Richard Webb) იტყობინებოდა:

„თურქები აცხადებენ, რომ მათი ზიზლის გრძნობა ბერძნების მიმართ ისე უცბად იზრდება, რომ ისინი ვერასოდეს შეეგუებიან მათ კონტროლს. მალე თურქები შეურიგებელ ბრძოლას დაიწყებენ ბერძნების წინააღმდეგ, რაც ქვეყანას მეორე მაკედონიად გადააქცევს“ [4, 759]. დიახ, თურქი ნაციონალისტებისათვის ბერძენ ოკუპანტთა წინააღმდეგ ბრძოლა და თურქი ხალხის უფლებების დაცვა უნდა ქცეულიყო იმ იდეად, რომელიც თურქი ხალხის კონსოლიდაციას შეუწყობდა ხელს.

წინააღმდეგობის მოძრაობის მეორე ამოცანას წარმოადგენდა ხალხისათვის ამ იდეის მიწოდება და მათი გაერთიანება. აქ კი მუსტაფა ქემალმა კარგად მოიფიქრა, რომ ნაციონალური იდეების გამავრცელებელი რგოლის ფუნქციონირებისათვის, ოსმალთა იმპერიის ფაქტიური მმართველის, გენერალ ენვერ ფაშასა და იტიჰადისტთა პარტიის გამოცდილება გაეზიარებინა. საუბარი ჯერ კიდევ პირველი მსოფლიო ომის სანყის ეტაპზე ბრიტანული სადაზვერვო სამსახურის ოსმალური ვარიანტით შექმნილ „სპეციალურ ორგანიზაცია“ Teşkilât-ı Mahsusa-სა და 1918 წლის ბოლოსათვის ანატოლიის ვილაიეთებში დაფუძნებულ თურქი მოსახლეობის „უფლებათა დაცვის საზოგადოებებს“ – Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ეხება. მუსტაფა ქემალის აზრით, სწორედ ეს „საზოგადოებები“ იტვირთავდნენ ქემალისტებსა და ხალხს შორის შემაერთებელი რგოლის ფუნქციას და კრისტალიზაციის ის იდეოლოგიური ცენტრები გახდებოდნენ, რომლის გარშემოც მოხდებოდა მოსახლეობის კონსოლიდაცია. სხვათა შორის, აქ გარკვეული პარალელის გავლება შეიძლება ქემალისტურ „უფლებათა დაცვის საზოგადოებებსა“ და ლენინურ „მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოებს“ შორის. მიუხედავად იმისა, რომ არც „მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები“ არ იყო შექმნილი ლენინის, და არც „უფლებათა დაცვის საზოგადოებები“ – მუსტაფა ქემალის მიერ, ორივე მათგანი, ლენინიც და ქემალიც, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ სწორედ ასეთი ტიპის ორგანიზაციები უნდა გამხდარიყვნენ რუსულ და ოსმალურ პოსტიმპერიულ სინამდვილეში ხალხსა და „რევოლუციური მოძრაობის“ ლიდერებს შორის შემაერთებელ რგოლად და ბრძოლის მაორგანიზებელ ძალად. ამ საკითხთან მიმართებაში მოქმედებების ტაქტიკა ორივეს ფაქტიურად ერთნაირი ჰქონდათ.

დასმული პრობლემა სულაც არ წარმოადგენდა ადვილად გადასაჭრელ ამოცანას, რადგან ანატოლიის ძირითადი მოსახლეობა, გლეხები და უბრალო ხალხი, რომლებიც დალლილნი და განამებულნი იყვნენ ომის უბედურებებით, ნაციონალური დაპირისპირებე-

ბითა და განუკითხავი ძარცვა-გლეჯვებით, ყოველთვის ენთუზიაზმით როდი ეკიდებოდნენ ნაციონალისტთა პატრიოტულ მონოდებებს. ანატოლიელი გლეხების მობილიზაცია ხალხისა და სამშობლოს დასაცავად, საკმაოდ რთულად გადასაჭრელი ამოცანა აღმოჩნდა: ისეთი სიტყვები, როგორცაა „ერი“, „სამშობლო“, „თავისუფლება“ – ეს კონსტანტინოპოლელი ინტელექტუალებისათვის გასაგები ცნებები იყო, რომლებიც გლეხთა ყოველდღიური პრობლემებისაგან ძალიან შორს იდგნენ. ანატოლიელი გლეხისათვის კი, გარე სამყაროს გაგება ასეთი იყო – სადღაც სტამბოლში არსებული მითითური სულთანი, რა თქმა უნდა, ალაჰი და წინასწარმეტყველი მუჰამედი, მათ გვერდით მცხოვრები ბერძნები, სომხები, ქურთები, აგრეთვე უანდარმები და მინათმფლობელები. ესაა და ეს. სხვა, უფრო მაღალი მატერიები და იდეები კი, უმრავლესობათვის უცნობი და გაუგებარი იყო [5].

მოსახლეობის კონსოლიდაციისა და მათზე ზეგავლენის მოხდენის გარდა, სტრატეგიული თვალსაზრისით, ნაციონალისტებისათვის საჭირო იყო ჯარებზე, შეიარაღებულ ბანდებსა და ხალხზე მართვა-კონტროლი-კომუნიკაციის ელემენტების სისტემური ერთიანობა. ამ კუთხით, მიუხადავად ოსმალური სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი ტერიტორიების ბრიტანული ოკუპაციისა, მუსტაფა ქემალს სრული კარტ-ბლანში ჰქონდა მიცემული. იგი ანატოლიაში დისლოცირებული მე-3 არმიის მთავარ სამხედრო ინსპექტორს წარმოადგენდა და სრული დაშვება ჰქონდა როგორც ტელეგრაფით შეუზღუდავ სარგებლობაზე, ასევე შიფრების შექმნასა და საკუთარი შეხედულებებისამებრ მათ ნებისმიერ ადრესატთან დაგზავნაზე. ყოველივე ამის განხორციელება კი საიდუმლო ან სრულიად საიდუმლო გრიფით იყო შესაძლებელი. დიახ ტელეგრაფი იყო კომუნიკაციის ის ყოველისშემძლე საშუალება, რომელიც მეტად ეფექტურ იარაღად იქცა ანატოლიელი ლიდერებისათვის წინააღმდეგობის მოძრაობის თვითოეულ ეტაპზე.

მუსტაფა ქემალისა და მისი ჯგუფის აქტივობა სამსუნში და შემდეგ პატარა ქალაქ ჰავზაში შეუმჩნეველი არ დარჩენილა ბრიტანულთა სადაზვერვო სამსახურებისათვის. ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა ოფისში დაცული დოკუმენტების მიხედვით, მცირე აზიაში დამოუკიდებელი და შესაძლოა ღრმად ფანატიკური ანტიევროპული მთავრობის შექმნა კონსტანტინოპოლის ძალაუფლებისა და სულთნის სუვერენიტეტის გაუქმებას გამოიწვევდა [6, 604], რაც სრულიადაც არ შედიოდა ბრიტანელთა სამხედრო-პოლიტიკურ გეგმებში. სამსუნში გადასხმული ბრიტანული ქვედანაყოფის მეთურის, კაპი-

ტან ჰარსტისა (Hurst) და სადაზვერვო სამსახურების მოხსენებების საფუძველზე, უკვე 1919 წლის 8 ივნისს, ბრიტანელთა უმაღლესმა კომისარმა, ადმირალმა კელტორფმა, შემდეგი ხასიათის გაფრთხილება გაუგზავნა ლონდონს: „სამსუნიის რეგიონიდან საგანგაშო ამბები მოგვდის. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ზოგიერთი პირი მტრულადაა განწყობილი, ცდილობენ საზოგადოებრივი წესრიგის მოშლას და უწესრიგობების პროვოცირებას. ითვლება, რომ მნიშვნელოვან როლს ამ მოძრაობაში ქემალ ფაშა ასრულებს“. ადმირალი კელტორფი და გენერალი ჯორჯ მილნი, (George. F. Milne) ამიერკავკასიასა და შავიზღვისპირეთში ბრიტანული საოკუპაციო ჯარების სარდალი, არც დალოდებიან ლონდონიდან პასუხს და „ბრწყინვალე პორტას“ მუსტაფა ქემალის უკან, კონსტანტინოპოლში გამონვევა მოსთხოვეს. ოსმალთა სამხედრო მინისტრმაც არ დააყოვნა და შესაბამისი შინაარსის სასწრაფო ტელეგრამა გააგზავნა ანატოლიაში. საპასუხო ტელეგრამაში მუსტაფა ქემალი ატყობინებდა მინისტრს რომ „პატივი აქვს მოახსენოს მისი განკარგულების ვერ შესრულების შესახებ, ნახშირისა და ბენზინის უქონლობის გამო...“ და აქვე დაამატა: „გთხოვთ შემატყობინოთ კონსტანტინოპოლში ჩემი გამონვევის მოტივი“. ამრიგად, მუსტაფა ქემალმა არ შეასრულა სამხედრო მინისტრის განკარგულება, მაგრამ ამავე დროს, ისე წარმოადგინა სიტუაცია, თითქოს არც ეწინააღმდეგებოდა მას. განკარგულების არშესრულების მიზეზად კი მხოლოდ და მხოლოდ ტექნიკური საკითხი – სანავის უქონლობა იყო დასახელებული“ [5].

მუსტაფა ქემალის ანატოლიაში ჩასვლიდან სულ რაღაც ერთ თვეში, სამსუნიის ბრიტანული წარმომადგენლობის მიერ ლონდონში შემდეგი შინაარსის უკვე მეორე შიფროგრამა იქნა გაგზავნილი: „მე-3 არმიის ინსპექტორად დანიშნული მუსტაფა ქემალ ფაშა ანატოლიაში ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზებითაა დაკავებული! მოძრაობა იღებს სულ უფრო და უფრო ფართო ხასიათს და თუ არ იქნება მიღებული გადაწყვეტილი ზომები, მაშინ მისი შეჩერება უკიდურესად გაძნელდება“. საფრთხის თავიდან ასაცილებლად, მუსტაფა ქემალი 13 ივნისს მალულად ტოვებს ჰავზას და ამასიაში გადადის. აქ ისმის კითხვა – რატომ ამასიაში? პასუხი მარტივია – იმიტომ რომ, მუსტაფა ქემალი აქ უფრო დაცულად გრძნობდა თავს. აქ, ამასიაში იყო დისლოცირებული მისი ერთგული მე-3 საარმიო კორპუსის მე-5 დივიზია. კორპუსის სარდალს კი, მისი გუნდის წევრი და თანამოაზრე, ვიცე-პოლკოვნიკი რეფეტ ბელე წარმოადგენდა [7, 315]. ძალიან მალე კი ბრიტანელთათვის „ანატოლიის პროტეს-

ტანტულ მოძრაობაში“ ბოლშევიკური ფაქტორის გაჩენაც გახდა ცნობილი. ადმირალმა სერ ჯონ დე რობეკმა (Sir John de Robeck), რომელმაც ადმირალი კელტორფი შეცვალა დიდი ბრიტანეთის ხმელთაშუა ზღვის ფლოტის სარდლისა და უმაღლესი სამხედრო კომისრის პოსტზე 1919 წლის ივლისში, დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს, ლორდ ჯორჯ კერზონს (George Nathaniel Curzon) აცნობა, რომ ნაციონალისტებმა და იტიჰადისტურმა ელემენტებმა გაიაზრეს ომის შედეგად განცდილი ადამიანური და მატერიალური დანაკარგები. აგრეთვე ის, თუ რამდენადაა შესაძლებელი ანტანტის ქვეყნების მონყალების იმედად ყოფნა. არ იქნება გასაკვირი, თუ ისინი შეეცდებიან მიიღონ შევსება მუსლიმური ქვეყნებიდან, ისეთები როგორცაა, სპარსეთი, ეგვიპტე, ინდოეთი და არაბული სამყარო. უფრო მეტიც – ბოლშევიკებიც და თურქი ნაციონალისტებიც მოელიან ურთიერთსარგებელს ანტიბრიტანული და პანისლამური განწყობების გაღვივებით ცენტრალურ სახელმწიფოთა (Central Powers – იგულისხმება ოთხთა კავშირის ქვეყნები – ა. ჩ.) მაჰმადიან მოსახლეობაში [6, 974].

ამასიაში ჩასვლისთანავე მუსტაფა ქემალმა სიტყვით მიმართა ხალხს: „ამასიის მაცხოვრებლებო, სულთანი და მისი მთავრობა მოკავშირეთა ტყვეობაში აღმოჩნდნენ. ქვეყანა უფსკრულის პირას იმყოფება. უნდა მოვძებნოთ გამოსავალი, რომ ამ ტრაგიკულ მდგომარეობას დავალწიოთ თავი. ამასიის მაცხოვრებლებო, უნდა დავამსხვრიოთ ბორკილები, უნდა ჩამოვირეცხოთ სირცხვილი და ჩვენი სამშობლო სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე დავიცვათ!“ რომელი თურქი წავიდოდა ამ მოწოდების წინააღმდეგ? ვინ იტყოდა უარს სულთნისა და მთავრობის განთავისუფლებაზე, ოკუპანტებთან ბრძოლასა და სამშობლოს დაცვაზე? ამასია ხომ სამსუნიდან სივასამდე მიმავალ გზაზე ყველაზე მნიშვნელოვან ქალაქს წარმოადგენდა? ამასია ხომ ოსმალთა პირველი სულთნების რეზიდენცია, მათი კულტურული და საგანმანათლებლო ცენტრი იყო? [5] მუსტაფა ქემალის ამასიაში ჩამოსვლიდან ორ დღეში, 19 ივნისს, მას ძველი მეგობრები ჰუსეინ რაუფ ორბეი და გენერალი ალი ფუატ ჯებესოიცი შეუერთდნენ. მეორე დღეს კი ამასიაში რეფეტ ბელეც ჩამოვიდა. და აქ, ამასიაში ხდება მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენა. ნაციონალისტთა „ახალი ტრიუმვირატის“ – მუსტაფა ქემალის, ჰუსეინ რაუფ ორბეისა და ალი ფუატ ჯებესოის მიერ 1919 წლის 22 ივნისს შემუშავებულ იქნა ე. წ. „ამასიის პროტოკოლის“ (Amasya Tamimi) ტექსტი, რომელსაც რეფეტ ბელემაც მოაწერა ხელი, მოგვიანებით კი –

გენერალმა ქიაზიმ ყარაბექირმა, აღმოსავლეთ ანატოლიაში დისლოცირებული მე-15 საარმიო კორპუსის სარდალმა.

ეს დოკუმენტი – „ამასიის პროტოკოლი“, თავისი არსით ძალიან რევოლუციური იყო. იგი ორ ფუნდამენტალურ იდეას შეიცავდა. პირველი იდეა უფრო ბანალურად ჟღერდა – ერს სურდა თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და მთლიანობის დაცვა. მეორე იდეა კი ნამდვილად ძალიან რადიკალური და გაბედული იყო: რადგან ცენტრალურ ხელისუფლებას არ ძალუძს ერის სურვილების აღსრულება, ამიტომაც საჭიროა ანატოლიაში შეიქმნას ნაციონალური მთავრობა, რომელიც ყოველგვარი ზემოქმედებებისა და კონტროლისაგან იქნებოდა თავისუფალი. ამ ამოცანის გადასაწყვეტად „ახალი თურქული ტრიუმვირატი“ ითხოვდა სივასში კონგრესის მოწვევას, სადაც ნაციონალური წინააღმდეგობის ყველა ძალა გაერთიანდებოდა [5]. მუსტაფა ქემალის, რაუფ ორბეისა და ალი ფუატ ჯეზესლის, ამ „ახალი თურქული ტრიუმვირატის“ პროექტი ნათელი იყო: სამშობლოს გადარჩენისათვის საჭირო იყო ანატოლიაში ახალი ნაციონალური მთავრობის შექმნა და ძველი მთავრობის იგნორირება, რადგან იგი ოკუპანტებთან თანამშრომლობდა. და იყო თუ არა ეს მოწოდებები რევოლუციური?... არა, ნამდვილად არ იყო! – ალბათ უფრო პატრიოტული.

ამ ეტაპზე საინტერესოა იმ მომენტის ხაზგასმაც, რომ სულთანს ნაციონალისტები არ აკრიტიკებდნენ, არამედ მხოლოდ მსხვერპლად წარმოაჩენდნენ. ამასიის პროტოკოლში არ იყო ისეთი მკვეთრი მოწოდებები და განცხადებები სულთანის მიმართ, როგორც ეს თავის დროზე „ახალგაზრდა თურქთა“ 1908 წლის რევოლუციის დროს იყო. მაშინ „ნათელი სულთანი“, აბდულ-ჰამიდ II, იტიჰადისტების „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის მიერ კონსტიტუციის მტრად გამოცხადდა და იგი დაპატიმრებულიც კი იქნა. მაგრამ ახლა, ამ შემთხვევაში, საქმე ისე იყო წარმოდგენილი, თითქოს სამშობლოს მტერი არა სულთანი, არამედ სულთანის მთავრობა – „ბრწყინვალე პორტაა“, რომელიც ანტანტასთან თანამშრომლობს და დევნის ექსიტიჰადისტებს. სულთანთან გაგზავნილ ტელეგრამაში მუსტაფა ქემალი წერდა: „ეროვნული მოძრაობა წმინდა სამშობლოსა და ერის დანაწევრების საფრთხის გამო წარმოიქმნა, რათა ის მსხვერპლად არ შეენიროს ბერძნებისა და სომხების ჩანაფიქრს“ [8].

ამასიის პროტოკოლი წარმოადგენდა პირველ წერილობით დოკუმენტს, რომელიც ნაციონალისტთა მიერ შეიქმნა თურქეთის დამოუკიდებლობის ომის პერიოდში და იგი შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც თურქეთის დამოუკიდებლობის მოძრაობის პირველი მაი-

ნიცირებელი დოკუმენტური აქტი. როგორც მოხერხებული და მოქნილი ტაქტიკოსი, რომელიც სულთანსა და ხალიფას დაუპირისპირდა, ამ დოკუმენტში მუსტაფა ქემალის შემდეგ აზრს ატარებდა:

– ჩვენ ვებრძვით არა სულთანსა და ხალიფას, არამედ პირველ რიგში ანტანტის ოკუპაციას და სულთნის გარემოცვას, რომლებიც ანტანტასთან შემრიგებლურ პოლიტიკას ატარებენ. სულთანი კი, ფაქტიურად თავისი გარემოცვის ტყვეობაში იმყოფება და მათ მითითებებს ასრულებს. ჩვენ მოწოდებულნი ვართ იმისათვის, რომ აქ, ანატოლიაში მოვახდინოთ ეროვნული ძალების კონსოლიდაცია, გავძლიერდეთ სწორედ ჩვენი საყვარელი სულთნის დასახსნელად და ერთობლივად გავატაროთ ანტიანტანტური პოლიტიკა. უნდა დავეხმაროთ ჩვენს საყვარელ სულთანს, რათა მან შეძლოს თავისი მოვალეობების შესაბამისად შესრულება.

აი, დაახლოებით ასეთი იყო მუსტაფა ქემალის იდეოლოგიური ტაქტიკის ელემენტები, რომელიც მან ნაციონალური ბრძოლის სანყის ეტაპზე წამოაყენა. და ეს თეზისები განკუთვნილი იყო არა მხოლოდ ანატოლიის მოსახლეობის ფართო მასებისათვის თვალის ასახვევად, არამედ პირველ რიგში, თავად მისი უახლოესი თანამოაზრეების, ქიაზიმ ყარაბეჟირის, ჰუსეინ რაუფ ორბეის, იზმეთ იუნონუს, რეფიკ ბელეს, ალი ფუატ ჯეზესოის დასარწმუნებლად. თავისთავად ცხადია, რომ ოსმალური არმიის სამხედრო ელიტის ეს წარმომადგენლები, თუნდაც მუსტაფა ქემალის მეგობრები, ბრძოლის ამ ეტაპზე, თავისთავად და უმტკივნეულოდ ვერ მიიღებდნენ ანტისულთანურ რადიკალურ იდეებს.

რეალობაში კი, მუსტაფა ქემალის დამოკიდებულება სულთანთან მიმართებაში, ცხადია გაცილებით მძიმე და შეურიგებელი იყო. მუსტაფა ქემალი: „რა თქმა უნდა, ჩვენ მშვენივრად გვესმის, რომ მართვის მონარქიული პრინციპი მომავალში მიუღებელი იქნება ჩვენთვის. და მიუხედავად ამისა, ვიღებთ რა მხედველობაში ჩვენი ხალხის მხრიდან „სულთანისადმი თანდაყოლილ სიყვარულს“, ჩვენ საშიშროების წინაშე დავდგებით კონტრრევოლუციური გამოსვლებით და მის წინააღმდეგ ღია ომის გამოცხადების შემთხვევაში. ამიტომ, ახლა მხოლოდ მის მიერ ეროვნული ინტერესების ღალატის ფაქტების შეგროვებითა ვართ დაკავებული... ომი, დიდი დანახარჯები, გადასახადების მუდმივი ზრდა, ისედაც არ გვპირდება ლალ ცხოვრებას. ამიტომაც ახლა ვერ გავწევთ რისკს და ვერ შევიტანთ განხეთქილებას მორწმუნეებს შორის, რომელთაც სჯერათ თავიანთი ხალიფასი!“ [9, 187]

მუსტაფა ქემალის მოწოდებები არ შეიძლება სხვანაირად შე-

ფასდეს, თუ არა ცინიზმის უმაღლესი გამოვლინება. იგი, იდეურად დაჯერებული რესპუბლიკელი და ათეისტი, სულთნისა და ხალიფას დაუძინებელი მტერი, ამ ეტაპზე ისლამისა და მონარქიის ერთგულად, მისი ინტერესების დამცველად წარმოაჩენდა საკუთარ თავს. და ასეთი იყო იმ დიდი პოლიტიკური თამაშის წესები, რომელშიც ჩაერთო მუსტაფა ქემალი, რომლის კარიც მას უკვე ბოლომდე ჰქონდა შეღებული. ამ სამყაროში ისეთი ცნებებისათვის, როგორიცაა გულწრფელობა, ერთგულება, მორალი, ზნეობა – ადგილი ნამდვილად აღარ მოიძებნებოდა. ამ სამყაროში, ჩვეულებრივ მოკვდავთა სამყაროსაგან განსხვავებით, სხვა კანონები, სხვა ღირებულებები ზეობდნენ. აქ მთავარი მიზანშეწონილობის პრინციპი იყო და არა ზნეობრივი ფასეულობებით აპელირება. მთავარი დასახული მიზანი იყო, ამ მიზნის ერთგულება და იდეის ურყეობა, მისკენ მიმავალი გზებისა და საშუალებების რაობა კი – მეორეხარისხოვანი. მაგრამ ყოველივე ეს ნაციონალური მოძრაობის საწყის ეტაპზე იყო, მანამ, სანამ თავად მისი გუნდის წევრები არ დარწმუნდებოდნენ საბოლოოდ მუსტაფა ქემალის მიერ არჩეული გზის სისწორეში და არ გაბედვდნენ უკვე ღიად დადგომოდნენ მას გვერდით ანტიოსმალური, ანტისულთანური და ანტიხალიფური მოქმედებების განხორციელების გზაზე. ფაქტიურად ეს იყო შეთქმულება, დიდი შეთქმულება სულთნის, ხალიფასა და იმპერიის წინააღმდეგ. ქემალისტთა მთავრობაში რუსეთის დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელის, სემიონ არალოვის მეშუარიდან: „ოფიცრები მიყვებოდნენ, რომ თავდაპირველად ისინი ძალიან დიდი აღელვებით განიცდიდნენ სულთან-ხალიფას ლალატს, რადგან მყარი ტრადიციების გამო არ შეეძლოთ თურქეთის არსებობის წარმოდგენა სულთნისა და ქვეყნის რელიგიური მეთაურის – ხალიფას გარეშე. ისინი კი მხოლოდ იმას უფრთხობდნენ, რომ არ გამოენვიათ ინგლისისა და სხვა დიდი სახელმწიფოების უკმაყოფილება. ამავე დროს მრავალი ოფიცერი აღფრთოვანებული იყო ბოლშევიკებით, რომლებმაც გაბედულად აღმართეს იარაღი მეფისა და იმპერიალისტების წინააღმდეგ“ [10, 105].

ღიახ, მუსტაფა ქემალი დიდი პოლიტიკოსი იყო და საკუთარი თავისა და ქვეყნის გადასარჩენად არა ზნეობრივი კატეგორიებით, არამედ პირველ რიგში, პოლიტიკური მიზანშეწონილობის პრინციპებიდან და სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე აზროვნებდა. აქვე, ამასიაში იქნა მიღებული გადაწყვეტილება არზრუმსა და სივასში მოწვეულიყო კონგრესები, თითოეული პროვინციიდან სამ-სამი დელეგატით და შექმნილიყო კონსტანტინოპოლის ალტერნატიული ნაციონალური მთავრობა. ამ მოწოდების მიხედვით, უნდა

გაერთიანებულიყო წინააღმდეგობის მოძრაობის ყველა მიმდინარეობა. ამასიის ეს ოქმი ცირკულარის სახით 22 ივნისს ტელეგრაფით იქნა დაგზავნილი არზრუმში, ედირნეში, კონიაში, სივასში, ტრაპიზონში, კონსტანტინოპოლში, აგრეთვე ყველა საარმიო კორპუსისა და დივიზიის შტაბებში. ოქმი პერსონალურად დაეგზავნათ ზოგიერთ ცნობილ პოლიტიკოსსაც: ჰასან იზეთ ფაშას, ყარა ვაზიფს, ჰალიდე ედიპს. ქემალისტთა მთელი ეს საქმიანობა მკაცრად გასაიდუმლოებულ ვითარებაში მიმდინარეობდა.

არზრუმისა და სივასის კონგრესებს საბოლოოდ უნდა განესაზღვრათ ქემალისტთა ნაციონალური მოძრაობის შიდა სტრატეგია – ეროვნულ უმცირესობათა მიმართ დამოკიდებულება და თურქეთის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ტაქტიკა. „მუსტაფა ქემალის საბოლოო გადაწყვეტილება მკაცრად ერთგვაროვანი იყო... ანატოლიაში დაგზავნილი ცირკულარის მიხედვით ცალსახად იყო დაფიქსირებული მისი შეხედულება ამ საკითხთან დაკავშირებით: „თურქეთი მთლიანად დამოუკიდებელი უნდა იყოს და თურქული მოსახლეობის ინტერესები არ უნდა შეენიროს ეროვნულ უმცირესობათა ინტერესებს“ [11, 209].

26 ივნისს მუსტაფა ქემალი ტოვებს ამასიას და სივასში ჩადის, შემდეგ კი – ერზინჯანში. 7 ივლისს ადმირალ კელტორფის დამატებითი მოთხოვნის შემდეგ, ბრწყინვალე პორტა უკვე ბრძანებითი ფორმით ითხოვს მე-2 და მე-3 არმიების სამხედრო ინსპექტორების, გენერალ ჯემალ მერსინლისა და გენერალ მუსტაფა ქემალის, აგრეთვე მე-3 საარმიო კორპუსის სარდლის, ვიცე-პოლკოვნიკ რეფეტ ბელეს დაუყოვნებლივ ჩასვლას კონსტანტინოპოლში... და აქ დგება ის მომენტი, როდესაც მუსტაფა ქემალი იძულებული ხდება მძიმე არჩევანი გააკეთოს – რადგან იგი უკვე სულთანთან აშკარად დაპირისპირებული ძალაა, ცხადია სულთანი მას მალე დაითხოვს სამსახურიდან, ჩამოართმევს გენერლის წოდებას და მისი დაპატიმრების ბრძანებასაც მალე გასცემს. რადგან იგი მალე აღარ იქნება სამხედრო პირი და გენერალი, საჭიროა რეალური სამოქალაქო თანამდებობისა და ძალაუფლების მოპოვება. მუსტაფა ქემალმა ძალიან კარგად იცოდა თუ რა მაგიურად მოქმედებდა ხალხზე ოსმალთა გენერლის ფორმა და მოოქროვილი სამხრეები. უბრალო სამოქალაქო ჩინოვნიკად კი მას, უკვე ყოფილ გენერალს, ნაკლები გავლენა და წონა ექნებოდა, გარემო მის პერსონას რეალურ ძალად და ავტორიტეტად ვეღარ აღიქვამდა...

და არჩევანი გაკეთებულ იქნა. 1919 წლის 7 ივლისს მუსტაფა ქემალმა ოსმალთა მე-3 არმიის სამხედრო ინსპექტორის რანგში ბო-

ლო ბრძანება გამოსცა. ეს იყო ცირკულარი, რომელიც მოუწოდებდა ყველა მისდამი დაქვემდებარებულ მეთაურს, არავითარ შემთხვევაში არ მომხდარიყო მათი სამხედრო და „ნაციონალური“ ორგანიზაციების დაშლა, მეთაურებს არ გაეცათ ასეთი ბრძანებები... ასევე არ დაეყარათ იარაღი და აღჭურვილობა, რათა საჭიროების შემთხვევაში, შესაბამისი სამხედრო პასუხი გაეცათ „მტრის“ ნებისმიერი შემდგომი წინსვლისათვის [7, 235].

მეორე დღეს, 1919 წლის 8 ივლისს კი, მოხდა ის, რაც უნდა მომხდარიყო – დამოკლეს მახვილი დაეშვა. ერზინჯანსა და შემდეგ არზრუმში ჩასულ მუსტაფა ქემალს მოახსენეს, რომ სულთნის ბრძანებით მუსტაფა ქემალი დათხოვნილია სამხედრო სამსახურიდან, ჩამორთმეული აქვს გენერლის ჩინი და იგი კანონგარეშედაა გამოცხადებული, მე-3 არმიის ინსპექტორის თანამდებობაზე კი, გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშაა დანიშნული.

კონსტანტინიპოლის მთავრობამ, ალბათ ბედის ირონიით, მუსტაფა ქემალის დაპატიმრება იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრს უბრძანა, ხოლო ბრძანების აღსრულება მინისტრის გადანყვეტილებით, სწორედ გენერალ ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშას დაევალა. ამ ვითარებაში იყო კიდევ ერთი საკითხი, ერთი პრობლემა, თითქოს „პატარა“, მაგრამ მუსტაფა ქემალისათვის მნიშვნელოვანი პრობლემა. ეს პრობლემა რეალური ძალაუფლების დელეგირებასა და გავლენას უკავშირდებოდა... საკითხი მუსტაფა ქემალის ხასიათის ისეთ შტრიხს ეხება, რასაც ეჭვი ჰქვია. ავადმყოფური ეჭვი საკუთარი თანამებრძოლებისა და მათი თავდადების, მათი ერთგულების თაობაზე. სურათი კი, ასეთი იყო. მოცემულ მომენტში მუსტაფა ქემალი უკვე ყოველგვარ თანამდებობასა და ძალაუფლებას იყო მოკლებული, იგი აქტიურ სამხედრო სამსახურში აღარ იმყოფებოდა, განსხვავებით მისი თანამოაზრეებისაგან. მას ეჭვი ღრღნიდა, ეჭვის ის გრძნობა, რაც მოსვენებას უკარგავდა. ეჭვის პირველი ობიექტი აღმოსავლეთ ანატოლიის ფაქტიური მმართველი, გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირი იყო. იგი, გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშა, „კავკასიის გმირი“, თურქეთის შეიარაღებული ძალების ყველაზე მძლავრ შენაერთს, ანატოლიაში დისლოცირებულ მე-15 საარმიო კორპუსს სარდლობდა და ალბათ სულაც არ იქნებოდა წინააღმდეგი სათავეში ჩადგომოდა ახლადგორებულ ეროვნულ მოძრაობასაც. პატივმოყვარეობაში ყარაბექირს არც ალი ფუათ ჯებესოი ჩამორჩებოდა, რომელიც უკვე ცდილობდა ანატოლიაში მოქმედი დანაწევრებული საბრძოლო რაზმებისა და ბანდების გაერთიანებას. და როგორ მოიქცეოდნენ ახლა ისინი აღმოსავლეთ ანატოლიაში, სადაც ფაქტობ-

რივად მთელ ძალაუფლებას ფლობდნენ? რამდენად აღიარებდნენ ისინი მუსტაფა ქემალის თაოსნობასა და მის ხელმძღვანელობას ახლა, როცა მუსტაფა ქემალი უკვე რეალურ თანამდებობას მოკლებული და პატივცაყრილი იყო? ყოველივე ეს ძალიან აფიქრებდა „ჰალიპოლისის გმირს“, მაგრამ უკვე ექსგენერალს.

ორივე მათგანი, ქიაზიმ ყარაბექირი და ალი ფუატ ჯებესოცი მრავალი ღირსებით იყვნენ დაჯილდოებულნი, მაგრამ მათ პრობლემასთან დაკავშირებული სტრატეგიული ხედვა არ გააჩნდათ. მათი ხედვის ჰორიზონტი შეზღუდული იყო და მოქმედებებშიც არ იყვნენ გაბედულები, ისინი ნაკლებად იყვნენ იმისათვის მზად, რომ დასახული მიზნის მისაღწევად ყველაფერი შეეწირათ და თავი არ დაეზოგათ ამისათვის. ყარაბექირისა და ალი ფუატის მიზანს საკუთარი ქვეყნის ანტიანტიისაგან დეოკუპაცია და მისი გათავისუფლება წარმოადგენდა, მაგრამ ამის იქით ველარ იხედებოდნენ. ის დიდი სტრატეგია კი, რაც მუსტაფა ქემალს ჰქონდა ჩაფიქრებული, მათთვის უცხო და გაუგებარი იყო... ჯერ-ჯერობით მაინც. მუსტაფა ქემალი კი, ძალიან შორს იხედებოდა. უკვე ამ დროისათვის წარმოედგინა მას თავისი თავი ერისა და სამშობლოს გადამრჩენლის როლში. იგი უნდა ყოფილიყო მომავალი ახალი თურქული სახელმწიფოს შემქმნელი და ერის მამა. მუსტაფა ქემალს ისიც კარგად ესმოდა, რომ ნაციონალური ბრძოლის საწყის ეტაპზე პირველხარისხოვან ამოცანას არა სამხედრო ძალა, არამედ ერისათვის დამახასიათებელი სხვა ღირებულებები წარმოადგენდა. ჯერ კიდევ 1918 წლის ნოემბერში მუსტაფა ქემალმა ერთ-ერთ თავის პირველ ინტერვიუში განაცხადა: „ერი ძლიერი უნდა იყოს სულით, ცოდნით, მეცნიერებითა და მორალით. სამხედრო ძლიერება კი ბოლოს მოდის... დღეისათვის არ არის საკმარისი მხოლოდ იარაღი გეპყრას ხელთ, რომ შენი ადგილი დაიმკვიდრო მსოფლიოს რუკაზე“ [7, 219]. როგორ ეხმიანება ეს აზრი დიდი პრუსიელი სამხედრო სტრატეგოსისა და გერმანიის II რაიხის ერთ-ერთი შემქმნელის, ფელდმარშალ ჰელმუტ ფონ მოლტკეს იმ წინადადებას, რომელიც მან საფრანგეთ-პრუსიის 1870-1871 წლების ომის დარულებისთანავე წარმოთქვა პრუსიელთა დამაჯერებელი გამარჯვების შემდეგ: „უპირატესობა უნდა ვეძებოთ არა იარაღში, არამედ ხელში, რომელსაც იგი უპყრია“ [12, 116].

პრუსიულ-ოსმალური და შემდეგ გერმანულ-ოსმალური სამხედრო-სტრატეგიული თანამშრომლობის რეალიებიდან გამომდინარე, დარწმუნებულნი ვართ, რომ მუსტაფა ქემალი კარგად იცნობდა ფონ მოლტკეს ნაშრომებს, მის სამხედრო და სახელმწიფოებრივი

აზროვნების ფილოსოფიას. მათი მოძღვრებების მიხედვით ერის მიერ დიდი გამარჯვების მოპოვების საქმეში ადამიანის ფაქტორია უმთავრესი და არა მხოლოდ სამხედრო ძლიერება, რასაც ცალსახად ვეთანხმებით. იგივე აზრი განავითარა ცოტა მოგვიანებით კიდევ ერთმა დიდმა მოაზროვნემ და სტრატეგოსმა, მაო ძე დუნმა, როცა გენერალისიმუს ჩან კაი შისა და ჩინელი ნაციონალისტების წინააღმდეგ წარმოებულ ხანგრძლივ ომში საბოლოო გამარჯვების მოპოვების შემდეგ განაცხადა: „იარალი მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს ომში, მაგრამ არა გადაწყვეტს. ხალხია მთავარი და არა საგნები. ძალა განისაზღვრება არა მხოლოდ სამხედრო და ეკონომიკური ძლიერებით, არამედ ადამიანის სულიერი და მორალური მდგრადობით. სამხედრო და ეკონომიკურ სიძლიერეს კი ადამიანები ქმნიან“ [13, 264]. სამივე მათგანი, ფელდმარშალი ჰელმუტ ფონ მოლტკეც, გენერალი და შემდგომში მარშალი მუსტაფა ქემალიც და მაო ძე დუნიც, რევოლუციური აზროვნების მოღვაწეები, დიდი სტრატეგოსები და თავიანთი ეროვნული სახელმწიფოების შემქმნელები იყვნენ. დღეისათვის კი, გერმანია, თურქეთი და ჩინეთი, მსოფლიო პოლიტიკურ რუკაზე დომინანტ მოთამაშეებად გვევლინებიან და მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავენ გლობალურ პოლიტიკურ კლიმატს...

მაგრამ დავუბრუნდეთ ისევ 1919 წელს, ცენტრალურ ანატოლიას, მუსტაფა ქემალსა და თურქ ნაციონალისტთა წინააღმდეგობის მოძრაობის საწყის ფაზას.

დასახული დიდი ამოცანის შესასრულებლად მუსტაფა ქემალს ძალაუფლება სჭირდებოდა, რეალური ძალაუფლება, რომელიც დაეხმარებოდა ემართა არა მარტო სამხედროები, არამედ ანატოლიის სამოქალაქო მოსახლეობაზეც გაევრცელებინა თავისი გავლენა და ავტორიტეტი. მაგრამ, ჯერ-ჯერობით მოვლენები მუსტაფა ქემალის სასიკეთოდ არ ვითარდებოდა. მან დაკარგა სამხედრო პირის, გენერლის სტატუსი და მასთან ერთად დაკარგა ის მაგიური ძალაც, რასაც მას სამხედრო მუნდირის ტარება და გენერლის მოოქროვილი სამხრეების კაშკაში ანიჭებდა. სამხედრო სტატუსის დაკარგვასთან ერთად, მუსტაფა ქემალმა გარკვეული „დაცვის სიგელიც“ დაკარგა. ამიერიდან ანატოლიაში სრულ ბატონ-პატონს, როგორც ფორმალურად, ასევე ფაქტობრივად, უკვე გენერალი ყარაბექირ ფაშა წარმოადგენდა. ახლა ყველაფერი იმაზე იქნებოდა დამოკიდებული, თუ რა პოზიციას დაიკავებდა ყარაბექირი. ისევ აღიარებდა თუ არა იგი უკვე გაკოტრებული მუსტაფა ქემალის ლიდერობას, თუ თავად იგი ჩაუდგებოდა ნაციონალურ ბრძოლას სათავეში.

თუმცა, ყარაბექირისათვის მესამე არჩევანიც რჩებოდა, ალბათ ყველაზე მარტივი და ყველაზე სარგებლიანი – დარჩენილიყო სულთნის ერთგულ გენერლად, მისი ბრძანების შესაბამისად დაეპატიმრებინა მუსტაფა ქემალი და ამით კიდევ უფრო ნაწეულიყო წინ სამხედრო კარიერის აღმავალ კიბეზე. ასეთი არჩევანი ყველაფერს თავდაყირა დააყენებდა – მუსტაფა ქემალისათვის ყველაფერი დასრულდებოდა.

იმავე დღეს, 8 ივლისს, მუსტაფა ქემალს მე-15 საარმიო კორპუსის სარდლის, ქიაზიმ ყარაბექირის მოსვლის შესახებ მოახსენეს. ალბათ სწორედ ეს მომენტი უნდა შეფასდეს ნაციონალური მოძრაობის რეალობაში ერთ-ერთ ყველაზე უფრო კრიტიკულ მომენტად. პოლიტიკური და სამხედრო თვალსაზრისით მუსტაფა ქემალისა და მისი დიადი იდეებისათვის შეიძლება ყველაფერი აქ დასრულებულიყო და ყველაფერსაც წერტილი დასმოდა. რა თქმა უნდა, დედამინა ისევ გააგრძელებდა ბრუნვას, თურქეთისა და კაცობრიობის ისტორია ამით არ დასრულდებოდა, იგი ცხადია გაგრძელდებოდა, მაგრამ ეს უკვე სულ სხვა ისტორია და სულ სხვა რეალობა იქნებოდა, სხვა მოქმედი პირებით, სხვა მოვლენებითა და სხვა შედეგებით... მეტად ხატოვნად აღწერს ამ კრიტიკულ მომენტს ცნობილი რუსი ისტორიკოსი და ბიოგრაფი, ალექსანდრ უშაკოვი:

– „აი, ყველაფერი დასრულდა, – ჩაიჩურჩულა ქემალმა და რაუფ ორბეის გადახედა. მას ამ შიშის საფუძველი ჰქონდა. ყარაბექირს არა მხოლოდ მისი დაპატიმრების, არამედ დელეგატთა გარეკვის ბრძანებაც ჰქონდა მიღებული. მაგრამ ყარაბექირს არც უფიქრია დამორჩილებოდა მოკავშირეთა საბელს გამობმული კონსანტინოპოლელი ჩინოვნიკების ნებას და პირდაპირ კარის ზღურბლიდან გაუნოდა ხელი ქემალს.

– მე მოვედი ჩემო ფაშა, – საზეიმო ხმით წარმოთქვა ყარაბექირმა, – რათა თქვენს წინაშე ჩემი და ჩემს დაქვემდებარებაში მყოფი ოფიცრების სახელით გამოვხატო თქვენდამი დიდი პატივისცემა. თქვენ რჩებით ჩვენს მეთაურად, როგორც ეს აქამდე იყო! თქვენს განკარგულებაშია მანქანა, კავალერიის ესკადრონი და ჩვენ ყველა!“ [9, 164].

იდეამ გაიმარჯვა, იდეის სიდიადემ ძველი თანამებრძოლების ერთიანობა შეინარჩუნა. ამ ეტაპზე „ანატოლიელი პროტესტანტები“ ერთსულოვნები და მიზანმიმართულები, იდეურად შეკრულები და საბრძოლველად შემართულები აღმოჩნდნენ. მათ საკუთარი ბრძოლის გზა უკვე არჩეული ჰქონდათ. მუსტაფა ქემალისა და ნაციონალისტთა ლიდერების დაუმორჩილებლობის პოლიტიკას კი იმპერიის

სამხედრო მინისტრის შემდგომი კარიერა შეეწირა. იგი სულთნის მიერ გადაყენებულ იქნა თანამდებობიდან.

შემდგომი მოვლენები კი ასე განვითარდა. ამასიის პროტოკოლზე დაყრდნობით, მუსტაფა ქემალის ინიციატივით არზრუმსა (1919 წლის ივლისი-აგვისტო) და სივასში (1919 წლის სექტემბერი) მოწვეულ იქნა კონგრესები, სადაც დეკლარირებულ იქნა ნაციონალური მოძრაობის ძირითადი თეზისები. არზრუმის კონგრესში მონაწილეობას იღებდნენ თურქეთის ექვსი ვილაიეთის დელეგატები – ვანი, ბითლისი, ხარფუთი, არზრუმი, დიარბექირი და ტრაპიზონი – სულ 35 დელეგატი. კონგრესმა ერთხმად მიიღო ის დადგენილება, რომ დაეცვათ აღმოსავლეთი ანატოლია. და რა თქმა უნდა, კიდევ ერთხელ იქნა დადასტურებული მათი ერთგულება სულთნისა და ხალიფასადმი. აქ მუსტაფა ქემალმა მიზანს მიაღწია, – იგი კონგრესის თავმჯდომარედ იქნა არჩეული. არზრუმის კონგრესის მუშაობის ბოლო დღეებში, 1919 წლის 30 ივლისს, მე-15 საარმიო კორპუსის სარდლობა კონსტანტინოპოლიდან კიდევ ერთ სამთავრობო ტელეგრამას იღებს ახლადდანიშნული სამხედრო მინისტრის, ნაზიმ ბეის ხელმოწერით: „ბრწყინვალე პორტამ, მუსტაფა ქემალ ფაშას და რეფეც ბეის წინააღმდეგობრივი მოღვაწეობიდან გამომდინარე, მიიღო გადაწყვეტილება დაუყოვნებლივ იქნან ისინი დაპატიმრებულნი და გამოგზავნილნი კონსტანტინოპოლში. გადაეცით ყველა საჭირო განკარგულება ადგილობრივ ხელისუფალთ და ვთხოვთ საარმიო კორპუსს აღმოგვიჩინოს სრული თანადგომა, რის შესახებაც ინფორმირებულ იქნას მთავრობა“ [10, 69]. კონსტანტინოპოლის ამ მოთხოვნასაც, ბუნებრივია, არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია.

სივასის კონგრესის მუშაობაში უკვე მთელი თურქეთიდან მოწვეული დელეგატები იღებდნენ მონაწილეობას, მათ შორის – დასავლეთ ანატოლიიდან, კონსტანტინოპოლიდან და თრაკიიდან. წარმომადგენლობითი სპექტრიც ერთობ მრავალფეროვანი იყო – მინათ-მფლობელები, სამხედროები, ინტელიგენციის წარმომადგენლები, სასულიერო პირები, სახელმწიფო ჩინოვნიკები, ანატოლიის გლეხობა, კომერსანტები. კონგრესის მუშაობაში მონაწილეობას ლებულობდნენ აგრეთვე აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო წარმომადგენლები [8]. დაარსებულ იქნა ნაციონალური ორგანიზაცია – „ანატოლიისა და რუმელიის¹ უფლებათა დაცვის საზოგადოება“.

¹ რუმელია – ბალკანეთის ისტორიული დასახელება. ეტიმოლოგია მომდინარეობს ბიზანტიის არაბული დასახელებიდან – რუმი (რომი), ანუ აღმოსავლეთ რომის იმპერია. თავდაპირველად რუმელიად იწოდებოდა ოსმალთა

კონგრესმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა თავისი ერთგულება სულთნის მიმართ და მას სპეციალური მიმართვაც გაუგზავნა, რომლის მიხედვითაც სულთანს დაუყოვნებლივ უნდა მოეწვია ეროვნული მეჯლისი და დაეთხოვა დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა. სპეციალური მიმართვები დაეგზავნათ აგრეთვე დიდი სახელმწიფოების დიპლომატიურ წარმომადგენლობებს, სადაც „პროტესტანტი“ ლიდერები ცდილობდნენ დაესაბუთებინათ ანატოლიაში დაწყებული მოძრაობის კანონიერება. არჩეულ იქნა წარმომადგენლობითი კომიტეტი 13 კაცის შემადგენლობითა და მუსტაფა ქემალის თავმჯდომარეობით. კომიტეტში ქემალის ერთგული თანამებრძოლებიც შევიდნენ – მუსტაფა რაუფ ორბეი, რეფეტ ბელე, ბექირ სამი კუნდუხი და სხვა.

11 სექტემბერს, სივასის კონგრესის მუშაობის ბოლო დღეს, დეკლარირებულ იქნა ნაციონალური მოძრაობის ძირითადი პრინციპებიც:

– ზავით განსაზღვრულ საზღვრებში ქვეყნის დამოუკიდებლობა და ერთიანობა;

– ეროვნულ უმცირესობებთან მიმართებაში სამართლიანი დამოკიდებულება, მაგრამ არა განსაკუთრებული პრივილეგიების მიანიჭება მათთვის;

– ბერძენთა და სომეხთა ტერიტორიულ პრეტენზიებზე შესაბამისი პასუხის გაცემა;

– უანგარო უცხოური დახმარებების მიღება და დაუყოვნებლივი საპარლამენტო არჩევნების ჩატარება [7, 249].

ნაციონალური მოძრაობის პრინციპების განსხვავებულ ვერსიას გვთავაზობს ცნობილი თურქი ისტორიკოსი და პოლიტოლოგი, სენტოს (CENTO) უკანასკნელი გენერალური მდივანი, ქამურან გურუნი (Kamuran Gürün):

– ოსმალთა ქვეყანა, რომელიც ძირითადად დასახლებულია მუსულმანებით და რომლის საზღვრებსაც წარმოადგენს ანტანტის ქვეყნებისა და ოსმალთა სახელმწიფოს შორის დადებული ხელშეკრულება, წარმოადგენს ერთიანს, მთლიანს და განუყოფელს;

იმპერიის ევროპული სამფლობელოები, რომელშიც ჩართული იყო ძველი თრაკია და მაკედონიის ნაწილი. სულთნის წარმომადგენელი და ოსმალური ჯარების სარდალი რუმელიაში ატარებდა ბეგლარბეგის ტიტულს, რეზიდენციით ედინრეში, შემდეგ სოფიაში. 1836 წელს რუმელიის ბეგლარბეგის რეზიდენცია გადატანილ იქნა მონასტირში (დღევანდელი ბითოლა). ოსმალთა იმპერიის ევროპული პროვინციის ოფიციალური დასახელება „რუმელია“ ქრება 1864 წელს, სასულთნოში განხორციელებული ადმინისტრაციული რეფორმების შემდეგ.

- სახალიფო და სასულთნო, რომელიც პასუხისმგებელია ოსმალური სახელმწიფოს ერთიანობასა და ხალხის დამოუკიდებლობაზე, საჭიროებს ძლიერი ეროვნული არმიის არსებობას. სახალიფო და სასულთნო უნდა ხელმძღვანელობდეს ხალხის ნებით;

- ვიღებთ სახელმძღვანელოდ იმ დებულებას, რომ ნებისმიერი აგრესია და თავდასხმა სამშობლოს ნებისმიერ ნაწილზე, ისევე როგორც ბერძნებისა და სომხების ნებისმიერი გამოსვლები, რაც ჩვენი სამშობლოს საზღვრებში დამოუკიდებელი წარმონაქმნების შექმნას ითვალისწინებს, აიდინის, მანისინის, ბალიკესირის ფრონტებზე, მიიღებენ შესაბამის პასუხს;

- მთელი მუსულმანური მოსახლეობის თანასწორობის დებულებიდან გამომდინარე, რომლებიც დიდი ხანია ცხოვრობენ ჩვენთან ერთად, არც ერთ თემს არ მიენიჭება არავითარი პოლიტიკური პრივილეგიები, რომელიც ჩვენი საზოგადოებისათვის იქნება მიუღებელი [14, 155].

მიუხედავად მიღწეული შეთანხმებების, მოჩვენებითი ერთსულოვნებისა და საერთო ლოზუნგებისა, დეპუტატთა შორის მაინც არ იყო საერთო საკითხებზე ერთიანი ხედვა. ხშირად არა სალი აზრი, არამედ ხმათა უმრავლესობა წყვეტდა ამა თუ იმ საკითხს! მუსტაფა ქემალი ახალი რეალობის წინაშე აღმოჩნდა - დიახ, ეს უკვე აღარ იყო არმია და ბრძანებებით აქ ვერაფერს ვერ მიაღწევდი. ამასთან ერთად, დეპუტატებს ძალიან უყვარდათ ხანგრძლივი გამოსვლები, მოხსენებები და ნაკლებად უსმენდნენ სხვებს. თავის მისწრაფებებში, იმისათვის რომ საფუძვლები ჩაეყარა ახალი ძალაუფლებისათვის და საკუთარი ნიჭის შესაბამისი ადგილი დაეკავებინა, მუსტაფა ქემალი არაფერზე არ იხევდა უკან. მხოლოდ ამ მოქმედებების წყალობით შეძლო მან „წარმომადგენლობითი კომიტეტის“ შექმნა და მასში მის მიერვე დასახელებული დეპუტატების შეყვანა. ამ კომიტეტის ხელმძღვანელადაც იგი გავიდა. მაგრამ ჩიტი ბრდღვნად ღირდა და მან შეძლო სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ისეთი ფუნქციების ხელში ჩაგდება, როგორც იყო „ნაციონალური ძალების“ ხელმძღვანელობა, გადასახადების აკრეფა და ჩინოვნიკების დანიშვნა [9, 177]. კონგრესმა ის გადაწყვეტილებაც მიიღო, რომ გაენწყვიტათ ყოველგვარი ურთიერთობები დიდ ვეზირთან, დამად ფერიდ ფაშასა და კონსტანტინოპოლის მთავრობასთან, გადაყენებულიყო ფერიდ ფაშა თანამდებობიდან და მონვეულიყო ახალი პარლამენტი. ეს მოთხოვნები კონგრესის მიერ სულთნის კარზე იქნა გაგზავნილი. მუსტაფა ქემალის წინადადებით კონგრესმა ის გადაწყვეტილებაც მიიღო, რომ „ნაციონალური ძალების“ სარდლად

მუსტაფა ქემალის ძველი მეგობარი და თანამებრძოლი, გენერალი ალი ფუატ ჯებესოი დანიშნულიყო. სწორედ ალი ფუატს დაეკისრა დაფანტული და უკონტროლო არარეგულარული ძალების ერთიანი მეთაურობის ქვეშ მოქცევა.

„ანატოლიელ პროტესტანტთა“ ეს მოქმედებები ბრიტანული დაზვერვის ყურადღების მიღმა არ დარჩენილა. აგვისტოს თვეში ადმირალი კელტორფი ანატოლიის ნაციონალურ მოძრაობას უკვე „შოვინისტურ მოძრაობად“ იხსენიებდა [15, 712]. ამერიკის შეერთებული შტატების სახელმწიფო დეპარტამენტის მონაცემებით კი, აშშ-ს სამშვიდობო მისია იტყობინებოდა, რომ სივასის კონგრესზე გამოიკვეთა ძლიერი ანტიბრიტანული პოზიციები, რომლის რეალიზაციაც „ქართველების, თათრების, უკმაყოფილო სპარსელებისა და არაბული ტომების“ მჭიდრო კოოპერაციით იქნებოდა შესაძლებელი [16]. ამავე დროს, ადმირალი ბრისტოლი გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ ნაციონალისტთა მიერ სივასში მოწვეული კონგრესი ქვეყანაში მოსალოდნელი სერიოზული ცვლილებების წინაპირობად გადაიქცეოდა „მანამ, სანამ ევროპული ინტრიგებით გაძლიერებული დღევანდელი სომხური და ბერძნული პროპაგანდა არ დასრულდება და უახლოეს მომავალში სამშვიდობო კონფერენციის მიერ არ მიიღებოდა შესაბამისი გადაწყვეტილებები“ [17]. 1919 წლის 7 ოქტომბრის ნომერში “New-York Times” იტყობინებოდა, რომ დამად ფერიდ ფაშას კაბინეტის დათხოვნა კონიის ოკუპაციის გამო მოხდა, ხოლო ახლადდანიშნული სამხედრო მინისტრი, გენერალი ჯემალ მერსინლი მუსტაფა ქემალის პოლიტიკურ თანამოაზრეს წარმოადგენდა [18].

რამდენიმე დღეში „წარმომადგენლობითი კომიტეტის“ სახელით, ანატოლიის პროვინციებში დისლოცირებული საარმიო კურპუსებისა და დივიზიების შტაბებს, „უფლებათა დაცვის საზოგადოებების“ ცენტრალურ კომიტეტებსა და ქალაქების თვითმმართველობებს ტელეგრაფით შემდეგი შინაარსის ცირკულარი დაეგზავნათ:

„1919 წლის 13 ოქტომბერი.

ყველა ვილაიეთსა და ავტონომიურ სანჯაყს;

უფლებათა დაცვის საზოგადოებების ცენტრალური კომიტეტების თავმჯდომარეებს;

ქალაქის თვითმმართველობების თავმჯდომარეებს;

XIII, XI და XX საარმიო კორპუსებს;

ნეჯდეს მე-11 დივიზიის მეთაურს;

იზმითის 1-ლი დივიზიის მეთაურს;

ჰალიდ ბეის, მე-3 დივიზიის მეთაურს;

...წარმომადგენლობითი კომიტეტის დადგენილების შესაბამის-

სად, კონსტანტინოპოლთან ყველა სახის მიმონერა უნდა შეწყდეს იმ მომენტამდე, სანამ სპეციალური ცირკულარით არ შეგატყობინებთ, რომ მთავრობასა და ხალხს შორის მიღწეულია შეთანხმება ერის წინაშე მდგარი ამოცანების შესაბამისად.

ანატოლიისა და რუმელიის უფლებათა დაცვის წარმომადგენლობითი საბჭოს სახელით, მუსტაფა ქემალი“ [19, 187].

ფაქტიურად ეს უკვე ამბოხის დასაწყისი იყო. კონსტანტინოპოლის მთავრობის საკომუნიკაციო ვაკუუმში მოქცევისა და ცენტრალური ხელისუფლებისადმი გამოცხადებული დაუმორჩილებლობის პროცესის წერილობითი დასტური.

1919 წლის 27 დეკემბრიდან მუსტაფა ქემალი და მისი შტაბი ცენტრალურ ანატოლიაში, ანგორაში (ანკარა) ფუძნდება, რომელიც სულთნის კაბინეტისა და ბრიტანელთა საოკუპაციო ჯარების კონტროლის ზონიდან იყო გასული. სწორედ აქედან – „ეროვნული მოძრაობის ქააბადან“, – როგორც უწოდებდნენ ანგორას თურქი ნაციონალისტები, აგრძელებს მუსტაფა ქემალი სულთნის წინააღმდეგ დაწყებული პოლიტიკური ინტრიგების ხლართვას და მომავალი ბრძოლების დაგეგმვას. ეს მოვლენები კი, მართალია ჯერ კიდევ ემბრიონული, მაგრამ უკვე სულთანთან დაპირისპირებული და მისი კაბინეტის – „ბრწყინვალე პორტას“ ალტერნატიული მთავრობის ჩამოყალიბების პროცესის დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს.

დამონებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. William Hale, Turkish foreign policy, Frank Cass publishers, Crown house, 47 Chase Side, Southgate London N14 5BP, England 1774-2000, 2000.
2. Isaiah Friedman, British Miscalculations. The Rise of Muslim Nationalism, 1918-1925. Transaction Publishers. New Brunswick (USA) and London (UK). Printed in the United States of America. 2012. https://books.google.ge/books?id=N_g_ZI46xncC&pg=PA267&lpg=PA267&dq=Bolsheviks+and+Kemalists&source=bl&ots=zp5A94tlr_&sig=5WdFlaVaylUXZinFA6A2tsIHBJ8&hl=ka&sa=X&ved=0CDYQ6AEwB2oVChMI25-H7KO0yAIVAZcUCH0EeAzq#v=onepage&q=Bolsheviks%20and%20Kemalists&f=false.
3. Peter Rowland, Lloyd George, London, 1974. https://books.google.ge/books?id=NgZI46xncC&pg=PA267&lpg=PA267&dq=Bolsheviks+and+Kemalists&source=bl&ots=zp5A94tlr_&sig=WdFlaVaylUXZin

FA6A2tsIHBJ8&hl=ka&sa=X&ved=0CDYQ6AEwB2oVChMI25-H7KO0yAIVAZcUCh0EeAzq#v=onepage&q=Bolsheviks%20and%20Kemalists&f=false.

4. DBFPF, I, IV, No. 509. Report on „Feeling of the Turks“, encl. in Webb to Curzon, Constantinople. September 10, 1919.
5. Александр Жевахов, Кемаль Ататюрк. Перевод осуществлен по изданию: Alexandre Jevakhoff, Kemal Atatürk. Paris, Tallandier, 1999. http://www.e-reading.bz/chapter.php/1013613/63/Zhevahov_-_Kemal_Ataturk.html.
6. E. L. Woodward and R. Butler (Eds), Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, Series I, Vol. IV, (London: Oxford University Press, 1952).
7. Andrew Mango, Atatürk, John Murray (Publishers), 338 Euston Road. London, 2004, pg. 228. Erikan, Celal. Komutan Atatürk. (Atatürk. as a Commander), T. Is Bankasi, Ankara, 1972.
8. Джон Киракосян, Младотурки перед судом истории, Ереван, Издательство „Айастан“, 1986.
9. Александр Ушаков, Феномен Ататюрка, Турецкий правитель, творец и диктатор, Москва, Центрполиграф, 2002.
10. С. И. Аралов, Воспоминания советского дипломата, 1922-1923, Издательство института международных отношений, Москва, 1960.
11. Roderic H. Davison, Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne. Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. USA, Austin: University of Texas Press, 1990.
12. The dynamics of military revolution 1300-2050, by MacGregor Knox and Williamson Murray, Cambridge University Press, 2007.
13. Roots of Today's Operational Environment, US Army CGSC, 2008.
14. Кямуран Гюрюн, Армянское досье, Перевод Искандера Ахундова, Баку, 1993.
15. E. L. Woodward and R. Butler (Eds), Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, Series I, Vol. IV, London: Oxford University Press, 1952.
16. U. S. Department of State, Records Relating to the Internal Affairs of Turkey, September 12, 1919. The National Archives, Microfilm. „Military Affairs and the Army“ 867, 20-867. 21.
17. Mark Lambert Bristol, „War Diary“, 14 May 1919, Unpublished Papers, The Library of Congress, <http://atam.gov.tr/ataturks-movement-at-its-start-the-views-of-outsiders-1919-1921/>.

18. The New York Times, October 7, 1919. <http://atam.gov.tr/ataturks-movement-at-its-start-the-views-of-outsiders-1919-1921>.
19. Мустафа Кемаль, Путь новой Турции, 1919-1927, II, Подготовка Ангорской базы, 1919-1920, Государственное социально-экономическое издательство, 1932.

Archil Chachkhiani
Doctor of History, Colonel, David
Agmashenebeli Georgian National
Defense Academy

General Mustafa Kemal and the „Anatolian Protestants“ – Beginning of the Resistance Movement

Summary

In this article we discuss the initial stage of the Turkish nationalist movement in spring 1919, in Anatolia, under leadership of General Mustafa Kemal. We represent political, military, social, national and ideological aspects of this movement. Special emphasis is given to the fact that this insurgency movement of the „Anatolian protestants“ was directed not only against Entente and foreign, particularly greek intervention, but primarily against Sultan-Khalif and his capitulatory cabinet ministates.

The article tells about the several aspects of the Turkish nationalists first initiating meetings – in Amasya, Erzerum and Sivas congresses- and the basic principles of Kemalistic movement.

ლელა სარალიძე

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერთანამშრომელი

**ქართული პოლიტიკური ემიგრანტების
დამოკიდებულება მეორე მსოფლიო ომში
მონაწილე ქვეყნებისადმი**

მეორე მსოფლიო ომის წინ, ქართული ემიგრაცია რამდენიმე პოლიტიკურ პარტიად თუ ორგანიზაციად იყო დაქსაქსული: 1. სოციალ-დემოკრატიული პარტია (ნ. ჟორდანიას – ი. წერეთლის ოპოზიციით); 2. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია (გრიგოლ ვეშაპელი, რომელიც დამპყრობელ ბოლშევიკებთან შერიგებისკენ მოწოდების გამო, მოკლეს, ასევე, გიორგი გვაზავა-ივანე ზურაბიშვილის ჯგუფი, სოციალ-დემოკრატებთან თანამშრომლობდა, ერთ მხარეს იდგასპირიდონ კედია თავისი დაჯგუფებით, მეორე მხარეს კი – ალექსანდრე ასათიანი, რევაზ გაბაშვილი, შალვა ამირეჯიბი, დავით ვაჩნაძე, ელისე პატარიძე და სხვები (მეტწაკლები თანხმობით), ხოლო სანინალმდეგო პოზიციაზე იდგას შალვა ქარუმიძე); 3. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია (სამსონ ფირცხალავა, ფილიპე შარაძე, ნიკო ურუშაძე), ისინი სოციალ-დემოკრატებთან თანამშრომლობდნენ. 4. ესერების პარტია (ი. ნუცუბიძე, ი. გობეჩია), ისინიც სოციალ-დემოკრატებთან იყვნენ. 5. იუნკერთა კავშირი (ვ. ნანუაშვილი და სხვები); 6. თეთრი გიორგი (ლ. კერესელიძე, ა. მანველიშვილი და სხვები); 7. ე. წ. ბამატის ჯგუფი (ზ. ავალიშვილი, გ. კვინიტაძე, შ. ამირეჯიბი და სხვა). 1934 წელს, პარიზში მთიელთა რესპუბლიკის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრის ჰეიდარ ბამატის ინიციატივით, ნაციონალისტური ორგანიზაცია „კავკასია“ შეიქმნა. ორგანიზაციის წევრები სხვადასხვა დროს იყვნენ: შალვა ამირეჯიბი, ზურაბ ავალიშვილი, ვლადიმერ ახმეტელი, დავით საღირაშვილი, გენერალი გიორგი კვინიტაძე, მიხეილ კედია და სხვები. ორგანიზაციაში, ქართველების გარდა, შედიოდნენ კავკასიის სხვა ერების წარმომადგენლებიც (ლეკები, ჩეჩნები და სხვ). ორგანიზაცია ანტისაბჭოთა

ხასიათის იყო და პოლიტიკური თვალსაზრისით, ძირითადად თურქეთზე იყო ორიენტირებული, თუმცა იმედებს გერმანიაზეც და იაპონიაზეც ამყარებდა. ორგანიზაციის შექმნას თავდაპირველად გერმანელებიც უჭერდნენ მხარს. 1937 წელს ორგანიზაციის ფილიალი ბერლინში ჩამოყალიბდა. ორგანიზაცია ქართულ ენაზე გამოსცემდა ჟურნალს – „კავკასია“. ჟურნალი, კავკასიის ხალხთა, ასევე ფრანგულ, ინგლისურ, გერმანულ და თურქულ ენებზეც გამოდიოდა. მეორე მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე, ჰ. ბამატმა შეხედულებები შეიცვალა. იგი თვლიდა, რომ ფაშისტური გერმანია კავკასიის ხალხებს დამოუკიდებლობას არ უბოძებდა და მთელი იმედები თურქეთზე გადაიტანა, თუმცა უშედეგიოდ. ბამატის ორგანიზაცია 1939 წელს დაიშალა.

საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ, ქართველ ემიგრანტთა ერთი ნაწილი, გერმანიაში წავიდა და იქ დამკვიდრდა. გერმანიაში ქართული ემიგრაციის პოლიტიკურ საქმიანობას ორგანიზებას უწევდა გერმანიაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ყოფილი ელჩი ვლადიმერ ახმეტელაშვილი. 1924 წლის დასაწყისში, გერმანიაში საქართველოს საელჩო გაუქმდა. გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ ვ. ახმეტელაშვილს შესთავაზა, რომ „საქართველოს (კავკასიის) ნდობის უწყებას“ ჩადგომოდა სათავეში, რაზეც ის არ დათანხმდა. არაოფიციალურად მას მაინც უწევდა, გერმანიაში მყოფ ქართველ ემიგრანტთა, უფლებების დაცვა. ვ. ახმეტელაშვილი XX საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევარში საფრანგეთში გაემგზავრა. იგი იმედოვნებდა, რომ ქართველ ემიგრანტთა გაერთიანება, ბერლინიდან უნდა დაწყებულიყო. გაერთიანების მცდელობას ადგილი ჰქონდა 1932 წელს, თუმცა უშედეგოდ. გერმანიაში ქართული ანტისაბჭოთა ემიგრაციის საქმიანობას მნიშვნელოვნად განაპირობებდა თვით ამ ქვეყანაში არსებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება, აგრეთვე, ევროპაში და მსოფლიოში მიმდინარე პროცესები, ასევე, საბჭოთა-კავშირ გერმანიის ურთიერთობები. 1921-1933 წლებში გერმანია, ისევე როგორც საბჭოთა კავშირი, ვერსალის ხელშეკრულების, ანტანტის და ერთა ლიგის პოლიტიკის მიმართ ოპოზიციურად იყო განწყობილი. გერმანია უკმაყოფილო იყო მისი სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალის ხელოვნური დასუსტებით, სხვადასხვა ოლქების გერმანიისგან მოწყვეტით და მეზობელ ქვეყნებთან მიერთებით. 20-იანი წლების დასაწყისში გერმანიაში უმძიმესი ეკონომიკური ვითარება შეიქმნა. ერთად-ერთი ქვეყანა, რომელიც ეკონომიკური თვალსაზრისით, ჯერ კიდევ ღიად რჩებოდა გერმანიისთვის, რუსეთი იყო. რუსეთის

ნედლეული გერმანიის მრეწველობისთვის საჭირო იყო. რუსეთი სამრეწველო შეკვეთებს აძლევდა გერმანიას, ხოლო მისგან ყოველწლიური კრედიტის სახით, 300 მილიონ გერმანულ მარკას იღებდა [1, 47].

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში, გერმანიაში ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია კოლონიის სახით არსებობდა, რომლის ნესდება მხოლოდ კულტურულ საქმიანობას ითვალისწინებდა, ყოველგვარი პოლიტიკური დატვირთვის გარეშე. გერმანიაში ქართული ემიგრაცია, თითქმის ყველა პოლიტიკური დაჯგუფებით იყო წარმოდგენილი: სოციალ-დემოკრატები – ვ. ახმეტელაშვილი და 1922 წელს გერმანიაში გადასახლებული სოციალ-დემოკრატების უმრავლესობა (ალექსანდრე კორძაია, ნიკო იმნაიშვილი, გიორგი საჯაია, დავით ბერძენიშვილი, მიხეილ ნულუკიძე, ალექსანდრე ფაჩულია, გელა გელეზანია და სხვები), სოციალ-ფედერალისტები: მიხეილ ყაუხჩიშვილი, სოლომონ წერეთელი, დათიკო წერეთელი (ისინი საქართველოში დაბრუნდნენ), ვალერიან ტოგონიძე; ჰეიდარ ბამატის ჯგუფი ს. ახმეტელისა და შალვა ამირეჯიბის მონაწილეობით; ეროვნულ-დემოკრატები: ტიტე მარგველაშვილი, რაფიელ ინგილო (ივანიცკი), ნიკო ნაკაშიძე, რომან მკურნალი, კორნელი ხოშტარია. ბერლინში არსებობდა ფაშისტური ორგანიზაცია „თეთრი გიორგი, რომელსაც მიხეილ წერეთლის შვილი ოთარ წერეთელი ხელმძღვანელობდა. მასში შედიოდნენ: არჩილ გომართელი, ლეო ჭეიშვილი, დიტო ჯაფარიძე, ალექსანდრე ალანია და სხვები. ქართული პოლიტიკური პარტიების გაერთიანებას ხელი შეუშალა, საზღვარგარეთ მყოფი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელთა წერილებმა, რომელიც საქართველოში მყოფ იატაკქვეშა ორგანიზაციებს ეგზავნებოდა და რომელშიც გაკრიტიკებული იყო ოპოზიციური პარტიების საქმიანობა. 1932 წელს ეროვნულ-დემოკრატმა – ტიტე მარგველაშვილმა ნოე ჟორდანიამ მწვავედ გააკრიტიკა. 1935-1936 წლებში, დაპირისპირება, განსაკუთრებით გაძლიერდა. 1933 წელს, ბერლინში ქართველი ემიგრანტი ა. ნიკურაძე ჩავიდა, რომელიც ქართული ნაციონალ-სოციალისტური ჯგუფის შექმნას შეეცადა. მისი ეს ინიციატივა, გერმანიაში მყოფმა ქართველმა ემიგრანტებმა არ მოიწონეს. ისინი თვლიდნენ, რომ ეს პროცესი კიდევ უფრო დაანწევრებდა ისედაც გახლეჩილ ქართულ ემიგრაციას და მას ორგანიზაციაში – „თეთრი გიორგი“ გაერთიანება შესთავაზეს, რაზეც ა. ნიკურაძემ უარი განაცხადა. ს. ახმეტელმა და მ. წერეთელმა გადაწყვიტეს მათი ინიციატივით, გაერთიანებინათ გერმანიაში არსებული ყველა ქართული დაჯგუფება. გაერთიანებას „ქართველ ნაციონალისტთა ორგანიზაცია“ ეწოდა. მასში შევიდნენ: ეროვნულ-დემოკ-

რატები, „თეთრი გიორგი“, უპარტიოები. დასაწყისში მასში გაერთიანების სურვილი სოციალ-დემოკრატებმაც გამოთქვეს, თუმცა თავი შეიკავეს. გერმანიაში ქართველ ნაციონალისტა პირველი თავმჯდომარე ტიტე მარგველაშვილი გახდა. ორგანიზაციას ჰქონდა საკუთარი ბეჭდვითი ორგანო — გაზეთი „კლდე“, რომელიც 1934 წლის ივნისში დაარსდა. მისი რედაქტორი კ. ხოშტარია იყო. ემიგრანტულ წრეებში ქართველ ნაციონალისტთა ორგანიზაციას იმთავითვე მკვედრადმობილად თვლიდნენ და მას სერიოზულად არ მიიჩნევდნენ. ორგანიზაციის საქმიანობის მიმართ კრიტიკული წერილები ორგანიზაცია „თეთრი გიორგის“ ბეჭდვით ორგანოში დაიბეჭდა. ქართველ ნაციონალისტთა ორგანიზაცია 1937 წელს დაიშალა. ნაცისტური ხელისუფლების პირობებში, გერმანიაში ყოველგვარი ანტისაბჭოთა გამოსვლები აიკრძალა. გერმანულ პრესაში გამოქვეყნებულ მასალებში ხაზგასმული იყო, რომ ჰიტლერი განახორციელებდა ბისმარკის პოლიტიკას და რუსეთი გერმანიის მთავარი დასაყრდენი უნდა გამხდარიყო. გერმანიისა და რუსეთის ინტერესების თანხვედრაზე უცხოური პრესაც მიუთითებდა. პრესაში ხაზგასმული იყო, რომ ორივე ქვეყანა მომხრე იყო მსოფლიოს ახალი გადანაწილების, ვერსალის ხელშეკრულების რევიზიის. იმავდროულად, გერმანიის ხელისუფლება ახლო ურთიერთობას ამყარებდა თურქეთთან, თუმცა ხაზს უსვამდნენ, რომ ეს მხოლოდ ეკონომიკური ხასიათის კავშირები იყო. ასეთ პირობებში, გერმანიაში, ქართველი ემიგრანტების ანტისაბჭოურ საქმიანობაზე საუბარი ზედმეტი იყო. გერმანიაში ერთმანეთის მიყოლებით დაიხურა რუსული ანტისაბჭოთა ორგანიზაციებიც.

„თეთრი გიორგის“ და „ქართული ფაშისტური დარაზმულობის“ წევრებმა, მეორე მსოფლიო ომში, ინდივიდუალურად მიიღეს მონაწილეობა. ისინი ბრძოლაში გერმანიის მხარეს ჩაერთნენ, რაც საქართველოს გათავისუფლების სურვილით იყო გამოწვეული. „ჩემი მტრის მტერი, ჩემი მეგობარია“. აღნიშნული პრინციპით, ქართველი ემიგრანტების ერთი ნაწილი მეორე მსოფლიო ომში უნებლიედ იქცა გერმანიის მოკავშირედ. „თეთრი გიორგის“ საქმიანობაში ჩაერთო, ქართველი პოლკოვნიკი „ქართველ გარიბალდად“ ნოდებუღი — ლეო კერესელიძე (იგი 1943 წელს მოკავშირეთა მხრიდან ბერლინის დაბომბვისას გარდაიცვალა — ლ. ს.). ორგანიზაციას მიემხრო მიხეილ კედია (საქ. დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის შინაგან საქმეთა სამინისტროს განსაკუთრებული რაზმის ყოფილი უფროსის მექი კედიას ვაჟი).

1938 წელს, ბერლინში, შალვა ამირეჯიბი ჩავიდა, რომელიც

პარიზში მოქმედ ბამატის დაჯგუფებას მიეკუთვნებოდა. დაპირისპირების გამო, შ. ამირეჯიბი და მისი მეგობრები ჟურნალ „კავკასია“-ში მისი სტატიების გამო, სამშობლოს მოღალატეებად გამოაცხადეს. 1939-1940 წლებში შ. ამირეჯიბმა თანამოაზრეებთან ერთად ბერლინი დატოვა. 1941 წლის ივნისის ბოლოს, ხანგრძლივი მოლაპარაკების შედეგად, გერმანიის ქართული სათვისტომო კვლავ ჩამოყალიბდა და მის თავმჯდომარედ ტიტე მარგველაშვილი აირჩიეს [2, 25]. მას შემდეგ რაც გერმანიის სათავეში ჰიტლერი მოვიდა, გერმანიასა და საბჭოთა კავშირს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები მკვეთრად გაუარესდა.

თავის მხრივ, საბჭოთა ხელისუფლება ემიგრანტების სახელის დისკრედიტაციას ეწეოდა. ქართულ ინტელიგენციას და ანტისაბჭოთა პოლიტიკურ ემიგრაციას ლავრენტი ბერიამ ახალი ენერგიით, 1934 წლიდან შეუტია, როცა ის საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი გახდა.

მეორე მსოფლიო ომის წლებში, ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის მემარჯვენე ფრთის მოღვაწეობის არსს ნათლად წარმოაჩენს გენერალი ლეო კერესელიძე. იგი, 1943 წელს ემიგრაციულ ჟურნალში წერს: „ამა წლის 22 ივნისს შესრულდა ორი წელი გერმანიასა და რუსეთს შორის ომის გამოცხადებისა. მთელი 20 წლის განმავლობაში ქართველი ერი მოუთმენლად ელოდა ამ სანატრელ მომენტს. ქართველობამ კარგად უწყოდა, რომ პატარა საქართველო საკუთარი ძალით ბუმბერაზულ რუსეთს ვერ დასძლევდა, რაც 1924 წლის სახელოვანმა აჯანყებამ ნათელჰყო. აუცილებელი იყო რომელიმე გარეშე ძლიერი ძალის დახმარება. ხოლო, ასეთ ძლიერსა და ბოლშევეიზმთან ბუნებრივად დაპირისპირებულ ძალას ჩვერმანია წარმოადგენდა. ის ჩვერმანია, რომელმაც უკვე ერთხელ 1918 წელს, ჩვენი სამშობლო გაათავისუფლა. აი, რატომ არის დღეს მთელი ქართველი ხალხი სულიერად თუ ფიზიკურად გერმანიის გვერდით დარაზმული... გერმანიის გამარჯვებას რუსეთზედ ჩვენთვის ორნაირი მნიშვნელობა აქვს. პირველი ის, რომ ეს გამარჯვება საქართველოს საბოლოოდ იხსნის რუსეთის ბატონობისაგან. გერმანიის გამარჯვებას საქართველოსთვის აქვს კიდევ ის მნიშვნელობა, რომ იგი ნიშნავს ევროპული ცივილიზაციის გამარჯვებას კომუნისტურ-მარქსისტულ-ბარბაროსულზედ“ [3, 2].

1939 წელს დადებული საბჭოთა კავშირ-გერმანიის თავდაუსხმელობის პაქტის გამო, ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ გერმანელებთან თანამაშრომლობის იმედი დაკარგა. ამიტომ მათ აქცენტი ინგლის-საფრანგეთის კავშირზე გადაიტანეს. 1941 წლის 22 ივნისს, მას

შემდეგ, რაც გერმანიის ჯარი საბჭოთა კავშირს თავს დაესხა, გერმანიაში მოღვაწე ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის წარმომადგენლებმა ირწმუნეს, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღგენა, საბჭოთა კავშირზე გერმანიის გამარჯვებით და საქართველოზე გერმანიის პროტექტორატის შედეგად შესაძლებელი გახდებოდა. ამ ფაქტმა, ქართველი ემიგრანტები კვლავ გერმანიისკენ შემოატრიალა. ამასთან დაკავშირებით, ორგანიზაცია „თეთრი გიორგი“-ს ერთ-ერთი ბელადი და იდეოლოგი, ალექსანდრე მანველიშვილი იგონებს: „ამ დროს ბერლინში თავმოყრილი იყო ერთი ჯგუფი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეებისა, მონვეული გერმანიის მთავრობის მიერ სხვადასხვა ქვეყნებიდან. ესენი იყვნენ: ზ. ავალიშვილი, ლ. კერესელიძე, დ. ვაჩნაძე, შ. ამირეჯიბი, ს. კედია, შ. მალლაკელიძე (იგი მთავრობის მიერ არ იყო მონვეული, ის ი. ბაგრატიონის გზით თუ სხვა ჩემთვის უცნობი გზით აქ იყო), ი. ბაგრატიონი, და მ. წერეთელი; აქვე იყვნენ მონვეული კავკასიელი მოღვაწენი, მათ შორის, აზერბაიჯანელი რასულ ზადე და შამილი, დიდი შამილის შვილიშვილი, რომელიც ამ დროს ცხოვრობდა სტამბოლში. შამილის შვილიშვილი აქ გავიცან პირველად, ხოლო აზერბაიჯანის მუსავატის პარტიის მეთაურს უკვე 1930 წლიდან ვიცნობდი. გერმანელებს მიზნად ჰქონდათ მოეწყოთ საქართველოს და საერთოდ, კავკასიის ხალხთა კომიტეტები; ქართველ მოღვაწეთა შორის ახალი თაობიდან მხოლოდ ი. ბაგრატიონი იყო... ამ საქმეს მეთაურობდა გრაფი შულენბურგი. ის იყო გერმანიის წარმომადგენელი საქართველოში 1918 წელს და გულწრფელად გვემეგობრებოდა. ომის წინ იყო გერმანიის ელჩად რუსეთში და ომის დროს, რუსეთის საკითხის უმაღლეს კომისრად საგარეო საქმეთა სამინისტროში. მერე გამოირკვა, რომ ის ყოფილა შეთქმულ მხედართა ორგანიზაციის წევრი და თუ ჰიტლერს მოჰკლავდნენ და გადატრიალებას მოაწყობდნენ, ის ახალი მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრად ყოფილა დასახელებული და როდესაც 1944 წელს ჰიტლერი თავდასხმას გადაურჩა, სხვებთან ერთად შულენბურგიც დახვრიტა...“ [4, 233-234].

შ. მალლაკელიძის გადმოცემით, ოფიციალურ გერმანულ წრეებთან კავშირის დასამყარებლად, პარიზში, კავკასიის ემიგრაციის-ცენტრი არსებობდა, რომელშიც შედიოდნენ: ნ. ყორდანია, სომეხ დაშნაკთა მთავრობის ყოფილი წარმომადგენელი ევროპაში არშაკ ჯამალიანი და თვით შალვა მალლაკელიძე. ცენტრის გადანყვეტილებით, შ. მალლაკელიძე, 1938 წელს ბერლინში მიაფლინეს. მასთან ერთად იყო ა. ჯამალიანიც, რომელიც ბერლინში რამდენიმე დღის შემდეგ ჩავიდა.

ემიგრაციაში მყოფი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა გერმანიის ხელისუფლებას მხარს არ უჭერდა. 1940 წლის 4 აპრილს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების ძველი წევრების წინაშე, მეორე მსოფლიო ომში საფრანგეთ-ინგლისის ბლოკის მხარდაჭერასთან დაკავშირებით, ნოე ჟორდანიამ მოხსენება გააკეთა. მოხსენების ტექსტი, ფრანგულ ენაზე ჟურნალ „პრომეთე“-ში გამოქვეყნდა. თავის გამოსვლაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარემ განაცხადა: „თანამედროვე შეიარაღებულ კონფლიქტში, ჩვენ თავიდანვე ავირჩიეთ ჩვენი ადგილი: ჩვენ საფრანგეთ-ინგლისის ბლოკის მხარეზე ვართ. ჩვენი არჩევანი პოლიტიკურ და ეროვნულ ინტერესებს ემყარება. ჩვენ დაჩაგრული ერის შვილები ვართ. უცხო ძალამ ჩვენ პოლიტიკური, ასევე, ეროვნული დამოუკიდებლობა წაგვართვა. ჩვენ როგორც ხალხი და ეროვნება უცხო ძალის უღელქვეშ ვიმყოფებით. ვინ გაიგებს უკეთესად ჩვენს გასაჭირს თუ არა ის, რომელიც ადამიანის თავისუფლებას უზენაესად მიიჩნევს და რომელიც აცხადებს, რომ ეს უფლება ყველას, მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის – ეს საფრანგეთია, რომელიც იყო და კვლავ რჩება ჩაგრულთა ინტერესების დამცველად... ქართული დროშის ადგილი თავისუფლების ბანაკშია“ [5, 1]. ნ. ჟორდანიას მოხსენების მოსმენის შემდეგ, დამფუძნებელი კრების წევრებმა სპეციალური რეზოლუცია მიიღეს. საქართველოს დევნილმა მთავრობამ, საფრანგეთის ხელისუფლებას ოფიციალურად გადასცა ნ. ჟორდანიას, ე. გეგეჭკორის და ა. ჩხენკელის მიერ ხელმოწერილი მემორანდუმი, რომლითაც მათ მიმართ სრული მხარდაჭერა გამოხატეს. მასში ნათქვამია: „მიუხედავად იმ ეროვნული ტყვილისა, რომელიც 19 წელია გრძელდება, ქართველი ხალხი არ ივინყებს მისთვის მნიშვნელოვან ისტორიულ თარიღს, 1921 წლის 27 იანვარს, როდესაც მოკავშირე რესპუბლიკების უმაღლესმა საბჭომ (საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი, იტალია, იაპონია, ბელგია), აქ პარიზში, საქართველოს დამოუკიდებლობა „დე იურე“ იცნო. ჩვენ ვსარგებლობთ შემთხვევით, კიდევ ერთხელ გამოვხატოთ ჩვენი დიდი მადლიერება, კეთილშობილურისაფრანგეთის სტუმართმოყვარეობისთვის, რომელსაც ჩვენი თანამემამულეები მის მიწაზე ვგრძნობთ და გამოვხატოთ ჩვენი მგზნებარე სურვილი, საფრანგეთის დიდებული არმიის გამარჯვებისა“ [5, 2].

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ერთი ნაწილი სულ უფრო და უფრო ცდილობდა გერმანიის, იაპონიის და იტალიის პოლიტიკურ წრეებთან დაახლოებას. ამ პროცესში ნაკლებად აქტიური იყ-

ენენ ქართველი სოციალ-დემოკრატები. ქართველ სოციალ-დემოკრატთა მეგობარი ქვეყნების წარმომადგენლები კავკასიის კომიტეტიდან და პრომეთეს მოძრაობიდან, აგრეთვე, პოლონელები ქართველი ემიგრანტებისაგან ანტისაბჭოთა საქმიანობის გააქტიურებას მოითხოვდნენ. ამ მიზნით, ისინი ნ. ჟორდანიას სთავაზობდნენ, თუნდაც ფორმალურად მაინც, გადამდგარიყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერის თანამდებობიდან, რაც ანტისაბჭოთა საქმიანობას გააქტიურებდა. იგი მართლაც იძულებული გახდა დაეთმო თავისი პარტიული პოსტი და საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის საზღვარგარეთის ბიუროს თავმჯდომარედ კონსტანტინე გვარჯალაძე აირჩიეს. ეს ცვლილება, მართლაც ფორმალური იყო, ვინაიდან სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასაც და ანტისაბჭოთა საქმიანობასაც ფაქტიურად ნ. ჟორდანია ხელმძღვანელობდა. მისი ფრთხილი დამოკიდებულება, ნაცისტური გერმანიისა და მისი მოკავშირეების მიმართ არ შეცვლილა. ქართველი ემიგრანტების პოლიტიკურ საქმიანობას, როგორც გერმანიაში, ისე საფრანგეთში მუდმივად თვალყურს ადევნებდნენ ამ ქვეყნის სპეცსამსახურები. საფრანგეთის ხელისუფლება, მისი საგარეო-პოლიტიკური კურსიდან გამომდინარე, ანტისაბჭოთა საქმიანობას მის ტერიტორიაზე არ კრძალავდა, რის გამოც გარკვეულწილად ზეგავლენას განიცდიდა, დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობებისგან. გერმანია-საფრანგეთის გართულებული ვითარების მიუხედავად, ამ ორ ქვეყანაში მცხოვრები ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის წარმომადგენლებს ერთმანეთთან კონტაქტები არ გაუწყვეტიათ. ასეთ პირობებში უხდებოდა ქართულ პოლიტიკურ ემიგრაციას გერმანიაში ანტისაბჭოური მოღვაწეობა. მას შემდეგ, რაც გერმანიამ საფრანგეთის ოკუპაცია განახორციელა, სსრკ-ის დიპლომატიურმა წარმომადგენლებმა საფრანგეთი დატოვეს.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ერთი ნაწილი, მეორე მსოფლიო ომის დროს, ცდილობდა საკუთარი წვლილი შეეტანა ანტისაბჭოთა საქმიანობაში, რაც მათი აზრით, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საწინდარი გახდებოდა. თავისი მძლავრი იდეოლოგიური აპარატის დახმარებით, საბჭოთა ხელისუფლება ყველაფერს აკეთებდა, რათა მსოფლიოს თვალში საბჭოთა ხელისუფლების უპირატესობა, ასევე, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების ერთიან, ძმურ ოჯახად ცხოვრების მნიშვნელობა წარმოეჩინა. ეს, რასაკვირველია, უცხოეთში იძულებით გახიზნული, ემიგრანტების გაღიზიანებას იწვევდა. ისინი ფიქრობდნენ, რომ მეორე მსოფლიო ომში გერმანიის გამარჯვების შემთხვევაში, გერმანიის პრო-

ტექტორატის ქვეშ მყოფი საქართველო უფრო ადვილად აღადგენდა დამოუკიდებლობას. მათთვის მთავარი იყო, ამ ომში ბოლშევიკური რუსეთის დამარცხება. მეორე მსოფლიო ომის წლებში, ქართული პოლიტიკური ანტისაბჭოთა ემიგრაციის საქმიანობის არსსა და ძირითად მიზანზე, აშშ-ის კონგრესის 1954 წლის მოხსენებაში ნათქვამია: „1942 წელს გერმანიის ხელისუფლებამ დააარსა ქართული შტაბი (Georgischer Verbindungsstab). გაიცა ქართველი ტყვეების დაქირავებისა და მათგან ქართული ნაწილების შექმნის ნებართვა. 30 000-ზე მეტი ადამიანი საბრძოლო დაჯგუფებაში ნებით განევრიანდა... ცხადია, ქართველები გერმანიისთვის მის მიმართ განსაკუთრებული სიყვარულის ან მისი იდეების რწმენის გამო არ იბრძოდნენ. ისინი გერმანიის სახით იმ ძალას ხედავდნენ, რომელსაც საბჭოთა რეჟიმისა და ტირანიის დამხობა შეეძლო. ისინი გერმანელების მხარეს გადავიდნენ, რადგან ეს მათ კომუნისმისა და მათი ქვეყნის რუსი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლის შესაძლებლობლობას აძლევდა“ [6, 55].

1939 წლის 1 სექტემბერს, გერმანია თავს დაესხა პოლონეთს. 3 სექტემბერს საფრანგეთმა და ინგლისმა ომი გამოუცხადეს გერმანიას. ემიგრაციაში, საფრანგეთში მყოფმა ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა მეორე მსოფლიო ომის დროს, ნეიტრალური პოზიცია დაიკავეს, ხოლო საფრანგეთის ოკუპაციის დროს, მათ უარი თქვეს გერმანელებთან თანამშრომლობაზე. გერმანიის მიერ პოლონეთის ოკუპაციის შემდეგ, ქართველი ემიგრანტებისთვის, ანტისაბჭოთა საქმიანობის ცენტრად კვლავ საფრანგეთი რჩებოდა. 1940 წლის 10 მაისს, გერმანია თავს დაესხა საფრანგეთს. 1940 წლის 14 ივნისს, ვერმახტის მე-18 არმიამ პარიზი აიღო. 17 ივნისს, ახლადჩამოყალიბებული პროფაშისტური მთავრობის მეთაურმა, პრემიერ-მინისტრმა ანრი ფილიპ პეტენმა საფრანგეთის კაპიტულაცია გამოაცხადა, რაც 1940 წლის 22 ივნისს, ოფიციალურად გაფორმდა [7, 228-229]. საფრანგეთის ტერიტორიის ორი მესამედი – ჩრდილო ნაწილი, პარიზისა და მთელი ატლანტის სანაპიროს ჩათვლით, გერმანიის ჯარმა დაიკავა. საფრანგეთის სამხრეთ, არაოკუპირებულ ნაწილში პეტენის მარიონეტული მთავრობის სამხედრო-ფაშისტური რეჟიმი დამყარდა. პეტენმა რეზიდენციად სამხრეთ საფრანგეთში მდებარე საკურორტო ქალაქი ვიში აირჩია [8, 401-402].

საფრანგეთის ოკუპაციის შემდეგ, ნ. ჟორდანია ოჯახთან ერთად საფრანგეთის არაოკუპირებულ ნაწილში გადავიდა. დევნილი მთავრობის წევრები ძირითადად ლევილში, საპატიმრო მდგომარეობაში, „გესტაპოს“ მუდმივი მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდნენ.

ჭფრანგების დიდი ნაწილი დამარცხებას არ შეურიგდა. 1940 წლის 18 ივნისს, გენერალმა შარლ დე გოლმა, ინგლისის რადიოთი გამოსვლისას ფრანგ ხალხს დაუმორჩილებლობისკენ მოუწოდა. ამავე წელს საფრანგეთში ეროვნული ფრონტი შეიქმნა. იატაკქვეშა წინააღმდეგობის ორგანიზაციაში ქართველი ემიგრანტებიც შევიდნენ. ოფიციალური დეკლარაციით, ნ. ჟორდანამ მხარი დაუჭირა, ფრანგი ხალხის ბრძოლას გერმანელი ოკუპანტების წინააღმდეგ. როდესაც გერმანელებმა პარიზიდან ებრაელთა დეპორტაცია დაიწყეს, ქართველმა ემიგრანტებმა ისინი ეთნიკურად ქართველებად გამოაცხადეს და ყალბი დოკუმენტებით, სიკვდილს გადაარჩინეს, როგორც ქართველი, ისე ევროპელი ებრაელი. მათ შორის იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფინანსთა მინისტრის ყოფილი მოადგილე – იოსებ ელიგულაშვილი. მათ გადარჩენაში დიდი იყო მიხეილ კედიას როლი. მ. კედიამ და ნ. ჟორდანამ პარიზის დიდი რაბინის ვაისის და ებრაელთა საზოგადოების პრეზიდენტის მოსერისგან მადლობის წერილები მიიღეს [9, 172].

საფრანგეთის ლეგიონში ირიცხებოდა გენერალ კონსტანტინე (კოტე) აფხაზის ვაჟი ნიკოლოზ აფხაზი (1899-1987 წწ.) [10, 13]. იგი 1930 წლის დამლევს, ოფიცრის წოდებით შევიდა სამხედრო სამსახურში, საფრანგეთის უცხოურ ლეგიონში. II მსოფლიო ომის დროს გერმანელების წინააღმდეგ იბრძოდა. საფრანგეთის კაპიტულაციის შემდეგ, გენერალ შარლ დე გოლის მეთაურობით გაშლილი „საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის“ აქტიური წევრი გახდა. იგი საფრანგეთის საპატიო ლეგიონის ორდენით იყო დაჯილდოებული. ნ. აფხაზი ტყვედ ჩავარდა და 1944 წელს გერმანელთა საკონცენტრაციო ბანაკიდან ამერიკელებმა გაათავისუფლეს.

მეორე მსოფლიო ომში, საბჭოთა კავშირის მხარეზე დაახლოებით, 700 ათასი ქართველი იბრძოდა, გერმანელების მხარეს კი 32 ათასი, მათ შორის 500 ემიგრანტი (უმრავლესობა ტყვედ ჩავარდნილი ქართველები იყვნენ) [11].

ქართველი ერის სუვერენობა, დემოკრატიისკენ სწრაფვა, ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენა, ეს არის ძირითადი მიზეზები, რისთვისაც ცალკეულ პოლიტიკურ პარტიებად და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ორგანიზაციებად გაყოფილი ემიგრანტი პოლიტიკოსები, მეორე მსოფლიო ომის დროს, გერმანიის მხარეს იბრძოდნენ. „ქართველი ერის თავისუფლება და მისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა გახდა მსხვერპლი 1921 წელს იმ პოლიტიკურ მოვლენათა, რომელნიც მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ყველასთვის ნათელი იქმნენ. კაცობრიობა ორ ბანაკად გაიყო: დასავლეთის დემოკ-

რატია და ტოტალიტარული კომუნიზმი პირისპირ დადგნენ... ჩვენი ბრძოლის გზა და მიზანი, ოდითგანვე გარკვეული იყო – ჩვენი ადგილი დასაველეთთან არის" [12] – აცხადებდნენ ქართველი ემიგრანტები. ჩგერმანიის მხარეს მყოფი გენერლის – შალვა მაღლაკელიძის შესახებ გამოცემული წიგნის წინასიტყვაობაში, მწერალი და დისიდენტი ვიქტორ რცხილაძე სინანულით შენიშნავს: „...შეიძლება ითქვას, რომ „შეუგნებელი“ ქართველი მეომრები საბჭოთა დროშის ქვეშ მაინც ბოროტებას ებრძოდნენ. ასეთი არის ისტორიის ირონია და ქართველი ხალხის ტრაგედია, რომ სხვის ომებში, სატანური იმპერიების დროშის ქვეშ საქართველოს შვილები თავს წირავდნენ და მათი ძვლებით მოფენილია უკიდევანო რუსეთის, გერმანიის, ეგვიპტის, ავღანეთის და სხვა ქვეყნების მიწები“ [13, 10].

ემიგრანტები ყველა შესაძლო შემთხვევას იყენებდნენ, რათა საქართველოს დამოუკიდებლობა აღედგინათ. ემიგრაციაში მოღვაწე, ცნობილი ეროვნულ-დემოკრატი – რევაზ გაბაშვილი, 1968 წელს, რადიო თავისუფლების კორესპონდენტის – კარლო ინასარიძის შეკითხვას: რას უსურვებდა ქართველ ახალგაზრდობას, რომლებიც 1918-1921 წლების საქართველოს ისტორიას არ იცნობდნენ, ასე პასუხობს: „ჩემი ხანგრძლივი გამოცდილებით და მეტადრე ხუთი ათასი წლის ისტორიის შესწავლით, მეცნიერულად, არქეოლოგიურად და ენათმეცნიერების საშუალებით, მე დავრწმუნდი, რომ ყოველი პატარა ერი, რომელიც ებრძვის თავის მოძალადეს და მოწინააღმდეგეს, უფრო მეტს იგებს, ვიდრე როდესაც ის შეურიგდება და წაუნება დამპყრობელს“ [14, 32].

ადოლფ ჰიტლერი მხარს არ უჭერდა საქართველოს საკითხს, ასევე, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას, რაც გერმანიის მხარეს მეზობელი ქართველი ემიგრანტებისთვის ცნობილი იყო. ალექსანდრე მანველიშვილი აღნიშნავს; „გვეგონა, რომ გერმანიის მთავრობა ახლავე გადმოისვრის იდეას საბჭოთა ერების დამოუკიდებლობის შესახებ. მაგრამ ჰიტლერს რომ ასეთი ჭკუა გამოეჩინა, ის ჰიტლერი აღარ იქნებოდა!“ [4, 229].

1941 წლის 30 მარტს, ჰიტლერმა 250 გენერლის წინაშე მომავალი ომი „ორ მსოფლმხედველობას შორის ბრძოლად“, „გამანადგურებელ ომად“ გამოაცხადა. ის „ბოლშევიკური კომისრების და კომუნისტური ინტელიგენციის განადგურებას“ ითხოვდა, მაგრამ ახალ გეოპოლიტიკურ სივრცეში კავკასია არ მოიაზრებოდა. იგი კავკასიას განიხილავდა, როგორც მნიშვნელოვან საკოლონიზაციო ბაზას, რომლის მიხედვით არაარიელთა გადასახლებისა და გერმანელთა ჩასახლების შემდეგ, კავკასია, გერმანიის აღმოსავლური პო-

ლიტიკის დასაყრდენი გახდებოდა. ჰიტლერს ზუსტად არ ჰქონდა განსაზღვრული, ოკუპირებულ ტერიტორიებზე მცხოვრები ერების მიმართ რა პოლიტიკა უნდა გაეტარებინა. ამ მიზნით, აღმოსავლეთის დაპყრობილი ტერიტორიების ეფექტურად სამართავად, გერმანიის აღმოსავლეთის ოლქების სამინისტრო შეიქმნა, რომელსაც გერმანიის ნაციონალ-სოციალისტური პარტიის ხელმძღვანელი, წარმოშობით ესტონელი გერმანელი – ალფრედ როზენბერგი ჩაუდგა სათავეში. ჰიტლერი, ომში გერმანელთა სასარგებლოდ კავკასიის ემიგრანტთა ჩართვის წინააღმდეგი იყო. განსხვავებული იყო თვით გერმანელ პოლიტიკოსთა მიდგომები. გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს აღმოსავლეთის და კავკასიის საკითხებში მთავარი ექსპერტი, ქართველ ემიგრანტთა ძველი მეგობარი გრაფი შულენბურგი, მეორე მსოფლიო ომში გერმანიის გამარჯვების შემთხვევაში, ველიკორუსული ყაიდის სამოკავშირეო სახელმწიფოს შექმნის მომხრე იყო. როზენბერგი კი სსრ კავშირიდან უკრაინის და კავკასიის გამოყოფას და მათთან გერმანიის მხრიდან მჭიდრო ურთიერთობის დამყარებას უჭერდა მხარს. გერმანიის უმაღლეს ეშელონებში ბევრი არ იზიარებდა საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხების მიმართ ჰიტლერის კოლონიურ პოლიტიკას [15, 73].

გერმანელთა გეოპოლიტიკური შეხედულებები სსრ კავშირში მცხოვრები ერების მიმართ პერიოდულად იცვლებოდა [16, 68]. შულენბურგის მხარდაჭერით, 1941 წლის ბოლოსთვის ქ. ბერლინში „ქართული ნაციონალური კომიტეტის“ საინიციატივო ჯგუფი დაფუძნდა. მოგვიანებით კომიტეტს სათავეში ჩაუდგა ორგანიზაცია „თეთრი გიორგის“ ერთ-ერთი დამაარსებელი, პროფესორი მიხაკო წერეთელი. კომიტეტის წევრები იყვნენ: სპირიდონ კედია, ზურაბ ავალიშვილი, გიორგი მაღალაშვილი. მ. წერეთელმა, აღნიშნული კომიტეტის სახელით, გერმანელებს განუცხადა, რომ ეს ორგანიზაცია იარსებებდა მხოლოდ ემიგრაციაში, ხოლო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, ქართველი ერი თვითონ გადანყვეტდა საკუთარი ხელისუფლების საკითხს. „ქართული ნაციონალური კომიტეტის“ საქმიანობასთან დაკავშირებით თავი იჩინა გერმანიის ორი უწყების დაპირისპირებამ. გერმანიის მიერ დაპყრობილი აღმოსავლეთის ოლქების სამინისტრო, როზენბერგის მეთაურობით, სასტიკი წინააღმდეგი იყო კავკასიის საკითხის ცალკე გამოყოფის და გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროსადმი დაქვემდებარების. ამაში მათ ჰიტლერიც დაარწმუნეს, რომელმაც ნება დართო ქართული კომიტეტის ნაცვლად „ქართული საკავშირო შტაბი“ დაარსებულყო. ქართველთა საკითხი აღმოსავლეთ ოლქების სამინისტროს განკარგულებაში გადავი-

და. აღნიშნული გადანყვეტილებით უკმაყოფილო დარჩა გრაფი შულენბურგი. კომიტეტის საქმიანობა არაეფექტური აღმოჩნდა მას შემდეგ, რაც გრაფი შულენბურგი, რომელიც ლობირებას უწევდა კომიტეტის შექმნის იდეას, პროცესებს ჩამოაცილეს და საკითხი მთლიანად აღმოსავლეთის სამინისტრომ გადაიბარა. მ. წერეთელი გერმანელების მისამართით პრეტენზიებს გამოთქვამდა, რადგან ისინი არ აღეგნენ მას ფართო უფლებებს. გერმანელები, თავის მხრივ, მ. წერეთელს უმოქმედობაში ადანაშაულებდნენ. ასეთ ვითარებაში, 1943 წლის ივლისის დასაწყისში, სპირიდონ კედიამ კომიტეტი დატოვა. მას მიბაძა ზ. ავალიშვილმაც. მათი უკმაყოფილების ძირითადი მიზეზი იყო ის იმედგაცრუება, რომელიც ჩამოუყალიბდათ აღმოსავლეთის დაპყრობილი რეგიონების მიმართ გერმანიის პოლიტიკის და გერმანიის არმიის მხრიდან, საქართველოს გათავისუფლების უპერსპექტივობის გამო. 1943 წლის 25 ოქტომბერს, კომიტეტი პრაქტიკულად დაიშალა. მის ნაცვლად ახალი ორგანიზაცია – „ქართული საკავშირო შტაბი“ შეიქმნა, რომელიც პოლიტიკური, საფინანსო-სამეურნეო განყოფილებებისგან შედგებოდა. შტაბს და იმავდროულად პროპაგანდის განყოფილებას, სათავეში ჩაუდგა ქართველი ემიგრანტი – გიორგი მაღალაშვილი. პოლიტიკურ განყოფილებას – მიხეილ კედია. სამხედრო განყოფილება ჩაიბარა ყოფილმა წითელარმიელმა, „ბერგმან 1“-ის ერთ-ერთმა თავკაცმა – გივი გაბლიანმა. საფინანსო-სამეურნეო განყოფილებას – მიხეილ აღშიბაია (გრიგოლ აღშიბაიას შვილი) ხელმძღვანელობდა. „ქართული საკავშირო შტაბის“ აქტიური წევრები იყვნენ: ალექსანდრე ცომაია, მიხეილ და ლადო ცხომელიძეები. მიხეილ კედიას და გიორგი მაღალაშვილის შემდეგ, ქართულ კომიტეტში ერთ-ერთი გავლენიანი ფიგურა მიხეილ კედიას თანაშემწე – ალექსანდრე (საშა) ცომაია იყო, რომელიც გერმანიის დაზვერვის სტაჟიან თანამშრომელად ითვლებოდა. ა. ცომაია, პროფესიით ჟურნალისტი, საქართველოდან პარიზში 1929 წავიდა. 1943 წლიდან იგი ბერლინში ცხოვრობდა (გარდაიცვალა 1956 წელს ნიუ-იორკში ლ. ს.).

გერმანიის მხარეს მეზრძოლ ქართული ლეგიონის წევრებს თავიანთი ფიცის ტექსტი ჰქონდათ. ისინი ფიცს დებდნენ რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოს განთავისუფლებისთვის. შ. მაღლაკელიძე იგონებს: „...ქართულ ლეგიონს გამორჩეული ფიცის ტექსტი ჰქონდა, რადგანაც როგორც გითხარით, ჩვენ ძალზე ხელს გვიწყობდა ის გარემოება, რომ იურიდიულად აღიარებული ვიყავით სხვა სახელმწიფოთა მიერ და აგრეთვე ის გარემოება, რომ იმ დროს ერთა ლიგამაც დაადგინა, საქართველო ოკუპირებული იყო და არა გასაბჭოებული. ამგვარად, თვით თერგისა და ყუბანის კაზაკები

ჩვენ გვეკედლებოდნენ და არა როსტოვის კაზაკებს. სხვები, ჩვენი მეზობლები – სომხები, აზერბაიჯანელები და კავკასიელები – არ უცვნიათ იურიდიულად თავის დროზე. ამიტომ ისინი ფიცს უშუალოდ ადოლფ ჰიტლერს აძლევდნენ. ე. ი. თავიანთი ფიცის ტექსტში ისინი უშუალოდ ჰიტლერის სახელზე აძლევდნენ ფიცს და ჩვენ კი არა. მე ყველა ამ ლეგიონის „პატრონი“ ვიყავი, მაგრამ ჩვენ, ქართველები ფიცს ვაძლევდით რუსი ოკუპანტებისაგან „განთავისუფლებულ ქართულ მიწას!“ ასე მთავრდებოდა ჩვენი ფიცის ტექსტი. სხვათა შორის, ამან შემინყო მე ხელი იმაში, რომ როდესაც აქ ჩამომიყვანეს და გავიგე, ჩვენს ლეგიონერებს 25-25 წელი აქვთ მისჯილი და საკონცენტრაციო ბანაკებში იმყოფებიან, მე მივწერე მაშინ ხრუშჩოვს, რომ აბა ნახეთ მაშინდელი დოკუმენტები თუ ქართველები ჰიტლერს აძლევდნენ ფიცს-მეთქი! დიახ, ქართველებისათვის ეს ფიცის ტექსტი შეადგინეს შულენბურგმა, კესტრინგმა და მე. შულენბურგმა დაწერა ეს გერმანულად. მერე თქვა: აუცილებელია მისი შეთანხმება თვითონ ჰიტლერთანო“ [13, 221-222].

რეალურად, ორ ბოროტებას შორის, მეორე მსოფლიო ომში ქართველთა ორივე მხარე საქართველოსთვის იბრძოდა. მეორე მსოფლიო ომის დროს, გერმანელებმა ვერ მოასწრეს საქართველოს დაპყრობა. მათ კავკასიაში, მხოლოდ რამდენიმე უღელტეხილის დაკავება მოახერხეს. მიუხედავად ამისა, ისინიპროპაგანდისტისთვის კარგად მომზადებულნი იყვნენ და სპეციალური პლაკატებიც კი დაბეჭდეს. ნაციზმის ერთ-ერთი მთავარი იდეოლოგი, ომის დაწყების შემდეგ, ოკუპირებული აღმოსავლეთის ტერიტორიების მინისტრი, ბალტიელი გერმანელი – ალფრედ როზენბერგი, ქართულ ემიგრანტულ წრეებს კარგად იცნობდა და მათ გავლენასაც განიცდიდა. როზენბერგთან განსაკუთრებით დაახლოვებული ალექსანდრე ნიკურაძე (ა. ზანდერსი, მისი ფსევდონიმი იყო – ლ. ს.) იყო. მას გერმანელი ცოლი ჰყავდა და კარგად იცნობდა ხელისუფლების წარმომადგენლებს. განათლებითელექტროფიზიკოსი ნიკურაძე, გერმანიის მოქალაქე და 1934 წლიდან ნაცისტური პარტიის წევრი იყო. ძველმა ნაცნობმა, ალფრედ როზენბერგმა მას „კონტინენტალური ევროპის კვლევის ინსტიტუტი“ შეუქმნა. მისი თანამოაზრე იყო თავისი ძმა იოანე. გერმანულ წრეებში, ასევე, გავლენიანი ფიგურა იყო მიხეილ ახმეტელი, რომელიც ძმები ნიკურაძეების, ასევე, მრავალი სხვა ქართველის-მსგავსად, 1920 წელს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის სტიპენდიით, განათლების მისაღებად უცხოეთში წავიდა. იგი ვლადიმერ ახმეტელის ძმისშვილი იყო. მას გერმანელი ცოლი ჰყავდა და 1937 წლიდან ნაცისტური პარტიის წევრი იყო.

გერმანელებს არანაირი დაპირებები ქართველებისა და კავკასიელებისთვის არ მიუციათ. ქართული სამეკავშირეო შტაბი, როგორც საქართველოს წარმომადგენლობა, ოფიციალურად მათ 1945 წლის 17 მარტს აღიარეს, როცა ომის ბედი ფაქტიურად გადაწყვეტილი იყო. ქართველები მთელი ორი წლის მანძილზე ითხოვდნენ ამას. ემიგრაციაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსები კარგ ურთიერთობაში იყვნენ სხვადასხვა გერმანელ მოხელეებთან და მათი იმედი ჰქონდათ. ჰიტლერის წინააღმდეგ განწყობილი გერმანელების მსგავსად, ისინიც ფიქრობდნენ, რომ ჰიტლერი მუდმივად არ იქნებოდა გერმანიის სათავეში და მისი შეცვლის შემდეგ გერმანიის ახალი ხელისუფლების პოლიტიკა შეიცვლებოდა. მეორე მსოფლიო ომის შედეგები ძალზედ მძიმე აღმოჩნდა ქართველი ხალხისათვის. მან ახალი ეროვნული ტრაგედია მოუტანა ქართველ ერს. ომმა მძიმე დალი დაასვა ქართველთა გენოფონდს. ომში საქართველომ, პროცენტულად, სხვა რესპუბლიკებთან შედარებით, გაცილებით მეტი მსხვერპლი გაიღო. ჯარისკაცთა უმეტესობა უგზო-უკვლოდ დაიკარგა, ბევრიც ჭრილობებისგან სამუდამოდ დაინვალიდდა. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მიზნით, ქართულ პოლიტიკურ ემიგრაციასთან კავშირში ეჭვისგამო, უამრავი ქართველი გადაასახლეს ან დახვრიტეს. მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ორგანიზებულმა მიგრაციულმა პროცესებმაც უარყოფითად იმოქმედა საქართველოს დემოგრაფიულ სიტუაციაზე. მეორე მსოფლიო ომში გერმანელების მხარეს მებრძოლი ქართველებისთვის 9 მაისი დამარცხების დღედ დარჩა, ხოლო წითელი არმიის რიგებში მყოფი ქართველებისთვის კი გამარჯვების დღედ.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. В. Карпов, Рассекречено внешней разведкой, Москва, 2003.
2. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საქმე 56144.
3. ლეო კერესელიძე, „22 ივნისი“, ჟურნალი „ქართველი ერი“ (ქართული ეროვნული კომიტეტის ორგანო), №1-2, ბერლინი, 1943.
4. ა. მანველიშვილი, „თეთრიგორგული მოძრაობა და მონარქია, წიგნში: ნარკვევები და წერილები, სან-ფრანცისკო, 1990.
5. ნოე ჟორდანიას დეკლარაცია-მონოდება საქართველოს მთავრობის ყველა წევრისადმი, იმჟამინდელ შეიარაღებულ კონფლიქტში ფრანგულ-ინგლისურ ბლოკში მათი ადგილის დაკავების თაობაზე, საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო

- ცენტრალური არქივი, ფონდი 2113, აღწერა 1, საქმე 26.
6. აშშ-ის კონგრესის 1954 წლის მოხსენება: „კომუნისტური გადატრიალება და საქართველოს ოკუპაცია“ (ქართული თარგმანი), თბილისი, 2008.
  7. История Франции, т. 3, Академия наук СССР, изд. „Наука“, Москва, 1973.
  8. უახლესი ისტორია, 1918-1945 წწ. (ნაკვეთი პირველი), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1988.
  9. გ. გაბლიანი, ჩემი მოგონებანი, თბილისი, 2000.
  10. რუსუდან დაუშვილი, ქართველი ემიგრანტები უცხოურ ლეგიონში, კრებულში: ქართული ემიგრაცია, (გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის ქართული ემიგრაციის ისტორიისა და გეოგრაფიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, გიორგი მაჩაბლის ფონდი), 1/2013, თბილისი, 2013.
  11. რუსეთი მეორე მსოფლიო ომში ქართველთა როლის დაკნინებას ცდილობს: რუსეთის სამხედრო-ისტორიული ცენტრის მტკიცებით, მეორე მსოფლიო ომში (სსრკ-ის მხარეს) 300 000 კი არა, 79 000 ქართველი დაიღუპა. ასეთი მონაცემებია განთავსებული ამ ცენტრის ოფიციალურ ვებ-გვერდზე, რომლის მიხედვით, მეორე მსოფლიო ომში ყველაზე მეტი მსხვერპლი რუსმა ჯარისკაცებმა გაიღეს – 5, 756 ათასი დაღუპული. ამ სტატისტიკის მიხედვით, სამხრეთ კავკასიიდან ყველაზე მეტი მსხვერპლი სომხებმა (83, 7 ათასი დაღუპული ჯარისკაცი), ყველაზე ნაკლები კი, აზერბაიჯანელებმა (58, 4 ათასი) გაიღეს. სინამდვილეში, თვით საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიხედვითაც კი, მეორე მსოფლიო ომში 300 ათასზე მეტი ქართველი დაიღუპა. მარტო კრახით დამთავრებულ ქერჩის ოპერაციას (1942 წ.) 70 ათასამდე ქართველი მეომარი ემსხვერპლა. იხ. საიტზე: www.expertclub.ge.
  12. ბედი ქართლისა (ისტორიული, ლიტერატურული და სამეცნიერო ჟურნალი), №13, ნოემბერი, 1952,
  13. შალვა მალლაკელიძე, მოგონებები, მასალები გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ვიქტორ რცხილაძემ, გამომცემლობა პეგასი, თბილისი, 2012.
  14. რუსუდან კობახიძე, რევან გაბაშვილის „ამბოხი სული და მკბენარე კალამი“, ინტერვიუ რეზო გაბაშვილთან (26 მაისი, 1968 წ.), ჟურნალში: ისტორიანი, №11, თბილისი, 2011.
  15. რუსუდან დაუშვილი, 8 ეპიზოდი ქართულ-გერმანული ურთიერ-

თობების ისტორიიდან, გამომცემლობა „რაეო“, თბილისი, 2014.

16. Г. Мамулия, Грузинский легион в барьбе за свободу и независимость Грузии в годы второй мировой войны“, Тбилиси, 2003.

Lela Saralidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Senior researcher scientist of the Department of Modern and Contemporary History

The Georgian Political Immigrants Attitude Towards the Countries Involved in World War II

Summar

On the basis of the archive and emigration pressmaterials the relationship of political immigrants of Georgia with the Germans and the policy of other states, during the World War II, discussed in the article. After the forced sovietization of Georgia by the Russian Red Army, Georgian politicians were forced to go abroad, and from there continue to fight to regain the lost independence of Georgia. At the beginning of the Second World War II, one part of the Georgian politicians thought that the German victory in the war would become the basis for the restoration of independence of Georgia. Bolshevik Russia's defeat in this war, for them it was very important. The work emphasizes that, one part of the Georgian social-democrats, standing in the neutral position, during the occupation of France they refused to cooperate with the Germans.

The nation's sovereignty, democratic aspirations of the country's independence, it was the main reason for Georgian political emigration, which was divided by certain political parties and national _ liberation movements and which were fighting on the side of Germany. Georgian politicians in exile had a good relationship with various German officials and their hoped. Similarly, anti-Hitler Germans, they thought that Hitler would not have been constantly of German government and Germany's new government's policy would be change.

The work emphasizes that, the events turned out otherwise. After the defeat of Germany in World War II, May 9, for Georgians, who fought on the German side was the defeat, while of the day was victory for Georgians who fought in Russian Bolshevik army.

ავთანდილ სონლულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების გამგე

ნიკიტა ხრუშჩოვის პოლიტიკური პორტრეტი

გავიხსენოთ, რაზეც ნაკლებად გვიფიქრია. საბჭოთა რეჟიმის 75 წლიანი ბატონობის დროს „კომუნიზმისკენ მიგვაქანებდნენ“ ადამიანები, რომელთა ბიოგრაფიაში აღნიშნული იყო, რომ ისინი სწავლობდნენ ტექნიკუმში, ინსტიტუტში, პროლეტაკადემიაში, უმაღლეს პარტიულ სკოლებში. მაგრამ არ იყო მითითებული როდის დაამთავრეს [1, 212].

საერთოდ, არა თუ 20-იანი წლების სახელმწიფო აპარატის მუშაკთა დიდი არმია არ იყო ინტელექტუალური, არამედ 30-იანი წლებისა და შემდგომი პერიოდის „აპარატრიკებსაც“ „გაყინული“ აზროვნება ჰქონდათ.

ამავე დროს ყრილობებისა და კონფერენციების დელეგატებიც კი არ იყვნენ ე. წ. „ახალი კულტურის“ მატარებელი ხალხი. მხედველობაში გვყავს სუსლოვისა და ბრეჟნევის ტიპის ადამიანები, რომლებმაც 30-იან წლებში მიიღეს განათლება. ესენი იყვნენ წითელი პროფესურის ინსტიტუტდამთავრებულნი: მიტინი, კონსტანტინოვი და მათი მსგავსნი [2, 21-22].

წინასწარი განზრახვით და უზომოდ სვამდნენ ალკოჰოლურ სასმელებს მოლოტოვი, კუიბიშევი, შჩერბაკოვი... ბრეჟნევი, შჩოლოკოვი და რამდენი კიდევ ჩვენ არ ვიცით.

ჩამონათვალში თამამად შეგვიძლია დავასახელოთ რიკოვი, კალინინი, ვოროშილოვი, ხრუშჩოვი, მალენკოვი, ბულგანინი, პოდგორნი. ეს მაღალი ელიტა, მაგრამ რამდენი ალკოჰოლოკი იქნებოდა დაბალ ეშელონებში წარმოსადგენია [1, 366].

სტალინის შემდგომ ხელმძღვანელთა ტრადიციული მარში გრძელდებოდა. კუნცოვოს აგარაკზე, სადაც უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა სტალინი, ღამეული დროსტარებისას ბელადი ხრუშჩოვს გოპაკის ცეკვით აბუქნავენდა, რომ მას, რა-

და თქმა უნდა, არ უნდა პქონოდა ოდესმე ხელისუფლებაზე რაიმე პრეტენზიები და სხვისი ნების საიმედო შემსრულებლობა ხელენიფებოდა მხოლოდ [3, 287]. მაგრამ... სტალინის გარდაცვალების კვირაძალს მსოფლიო ატომური ომის საშიშროების წინაშე იდგა. საომრად შემართული უზარმაზარი იმპერიის სათავეში მოექცა არა ჭკვიანი და სერიოზული მმართველი, არამედ უბრალო ტაკიმასხარა – ნიკიტა ხრუშჩოვი. რაში მდგომარეობდა მისი პროვიდენციული დანიშნულება? განა სტალინის მემკვიდრეებს შორის არ იყვნენ მასზე ჭკვიანი, ემმაკი და გავლენიანი პირები, იგივე მოლოტოვი, ბერია, უუკოვი და სხვები? არა! მაინცდამაინც „ტინგიცა“ ხრუშჩოვი!

საქმე ის იყო, რომ მთელ მსოფლიოში მოდებულ კომუნისტურ იდეებს, ბელადობას, როგორც სახელმწიფო მმართველობის საუკეთესო ფორმას, გატრიზავება ესაჭიროებოდა. ამას კი, მისდაუნებურად, ყველაზე უკეთ მასხარა შეასრულებდა. ხრუშჩოვმაც არ დაახანა და ერთმანეთის მიყოლებით ისეთი „კანკანები დაურტყა“, რომ ეს ტრაგიკულად მოღუშული და შეშფოთებული კაცობრიობა ჯერ ირონიულად გააღიმა, შემდეგ კი ჰომერული სიცილით აახარხარა. რად ღირდა თუნდაც კრემლის შიდა ინტრიგების გამოცდილების გადატანა ზესახელმწიფოთა მეთაურებს შორის პირადი უთანხმოების ჩამოსაგდებად, ამერიკისა და საფრანგეთის პრეზიდენტებთან, ეიზენჰაუერთან და დე-გოლთან ცალ-ცალკე შეხვედრის დროს. ანდა, მისი აღიარებით, რომ ახალგზრდობაში ღორებს მწყემსავდა, რომ 28 წლის ასაკში პირველად გაიგო „რითი იჭმევა ბალეტი“. მის დროს დაიწყო კომუნისტური კერპების დევალვაცია, ანეგდოტების სერიალები ლენინსა და ვასილ ჩაპაევზე, მისი გახმაურებული „ანგლობა“, როცა დათვრა და პოლიტიბიუროს წევრებს აშინებდა, გამიშვით, ატომის ღილაკს თითი უნდა დავაჭიროო. ერთი სიტყვით, მარქსის ნათქვამი, კაცობრიობა სიცილით ემშვიდობება თავის წარსულსო, იმ ეტაპზე ნაწილობრივ სრულდებოდა... [3, 411-412].

ნიკიტა სერგეევიჩ ხრუშჩოვი დაიბადა 1894 წლის 5 (17) აპრილს კურსკის გუბერნიის სოფელ კალინოვკაში, გლეხის ოჯახში. ბავშვობაში მწყემსავდა საქონელს. ზამთარში დადიოდა სკოლაში, სადაც ისწავლა წერა-კითხვა, თუმცა დაწყებითი სკოლა არ დაუმთავრებია [4, 15]. 12 წლისა უკვე მუშაობდა ქარხანაში და ღონბასის შახტებში. 1918 წელს ბოლშევიკური პარტიის წევრი გახდა. იგი სამოქალაქო ომის მონაწილეა [5, 3]. სამხედრო კომისრის – ხრუშჩოვისათვის სამოქალაქო ომი დასრულდა ყუბანში. 1920 წელს არჩეულ იქნა მეშახტეთა უჯრედში პოლიტიკურ ხელმძღვანელად. 1921 წელს ღონბასში გაიხსნა „დონტიქნიკუმი“. ტექნიკუმთან შექმნილ

მუშფაკში სწავლა დაიწყო ნიკიტამ, თუმცა ვერც ეს სასწავლებელი დაამთავრა. ამას ხელი არ შეუშლია ერთ-ერთი რაიკომის მდივანად აერჩიათ.

20-იან წლებში რუსეთში, კერძოდ დონბასში მემახტეები ცხოვრობდნენ ბარაკებში. აქ, უზნეობა და უკულტურობა იყო გამეფებული, რაც დამახასიათებელი იყო „მუშებად“ ქცეული გლეხური ფსიქოლოგიისათვის. გუმინდელ გლეხებს არ შეეძლოთ ესარგებლად ქალაქის ტუალეტებითაც კი. მემახტეებს არ ჰქონდათ დაბანის საშუალება, არ გააჩნდათ თეთრეული, გამეფებული იყო ლოთობა და აზარტული თამაშები [4, 20, 21].

უკრაინის დელეგაციის წევრი ნიკიტა 1925 წლის დეკემბერში პირველად ჩავიდა მოსკოვში საკ. კპ. (ბ) XIV ყრილობაზე. სხვა უკრაინელ დელეგატებთან ერთად ის ტაშს უკრავდა სტალინს, რომელსაც პირველად ხედავდა.

ხრუშჩოვი დაანინაურეს საოლქო ცენტრში. მისი მოღვაწეობის მასშტაბი სამხარეოში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. დონეცკის ორგანიზაცია პარტიის წევრთა რიცხვით ერთ-ერთ პირველ ადგილზე იყო კავშირის მასშტაბით. ენერგიული ბუნებით დაჯილდოებულმა ნიკიტამ უკრაინის პარტიული ორგანიზაციის საუკეთესო მუშაკის სახელი მოიპოვა. თუმცა აშკარად არ ჰყოფნიდა განათლება. ასევე დარჩებოდა საშუალო დონის მუშაკად, რომ მისივე თქმით „ხელში არ ჩაეგდო ლატარიის ბედნიერი ბილეთი“ [4, 21, 22].

1928 წელს უკრაინის კპ ცკ (ბ) გენერალური მდივანი გახდა ს. კოსიორი. მან ხრუშჩოვი, როგორც გლეხის ოჯახში დაბადებული, მუშად ნამყოფი და არაინტელიგენტი გადმოიყვანა საორგანიზაციო განყოფილების გამგის მოადგილედ. საგულისხმოა, რომ პარტიულ აპარატში დასაწინაურებლად უპირატესობა ეძლეოდათ იმ პირებს, ვისაც დაბალი ინტელექტი ჰქონდა. ცოტახანში ნიკიტას უკვე გამგის თანამდებობაზე ვხედავთ. 1929 წელს მოსკოვში გაიხსნა სამრეწველო აკადემია, სადაც მსმენელად ჩაირიცხა ხრუშჩოვი.

აკადემიის პირველ ნაკადში ჩაირიცხა ნადეჟდა ალილუევა – სტალინის მეუღლე. ის აირჩიეს პარტიული ჯგუფის ხელმძღვანელად. ნადეჟდასა და ხრუშჩოვს შორის მეგობრული ურთიერთობა დამყარდა. ცოტამ თუ იცოდა, რომ აკადემიაში ტრამვაით მოსული ახალგაზრდა ქალი სტალინის მეუღლე იყო. ხრუშჩოვს ბედმა გაუღიმა, ის ხვდებოდა სტალინს, ყოფილა ოჯახურ სადილზეც ვიდრე ნადეჟდა ცოცხალი იყო... წინსვლას და გადარჩენას ანუ „ლატარიის ბედნიერი ბილეთის“ აღებას ნიკიტა აღნიშნულ მოვლენას უწოდებდა [4, 23].

1931 წელს ნიკიტა აირჩიეს მოსკოვის ბაუმანის რაიკომის პირველ მდივანად. 1932 წელს მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის მეორე მდივანია, ხოლო 1935 წლიდან მოსკოვის საოლქო პარტიული ორგანიზაციის პირველი მდივანი.

1938 წლის იანვარში ჯერ პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატი გახდა, მოგვიანებით უკრაინის კომუნისტთა ლიდერი. XVIII ყრილობის შემდეგ ნიკიტას საკავშირო ცკ-ის პოლიტბიუროს წევრად ირჩივენ. ომის პერიოდში იყო კიევის სამხედრო ოკრუგის სამხედრო საბჭოს წევრი. ჰქონდა გენერალ-მაიორის წოდება. ომის დროს მიიღო სუვოროვის მეორე ხარისხის ორდენი [4, 41].

ხრუშჩოვმა ხელისუფლების სათავეში მოსვლისთანავე ანგარიშსწორება დაიწყო მკვდარ სტალინთან. ნიკიტას კარგად ახსოვდა მოსკოვის ქალაქკომის პირველი მდივნობის პერიოდში, ერთი ხის მოჭრის ნაცვლად, ქუჩის ნარგავების გაჩეხვის გამო როგორ სასტიკად დატუქსა სტალინმა... ისიც ახსოვდა, „აგროქალაქების“ მშენებლობის პროექტისთვის დატუქსულ პატარა ბავშვივით მოზღუქუნე ნიკიტას „ჩემი პატარა მარქსი“ რომ უწოდა და ისიც – როგორ დააბერტყა თავზე 1941 წლის ოქტომბერში ფაშისტების „მომლოდინე“ და შიშს ატანილ ხრუშჩოვს ჩიბუხი.

როდესაც ხრუშჩოვმა ომის დროს კიევის დაკარგვის შესახებ აცნობა, სტალინმა ჰკითხა: „თქვენ ადგილზე ნიჩბები თუ გაქვთ?“ ნიკიტა იქვე მდგომ ფრონტის სარდალს დაეკითხა და სტალინს უპასუხა, რომ ნიჩბები აქვთ. „გამოართვით ნიჩბები ჯარისკაცებს და თქვენივე ხელით გაითხარეთ სამარე, უკრაინის გარდა, თქვენ სხვა ადგილი არ გაქვთ!“ – მკაცრად უპასუხა სტალინმა და ყურმილი დაუკიდა.

სტალინისაგან ერთხელ უკვე შეწყალებული ხრუშჩოვის შვილი ლიონია ხრუშჩოვი, რომელმაც საბჭოთა თვითმფრინავი მტრის ზურგში დასვა და გერმანელების მხარეზე გადავიდა, წითელი არმიის სანინაალმდეგო პროპაგანდას ეწეოდა. სტალინის ბრძანებით, სპეცრაზმმა მოლაღატე მფრინავი მტრის ზურგიდან მოიტაცა და სამშობლოში დააბრუნა. ხრუშჩოვი დაროქილი ეხვეწებოდა სტალინს, ეჩუქებინა მისთვის შვილის სიცოცხლე. სტალინმა ჰკითხა:

– მეხვეწები, როგორც პოლიტბიუროს წევრი თუ როგორც მამა?

– როგორც მამა, – იყო პასუხი.

– რა ვუთხრა იმ მამებს, რომლებმაც სამი და ოთხი შვილი ფაშისტების წინააღმდეგ ბრძოლაში დაკარგეს, ნუთუ ისინი მამები არ არიან?

პოლიტიკურად განიხილა ხრუმოვის შვილის შეწყალების საკითხი, მაგრამ ლიონია ხრუმოვი ერთხმად იქნა მიჩნეული ქვეყნის მოღალატედ და სასამართლოს მიერ გამოტანილი სასჯელი ძალაში დარჩა [6, 18].

1946 წელს ხრუმოვმა თავის ცხოვრებაში პირველად იმოგზაურა საზღვარგარეთ ინკოგნიტოდ გენერლის ფორმით. სპეციალისტების ჯგუფთან ერთად ის ეწვია ავსტრიას, უნგრეთსა და აღმოსავლეთ გერმანიას, სადაც რეპარაციების საკითხი წყდებოდა. 1947 წელს ნიკიტა უკრაინის კპ ცკ-ის პირველ მდივნად ინიშნება, 1949 წელს კი უკვე მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის პირველი მდივანია. მის მოღვაწეობაში დაინყო ახალი ეტაპი. ამავე დროს პარალელურად ის ხდება საკ. კპ (ბ) ცკ მდივანი. სტალინი ბოლო თვეებში იმდენად დაუახლოვდა მას, რომ თავის 70 წლის საიუბილეო სხდომაზე იუბილარის მარჯვენა ხელი გადახვეული იყო მათ ძედუნზე, ხოლო მარცხენა ხრუმოვზე [5, 54].

სტალინის სიკვდილის შემდეგ კომპარტიის ყრილობას განსაკუთრებული ინტერესით ელოდნენ ჩვენშიც და უცხოეთშიც. შეიცვლება რაიმე საბჭოთა კავშირში? ასეთი იყო მთავარი ინტრიგა. ყველა ელოდა ცვლილებებს, მაგრამ რაც კრემლში მოხდა, ბირთვული ბომბის აფეთქების ტოლფასი იყო. სტალინის ერთგული დელეგატებისა და პარტიული ნომენკლატურის წინაშე სპეციალურ დახურულ სესიაზე სიტყვით გამოსულმა ხრუმოვმა დაუნდობელი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა ახლახან გარდაცვლილი მსოფლიო პროლეტარიატის ლიდერი. მან ემოციურად ისაუბრა სტალინის „პიროვნების კულტზე“, მასობრივ რეპრესიებზე, მარქსიზმ-ლენინიზმის პრინციპების უხეშ დარღვევებზე... დელეგატები საკუთარ ყურებს არ უჯერებდნენ!

ფაქტია, რომ 1956 წლის 25 თებერვალს ხრუმოვმა სასწორზე დადო თავისი პოლიტიკური კარიერა და პირადი ბედი, რადგან პარტიული ხელმძღვანელობის უმრავლესობა სტალინის დანაშაულთა გამომავარაუებების წინააღმდეგი იყო. ისინიც ხომ ხრუმოვთან ერთად, ამ დანაშაულების მონაწილენი იყვნენ!

ასეთი გაბედული, ემოციური და, ამავე დროს, გაუაზრებელი ნაბიჯის გადადგმა მხოლოდ ხრუმოვს შეეძლო. პოლონეთის კომპარტიის ლიდერი ბოლესლავ ბიერუტი ყრილობის შემდეგ მოსკოვშივე გულის შეტევით გარდაიცვალა.

ხრუმოვის „საიდუმლო მოხსენება“ ერთხანს პრესაში არ იბეჭდებოდა, მაგრამ ტექსტმა მაინც გაჟონა დასავლეთში და იქ უდიდესი აჟიოტაჟი გამოიწვია [7, 46, 47].

როსულ ვითარებაში აღმოჩნდნენ კომუნისტური პარტიები დასავლეთის ქვეყნებში, მათი ავტორიტეტი საგრძნობლად შეირყა. კომუნისტური ალბანეთის ლიდერმა ენვერ ხოჯამ ხრუშჩოვს რევიზიონისტი უწოდა და საერთოდ გვერდზე განუდგა საბჭოთა კავშირს.

მაგრამ მოსკოვისათვის საერთაშორისო თვალსაზრისით ყველაზე ავის მომასწავებელი მათ ძედუნის მომდურება იყო, რომელმაც არ გაიზიარა კრემლის ახალი პოლიტიკა. პეკინსა და მოსკოვს შორის დიდი განხეთქილება იწყებოდა [7, 48]. „პრავდაში“ გამოქვეყნდა სტატია ჩინური გაზეთის „უენმინ ჟიბაოს“ ფურცლებიდან, სადაც აღნიშნული იყო, რომ სტალინის დამსახურება უფრო მეტია, ვიდრე მისი შეცდომები, და მრავალი მათგანი გასათვალისწინებელია, რამდენადაც ისინი ამდიდრებენ პროლეტარიატის დიქტატურის ისტორიულ გამოცდილებას, პარტიულ წრეებში სტალინის ავტორად მათ ძედუნს მიიჩნევდნენ [4, 97].

მიღებული მოსაზრების თანახმად ყრილობაზე ხრუშჩოვის გამოსვლა გადამწყვეტი ეპიზოდი გახდა ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში. აიღო რა ხელში ინიციატივა ნიკიტამ დარტყმა მიაყენა სტალინის ისეთ თანამებრძოლებს, როგორც იყვნენ მოლოტოვი, კაგანოვიჩი, მალენკოვი, ვოროშილოვი, მიქოიანი; რომელთა ყოფნა ცკ პრეზიდიუმში ხელს უშლიდა. მოხსენებით ხრუშჩოვმა გუშინდელ „ბელადებს“ ნიადაგი გამოაცალა, მოამზადა მათი ხელისუფლებიდან მოცილება [4, 90].

ყველაზე ცუდ დღეში პატარა საქართველო აღმოჩნდა. ხრუშჩოვის პიროვნული ზიზლი სტალინის მიმართ საქართველოსაც გადასწვდა. ექსცენტრულმა ნიკიტა სერგის ძემ არაერთხელ მოიხსენია აუგად „ბელადის სამშობლო“, რაც უარყოფითად განაწყობდა ქართველების მიმართ მთელ საბჭოთა პარტიულ და სახელმწიფო აპარატს.

XX ყრილობის დასრულების შემდეგ, სულ ორიოდე კვირაში, თბილისში 9 მარტის სისხლიანი დღე დადგა. სამწუხაროდ, მსოფლიოში მაშინ ვერაფერი გაიგო ამ ტრაგედიის შესახებ, რომლის მთავარი შემოქმედი ხრუშჩოვი იყო.

1956 წლის 30 ივნისს სკკპ ცკ დადგენილებაში „პიროვნების კულტის შესახებ“, ხრუშჩოვმა უკან დაიხია. დადგენილება და მისი შინაარსი, ასევე ფორმულირებები უკან გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა XX ყრილობაზე ნაკითხულ მოხსენებასთან შედარებით. ახლა საჯარო გამოსვლებში ნიკიტა აღნიშნავდა, რომ სტალინი იყო უდიდესი რევოლუციონერი და მარქსისტ-ლენინელი და პარტია არ

მისცემს უფლებას „კომუნიზმის მტერებს სტალინის სახელის შესაბ-
ლადავად“ [4, 97].

XX ყრილობაზე „ბომბის აფეთქებას“ მყისვე დეტონაციები
მოჰყვა აღმოსავლეთ ევროპაში.

პირველი პოლონეთი იყო. ეს ქვეყანა, მართალია, საბჭოთა
კავშირმა გაათავისუფლა გერმანელი ფაშისტებისაგან, მაგრამ შემ-
დეგ თვითონ აღმოჩნდა ახალი დამპყრობლის ხელში. პოლონელები
ითხოვდნენ ქვეყნიდან საბჭოთა ჯარის გაყვანას. განსაკუთრებით
შეურაცხყოფილად გრძნობდნენ ისინი თავს იმის გამო, რომ თავ-
დაცვის მინისტრად მოსკოვმა პოლონელებს საბჭოთა მარშალი კონ-
სტანტინე როკოსოვსკი დაუნიშნა. იგი წარმოშობით პოლონელი იყო,
მაგრამ მხარდაჭერით ამ ქვეყნის სამხედროებშიც კი არ სარგებ-
ლობდა [7, 51].

1956 წლის გაზაფხულზე პოლონეთში მუშათა გაფიცვები და-
იწყო. გაფიცულთა წინააღმდეგ ხელისუფლებამ ძალა გამოიყენა,
იყო მსხვერპლი. პოლიტიკური კრიზისი მალე პოლონეთის მმარ-
თველ კომუნისტურ (პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტია)
პარტიასაც მოედო, რომლის შიგნითაც ბ ი ე რ უ ტ ი ს სიკვდილის
შემდეგ ლიდერობისათვის ბრძოლა მიმდინარეობდა. შექმნილი პო-
ლიტიკური ვითარების გამო პოლონეთის მუშათა პარტიის ცკ-ის VIII
პლენუმზე ხრუშჩოვი ოფიციალური მიწვევის გარეშე ჩავიდა ვარშა-
ვაში. აეროდრომზე დახვდნენ ოხაბი, ჯერ განთავისუფლებული და
პარტიის ცკ-ის შემადგენლობაში კოოპტაციის წესით შეყვანილი
გომულკა, ცირანკევიჩი, ზავადსკი და სხვ. თვითმფრინავიდან გად-
მოსვლისთანავე ნიკიტა მუშტით დაემუქრა პოლონელ ხელმძღვანე-
ლებს და პირველად საბჭოთა გენერლებს მიესალმა. ოხაბმა გაბედა
და სახალხოდ მისცა შენიშვნა ხრუშჩოვს: „პოლონეთის დედაქალაქ-
ში ჩვენ ვართ უფროსები და მასპინძლები, ამიტომ არ გვჭირდება
წარმოდგენის მონყოლა“ [4, 107]. შემდეგ იყო „სისხლიანი შემოდგო-
მა“ უნგრეთში.

ხრუშჩოვის ფენომენზე ბევრი დაიწერა და ითქვა, მაგრამ ბევ-
რი დარჩა სათქმელიც.

როდესაც ნიკიტა იწყებდა ლაპარაკს, თვითონაც არ იცოდა
რით და როგორ დაამთავრებდა. თავის „ორატორულ ხელოვნებას“
პირველად მეუღლესთან სცდიდა. როგორც ჩანს, ცოლი ერთ-ერთი
მისი კონსულტანტი იყო [8, 287].

ხრუშჩოვი თავს იწონებდა, რომ ახლოს იყო საზოგადოების
ყველა ფენასთან. 1959 წლის ზაფხულში სოჩაში დასვენების დროს
წერილი მიიღო ორჯერ ნასამართლელი ყოფილი ქურდისაგან. ქურ-

დი ჩიოდა, რომ სამსახურს ვერ შოულობდა, თუმცა გადანწყვეტილი ჰქონდა წესიერი ცხოვრება დაეწყო. ნიკიტამ წერილის ავტორი მიიწვია აგარაკზე, ესაუბრა და დარწმუნებულმა, რომ მასზე სათანადო ზეგავლენა მოახდინა სამსახური უშოვა და ბინაც მიაღებინა. მოგვიანებით ამ „ინიციატივის“ გავლენით, რაზეც ხშირად ლაპარაკობდა სახელმწიფოს მეთაური, კავშირის მასშტაბით დაიწყო დიდი კამპანია: ნაკლებად მძიმე დანაშაულისათვის ნასამართლებ პატიმრებს ათავისუფლებდნენ სასჯელ აღსრულების დაწესებულებებიდან, რასაც მძიმე შედეგები მოყვა.

ნიკიტა ხშირად ასახელებდა მწერალ ვინიჩენკოს, რომელიც მემარჯვენე ესერი იყო და ანტისაბჭოთა მოღვაწედ ითვლებოდა. როგორც ჩანს, მან ახალგაზრდობაში ნიკიტხა მისი ნაწარმოები და არც იცოდა ზუსტად ავტორის ბიოგრაფია. ინტელიგენციასთან გამოსვლის დროს ხრუშჩოვი ყვებოდა აღნიშნული მწერლის მოთხრობის „პატარა პინას“ შინაარსს. მოთხრობაში აღწერილია, თუ როგორ სხედან ციხის კამერაში შვიდნი... როგორ აკეთებენ მინისქვეშა ხვრელს. გააკეთეს ხვრელი, პირველი ვინ გაძვრება? ხომ საშიშია! ყველაზე დიდი საშინელება მოელის მას, ვინც პირველი გაძვრება. არავის არ უნდა პირველი გაძვრეს. კამერაში არის ყველაზე პატარა, შეუმჩნეველი, წყნარი პატიმარი. რომელსაც ეძახდნენ „პატარა პინას“ და, აი, შესთავაზეს მას: „პინა გაძვრება პირველი“, და პინა გაძვრა პირველი, მე ვიქნები მეთაური: შენ ესა და ეს გააკეთე, შენ ესა და ეს...“ და გახდა მათი უფროსი. და, აი, მეც პატარა პინა ვარ, – განაცხადა ხრუშჩოვმა, მე ვარ თქვენი მბრძანებელი.

ამ გამოსვლის შემდეგ დასავლეთში ნიკიტას დაარქვეს პატარა პინა. ხრუშჩოვი ამის გამო განაწყენდა, შეიძლება იმიტომ, რომ მან გვიან გაიგო, პინა პინკუსია, ებრაული სახელი. როცა ხრუშჩოვი მოხსნეს, დასავლეთ გერმანულმა ჟურნალმა „შტერნმა“ ამ მოვლენას ნახევარი ნომერი მიუძღვნა. იგი იხსნებოდა ხრუშჩოვის უზარმაზარი პორტრეტით, რომლის ზემოთ ეწერა: „პატარა პინა“ აღარ არსებობს“ [9, 13-14].

ხრუშჩოვი, როგორც თვითდაჯერებული ადამიანი, თვლიდა, რომ ყველაფერი იცოდა [10, 96]. ერთ-ერთ მიტინგზე მან თქვა: „მარქსის იდეა – ეს, რა თქმა უნდა, კარგია, მაგრამ თუკი ლორის ქონს წავუხვამთ, კიდევ უფრო კარგი იქნება“. ბუნებრივია, ნორმალურ ადამიანს თავში არაფრით მოუვა აზრად, რომ მარქსის იდეებზე შეიძლებოდა ლორის ქონის წასმა.

განსაცვიფრებელი იყო ხრუშჩოვის სურვილი, ელაპარაკა ხელოვნებაზე ისე, რომ მისი სრულებით არ ესმოდა. ცდილობდა აეხ-

სნა, რაა ლამაზი და რაა უშნო. რა არის მხატვარი, რომელიც მიის-
წრაფვის კომუნიზმისაკენ. „აი როგორი ცუდია ერნსტ ნეიზვესტნი“.
და ბოლოს იპოვა, იპოვა და ძალიან გაუხარდა. იგი ამბობს: „აი,
რას ჰგავს თქვენი ხელოვნება: კაცი რომ შევიდეს საპირფარეშოში,
ჩაძვრეს ხვრელში და იქიდან შეხედოს, რაა მის ზემოთ, როცა
ხვრელზე ვილაც ზის. აი ესაა თქვენი ხელოვნება, აი, თქვენი პოზი-
ცია, ამხანაგო ნეიზვესტნი, თქვენ ხვრელში ზიხართ!“ [9, 11].

ნიკიტას ინტელექტს მკაფიოდ გამოხატავს ერთი მაგალითი,
როდესაც კრემლის დარბაზში გამოსვლისას 650 ადამიანის წინაშე
ტრიბუნაზე მდგომმა, დარბაზის ბოლო რიგს მიმართა: „თქვენ, რაო,
რა კბილები დაგიკრეჭიათ! თქვენ, სათვალისანო „აჩკარიკ“, აი, იქ,
ბოლო რიგში, წითელპერანგიანო! რას იკრიჭებით!

გვაცადეთ, თქვენც მოგისმენთ, თქვენი ჯერიც მოვა!“ [9, 27].

1962 წლის დეკემბერში ლენინის მთების დარბაზში ხელოვნე-
ბის მუშაკებთან შეხვედრის დროს სადილის შემდეგ, როცა შესვენე-
ბა გამოცხადდა ყველა მიანყდა საპირფარეშოებს. პირველი შესვე-
ნებისას საპირფარეშოებში არ გაუმიჯნიათ, შემდეგ დაყვეს: ნაწილი
მთავრობისათვის, ნაწილი – ყველა დანარჩენებისათვის. პირველ
შესვენებაზე ყველა ნებისმიერ საპირფარეშოში შედიოდა. და აი,
ალოვიც შევიდა საპირფარეშოში, დადგა პისუარის რიგში; ხალხი
ბევრია, დგას, უცდის და უცებ უკნიდან ესმის ხმა: „მიბრძანდით
ნიკიტა სერგის ძევ, მიბრძანდით“. მოიხედა უკან – ხრუშჩოვი დგას,
ყველა ეპატიჟება პისუარისაკენ, ასე ვთქვათ, ადგილს უთმობენ.
ხრუშჩოვი კი: „ნუ ნუხხართ, ვიდგები“. ალოვი ჭოჭმანობს: „რა
ქნას? – ფიქრობს, – დაუთმოს ადგილი? მლიქვნელობაა. არ დაუთ-
მოს – ესეც უხერხულია“. ნიკიტა კი უკან დგას, ხვნეშის, ერთი ფე-
ხიდან მეორეზე ინაცვლებს.

ვიდრე ალოვი ყოყმანობდა, პისუარი განთავისუფლდა. მან გა-
დანყვიტა პრინციპული ყოფილიყო: არა, ჯერ მე, ხრუშჩოვმა მოი-
ცადოს. დადგა პისუართან, მაგრამ, ალბათ მღელვარების ნიადაგზე
ინსტრუმენტი არ ამუშავდა. დგას, დგას – არ შეუძლია დაწყება.
უკნიდან გრძნობს ხრუშჩოვის სუნთქვას, ხედავს გაბოროტებულ სა-
ხეებს, რომლებიც მას მისჩერებიან: აი, უსინდისო, დგას პისუართან
და არაფერს აკეთებს, ხრუშჩოვსაც არ უშვებს. ბოლოს მოახერხა,
დაამთავრა ოპერაცია, გვერდით გამოვიდა და ხრუშჩოვმა მაშინვე
დაიკავა მისი ადგილი [9, 9].

ნიკიტას საერთოდ ყოველთვის სურდა რაიმე შეეცვალა. აგა-
რეკზეც კი, სადაც ყოველ კვირას იმყოფებოდა საწერ მაგიდას ად-
გილს უცვლიდა [11].

ეკატერინე მესამედ წოდებული კულტურის მინისტრი ფურცევა, რომელსაც ხალხური გადმოცემა უმაღლეს ხელისუფალთა საყვარლად მიიჩნევს, 1957 წელს ხრუშჩოვის მოხსნის მცდელობის დროს ფავორიტის გვერდში იდგა. მაგრამ შემდეგ „გადაიყვარეს“. გამოიყვანეს პრეზიდენუმისა და ცკ-ის შემადგენლობიდან. სახლში მისულმა ვენები გადაიჭრა. გადაარჩინეს და დაუბრუნეს ძველი პრივილეგიები [12].

1961 წელს – XXII ყრილობაზე, როგორც მისი მონაწილენი, ასევე პარტია, ხალხი უჩვეულო სანახაობის მონაწილე გახდნენ. ხრუშჩოვმა თავდაპირველად საანგარიშო მოხსენების წაკითხვას მონაწილეობა ოთხი საათი. შესვენების შემდეგ კიდევ სამი საათი „მჭევრმეტყველებდა“. ასეთი რამ ლენინისა და სტალინის დროს არ არსებობდა. როგორც ჩანს ხრუშჩოვის დროიდან დამკვიდრდა საშინელი ტრადიცია: ლიდერის ავტორიტეტი განისაზღვრებოდა მის მიერ წარმოთქმული სიტყვების რაოდენობით.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხრუშჩოვი საერთოდ იყო ლაპარაკის დიდი მოყვარული და ყბედი. ის ფაქტობრივად არავის აძლევდა ლაპარაკის საშუალებას [8, 291], 192]. ინტელიგენცია მას უწოდებდა „ივან-უშკა სულელს“, „მესიმინდეს“, „ყბედს“ [8, 293].

საინტერესოა, შეესაბამება თუ არა სინამდვილეს მტკიცება, რომ თითქოს, ხრუშჩოვს ქართველების აყრა და შუა აზიაში გადასახლება უნდოდა? ამ საკითხზე შემდეგ მოგონებას გვთავაზობს დევი სტურუა:

1962 წლის ზაფხულის ერთ დღეს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მაშინდელი პირველი მდივნის ვასილ მუჟანაძის კაბინეტში დავეყოვნდი. სალამოს რვა საათი იქნებოდა, რომ აწკარუნდა ტელეფონის აპარატი „ვჩ“. მუჟანაძემ ყურმილი აიღო. რამდენიმე წამის შემდეგ ის გაფითრდა, მანიშნა, მომიახლოვდიო და ყურმილი ისე შეატრიალა, რომ მეც გამეგო, რას ელაპარაკებოდნენ. იმ წამსვე ვიცანი ხრუშჩოვის ხმა (ის იმ დროს ბიჭვინთაში ისვენებდა).

– თურქეთთან შეერთება მოინდომეთ? – ღრიალებდა ხრუშჩოვი. მე ჩავჩურჩულე მუჟანაძეს, ეთქვა ხრუშჩოვისათვის, რომ ქართველებს ისტორიულად არ შეეძლოთ ჰქონოდათ რაიმე განსაკუთრებული სიმპატიები თურქების მიმართ, ვინაიდან თურქებმა ძალით დაისაკუთრეს საქართველოს ერთი მესამედი, რომ ისინი ულტრადნენ ქართველებს და ა. შ. მუჟანაძემ ეს ყველაფერი უთხრა ხრუშჩოვს, მაგრამ ამაოდ...

– „ვაგონი პოდადიმ, ვისელიმ ვას ვსეხ კჩერტოვოი მატერი!“ – დაიღრიალა ხრუშჩოვმა და ყურმილი დააგდო.

საქმე შემდეგში იყო. თურმე, ხრუშჩოვს, რომელიც ბიჭვინთაში ისვენებდა, აჩვენეს მის სახელზე დანერილი წერილი ვილაც კორეელი იუნის. ეს იუნი, თითქოსდა, მკურნალობდა წყალტუბოში. ჰოდა ეს „მითიური“ იუნი ატყობინებდა ხრუშჩოვს, რომ ქართველებთან საუბრისას მას შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ მათ აქვთ სურვილი შეუერთდნენ თურქებს და სხვა ამგვარი აბდაუბდა. იუნს „მითიური“ ვუნოდე იმის გამო, რომ ასეთი ავადმყოფი თუ დამსვენებელი წყალტუბოში არ აღმოჩნდა, იმისდა მიუხედავად, რომ გენერალ-პოლკოვნიკ ინაურის უწყებამ საგულდაგულოდ „გაცხრილა“ საქართველოს ეს სამკურნალო კურორტი. ეს წერილი საკმაოდ უხეში და მარტივი პროვოკაცია იყო.

ამ გამოხდომის აქტიური პროტესტის გარეშე დატოვება არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა. ისევ ანკრიალდა „ვჩ“ – კვლავ ხრუშჩოვია. მას ველარ იცნობდით. ბოდიში მოუხადა მჟავანაძეს, თქვა, რომ ოდნავ (!!) გაცხარდა, რომ იუნის წერილი „ვიედენნოგო იაიცა ნე სტოიტი“ და სხვა ამგვარი რამ. შემდეგ ხრუშჩოვმა მიიწვია მჟავანაძე ბიჭვინთაში...

ხრუშჩოვი მშვენიერ გუნებაზე გახლდათ. სადილის წინ ნიკიტა და მჟავანაძე ცურაობდნენ ბიჭვინთის განთქმულ აუზში. ეს აუზი, გარდა სხვა ღირსშესანიშნაობისა, გამოირჩეოდა იმით, რომ კარგ ამინდში ღილაკზე ხელის დაჭერით ზღვის მხარეს იხსნებოდა კედელი და იქმნებოდა ილუზია, რომ ცურავდი ღია ზღვაში.

ღლის სამი საათი სრულდებოდა, როცა მოიჩბინა (პოლიტიბუროს მაშინდელი დაცვის სამმართველო) უფროსმა გენერალ-ლეიტენანტმა ზახაროვმა და ხრუშჩოვს უთხრა:

– ნიკიტა სერგეევიჩ! მორის ტორეზი მეუღლითურთ თავისი რეზიდენციიდან გამოვიდნენ და აქეთ მოემართებიან.

ეს რეზიდენცია კი აუზიდან 500-600 მეტრითაა დაშორებული. მჟავანაძე სასწრაფოდ ამოვიდა აუზიდან და გასახდელში მიიმალა. ხრუშჩოვი კი, ვითომც არაფერი მომხდარიყოს, დაცურავდა თავისი კორპის რგოლით, თითქოსდა ზახაროვის სიტყვები არც გაეგონოს.

რამდენიმე წუთის შემდეგ მოვიდნენ მორის ტორეზი და მისი მეუღლე. ფრანგი კომუნისტების ხელმძღვანელი გამოწყობილი იყო ღია ფერის კოსტიუმში, მის მეუღლესაც ელეგანტური კაბა ეცვა. შეწუხებული ზახაროვი ეუბნება ხრუშჩოვს:

– ნიკიტა სერგეევიჩ, ტორეზი და მისი მეუღლე უკვე აქ არიან. როგორც იქნა, ხრუშჩოვმა ინება წყლიდან ამოსვლა. მას ეცვა სატინის შავი ტრუსები, მუხლამდე რომ წვდებოდა. ასეთებს ჩვენში „ფოხნებს“ ეძახიან. სრულიად სველი, ისე რომ კორპის რგოლი არ

მოუხსნია, ხრუშჩოვი დაიდრა მორის ტორეზის და მისი მეუღლის მიმართულებით. სველმა ტრუსებმა გამოკვეთა ხრუშჩოვის ქვედა ტანი. ერთი სიტყვით, სურათი ძალიან არაორდინარული იყო. რომ იტყვიან, სასაცილო იქნებოდა, სატირალი რომ არ ყოფილიყო. რა გაენცობოდა! უხერხული გრძნობებისა და სირცხვილის დამღალავი შეგრძნებით გავყევით ხრუშჩოვს.

როცა კოხტად მორთულებმა მორის ტორეზმა და მისმა მეუღლემ სველი, შავი სატინის ტრუსების ამარა ხრუშჩოვი დაინახეს, თანაც კორპის რგოლით შემოსალტული, შეცბნენ, ალბათ, თვალებს არ დაუფჯერეს. მაგრამ, როცა ეს ამ კოლორიტულმა „ზმანებამ“ მათ თავისი ხელი გაუწოდა, მიხვდნენ, რომ ზმანება კი არა, სავსებით რეალური ხრუშჩოვი იყო [13].

ყოველი ახალი „ბელადი“ ეკონომიკის მდგომარეობასაც ახალი თვალთ უყურებდა. მაგალითად, 1953 წლის ცკ სექტემბრის პლენუმმა აღიარა სტალინური აგრარული პოლიტიკის სრული კრახი, ითქვა, რომ პოლიტიკურმა ძალადობამ გლეხობაზე გამოიწვია სოფლის ძალების პარალიზება. კომუნისტებმა უარი განაცხადეს გლეხობის მიწაზე მიმაგრების პრაქტიკაზე. გარკვეული შედეგები ამ ნაბიჯებს ცოტა ხნით მართლაც ჰქონდა. მაგრამ ისევ მოინადინეს განეცვიფრებინათ მსოფლიო „ისტორიული სასწაულის“ რეალიზების სურვილით. 50-იანი წლების ბოლოს იწყება სოფლის მეურნეობის „კომუნისტური წმენდა“, დაჩქარებული მოძრაობა „იდეალისაკენ“, რაც გამორიცხავდა პირადი დამხმარე მეურნეობის „ტრივიალურობას“ [14, 244-245].

ამერიკის შერცხვენის საშუალებათა ბეჯითად ძიებაში ნიკიტა ხრუშჩოვმა ბრძანება გასცა ყოველგვარი უარის აღკვეთით შეესყიდათ კოლმეურნეებისაგან მთელი რქოსანი პირუტყვი. ასეთი ადმინისტრაციული გზით მან შესძლო საზოგადო მფლობელობაში გადაეყვანა რამდენიმე მილიონი სული საქონელი. მაგრამ სიცვიების დადგომასთან ერთად გამოირკვა, რომ კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები მზად არ იყვნენ მათ დასაბინავებლად და გამოსაკვებად და გარკვეული ნაწილი დასაკლავი გახდა. მას შემდეგ აღარ დარჩა სოფლად აღარც ძროხა, აღარც ხბო...

ან გავისხენოთ საბედისწერო დადგენილება ცხენების შესახებ: ისინი გამოაცხადეს მუქთამჭამელებად, სხვისი საკვების მიმტაცებებლად, რომლებიც არცხვენდნენ სოციალისტურ რუსეთს უაზრო ჭიხვინითა და ურმის ჭრიალით. მაგრამ აქ საქმე მარტო „ურმის ჭრიალში“ როდი იყო. რომელიღაც კარის ლაქიამ ჩაურჩულა ხრუშჩოვს ყურში, რომ თუ დაკლავდნენ რამდენიმე მილიონ ცხენს, ამით

უამრავი საკვების ეკონომიას გასწევდნენ და ამას დაემატებოდა მუქთად გაჩენილი უდიდესი რაოდენობის ცხენის ხორცი. ახალი ტყავი ქამრებისა და ფეხსაცმლის ლანჩისათვის! და მართლაც, აიკრძალა ცხენებისათვის საკვების მიცემა, ისინი ამოიღეს ყველა სახის სააღრიცხვო ბარათებიდან, ანუ გამოაცხადეს კანონგარეშედ და კოლმეურნეობები, სურდათ მათ თუ არ სურდათ, იძულებულნი გახდნენ გაესტუმრებინათ ცხენები სასაკლაოზე...

ახლა დეკორატიული ქალაქები? ხდებოდა ხოლმე, რომ ასეთი თეატრალური ცხოვრებისათვის ადამიანებს ძალით, მილიციის დახმარებით მიერეკებოდნენ ღობის ძირში მიდგმული საერთო ტუალეტის მრავალბინიანი სახლებისაკენ, ამასობაში კი მიტოვებული სოფლები არაპერსპექტიულად ცხადდებოდა, ეზოებს ძეძვი ედებოდა, რადიოს ბოძები ირყეოდა, ჭები იქცეოდა... [15, 9].

სტალინისაგან განსხვავებით, ხრუშჩოვი ბევრს მოგზაურობდა ქვეყანაში. ადგილობრივი ხელისუფლება საგანგებოდ ემზადებოდა ნიკიტას შესახვედრად. მაღაზიებში შემოჰქონდათ ფართო ასორტიმენტის საქონელი სიუხვის მოსაჩვენებლად, ოღონდ პროდუქტები არ იყიდებოდა, რათა გიგანტური რიგები არ გაჩენილიყო [12, 330].

სოფლის მეურნეობის უბადლო „მცოდნე“ ხრუშჩოვი მოითხოვდა საკვები ბალახისა და საკვები კულტურების ნაცვლად დაეთესათ საფურაჟე და შაქრის ჭარხალი. საფურაჟე ჭარხალს კი ღორებს აჭმევდნენ. დიახ, იმას, როგორც ღორებს, ისე აჭმევდნენ ჩვენს სამხედროებს გერმანიაში ომის დროს [9, 4, 5].

1961 წელს საგარეჯოში ყოფნისას ნიკიტა სიმინდის „მოყვანის საიდუმლოებას“ უხსნიდა ქართველ გლეხებს. გიორგინმინდელმა ვანო ჭიაბერაშვილმა ველარ მოითმინა და აყვირდა:

„– რეებს არახუნებს, რო არახუნებს, ეგ ჯოჯო, მაშ მაგან უნდა მასწავლოს, „საჩერქეზოში“ როგორი სიმინდი მომყავს, რად მინდა მაგის ლაი-ლაის რომ ვისმენ აქ, მაგან უნდა მასწავლოს ჭკუა?“... [15, 20].

რიაზანის „გამოცდილება“, რომლის მიხედვითაც თვლიდნენ, რომ მოკლე დროში შეიძლებოდა სამჯერ გაზრდილიყო ხორცის წარმოება აღმოჩნდა ავანტიურა და რიაზანის პარტიის საოლქო კომიტეტის მდივანმა ლარიონოვმა თავი მოიკლა [10, 180].

მსოფლიოს მომავლისათვის მნიშვნელოვანი იყო XX ყრილობაზე კომპარტიის მიერ გაცხადებული ქვეყნის საგარეო კურსის ახალი პრინციპი – კაპიტალისტურ სამყაროსთან „მშვიდობიანი თანაარსებობა“. ამიერიდან ომი სოციალისტურ და კაპიტალისტურ სამყაროებს შორის ფატალურ აუცილებლობას აღარ წარმოადგენდა.

დაუნდობელი კლასობრივი ბრძოლის იდეოლოგიით გაჟღენთილი საბჭოთა საზოგადოებისათვის ეს თეზა საკმაოდ ჰუმანურად ჟღერდა, მას დასავლეთშიც მიესალმნენ. თუმცა ამ სწორ იდეას მომავალ წლებში თავად ხრუშჩოვმა გადაუსვა ხაზი თავისი ავანტიურზმით.

ხრუშჩოვმა თავისი მმართველობის დასაწყისიდანვე დაიწყო „სიურპრიზების მირთმევა“ დასავლეთისათვის. მისი პირველი შეხვედრა აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ხელმძღვანელებთან 1955 წელს შედგა ჟენევაში. ეს სამიტი გარკვეულწილად აშშ-ის ახალარჩეული პრეზიდენტის დუაიტ ეიზენჰაუერის პრეზენტაციაც იყო. სამიტზე მწვავე დიალოგი გაიმართა ნატოს თაობაზე, რომელსაც საბჭოთა კავშირი თავის წინააღმდეგ მიმართულ სამხედრო ბლოკად მიიჩნევდა, დასავლეთი კი – მშვიდობის გარანტად. ყველასათვის მოულოდნელად, საბჭოთა ხელმძღვანელმა წამოაყენა წინადადება... საბჭოთა კავშირის ნატოში განწევრიანების შესახებ. „რამდენიმე წუთის მანძილზე დასავლეთის დელეგაციები გაოგნებული დუმდნენ, – იგონებს გრომიკო – ეიზენჰაუერს გაკვირვებისაგან კისერი კიდეც უფრო დაუგრძელდა. იგი დალესს მიუბრუნდა და მასთან დაიწყო პრიატულად საუბარი. პრეზიდენტის სახეზე გაქრა მისთვის ჩვეული ღიმილი, რომელიც ასე ეხმარებოდა მას ამომრჩეველთა მოხიბვლასა და მათი ხმების მოპოვებაში. ამ წინადადებაზე პასუხი ვერც ჟენევაში და ვერც შემდგომ ვერ მივიღეთ. იგი „ნოხის ქვეშ ამოდეს“ [16, 359].

ბოლშევიკურ ბრახაბრუხს შეჩვეულმა ნიკიტა სერგის ძემ ევროპელების თავაზიანობა და საუბრის რბილი სტილი მათ სისუსტედ ჩათვალა და ჟენევიდან მოსკოვში დაბრუნებულმა თავის თანამებრძოლებს განუცხადა: „იმპერიალიზმი სუსტდება და ისტორიული მომენტი ჩვენს სასარგებლოდ მუშაობს“-ო.

გდრ-ს სახელმწიფო უშიშროების მინისტრი იყო ვოლვებერი, რომელსაც დაუპირისპირდა ხრუშჩოვი. ამის გამო ვალტერ ულბრიხტმა მინისტრი დაკავებული თანამდებობიდან გაანთავისუფლა. დაპირისპირების მიზეზი კი შემდეგში იყო: ვოლვებერმა საბჭოთა კავშირის სუკ-ის მაშინდელ თავმჯდომარეს სეროვს გაუმხილა, რომ გდრ-ს ხელმძღვანელობაში პროდასავლური ნიშნები იკვეთებოდა, რაც წინააღმდეგობაში მოდიოდა საერთაშორისო კომუნისტურ მოძრაობასთან. სეროვმა აღნიშნული საუბრის შინაარსი აუწყა ხრუშჩოვს. ნიკიტამ კი ერთ-ერთ სადილზე შეხვედრის დროს ულბრიხტს შენიშვნა მისცა:

– რატომ აჩერებთ თანამდებობაზე სახელმწიფო უშიშროების ისეთ მინისტრს, რომელიც ჩვენ გვანვდის ინფორმაციას ფოქვენი

პარტიის შიგნით იდეოლოგიურად განსხვავებულ შეხედულებებზე? ეს ხომ ბერიასა და მერკულოვის ტრადიციების გაგრძელებაა, რომელთაც ვოლვებერი ხვდებოდა ორმოციან წლებში მოსკოვში ჩამოსვლის დროს.

ულბრიხტი მიხვდა, რაც უნდა გაეკეთებინა და მაშინვე მოხსნა მინისტრი „ანტიპარტიული ქცევების“ გამო. მოგვიანებით ვოლვებერი „ხანძრის დროს“ დაუღუპა [17, 177].

ამერიკაში ვიზიტით რამდენჯერმე მყოფი ხრუშჩოვი თვლიდა, რომ ამ ქვეყანას ძირფესვიანად იცნობდა. მისი სიურეალისტური ვიზიტების შესახებ უამრავი რამ დაინერა და ითქვა. განსაკუთრებით საინტერესოა ნიკიტას პირადი თარჯიმნის ვიქტორ სუხოდრევის მოგონებები, რომელიც მშვენიერი იუმორით აღწერს ნიკიტას ექსტრავაგანტულ ისტორიებს.

მაგალითად, ნიუ-იორკში ხრუშჩოვმა სასტუმროს აივნიდან მხურვალე იმპროვიზებული სიტყვით მიმართა გაოცებულ გამვლელ-გამომვლელებს, რითაც განსაკუთრებით ყურნალისტები გაახალისა.

პირდაპირ ტელეთერში ცნობილ ყურნალისტთან დევიდ სასკანიდთან მან ისეთი შოუ მოაწყო, როგორიც ამერიკელებს არც დაესიზმრებოდათ. ყურნალისტის მოკრძალებულ კითხვას, უპერსპექტივო ხომ არ იყო აშშ-ის გაკომუნისტების საბჭოური მცდელობა, ნიკიტამ მრისხანე ტირადა მიაყოლა: „იმის მაგივრად, რომ მე მისმინოთ, თქვენ პროვოკაციულ კითხვებს მისვამთ და თვლით, რომ მე ძალლი ვარ და მთვარეს ვუყეფ. არა, მე ძალლი კი არ ვარ, არამედ უდიდესი სახელმწიფოს ხელმძღვანელი!“ [18, 51-52]. უკვე გაღიზიანებულმა ყურნალისტმა საბჭოთა ლიდერს შემდეგნაირად მიმართა: „თუ შეიძლება ნუ გვკმენთ, თქვენ ჩვენ გვიკმინეთ“. ნიკიტამ უპასუხა: „არა, ეს თქვენ გვკმენთ“. უ-2-ის შემოსვლა იყო თქვენი კბენა. აქ საუბარია 1960 წლის 1 მაისს სვერდლოვსკთან ამერიკული მზვერავი-თვითმფრინავის „ჩამოგდებაზე“, რასაც კონფრონტაცია მოჰყვა დასავლეთთან. იმავე წლის 1 ივლისს კოლის ნახევარკუნძულზე ჩამოაგდეს ამერიკული სამხედრო თვითმფრინავი რბ-47 [19, 59].

ხრუშჩოვის განსაკუთრებული განრისხება იმან გამოიწვია, რომ ამერიკის მხარემ, უსაფრთხოების მოსაზრებებით, უარი უთხრა მას საბავშვო „დისნეი-ლენდის“ დათვალიერებაზე. ვიზიტი კინალამ ჩაიშალა.

ერთ-ერთ დიდ თავყრილობაზე ნიკიტამ პირდაპირ მიახალა შეკრებილ ელიტარულ საზოგადოებას: „ჩვენ თქვენ დაგმარხავთ!“ გაოგნებულ ამერიკელებს პირიდან ბუტერბროდები გადმოუცვივ-

დათ. საბჭოთა დიპლომატია კარგა ხანს ცდილობდა ამ იდიოტობის დეზავუირებას იმ კონტექსტით, რომ ამხანაგი ხრუშჩოვი, თითქოს ბუკვალურად კი არ გულისხმობდა ამერიკის დამარხვას, არამედ სოციალისტური სისტემის უპირატესობაზე მიუთითებდა [7, 77]. ამის გამო საბჭოთა დელეგაცია დააჯარიმეს 10 ათასი დოლარით ნესრიგის დარღვევისათვის [5, 159].

ნიკიტა მაინც ნამდაუნუმ ემუქრებოდა იმით, რომ აჩვენებდა მათ „Кузкину Мать“-ს (რასაც ვერაფრით ვერ თარგმნიდნენ ინგლისურად), იწუნებდა ამერიკულ არქიტექტურას, ჰოლივუდის კინოვარსკვლავების ჩაცმულობას და ა. შ.

შოუ-ბიზნესით განებივრებულ ამერიკელებს ნიკიტას ეს სიგიჟეები საოცრად მოსწონდათ. ყველა შტატის გუბერნატორი და ქალაქის მერი თავისთან ეპატიყებოდა საბჭოთა ლიდერს. მათ იცოდნენ, რომ ნიკიტას განსაკუთრებით სიმინდის მოსავლიანობის პრობლემა აინტერესებდა, ამიტომ ყველა ამ თემას ებლაუჭებოდა.

ბუნებრივია, საბჭოთა ლიდერს მნიშვნელოვანი შეხვედრები ჰქონდა პრეზიდენტ ეიზენჰაუერთან. მოლაპარაკების ერთ-ერთი მთავარი თემა ბერლინის კრიზისი იყო, რომელიც კვლავ ძალას იკრებდა. სადაზვერვო ინციდენტის გამოსასწორებლად და პატივისცემის ნიშნად ამერიკელებმა ხრუშჩოვი კემპ-დევიდში მიიწვიეს, რაც ნიკიტამ თავიდან სასტიკად იუარა. რას ნიშნავს, ამხელა კაცს რაღაც ფერმაში მეპატიყებთან? მას შემდეგ, რაც ხრუშჩოვს აუხსნეს, თუ რას ნიშნავდა ეს, იგი პრეზიდენტს უკვე ინგლისურად (საშინელი რუსული აქცენტით) მიმართავდა როგორც მეგობარს – „მაი ფრიენდ“ – მაგრამ, როგორც კი ნიკიტას სიყვარულის მოზღვავება გაუნელდებოდა, მაშინვე ივიწყებდა მეგობრობას: „Тoже мне май френд нашелся! Откуда ты взялся и на хрен мне сдался!“ [18, 70].

1960 წლის სექტემბერში თბომავალ „ბალტიკით“ ნიკიტა ნიუ-იორკში ჩავიდა, რათა მონაწილეობა მიეღო გაეროს გენერალური ასამბლეის XV სესიის მუშაობაში.

ის თითქმის ათჯერ გამოვიდა ტრიბუნაზე. მაგრამ ის, რაც სესიაზე მოხდა, არც მანამდე და არც მერე არავის უნახავს. მას რაღაც არ მოეწონა ფილიპინების დელეგატის გამოსვლიდან. ნიკიტა პროტესტის ნიშნად, ფეხებს აბაკუნებდა იატაკზე და მუშტებს ურტყამდა მაგიდას, რასაც საბჭოთა დელეგაციის სხვა წევრებიც იმეორებდნენ. ფილიპინების წარმომადგენელს მან „ამერიკელების მარიონეტი“ უწოდა და თანაც საჯაროდ დაამატა, „შეიძლება იგი ცუდი ადამიანი სულაც არ არის, მაგრამ აშკარად თავისი პატრონების დავალებას ას-

რულებსო“. ესპანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი „სისხლიანი რეჟიმის“ წარმომადგენლად მონათლა. განსაკუთრებით განარისხა ნიკიტა ხრუსჩოვის სხდომის თავმჯდომარის, ირლანდიელი ბოლანდის საქციელმა, რომელიც ცდილობდა აელაგმა ხრუსჩოვის უმსგავსოებები: „აჰა, მამ თქვენც მხარს უჭერთ იმპერიალიზმისა და ფაშიზმის ამ ვიგინდარა მსახურს?! მოვა დრო და ირლანდიელი ხალხი ჩამოიცილებს თქვენწაირ იმპერიალისტ მჩაგვრელებს.“ როდესაც ხრუსჩოვის შეჩერება გაეროს გენერალურმა მდივანმა სცადა, ნიკიტამ ეს სასტიკად გაიკვირვა: „როგორ, თქვენც ჩემი წინააღმდეგი ხართ? მე ხომ მოსკოვში გამასპინძლეთ და ნავითაც გაგასეირნეთ!“ [7, 78].

ნიკიტამ დიდი შეცდომა დაუშვა, როდესაც 1964 წლის მაისში ეგვიპტეში ყოფნის დროს, ეგვიპტის უმაღლესი ჯილდოს მიღების შემდეგ გამალ-აბდელ ნასერსა და ვიცე-პრემიერ ამერს საბჭოთა კავშირის გმირის წოდებები და ლენინის ორდენები გადასცა. ნასერი და ამერი მეორე მსოფლიო ომის დროს არა მარტო გამოვიდნენ ინგლისის წინააღმდეგ, არამედ შესაძლებლად სთვლიდნენ ჰიტლერის ხელისუფლებასთან თანამშრომლობას. ამ დროს ეგვიპტეში კომპარტია ღრმა იატაკქვეშეთში იმყოფებოდა, მრავალი კომუნისტი დევნასა და წამებას განიცდიდა [4, 241].

რა ხდებოდა ამ დროს ქვეყნის შიგნით? ხრუსჩოვის ინიციატივით სტალინის ნეშტი მავზოლეუმიდან გამოსავენეს და ახალ კუბოში ჩაასვენეს, ნიკიტასვე ბრძანებით, გენერალსიმუხის მუნდირს ექვსი დიდი და თორმეტი პატარა ოქროს ლილი ააჭრეს და თუნუქის ლილები დააკერეს, ოქროს სამხრეები და გმირის ოქროს ვარსკვლავიც ბუტაფორიით შეუცვალეს კაცს, რომელიც 30 წლის განმავლობაში ნახევარ მსოფლიოს მართავდა [20, 16]. ამ შემთხვევაში ძალაუზნებურად გაგახსენდება რუსი ფილოსოფოსის ალექსანდრე ზინოვიევის სიტყვები: „მკვდარი ლომის ჩაწიხვლა ვირსაც კი ძალუძს“.

1961 წელს სკკპ XXII ყრილობაზე მიღებულმა პარტიის ახალმა პროგრამამ 80-იანი წლების დასაწყისისათვის საზოგადოებას კომუნიზმის დადგომა აღუთქვა. ხრუსჩოვმა საანგარიშო მოხსენებაში სოფლის მეურნეობის სფეროში გატარებული რეფორმების შედეგების წარმატებებზე გაამახვილა ყურადღება.

მაგრამ რა... პარტიის ახალი პროგრამის მიღებიდან ერთი წლის შემდეგ, 1962 წელს ფასები გაიზარდა ხორცზე, ხორცის პროდუქტებზე, რძეზე. დადგა 1962 წელი – ქვეყანა განიცდის პროდუქტების სერიოზულ ნაკლებობას. გაჩნდა გრძელი რიგები პურისა და რძის შესაძინად. დაიწყო „უცხო“ ქვეყნებიდან ხორცის შემოტანა [21].

უამრავი შეცდომა ჰქონდა ნიკიტას საგარეო ვაჭრობაშიც. ფაქ-

ტია, რომ 10 წლის მოღვაწეობის პერიოდში ნიკიტა არამარტო არ შეხვედრია საგარეო ვაჭრობის მინისტრს პატოლიჩევს, საერთოდ ტელეფონითაც არ დაურეკავს [4, 248].

მართალია ქვეყნის მოსახლეობაში ხრუშჩოვის პოპულარობა დაეცა, მაგრამ სწორედ 1962-1963 წლებში გაიზარდა იდეოლოგიური, აგიტაცია-პროპაგანდისტული კამპანია მისი განდიდებისათვის. დაცემული სტალინის პიროვნების კულტის ნაცვლად ხრუშჩოვის კულტი მკვიდრდებოდა. ყველგან შეიძლებოდა ნაგეკითხად ნიკიტაზე, როგორც „უდიდეს ლენინელზე“ და „მშვიდობისათვის მებრძოლზე“. მისი პორტრეტით იწყებოდა სასკოლო სახელმძღვანელოები. ფოტოები და პორტრეტები თითქმის ყოველდღე იბეჭდებოდა. ეკრანებზე გამოვიდა ფილმი „ჩვენი ნიკიტა სერგის ძე“. ასეთ ვითარებას შეიძლებოდა კიდევ უფრო დაეკნინებინა ნიკიტა, მაგრამ ის არავითარ რეაგირებას არ გამოხატავდა [4, 236].

1964 წელს 9 თვე, 135 დღე ნიკიტამ საზღვარგარეთ მოგზაურობაში გაატარა. ამით ისარგებლა პარტიული ელიტის ჯგუფმა, რომელსაც ა. შელეპინი ხელმძღვანელობდა მოემზადებინა ნიკიტას ხელისუფლებისგან ჩამოცილება. „შეთქმულები“ კონსპირაციის მიზნით იკრიბებოდნენ ყველაზე უჩვეულო ადგილებზე. უფრო ხშირად სტადიონზე ფეხბურთის მატჩის დროს. განსაკუთრებულ როლს აკუთვნებდნენ სუკ-ის ხელმძღვანელს – სემიჩასტნის. მის ამოცანას შეადგენდა ხრუშჩოვის დაცვის ნევრთა შეცვლა [22]. გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სკკპ ცკ მეორე მდივნის ბრეჟნევისა და თავდაცვის მინისტრის რ. მალინოვსკის მიმხრობას.

საფრანგეთში საპრეზიდენტო არჩევნების მოახლოებასთან დაკავშირებით 13 ოქტომბერს დილით ნიკიტამ აგარაკზე მიიღო ფრანგი მინისტრი. ამ დროს კრემლიდან დარეკა ბრეჟნევმა და ნიკიტას გასაკვირად პლენუმის მოწვევა აუწყა. ასევე, დაელაპარაკა მალინოვსკი. ნიკიტა მიხვდა, რომ საქმე კარგად არ იყო. ის სკკპ ცკ პრეზიდენტი სხდომაზე დასასწრებად ბიჭვინთიდან, სადაც მიქოიანთან ერთად ისვენებდა, მოსკოვში ჩამოფრინდა. ნიკიტას აეროდრომზე დახვდა მხოლოდ სუკ-ის თავმჯდომარე სემიჩასტნი და დაცვის ახალი თანამშრომლები. ამიტომაც იყო წარუმატებელი მფრინავთან მოლაპარაკების ცდა თვითმფრინავი კიევეში დაესვა...

სკკპ ცკ პრეზიდენტი სხდომას ესწრებოდა 22 ნეერი. მათ გარდა მინისტრები: გრომიკო და მალინოვსკი, ასევე, საოლქო კომიტეტის რამდენიმე მდივანი. ნიკიტას მთელი რიგი ბრალდებები წაუყენეს და თანამდებობიდან გაათავისუფლეს. ხრუშჩოვის დაცვა, მხოლოდ მიქოიანმა გაბედა. პირველ მდივნად აირჩიეს ბრეჟნევი,

მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ კოსიგინი. 14 ოქტომბერს გაიხსნა სკკპ ცკ პლენუმი. მოხსენებით გამოვიდა სუსლოვი. მან აღნიშნა, რომ ბოლო 2-3 წლის განმავლობაში ნიკიტამ ხელში აიღო მთელი ძალაუფლება, რომელსაც ბოროტად იყენებდა. ქვეყნის ყველა წარმატებას და მიღწევას საკუთარ დამსახურებად თვლიდა. არაფრად აგდებდა პრეზიდენტის წევრებს, შურაცხყოფას აყენებდა, მათ აზრს არ ითვალისწინებდა. პრესაში წერდნენ სისტემატიურად ხრუშჩოვის „დამსახურებაზე“. 1963 წელს ცენტრალურ გაზეთებში 120-ჯერ იყო გამოქვეყნებული ნიკიტას პორტრეტი, ხოლო 1964 წელს 9 თვის განმავლობაში – 140-ჯერ. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ სტალინის პორტრეტი წელიწადში მხოლოდ 10-15-ჯერ იბეჭდებოდა პრესაში. ხრუშჩოვმა შემოიკრიბა ნათესავეები და ჟურნალისტები და მხოლოდ მათ რჩევებს ისმენდა. პოლიტიკურ პროცესებში ჩართო ოჯახის წევრები. ის ყველაზე მეტად ითვალისწინებდა შვილების – სერგეისა და რადას აზრებს. ნიკიტამ 40-ზე მეტ ქვეყანაში იმოგზაურა, მაშინ, როცა სტალინი არ გადიოდა მოსკოვიდან და კრემლიდან [4, 245]. მას თავი მიაჩნდა ყველა დარგის სპეციალისტად. ცკ-ის მიერ მომზადებულ მრავალ მასალას საკუთარი სახელით აქვეყნებდა. ხრუშჩოვის უტაქტობაზე მეტყველებს, როდესაც იაპონელებთან საუბარში მათ ძედუნს „ძველი კალოში“ უწოდა, რაც ცნობილი გახდა ჩინეთის ხელმძღვანელობისათვის [4, 248].

ხრუშჩოვის დაცემა საოცარი სიმშვიდით მიიღო ქვეყნის მოსახლეობამ, ხშირ შემთხვევაში ძალიან უბრალოდ. დასავლეთის ზოგიერთ სახელმწიფოში პოპულარულ ფიგურად დარჩა. ცალკეული ქვეყნების ლიდერები და მოღვაწეები ჩამოდიოდნენ მოსკოვში და აცხადებდნენ სურვილს ნიკიტასთან შეხვედრაზე. მათ უხსნიდნენ, რომ ნიკიტა ავადაა. მაგრამ ეს არ შეიძლებოდა უსასრულოდ გაგრძელებულიყო. დაცემის პირველ დღეებში ნიკიტა ტელეფონით მხოლოდ მიქოიანს ესაუბრებოდა.

„პენსიაზე“ გასვლის შემდეგ ერთ დროს უძლიერესი დიქტატორი საათობით იჯდა სავარძელში, ხშირად ცრემლიანი თვალებით. როდესაც მოსკოვის ერთ-ერთ სკოლაში დირექტორმა ცნობისმოყვარეობის გამო ჰკითხა ნიკიტას შვილიშვილს: „რას აკეთებს ნიკიტა სერგეის ძე?“ – მონაფემ უპასუხა: „პაპა ტირის“ [4, 253].

ხრუშჩოვი გარდაიცვალა 1971 წლის 11 სექტემბერს, მაგრამ მისი პოლიტიკური სიკვდილი უფრო ადრე განხორციელდა – 1964 წლის ოქტომბერში, როდესაც გაანთავისუფლეს პარტიისა და სახელმწიფოს ხელმძღვანელობიდან „ასაკისა და ჯანმრთელობის მდგომარეობის“ გამო.

ჟურნალ „შტერნის“ შეფასებით, ხრუმშოვი იყო „თანამედროვეობის ყველაზე ენანყლიანი პოლიტიკური მოღვაწე, ის ისე წავიდა სცენიდან, რომ ერთი სიტყვაც არ უთქვამს“.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. Н. Зенкович, Тайны уходящего века, т. 2, Москва, 1998.
2. რ. ჭეიშვილი, რკინის სახკომი, თბილისი, 1992.
3. ჯ. იოსელიანი, სამი განზომილება, თბილისი, 2013.
4. Н. С. Хрущев, Рой медведев, Москва, 1990.
5. Сборник Никита Сергеевич Хрущев, Москва, 1989.
6. გაზეთი „საქართველო და მსოფლიო“, 2014, №29.
7. ზ. აბაშიძე, ცივი ომი წარსული თუ დღევანდებლობა?, თბილისი, 2009.
8. Ф. Бурлацкий, Новое мышление, Москва, 1989.
9. მ. რომი, ოთხი შეხვედრა ნიკიტა ხრუმშოვთან, ბათუმი, 1991.
10. А. Аджубей, Те десять лет, Москва, 1989.
11. Н. Месяцев, Надо его сдерживать, Комсомольская правда, 1988, №18.
12. Н. Зенкович, Покушения и инсценировки от Ленина до Ельцина, Москва, 1998.
13. გაზეთი „თბილისი“, 1991, 9 აგვისტო.
14. А. Ципко, О зонах, закрытых для мысли, в сборнике: Суровая драма народа, Москва, 1989.
15. ხრუმშოვი, ბრეჟნევი, ელცინი... თბილისი, 1997.
16. А. Громыко, Памятное, книга первая, Москва, 1988.
17. А. Судоплатов, Тайная жизнь генерала Судоплатова, книга первая, Москва, 1998.
18. В. Суходарев, Язык мой друг мой, Москва, 1999.
19. С. Кондрашев, Цели и средства, в сборнике: Никита Сергеевич Хрущев, Москва, 1989.
20. გაზეთი „საქართველო და მსოფლიო“, 2016, №9.
21. О. Волобуев, С. кулешов, Так и не „проровался“ к народу, Социалистическая Индустрия, 1988, 20 ноября.
22. Ф. Бурлацкий, „Мирный заговор“ против Хрущева, Литературная газета, 1988, №17.

Avtandil Songulashvili

Doctor of Historical sciences, Professor, Ivane Javakishvili Tbilisi State University Ivane Javakishvili Institute of History and Ethnology The Head of Department of the Modern and Contemporary History

Political Portrait of Nikita Khrushchev

Summary

After Stalin's death Nikita Khrushchev (1894-1971), a low-level Soviet politician, came to the power. Soon after he became a leader of the party, Khrushchev initiated a campaign of 'de-Stalinization'. His speech at the XX Congress and critical assessment of Stalin's rule was like a bomb blast. But by the resolution of the CPSU "Personality Cult" of June 30, 1956 Khrushchev had to depart from his position.

Nikita was praised for his work by the fact that in October 1964 at the plenary session, he was pensioned off. This was the only occasion when a first secretary was removed from his position during his lifetime.

ნინო ლამბაშიძე

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის, საქართველოს ეთნოლოგიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

**ეკლესიისა და ხალხური სარწმუნოების ურთიერთობა
საეკლესიო კრებების და ისტორიული
დოკუმენტების მიხედვით**

წინამდებარე ნაშრომში შევეცდებით განვიხილოთ, თუ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდა ოფიციალურ მართმადიდებელ ეკლესიას იმ ობიექტებისა და მათთან დაკავშირებული ტრადიციად ქცეული რიტუალებისა თუ წეს-ჩვეულებების და რწმენა-წარმოდგენების მიმართ, რომლებიც ხალხური ქრისტიანობის სახელითაა ცნობილი. შევეცდებით, მიახლოებით მაინც, გავარკვიოთ თუ რამდენად მისდევდა საქართველოს მოსახლეობა მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ დადგენილ ნორმებს, რამდენად და როდის იჩენდნენ ცვლილებები თავს, რას შეიძლება განეპირობებინა მისი როგორც რიტუალური, ასევე სხვა ასპექტების დაკნინება თუ აღორძინება. ვინაიდან ხსენებული საკითხი მეტად ვრცელია და მრავალ ასპექტს მოიცავს, წინამდებარე ნაშრომში საკითხთან დაკავშირებით საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის კრებებს და რელიგიური შინაარსის ზოგიერთ სიგელს განვიხილავთ.

ნიკო ხიზანიშვილი აღნიშნავს, რომ მოციქულების მიერ დაფუძნებული საეკლესიო კრებების გამართვა II საუკუნის ბოლოსთვის ყველამ მიიღო, მათ შორის ჩვენც: ქრისტიანულ ეკლესიაში სასულიერო პირები წელიწადში ერთხელ მაინც უნდა შეკრებილიყვნენ. მისივე თქმით, საქართველოს ეკლესიის პირველი კრება არჩილ მეფის (413-446) დროს, არქიეპისკოპოს მობიდარის გამო გაიმართა. როგორც ცნობილია, მობიდარს ბრალად ედებოდა მართლმადიდებლობის შერყვნა [1, 541].

ჩვენთვის ცნობილი საეკლესიო კრებებიდან მას მოსდევს: ანჩის (დაახ. 840 წელს), ჯავახეთის (IX ს. 60-იან წლები), ღრტილას

(დაახ. 1064 წ.), ბაგრატ IV-ის ქუთაისის საეკლესიო კრება (დაახ. 1058 წ.) და რუის-ურბნისის, რომლის დადგენილებების მიხედვით, როგორც ჩანს, ეკლესია ოფიციალურად ამ პერიოდიდან იწყებს ზრუნვას ეკლესიისა და რჯულის სინმინდებზე [2, 75, 81, 93-94, 98-105, 130, 131].

1105 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერაში ვკითხულობთ, რომ ღვთის მიერ დადგენილი რჯულის და მისი წმინდად, შეურყვნელად აღსრულების მიზნით „იქნა ქრისტესმოყვარე და ღვთივდაცული მეფეების მიერ ღვთისმოყვარე ეპისკოპოსების და ღვთის სათნოყოფილი მამების კრებების მოწვევა დროდადრო, რომ საქმით სრულყოფილი სარწმუნოებით ღმერთთან შეაერთონ ქრისტიანები, რომელთა მონდომებას კეთილად მიჰბაძა“ დავით აღმაშენებელმა; რომ „ქართველთა უბინო სარწმუნოებას რაიმე ბინი არ შეჰხებია, ეს ღმერთმა ნუ ქნას! არ გეცრუვნებით შენ, ჩვენი სინმინდით მშობელო წმინდაო კათოლიკე ეკლესიაო! არც გაგცემთ შენ, ჩვენო სიამაყევე – მართლმადიდებლობავ, რომლისთვისაც არასოდეს გვიღალატნია, რაც მისი შეცნობის ღირსნი გავხდით და რისი მოწმეც ჭეშმარიტებაა. ეს შეკრება მოხდა სხვა საეკლესიო, სამღვდელო და საქრისტიანო საკითხთა ძიებისთვის“ [3, 466-467].

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ძეგლისწერა აღნიშნავს, რომ საქართველოს ეკლესია პერიოდულად რჯულის სინმინდისათვის და მისი პატიოსნად, შეურყვნელად აღსრულებისათვის იწვევდა საეკლესიო კრებებს, რომელთა დადგენილებებით ცდილობდა აღმოეფხვრა გადაცდომები, როგორც სარჯულო, ასევე ზნეობრივი.

ძეგლისწერა ასევე აღნიშნავს, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებიდან 1105¹ [4, 106] წლამდე სარწმუნოება ჩვენ მართლად, უღალატოდ შევინახეთ.

ძეგლისწერამ კიდევ ერთხელ შეახსენა მრევლს და სამღვდელოებას, რომ ეკლესიის და საკურთხეველის გარეშე არც ნათლისცემა შეიძლება, არც გვირგვინთა კურთხევა; რომ „მას, ვინც სამღვდელო პირი არ არის, არ აქვს უფლება, იყოს სულის განმკითხველი, რადგან მას ჯერ შეკვრისა და გახსნის უფლება უნდა ჰქონდეს და შემდეგ შეუძლია სულთა განკითხვას მიჰყოს ხელი“. ანუ საეკლესიო საიდუმლოებები მხოლოდ ნაკურთხმა სასულიერო პირმა უნდა შეასრულოს; რომ მრევლმა ჯვარი ეკლესიაში უნდა დაინეროს და მხოლოდ ეკლესიაში უნდა შესრულდეს ნათლობის საიდუმლო. მო-

¹ ისიდორე დოლიძე, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერის თარიღად 1103 წელს მიუთითებს.

ცემული დადგენილებიდან გამომდინარე, როგორც ჩანს, XII ს-ში საიდუმლოებებს არასასულიერო პირებიც ასრულებდნენ და ნათლობა-ქორწილი ეკლესიის გარეთაც ხდებოდა.

XV საუკუნის ცაიშ-ბედიის შეკრება „მცნებაჲ სასჯულოჲ“-ში (1470-1474 წწ.) ჩვენთვის ცნობილი, მანამდ ჩატარებული კრებებიდან, პირველად ჩნდება მუხლები, რომლებიც ეხება: მარხვის გატეხვას, უქმის დარღვევას, მართლმადიდებლობის დაცვას და სხვისთვის მის ქადაგებას. აქ წვრილადაა აღნიშნული რა მარხვები უნდა დაიცვას ქრისტიანმა და ვინც მათ დაარღვევს, ან უქმეს გატეხავს, მათ ღვთის რისხვა დაატყდებათ და ყოველივე მონეულს ჭია და მატლი შეჭამს. აქვეა აღნიშნული, რომ შაბათ სალამოდან¹ [5. 384] ორშაბათს გამთენიამდე და პარასკევს არის უქმე. პარასკევს იკრძალება მიწის დამუშავება. ამ კრების შემდგომ ხშირად ვხვდებით ამგვარ აკრძალვებს, რაც, როგორც ჩანს, პრობლემური საკითხი იყო ჩვენში.

XV ს. საბუთიდან, რომელიც 1459 წლითაა დათარიღებული და ეკუთვნის ცხრაძმისხევის კრებულს და მამასახლისებს და არის სამთავისის სამწყსოს საკანონო წიგნი სამთავნელი ეპისკოპოსის გრიგოლის მიმართ, ირკვევა, რომ ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით, მოცემულ სამწყსოში ქრისტიანობასთან დაკავშირებული პრობლემები არსებობდა.

კუდიანობაში და მკითხაობაში მხილებულს ცხვირის მოჭრით (ცხვრით გახეობრება) სჯიდნენ და თუ შეინანებდა, 2 ძროხით უნდა შეენანებინა (მუხლი 6). კუდიანის დამდაღველს 4 ძროხის გალება უწევდა, დადალულს კი ერთის (მუხლი 7).

უზიარებლად ამქვეყნად გაშვებულ მრევლზე ხუცესი 1 ძროხას იხდიდა, ხოლო თუ მან ეს არ იცოდა, 1 ძროხა პატრონს უნდა გადაეხადა (მუხლი 9). სხვისი ხელით წმინდა ნაწილების გაგზავნისთვის მღვდელი განკვეთით ისჯებოდა. თუ შეინანებდა, 3 ძროხა უნდა გადაეხადა (მუხლი 25). თუ მღვდლის გარეშე და წესის აგების გარეშე ვინმეს დაკრძალავდნენ, გადასახადი 2 ძროხა იყო (მუხლი 11).

თუ ვინმე მარხვას დაარღვევდა, 2 ძროხას იხდიდა (მუხლი 23). თუ მარხვაში ქორწილს ისე გადაიხდიდა, როგორც ხსნილში, 3 ძრო-

---

¹ როგორც ჩანს, ეს უნდა იყოს კვირაძალი. როგორც თედო სახოკია განმარტავს, კვირაძალი ნიშნავს დროს, რომელიც შაბათს სალამოდან, ლოცვის ზარების რეკვიდან დაწყებული დროა. შაბათის ეს დარჩენილი მონაკვეთი კვირის უქმის ნაწილია. მას იგივე ძალა, სინმინდე ჰქონდა, როგორც თავად კვირა დღეს. ამ დროსაც არ შეიძლებოდა საქმის კეთება, უშვერი სიტყვების თქმა და სხვა.

ხას იხდიდა (მუხლი 24). თუ მღვდელი არცოდნით ვინმეს „მარხვას აჭმევდა“, მას 4 ძროხა უნდა გადაეხადა.

როგორც ჩანს, XV ს-შიც ეკლესიისა და ემბაზის გარეშეც ხდებოდა ნათლობა, რისთვისაც სასულიერო პირი განკვეთით ისჯებოდა და სინანულის შემთხვევაში, 3 ძროხას იხდიდა.

მოცემულ საბუთში ნახსენები ცხრაძმისხევის და ქსნის სოფლებიდან მკვლელს სისხლის საფასურის მესამედი სამთავისის ღვთაებისთვის უნდა შეენირა მოკლულის მოსახსენებლად [4, 207, 208, 209, 1151].

1669 წლით დათარიღებულ წილკნის ღვთისმშობლის სამწყსოს სიგელიდან ვიგებთ, რომ წილკნელ ეპისკოპოსს, ვინაიდან მისი სამწყსო (სიგელიდან გამომდინარე) ანანურს ზემოთ აღარ ვრცელდებოდა, ანანურს ზემოთ მდებარე მთიულეთი არაფერს უხდიდა. სიგელშივე ვკითხულობთ, რომ ხევი წმინდა ნინოს მოქცეულია. ზაალ ერისთავის ბრძანებით წილკნელი ეპისკოპოსი რომანოზი გაემართა მთიულეთში საქადაგებლად. ეპისკოპოსის თქმით, იქ მას მცირე ქრისტიანობა დახვდა. იყო ორი ხუცესი, მაგრამ იქაური ქრისტიანობისთვის მართლის წოდება არ შეიძლებოდაო. არ იცოდნენ სწორი ნათლისღება, არაფერი იცოდნენ დიდმარხვის მეტი და ისევ კერპების მსგავსნი იყვნენო. დიდი ძალისხმევით რომანოზ წილკნელს მოუქცევია მთიულეები. დაუდგენია აღსარება და ემბაზით ნათლობა. მოუშლია მავნე წესი, როდესაც მღვდელი ერისკაცს წმინდა ნანილებს აძლევდა და ეს ერისკაცი გარკვეულ პიროვნებას სადმე, ეკლესიის გარეთ, აზიარებდა. XVII ს. სიგელში რომანოზ წილკნელი მის შემდგომ ეპისკოპოსებს აძლევს რჩევას და უბარებს, რომ მოიქცნენ კეთილად, ასწავლონ და უქადაგონ სამწყსოს, განამტკიცონ ქრისტიანობაში: „თქვენვე ამცენით ერთხელ, ორჯერ და ბევრგზის[ა]ც; და ვინც თქვენი სიტყვა არ შეინყნაროს, განიყარეთ მტვერი ფერხთა თქვენთაგან და უბრალო იქნებით“. ეპისკოპოსი რომანოზი ზაალის დროს სამჯერ ყოფილა მთიულეთში და უკუერთხებია „საყდრები“. საინტერესოა, რომ სიგელის ბოლოს სხვა ხელით და მელნით ამგვარი მინაწერია გაკეთებული: „მთაში შესვლა მამამთავრისა და ჯვარისმტვირთველისა არ იქნების“ [4, 553].

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის თქმით, ვინაიდან XVII-XVIII საუკუნეებში (1632-1744), 112 წლის განმავლობაში, ქართლ-კახეთს წარმართი ანუ გამაჰმადიანებული მეფეები მართავდნენ, ამ ფაქტს ტრადიციული – საერო-საეკლესიო ერთობის, ქრისტიანობის დაკნინება და ეროვნული კულტურის თუ ტრადიციების აღმოსავლურთან შერევა მოჰყვა. ამის გამო მეფემ სამღვდლო დასთან ერთად თბი-

ლისის III საეკლესიო კრება (16.XI.1748) მოიწვია, რომელიც „კანონნი“-ს სახელითაა ცნობილი.

კრების დაგენილებებს შორის ჩვენ საკვლევ თემასთან დაკავშირებით შემდეგ საინტერესო საკითხებს ვხვდებით: ეპისკოპოსებს მიეთითათ, რომ თავიანთ სამწყსოში აღმოფხვრან „საკერპო საქმეები“: გრძნება (მისნობა, კუდიანობა), მექერეობა (ქერზე მკითხაობა), ბეჭზე მკითხაობა, ხის ან სხვა ნივთის თაყვანისცემა (მუხლი 17). კრებამ აღნიშნა, რომ „ქრისტეს სძლისა და დედოფლისა ეკლესიაში“ ხილის ან ნებისმიერი სახის საკვების მიტანა და ჭამა დაუშვებელია (მუხლი 18). ასევე აღინიშნა, რომ სამღვდლოებამ უნდა იზრუნოს, რათა კვირას და საუფლო დღესასწაულებზე მრევლი ეკლესიაში დადიოდეს (მუხლი 19). განსაკუთრებულად და სრული განჩინებით აღინიშნა, რომ ამას იქით ნურავინ იკადრებს ზვარაკის, იქნება ეს ცხვარი თუ სხვა პირუტყვი, ეკლესიის კარიბჭეში შეყვანას და დაკვლას, ზვარაკის სისხლის კარზე და ზღურბლზე ცხებას, ვინაიდან ეს წარმართთა საქციელია და არა ქრისტიანებისო. ეპისკოპოსებს მიეთითათ, რომ ამგვარი საქმის ჩამდენი განაძევონ ეკლესიიდან, როგორც ქრისტეს რჯულის შეურაცხმყოფელი (მუხლი 27) [8, 310-315].

1768 წელს მეფე ერეკლემ და ანტონ კათალიკოსმა გამოსცეს ცნება მღვდელთათვის, რომელშიც მიმართავენ ეპისკოპოსებს, რათა მათ მრევლს პირჯვრის სწორად წერა ასწავლონ. 7 წლიდან, ვისაც შეეძლება, დაანყებინონ აღსარების თქმა. ასწავლონ ყველას ზეპირად მუხლებითურთ „წმიდაო ღმერთო“, „მამაო ჩვენო“, „მისწყალე“ და „მრწამსი“ და მართმადიდებლობის ჭეშმარიტი აღმსარებლობა (მუხლი 5). ხოლო, მათ ვინც არ ისწავლის, მღვდელიც, ეპისკოპოსიც ეცადოს მათ სანაწვლებას და ნურავის თავის ნებაზე ნუ მიუშვებენ (მუხლი 6). სიყვარულის ან სიძულვილის ჯადოს მკეთებლებმა („მისანნი ან მწვალებელნი“), ქერზე და ლობიოზე მკითხავენმა ან ამგვარი ჯადოს და მკითხაობის მაძიებლებმა, მომხმარებლებმა უნდა შეინანონ (მუხლი 22). ვინც არ შეინანებდა, განჩინების მიხედვით მათ არც ქრისტიანები ეწოდებოდათ, მღვდელი ვერ აღასრულებდა მათთვის მღვდლობას. ამგვარ პირებს ეკლესიაში შესვლა და ქრისტიანებთან ერთ სასაფლაოზე დაკრძალვა ეკრძალებოდათ (მუხლი 23). იგივე ემუქრებოდათ ხეების, ძელის, ნიშების, ძეგლების, უეკლესიო ადგილების თაყვანისმცემლებს (მუხლი 24). ხოლო ეპისკოპოსს, თუკი იგი უეკლესიოდ სადმე ამგვარ ხეს, ძელს, ნიშს, ძეგლს ნახავდა, უნდა ამოეძირკვა, დაენვა (სანვაფი დანოს), რათა ამგვარი საცდური გაექრო (მუხლი 25). ამ კრებითაც, მკაცრად იკრძალებოდა კვირა დღის და უქმის დარღვევა, გატეხვა, როგორც

წყაროშია მითითებული. ამ დროს ქრისტიანი ეკლესიაში წირვა-ლოცვას უნდა დასწრებოდა (მუხლი 26). ხოლო უქმის ურჩი დამრღვევის ნამუშაქარი უნდა დაენვათ. გლეხი 40 ჯოხის დარტყმით ისჯებოდა, ხოლო ის, ვინც უფრო მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენელი იქნებოდა, მას მისი ზემდგომი წესისამებრ განსჯიდა¹ (მუხლი 28). მოცემული კრების დადგენილებები სასულიერო პირებს მრევლისთვის ეკლესიაში უნდა წაეკითხათ და განემარტათ (მუხლი 35) [4, 872, 874-875, 876, 877].

1777 წელს აფხაზ-იმერთა კათოლიკოსი მაქსიმე სწერდა უდაბნოს მამა იოზს და ერკეთის წინამძღვარს ბესარიონს მიუთითებდა, თუ რა წესები უნდა გაეტარებინათ სამწყსოში. მკითხავი და ისინი, ვინც მკითხავებთან დადიოდნენ თუ სახლში იწვევდნენ, განეკვეთათ ეკლესიიდან და განეყენებინათ ყოველი საიდუმლოებებისაგან. მკითხავი შეჩვენებული არისო. „და ნურც მკვდარს დამარხვენ მკითხავს, არამედ ვითარცა ძალი განცოფებული, ეგრეთ შერაცხონ“-წერდა კათოლიკოსი (მუხლი 9). „ერი სრულებით ყრმით და დედებითურთ“ საყოველთაო უქმე დღეს ეკლესიაში უნდა ყოფლიყო (მუხლი 8) [4, 915-916].

ჩვენ ხელთ არსებული მომდევნო საეკლესიო კრებები, გასაგები და ცნობილი მიზეზების გამო, ძირითადად ავტოკეფალიის და საპატრიარქო ტახტის აღდგენას ეხება. ჩვენთვის საინტერესო საკითხები უკვე კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენ კომისიის მოღვაწეობასთანაა დაკავშირებული.

როგორც ცნობილია, კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებით რუსეთის იმპერიამ თავდაპირველად „ოსეთის სასულიერო კომისია“ შექმნა. რუსეთისათვის კავკასიის დაპყრობის შემდეგ ამ რეგიონის ასიმილაცია ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ ამოცანას წარმოადგენდა. საამისოდ მეფისნაცვალ ა. ბარატინსკის ინიციატივით, 1860 წ. „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება“ დაარსდა [6, 5, 13, 76]. რუსეთი ეგზარქოსის ანუ სარწმუნოების საშუალებით მიზნად ისახავდა რელიგიურ საფუძველზე ქართველთა გარუსებას. საქართველოს ეკლესიის რეფორმის მომზადებისა და გატარების პროცესში მთავრობის მხრიდან დიდი ყურადღება ეთმობოდა სასულიერო და სამისიონერო მოღვაწეობას საქართველოში, კავკასიის მთიანეთის არაქრისტიან მოსახლეობასა და იმ რეგიონებში, სადაც მთავრობის

¹ დღემდეა ხალხში შემორჩენილი რწმენა, რომ უქმის გამტყეს ნაშრომი დაენება.

აზრით სუსტი იყო მისი გავლენა. საზოგადოების დაარსებისას ბარატინსკი მთიელთაგან განსაკუთრებულ აქცენტს ხევესურებსა და ოსებზე აკეთებდა. იგი აღნიშნავდა, რომ ეს „ტომები“ ჯერ-ჯერობით ნეიტრალურები არიან, როგორც მაჰმადიანობისადმი, ასევე ქრისტიანობისადმი. ამასთანავე, ისინი რუსეთისათვის ძალზე მნიშვნელოვან სამხედრო გზას აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან ფლობდნენ. ვინაიდან ეს გზები რუსეთის უშუალო მფლობელობაში მაშინ არ იყო, ბარატინსკი მთავრობას სასწრაფოდ მოუწოდებდა „თუნდაც მხოლოდ პოლიტიკური მიზნებისათვის“ ფართოდ გაეშალათ სამისიონერო მოღვაწეობა ამ რეგიონში. სამისიონერო საზოგადოების წესდებაში ნათქვამი იყო, რომ მისია მიზნად ისახავდა აფხაზეთში, სამცხე-ჯავახეთში, აჭარაში, თუშ-ფშავ-ხევსურეთში, სვანეთში მოღვაწეობას. საზოგადოების მოღვაწეობა საინგილოსაც და თიანეთის მაზრასაც ეხებოდა. თუმცა, იგი (საზოგადოება, რუსეთი) აქტიურ სამისიონერო მოღვაწეობას საინგილოში ვერ იტოვებდა [6, 105]. ეს საქმე, ძირითადად პოლიტიკური მიზეზების გამო (საინგილო იმ დროს არ იყო რუსეთთან მიერთებული) წარმატებით ვერ, თუ არ განხორციელდა [6, 106-107].

რუსეთის ხელისუფლება უკმაყოფილებას გამოთქვამდა თუშ-ფშავ-ხევსურეთში ქრისტიანობასთან დაკავშირებით არსებული მდგომარეობის გამო. 1829 წელს საქართველოს ეგზარქოსი იოანე დუშეთის მაზრის ხელმძღვანელობას სთხოვდა ეიდულებინათ ფშავ-ხევსურები წმინდად შეესრულებინათ ქრისტიანული წესები. მანვე პასკევიჩს სთხოვა ფშავ-ხევსურთა ხატის მსახურები (დეკანოზები, ხევისბრები) დაეპატიმრებინათ, ვინაიდან მისი აზრით, ისინი აბრკოლებდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას. მთავარმართველი მოერიდა მთიელთა გაღიზიანებას და მათი მხრიდან შესაძლო დაუმორჩილებლობას, რის გამოც სასულიერო პირების მოთხოვნაზე უარი თქვა. ამ მხარის გაქრისტიანება-განათლების საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის კათოლიკოს-პატრიარქ ლეონიდეს. რელიგიური ფაქტორის გამოყენება საქართველოს რუსეთთან მიერთების საქმეში ვფიქრობთ, ნათლად გამოჩნდა სვანეთის მაგალითზე. როგორც სათანადო ლიტერატურაშია მითითებული, რუსი მოხელეები ცრუ ხმებს ავრცელებდნენ, რომ სვანეთში ქრებოდა ქრისტიანობა და მოსახლეობა გამაჰმადიანებისკენ იყო მიდრეკილი. ამის გამო, 1834 წ. რუსეთის მთავრობამ სვანეთში „მისიონერები“ გაგზავნა. როგორც ვლადიმერ წვერავა აღნიშნავს, მოსახლეობა მისიონერებს მიუხვდა ჭეშმარიტ მიზანს და ისინი სვანეთიდან გააძევა. მომდევნო მცდელობებიც უშედეგოდ დასრულებულა, რის გამოც იმპერიის მოხელეები და ისტო-

რიკოსები სვანებს მაჰმადიანობისადმი მიდრეკილ წარმართებად მოიხსენიებდნენ, რომლებსაც, თურმე არც კი ჰქონიათ ქრისტიანობა. 1855 წ., უკვე დამორჩილებულ სვანეთში, მთავრობამ რამდენიმე სასულიერო პირი გაგზავნა. მათ ეკლესიებიდან ჯვარ-ხატების და სხვა საეკლესიო ფასეულობების გამოტანა, ფაქტობრივად დარცვა დაიწყო. ხალხმა მათ ამგვარი სქმიანობის შეწყვეტა მოთხოვა. ე. წ. მისიონერებმა ქრისტიანობის განმტკიცების საბაბით, კვლავ გააგრძელეს სვანეთის დარცვა. სოფ. იფარში ისინი დააპატიმრეს. მხოლოდ დიდი ძალისხმევით და გამოსასყიდით გახდა შესაძლებელი მათი განთავისუფლება. უკან დაბრუნებული ე. წ. მისიონერები ავრცელებდნენ ხმებს, თითქოს სვანები მაჰმადიან ჩრდილოკავკასიელებს ემხრობოდნენ და რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებდნენ; რომ, თითქოს, სვანებმა თურქეთიდან მოლა და სხვა აგენტები მიიღეს და სვანეთის ადგილმდებარეობა დაათვალიერებინეს. სინამდვილეში, სვანეთში ქრისტიანობის ქადაგების საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის გაბრიელ ეპისკოპოსს (ქიქოძეს). 1873 წ., სვანეთში პირველად ყოფნიდან ათი წლის შემდეგ, გაბრიელ ეპისკოპოსი კვლავ ჩასულა ამ კუთხეში, მოუვლია სხვადასხვა სოფელი, ჩაუტარებია წირვა-ლოცვა და უქადაგია. ვ. წვერავას თავის ნაშრომში მღვდელმთავრის შემდეგი სიტყვები მოჰყავს: „სვანეთში ჩემი პირველი ჩამოსვლიდან ათი წლის მანძილზე მოსახლეობის ზნეობრივ-რელიგიურ ცხოვრებაში გარკვეული ცვლილებები მოხდა უკეთესობისაკენ. სვანები თანდათან უარს ამბობენ თავიანთ წინანდელ ზოგიერთ ჩვეულებაზე და სულ უფრო მეტად ემორჩილებიან მართლმადიდებელი ეკლესიის წესსა და რიგს. დიდმარხვაში ყველა სვანი მარხულობს და მღვდელმსახურებას და წირვა-ლოცვას აღასრულებენ მღვდლები და არა მახვშები, როგორც ადრე, თუმცა უნდა ითქვას, სამწუხაროდ, ისინი ჯერ კიდევ ცდილობენ ჩაერიონ საეკლესიო საქმეებში. სვანების ჩვეულებანი თანდათან რბილდებიან. მტრობა-მკვლელობა, სისხლის აღება და ა. შ. საგრძნობლად მცირდება“ [6]. XIX ს. ქართულ პრესაში იწერებოდა სტატიები, სადაც აღნიშნული იყო, რომ სვანეთში გავრცელებული ზოგიერთი წეს-ჩვეულება შორს იდგა ქრისტიანობისაგან, რის ერთ-ერთ მთავარ მიზეზადაც განსწავლული, ღირსეული მოძღვრის არყოლა სახელდებოდა. ვფიქრობთ, ვ. წვერავა მართებულად აღნიშნავს, რომ ერთიანი საქართველოს დაშლის და იმერეთის სამეფოსაგან სვანეთის საბოლოო გამოყოფის შემდეგ, ამ კუთხეს ველარ ჰქონდა ჯეროვანი ურთიერთობა ვერც საზღვარს გარეთ მდებარე სასულიერო კერებთან, ვერც ქვეყნის შიგნით მდებარე ცენტრებთან; რომ „სვანეთის

ცხოვრების საერთო დაქვეითებაში“ ეკლესიის ცხოვრებაზეც უარყოფითად იმოქმედა, თუმცა, ისეთ მძიმე პერიოდშიც კი როგორცაა XVII-XVIII სს., ქრისტიანობა არ შერყეულაო. ამის მაგალითად წვერავას „სვანეთის საეკლესიო კრებათა მეორე მატთან“ მოჰყავს.

რაც შეეხება აჭარას, ამ კუთხეში მისიონერულ მოღვაწეობას რუსეთი არ ჩქარობდა. 1888 წ. ეგზარქოს პალადის მიერ აჭარაში ვითარების გასარკვევად გაგზავნილი წმ. ამბროსი ხელაია მას სწერდა, რომ ბათუმისა და ართვინის ოლქის ახლადშემოერთებული ქართველები ჯერ კიდევ იყვნენ ფარული ქრისტიანები, ჩუმად ლოცულობდნენ, ძველ ადათ-წესებს ასრულებდნენ და მათი გაქრისტიანება რთული არ იქნებოდა. ამის მიუხედავად, ქრისტიანობის გამავრცელებელ საზოგადოებას და ეგზარქოსს არ უმოქმედიო. მაჰმადიან ქართველთა თურქეთში ნებით გადასახლების ვადის ამონურვისა (1882 წ.) და 1886 წ. რუსეთ-თურქეთის საზღვრის ჩაკეტვის შემდეგ, რუსეთი ბათუმის ოლქის ქართველი მაჰმადიანების გაქრისტიანებას შეუდგა. სამისიონერო საქმიანობის დაწყებამდე, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა 1885 წ. ბათუმში ალექსანდრე ნეველის სახელობის ეკლესია ააშენა, რაც, მისი თქმით, რუსეთის საქართველოზე გამარჯვების სიმბოლო იყო ერთი მხრივ და მეორე მხრივ, მას რუსებისა და სხვა ერების გაქართველებისთვის უნდა შეეშალა ხელი. 1889 წ. ეგზარქოსმა პალადიმ აჭარაში ქრისტიანობის გასავრცელებლად „საგანგებო კომიტეტი“ შექმნა. მეცნიერთა აზრით, ამ კომიტეტის საქმიანობა უნაყოფო იყო და მან ვერავინ ვერ გააქრისტიანა. ეს კი იმის შედეგი იყო, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ ქართველი მისიონერების პოზიტიური საქმიანობა ეროვნული სულის გამოღვიძების შიშით შეცვალა [6, 12, 73-74, 77, 116, 118-121, 125, 123-128, 130].

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე, ხალხური და ოფიციალური სარწმუნოების ურთიერთმიმართების საკითხს, რასაც ფაქტობრივად ქრისტიანობის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობა გასდევდა ფონად, მრავალი პუბლიკაცია, განსხვავებული შეხედულებები და პოლემიკა მოყვა. საზოგადოებრივი აზრი, ძირითადად, ორად გაიყო. ისინი, ვინც ხალხურ სარწმუნოებაში წარმართობის კვალს და ისინი, ვინც ქრისტიანობის კვალს და ეროვნულ სულს ხედავდა. ამგვარი პოზიციის მაგალითად პირველ ყოვლისა, გვინდა მოვიყვანოთ ვაჟა-ფშაველას ცნობილი პუბლიცისტური წერილი: „ეპისკოპოს ანტონის აზრი ფშავ-ხევსურთა სარწმუნოებაზე“. 1912 წელს ეპისკოპოსმა ანტონმა (გიორგაძე) იმოგზაურა ფშავ-ხევსურეთში და სასულიერო მთავრობას მოახსენა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებლები

წარმართები და კერპთაყვანისმცემლები არიან და რომ საჭიროა მათში ქრიტიანობის ხელახლა გავრცელება მოძრავი ეკლესიების მეშვეობით. ვაჟა-ფშაველა არ იზიარებს ეპისკოპოსის აზრს და აღნიშნავს, რომ თუ მეუფე ფიქრობს, რომ ფშავ-ხევსურები იმიტომ არიან წარმართები და კერპთაყვანისმცემლები, რომ ხატებს ლოცულობენ, ეს ხატები წმინდანების სახელობისაა და რომ მთის სალოცავები ძველი ეკლესიების ნანგრევებია. ვაჟას თქმით, საკლავი მართო ფშავ-ხევსურების სალოცავებში არ იკვლება. იგივე ხდება მაგ. კახეთის „სობოროებში“ (თეთრი გიორგი, ალავერდი). წარმართობა არც იმაში შეინიშნება, რომ ხევისბრები ქართველ მეფეთა მიერ შეწირული თასებით სვამენ ლუდს და ღვინოს. ხატობების მოსპობა ერის სულიერი სიცოცხლის მოსპობაა, წარსულთან კავშირის განწყვეტა; რომ ძალით მხოლოდ სარწმუნოების ფორმა შეიძლება შეათვისებინო ადამიანს, მართლმორწმუნედ კი ვერ გახდის. ჟამთა ვითარების გამო დღეს საქართველოს არცერთ კუთხეში ნამდვილი ეკლესია არ არისო – იქვე ამბობს იგი. ეკლესია გამოიხატება ფორმაში და სასულიერო პირი მხოლოდ წესებს ასრულებს. მღვდლები ამ კუთხეში საეკლესიო წესებს ასრულებენ, რასაც ხალხი თავადაც თხოულობს. იქ, სადაც წარმართული სოციალური პირობებია, დაღი ესმება მართლმადიდებლობას. ამდენად, არც ქართველები და არც რუსები ნამდვილი მართლმადიდებლები არ არიან. მართლმადიდებლობა თუ ზნეობრივი ცხოვრების წესია, სისხლის სამართლის დანაშაული ყველაზე ნაკლები თიანეთის მაზრაშია, სადაც უმრავლესობა ფშავ-ხევსურები არიან-წერს ვაჟა. ანუ იმ კუთხეში, სადაც ხალხი ეპისკოპოსმა წარმართებად შერაცხა. პოეტისვე თქმით, ეპისკოპოს ანტონის განკარგულება, მღვდლებმა ხალხს ხატობებში საკლავი, ლუდი და შესანიერი არ უკურთხონო, უფრო დააშორებს მღვდლებს ხალხს. რატომ მიაქვს სინოდალურ კანტორას კერპთაყვანისმცემლობიდან შემოსული ფული (ხატებში გაყიდული ტყავები, ხორცი ან ფულადი შეწირულობა)? – კითხულობს ვაჟა-ფშაველა. ხატობებში საკლავის დაკვლის წესის შეცვლა დროის საქმეა. შესაძლოა ეს წესი ქალაქების საყაასობებშიც შეიცვალოს, რაც მღვდელთათვის არ უნდა იყოს სასიამოვნო – დასძენს იგი. ვაჟასავე თქმით, ეპისკოპოს ანტონამდე ამ მხარეზე იმყოფებოდა ეპისკოპოსი ლეონიდე, რომელსაც ფშავ-ხევსურები წარმართებად არ მიუჩნევიაო [7, 357-360].

დასკვნა

საეკლესიო კრებების, განჩინებების თუ საბუთების მიხედვით, XII საუკუნიდან, რაც განსაკუთრებით XV, XVII, XVIII საუკუნეებში გაძლიერდა, იკვეთება შემდეგი სახის პრობლემები: მარხვის და უქმე დღეების არშენახვა, ნათლობა-ქორწინების ეკლესიის გარეთ უემბაზოდ შესრულება, კუდიანობა, მკითხაობა, ხეთა, ძელთა, ძეგლთა, უეკლესიო ადგილთა თაყვანისცემა, შესაწირის ეკლესიის ეზოში დაკვლა და მისი სისხლის კარზე, ზღურბლზე წასმა.

XVIII ს. კრებებში გამოჩნდა ბეჭზე მკითხაობა, ხის ან სხვა ნივთის თაყვანისცემა, ხილის ან ნებისმიერი სახის საკვების მიტანა და ჭამა ეკლესიაში, ზვარაკის, იქნება ეს ცხვარი თუ სხვა პირუტყვი, ეკლესიის კარიბჭეში შეყვანა და დაკვლა, ზვარაკის სისხლის ეკლესიის კარზე და ზღურბლზე ცხება. ეპისკოპოსებს მიეთითათ, რომ ამგვარი საქმეების ჩამდენნი განაძევონ ეკლესიიდან, როგორც ქრისტეს რჯულის შეურაცხყოფელები. ასევე მიეთითათ, მრევლს პირჯვრის სწორად წერა ასწავლონ. 7 წლიდან, ვისაც შეეძლება, დაანყებინონ აღსარების თქმა. ასწავლონ ყველას ზეპირად მუხლებითურთ „წმიდაო ღმერთო“, „მამაო ჩვენო“, „მინყალე“, „მრწამსი“ და მართლმადიდებლობის ჭეშმარიტი აღმსარებლობა. მკითხავეები, მექერეები, მელობიეები, სიყვარულის თუ სიძულვილის ჯადოს მკეთებლები, მათი სახლში მომყვანნი ან მათთან მიმსვლელნი, რომლებიც თავიანთ საქციელს არ მოინანიებდნენ, უნდა განკვეთილიყვნენ ეკლესიიდან. მათზე ყოველგვარი მღვდელმსახურების აღსრულება იკრძალებოდა და არც ქრისტიანების გვერდზე შეიძლებოდა მათი დაკრძალვა. უქმის ურჩი დამრღვევის ნამუშაპარი განჩინებით უნდა დამწვარიყო. ასევე ცეცხლს უნდა მისცემოდა ხის, ძელის და სხვ. საკულტო ობიექტი.

კავკასიაში და საქართველოში ქრისტიანობის აღმდგენი კომისია, რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს, მართლმადიდებლობის ე. წ. გავრცელებას პოლიტიკურ, დაპყრობით მიზნებს უქვემდებარებდა. ერთი მხრივ, ცდილობდა მოსახლეობა რელიგიური ფაქტორის მოშველიებით გაერუსებინა და მეორე მხრივ, სრულად მიეერთებინა ხსენებული რეგიონები რუსეთისთვის. აქტიურად ებრძოდა ხალხურ სარწმუნოებას. ფაქტობრივად, ამ საზოგადოების მოღვაწეობა ანტიეროვნულ, თავისუფლების წინააღმდეგ მიმართულ საქმიანობად იყო მიჩნეული.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან იდეოლოგიისა და შესაბამისად ხელისუფლების მთავარ სამიზნედ ოფიციალური სარწმუნოება აღმოჩნდა. ამის მიზეზი კი ძირითადად ახალი წყობის ათვის-

ტური იდეოლოგია უნდა ყოფილიყო. ამგვარ პირობებში ხალხურ სარწმუნოებას მეტად მიეკრა წარმართობის იარლიყი. მისი შესწავლაც ამ კუთხით გახდა შესაძლებელი. შესაძლოა პარადოქსულადაც კი ჟღერდეს, მაგრამ ამგვარმა, ხელისუფლების მხრიდან სტერეოტიპულმა მიდგომამ გახადა შესაძლებელი ხალხური რწმენა-წარმოდგენების გარკვეული დროის განმავლობაში, გარკვეული სახით შენარჩუნება.

ვფიქრობთ, საეკლესიო კრებებისა და საბუთების მიხედვით, ქრისტიანობასთან დაკავშირებით გაჩენილი პრობლემები პირდაპირ კავშირში უნდა იყოს ქვეყანის პოლიტიკურ ვითარებასა და მისგან გამომდინარე შექმნილ სირთულეებთან.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ნიკო ხიზანიშვილი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, მეცნიერება, თბილისი, 1982.
2. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, წიგნი II, მიმდინარე კრებები IV-XVII სს., გამომცემლობა „მერანი-3“, თბილისი, 2003.
3. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერა (1105 წ.) (კანონები), საქართველოს ეკლესიის კალენდარი 1987, საქართველოს საპატრიარქო, თბილისი, 1987.
4. ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1970.
5. თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, მერანი, თბილისი, 1979.
6. ვ. წვერავა, საქართველოს საეგზარქოსოს სამისიონერო მოღვაწეობა XIX საუკუნეში, ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ქუთაისი, 2003.
7. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1964.
8. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, წიგნი I, საკანონმდებლო კრებები XII-XX სს., გამომცემლობა „მერანი-3“, თბილისი, 2003.

Relations of Church and the Folk Religion According to the Georgian Church Councils and Some Historical Documents

Summary

According to the Georgian Church councils, prescriptions or documents, the problems of observing Orthodox Christian rituals and rights occurred since the 12th century, and especially in the 15th, 17th, 18th centuries. These problems were: observation of the fast and fest days, performing baptism and wedding out of church, baptism without font, witchcraft, fortunetelling, veneration of trees, wooden poles, monuments, sites without churches, slaughtering sacrificial animals within the church yards and putting the blood of the sacrificial animal on the door or threshold.

According to the 18th century church councils bishops were instructed that those who will commit above mentioned transgressions have to be excommunicated from the church as the offenders of the God's law. According to the mentioned councils clergy was instructed to teach the congregation how to make a cross sign in a right way and since the age of seven, who will be able, start confessing. They also were instructed to teach everybody by hart following prayers: The Lord's Prayer, Jesus Prayer, The Creed and of course, correct confession of the Orthodoxy. All kinds of fortunetellers and magicians, those who invite them at home or who visit them and do not transgress their deed should be excommunicated and all kinds of sacraments and services were forbidden for them. They also were forbidden to be buried together with Christians. Those who were not observing feast days and work, all they did on these feast days should have been burnt. All kinds of wooden or other kind of cult objects should have been burnt as well.

Committee of restoring Christianity in the Caucasus and Georgia with the help of "spreading" Orthodox Christianity carried out Russia's policy in the region. From the one hand it tried to Russify population with the help of religion and on the other to rejoin the region to Russia

completely. The committee was actively fighting against the folk religion. In fact, the activity of this committee was evaluated as the anti- national and against independence.

After the atheistic Soviet rule establishment the official religion became the main target of the ideology and the government. The folk religion was announced as Paganism. As so called “Paganism” was not official Christianity, for some times it made possible to maintain folk religious rituals and traditions and on the other hand, to studies them.

In our opinion the difficulties in the relationship of the official and folk religion were the result of the political difficulties that took place in the history of the country, as these difficulties hindered the activities of the church and thus, the relations with congregation.

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლოესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

აგრარული რეფორმის ასახვა საქართველოს ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობაზე (1917-1920 წწ.)

1917 წლის თებერვალში რუსეთის იმპერიაში თვითმპყრობელობის დამხობის შემდეგ რევოლუციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას აგრარული რეფორმის განხორციელება წარმოადგენდა. დროებით მთავრობას სურდა, გლეხობისთვის რევოლუციის სარგებლიანობა რაც შეიძლება მოკლე დროში ეჩვენებინა, თუმცა მიწის საკითხის საბოლოო გადაწყვეტას დამფუძნებელ კრებას უკავშირებდა და მის მოწვევამდე კანონების დამტკიცებას აჭიანურებდა. დამფუძნებელი კრების მოწვევის დაგვიანება და მიწის საკითხის გადაწყვეტის შეფერხება გლეხების მხრიდან მემამულეთა მიწების დატაცების გახშირებას იწვევდა.

1917 წ. 25 ოქტომბრის (7 ნოემბერი) შემდეგ, როცა რუსეთში ბოლშევიკებმა დროებითი მთავრობა დაამხეს და ხელისუფლების სათავეში მოვიდნენ, ამიერკავკასია რუსეთს ჩამოცილდა. დროებითი მთავრობის მიერ დანიშნულ ამიერკავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტს უფლებამოსილება შეუწყდა და სამხარეო ხელისუფლება ამიერკავკასიის კომისარიატის ხელში გადავიდა [1, 15].

ამიერკავკასიის კომისარიატის მიერ 1917 წ. 16 დეკემბერს მიღებული კანონით სახაზინო, ყოფილი საუფლისწულო, საეკლესიო, სამონასტრო, იურიდიულ და კერძო პირთა კუთვნილი მამულებიდან განსაზღვრულ ნორმაზე ზემოთ ჩამორთმეულ მიწებს ამიერკავკასიის საადგილმამულო ფონდი უნდა შეედგინა. ამ ფონდიდან ნაკვეთები უმინანყო და მცირემიწიან გლეხთა შორის გასანაწილებლად ამიერკავკასიის, საგუბერნიო, საოლქო ან ეროვნულ-ტერიტორიულ საადგილმამულო კომიტეტებს უნდა გადასცემოდა.

თითოეული მესაკუთრისათვის დასატოვებელი მიწის ნორმა 1917 წლის 16 დეკემბრის დებულებით განსაზღვრული არ იყო. იგი საადგილმამულო კომიტეტებს გასანაწილებელი მიწის რაოდენობის

გარკვევის შემდეგ უნდა დაედგინათ [2, 108]. აღნიშნული კანონის არასრულყოფილი ხასიათი ამიერკავკასიის მაშინდელ მმართველ პარტიებს (ქართული – სოციალ-დემოკრატიული, სომხური – დამნაკ-ცუთუნი, აზერბაიჯანული – მუსავატური) შორის არსებული წინააღმდეგობებით იყო განპირობებული [3, 297-298]. აღსანიშნავია ისიც, რომ რუსეთში ბოლშევიკების ხელისუფლების დამხობის და დამფუძნებელი კრების მოწვევის მოლოდინი ამიერკავკასიის სამხარეო ხელისუფლებაში ისევ არსებობდა.

მესაკუთრეთათვის დასატოვებელი მიწის ნორმა ამიერკავკასიის სეიმმა განსაზღვრა. 1918 წლის 7 მარტის კანონით იმ რეგიონებში, სადაც ძვირფასი კულტურები მოჰყავდათ, მფლობელს 7 დესეტინა მიწა რჩებოდა; მარცვლეული კულტურების რაიონებში – 15, მესაქონლეობის რაიონებში კი – 40. ნორმის ფარგლებში ეზო და კარ-მიდამოც შედიოდა [2, 111].

საგუბერნიო და საოლქო საადგილმამულო კომიტეტებს უფლება ჰქონდათ, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით, მესაკუთრისათვის ნორმის ზემოთ დაეტოვებინათ I კატეგორიის მიწის ჩამორთმევისას 10 დესეტინამდე, II კატეგ. შემთხვევაში – 20-მდე და III კატეგორიის შემთხვევაში – 50-მდე მიწა [2, 111].

რეფორმის განხორციელება მინათმოქმედების საქმეთა მინისტრ ნოე ხომერიკს დაევალა. მიწების მიღება საადგილმამულო კომიტეტების მიერ არჩეულ კომისიებს უნდა ეწარმოებინათ.

საადგილმამულო რეფორმის გატარებისათვის წინააღმდეგობის განევა კანონით 8 თვიდან 1 წლამდე და 4 თვემდე პატიმრობით ისჯებოდა ან – ყოველგვარ განსაკუთრებულ უფლებათა ჩამორთმევით და 1-დან 4 წლამდე გამასწორებელ რაზმში გაგზავნით ან – ყოველგვარ უფლებათა ჩამორთმევით და 1-დან 4 წლამდე კატორღაში მუშაობით. ეს სასჯელი წინააღმდეგობის განევის დროს ჩადენილი დანაშაულის გამო შეიძლებოდა კიდევ დამძიმებულიყო [2, 112].

აღნიშნული კანონით დასარიგებელი მიწის ოდენობა და საკუთრების ფორმა განსაზღვრული არ იყო.

რეფორმის სრულად განხორციელება უსათუოდ მოითხოვდა უმინანყოლო და მცირემინიან გლეხთა რაოდენობის დადგენას. ამას გარდა, ამიერკავკასიის სამი რესპუბლიკისათვის ერთი კანონის მორგებაც დაბრკოლებას წარმოადგენდა [3, 299].

ჩამორთმეული მიწების განაწილების ნორმები და მამულების კერძო საკუთრებაში გადასვლისათვის შეღავათიანი ფასები საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის 1919 წლის 28

იანვრის კანონმა და ინსტრუქციებმა განსაზღვრეს [3, 305; 4, 249; 5, 152-153].

დროებითი მთავრობისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში აგრარული რეფორმის მიმდინარეობა ისტორიოგრაფიაში მეტ-ნაკლებად განხილულია, მაგრამ ინფორმაცია ეკლესიის საკუთრებაში არსებული მიწების ჩამორთმევა-განაწილების შესახებ ვერ მოვიპოვეთ. სერგო ვარდოსანიძე მონოგრაფიაში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917-1921 წლებში, აღნიშნულ საკითხს მხოლოდ ზოგადად ეხება. წინამდებარე სტატიაში, ძირითადად, საპატრიარქოს არქივში დაცულ მასალას ვეყრდნობით.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, რეფორმის დაწყებამდე საქართველოში არსებულ მონასტრებს შორის მამულების ყველაზე დიდი ოდენობა (5075 დეს. 1453 კვ. საჟენი) დავით გარეჯის მონასტერს ჰქონდა, შემდეგ ქვათახევისა (4305 დეს. 2120 კვ. საჟ.) და იოანე ნათლისმცემლის (3485 დეს.) მონასტრებს. დანარჩენი მონასტრების მიწის ფართობი რამდენიმე ასეულ (შუამთის მონასტერი - 836 დეს., საფარის მონასტერი - 416 დეს.) ან რამდენიმე ათეულ დესეტინას (მამკოდის ნმ. გიორგის მონასტერი - 76 დეს.; მცხეთის ნმ. ნინოს დედათა მონასტერი - 94 დეს.) არ აღემატებოდა. ახტალის მონასტერს სულ 1 დესეტინა მიწა ჰქონდა. ზოგიერთს მამულები საერთოდ არ გააჩნდა [2, 81-82].

რეფორმამდე ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი მამულების შესახებ ცნობები საეპარქიო საბჭოებმა საკათოლიკოსო საბჭოს 1919 წ. 2 მაისის მიწერილობის საფუძველზე წარუდგინეს [2, 128]. ვფიქრობთ, საჭიროა ამ ინფორმაციის გამყარება სხვა წყაროებით, რომელთა მოძიებას მომავალშიც შევეცდებით.

აგრარული რეფორმის დასაწყისისათვის დავით გარეჯისა და იოანე ნათლისმცემლის მონასტრების სათიბი მამულები ყარაიაზის ველზე თითქმის 8539 დესეტინას შეადგენდა. 1918 წლის ოქტომბერში საკათოლიკოსო საბჭომ ცენტრალური საადგილმამულო მმართველობისაგან მიიღო ცნობა, რომ ეს მიწები დუშელ მესაქონლეებს უნდა გადასცემოდა. წერილში განმარტებული იყო, რომ მესაქონლეებმა 1918 წელს ვერ შეძლეს პირუტყვის (40 ათ. სული) თერგის ოლქის საძოვრებზე გარეკვა და მათთვის დახმარების მიზნით ხელისუფლებამ ასეთი გამოსავალი გამოძებნა [2, 64-67]. დუშელი მეცხოველეების დაბრკოლება რუსეთის სამხრეთში მიმდინარე სამოქალაქო ომმა და საქართველოს დამოუკიდებლობის მიმართ მტრულად განწყობილი „თერგის რესპუბლიკის“ არსებობამ განაპირობა.

ეკლესია-მონასტრებისათვის სახელმწიფო ორგანოების მიერ მიწების ჩამორთმევას თუ გლეხთაგან დატაცებას მათი სხვა ქონების ძარცვა-რბევაც ემატებოდა.

1918 წლის ივნისში საკათოლიკოსო საბჭომ შინაგან საქმეთა მინისტრ ნოე რამიშვილს ქართლ-კახეთის რამდენიმე ეკლესიის დარბევა-ანოკების შესახებ მოახსენა: სარკის წმ. გიორგის ეკლესიის შემოსავალი ქარელის აღმასკომმა მიითვისა; ძეგველებმა დაიტაცეს შიომღვიმის მონასტრის მიწები: სათიბი, ვენახები, ტყე, აგრეთვე მსხვილფეხა პირუტყვი, სკა, სამეურნეო იარაღები და ამავე სოფელში მდებარე სამთავროს წმ. ნინოს დედათა მონასტრის ზვარი; ხაშმელებმა – იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის კუთვნილი ზვარი, შენობები (სკოლა, წისქვილი), საქონელი. ქვათახევის მონასტერს ჩამოართვეს სახნავ-სათესი მიწები და გაუჩიხეს ტყე. იოანე ნათლისმცემლისა და დავით გარეჯის მონასტრები ყარაიაზელმა თათრებმა დაარბიეს [2, 42].

საკათოლიკოსო საბჭომ შინაგან საქმეთა მინისტრს ზემოაღნიშნული მონასტრებისათვის საკუთრების უფლების აღდგენა სთხოვა, მაგრამ უშედეგოდ [6, 348].

მოტანილი მასალიდან ჩანს, რომ ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობას ორი გარემოება ართულებდა: 1. სახნავ-სათესი მიწების, საქონლის თუ სამეურნეო იარაღის სოფლის მცხოვრებთაგან დატაცება და 2. აგრარული რეფორმის განხორციელების პირობებში კუთვნილი მამულების ხელისუფლების ორგანოების მიერ კანონის ძალით ჩამორთმევა.

საზრდოობის საშუალებების ნაკლებობის გამო მრავალ მონასტერში ბერების რაოდენობა მინიმუმამდე შემცირდა. რამაც მათი მეურნეობის კიდევ უფრო გაღატაკება გამოიწვია. ზოგიერთ მონასტერში დარჩენილ ბერ-მონაზონთა რაოდენობა იმდენად მცირე იყო, რომ მათ საკუთარი ძალებით აღარ შეეძლოთ ისტორიული ძეგლებისა თუ მათ გარშემო არსებული მცირე მამულის მოვლა-პატრონობაც კი.

კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრე ლეონიდი 1918 წლის სექტემბერში ხელისუფლებას მოუწოდებდა, რევოლუციის დროს სახელმწიფოს უყურადღებობის გამო დაზარალებული ეკლესია-მონასტრებისათვის დამოუკიდებელი რესპუბლიკის არსებობის პირობებში მაინც მიეცია ყურადღება. იგი ხელისუფლებისაგან მონასტრების შინაურ საქმეებში სოფლის მცხოვრებთა თუ ერობების ჩარევის აღკვეთას, მონასტრებისათვის ქონების დაბრუნებას და მიყენებული ზარალის ანაზღაურებას მოითხოვდა [2, 57].

1918 წლის სექტემბერში ხელისუფლება ეკლესია-მონასტრების ქონებისადმი დამოკიდებულების საკითხში ჯერ კიდევ შუალედურ გადაწყვეტილებებს იღებდა. მაგალითად, თელავის მაზრის საადგილმამულო კომიტეტის გამგეობამ მეუფე პიროსის განცხადებებზე ცენტრალური საადგილმამულო სამმართველოსაგან პასუხის მიღებამდე რუისპირის წისკვილი ისევ ალავერდის ეპარქიის სარგებლობაში დატოვა [2, 62]. ამავე პერიოდში საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს კანცელარია საკათოლიკოსო საბჭოს აუწყებდა, რომ მიღებული იყო ზომები ძარცვა-რბევისაგან ეკლესიის დასაცავად [2, 63]. მაგრამ გატარებული ღონისძიებები ქმედითი არ აღმოჩნდა და საკათოლიკოსო საბჭო ხელისუფლების ორგანოთაგან ეკლესიის მდგომარეობის შემსუბუქებას შემდგომშიც ითხოვდა [2, 74].

სოფ. ძეგვის მოსახლეობისგან დატაცებული შიომღვიმის მონასტრის ქონების დასაბრუნებლად თბილელი მიტროპოლიტის მიერ გატარებული ღონისძიება აღმოჩნდა შედეგიანი. რადგან აღნიშნული სავანე თბილელი ლეონიდის დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა, მან 1918 წლის ბოლოს თავის მდივნს – დავით დავითაშვილს მონასტრის ქონების შესახებ ძეგველებთან მოლაპარაკება დაავალა. ძეგველებმა მართლაც შექმნეს კომისია, რომელმაც აღნიშნული საკითხი წარმატებით მოაგვარა – მონასტერს ქონება დაუბრუნა [2, 98].

1918 წლის 26 ნოემბრის კანონით საღვთო სჯულის სწავლება ყველა ტიპის სახაზინო და კერძო სასწავლებელში გაუქმდა. ამ საგნის მასწავლებელთა ხელფასები ხაზინიდან სასულიერო უწყებაში გადარიცხულ თანხებს ჩამოეჭრა. საეკლესიო სასწავლებელთა ქონება სახელმწიფოს საკუთრებაში ყოველგვარი გამოსყიდვის გარეშე გადავიდა.

ეკლესიის მმართველი ორგანოები ხელისუფლების მიერ ეკლესიისათვის ქონების ჩამორთმევას გაუმართლებლად მიიჩნევდნენ. ისინი არსებული მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლის მიზნით „სამართლიან გაყრას“ ითხოვდნენ. ეს შეიძლებოდა სახელმწიფოს მიერ ეკლესიის ქონების შესყიდვით განხორციელებულიყო ან აგრარული რეფორმის ფარგლებში გლეხთა ოჯახების მსგავსად, ბერ-მონაზონთათვის (1918 წ. 7 მარტის კანონის თანახმად) მიწის დამატებითი ნორმაც გამოეყოთ [2, 83, 93, 123].

გვაქვს ცნობა 1917 წელს სრულიად საქართველოს I საეკლესიო კრებისათვის ქართველი ბერების მიერ წარდგენილი პროექტის შესახებ, რომელიც დაწყებული რეფორმების პირობებში ეკლესია-მონასტრების მომავალს შეეხებოდა. პროექტის განხილვა კრებას

დროის სიმცირის გამო ვერ მოუხსნია [2, 40].

ამ პროექტს ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ. საინტერესოა, სასულიერო პირები ხელისუფლებას საკითხის გადაწყვეტის როგორ გზას სთავაზობდნენ.

დროთა განმავლობაში ეკლესიის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. აგრარული რეფორმის განხორციელების პირობებში საადგილმამულო კომიტეტები, ხშირ შემთხვევაში, ეკლესია-მონასტრებს კანონით გათვალისწინებულ ნორმასაც არ უტოვებდნენ.

1919 წლის იანვარში მთავრობის განკარგულებით დავითგარეჯის მონასტერს საძოვარი, ვენახი და საგარეჯოში არსებული წისქვილი ჩამოართვეს. მონასტრის წინამძღვრის მოვალეობის შემსრულებელი გერმოგენი კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრეს ამის შესახებ რომ ატყობინებდა, იმედი ჰქონდა, ქონების სრულად ჩამორთმევა საადგილმამულო კომისიის მიერ უფლებების გადამეტების შედეგი იქნებოდა და მთავრობასთან შუამდგომლობას მონასტრისათვის სასიკეთო გადაწყვეტილება მოჰყვებოდა.

მიტროპოლიტმა ლეონიდმა საკითხის გარკვევა საკათოლიკოსო საბჭოს მიანდო [2, 101]. ხოლო იმავე წლის მარტში, უკვე კათოლიკოს-პატრიარქის რანგში, მიწათმოქმედების მინისტრ ნოე ხომერკისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა, რომ ეკლესია-მონასტრებისათვის მიწის განსაზღვრული ოდენობის დატოვება კანონიერი მოთხოვნა იყო და ამ მოთხოვნას საფუძვლად ისტორიული ძეგლების დაცვა ედო. ბერმონაზვნები, რომლებიც ამა თუ იმ მონასტრის ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ, მისი კუთვნილი მიწის დამუშავებით თავსაც ირჩენდნენ და ისტორიულ ძეგლებს განადგურებისაგან იცავდნენ. მათზე ზრუნვა სახელმწიფოს მოვალეობასაც შეადგენდა. თუ ხელისუფლება ეკლესია-მონასტრებს მიწას მთლიანად ჩამოართმევდა, ისტორიული ძეგლები პატრონის გარეშე დარჩებოდნენ.

კათოლიკოს-პატრიარქი ითხოვდა, განმარტებული ყოფილიყო ეკლესია-მონასტრებისათვის მიწის მიკუთვნების საკითხი. თუ მათთვის მიწის ნორმის დატოვება კანონით გათვალისწინებული იყო, ამის შესახებ საქმის კურსში ჩაეყენებინათ საადგილმამულო კომიტეტები. ხოლო თუ კანონით მიწა უნდა ჩამორთმეოდათ, მიეთითებინათ არსებობის გაგრძელების საშუალებები [2, 118].

ნოე ხომერკმა 1919 წლის 14 მარტს წერილს შემდეგი რეზოლუცია დაადო: „შესაძლებლათ მიმჩნია, ზოგიერთ შემთხვევაში, როცა მონასტრის მცხოვრებნი თითონ სამეურნეო შრომას ეწევიან, ნაწილი ჩამორთმეულ მამულებისა ერობის სურვილისამებრ მიეცეს მათ იჯარით“ [2, 122].

კათოლიკოს-პატრიარქი ლეონიდი აღნიშნული რეზოლუციით უკმაყოფილო დარჩა. მან წერილს 15 მარტს ასეთი მინაწერი გაუკეთა: „სათაკილოა ასეთი შინაარსის მიწერ-მოწერის წარმოება. ეს პასუხი არ არის საკათოლიკოსო საბჭოს საქმიან შეკითხვაზე და ბოლო უნდა მოეღოს ასეთ სამწუხარო მოვლენას“ [2, 122].

იმავე წლის 30 აპრილს კათოლიკოს-პატრიარქმა ზემოაღნიშნული შინაარსის წერილით საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიასაც მიმართა. აღნიშნა, რომ მიწათმოქმედების მინისტრის მიერ დადებული რეზოლუციიდან გაუგებარია ჩამორთმეული მიწების რა ნაწილის იჯარაზეა საუბარი – კანონით გათვალისწინებულ ნორმაზე თუ სხვა ნაწილზე.

კათოლიკოს-პატრიარქის აზრით, მონასტრის ბედის ერობის ნება-სურვილზე დამოკიდებულება ქაოსს გამოიწვევდა. მიწით სარგებლობის უფლება ყველას უნდა ჰქონოდა და საკითხი ისე უნდა გადაწყვეტილიყო, რომ ეკლესიის მსახურნი კანონის მოქმედების სფეროს გარეთ არ დარჩენილიყვნენ [2, 126-127].

1919 წლის 15 მაისს კათოლიკოს-პატრიარქი პირადად შეხვდა მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას, რომელიც მას ეკლესიამონასტრების კერძო მესაკუთრეებთან გათანაბრებას დაჰპირდა.

მთავრობის 1919 წლის 20 მაისის სხდომაზე ეკლესია-მონასტრების მამულებთან მიმართებაში აგრარული რეფორმის განხორციელების საკითხზე ნოე ჟორდანიამ მართლაც ისაუბრა. დადგენილებაში კი აღინიშნა, რომ მონასტრებს ჩამორთმეული მიწები ნორმის ფარგლებში სამფლობელოდ და არა საკუთრებად გადასცემოდათ [2, 146].

შემდგომში აღნიშნულ დადგენილებასთან საადგილმამულო კომიტეტების მოქმედების შეუსაბამობამ სასულიერო წოდებაში გაურკვეველობა გამოიწვია. 20 მაისის დადგენილებაზე დაყრდნობით შორაპნის საოლქო საბჭოს თავმჯდომარე დეკანოზი იაკობ გველესიანი აქტიურად მოითხოვდა ეკლესია-მონასტრებისათვის მიწის ნორმის დატოვებას. მისი მოქმედება შორაპნის მაზრის გამგეობამ ხელისუფლების საქმეებში ჩარევად ჩათვალა და, განმეორების შემთხვევაში, მამა იაკობს პასუხისგებაში მიცემით დაემუქრა [2, 155, 157].

აგრარული კომისიები და თემები ეკლესია-მონასტრებს უმრავლეს შემთხვევაში მიწას არც 20 მაისის დადგენილების მიღების შემდეგ უტოვებდნენ. ამიტომ ისინი ადგილებზე საეკლესიო მიწების განაწილების დროს სასულიერო პირების მხრიდან წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ.

სამღვდელოება გლეხებს მოუწოდებდა, ყოფილი საეკლესიო მიწები არ მიეღოთ, რადგან ის ისევ ძველ მფლობელს უნდა დაბრუნებოდა [2, 158]. ამავე დროს საადგილმამულო კომიტეტების მოქმედების გამო გაურკვევლობაში აღმოჩენილი სამღვდელოება საკათოლიკოსო საბჭოსაგან მთავრობის 1919 წ. 20 მაისის განკარგულების სწორ განმარტებას მოითხოვდა [2, 153, 155].

წარმოშობილ გაუგებრობათა თავიდან ასაცილებლად მიწათმოქმედების სამინისტროს აგრარულ რეფორმათა განყოფილებამ მთავრობის 1919 წ. 20 მაისის დადგენილება საკათოლიკოსო საბჭოსთვის ასე განმარტა: 1919 წლის 28 იანვრის კანონით ეკლესიამონასტრებს მიწა საკუთრებაში არ უნდა დარჩენოდათ, რადგან სასულიერო პირები თავს მიწათმოქმედებით არ ირჩენდნენ. ისინი ღებულობდნენ ჯამაგირს ხაზინიდან და საეკლესიო წესების შესრულების გადასახადებს დრამის სახით.

ხელისუფლების წარმომადგენელთა აზრით, აქედან გამომდინარე, ყველა საეკლესიო მიწა განაწილებას ექვემდებარებოდა. გამოწვევის წარმომადგენელთა ის მონასტრები, რომლებშიც მცხოვრები ბერებიც მიწის დამუშავებით ირჩენდნენ თავს. თუ ასეთი მონასტრის საკუთრებაში არსებული მიწები 1919 წ. 28 იანვრის კანონით უკვე განაწილებული არ იყო, აგრარული განყოფილება შესაძლებლად მიიჩნევდა, ბერებისათვის ერთი ნორმის ფარგლებში იმდენი მიწა დაეტოვებინათ, რამდენის დამუშავებასაც ისინი თავისი შრომით შეძლებდნენ. თუ მონასტრის კუთვნილი მიწა უკვე განაწილებული იყო, ის დაბრუნებას არ ექვემდებარებოდა [2, 158].

1919 წლის 28 იანვრის კანონში აღნიშნული იყო: „მიწა მიეცემა საკუთრებად იმ უმინაწყო და მცირედი მიწის მქონე სოფელთა, რომელთა არსებობის მთავარ წყაროს შეადგენს სასოფლო-სამეურნეო შრომა“ [7, 21]. ეკლესია, კერძოდ, ამ კანონში ნახსენები არ იყო.

რაც შეეხება მთავრობის განცხადებას, რომ ბერმონაზვნებს ხაზინიდან ჯამაგირი ეძლეოდათ, ეს 1918 წელს მართლაც ასე იყო [2, 93]. თუმცა იჯარით გაცემული მამულებიდან შემოსავალი ეკლესიამონასტრებისათვის მაინც პირველხარისხოვანი იყო. სახელმწიფო ხაზინიდან რელიგიურ დაწესებულებათათვის თანხების გადარიცხვის აკრძალვა სახელმწიფოსაგან ეკლესიის გამოყოფის კანონ-პროექტით (1920 წ. ნოემბერი) იყო გათვალისწინებული [8, 167-169]. ეს პროექტი დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში ძალაში არ შესულა.

1919-1920 წლების განმავლობაში რომელ მონასტერს ქონების

რა ნაწილი დაუბრუნეს და მიწის რა ოდენობა მისცეს სარგებლობის უფლებით თუ იჯარით, ამის შესახებ ძიებას კიდევ გავაგრძელებთ. ჯერჯერობით მხოლოდ დავით გარეჯისა და ქვათახევის მონასტრების და, ასევე, თბილისის პეტრე-პავლეს ეკლესიისათვის გადაცემული მიწების შესახებ გვაქვს ინფორმაცია. დავითგარეჯის მონასტერს თბილისის მაზრის ერობამ სახელმწიფო მნიშვნელობის ნაკრძალი სათიბი გადასცა [2, 124, 125].

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის 1919 წლის 10 ივლისის №1860 გადაწყვეტილებით ეკლესიის მხრიდან თხოვნის საფუძველზე თბილისის პეტრე-პავლეს ეკლესიას უფასოდ დაეთმო 1 დესეტინა მიწა. ამავე გადაწყვეტილების თანახმად იქ ღარიბები უფასოდ უნდა დაკრძალულიყვნენ [2, 137].

1919 წ. 30 დეკემბერს გელათის მონასტრის მიწის საკითხთან დაკავშირებით მთავრობის წინაშე შუამდგომლობის აღძვრას საკათოლიკოსო საბჭოსაგან ქუთაისის საეპარქიო საბჭო ითხოვდა [2, 141].

ჩვენს ხელთ არსებული მასალა წარმოდგენას გვაძლევს გელათის მონასტრის ძმობის შემოსავალთა და საჭიროებათა შესახებ.

აგრარული რეფორმის გატარებამდე მონასტერს თავისი მამულების მწირი შემოსავლის გარდა სარგებელი შედიოდა სანთლის ქარხნიდან, კრებულის თითოეულ წევრს წელიწადში 140 მან. ხაზინიდან ეძლეოდა, მლოცველთაგან შესული თანხა თვეში საშუალოდ 100 მანეთამდე აღწევდა.

მონასტრის ხარჯები აღნიშნულ შემოსავალთან შედარებით გაცილებით დიდი იყო: მრავალრიცხოვანი კრებულის (14 კაცი) რჩენა (ამავე ცნობის მიხედვით, გელათის მონასტერს საქართველოს რესპუბლიკაში ყველაზე მრავალრიცხოვანი კრებული ჰყავდა); გელათის მონასტერში არსებული შეწირული ძვირფასეულობის დასაცავად ორი დარაჯის ხელფასი – თვეში 1000 მან.; სანთლის, საკმევლის, სეფისკვერის, ზედაშეს, ნახშირის ხარჯები; შორიდან მისული მლოცველებისათვის ბინის, საწოლისა და შეშის უფასოდ გაცემა. უცხოეთიდან ჩამოსული სტუმრებისა თუ ადგილობრივი მეცნიერების გამასპინძლება [2, 142].

მონასტრის წინამძღვარი არქიმანდრიტი ნესტორი (ყუბანეიშვილი) ითხოვდა, მონასტერს თავისი კუთვნილი მამულები და წისქვილი დაბრუნებოდა, რომ მას არსებობის შესაძლებლობა ჰქონოდა, თუმცა, დაბრუნებული ქონებიდან მოსალოდნელი შემოსავალი არსებული ხარჯების ნახევარსაც ვერ დაფარავდა [2, 143].

ასე, რომ ეკლესია-მონასტრების მდგომარეობა აგრარულმა

რეფორმამ საგრძნობლად დაამძიმა. დემოკრატიული საქართველოს ხელისუფლებამ მინების განაწილებისას ეკლესია მინის კერძო მფლობელებთან არ გაათანაბრა, ხაზინიდან თანხების გადარიცხვაც შეუწყვიტა და ისტორიული ძეგლების მოვლა-პატრონობა სასულიერო ნოდების კეთილ ნებაზე დამოკიდებული გახადა. მეუფე ლეონიდის აზრით, ტაძარსაც და სარწმუნოებასაც ადამიანის კეთილდღეობისათვის უნდა ეარსება და თუ საეკლესიო მინების ჩამორთმევა ქართველი გლეხკაცობის ეკომომიკურ გაძლიერებას მოემსახურებოდა, სასულიერო ნოდება ამის წინააღმდეგი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო. მაგრამ საქართველოში ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი მინები იმდენად მცირე იყო, რომ მათი განაწილება გლეხების მდგომარეობას ვერ გააუმჯობესებდა [2, 39-40].

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 2012, აღწ. 1, საქმე 16.
2. საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 343.
3. შოთა ვადაჭკორია, ქართული სოციალ-დემოკრატია 1917-1921 წლებში, თბილისი, 2001.
4. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში, თბილისი, 1989.
5. კონსტანტინე კანდელაკი, დამოუკიდებელი საქართველო: მისი სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, წიგნი II, პარიზი, 1960.
6. საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 6675.
7. კანონთა და მთავრობის განკარგულებათა კრებული, იუსტიციის სამინისტროს საკოდიფიკაციო განყოფილების გამოცემა, 1919 წ., I ნაწ., ტფ. 1919.
8. ქეთევან პავლიაშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917-1921 წლებში, თბილისი, 2000.

Irina Arabidze

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili Institute of
History and Ethnology, Ivane Javakhishvili Institute
of History and Ethnology Research scientist of the
Department of Modern and Contemporary History*

Agrarian Reform and Georgian Churches and Monasteries (1917-1920)

Summary

After the February revolution in Russia in 1917 pending the convening of the Constituent Assembly agrarian reform have been lingered. The regional government laws of the South Caucasus of 1917-1918 were imperfect and deficient. The formation of the legislative base was finished by the government of the independent Georgia in 1919.

According to the law of January, 28, 1919 all church lands underwent division, because the government believed that clergy did not keep himself with agriculture; that their income was a salary from the state treasury and payment for church rules and sacraments.

In accordance with the decree of May, 20, 1919 the Government of the Democratic Republic of Georgia has returned back to the monasteries confiscated lands for use and not for possession. If there were lands of monasteries which were not divided yet according to the decree of January, 28, 1919, the government found it possible to leave the monks one norm of land. But if the land owned by monastery had been already distributed, it was not the subject of return any more.

The government of the Democratic Republic of Georgia in the process of distributing lands did not equalize the church with other landowners. Agrarian reform significantly worsened the position of churches and monasteries.

რელიგიის ფაქტორი კავკასიაში კონფლიქტებში

1980-იანი წლების ბოლოდან კავკასიაში მიმდინარე კონფლიქტები მედიასა და სამეცნიერო წრეებში განიხილებოდა რელიგიურ კონფლიქტებად, „ცივილიზაციათა შეჯახების“ მაგალითად. ჩვენი მიზანია დავასაბუთოთ, რომ ამ კონფლიქტებში, რომლებიც ჩვენის ხედვით ეთნოპოლიტიკური და ტერიტორიული ხასიათისაა, რელიგია მცირე როლს ასრულებდა. აქ არ მომხდარა გარე ძალების შემჭიდროვება რელიგიური ნიშნით. ემპირიული სინამდვილე გვიჩვენებს, რომ რელიგიამ, ეთნიკურობასთან შედარებით, გაცილებით ნაკლები როლი ითამაშა.

ახლო აღმოსავლეთის მსგავსად, ეთნიკური და კულტურული მრავალფეროვნების გამო, კავკასია წარმოადგენს რელიგიურად ჭრელ რუკას. კავკასია ოდითგანვე მრავალ კონფესიური რეგიონია. სწორედ რელიგიური მრავალფეროვნებისა და ეთნიკური კონფლიქტების გამო არის მოსაზრება, თითქოს არსებობს კავშირი რელიგიურ და ეთნიკურ ფაქტორებს შორის, რის გამოც რელიგია გადამწყვეტ ფაქტორად მიაჩნიათ კავკასიურ კონფლიქტებში. ჩვენი მიზანი კი, როგორც ზემოთ ავლენიშნეთ იმის დასაბუთებაა რომ რელიგია ძალზედ შეზღუდულ როლს თამაშობდა რეგიონის კონფლიქტებში – მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც რელიგია ეთნიკური იდენტურობის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორია. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ კონფლიქტები ბუნებით ეთნოპოლიტიკურია, რადგანაც ეყრდნობა ეთნიკურობის (და არა რელიგიის) პოლიტიზაციას [1, 56].

პოლიტიკური პროცესების ცვლილებათა ფონზე 1980-იანი წლებიდან ხუთი შეიარაღებული კონფლიქტი იკვეთება კავკასიაში. ესენია: მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი, ერთის მხრივ, აზერბაიჯანელებსა და სომხებს, მეორე მხრივ, აზერბაიჯანელებსა და მთიანი ყარაბაღის სომხებს შორის (1987), ქართულ-აფხაზური კონფლიქტი (1988), ქართულ-ოსური (1989), ჩეჩნებისა და რუსების კონფლიქტი (1991) და ჩრდილოეთ ოსეთისა და ინგუშეთის კონფლიქტი (1992).

ამ ხუთიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მთიანი ყარაბაღისა და ჩეჩნეთის კონფლიქტები, თუმცა ამ უკანასკნელზე კვალი აფხაზეთის

კონფლიქტმაც დატოვა. დასავლეთის მასმედია ამ ორ კონფლიქტს განსაზღვრავს როგორც დაპირისპირებას „ქრისტიან სომხებსა“ და „მუსლიმ აზერბაიჯანელებს“, ან „მუსლიმ ჩეჩნებსა“ და „ორთოდოქს რუსებს“ შორის. ეს შეფასება ტიპიურია დასავლური მასმედიისათვის და ხშირად წარმოადგენს კონფლიქტების მიზეზთა ახსნის საფუძველს. აღნიშნული 5 კონფლიქტიდან სამი თითქოს აშკარა რელიგიური ხასიათისა იყო, მეოთხე – ნაკლებად, მეხუთეს კი რელიგიასთან საერთო არაფერი ქონდა. პირველ სამში ვგულისხმობთ:

1. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი, სადაც ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ სომეხი ორთოდოქსი ქრისტიანები და მუსლიმი აზერბაიჯანელები;

2. ჩეჩნეთში – ორთოდოქსი ქრისტიანი რუსებისა და სუნიტი მუსლიმი ჩეჩნების კონფლიქტი;

3. პრიგოროდნის რაიონის კონფლიქტი – ორთოდოქს ქრისტიან ოსებსა და სუნიტ ინგუშებს შორის;

აფხაზეთის კონფლიქტს შუალედური ადგილი უკავია, რადგანაც აქ დაპირისპირებულნი არიან, ერთი მხრივ ქრისტიანი ქართველები და, მეორე მხრივ ნაწილობრივ ქრისტიანი, ნაწილობრივ კი მუსლიმი აფხაზები. და ბოლოს, საქართველოსა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთს შორის კონფლიქტში, არ ფიგურირებს რელიგიური ფაქტორი, რადგანაც ორივე მხარე ორთოდოქსი ქრისტიანია.

1990-იანი წლების კონფლიქტები კავკასიის რეგიონში ასევე არ ატარებდა წმინდა რელიგიურ ხასიათს. როგორც შვედი მკვლევარი სვანტე კორნელი წერს, იმისათვის, რომ კონფლიქტს რელიგიური ვუნდოთ, საჭიროა მრავალი გარემოება დაფიქსირდეს, კერძოდ: ერთ-ერთი მხარის მიერ დაპირისპირება რელიგიურ პრიზმაში უნდა განიხილებოდეს, უნდა შეიმჩნეოდეს კონფლიქტს გარეთ რომელიმე ჯგუფისადმი რელიგიური სოლიდარობის ნიშნები და ა. შ. ყოველივე ამას კი კავკასიურ კონფლიქტებზე ვერ ვიტყვი. ამ ეთნოპოლიტიკურ კონფლიქტებში რელიგია ხშირად ასრულებს ორი დაპირისპირებული მხარის გამმიჯნავი ფაქტორის როლს, სხვადასხვა რელიგიური აღმსარებლობა იქცა იმ დამატებით ფაქტორად, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა ორმხრივი უნდობლობა, ანუ რელიგიური ნიშანი იყო ეთნიკურობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ფაქტორი [1, 33].

ისევე როგორც ძნელია იმის მტკიცება, რომ რელიგიას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს ამ კონფლიქტებში, ასევე შეიძლება ეჭვი შევიტანოთ იმ თვალსაზრისში, რომელიც რელიგიას ამ კონფლიქტების კატალიზატორად მიიჩნევს.

იმისათვის, რომ კონფლიქტი აღვწეროთ რელიგიური მახასია-

თებლებით საკმარისი არაა მხოლოდ ის, რომ კონფლიქტში მონაწილე მხარეები იყვნენ სხვადასხვა რელიგიის აღმსარებელნი. რელიგია უნდა იყოს კონფლიქტის საკითხი, ან ის უნდა იდგეს კონფლიქტის დღის წესრიგში.

აუცილებლად მიგვაჩნია მოკლედ მიმოვიხილოთ თითოეული კონფლიქტის მოკლე ისტორია, რათა უფრო ნათელი გახდეს რეგიონში კონფლიქტების დინამიკა.

არაერთი ფაქტორის გათვალისწინებით, მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა საერთაშორისო უშიშროებას. ის შეიცავდა როგორც შიდასახელმწიფო, ასევე სახელმწიფო-თაშორის განზომილებას, აგრეთვე რეგიონული ესკალაციის პოტენციალს, რადგან მასში შესაძლოა ჩართული ყოფილიყო თურქეთი, ირანი და რუსეთი. დაპირისპირებამ პირველად თავი იჩინა 1905 წელს. სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებლობის ხანმოკლე პერიოდი 1918-1920 წლები ასევე აღსავსე იყო კონფლიქტებით. 1987 წელს ხელახლა ხდება დაძაბულობის ესკალაცია. „პერესტროიკის“ დროს კონფლიქტი კვლავ აღმოცენდა. ტერიტორია, სადაც სომხები და აზერბაიჯანელები გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ, ორმხრივი ეთნიკური წმენდის არეალი გახდა. 1991 წლის აგვისტოს მოსკოვის პუტჩის პერიოდს დაემთხვა სიტუაციის მნიშვნელოვანი გაუარესება და სსრ კავშირის კოლაფსი, რაც ნიშნავდა, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს ცენტრალური მმართველობა აზერბაიჯანსა და სომხეთში სუსტდებოდა, რაც ორი ქვეყნის დამოუკიდებლობასთან ერთად იწვევდა კონფლიქტის ინტერნაციონალიზაციას. აქვე უნდა აღინიშნოს, ისიც, რომ დღესაც სახეზეა აღნიშნული კონფლიქტის ესკალაციის მცდელობა. იმ კონფლიქტებიდან, რომლებიც საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე დაატყდა თავს ყველაზე მძიმე იყო აფხაზეთის კონფლიქტი. აფხაზეთი გასაბჭოებულ იქნა 1921 წლის მარტში და იწინა აფხაზეთის სოციალისტურ რესპუბლიკად, რაც ცნობილ იქნა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის მიერ. სწორედ ეს არის საფუძველი, რომელზე დაყრდნობითაც აფხაზები მოითხოვენ დამოუკიდებლობას [3, 28].

კონფლიქტის მთავარ კატალიზატორად იქცა 1991 წლის მარტის საყოველთაო საკავშირო რეფერენდუმი, რომელიც ეფუძნებოდა მიხეილ გორბაჩოვის მიერ წარმოდგენილ სამოკავშირეო ხელშეკრულებას. საქართველოს ხელისუფლებამ აუკრძალა ქვეყნის მოსახლეობას ამ რეფერენდუმში მონაწილეობა, მიუხედავად ამისა აფხაზებმა მიიღეს მონაწილეობა აღნიშნულ რეფერენდუმში და მხარი დაუჭირეს სსრ კავშირის შენარჩუნებას. აფხაზეთმა აღიდგინა 1925

წლის კონსტიტუცია, რომელიც მას განსაზღვრავდა როგორც დამოუკიდებელ, მაგრამ საგანგებო ხელშეკრულების საფუძველზე საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკასთან გაერთიანებულ რესპუბლიკას. ამით მან პრაქტიკულად გამოაცხადა დამოუკიდებლობა, თუმცა კარი ღია დატოვა საქართველოსთან ფედერაციული გაერთიანებისათვის, რამაც გამოიწვია საქართველოს რეაქცია, რომელიც გამომჟღავნდა 14 აგვისტოს სამხედრო მოქმედებებით. ომი გაგრძელდა ზამთრამდე. 1993 წლის მარტში აფხაზებმა განაახლეს შეტევები და სექტემბერში საქართველოში არსებული შინაარეულობის დროს აიღეს ქ. სოხუმი. აფხაზეთის მთელი ტერიტორია მოექცა აფხაზური მთავრობის კონტროლქვეშ. აფხაზეთში მცხოვრები ქართველები ეთნიკური წმენდის შედეგად ძალისმიერი გზით იქნენ გამოყრილნი. გაერომ, რომელიც მთავარი მედიატორი იყო აფხაზეთში კონფლიქტის დროს მარცხი განიცადა [3, 49].

ცხინვალის რეგიონში ფარული დაპირისპირების პროცესები 1989 წელს გამოაშ-კარავდა და მოკლე პერიოდში განვითარდა. 1988 წელს მიღებულ იქნა კანონი, რომელმაც განამტკიცა ქართული ენის პოზიციები საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, ეს კი შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ცენტრსა და რეგიონს შორის „კანონთა ომის“ მოსამზადებელ საფეხურად, რომელმაც სერიოზული სახე 1989 წელს მიიღო. იმავდროულად ახლად ფორმირებულმა ოსურმა სახალხო ფრონტმა „ადამონ ნიხასმა“ გამოხატა მხარდაჭერა აფხაზთა მიერ საქართველოს შემადგენლობიდან გასვლის მოთხოვნისადმი და მოსკოვში ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის გაერთიანების მოთხოვნით პეტიცია გაგზავნა. სამხრეთ ოსეთის უზენაესმა საბჭომ აამაღლა ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სტატუსი, რასაც დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა ქართული მხარე. საქართველოს პარლამენტმა ეს გადაწყვეტილება გააუქმა და მოაწყო მარში ცხინვალზე, იმ საბაბით, რომ დაეცვა ქალაქის ქართული უმრავლესობა. შეიარაღებული შეტაკება თავიდან იქნა აცილებული სსრ კავშირის შინაგანი ძალების მიერ. ამის შემდგომ არაერთხელ მოხდა შეტაკება, რაც საბოლოოდ 2008 წლის ომით დამთავრდა.

ფაქტია, რომ რუსეთის ფედერაციაში ჩეჩნეთის მდგომარეობა ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ერებთან შედარებით, დემოგრაფიული თვალსაზრისით უკეთესი იყო. 1990 წლის ნოემბერში გროზნოში ჩატარდა ჩეჩენთა საყოველთაო კონგრესი, სადაც მკაფიოდ იქნა გამოკვეთილი დუდაევის ქარიზმატული პიროვნება. 1991 წლის აგვისტოს გადატრიალება საფუძველი გახდა რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს დათხოვნისა და საპრეზიდენტო არჩევნების დანიშვნისა.

1993 წლიდან რუსეთის მხრიდან დაიწყო დუდაევის შეიარაღებული ოპოზიციის დაფინანსება. 1994 წლის დეკემბერში, როდესაც აშკარა გახდა კონფლიქტში მისი მონაწილეობა, რუსეთმა პირდაპირი ინტერვენცია გადამწყვიტა, იმ რწმენით, რომ ჩეჩნეთს უმოკლეს ხანში დააშოშმინებდა. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ჩეჩნებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს რუსებს და ომი სხვადასხვა ხანგრძლივობის პაუზებით 1996 წლის სექტემბრამდე გაგრძელდა. ამას შედეგად მოჰყვა მოლაპარაკების დაწყება, რაც სამშვიდობო შეთანხმებით დამთავრდა (1996 წლის 30.08). უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეს შეთანხმება არ შეიცავდა რაიმე გადამწყვეტილებას ჩეჩნეთის სტატუსის საკამათო საკითხებზე, ვინაიდან რუსეთმა უარყო დათანხმებოდა ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობას და ამ უკანასკნელმაც იუარა რუსეთში დარჩენა. მხარეები შეთანხმდნენ ამ საკითხის განხილვის ხუთი წლით გადადებაზე. ეს კი ჩეჩნურმა მხარემ რუსეთის მიერ ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობის აღიარებისაკენ გადადგმულ ნაბიჯად აღიქვა, თუმცა ეს ასე არ ყოფილა. კავკასია აღმოჩნდა და დღემდე რჩება რეგიონად, რომელიც იუგოსლავიასთან ერთად ყველაზე მეტად მოიცვა ეთნოპოლიტიკურმა კონფლიქტებმა.

კავკასიის კონფლიქტების ანალიზის დროს ცხადი ხდება, რომ მათი მთავარი მიზეზი ტერიტორიათა კონტროლისათვის დაპირისპირებაა. რეგიონში არსებული ხუთი კინფლიქტიდან ოთხი, მიმდინარეობს საბჭოთა პერიოდში ეთნიკური პრინციპით შექმნილ ავტონომიათა ტერიტორიაზე, რომლებიც ცდილობენ გათავისუფლდნენ ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლისაგან. ისარგებლეს რა სსრ კავშირის დაშლით, კონსტიტუციური ვაკუუმის ფონზე გამოაცხადეს დამოუკიდებლობა. მხოლოდ „პრიგოროდნის“ კონფლიქტის შემთხვევა იყო განსხვავებული დანარჩენებისაგან.

ამდენად, ხუთივე კონფლიქტი თავისუფლად შეიძლება მივაკუთნოთ ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების ჯგუფს. მათ არ გააჩნიათ იდეოლოგიური კომპონენტი, თუ ნაციონალიზმს არ მივიჩნევთ იდეოლოგიად, ეკონომიკური ფაქტორი კი მხოლოდ კონფლიქტის ხელშემწყობად გვევლინება. კონფლიქტების მთავარი განმსაზღვრელი მიზეზი უნდობლობაზე და შიშზე დაფუძნებული უსაფრთხოების პრობლემაა. სხვაგვარად შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის ურთიერთდაპირისპირებული ეთნიკური ერთობების შიგნით არსებული ნაციონალიზმის გამოვლინება. მათ შეიძლება ეწოდოს პოლიტიზებულ ეთნიკურობაზე დამყარებული ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტები. ეთნოპოლიტიკურ კონფლიქტებში კი რელიგია ასრულებს ორი ერ-

თობის გამმიჯნავი ფაქტორის როლს. რელიგიას მხოლოდ ერთ-ერთი, თავისი განსაზღვრული ადგილი უჭირავს ეთნიკური იდენტურობის განმსაზღვრელ სხვა ფაქტორებს შორის [4, 28].

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ რელიგიას კავკასიის არც ერთ კონფლიქტში არ ჰქონდა გადამწყვეტი მნიშვნელობა. რელიგიის როლი შემოიფარგლებოდა ეთნიკური იდენტურობის ერთ-ერთ დეტერმინანტად ყოფნით. კავკასიის ხალხებს შორის ურთიერთობის განმსაზღვრელი ფაქტორია არა რელიგიაზე დაფუძნებული ცივილიზაციური დაყოფა, არამედ ნაციონალიზმისა და ნაციონალური ინტერესების კომბინაცია.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ნ. ჩიქოვანი, რელიგია და კულტურა სამხრეთ კავკასიაში, თბილისი, 2009.
2. ჰუსეინ ზადე, რელიგია და პოლიტიკა, თბილისი, 2004.
3. მ. მაცაბერიძე, კავკასიის კონფლიქტების შედარებითი ანალიზი, თბილისი, 2014.
4. ჯონათან ფოქსი, ეთნორელიგიური კონფლიქტები მესამე სამყაროში: რელიგია როგორც კონფლიქტის მიზეზის როლი, თბილისი, 2003.

Maia Amirgulashvili

Doctor of History, Georgian Technical University, Associate Professor

Factors of Religion in the Caucasian Conflicts

Summary

Our subject is revealing the fact the religion took a little part in the Caucasian conflicts, which from our point of view has ethno-political and territorial features. There was not observed the restriction of external forces with religious point. Empirical reality indicates that religion in the comparison with ethnicity had played much less role.

In order to describe the conflict with religious features is not enough for the conflict participants to be the followers of different religions. Religion should be the issue of conflict, or it should be on the agenda of the conflict.

Religion never had the decisive meaning in the Caucasus conflict. The role of religion was framed with being one of ethnic identity determinations. The relationship determinative factor among the Caucasian peoples is not civilization division based on the religion, but rather the combination of nationalism and national interests.

არქიმანდრიტი მიქაელ (ზაზა) ეჯიბიშვილი
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, პეტრაკის მონასტრის არქიმან-
დრიტი, საბერძნეთის მართლმადიდებელი ეკ-
ლესია

საქართველოს ეკლესია კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის აღსაყდრების პერიოდში

1977 წლისთვის საქართველოს სამოციქულო ეკლესია საბჭოთა სოციალისტური რეჟიმის პირობებში მეტად სავალალო მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ქვეყნის მთელს ტერიტორიაზე ეკლესია-მონასტრების უმრავლესობა დაზარალებული ან დანგრეული იყო, ხოლო მოქმედ სასულიერო პირთა რაოდენობა მღვდელმთავრების, მღვდლებისა და დიაკვნების ჩათვლით 67 არ აღემატებოდა [1, 7]. ეპარქიათა რაოდენობა მხოლოდ 8 ეპარქიით შემოიფარგლებოდა: მცხეთა-თბილისის, ბათუმ-შემოქმედისა და ჭყონდიდის, ცხუმ-აფხაზეთის, თეთრინწყაროს, წილქნის, მანგლისის, ალავერდისა და ბოდბის. მოვლენათა ასეთი განვითარებისა და საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სტრუქტურული ერთეულების არასრულად და არაეფექტურად მოქმედების გამო, საეკლესიო ცხოვრება შედარებით მოძველებულად და თანამედროვეობის გამონვევებისადმი პასიურობით ხასიათდებოდა. ქრისტიანული ცხოვრება ვიწრო წრეებში ჩაკეტილი, ძირითადად ასაკოვან ადამიანთა ცხოვრების შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. ვითარების დასახასიათებლად თანამედროვე ტერმინი რომ გამოვიყენოთ, ქრისტიანობა „არამოდური“ იყო. იმავდროულად საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში შემავალი საქართველოს სსრ-ს მთავრობაც, 1975 წლის 24 ნოემბრის დადგენილების საფუძველზე, ყველანაირად ცდილობდა ებრძოლა ქრისტიანული ტრადიციების „გადმონაშთების“ წინააღმდეგ. რესპუბლიკის მთავრობა, ცხადია ცენტრალური ხელისუფლების დაქვემდებარებაში მყოფი და მისი ნების აღმსრულებელი, საჭიროდ მიიჩნევდა ყველა იდეოლოგიური სამსახურის მოქმედების აქტივიზაციას მომუშავეთა ათეისტური აღზრდისათვის, ნებისმიერი რელიგიის რეაქციული არსისა და მავნებლური რელიგიური გადმონაშთის გამომჟღავნებისათვის. ხელისუფლება თვლიდა, რომ ასეთი ადამიანების „გამომჟღავნება“ და კრიტიკა საჭირო იყო არა მათი რწმენის გამო, არამედ იმისათვის, რომ ისინი საზოგადოებისათვის სასარგებლო

შრომას არ ეწეოდნენ. საჭირო იყო ქალაქებისა და რაიონების კომიტეტები მუდმივად საქმის კურსში ყოფილიყვნენ იმ პროცესთა ირგვლივ, რომლებიც რელიგიურ სფეროში მიმდინარეოდა. არ უნდა დარჩენილიყვნენ კონტროლის გარეშე არც მორწმუნეები და არც სამღვდელთა [2, 5].

საეკლესიო პოლიტიკა, თავისთავად ცხადია, თვითდინებით არ მიმდინარეობდა და არც ავტონომიურობით ხასიათდებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველი ადგილობრივი მართლმადიდებელი ეკლესია თავისთავადია, დამოუკიდებელია და თავად განსაზღვრავს საკუთარ როგორც შიდა, ისე საგარეო პოლიტიკას, რომელიც არ უნდა იყოს წინააღმდეგობაში არც ზოგად საეკლესიო კანონმდებლობასთან და არც სახელმწიფოში არსებულ საერო კანონებთან, როგორც ეს საუკუნეების მანძილზე მომდინარეობდა სახელმწიფოსა და ქრისტიანულ ეკლესიას შორის.

სრულიად განსხვავებულ პოლიტიკურ ვითარებაში მყოფი საბჭოთა საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ივერიის უძველესი ქრისტიანული ეკლესია თავის თვითმყოფადობასა და სხვადასხვა სახის ურთიერთობას განსხვავებული კანონმდებლობით ახორციელებდა, სურდა მას ეს თუ არა. შიდა საეკლესიო პოლიტიკა ჯერ კიდევ 1945 წლის 28 მარტის საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მართვა-გამგეობის დებულებით წარმართებოდა, ხოლო საგარეო პოლიტიკა კი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის 1977 წლის კონსტიტუციასთან იყო თანხვედრაში [9]. თუმცა კონსტიტუციით განსაზღვრული უფლება-მოვალეობანი საკმარისი არ იყო მართლმადიდებელი ეკლესიის ფუნქციონირებისათვის. მისი მაკონტროლირებელი ორგანო გახლდათ სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიის საქმეთა საბჭო და მისი წამომადგენლობა საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოში.

1977 წლის 9 ნოემბერს ხანგრძლივი და მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი დავით V (დევდარიანი), რომელიც საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას 1972-1977 წწ. მეთაურობდა. პატრიარქის გარდაცვალების დღესვე, საღამოს 19:00 შედგა წმინდა სინოდის სხდომა, რომელმაც კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრედ ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია (შიოლაშვილი) აირჩია. სხდომას მოსაყდრის არჩევასთან დაკავშირებით არ ესწრებოდა ბათუმ-შემოქმედელი და ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი რომანოზ პეტრიაშვილი. მიტროპოლიტი ილიას არჩევას მხარი დაუჭირა წმინდა სინოდის დანარჩენმა ყველა წევრმა, გარდა „მიტროპოლიტი გაიოზ კერატიშვილისა

და სხდომის მდივნის ეპისკოპოს ილარიონ სამხარაძისა. თუმცა ამ უკანასკნელმა, ვინაიდან საეკლესიო მართვა-გამგეობის №16 დებულების თანახმად (1945 წ. 28 მარტის დებულება), მას არ ჰქონდა ხმის მიცემისაგან თავის შეკავების უფლება, ხმა მისცა მიტროპოლიტ ილიას" [3, 2]. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდა სინოდის მოხსენებით ბარათში საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ რელიგიის საქმეთა საბჭოს რწმუნებულისადმი, ნათლად ისახება ის გარემოებანი, რომელთა გამოც მიტროპოლიტი გაიოზი ენინაალმდეგებოდა მიტროპოლიტ ილიას არჩევას კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრედ. მისი აზრით, ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტს მრავალი დამაბრკოლებელი მიზეზი ჰქონდა ამისათვის: იგი დაიბადა რუსეთში, კერძოდ ქალაქ ორჯონიკიძეში, მან მოისყიდა მილიცია და „მიუსია“ მიტროპოლიტ გაიოზ კერატიშვილს. გაიოზ კერატიშვილმა კი კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრეობის კანდიდატს რუსოფილი უწოდა და თითქოს იგი ისწრაფვოდა რომ საქართველოს ეკლესია რუსეთისთვის დაემორჩილებინა. მისივე აზრით, სინოდის აღნიშნული სხდომა არაკანონიკური იყო და შესაბამისად მოსაყდრეც უკანონოდ იყო არჩეული [3, 2].

მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმ-შემოქმედელი და ჭყონდიდელი 91 წლის მიტროპოლიტი რომანოზი (პეტრიაშვილი) კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრის არჩევის დროს თბილისში არ იმყოფებოდა, 10 ნოემბერს იგი საპატრიარქოში გამოცხადდა და როგორც უხუცესმა მღვდელმთავარმა, მოსაყდრის თანამდებობა მოითხოვა. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მართვა-გამგეობის დებულების 23-ე მუხლის მე-2 პენიშენაში ვკითხულობთ: „მწყემსმთავარი პატივდებულ იქნებიან ქიროტონიის უხუცესობის მიხედვით“. თუმცა ამ პენიშენაში იგულისხმება არა ასაკობრივი უხუცესობა, არამედ უხუცესობა მღვდელმთავრად ხელდასხმის მიხედვით, რომლითაც ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტ ილიას ქიროტონია 1963 წლის 25 აგვისტოთი, ხოლო მიტროპოლიტ რომანოზისა კი 1965 წლის 21 თებერვლით განისაზღვრება, რაც სრულიად ნათელს ხდის იმ გარემოებას, რომ უხუცესი მღვდელმთავარი ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია (შიოლაშვილი) გახლდათ და სწორედ მას ეკუთვნოდა კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრის პატივიც, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ მიტროპოლიტ ილიას კანდიდატურა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ტახტის დასაკავებლად ჯერ კიდევ 1972 წელს პატრიარქ ეფრემ II-ის გარდაცვალების დროსაც აქტიურად განიხილებოდა, როდესაც წმინდა სინოდის გადაწყვეტილებით კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრედ გამორჩეუ-

ლი იყო ურბნელი მიტროპოლიტი დავითი თანახმად კათოლიკოს-პატრიარქ ეფრემ II-ის ანდერძისა.

მიუხედავად ეკლესიის შიგნით არსებული დაპირისპირებისა, რაც წმინდა სინოდის წევრთა არაერთსულოვნებაში გამოიხატებოდა, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა მართლმადიდებელი ეკლესიის საშინაო საქმეებში არ ერეოდა, ვინაიდან აღნიშნული კიდევ უფრო დაძაბავდა ისედაც რთულ მდგომარეობას, და მოვლენების განვითარებას ირიბად აკვირდებოდა. საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ რელიგიის საქმეთა საბჭოს რწმუნებულის საქართველოს სს რესპუბლიკაში თ. დ. ონოფრიშვილის 1977 წლის 19 დეკემბრის მოხსენებით ბარათში საქართველოს სს რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს ცენტრალური კომიტეტის, რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისა და სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ რელიგიურ საკითხთა საბჭოსადმი, ცალსახადაა განმეორებული როგორც საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდა სინოდის 12.11.1977 წ. მოხსენებითი ბარათის ტექსტი, ისე ეკლესიის მართვა-გამგეობის ის მუხლები, რომლებიც კათოლიკოს-პატრიარქის გარდაცვალების ან მძიმე ავადმყოფობის შემთხვევაში მისი მოსაყდრის არჩევას ეხება. 09.11.1977 სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის დავით V-ის გარდაცვალების გამო, მოქმედი კანონმდებლობით (1945 წლის), სინოდის 7 წევრიდან სხდომას ესწრებოდა 6, სხდომა ლეგიტიმურია, თუ მას ესწრება სინოდის წევრთა ნახევარზე მეტი. თ. ონოფრიშვილის მოხსენების მიხედვით: „საქართველოს მთავრობა და სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოები ეკლესიის და სინოდის შიდა საქმეებში არ ერევიან, ამიტომ ვინ იქნება მოსაყდრე და კათოლიკოს-პატრიარქი, გადანყვიტოს თვითონ ეკლესიამ, თანახმად მოქმედი საეკლესიო „დებულებისა“ [4, 1]. შედეგად ნათელი აღმოჩნდა, თუკი სახელმწიფო ხელისუფლება არ ერეოდა ეკლესიის შიდა საქმეებში, ხოლო ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია (შიოლაშვილი) ქიროტონიით უზუცესი მღვდელმთავარი იყო, მისი კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრეობაც სრულიად კანონიკური გახლდათ, მოსწონდა ეს ვინმეს თუ არა. ასეთი გახლდათ საეკლესიო კანონმდებლობა და ის რეალობაც, რომელიც ამ პერიოდისათვის საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში სუფევდა.

სავსებით შესაძლებელია, რომ თვით ხელისუფლებასაც უფრო ახალგაზრდა და ენერგიული კათოლიკოს-პატრიარქის ხილვა სურდა საქართველოს ეკლესიის საქვთმპყრობელად, განსხვავებით მისი წინამორბედი ასაკოვანი პატრიარქებისა, რათა ის სტანდარტული

სტერეოტიპი შეეცვალა, რომლის გავლენის ქვეშაც საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესია ათწლეულების განმავლობაში იმყოფებოდა.

კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრედ ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილიას (შიოლაშვილი) გამორჩევას უკვალოდ არ ჩაუვლია. მიუხედავად იმისა, რომ წმინდა სინოდის განჩინების საფუძველზე (09.11.1977) საქართველოს ეკლესიას ჰყავდა საჭეთმპყრობელის მოსაყდრე, რომელიც იმავდროულად პატრიარქობის ერთ-ერთი რეალური კანდიდატიც იყო, სამი მღვდელმთავრის: ნილკნელი მიტროპოლიტი გაიოზის, ბათუმ-შემოქმედელი მიტროპოლიტის რომანოზისა და ბოდბელი ეპისკოპოსის ილარიონისგან შექმნილი დაჯგუფების მიერ პროვოკაციული ხასიათის წინააღმდეგობები მრავლად გამოვლინდა. პირველი წინააღმდეგობა 1977 წლის 16 დეკემბრის წმინდა სინოდის სხდომაზე დაფიქსირდა, რომელზეც მღვდელმთავრებს საქართველოს მომავალ კათოლიკოს-პატრიარქად ასაჩევი კანდიდატურა უნდა გამოეველინათ. სხდომას სინოდის ყველა წევრი ესწრებოდა: კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრე ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია (შიოლაშვილი), ბათუმ-შემოქმედელი და ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი რომანოზი (პეტრიაშვილი), თეთრიწყაროს მიტროპოლიტი ზინობი (მაყუგა), ნილკნელი მიტროპოლიტი გაიოზი (კერატიშვილი), მანგლელი ეპისკოპოსი გიორგი (ლონლაძე), ალავერდელი ეპისკოპოსი გრიგოლი (ცერცვაძე) და ბოდბელი ეპისკოპოსი ილარიონი (სამხარაძე). წმინდა სინოდის ხუთმა წევრმა პატრიარქად ასარჩევ კანდიდატად ერთხმად დაასახელა ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია. ბოდბელმა ეპისკოპოსმა ილარიონმა არ დაასახელა კანდიდატი, ხოლო მიტროპოლიტმა გაიოზმა კი საერთოდ უკანონოდ სცნო სინოდის აღნიშნული სხდომა. მიტროპოლიტმა რომანოზმა არ დაასახელა კანდიდატი და ახალი მოსაყდრის არჩევა მოითხოვა. თავად ასარჩევმა კანდიდატმა, მიტროპოლიტმა ილიამ თანხმობა განაცხადა მის კანდიდატად დასახელებაზე. ახალი კათოლიკოს-პატრიარქის ინტრონიზაციის დღედ განისაზღვრა 23-25 დეკემბერი [5, 1].

კათოლიკოს-პატრიარქად ასარჩევი კანდიდატის შეცვლის მოთხოვნით ზემოაღნიშნულ მღვდელმთავართა სამეულმა საქართველოს მთავრობაც შეაწუხა. ისინი საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიის საქმეთა რწმუნებულისაგან მიტროპოლიტი ილია შიოლაშვილის მოცილებას ითხოვდნენ, როგორც უცხო სახელმწიფოთა „შპიონისა“. თუმცა რელიგიის საქმეთა რწმუნებულის პოზიცია წმინდა სინოდის გადაწყვეტილების დაცვასა

და ეკლესიის შიდა საქმეებში ჩაურევლობით გამოიხატა. ხოლო ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტის შპიონაჟში დადანაშაულება, რადგანაც ეს საკითხი რწმუნებულის კომპეტენციას სცილდებოდა, შესაბამისი სახელმწიფო ორგანოების მიერ უნდა ყოფილიყო განხილული [4, 2].

ვინაიდან სახელმწიფო ორგანოებში დასაყრდენი ვერ იპოვეს, მღვდელმთავართა ეს სამეული მიტროპოლიტ გაიოზის ხელმძღვანელობით, მოულოდნელად კვირა დღეს, 18 დეკემბერს კათოლიკოს-პატრიარქის რეზიდენციაში შეიჭრა. მათ შეამტვრიეს სამუშაო ოთახების, კაბინეტებისა და სეიფების კარები. მათ ძირითად მიზანს, როგორც ეს საარქივო მასალებიდან ირკვევა, საპატრიარქოს მუშაობის პარალიზება და მათთვის საჭირო დოკუმენტაციის წაღება წარმოადგენდა. მსოფლიოს თითქმის ყველა ქრისტიანულ ეკლესიას დაეგზავნა დეპეშები, რომ 23-25 დეკემბერს კათოლიკოს-პატრიარქის არჩევნები არ ჩატარდებოდა. აღნიშნულის მიზანს, როგორც ჩანს, საერთაშორისო დონეზე ხმის მიწვდენა წარმოადგენდა, რათა ქრისტიანული ეკლესიების წარმომადგენლები არჩევნებზე და შესაბამისად არც მომავალი პატრიარქის აღსაყდრებაზე არ ჩამოსულიყვნენ, რაც შეაფერხებდა ან საერთოდ ჩაშლიდა მომავალი კათოლიკოს-პატრიარქის არჩევასა და მის აღსაყდრებას. რადგანაც ქრისტიანულ ეკლესიაში არსებული ტრადიციის მიხედვით, ადგილობრივი ეკლესიის ახალი მეთაურის არჩევა და მისი აღსაყდრება საერთო სიხარულსა და დღესასწაულს წარმოადგენს და, ამასთანავე, ის ეკლესიის მეთაურის ცნობისა და აღიარების ერთ-ერთი შემადგენელი კომპონენტიცაა. გაგზავნილი დეპეშების პასუხად საპატრიარქოში ტელეფონით დარეკეს ერევნიდან. ყოველთა სომეხთა კათალიკოს ვაზგენ I-ს ტელეფონით ესაუბრა მიტროპოლიტი ილია და ხელმოკრედ იქნა დაგზავნილი ტელეგრამები, რომ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის არჩევნები ისე წარიმართებოდა როგორც ეს 16 დეკემბრის წმინდა სინოდის გადაწყვეტილებით იყო განსაზღვრული [4, 3].

დაპირისპირების მთავარი მოქმედი პირი წილკნელი მიტროპოლიტი გაიოზ კერატიშვილი გახლდათ, რომლის მოღვაწეობის შესახებაც არა მხოლოდ საეკლესიო, არამედ საერო საზოგადოებაშიც ხშირად საუბრობდნენ. ვიდრე შიდა საეკლესიო დაპირისპირება ნათლად გამოიხატებოდა კათოლიკოს-პატრიარქის დავით V-ს გარდაცვალების შემდეგ, ერთი წლით ადრე ეროვნული მოძრაობის რამდენიმე აქტიური წევრის მიერ, რომელთა შორისაც იყვნენ: ზვიად გამსახურდია, მერაბ კოსტავა, ვალენტინა ფაილოძე და სულიკო

კაჭარავა, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის დავით V-ის სახელზე დაინერა წერილი, რომელშიც „ეპისკოპოს“ გაიოზ კერატიშვილის მიტროპოლიტის ხარისხში აყვანაა გაკრიტიკებული. წერილის ავტორთა აზრით, აღნიშნული ქმედება სახელს უტეხდა ქართულ ეკლესიას, რადგანაც არა მხოლოდ სამღვდელოებისათვის, არამედ საერო საზოგადოებისათვისაც კარგად იყო ცნობილი ეპისკოპოს გაიოზის მრავალი შეუფერებელი საქციელი. ეროვნული მოძრაობის წევრები მიტროპოლიტს ბრალად სდებდნენ წინამორბედი კათოლიკოს-პატრიარქის ეფრემ II-ის (სიდამონიძე, +1972) გარდაცვალების დროს საპატრიარქოს ქონების დატაცებას, რაც საგამოძიებო ორგანოების მიერაც იყო დადასტურებული. წერილის ავტორები ითხოვდნენ: „ვაცხადებთ პროტესტს გაიოზის კურთხევის წინააღმდეგ და მოვითხოვთ მის გაკრეჭას და განკვეთას როგორც უღირსი სასულიერო პირისას“ [6, 1]. ცხადია მღვდელმთავრისათვის არც წოდების და არც ხარისხის მინიჭება და მითუმეტეს არც სამღვდელო თუ სამღვდელმთავრო ხარისხის ჩამორთმევა ან ეკლესიიდან დათხოვნა არ გახლავთ საერო პირთა გადასაწყვეტი საკითხი, ვინაიდან მკაცრად განსაზღვრული საეკლესიო კანონმდებლობა ყოველგვარი შფოთვისა და დაპირისპირების თავიდან აცილების მიზნით, კრძალავს საერო პირთა ყოველგვარ ჩარევას შიდა საეკლესიო საქმიანობაში. მაგრამ ამ წერილის შინაარსიდან ნათლად იკვეთება მე-20 საუკუნის 70-იანი წლების საქართველოს ეროვნული მოძრაობის დამოკიდებულება ეკლესიის შიგნით მიმდინარე პროცესების მიმართ.

საინტერესო გახლავთ აგრეთვე კათოლიკოს-პატრიარქის დავით V-ის ძმის ალექსანდრე დევედარიანის წერილი საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს რელიგიის საქმეთა რწმუნებულის სახელზე, რომელიც 07.12.1977 წ. თარიღდება და რომელსაც მისი შინაარსიდან გამომდინარე სრულად მოვიყვანთ. განსვენებული პატრიარქი დავითი ძმასთან საუბარში თურმე აღნიშნავდა: „მე როგორც საქმეს გადავხედე, ჩემს შემდეგ პატრიარქად გამოდგება მიტროპოლიტი ილია, როგორც ენერგიული და საქმის კარგი მცოდნე. საქმეს ყველაზე უფრო მაგ გაუძღვებაო“. მიტროპოლიტ გაიოზზე ამბობდა შემდეგს: „ჩეკისტებით აშინებს ხალხსო – მოსკოვში ჩემი იქ ყოფნის დროს ჩამოვიდა სპეციალურად, რომ მასზე დამეწერა ანდერძიო, აქაც, თბილისში ხშირად მოდიოდა და მავინროვებდა, მაშინებდა და მაიძულებდა ყოველნაირად, რათა მასზე დამეწერა ანდერძიო. გადავცდი, რომ მიტროპოლიტობა მივეციო, არ იყო ღირსიო“. რაც შეეხება რომანოზ პეტრიაშვილს, მითხრა: „91 წლის კაცია, სკლეროზი აქვს და ყურშიც აღარ ესმისო. მისგან რა პატრიარქი დადგე-

ბაო". ყოველნაირად ავინროვებდა ჩემს ძმას გაიოზი, აშინებდა და ანერვიანებდა. ჩემის აზრით ანდერძი არ დანერა იმიტომ, რომ სიკვდილს ჯერ არ მოელოდა და მოულოდნელად გარდაიცვალა, რაც ყველასთვის ცნობილია. გთხოვთ მიიღოთ მხედველობაში ეს ჩემი ჩვენება არჩევნების დროს" [3, 8].

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქობის კანდიდატად ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტის ილია შიოლაშვილის გამორჩევა რომ გარკვეული წრეებისათვის მისაღები არ იყო და ყველანაირად ცდილობდნენ მისი კანდიდატურა როგორმე ჩამოეშორებინათ თავიდან, კარგად ჩანს ალავერდელი მიტროპოლიტის გრიგოლის (ცერცვაძე) წერილიდან საქართველოს სსრ რელიგიის საქმეთა რწმუნებულის თ. ონოფრიშვილისადმი, რომელშიც მხცოვანი მღვდელმთავარი აღნიშნავს, რომ მასთან ვილაც ახალგაზრდა კაცი მივიდა და უთხრა, რომ აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილიაზე უარი განაცხადეს, რომ თვით ედუარდ შევარდნაძემაც კი ხელი მოანერა, რათა ილია პატრიარქად არ აერჩიათ. თვით თ. ონოფრიშვილსაც არ აქვსო საქმე კარგად და რომ ალავერდელი მიტროპოლიტი მალე მიიღებდა დეპეშას სინოდის ახალი სხდომის ჩატარების შესახებ. მიტროპოლიტის პასუხი, როგორც ეს მისი სიტყვებიდან ირკვევა, ცალსახა გახლდათ: „მე რაც ვთქვი, იმასვე ვიტყვი“ [3, 7].

მიუხედავად დაძაბული დღეებისა, 23.12.1977 წ. თბილისის სიონის საპატრიარქო ტაძარში საქართველოს მე-12 საეკლესიო კრება მაინც შედგა, რომელსაც გარდა ქართველი სასულიერო და საერო პირებისა, ესწრებოდნენ: მოსკოვისა და სრულიად რუსეთის პატრიარქი უნმინდესი პიმენი, ყოველთა სომეხთა კათალიკოსი ვაზგენ I, საზღვარგარეთის მართლმადიდებელი ეკლესიების წარმომადგენლები. თვით კრების დღესაც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ე. შევარდნაძის სახელზე გაიგზავნა დეპეშა, რომელიც იუწყებოდა, რომ თითქოს საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიის საქმეთა რწმუნებულის თ. ონოფრიშვილის ოფიციალური მოთხოვნის საფუძველზე, წმინდა სინოდის წევრებს ხმა უნდა მიეცათ მიტროპოლიტი ილია შიოლაშვილის კანდიდატურისათვის საპატრიარქო ტახტზე ასასვლელად, რადგან მისი კანდიდატურა ოფიციალურად უკვე დამტკიცებული იყო და თვით ედუარდ შევარდნაძეც საქმის კურსში იმყოფებოდა. იმავე დღის 15 საათზე ბათუმ-შემოქმედელი და ჭყონდიდელი მიტროპოლიტის რომანოზის სახელით კიდევ ერთი დეპეშა გაიგზავნა მოსკოვში საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ლ. ი. ბრეჟნევის სახელზე, რომელშიც

ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია 1972 წლიდან ქართველი დიდუბელების თანამოაზრედ და მათ წამქეზებლად იყო დასახელებული. მიტროპოლიტი რომანოზი პატრიარქობის კანდიდატურის მოხსნას ითხოვდა.

მიუხედავად მრავალი წინააღმდეგობისა, საქართველოს მე-12 საეკლესიო კრებამ, რომელსაც თავად ხელმძღვანელობდა პატრიარქობის კანდიდატი ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია, დაამტკიცა კომისიის ოთხკაციანი შემადგენლობა. ალავერდელმა მღვდელმთავარმა გრიგოლმა დაადასტურა წმინდა სინოდის გადანყვეტილება, რომ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად ასარჩევ კანდიდატად დასახელებულიყო მიტროპოლიტი ილია შიოლაშვილი. ფარული კენჭისყრის შემდეგ, ხმის დამთვლელი კომისიის ხელმძღვანელის არქიმანდრიტ იოანე ანანიაშვილის მიერ გამოცხადდა კენჭისყრის შედეგი, რომლის მიხედვითაც ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი ილია (შიოლაშვილი) ერთხმად იყო არჩეული სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად. საქართველოს ეკლესიის ახალ მეთაურს ეწოდა „უწმინდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსი ილია II“.

ახალარჩეული კათოლიკოს-პატრიარქის აღსაყდრება 25 დეკემბერს, წმ. სპირიდონ ტრიმიფუნტელის ხსენების დღეს სვეტიცხოვლის საპატრიარქო ტაძარში მოხდა.

მართლმადიდებელი ეკლესიის სწორად წარმართვისათვის, უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელი იყო თავად ეკლესიის შიდა სამსახურების ნორმალური ფუნქციონირება. წმინდა სინოდი, როგორც ეკლესიის უმაღლესი საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება, ძალზედ მცირერიცხოვანი გახლდათ და ამასთანავე მისი წევრების გარკვეული ნაწილი ერთმანეთთან ისევ დაპირისპირებაში იმყოფებოდა. ბათუმ-შემოქმედელი და ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი რომანოზი (პეტრიაშვილი) წმინდა სინოდის წევრებს მალევე გამოაკლდა, რადგანაც კათოლიკოს-პატრიარქად ილია II-ის არჩევის შემდეგ, იგი პენსიაში გავიდა და 1979 წელს 92 წლის ასაკში გარდაიცვალა. წინააღმდეგობაში მყოფი დანარჩენი ორი მღვდელმთავარი კი: ბოდბელი ეპისკოპოსი ილარიონი (სამხარაძე) და ურბნელი მიტროპოლიტი გაიოზი (კერატაშვილი), 27.07.1978 წ. საქართველოს ეკლესიის წმინდა სინოდის განჩინების საფუძველზე გათავისუფლდნენ ეპარქიათა მმართველობიდან და გაყვანილ იქნენ წმინდა სინოდის შემადგენლობიდან.

ეპისკოპოს ილარიონის გათავისუფლება მღვდელმთავრობიდან ერთ მცირე საკამათო საკითხს აღძრავს. წმინდა სინოდის დადგენი-

ლებამი ვკითხულობთ: „წმინდა სინოდმა მიიღო მხედველობაში, რომ ბოძებული ეპისკოპოსი ილარიონი არის ფსიქიკურად ავად და გაათავისუფლა იგი ეპარქიის მმართველობიდან და თბილისის წმინდა სამების ეკლესიის წინამძღვრის მოვალეობიდან მღვდელმთავრის ხარისხის შენარჩუნებით და გაყვანილ იქნა წმინდა სინოდის შემადგენლობიდან“ [7, 2]. ფსიქიკური დაავადების დროს მღვდელმთავრის გაათავისუფლება ეპარქიის მმართველის მოვალეობიდან არანაირ პრობლემას არ წარმოადგენს და არც პოლემიკას იწვევს მავანთა მხრიდან. მაგრამ მისთვის მღვდელმთავრის ხარისხის შენარჩუნების მიზეზი ამ შემთხვევაში სრულიად გაუგებარი რჩება. წმინდა სინოდს ეპისკოპოს ილარიონისათვის არც ტიტულარული ეპისკოპოსის ნოდება მიუნიჭებია, რომ მისთვის ორგანიზაციული ფუნქციების ჩამორთმევით მღვდელმთავრის ხარისხი მაინც შეენარჩუნებინა. საინტერესოა, რისი ეპისკოპოსი იყო ილარიონ სამხარაძე წმინდა სინოდის წევრობის შემდეგ? თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ იგი წმინდა სინოდის განჩინების საფუძველზევე მოქმედი მღვდელმთავარია და მის მიერ აღსრულებული ყოველი საეკლესიო საიდუმლო კანონიერია, გაუგებარი რჩება მისი ფუნქცია საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში. ამასთანავე გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ეპისკოპოსად შესაბამისი კანდიდატის გამორჩევის დროს, მას ირჩევენ არა როგორც ზოგადად ეპისკოპოსს, არამედ როგორც წინასწარ განსაზღვრული ეპარქიის მმართველს, რომელიც დაწინდებული იქნება ამ ეპარქიაზე მსგავსად ქრისტიესი და ეკლესიისა. ამიტომაცაა გაუგებარია 27.07.1978 წ. წმინდა სინოდის გადანყვეტილებით რა ნოდებას ატარებს ყოფილი ბოძების ეპისკოპოსი ილარიონი, რომელიც დღემდე ეპისკოპოსის ხარისხში იმყოფება?

მიტროპოლიტ გაიოზის (კერატიშვილი) შესახებ შედარებით მეტი ინფორმაცია მოიპოვება, მისი მწვავე დაპირისპირების გამო ჯერ ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტ, შემდეგ კი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-სადმი. მიუხედავად ამ დაპირისპირების კრახით დამთავრებისა, გაიოზი კვლავ ეწეოდა ანტიეკლესიურ ქმედებებს. მას ბრალად ედებოდა საეკლესიო ნივთების მისაკუთრება, რომელთაგან გარკვეული ნაწილი, ჩვენი აზრით, ისედაც მღვდელმთავრის საკუთრება უნდა ყოფილიყო. სამღვდელმთავრო პანალიების, ჯვრების, მიტრებისა და კვერთხების სახლში შენახვა მღვდელმთავრის პრეროგატივა გახლავთ და ზოგად პრაქტიკას წარმოადგენს მართლმადიდებელ მღვდელმთავართა შორის, რომლებიც საეკლესიო მსახურების დროს ატარებენ მათ. ხოლო დასვენების დროს კი მათ სახლში ინახავენ. თუმცა 100.045 საბჭო-

თა მანეთის ღირებულების მქონე განსაკუთრებით დიდი ოდენობით სახელმწიფო ქონების აღმოჩენა მის საცხოვრებელ სახლში გახდა მიზეზი მიტროპოლიტი გაიოზ კერატიშვილის დაპატიმრებისა, რომელიც მანამდე, წმინდა სინოდის განჩინების საფუძველზე, უკვე გაყვანილი იქნა წმინდა სინოდის შემადგენლობიდან. განსხვავებით ეპისკოპოს ილარიონისაგან, წმინდა სინოდი გაცილებით მკაცრი აღმოჩნდა ურბნელი მღვდელმთავრის მიმართ. განჩინება ასეთი სახით ახასიათებს გაიოზს: „მიტროპოლიტმა გაიოზმა, არ მიუღია-რა სასულიერო განათლება, არ უმსახურია-რა ეკლესიებში, როგორც დიაკონსა და მღვდელს, უწმინდესი პატრიარქის ეფრემის (სიდამონიძე) დაშინებითა და შანტაჟით, პირადი კარიერისტული მიზნით მიაღწია ეპისკოპოსის ხარისხს... დაშინების გზით, რაც აღიარა ღვთივგანსვენებულმა პატრიარქმა დავით V-მაც მღვდელმთავართა წინაშე, მან მიაღწია მიტროპოლიტის ხარისხს. უფრო მეტი – უწმინდესმა დავითმა იქვე აღიარა, რომ მიტროპოლიტი გაიოზი მას ემუქრებოდა და ითხოვდა, რომ მის სახელზე ყოფილიყო დაწერილი ანდერძი კათოლიკოს-პატრიარქობის მოსაყდრის შესახებ... პატრიარქ ილია II-ის დროს, მასში სინანულის აღძვრისა და გამოსწორების მიზნით, იგი დანიშნულ იქნა ურბნელ მიტროპოლიტად და ქაშუეთის ტაძრის წინამძღვრად თბილისში, მაგრამ მონანიების მაგივრად მან განაგრძო თავისი ბოროტმოქმედება და დაიწყო ტაძრის ძარცვა. იგი დაძარცვულ ხატებსა და სახარებებს აცლიდა ძვირფას თვალ-მარგალიტს გაყიდვის მიზნით, რის გამოც სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოთა მიერ პასუხისგებაში მიცემულ იქნა... სინოდმა დაადგინა-მიტროპოლიტი გაიოზი გაყვანილ იქნას წმინდა სინოდის შემადგენლობიდან, გათავისუფლდეს ურბნისის ეპარქიის მმართველობიდან, ქვაშეთის ტაძრის წინამძღვრის მოვალეობიდან და სხვა ყოველგვარი საეკლესიო საქმიანობიდან“ [7, 3, 4, 5]. აღნიშნული გადაწყვეტილება ცალსახად მიუთითებს რომ საეკლესიო ხელისუფლება გაცილებით მკაცრი აღმოჩნდა დაპირისპირებულ მღვდელმთავართა სამეულის მეთაურის მიმართ, რომელსაც წმინდა სინოდის წევრობიდან გაყვანისას მღვდელმთავრის ხარისხი არ შეუნარჩუნა და იგი ყოველგვარ საეკლესიო საქმიანობას ჩამოაშორა.

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად ილია II-ის არჩევის შემდეგ იწყება ახალი, სრულიად განსხვავებული ეპოქა საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში. ეპოქა, რომელიც ორ, ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ სახელმწიფო წყობის რეჟიმს მოიცავს: ერთის მხრივ, „მკაცრი კომუნისტური რეჟიმის სახით 1977 წლიდან 1991 წლამდე, როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა

მოიპოვა და 1991 წლიდან დღემდე, როდესაც ჩვენი ქვეყანა მსოფ-
ლიოს მრავალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოსთან ერთად თანამედ-
როვე გამონვევათა წინაშე დგას.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 312.
2. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 309.
3. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 310.
4. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 304.
5. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 295.
6. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 279.
7. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1880, აღ. 1, საქ. 315.
8. Постановление ЦК КП Грузии, " О мерах по усилению борьбы с вредными традициями от 24 Ноября 1975 года".
9. Конституция (основной закон) Союза Советских Социалисти-
ческих Республик, 07.10.1977.

Archimandrite Michael (Zaza) Ejibishvili

*Doctorant Student of the Social Science Department of
the Technical University of Georgia. Archimandrite of
the Holy Monastery of Petraki, Church of Greece.*

The Ortodox Church of Georgia in Catholicos-Patriarch Ilia II Entronization Period

Summary

By 1977 the Arostolic Church of Georgian in the Soviet Socialist regime was in bad condition. Throghout the country the most of the churches and monasteries were closed or demolished. The clergy of bishops, priests and deacons were no more than 67. At this time the situation was also aggravated by the fact that Christianity was "out of fashion". Also the government fought the church and tried every possible way to oppressit. Despite the fact that Christianity was an autonomous and autocephalous, at that time the Georgian realized an internal church policy by 1945 regulations, but the foreign relations – by the 1977 constitution of the USSR, whose control was order ed USSR Council of Ministers of the Council religious affairs.

The selection and the enthronization of the Catholicos-Patriarch was related to a number of internal problems of the church, which finally ended with the victory of ILIA II (Shiolashvili), the Metropolitan of Tskhum-Abkhazeti.

The Church of Georgia faced new challenges.

წყაჩოთმცოდნეობა

გია გელაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერთანამშრომელი

მერცხასხარის (1843-1926) ცნობები აზხაზებისა და ოსების შესახებ

(შესავლის მაგიერ)

2008 წლის №1 კრებულში – „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“ – ჩვენ გამოვაქვეყნეთ ნერილი „გოტფრიდ მერცხახერი საქართველოს მთის მოსახლეობის შესახებ“, რომელშიც გადმოვეცით გერმანელი მეცნიერ-მოგზაურის მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები და მისი ნაშრომის ზოგადი მიმოხილვა. ამიტომ ამ შემთხვევაში მხოლოდ მცირედით დავკმაყოფილდებით.

1891 წელს მერცხახერმა მოაწყო თავისი ექსპედიცია კავკასიონზე, ხოლო 1901 წელს გამოაქვეყნა ორტომიანი 2000-გვერდიანი ნაშრომი – „კავკასიონის მაღალ რეგიონებში“, რომელშიც მოგვცა თავისი მოგზაურობის მეცნიერული დასკვნები და შემოვლილი რეგიონების კარტოგრაფირება.

მისი სამოგზაურო მარშრუტი იყო შემდეგი: მიუნხენი-ვენა-ოდესა-ბათუმი-ქუთაისი-სვანეთი. აქედან ის ადის უშბა-ლაილა-თეთნულდ-იალბუზზე და ბაქსანის ხეობით გადადის ჩრდილო კავკასიაში. ჩრდილოეთის მხრიდან დალაშქრავს ყაზბეგს და ჩამოდის ტფილისში. აქედან მოივლის ხევსურეთს, ფშავს, თუშეთსა და დალესტანს (სათანადო მწვერვალებზე ასვლით) და კახეთის გამოვლით ბრუნდება ტფილისში. ყოველმხრივ აღწერილ-გამოკვლეულ ამ მარშრუტს მან დაურთო 195 ილუსტრაცია, 12 პანორამული სურათი, 160-ზე მეტი დასახელების გამოყენებული ლიტერატურის სია, რუკები და სხვა. შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოსა და კავკასიის ხალხთა ისტორია-ეთნოგრაფიის შესასწავლად მისი ნაშრომი ერთერთი საუკეთესოთაგანია მე-19 საუკუნის მეცნიერ-მოგზაურთა

შრომებს შორის. იგი გაეცნო მის წინარე ხანის უამრავ ლიტერატურას, ცდილობს შეავსოს ისინი და ზოგ ცნობას უკრიტიკოდაც არ სტოვებს.

ამჟამად ჩვენ წარმოვადგინეთ გოტფრიდ მერცბახერის ცნობები აფხაზებისა და ოსების შესახებ. ჩვენ გთავაზობთ მერცბახერის ორივე ტომში გაბნეული ცნობების თარგმანს მათი მცირე კომენტარებით.

მერცბახერი საუბრობს აფხაზთა სახელწოდებაზე, ენაზე, განსახლებაზე ზღვის სანაპიროზე თუ მეზობელ მთებში; ჩერქეზებისა და ყაბარდოელების მეზობლობაზე, მათ მუჰაჯირობაზე. ავტორი ეხება მათ გარეგნობას, სარწმუნოებას, დასაქმებას, ვაჭრობას. მერცბახერი გვანვდის ზოგიერთი პუნქტის აღწერას (ბიჭვინთა, ათონი, სოხუმი), ურთიერთობას რუსებთან, სამეგრელოს მთავართან. არ ავინყდება მოკლე ისტორიული ექსკურსები. შეიძლება ითქვას, რომ აფხაზების შესახებ ავტორის ცნობები არაა სრულყოფილი და თვითონაც ვერაა ბოლომდე გარკვეული მათი წარმომავლობის, ადგილსამყოფელისა თუ ისტორიის საკითხებში („სამწუხაროა ამ ძველი ხალხების წარმომავლობის სიბნელე“-ო). თუმცა ჩანს, რომ იცნობს მრავალ წყაროს – ევროპულსა თუ ქართულს. რაც შეეხება ფაქტებს, ისინი უნდა ვირწმუნოთ, როგორც თვალთ დაწახული, მაგრამ დასკვნებს ყოველთვის ვერ გავიზიარებთ.

რაც შეეხება ოსებს, მერცბახერმა ფაქტიურად მოიარა ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსების სამოსახლოები და გვაძლევს მათ აღწერას; ასევე საკმაო ადგილს უთმობს ოსთა აბორიგენობისა თუ მოსულობის საკითხს, რასაც თავის შენიშვნებსაც ურთავს, რადგან მკვლევართა ყველა ცნობას არ იზიარებს (მაგ., ოსების გერმანელებთან მონათესავეობას ეჭვის თვალთ უყურებს). საქართველოში მცხოვრებ ოსებს ნაკლები ადგილი ეთმობა, თუმცა ბევრგან იყენებს ვახუშტის შრომას (ცხადია, მის ბროსესეულ გამოცემას). განსაკუთრებით ხევესურეთის აღწერისას ზოგ ჩვეულებას ოსებისას ამსგავსებს. მერცბახერი ასევე გვანვდის ცნობებს ოსური ენის, სარწმუნოების, მშენებლობის წესის შესახებ. ვრცლად აგვინერს სამარხთა ტიპებს, ქალთა და მამაკაცთა გარეგნობასა და საქმიანობას, მათ ბუნებას. არ ავინყდება ოსური ლუდი და ურემი. ეხება ქართულ მოდგმას – დვალეებს. საინტერესოა სამგზავრო სადგურ-სასტუმროთა აღწერა: მოგზაურობის საფასური, ტრანსპორტთა ტიპები და მანძილები სადგურთა შორის. ჩვენს ყურადღებას იქცევს მსჯელობა როკის გადასასვლელის სარკინიგზო მაკავშირებლად გამოყენების შესახებ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ცნობები საინტერესოა და ყურადსაღები, როგორც პირველწყაროს მნიშვნელობის მქონე. თარგმანში ჩვენ ვიცავთ მერცხაბერისეული ტექსტის მიმდევრობას; ამიტომ შეიძლება, რომ ერთი და იგივე საკითხზე მსჯელობა სხვა და სხვა ადგილას შეგვხვდეს. იქ სადაც მასახერხებელი იყო მათი გაერთიანება, სქოლიოში მივუთითეთ. სქოლიოები ძირითადად მერცხაბერს ეკუთვნიან.

მერცხაბერი აფხაზების შესახებ

(გვ. 163) აფსუა დღეს აფხაზეთად იქცა.

(გვ. 182–186) მე ვისაუბრებ კავკასიის ქედის სამხრეთ ფერდებზე, უკიდურეს დასავლეთით, შავი ზღვისკენ დასახლებულ უძველეს ხალხზე – აფხაზებზე, რომელიც თავის თავს **აფსუას**, ქვეყანას კი **აფსნეს** უწოდებს.

ჩვენ იმაზე მეტი არაფერი ვიცით ამ ხალხების წარმომავლობისა და მოსვლის თაობაზე, რაც ისტორიულ ცნობებშია დაცული, რომ ისინი პონტოს ნაპირებზე და მეზობელ მთებში ათასწლებია სახლობენ [1]. ბერძენი და ბიზანტიელი მწერლები მათ ხშირად ახსენებენ სახელით **აბასი** და **ავოგაზები**. სტრაბონი მათ ჩერქეზებთან (ძიგები) ერთად სარმატულ მოდგმად მიიჩნევს. ჩვენ იმ დროის სხვათა ცნობებიდანაც ვიგებთ, რომ ისინი პონტოზე მდებარე აყვავებული ბერძნული სავაჭრო კოლონიებისთვის, საზღვაო ყაჩაღობის გამო, საშიში მეზობლები ყოფილან. მითრიდატესა და მისი მემკვიდრეთათვის, რომაელებისა და ბიზანტიელებისთვის მხოლოდ ნომინალურად იყვნენ მორჩილები. სინამდვილეში არავის ემორჩილებოდნენ, მაგრამ ასევე არასოდეს არ მოუწყვიათ მტკიცე სახელმწიფო. შავ ზღვაზე ერთმანეთის მომდევნო სავაჭრო ფაქტორიებთან – ბერძნულ, რომაულ, ბიზანტიურ და მოგვიანებით გენუელებისა – მათ საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდათ, მაგრამ ნაპირების ბატონებმა ვერასდროს შეძლეს თუნდაც მორჩილების ჩრდილში მოექციათ მთის ეს ურჩი ხალხი.²

ქართველები მათ უწოდებენ **ობაზა**-ს ასევე **ობეზა**-ს. ქართული

¹ Graf E. Zichys-ის ნაშრომში „მოგზაურობა კავკასიაში...“ (ბუდაპეშტი 1897, ტ. I, გვ. 101) აფხაზები ჩერქეზულ მოდგმისად კლასიფიცირდება, როგორც იდენტური ჩერქეზ აბაზებთან. ანთროპომეტრული და ლინგვისტური კვლევები ამას არ უნდა ადასტურებდნენ. ასევე ზოგი სხვა მონაცემების მიხედვით ამ ნაშრომის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში ამას მე არ ვეთანხმები.

² აქ, გვ. 183, მოცემულია აფხაზი შეიარაღებული მამაკაცის სურათი – გ. გ.

ქრონიკა¹ საუბრობს აფხაზეთის ქვეყნის შესახებ და ამბობს, რომ ადრე მას ერქვა **ეგრისი**, თარგამოსის ვაჟის ეგროსის მიხედვით, რომელიც პირველად დაეუფლა მას. სახელწოდება ეგრისი აერთიანებს არა მარტო აფხაზეთის მხარეს, ვინაშე გაგებით, არამედ აგრეთვე დღევანდელ სამეგრელოსა და იმერეთს. თუ დავესესხებით ისტორიულ ცნობებს, ქართველ მეფეებს სახელმწიფოს უდიდესი ძლიერების ხანაშიც აფხაზეთის მხოლოდ მცირე ნაწილი ემორჩილებოდა². დღესაც, ჯერ კიდევ არსებულმა აფხაზური მთავრის გვარმა შერვაშიძემ, რომელმაც მე-18 საუკუნეში მიიღო „აფხაზეთის მთავრის“ ტიტული და ფლობდა ვრცელ მამულებს ქვეყანაში, თავის ძალაუფლებას ამ აულაგმავი ხალხის მხოლოდ მცირე ნაწილი დაუმორჩილა.

ძველი აფხაზების პატარა რაოდენობას შეხვედები დღეს კავკასიაში ერთმანეთთან დაკავშირებულს, სახელდობრ, სოხუმ-კალეს სამხრეთითა და აღმოსავლეთით. მთიელ აფხაზებს, რომლებიც საერთო აფხაზური ენის ოდნავ განსხვავებულ დიალექტზე ლაპარაკობენ, ვხვდებით მცირე გაფანტულ ჯგუფებად მათ ადრინდელ სამოსახლოებში ენგურის ჩრდილო-დასავლეთი შენაკადების ხეობებში, აგრეთვე ძნელად გასავლელ კოდორის ქვაბულის და ბზიფის ველურ ტყეებში. უმეტესი ნაწილი იქ ერთ დროს მცხოვრები საინტიერესო ხალხისა, დაახლოებით 120000 სული, 1864 წელს ჩერქეზთა დამორჩილების შემდეგ, მტრულად შეხვდა საბოლოოდ დამყარებულ ვითარებას, ახალ წესებს, მმართველობას და თურქეთში (უმთავრესად მცირე აზიაში) გადავიდა. აფხაზთა ერთი, უფრო პატარა შტო უკვე რამდენიმე საუკუნეა ჩრდილოეთის ფერდზე ჩერქეზული სამკვიდროს მახლობლად გადასახლდა; მაგრამ, მას შემდეგ, რაც ქვეყანა რუსებმა დაიპყრეს, მეტწილად თურქეთში გადავიდნენ; ხოლო ვინც ადგილზე დარჩა, ახალმა ბატონებმა აიძულეს დასახლებულიყვნენ ნაკლებ მთიან მხარეებში, რათა უკეთ ემეთვალყურათ;³ სახელდობრ, მდინარეების კუმასა და სელენჩიუკის ქვემო დინებაზე, ბატალფაშინსკთან [2]. ეს მასობრივი გადასახლება ისევე სამწუხაროა, როგორც ამ ძველი ხალხის წარმომავლობის სიბნელე. მათი ახალი ისტორია და ცოდნა უძველესი რელიგიური წეს-ჩვეულებების, ძველი გვარებისა და ადგილთა სახელების, ასევე მათთან დაკავშირე-

¹ვახუშტი, გვ. 335, 403.

²რას გულისხმობს ავტორი „მცირე ნაწილი“, ან რომელი რჩება აფხაზეთის „დიდ ნაწილად“, ძნელი სათქმელია – გ. გ.

³ამ გვერდზე (184) მოცემულია აფხაზი ქალის სურათი – გ. გ.

ბული ტრადიციები იქნებოდა ამოსავალი წერტილი ხალხის ბნელი წარსულის ასახსნელად, რასაც სრული გაქრობა ემუქრება. აფხაზური ენა დამოუკიდებელია, მხოლოდ სადღაც ენათესავება ჩერქეზულს¹, როცა ლექსიკური და გრამატიკული წყობა სახეზეა. ამის ახსნა შეიძლება უძველესი დროიდან აფხაზებისა და ჩერქეზების მჭიდროდ მეზობლად ცხოვრებით [3]. პანტუხოვის მიერ ჩატარებული თავის ქალის გაზომვების (კრანიომეტრია – გ. გ.) მიხედვით² თუ ვიმსჯელებთ, ზოგი მკვლევარის ვარაუდი ამ ორი ხალხის ნათესაობის შესახებ არ დასტურდება, რადგან ჩერქეზების 17% ბრაქიცეფალები (განიერი და მოკლეთავა – გ. გ.) არიან, აფხაზებში კი 50%. სამაგიეროდ ჩერქეზებში 63% მეზოცეფალია (საშუალო ზომის თავა – გ. გ.), აფხაზებში მხოლოდ 38%; მაშინ როცა დოლიქოცეფალების (გრძელთავა – გ. გ.) შეფარდებაა 20% და 12%. ამავე დროს აფხაზებისა და ჩერქეზების უმეტესობას მუქი ფერის (ყავისფერი და შავი) თმები და თვალები აქვთ. რაც შეეხება აღნაგობას (ტანის სილამაზეს), ჩერქეზთა ელევანტურ ტანადობას და მათ ლამაზ, სწორ ნაკვთებს ესენი (აფხაზები – გ. გ.) ვერ შეედრებიან. ამათ აქვთ უფრო ძლიერი, ჯმუხი და დაბალი ტანადობა, მკაცრი, უხეში, არასწორი ნაკვთები, უფრო ბრტყელი თავი და გულგრილი, ველური (ხეპრე) გამომეტყველება. ასევე ნაკლებ შეედრება მათი ტლანქი, აულაგმავი, მყარი წყობისადმი გულგრილობა – ნიჭიერი, ორგანიზატორული და რაინდული ჩერქეზებისას³. რაც შეეხება სარწმუნოებას, ისინი ფორმალურად მაჰმადიანები არიან, თუმცა არც თუ დიდი ხანია; ჯერაც ისლამს მათში არ აქვს ღრმა ფესვები გამდგარი. სინამდვილეში, ყოველგვარი განსაკუთრებული რელიგიური მოწყობის გარეშე, მისდევენ უძველეს წარმართულ ჩვევებს, რაც ემყარება ელემენტარულ კულტს და წარმართულ წარმოდგენებს; თუმცა ქრისტიანობა ჯერ კიდევ ადრეულ ხანებში (V საუკ.) შემოიღეს იქ. ამაზე მეტყველებს ქვეყანაში მრავლად არსებული ძველ ეკლესიათა ნაშთები; დიდი ხნის მანძილზე იქ არსებობდა წარმართული მსხვერპლშენიწრვა და აფხაზთა მიერ მაჰმადიანობის მიღების მიუხედავად, ეს ძველი ეკლესიები დღესაც დიდ პატივში ჰყავთ. კავკასიაში დღე-

¹ ერკერტი: ენები და ა. შ. I, გვ. 271. დაწვრილებით ამის შესახებ „ერებულში ადგილთა და ხალხთა აღწერისათვის“.., სადაც ბარონ ფონ უსლარის გამოკვლევებია გამოქვეყნებული აფხაზური ენის შესახებ. ასევე ა. შიფნერი: დეტალური მოხსენება ბარონ ფონ უსლარის აფხაზური შტუდიების თაობაზე.

² პანტუხოვი: წერილები და ა. შ. I, გვ. 140. იხ. ასევე Chantre, ტ. IV. გვ. 143 და 149 სქ.

³ ამ (185) გვერდზე მოთავსებულია აფხაზი გოგონას სურათი – გ. გ.

საც მცხოვრები აფხაზების რიცხვი 40000-ს არ უნდა აღემატებოდეს¹.

(გვ. 188) ყარაჩაელები ცხოვრების ზოგიერთი ფორმით, ასევე გარეგნობით თუმცა ჰგვანან აფხაზებს და ყაბარდოელებს „დიდი ყაბარდოდან“, რომლებსაც დიდი ხნის მანძილზე უხდიდნენ ხარკს და რომელთა გავლენასაც განიცდიდნენ, ... მიუხედავად ამისა, მაინც ტიპოლოგიურად განსხვავდებიან მეზობლებისგან: აფხაზების, ჩერქეზების და თვით ყაბარდოელებისგანაც. ამ უკანასკნელთაგან ჩაცმულობაც გადაიღეს... [4]

(195-196 გვ.) ქალთა სამოსი თავისებურია და მდიდრული; ის გადაიღეს მეზობელმა ხალხებმა – აფხაზებმა, ყარაჩაელებმა და მთიელმა თათრებმა²...

(238 გვ.) მოგზაურებმა (ფრეშფილდის ჯგუფი 1889 წელს – გ. გ.) მივარდნილი კოდორის ხეობით მიაღწიეს სუხუმ-კალეს შავ ზღვაზე. დიდი ხნის მანძილზე ეს უკაცრიელი, საოცარი ტყეებით დაფარული მხარეები – ამჟამად გაველურებული, უნინ აფხაზების სამოსახლო [5], ევროპელი მოგზაურების მიერ აღარ ყოფილა მონახულებული.³

(229 გვ.) ბ-ნი გროვეს ჯგუფი 1874 წელს ყარაჩაელ თათართა მხარიდან გადმოვიდა მთავარ ქედზე ნახარის უღელტეხილით კოდორის ხეობაში; ამ უკაცრიელი, თვალწარმტაცია აფხაზური ხეობით ჩააღწიეს შავი ზღვის ნაპირებამდე⁴.

(260-266 გვ.) გერმანული სახელი **ადლერი**, რაც ასეთ მხარეში საკვირველია, არის უბრალოდ დამახინჯებული **არდილერი**, როგორც ადრე ამ ადგილს ერქვა აქ მცხოვრები ჩერქეზების (უბიხების) ბელადის **არდილის** გამო⁵. იქაური ჩერქეზული სიმაგრის აღებისას 1836 წელს გამირულად დაეცა რუსი პოეტი ბესტუჟევ (მარლინსკი).⁶ ახლა ამ ლამაზ და ნაყოფიერ სანაპირო ადგილზე არის ხალხმრავა-

¹ განსაკუთრებით დეტალური ცნობები აფხაზების ისტორიის, ენის, წესჩვეულებების და ტრადიციების შესახებ აქვს **ჯანაშვილს**: აფხაზეთი და აფხაზები (1894, რუსულად). მღრ. **კოხის** მოგზაურობა, I ტ. XV თავი.

² 194-195 გვერდებზე ყაბარდოელთა ფოტო-სურათებია ეროვნულ სამოსში – გ. გ

³ ალპური ჟურნალი XIV და XV, 1890 №110 – The Solitude of Abkhasia.

⁴ ფ. კ. გროვე – ყინულოვანი კავკასია, ლონდონი, 1875.

⁵ კოხი, მოგზაურობა... I, გვ. 325. სწორი სახელია **არდოლიარი**. ბერძნულ ეპოქაში იქ უნდა მდგარიყო ჰერაკლეს ტაძარი, მოგვიანებით კი განთქმული **სოფია**.

⁶ იხ. კოხი, II, გვ. 314 – ამ ტრაგიკული ეპიზოდის ვრცელი აღწერა.

ლი სოფელი. გემი პირდაპირ მიადგა სანაპიროს; ადამიანთა ჯგუფები ჭიანჭველებივით მიდი-მოდიოდნენ ნაპირზე...

გაგრამდე სანაპირო ერთფეროვანია; უმნიშვნელო სახლების ჯგუფი მელანქოლიურად იმზირებოდნენ ტყის პირას და ზღვის მოქცევისას საღამოს მზეზე. ერთ დროს იქ ყვაოდა მილეთის ახალშენი, მოგვიანებით კი გენუელების. კაპიტანმა მითხრა, რომ ორივეს ნანგრევები დღესაც არსებობდნენ. მცირე ხნის შემდეგ სანაპირო ქმნის განიერ კონცხს და ჩვენ მიუუახლოვდით **ბიჭვინთას**, ბიზანტიელთა **პიტუის**.

სანაპიროს მიდამო კარგად დამუშავებული ჩანს. დავინახეთ ყანები, ბალები სავსე დეკორატიული და ხილის ხეებით; მოგრძო სათევზაო ნაგებობები, შეფარებული მძლავრი მთის მდინარის ბზიფის შესართავთან (შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეს ადგილი თევზითაა მდიდარი)¹. ნაპირზე, ცოტა სიღრმეში ვხედავთ თუ როგორ გამოირჩევა ბნელი ტყიანი მთების ფონზე ნათელი ქვის კედელი; ფართო მწვანე მდელოებზე აღიმართება ბიჭვინთის ძველი კათედრალის დიდებული ფორმები. ძველებური მშვენიერი შენობა აგებული უნდა იყოს VI საუკუნეში იმპერატორ იუსტინიანეს დროს, როცა ეს სანაპირო ჯერ კიდევ მდიდარი კულტურის სანერგე იყო და ბიზანტიური ძალაუფლება და კულტურული გავლენა მთელ აფხაზეთზე, სამეგრელოსა და იმერეთზე ვრცელდებოდა² [6]. ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ ეს მხარე, განსაკუთრებით მისი მაცხოვრებლები – წნეხისგან განთავისუფლებული ურჩი აფხაზები დაუბრუნდნენ სრულ ბარბაროსობას და ამაყი შენობა დაინგრა. ახალ ხანებში ბევრჯერ შეაკეთეს; 1885 წელს აღადგინეს და ამჟამად დაუბრუნდა ღვთისმსახურების საქმეს, რადგან მხარემ, ყაჩაღური მოსახლეობის დიდი ნაწილის გადასახლების შემდეგ, საკმაო უსაფრთხოება მოიპოვა³. ნაპირს ბიჭვინთის შემდეგ ბევრგან კვეთენ ზღვამდე დამშვებული შიშველი ფერდები (=კბოდე – გ. გ.), რომლებიც მხოლოდ მოგვიანებით დაბლდებიან [6].

შემდეგ ტყე ეშვება ხრეშიან ვაკე ნაპირამდე; მის იქით საკმაო სიმაღლეზე ჩანან სოფლები. ბოლოს, წყნარ, მოლურჯო ყურეში,

¹ როგორც მე მოგვიანებით შევიტყე, აქ იჭერენ უზარმაზარ ორაგულს და ტბის კალმახს.

² ვახუშტის ქრონიკის მიხედვით (გვ. 407), ეს ადგილი უნდა ყოფილიყო ნიკოფსია (ანაკოფია), სადაც მოციქული სიმონ კანანელია დაკრძალული [7].

³ ბიჭვინთაში გენუელებს შუა საუკუნეებში ჰქონდათ აყვავებული სავაჭრო ახალშენი.

დიდი ფოთლოვანი ხეების კარვისებურ გვირგვინებსა და ბალებს შორის გაფანტულად ჩნდებიან **ახალი-ათონის** სამონასტრო შენობები – დაარსებული ხალქიდიკეს ძველი-ათონის განთქმული მონასტრის ბერების მიერ. კულტურულმა ქმნილებამ, ჩანს, ამ სასიამოვნო სანაპირო ზოლზე საკმაო ფართობი მოიპოვა. მის ზემოთ, ციცაბოდ დაშვებული ფრიალო კლდის თავზე მდგომი, რამდენიმე გუმბათით დაგვირგვინებული დიდებული შენობა (ალბათ ჯერაც დაუმთავრებელი) შორიდან გვესალმება ზღვაში. მშვიდი, ყოველივესგან გამოყოფილი ყურე, აყვავებული, მრავალფეროვნად დანანევრებული არე, დამრეცი და ლამაზი (ცალკეული შიშველი კლდეებით), ირგვლივ სამოთხის მცენარეული! მის უკან ნახევარსფეროსებრი ბნელი კედელი მალლა აზიდული ტყიანი მთების, **ლიკვას** მთები; მცირე ამფითეატრი მთლიანად გამოკეტილი ამ სამყაროსგან; მის ზემოთ, ცის სილურჯეში მბრწყინავი მუდმივი თოვლის ზოლი, რომლებიც დიდებული ღვთიური სამყაროდან გვესალმებიან! ყოველივე მშვენიერი ამ თავშესაფარში გაერთიანებულა. მართლაც, ჩაფიქრებული (მოაზროვნე) სამონასტრო ცხოვრებისთვის უკეთეს ადგილს ვერც შეარჩევდნენ! [8]

ბოლოს ჩვენმა გემმა შემოუარა **სოხუმის** შემხვედრ ბრტყელ კონცხს, რომელსაც ზღვა ხმაურით ეხეთქება და მუქი ლურჯი მოქცევისას აღერსიანად სრიალებს ყურის სიღრმისკენ. აქ კი, მთის ძირში, მართლაც მშვენიერ გარემოში, გაშლილია **სოხუმ-კალეს**¹ დაბალი თეთრი სახლები; ისინი საფეხურებადაა ჩაფლული მრავალფეროვანი მცენარეულის ჩრდილებში. მდიდარ ყანებსა და ხილის ბალებს შორის ვხედავ მუქი კედლების წვეტიან მოხაზულობას. ლიმონისა და ფორთოხლის ფოთლოვან უძრავ გვირგვინებს გამოეყოფიან პირამიდის ფორმის ევკალიპტების ნათელი, ლამაზი ფოთლები; მათ შორის კი ქარში ირწვევიან ელეგანტური პალმები. ერთი შეხედვით ვიფიქრე, რომ შევედიოდით სამხრეთსიცილიურ ან ტუნისის სანაპიროს ყურეში. მალე ატმოსფეროში მზის სხივის თამაში სხვანაირად, მძიმედ ვიგრძენი სხეულზე. აქ მე მაკლდა ხმელთაშუა ზღვის ლანდშაფტის იდუმალი ეთერის სინაზე, ჰაეროვანი ბრწყინვალება, ასევე მომაჯადოებელი უღრუბლობა. იქ ატმოსფეროზე გამომშრობად მოქმედებს ვრცელი აფრიკული უდაბნოს სიახლოვე; ასე რომ ის

¹ კოხს (იხ. „მოგზაურობა“, II, გვ. 211) მიაჩნია, რომ სახელი წარმოსდგება **სა-გუმ-იდან**; ეს ნიშნავს **ქვეყანა გუმ-ზე**. ეს არის ძველი სახელი სოხუმთან ზღვაში ჩამავალი მდინარის, რომელსაც დღევანდელ რუკებზე **გუმისთა** ეწოდება. **კალე** თურქულად ნიშნავს ციხეს.

ხდება უფრო გამჭვირვალე და ნათელი. აქ, სანაპიროს შიგნით, უმაგალითოდ ხშირი მცენარეულით შემოსილი ჭაობიანი დაბლობი ჰაერს ბურუსიანს ხდის. ამდენად ყოველი ფიზიკური სხეულის მოხაზულობა არაა მკვეთრი, ფერები მუქია და მძიმე. მაგრამ სანახაობა მაინც თვალწარმტაცია იყო! თუმცა, როგორც ყველგან, მსგავს, არც თუ დიდი ხნის წინ კულტურას ნაზიარებ ქვეყნებში, როცა ახლოს დაუკვირდები, ყოველივე ისე სამოთხისებურად არაა, როგორც ის შორიდან გეჩვენება. მხოლოდ სამხრეთისკენ გახსნილი ნავსადგური კარგია და ქედებით (მთებით) დაცული, რის გამოც ჰავა რბილია¹. ამით ბედნიერი ყურე სარგებლობს, რაც თავისთავად გასაგებია. ქალაქს თუმცა ბოროტი ციების ბუდის სახელი აქვს, მაგრამ ქ-ნი ფაშა ჩვეულებისამებრ დაუოკებელი იყო; ახალ დროში ახლოს მდებარე ტყეებისა და გვიმრის ამოძირკვით და სხვა სანიტარული ღონისძიებებით ბევრი გაკეთდა ადგილის გაჯანსაღებისთვის.

ძველი დროიდანვე ეს სანაპირო ზოლი დასახლებული იყო; აქ ელინური ინიციატივით დაარსდა აყვავებული (მილეტელთა) ახალშენი **სებასტოპოლისი** და **პიტეუსი**, ცოტა სამხრეთით – განთქმული **დიოსკურია**. მხოლოდ მათი კედლების მცირე ნაშთებია, მეტწილად სანაპირო წყალქვეშ აღმოჩენილი. ალბათ გაცილებით მეტი ძეგს უზარმაზარი დანაღების ქვეშ, რაც აქ შესართავთან ჩამოაქვს მდინარე კოდორს. ასევე ბევრი ძველი საშენი მასალა უეჭველად გაიტანეს თურქებმა თავიანთი სიმაგრეების ასაგებად, რაც მათ ნანგრევებზე დღესაც შეიმჩნევა. ასევე გენუელებსაც უნდა დაეარსებინათ სამოსახლო, რომლის ნაშთებიც არ ჩანან.

დღევანდელ ქალაქს – თუკი 1000 მცხოვრებიან ადგილს ასე შეიძლება ეწოდოს – სრულიად ახალი განლაგება აქვს, რადგან უწინდელი სამოსახლო რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომის დროს თურქებმა გადაწვეს.² განიერი, სწორი, ალუებიანი ქუჩები, გასწვრივ მდგომი დაბალი, შეთეთრებული სახლებით შექმნიდნენ მოსაწყენ შთაბეჭდილებას, რომ არა მდიდარი მცენარეული, რომელიც წარმოადგენს ბურჟენარისა და ხეების მონაცვლეობას და ყველგან ყვავილთა სიჭრელე. ამ რბილი ნესტიანი ჰავის პირობებში ყველაფერი ირგვება და მწიფდება, რაც სხვა რომელიმე განედზე იზრდება და

¹ ზამთრის საშუალო ტემპერატურაა +7გრ.С; იანვრის საშუალო ტემპერატურა +6.1 გრ., თებერვლის +6.4, დეკემბრის +7. 9; ზაფხულის საშუალო ტემპერატურაა +22გრ.С; საშუალო წლიური – +14.7გრ (ვაიდენბაუმი, გვ. 217).

² იგულისხმება 1877-1878 წლების ომი – გ. გ.

მოდის. ჩრდილოეთის ხილი – ვაშლი, მსხალი და სხვა შერეულია სამხრეთულ ფორთოხალთან, ლეღვთან და ლიმონთან. წინვიანების გვერდით იზრდება აგავა, ვერბენა და მაგნოლია; ხოლო სამხრეთის აკაცეები გვერდში უდგანან ძლიერ ევკალიპტებს. მარადმწვანე დეიცეასა და ბრონეულის მუქნითელ ყვავილიანი ბუჩქებიდან ამოზიდულია პალმები; ყვავილებით დაფარული, ხშირი ვარდების ხერგული ყველგან გარს ერტყმიან ბალებს; თუმცა აკლია მარეგულირებელი ხელი. აქ არ შეუძლიათ სისუფთავისა და ზრუნვის ევროპული მასშტაბების შეთავაზება, მითუმეტეს, რომ ასეთი ჰავის პირობებში ყველგან, სადაც ადამიანის ხელი ვერ წვდება, მიწა უცბად იფარება სარეველებით. ბეჯითი ხელი ამ მხარეში იშვიათი მოვლენაა. მწყალობელი ბუნება მუდამ ხელგაშლილია აქ; ხოლო, სადაც ბუნება უხვია, იქ ადამიანს მუშაობა არ უყვარს. ახალ სახლებსა და ბალებს შორის გაბნეულია მიშვებული მიწები და დანგრეული ნაგებობების ნაშთები. ყველაფერი თითქმის მოუვლელად თავის ნებაზე იზრდება – კეთილშობილიც და სარეველაც.

ერთგვარი გაურკვეველობა გამოიწვია ყველა ჩვენგანში ე. წ. ბოტანიკურმა ბაღმა¹, რომლის შესახებაც გემის თანამგზავრებმა გადაჭარბებული აღწერა მოგვანოდეს. ის მდებარეობს ქალაქიდან დაახლოებით 3/4 საათის სავალზე; იქამდე მივყევართ მტირალა ტირიფებით გარშემორტყმულ მტვრიან ქუჩას (გზას). მე გამიხარდა, როცა ვიხილე დიდი რაოდენობით იშვიათი ხეები, რომლებიც მეტწილად უცხო, შორეულ სამხრეთის ზონას განეკუთვნებოდნენ. განსაკუთრებით ლამაზია წინვიანები: *P. taurica* – კედარის მსგავსი – და ნამდვილი კედრები, ასევე არაუკარიები, შემდეგ აკაციათა ოჯახის ნამდვილად საუცხოო ეგზემპლარები, სრულიად სალი პალმების სხვადასხვა სახეობები; კრიპტომერიები, გლედიჩიები, ძალზე მალაღი იუიკა (Yuica's) შერეული ნათელი ფერებით აყვავებულ მაგნოლიებთან, როდოდენდრონებთან და გრაკლასთან, რომლებიც დაფენის და მურტის მუქ ფოთლებს შორის გამოირჩევიან. ამასობაში იწყება გაშლას ჩაისა და სხვა სასარგებლო მცენარეთა ნარგავები. განსაკუთრებული მოვლა მხოლოდ ზოგ ადგილებში შეიმჩნევა და სახელწოდება „ბოტანიკური ბაღი“ გაზვიადებული მეჩვენა.

ქალაქში ამაყად მაჩვენეს ახალი პარკის დანყება, რომელიც ზღვის პირის გასწვრივ გაჰყავთ. ესაა ცუდად მოვლილი სასაიერნო ადგილის მსგავსი, რომელსაც, როგორც აქ სჩვევიათ, გაზვიადებუ-

¹ თავდაპირველად საფუძველი ჩაეყარა როგორც აკლიმატიზაციის საცდელ ბაღს.

ლად ამაყი სახელი „ბულვარი“ უნოდეს. ბაზარი – ესაა ორი გრძელი რიგი სუფთა ხის ფარდულებისა (დუქნების), რომლებიც მოგზაურებს თავდაპირველად აღმოსავლეთის სუსტ განცდას აძლევენ. გამოტანილია აღმოსავლურ გემოვნებასთან შეგუებული იაფი წვრილმანი საქონელი. გამყიდველები ძირითადად თათრები და მეგრელებია; ხალხი კიდევ უფრო მეტად მაგონებს აღმოსავლურ ცხოვრებას და მის შესაბამის ფორმათა სიმდიდრეს. დასავლეთ კავკასიისა და მისი მეზობელი თურქული მხარის ყველა ხალხია აქ წარმოდგენილი და თვალს იზიდავენ ნაწილობრივ ლამაზი ჩაცმულობით. თუმცა სურათი არაა ფერებით მდიდარი – კავკასიის ხალხთა ტანსაცმელში ჭარბობს რუხი, შავი და თეთრი ფერები. მამაკაცთა აღნაგობა მთლიანობაში მშვენიერია, ზოგჯერ დიდებულიც; მეტწილად მეტყველი, სწორი სახის ნაკვებით, მამაცი გამომეტყველებით, დიდი, შავი, ცოცხალი თვალებით და სქელი, ხშირი წვერით. თუკი იყო საფუძველი, რომ რუსეთისთვის გვენოდებინა წვერისა და ქუდის ქვეყანა, კავკასიას კიდევ უფრო მეტი უფლება აქვს ამ თვალსაზრისით. მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში მამაკაცთა თავსაბურავი არაა ისე მრავალნაირად და მშვენივრად განვითარებული და უამრავი ფორმების.

გემის გასვლამდე დიდხანს ვისეირნეთ აყვავებული ვარდების და ფორთოხლის სურნელით გაჟღენთილ რბილ საღამოს ჰაერზე ზღვის ნაპირის გასწვრივ, მალლა აწვდილ მუქ კედრებს შორის, დიდებული ტირიფების, ჭადრებისა და პტიროკორიების ქვეშ. დაბალ ნაპირს რიტმული ინტერვალებით რეცხავდნენ ნამოსული ტალღები, რომელთა თანაბარტაქტიანი შრიალი მკაფიოდ გვესმოდა ყურში. სასიამოვნო მელანქოლიის სუნთქვა მწუხრთან ერთად დაეშვა მოალერსე სანაპიროზე. სევდიანი, მონატრებული მელოდიასავით მიწყნარდა ცხელი დღე. ამ სურათს ახლოს ჰარმონიულად ერწყმოდა აღმართული ძველი გალავანი და საუცხოოდ შეეფერებოდა ელეგიურ განწყობას, რასაც ის ინვევდა! ესაა ნარჩენები ერთ დროს აყვავებული და განთქმული გენუელთა ახალშენისა. იქიდან ახლოს ნაპირზე გვხვდება ხამანკა, რომლებიც დამუშავებული სახით ტფილისელი გურმანების სუფრას ამდიდრებენ; ხამანკები ძალზე პატარებია და არც თუ უგემური, თუ მას შევადარებთ ჩრდილოეთის ზღვისას.

მე ძალიან ვწუხდი, რომ ფოთისა და ბათუმისკენ ღამის სიბნელეში გვიხდებოდა ცურვა! სახელდობრ, ნაპირი არ გვთავაზობდა სხვადასხვა სანახაობას, როგორც უფრო ჩრდილოეთით. სამეგრელოს მთები ნაპირიდან გაცილებით შორს დარჩნენ უკან; ზღვისკენ

თანდათან დავაკდნენ. ნაპირი ოჩამჩირესა და ფოთს შორის დაბლობია და მცირე დაქანებით ზღვაში ჩამავალი მდინარეებითა და განსაკუთრებით რიონის წყლებით ძალზე დაჭაობებულია. სწორედ ამ ზოლიდან მოწმენდილ ამინდში გემიდან ჩანს იალბუზის თოვლიანი გუმბათი, რომელიც ეულად აღმართულა სხვა მწვერვალებზე, როგორც მბრძანებელი ...

(285 გვ.) ქუთაისი იყო იმერეთის სამეფოს ძველი დედაქალაქი. ერთხანს ასევე ითვლებოდა გაერთიანებული მხარის – სამეგრელოს, იმერეთისა და აფხაზეთის, ანუ ძველი კოლხეთის დედაქალაქად. დღეს ის არის ცენტრი და რეზიდენცია გუბერნატორისა, რომლის ხელისუფლება მოიცავს მთელ დასავლეთ ამიერკავკასიას – აღმოსავლეთით როკის უღელტეხილიდან, დასავლეთით ზღვის ნაპირამდე, სამხრეთით თურქულ საზღვრებამდე და ჩრდილოეთით კავკასიონის მთავარი ქედის ზედა ხაზამდე..

(287 გვ.) ... VIII საუკუნის ბოლოს ხდება ბიზანტიის ძალაუფლების თანდათანობითი გადავარდნა კოლხეთში და სასანიდური სპარსეთის დაცემა, რომლებმაც ბიზანტიელებს კოლხეთის დიდი ნაწილი წაართვეს. **აზაზები** – ქართული ქრონიკის **აფხაზები** – სავარაუდოდ ბერძენი გეოგრაფების მიერ **ჰენიოხებად** ნოდებული კავკასიური ხალხის მოდგმა, მაშასადამე დღევანდელი **აფხაზები**, განთავისუფლდნენ. მათი ერისთავი ლეონი 785 წელს გამეფდა, მთელი კოლხეთის მიწები დაიმორჩილა და ქუთაისი დედაქალაქად გააშენა (ყოველ შემთხვევაში, ძველი ქალაქის ადგილას). ის დარჩა მეფეთა საჯდომად ჯერ აფხაზების, შემდეგ ბაგრატიდების დროს, როცა X ს-ის ბოლოს ბაგრატ III-მ (980-1014) კოლხური მიწები დიდ ქართველურ სამეფოს შეუერთა და ქუთაისი მცხეთასა და ტფილისთან ერთად რეზიდენციად დაიტოვა.²

(330 გვ.) ზოგიერთი ტერიტორიების გამო დადიანი მუდამ ებრძოდა თავის მეზობლებს; ასე მაგალითად, სამურზაყანოს დასაუფლებლად, რომელიც მდებარეობს ჩრდილოეთით, მდ. ენგურსა და მდ. ლალიძგას შორის, ებრძოდა **შერვაშიძეების** აფხაზურ დინასტიას... [9]

(599 გვ.)... იალბუზის დღევანდელი სახელი წარმოსდგება სპარსულიდან: ალ-ბურს; სხვებს მიაჩნიათ თათრულიდან მომდინა-

---

¹ მერცხაბერი შემდეგ მხატვრულად აღწერს ლამის ზღვის სანახაობას, ანაკლიისა და რედუტ-კალეს შუქურების ნათებას და შუალამეზე ფოთში ჩასვლას – გვ. 266, ტ. I – გ. გ.

² შემდეგ საუბარია ქუთაისის მოკლე ისტორიაზე რუსუდანთან 1810 წლამდე (287-288 გვ.) – გ. გ.

რედ: იალ-ბუს, ე. ი. ყინულის ფაფარი¹. ყარაჩაელები მას ეძახიან მინლი-თაუს, რაც ნიშნავს თეთრ მთას; აფხაზები უწოდებენ **ორსი-იტუბ**-ს, ეს ნიშნავს ნეტართა სადგომს; მსგავსად ჩერქეზებისა – აშხა-მახვა, ე. ი. ღმერთების მთა, აგრეთვე ნაშ-ჰამახო, ე. ი. წმინდა მთა....

(715 გვ.)... ირმები დღესაც ბინადრობენ სვანურ მხარეში, ... შემდეგ დასავლეთით კი აფხაზებითა და ჩერქეზებით ძველად დასახლებულ და მათი გადასახლების შემდეგ კვლავ გავლურებულ მხარეებში; განსაკუთრებით მარუხის, სელენჩუკის, ბზიფის, კოდორის, ურუბის, ლაბას, ბელაიას და ა. შ. სათავეების მიდამოებში [10]. აქ მათი რაოდენობა დიდია და ჯოგებში 100-150-ს ითვლიან².

(46 გვ.)... იალბუზიდან დასავლეთით მდებარე ქედები, პონტო-აფხაზეთის ალპები...

(73 გვ.)... პონტო-აფხაზეთის ქედის უღელტეხილები: მარუხი, ნახარი, ქლუხორი...

(83-85 გვ.) [მოთავსებულია კავკასიონზე დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ გამავალი უღელტეხილების ცხრილი, რომელშიც მოცემულია მათი სახელწოდება, სიმაღლე, მიმართულება, ხეობები ან ადგილები, რომლებსაც ისინი აერთებენ – გ. გ.].

ჰსეგაშკა – 2097 მ., – სამხ.-დასავლეთიდან ჩრდილოეთისკენ, – არდლერს ჰსებაისთან, პატარა ლაბას ხეობაში.

სანჩარი – 2580 მ., – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, – ფსირცხას და სუხუმ-კალეს დიდი ლაბას ხეობაში ჰსემენსკთან.

ადანგე – ? – დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ, – ბიჭვინთას და ბზიფს ადანგეს ხეობასთან კოდორისკენ.

მარუხი – 3500 მ., – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, – კოდორის ხეობას ავიკალ-აჯადარას ხეობით მარუხის, სელენჯუკის და ყუბანის ხეობებთან.

ნიხარი – ? – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, – კოდორის ხეობას ფთიშთის ხეობით თებერდა-ყუბანის ხეობასთან.

ქლუხორი – 2813 მ. – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, – კოდორის ხეობას კლიუჩის ხეობით თებერდა-ყუბანის ხეობასთან.

ნახარი – 2867 მ. – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, – კოდორის ხეობას კლიუჩის ხეობით ყუბანის ხეობასთან.

¹ ვახუშტის ქრონიკის მიხედვით (გვ. 451) იალ-ბუს ნიშნავს ყინულოვან ქარს; მის მიხედვით სპარსელები ამ სახელით აღნიშნავენ ზოგადად „მთებს ვალაგირიდან და ფაიქომიდან“, ე. ი. ოსეთიდან.

² რადდე – პონტოს აღმოსავლეთი სანაპირო და ა. შ.

(93-94 გვ.) აფხაზეთის ალპები ვრცელდება ტუბინის უღელტეხილიდან ნახარის უღელტეხილამდე... ტუბინის გადასასვლელამდე კი ანაპიდან ზღვის პარალელურად ვრცელდება პონტოს ალპები [შემდეგ მოცემულია ამ ქედის გეოლოგიური აღწარმოება – გ. გ.]

მცირე კომენტარები:

[1-4] საინტერესოდ გვეჩვენება მერცხახერის ცნობები „აფხაზთა“ განსახლების შესახებ, რომ „აფსუა“ დღეს „აფხაზებად“ იქცნენ და თავის თავს „აფსუას“, ხოლო ქვეყანას „აფსნეს“ უწოდებენო.

როგორ უნდა გავიგოთ ავტორისეული სიტყვები, რომ „აფხაზთა“ დასახლება უკვე რამდენიმე საუკუნეა არსებობს ჩრდილოეთის ფერდზე ჩერქეზთა მახლობლად და რომ „აფხაზთა“ ადრინდელი სამოსახლოები ენგურის ჩრდილო-დასავლეთის შენაკადების, ასევე კოდორისა და ბზიფის სათავეებთან ყოფილა?

ხოლო როცა რუსებს 120000 სული თურქეთში გაექცა, „აფხაზთა“ დანარჩენი ნაწილი რუსებმა მთებიდან მდ. კუმასა და მდ. სელენჯუის ქვემო დინებაზე გადაიყვანეს.

ამას გარდა, „აფხაზური“ ენის ჩერქეზულთან ნათესაობას ხსნის „უძველესი დროიდან მათი მჭიდრო მეზობლობით“; ხოლო ყარაჩაელები ჰგვანან და განსხვავდებიან კიდევ მეზობელი „აფხაზებისაგან“, რომელთა ქალებმაც მეზობელი ყაბარდოული სამოსი გადაიღეს.

ყოველივე ზემოთქმულს თუ დავუმატებთ მერცხახერისეულ დახასიათებას, სადაც ის „აფხაზებს“ უწოდებს „მთის ურჩ ხალხს, რომელთაც არასოდეს მტკიცე სახელმწიფო არ შეუქმნიათ“, მაშინ ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „აფსუები“ არ იყვნენ პონტოს სანაპიროს მცხოვრებნი ძველად, რომ მათი სამოსახლოები მხოლოდ კავკასიონის ფერდებზე (უფრო ჩრდილოეთით, ვიდრე სამხრეთით) არსებულა.

[5] როგორც ცნობილია, აფხაზეთი XVIII ს-ში ხუთ ერთეულად იყოფოდა: 1. ბზიფის ხეობა (აღმოსავლეთით გუდაუთამდე); 2. აფხაზთა სათემო (გუდაუთასა და კოდორს შორის); 3. აფშილეთის (კოდორსა და ლალიძგას შორის); 4. სამურზაყანო (ლალიძგასა და ენგურს შორის ზღვის პირამდე); 5. ნებელდა (კოდორის ხეობის შუა ნელი). ჯერ კიდევ 1840 წელს ნებელდის მაღალი ადგილებიდან – დალიდან, რუსებმა აპყარეს მოსახლეობა, რადგან ისინი ყველაზე მეტად ეწინააღმდეგებოდნენ რუსეთს. ხოლო მას შემდეგ, რაც რუსეთმა 1864 წელს საბოლოოდ შეიერთა აფხაზეთი, 1866 წელს მოხდა აფხაზთა აჯანყება, რასაც მოჰყვა მოსახლეობის დედა-ბუდიანად თურქეთში განდევნა და კოდორისა და მისი შენაკადების ხეობების სრულ-

ლიად გაუკაცრიელება. ეს მხარე XIX ს-ში მარშანიების სამფლობელო იყო. ცნობილი მუჰაჯირობის შემდეგ, რასაც მერცხახერიც გვამცნობს, ცხადია, ევროპელ მოგზაურ-მთამსვლელებს – ჯერ გროვეს და შემდეგ ფრეშვილდს (XIX ს-ის 70-80-იანი წლები), ასევე ჩვენს ავტორსაც, ეს „აფხაზური ხეობა“, თუ „აფხაზთა უწინდელი სამოსახლო“ გაველურებულ-გაუკაცრიელებული დახვდათ. ყოველივე ნათქვამთან ერთად, ხომ ცნობილია რუსული მთავრობის პოლიტიკა ქართული მოსახლეობის მიმართ აფხაზეთის ზღვის სანაპიროზე!

[6] ძალზე ბუნდოვანია მერცხახერის ფრაზა – „ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ ეს მხარე, განსაკუთრებით მისი მცხოვრებნი – წნეხისგან განთავისუფლებული ურჩი აფხაზები დაუბრუნდნენ სრულ ბარბაროსობას“... ქვემოთ კი, ბიზანტიელთა გავლენის გადავარდნის შემდეგ, საუბარია აფხაზთა ერისთავ ლეონზე, ხოლო შემდეგ ერთიანი საქართველოს შემადგენლობაში აფხაზეთის შესვლაზე.

საგულისხმოა, რომ გაბარბაროსება XV ს-ის შემდგომია სავარაუდებელი, როცა ხდება ერთი მხრივ ოსმალთა შემოტევა, ხოლო მეორეს მხრივ მთიელ აფსუათა ბარად ჩამოსვლა. ასევე გენუელთა ფაქტორიების არსებობა და გადაშენება. ეს კარგად ჩანს აფხაზეთში სარწმუნოებრივი მდგომარეობის ავტორისეული აღწერისასაც. ამასვე უნდა ეხმიანებოდეს ფრაზა: ამჟამად „მხარემ, ყაჩაღური მოსახლეობის დიდი ნაწილის გადასახლების შემდეგ საკმაო უსაფრთხოება მოიპოვა“.

[7] გიორგი მთაწმინდელი 1057 წელს პაექრობისას პასუხობდა ანტიოქიის პატრიარქს – „ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სვიმონს ვიტყვი კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების“.

როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერს („ქართლის ცხოვრება“, IV, თბ. 1973, გვ. 62), „მოვიდნენ მოციქულნი ანდრია პირველწოდებული და სვიმონ კანანელი. ანდრიამ მოაქცივნა მეგრელნი და წარვიდა. ხოლო სვიმონ მოკუდა მუნ და დაფლეს ნიკოფსიას“. ვახუშტი როცა ეხება ბიჭვინთას, წერს (გვ. 786) – „ამას ვგონებ ნიკოფსიად, და ეკლესიასა მასზედ აღშენებულსა მისთვის, ვინაითგან ნიკოფსიას დაფლულ არს მოციქული სვიმონ კანანელი“. მაშ რატომ წერს მერცხახერი ფრჩხილებში „ნიკოფსია (ანაკოფია)-ს“? გამოდის, რომ ის უსწორებს ვახუშტის და ბიჭვინთის მაგიერ ანაკოფიას გვთავაზობს ნიკოფსის სანაცვლოდ. როგორც თანამედროვე მეცნიერები ფიქრობენ, ნიკოფსია ისტორიული ციხე-ქალაქია ქ. ტუაფსეს მახლობლად; აქ VII-VIII საუკუნეებში საეპისკოპოსო კათედრა იყო; VIII ს-ში შედის ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს შემადგენლობაში.

[8] რაც შეეხება ანაკოფიას, მის შესახებ ვახუშტი წერს (გვ. 781): „ცხოშის დასავლეთით არის ანაკოფია—ალაშენეს ბერძენთა ქალაქი— იყო კეთილი, ზღუასა ზედა ნაშენებული, ბაგრატიონთაგან განდიდებული, ან ოხერ არს“... ესაა თანამედროვე ახალი ათონის ტერიტორიაზე არსებული ციხე-ქალაქი – VII-VIII საუკუნეებში აფხაზთა საერისთავოს პოლიტიკური ცენტრი; VIII ს-დან აფხაზთა სამეფოს მთავარი ქალაქი. აქ გენუელებმა მდ. ფსირცხის შესართავთან XIV-XV ს-ში ფაქტორია დააარსეს. 1875 წელს ძველი ანაკოფიის ადგილას დაარსდა ახალი ათონის მონასტერი, როგორც ათონის (საბერძენეთის) რუსული მონასტრის ფილიალი, რომელიც დაიწვა 1877-78 წლების ომისას. შემდეგ აღადგინეს და იქცა შავიზღვისპირეთის უდიდეს საეკლესიო ცენტრად. აქვეა სიმონ კანანელის გუმბათიანი ეკლესია (IX-X სს.).

[9] როგორც ვახუშტი წერს (გვ. 782), ოდიშის სასაზღვრო ანაკოფია – აქ ლევან დადიანმა აფხაზთაგან თავდასაცავად შეავლო ზღუდე. მის დასავლეთით აფხაზეთია-ო! ეს ხდება XVII საუკუნეში.

[10] ისევ აფხაზთა განსახლებას ეხება. შდრ. [1-4] კომენტარები.

მერცხაბერი ოსების შესახებ

(90გვ.) ეთნოგრაფიული საზღვარი ჩრდილოეთით ოსებსა და მთელ თათრებს შორის; სამხრეთით – ოსებს, იმერლებსა და სვანებთან.

(99გვ.) დიგორის ალპები ფასის-მთიდან გოდი-ცვიკის უღელტეხილამდე. ამ ქედის გასწვრივ ცხოვრობს ოსური ხალხის ის შტო, რომელიც თავს დიგორელებს უწოდებს...¹

(101-102გვ.) ოსური ალპები ვრცელდება არდონის ხეობიდან აღმოსავლეთით თერგის და არაგვის ხეობებამდე. ესაა ყველაზე დიდი ჩაღრმავება ცენტრალურ კავკასიონზე – დასავლეთით მამისონის უღელტეხილიდან, აღმოსავლეთით საქართველოს [სამხედრო] გზამდე... ამ ხეობაში ცხოვრობს ოსების უმრავლესობა... სასაზღვრო ხაზი ჩრდილოეთით არის არდონის, ფიაგ-დონის, გიზელ-დონის, გენალ-დონის და მათი შენაკადების ხეობებზე; სამხრეთით – თეთრი არაგვის გასწვრივი ხეობა, ასევე დიდი ლიხვის სათავეების ნაოჭა მთები; აღმოსავლეთით თერგ-არაგვის ხაზი, ე. ი. საქართველოს გზა. გეოლოგიური თვალსაზრისით კი ეს არ ემთხვევა. ოსური ალპები ორ ჯგუფად იყოფა: ა) მთავარი ქედი – საკი-თრუსოს ქედი.

¹ აქედან წარმოსდგება სახელწოდება ამ მხარის მთავარი ქალაქის –სტირ-დიგორი, რომელიც ქედის ძირში მდებარეობს.

ერთი მხრივ მდ. საკის ხეობით, მეორე მხრივ თერგის (თრუსოს) ახალგაზრდა მაღალი გვერდითი ქედით შემოიფარგლება. ბ) ჩრდილოეთის გვერდითი ქედი, ანუ ყაზბეგ-გიმარაი-ტეპლის ჯგუფი.

151-154 გვერდებზე ლიტერატურის ვრცელი სიაა მოთავსებული, რომელიც საერთოა კავკასიის ეთნოგრაფიისთვის – გ. გ.].

(163გვ.) ოსები წარმოსდგებიან რან-იდან და ირონი-დან, როგორც თავის თავს უწოდებენ ისინი.¹

(196-205გვ.) [ყაბარდოელების] შემდეგ აღმოსავლეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მივადგებით კავკასიონის შუაგულზე ცნობილ ხალხს – ოსებს ან ოსეთებს, რომლებიც ცხოვრობენ ურუხის, ბელაიას ზემო დინებებზე, ასევე თერგის სამხრეთი შენაკადების არ-დონის, ფიაგ-დონის, გიზალ-დონის და გენალ-დონის მთელ ხეობებში; შემდეგ თვით თერგზე, ლარსსა და ბალთას შორის და ბესლანსა და ელხოტოვს შორის. მათი სამოსახლოები არის აგრეთვე მთავარი ქედის სამხრეთითაც – ორივე ლიახვის, ქსნის და არაგვის მიდამოებამდე აღმოსავლეთით. ეს თავისებური ხალხი, ეჭვგარეშეა, ენათესავება ირანულ და არა კავკასიურ სხვა ენებს; მას მედო-სპარსული წარმოშობისად განიხილავენ; ასევე სახელებსაც რან, ირონი, როგორც ისინი თავის თავს უწოდებენ. თუმცა, ანთროპოლოგიური ნიშნებით, ჩვეულებებით, ტრადიციებით და ხალხური თქმულებებით, ვინრო გაგებით, უფრო კავკასიურ მოდგმებს ეკუთვნიან. მე აქ მოვიტან ხშირად გავრცელებულ ზოგ ჰიპოთეზას მათი წარმომავლობის შესახებ.

ჯერ კიდევ ბერძნული წყაროები – ჰეროდოტე და სხვ. – ასევე ნინევიური ლურსმული წარწერები გვამცნობენ, რომ ასურეთის მეფეები ომის ტყვეებს თავიანთი სამეფოს ყველაზე განაპირა საზღვრებთან ასახლებდნენ. ხოლო, რადგანაც ასურელთა გავლენა გარკვეული დროის განმავლობაში ნამდვილად ძალზე შორს ვრცელდებოდა ჩრდილოეთით, არ შეიძლება არ ვივარაუდოთ, რომ მიდიური პატიმრები კავკასიის მთებში დასახლდნენ. მსგავსი ისტორიული წყაროებით ვიცით აგრეთვე ჩრდილოეთიდან სკვითების, კიმერიელების ან ხაზარების თავდასხმების შესახებ ასურეთზე... ამრიგად ხაზარებმა თუ სკვითებმა მიდიელი ტყვეები, რომლებიც, ჩვეულების

¹ სახელწოდება რან-ი უეჭველად მიუთითებს ირანულ, ე. ი. სპარსულ წარმომავლობაზე. სახელი ოსი, ასი, რომლისგანაც წარმოსდგება დღევანდელი სახელები ოსები, ოსეთები, ამ ხალხს ქართველებისგან უნდა ჰქონდეთ შერქმეული; ხოლო სახელები ასი და იას-ები რუსებისგან. ორივე სახელი ალბათ უნდა მიუთითებდეს რანის შერევას არა ირანულ, არამედ სკვითური წარმოშობის ხალხებთან.

² როულინსონის ტექსტების მიხედვით.

მიხედვით, თავის სამშობლოში წამოასხეს, დაასახლეს კავკასიაში და არაა დაუჯერებელი, რომ მათი შთამომავლები შეიძლება დღევანდელი **ოსები** იყვნენ. დიოდორე სიცილიელისა და ჰეროდოტეს თანახმად გადმოსახლება უნდა მომხდარიყო ძველი წელთაღრიცხვის VII საუკუნეში. ჩრდილოეთ კავკასიაში გადმოსახლებული მიდიელები შეიძლება შემდგომ ჩამოყალიბდნენ ძლიერ ხალხად.

ლეგენდებით აღსავსე ვახუშტისეული ქართული ქრონიკა სრულებით განსხვავებულ ახსნას იძლევა ოსების შესახებ. მის მიხედვით ოსეთის ქვეყანა თარგამოსის ძეებს **ლეკანს** და **კავკასოსს** ერგოთ სამემკვიდროდ. როცა ლეკანმა ეს მხარე მხოლოდ თავისად მიითვალა, ხაზარების მეფემ, რომელიც სამხრეთის ერთ-ერთი ომიდან უკან ბრუნდებოდა, კვლავ ჩამოართვა და კავკასოსს დაუბრუნა. ამასვე გადასცა მეფემ თავისი **რან-ელი** და **მოვაკან-ელი** (ალბათ მიდია და მცირე აზია იგულისხმება) ტყვეები. ამ კავკასოსისგან მიიღო ალბათ კავკასიამ სახელი, ხოლო წინამდებარე ვაკემ კავკასოსის ბოლო მარცვლიდან **ოს**, უფრო სწორად **ოსი**; ეს დაუჯერებელ საფუძვლად უნდა ჩაითვალოს, რადგან **ოს** არის არა ქართველური, არამედ ბერძნული დაბოლოება. **ურბანოსმა** ანუ **უობოსმა**, ხაზართა მეფის ვაჟმა მოგვიანებით კავკასოსი და მისი გვარი გააგდო და ქვეყანა დაისაკუთრა; აგრეთვე იქ ქართლელი და სომხითელი ტყვეები დაასახლა – ე. ი. ქართველი მხვნელები (მინათმოქმედნი) – და მას მერე ჰქვია მხარეს **ოვსეთი**. ხაზარულად ეს გამოთქმა ნიშნავს „მთესველ ხალხს“, რომელიც მან გადმოასახლა კავკასოსის გვარის ამონყვეტის შემდეგ. [1] იმავე წყაროს მიხედვით **უობოსეთი-დანაც** შეიძლებოდა სახელწოდება **ოსეთი-ს** მიღება.¹

პლინიუსი და სხვა რომაელი ავტორები კასპიის კარის ახლოს (სადაც დღეს ოსები ჯერაც სახლობენ) მცხოვრებ ხალხს უწოდებენ **ალანებს**; ამავე სახელით იხსენებენ მათ არაბი გეოგრაფები შუა საუკუნეებშიც. აქედან წარმოსდგებიან დღევანდელი სახელწოდებები: დარიალის ხეობა, დარიალის გზა, დარიალის გასასვლელი – თერგის ვიწრო ხეობისთვის, სახელდობრ, **დარ-ი-ალან-იდან** = **ალანთა კარს**.²

¹ შდრ. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 632. ვახუშტისთან სახელი უობოსი არ ფიგურირებს – გ. გ.

² ასე უწოდებდნენ თავდაპირველად სპარსელები ადრეულ ხანებში მათ მიერ აგებულ სიმაგრეებს სკვითური ხალხის–ალანების თავდასხმების წინააღმდეგ, რაც თერგის ხეობას ჩრდილოეთიდან კეტავდა. არაბმა გეოგრაფებმაც ამის მსგავსად ხეობის ჩამკეტს უწოდეს **ბაბ-ალ-ალან** = **ალანთა კარი**. [აქ ჩვენ ტექსტში გადმოვიტანეთ მერცხაბერთან გვ. 791-792-ზე მოთავსებული ცნობები, რაც იგივე საკითხს შეეხება – გ. გ.]

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ არაბი მწერლების – აბულფედას და მასუდის¹ „ბაბ-ალ-ალან“ (ალანთა კარი) უნდა გულისხმობდეს თერგის ხეობას. ეს სახელი სპარსელებისგან მოდის, რომლებიც ძველ დროში ამიერკავკასიის ქვეყნებზე ბატონობდნენ და ჩრდილოეთით მცხოვრები ალანების ხშირი შემოსევების საწინააღმდეგოდ გადასასვლელი გაამაგრეს და დაარქვეს „**დარ-ი-ალან**“ – ალანების კარი. აქედან აწარმოეს ქართველებმა მთელი რიგი სახელები: დარგამი, დარგალი, დარიალმანი, დარიალანი და დარინა და ბოლოს აქედან წარმოსდგა სახელი – დარიალის გასასვლელი, რომლის მიხედვითაც უწოდებენ დღევანდელ გზასაც... ოსები გადასასვლელს უწოდებენ **დაირან-ს**, სომხები – **ტარიალ-ს**.

ვახუშტის ქრონიკის მიხედვით ქართველთა მესამე მეფემ მირიანმა ააგო დარიელის-ციხე ხაზარებისა და ოსების თავდასხმათა წინააღმდეგ თავდასაცავად. ასევე მეფე დავით აღმაშენებელმა (1089-1125) ოსეთის გზაზე ააგო ციხე. აქვე ქრონიკის ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ სახელწოდება დარიელ-ი შესაძლოა წარმოსდგებოდეს თურქულიდან, სახელდობრ, **დარ-იოლ-ი**დან (გზის კარი), ან **დარ-იელ-ი**დან (ქარების კარი).

ახალი ავტორებიც ცდილობენ ოსებისა და ალანების იდენტურობის დადგენას (კოხი, კლაპროტი). კოხი წერს: „მცირე აბაზას (ჩერქეზეთის ნაწილია) ზემოთ დასახელებულ საზღვრებში, ქედის მთლად თხემზე ცხოვრობს მოდგმა, რომელსაც ყველა ირგვლივ მცხოვრები ხალხი უწოდებს **ალანებს**, და ეჭვგარეშეა, რომ ესაა წარჩენები ძველი ხალხის – ალანებისა“². შემდგომ იგივე ავტორი ამყარებს ამ აზრს იმ მონაცემებით, რაც მოგზაურობისას უბრალო ოსმა ნანახი ადგილობრივის შესახებ ამცნო, რომ დასახელებული დასავლეთელი ალანები იყო ოსი ხალხისგან გამოყოფილი შტო. ამასთან ახსენებს ამის თაობაზე არსებულ ძველ ცნობებს გრაფ პოტოცკის, ი. ნ. დე ლ'ისკის, მამაო ლამბერტის, რაინეგის და სხვათა. ალანების გადასახლების შესახებ, რომლებიც ალბათ სკვითური წარმოშობის ხალხია, ჩვენ სხვადასხვა სახლო წყაროებიდან ვიგებთ; განსაკუთრებით ამიანე მარცელინეს საინტერესო ცნობებიდან. ერთი მხრივ უტყუარია ცნობები ალანებისა თუ სკვითების ჩრდილოე-

---

¹ მასუდი ძველი დარიელის ციხის აგებას მიაწერს დარიოს ჰისტასას, რომელიც სკვითების წინააღმდეგ ბრძოლისას უნდა აეგო. იაკუტ-ალ-ჰამასი XIII ს-ში წერდა, რომ ის ააგო ხოსრო I ანუშირვანმა (530-578) და უწოდა მას **დარინატ-ი**.

² კოხი: მოგზაურობა, I, გვ. 318; ასევე შაქსტჰაუზენი, II, გვ. 16 სქ.

თიდან თავდასხმების შესახებ სამხრეთის ქვეყნებზე – მიდიაზე, სომხეთზე და ა. შ.; მეორე მხრივ ცნობები მიდიური დასახლებების შესახებ კავკასიონის ჩრდილოეთ ზოლზე; დაბოლოს, თანამედროვე ოსების თავდაპირველი კუთვნილება ირანულ რასასთან სარწმუნო-ზე მეტია. ყოველივედან გამომდინარე, ალანები კავკასიაში გადას-ვლის შემდეგ შეეჯახნენ და დაიმორჩილეს იქ უკვე მაცხოვრებელი ოსები ანუ რან-ი, ხოლო მერე შეერივნენ დამორჩილებულ ხალხს. რადგან ეს უკანასკნელები დამპყრობლებზე გაცილებით მრავალ-რიცხოვანი და უფრო ძლიერი ინდივიდუალობისა იყვნენ, ამათ [ალანებმა – გ. გ.] ნამდვილად დათმეს. მათ ასევე მიიღეს დამორჩი-ლებულთა ენა, ხოლო სახელწოდება ალანი მეზობელი ხალხების მესხიერებაში კიდევ გარკვეული ხანი უნდა დარჩენილიყო. სკვითურ ტომებთან შერევაზე სხვა წყაროებიც მიუთითებენ. ყველა მათგანის მოხსენიება ამ ნარკვევის ფარგლებს გაცვილდებოდა. განსაკუთრე-ბით შეიძლება გამოვყოთ სტრაბონი, რომელიც ალანებს სკვითებს მიათვლის. სამწუხაროდ, ჩვენი ისტორიული წყაროები ამ თვალსაზ-რისით არ სცილდება ძვ. წ-ის VII საუკუნეს. სახელები – სკვითები, კიმერიელები, გიმირები, ხაზარები, ალანები უნდა ყოფილიყო კრე-ბითი სახელები გარკვეული (ზოგიერთი) აზიელი ხალხებისა, რომ-ლებიც შუა აზიიდან ბაქტრიის გავლით ჩრდილო კავკასიისა და სამ-ხრეთ რუსეთის ველებზე მოვიდნენ და შემდეგ სხვა და სხვა ტომთა სახელებით გააგრძელეს თავისი გზა დასავლეთითა და სამხრეთით და დუნაისპირა ქვეყნებშიც კი შეიჭრნენ.¹

...რაც შეეხება **გიმარაი-ხობ**-ის სახელწოდებას, ის მას უნდა უმადლოდეს მის ჩრდილოეთით მდებარე სოფელ **ჯიმარა**-ს, ან სამ-ხრეთ ფერდზე მდებარე სოფელ **გიმარა**-ს, სადაც იგივე სახელის მდინარე უერთდება თერგს. ანდა, ხომ არაა ეს დაკავშირებული ძველი **კიმერიელების** შემოსევასთან? ასევე სახელწოდება **ჩმი**, რომელიც ოსურ სხვადასხვა სოფლებს ჰქვია, უღერადობით მასთან ნა-თესაობაზე უნდა მიუთითებდეს. ზოგიერთები ოსებს სკვითებად მი-იჩნევენ, ან, სულ მცირე, რანების ანუ ოსების ნარევად მათ დამ-პყრობელ სკვითებთან, რომლებიც ბევრჯერ დაესხნენ თავს კავკა-სიის ხეობებს. სკვითები ესაა კრებითი სახელი შიდა აზიიდან შე-მოჭრილი სხვადასხვა ხალხებისა: ალანების, ხაზარების, ჰუნების, სარმატების, კიმერიელების (აგრეთვე **გიმირაიდ** მოიხსენებენ). არის რაიმე კავშირში აღნიშნული მთისა და სოფლების სახელები ძველ

¹ აქ ჩვენ ტექსტში გადმოვიტანეთ მერცხაბერთან გვ. 879-880-ზე მოთავსე-ბული ცნობები, რაც იგივე საკითხს შეეხება – გ. გ.

გიმირაი-ს ხალხებთან? მე იმ აზრის ვარ, რომ კავკასიის ძველი პუნქტების სახელები გამოდგება ბნელი ეპოქების გასაშუქებლად და ზოგი ხალხების ეთნოლოგიისთვის; მაშინ როცა ანალები უარს ეუბნებიან (არ პასუხობენ) ისტორიას, გარკვეული წვლილის შეტანაში...

ოსების ენა გამოიკვლიეს სიოგრენმა, დრ. გ. როზენმა, ვ. ფ. მილერმა, ჰიუბშმანმა და სხვებმა¹. ამ გამოკვლევების შედეგებით მტკიცედ დადგინდა, რომ ის არ ენათესავება სპეციფიურ კავკასიურ ენებს და უნდა მიეკუთვნოს ინდო-გერმანული ენების ირანულ ჯგუფს; ის უფრო მეტად უნდა უახლოვდებოდეს **ზენდურს**. ამავე დროს ბევრი სიტყვის ფუძე მიუთითებს ევროპულ ენებთან მათ მსგავსებაზე.

შეკრებილია ძველი ოსური საგმირო თქმულებები, რომლებსაც დღესაც ყველა დღესასწაულებზე იმეორებენ². ასევე კოვალევსკიმ შეაგროვა და გამოსცა სამართლებრივი ჩვეულებები³, მაგრამ მაინც მათი ძველი ისტორია ჯერაც ბნელითაა მოცული და სხვადასხვა ჰიპოთეზები მის შესახებ ჯერაც საჭიროებს ბევრ კვლევას.

ოსების ფიზიონომიური ნაკვთების, აღნაგობის, სახის წყობის თვალსაზრისით (მეტწილად გვხვდება ქერა თმა და ცისფერი თვალები)⁴, ასევე ზოგი ჩვეულებისა და ადათ-წესების მიხედვით სურთ დაადგინონ მათი ახლო ნათესაობა ევროპულ ხალხებთან, განსაკუთრებით გერმანელებთან. ამ თვალსაზრისით, კავკასიის სხვა ხალხებისგან განსხვავებით, რა თქმა უნდა, უნდა დასახელდეს მისალმების წესი ქუდის მოხდით; შემდეგ ზოგი წესის მგავსება, განსაკუთრებით ქორწინებისა გერმანულთან; ასევე საოჯახო მოწყობა და სამეურნეო ჭურჭელი, რომელთაც ბევრი საერთო აქვთ გერმანულ მხარეებში იგივე მიზნით ხმარებულთან. კავკასიის სხვა ხალხებისგან განსხვავებულია ჯდომა სკამებზე და მაგიდასთან; ჭამის დროს კოვზების, დანისა და ჩანგლის ხმა-

¹ სიოგრენი (Sjogren): ოსური ენის გრამატიკა, მოკლე ოსურ-გერმანული და გერმანულ-ოსური ლექსიკონით, სპბ. 1844. მისივე: ოსური შტუდიები ინდო-ევროპული ენების საგანგებო გათვალისწინებით.

როზენი დრ. გ.: ოსური ენა მეგრული, სვანური და აფხაზური ენების მიმოხილვასთან ერთად. დეტმოლდი, 1846.

მილერი, ვ. ფ.: ოსური შტუდიები. სტ. პეტერბურგი 1881-87 (რუსულად).

ჰიუბშმანი: ოსური ენის ეტიმოლოგია და ფონეტიკა. სტრასბურგი. 1887.

² შეაგროვეს აკადემიკოსებმა შიფნერმა და ვ. მილერმა; ახლახანს კაიტმა-ზოვმა; ამათი კრებულებიდან ჰანმა ზოგი გერმანულად თარგმნა.

³ კოვალევსკი, მ.: სამართალი და ადათ-წესები კავკასიაში, მოსკოვი, 1890 (რუსულად). მისივე: ოსების ხალხური სამართალი... მოსკოვი, 1886 (რუსულად).

⁴ ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით იხილეთ: გილჩენკო ნ. ვ.; პანტუხოვი; ერკერტი; შანტრი; დიუბუა დე მონპერე; ვახუშტი; ჰაქსტჰაუზენი; ჰანი.

რება; სანოლებში დაძინება; ლუდის სიყვარული და მისი ხარშვის ოსტატობა და სხვა. ოსების ევროპული წარმომავლობის ჰიპოთეზას ამაგრებენ უძველესი სამკაულების ანალოგიითაც, რომლებიც ნახეს ოსეთში ყობანის, კამუნთას, კუმბულთას და სხვა ნეკროპოლებში და გალიაში ფრანკების შეჭრის დროინდელ სამარხებში ჰალშტატის პერიოდიდან¹. მაშინ როცა ერთნი, ამ გარემოებათა გამო, ძველი ოსების ანუ ალანი-ხალხის ძლიერ მიგრაციას ხედავენ ევროპისკენ, ახალი მკვლევარები (ლომბარდი, რაინახი და სხვა), ამის საწინააღმდეგოდ, მიიჩნევენ ევროპული წარმოშობის ოსი-ხალხის ევროპიდან კავკასიაში გადასახლებას. ამ რთული საკითხის გადასაწყვეტად ამჟამად არ არსებობს საკმაოდ დამადასტურებელი მასალები; მეტიც, დადგენილი არ არის ყობანის ნეკროპოლიდან მოპოვებული თავის ქალების მსგავსება ოსეთის დღევანდელი მცხოვრებლების მონაცემებთან. მხოლოდ შეიძლება ითქვას, რომ ოსები ძველად, როგორც ძლიერი ხალხი, ფლობდნენ კავკასიონის წინამდებარე სტეპებს მდინარე დონამდე, რომლის სახელიც ოსურ „დონ“-ში (ნიშნავს წყალს ან მდინარეს) შეგვიძლია დავინახოთ. ზოგიერთი ძველი გეოგრაფიული სახელწოდება ამ მდინარის შესართავთან მცხოვრები ხალხისა, როგორც ტანაისი დონისა და აორზენი (რომლებიც სტრაბონის მიხედვით ასევე ტანაისად წოდებულ ქალაქში მნიშვნელოვან ვაჭრობას მისდევდნენ) იმაზე უნდა მიუთითებდნენ, რომ ოსები ძალზე შორეულ წარსულში ამ მხარეში სახლობდნენ. ისტორიულად დადგენილია, რომ ხალხები, რომლებიც ცხოვრობდნენ ოსების დღევანდელ სამოსახლოებში და მის ჩრდილოეთით, ხშირად ესხმოდნენ თავს ამიერკავკასიას, სომხეთს, მიდიას, ასურეთს, პალესტინას. მაგრამ ეს თავდასხმები, როგორც დრ. ფონ უნგერნშტერნბერგმა გამოიკვლია, სინამდვილეში მიენერება თუ არა დღევანდელი ოსების წინაპრებს, თუ ამ მხარეებში უფრო ადრე მცხოვრებ ხალხს, დღესდღეობით არსებულ წყაროებზე დაყრდნობით ძნელი დასადგენია. თუმცა ქართული ქრონიკა ამბობს, რომ ოსები დასაბამიდან მთებში დასახლდნენ, მაგრამ მალე ჩრდილოეთით ვაკეზე საკმაოდ გაფართოვდნენ; მოგვიანებით კი შიდა აზიიდან მოსულმა ხალხებმა გააძევეს იქიდან². დასავლეთისკენ მიგრაციის შესახებ, ისევე როგორც ადრეულ ხანაში ოსების შეჯახებაზე აღმოსავლეთიდან მოსულ ხალხებთან (ხაზარები, სკვითები, ჰუნები, ავარები და ა. შ.), სხვადასხვა ნიშნები მიგვითითებენ. ამ ბრძოლების შედეგად ოსების ნაწილი გაძევებულ იქნა

¹ ამ გვერდზე (201) მოცემულია ფოტოსურათი – ოსი მამაკაცი თოფიარალით და ქალი ზურგზე მოკიდებული წყლის ჭურჭლით – გ. გ.

² ვახუშტი, გვ. 427 [მდრ. „ქართლის ცხოვრება“, IV, გვ. 654-655 – გ. გ.]

დასავლეთისკენ, ხოლო დარჩენილებმა, რიცხოვნობიდან ძალზე შემცირებულებმა, დამპყრობელთა გავლენით მრავალგვარი ცვლილება განიცადეს გარეგნობაში, ჩვეულებებსა და ა. შ. ადრეული სარმატული დასახლებები ქვემო დუნაიზე, საითაც ოსებმა, ალბათ ჰუნებისგან თანწაღებულნი ჩააღნიეს¹, ნამდვილად რომ პირველებისგან წარმოსდგებიან, ჯერ-ჯერობით არაა დადგენილი. სახელწოდება **დონაუ** (დუნაი – გ. გ.) მომდინარეობს ოსური **დონ**-იდან (=წყალს) და იმაზევე მიუთითებს², როგორც ქალაქ **იასას** სახელწოდება **ოს** ხალხზე, ან, როგორც მას ასევე უწოდებენ, **ასი** ან **იასი**-ს. ის, რომ ოსები სკანდინაველი **აზე**-ბის იდენტურია, როგორც ამას ზოგი მკვლევარი გვეუბნება³, არის უფრო საეჭვო; ასევე ნაკლებადაა ცნობილი, რომ მათ ტაციტუსის **ოსი**-სთან ჰქონდეთ რაიმე საერთო. ისტორიიდან ვიცით ჩინგიზ-ხანისა და თემურ-ლენგის ურდოების შემოსევების შესახებ, რომელთა შედეგად კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე მცხოვრები ოსი ხალხი თითქმის მთლიანად ამოწყდა⁴. დარჩენილები გაიქცნენ მაღალი ხეობებისკენ, სადაც ოსები დღესაც სახლობენ. შესაძლებელია მათი ერთი ნაწილი უკვე მაშინვე ცხოვრობდა იქ და ქედებისგან დაცულმა ხალხური თვითმყოფობა შეინარჩუნა. ჩანს, რომ სამხრეთ კალთებისკენ ოსები ჩერქეზებმა გამოდევნეს უფრო დასავლეთით მდებარე მხარეებიდან; ეს უფრო მოგვიანებით მოხდა, მას შემდეგ, რაც ამათ (ოსებმა – გ. გ.) თავის მხრივ იქ მცხოვრები დვალეთის ქართული მოდგმა განდევნეს⁵. სახელი დვალთა ანუ თვალთა, როგორც ამიერკავკასიელ ამ ოსებს დღეს ეძახიან, შეიძლება ამით აიხსნას [2].

როგორც ჩანს, ოსებს წინაისტორიულ ხანაში მყარი, ერთიანი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია არ ჰქონიათ; თუმცა მათ ლეგენდებში, ასევე ქართულ ქრონიკაში ხშირადაა საუბარი ოს მეფეებზე. ოსები ალბათ განსაკუთრებული გვარების ბელადებს (=არისტოკრატის გარკვეული სახეობა)⁶ შორის იყვნენ დაყოფილნი, რომლებიც

¹ ჰუნებთან შეხებაზე მიუთითებენ ძველი ადგილების სახელები ოსებთან; ასე მაგ., ორ სოფელს თმენკოვის ჩრდილოეთით ჰქვიათ: ხუსურ-ხუნძაგ და ცაგატ-ხუნძაგ.

² დუნაის ძველ სახელწოდებად ფიქრობენ **ისტერ**-ს, რომელიც ასევე დნესტრს გვახსენებს.

³ ვივიენ დე სტ. მარტინი: ხაზართა შესახებ, პარიზი 1851.

⁴ ვახუშტი, გვ. 461 და 437 სქ. [მდრ. „ქართლის ცხოვრება“, IV, გვ. 654 – გ. გ.]

⁵ **დვალ**, სხვათაშორის, ქართულად ნიშნავს „ქვეყანას“ („Land“); ამიტომ **დვალეთი** არის ძნელად საღიარებელი ეთნოგრაფიული ცნება.

⁶ ვახუშტი, გვ. 437.

თავდასხმის ან თავდაცვისას საერთო ხელმძღვანელობის ქვეშ ერთიანდებოდნენ. დღესაც ისინი სხვადასხვა გვარებად იყოფიან, რომლებიც როგორც გარეგნულად, ასევე მკვეთრად განსხვავებული დიალექტებითაც გამოირჩევიან ერთმანეთისგან. შემდეგ დასავლეთით, ურვანის სათავეების ხეობებში სახლობენ **დიგორელები**, არდონის ხეობაში – **ალაგირელები**, სა-დონისა და ფიაგ-დონის მიდამოებში **ქურთაელები**, ხოლო თერგზე, გიზალ-დონსა და გენალ-დონზე – **თაგაურელები**. ეს ბოლო სამნი ლაპარაკობენ დიგორულისგან მკვეთრად განსხვავებულ განსაკუთრებულ დიალექტზე, ე. ნ. **ირიულზე** ანუ **ირონიულზე**. სამხრეთ კალთებზე მცხოვრები ოსების ენა, თვალთა(დვალთა)-სგან საპირისპიროდ, ძალზე ჰგავს **ირიულს**.

ოსების ნაწილი მაჰმადიანები, ნაწილი ქრისტიანები არიან; თუმცა მათი უმრავლესობა მხოლოდ სახელებით და ზოგიერთი წესჩვეულებებისა და მოქმედებების (საქმიანობის) ზედაპირული გამოვლენით [3]. სინამდვილეში თავისი ჩვეულებებით და რელიგიური წესებით, ძველი წარმართული ტრადიციებით ცხოვრობენ, რაც მიუთითებს ადრეულ ელემენტარულ კულტზე და უფრო მეტად კი მათში მოგვიანებით ქრისტიანობისა და ისლამის შემოტანაზე. ახალ დროებაში ორთოდოქსული ეკლესიის წარმატებები მეტად უნდა ჩანდეს¹.

საცხოვრებლების ბუნებიდან გამომდინარე, ოსები უმთავრესად მისდევენ მინათმოქმედებასა და მესაქონლეობას, თუმცა დიდი სიბეჯითით არ გამოირჩევიან. ძირითადი სამუშაოები, ასევე მინდვრისა, ქალთა კისერზეა. ხალხის ჩვეულებები და ცხოვრებისეული წესები შეესაბამებიან უმრავლესი კავკასიელი მთიელების კულტურის დონეს; ეს კი ნამდვილად მთელი საფეხურით დაბლა დგას ამიერკავკასიის ვაკეზე მცხოვრებ ქართველ ხალხზე². ოსთა რაოდენობა დაახლოებით 130000-ს შეადგენს.

¹ იხ. ქვემოთ გვ. 812-814 – გ. გ.

² საოცრად ახასიათებს ვახუშტის ქრონიკა(გვ. 431) ხალხის ჩვეულებებს; ხაზგასმულია, რომ ოსები სახლში მცირედი პურითა და რძით კმაყოფილდებიან, მაგრამ სტუმრად ყოფნისას გაუმაძღრები არიან. ასევე არ არიან მამაცები და ეშინიათ ომების; მაგრამ ღამით არიან გულადი ქურდები; არიან უხეშები წესჩვეულებებში, ამაყი და თავხედი, სისხლის მოყვარული, ყაჩაღი, ქურდი და მატყუარა. ქალები სანამ გათხოვდებიან არიან სათნონი, მაგრამ გათხოვების შემდეგ ტრაბახობენ თავყვანისმცემლების რაოდენობით [შდრ. „ქართლის ცხოვრება“ IV, გვ. 637 – გ. გ.]. რელიგიური წესების, ეკლესიების, არქიტექტურის, ჩვეულებების, სუფრის შესახებ ვრცელ ცნობებს გვანვდიან კოხი (მოგზაურობა, II, გვ. 85-135); აბიხი (სამოგზაურო წერილები); შანი (კავკასიიდან); ერკერტი, დრ. ვ. პფაფი (მოგზაურობა ჩრდილო ოსეთის ხეობებში); ასევე შაქსტჰაუზენის, კლაპროტის, კოვალევსკის და სხვათა შრომები.

(690-691გვ) ჩეგემის აკლდამების აღწერისას მერცხახერი ამბობს: „მათ უფრო ოსურს ამგვანებენ; თუმცა განსხვავდებიან ჩემს მიერ ნანახი ოსი ხალხის აკლდამებისგან სახურავის სხვა კონსტრუქციით და შიდა სივრცის მოწყობით. მაინც არაა დაუჯერებელი, რომ ისინი ოსური წარმოშობისა იყვნენ; ასევე ამოსავალი შეიძლება ის იყოს, რომ ეს მხარე ოდესღაც ოსებით იყო დასახლებული, სანამ თათრები შემოიჭრებოდნენ.

(793გვ.) ქართველთა სამეფოს დასუსტებასთან ერთად თავაურების ოსურმა გვარმა დაიკავა თერგზე არსებული ყველა გადასასვლელი და უღელტეხილიც (გასასვლელი), რათა ეძარცვათ მოგზაურები და ტვირთიანი ქარავნები. მხოლოდ ძლიერი დაცვით იყო შესაძლებელი უღელტეხილზე გადასვლა; თუმცა, არც თუ იშვიათად, გაცემული ხარკი ვერ იცავდა მათ თავდასხმისაგან.

(795გვ.) სადგურების სახელები, მათი მდებარეობა ზღვის დონიდან და დაშორება ერთმანეთისგან:

1. ვლადიკავკაზი – 715 მ	9. მლეთი – 1513 მ – 14 1/2 ვერსი
2. ბალთა – 839 მ – 12 1/4 ვერსი	10. ფასანაური – 1050 მ – 18 1/2 ვერსი
3. ლარსი – 1122 მ – 17 1/4 ვერსი	11. ანანური – 712 მ – 21 ვერსი
4. დარიალის ციხე – 1257 მ	12. დუშეთი – 938 მ – 16 1/4 ვერსი
5. ყაზბეგი – 1750 მ – 14 1/2 ვერსი	13. ნილკანი – 611 მ – 17 3/4 ვერსი
6. კობი – 1981 მ – 17 1/2 ვერსი	14. მცხეთა – 487 მ – 14 3/4 ვერსი
7. უღელტეხილი – 2379 მ	15. ტფილისი – 453 მ – 20 1/3 ვერსი
8. გუდაური – 2209 მ – 16 ვერსი	სულ – 200 1/2 ვერსი

(806-825გვ.) ... იქ სადაც მდ. კისტინკა აღმოსავლეთიდან და სორგომი დასავლეთიდან ერთვიან ერთმანეთს, არის პატარა სიმაგრე ყაზარმით; ფორტი **ჯერახოვსკი** დარაჯობს ამ მიდამოს, რომელიც წარმოადგენს მკვეთრ ეთნოგრაფიულ საზღვარს აღმოსავლეთით ჩეჩნებისა და დასავლეთით ოსების სამოსახლოებს შორის და კავკასიის ომის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე (როცა პირველად დასახლებული ხალხი რუსეთის მოსისხლე მტერი იყო) დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ფორტის საპირისპირო მხარეს, მაღალ ტერასაზე განლაგებულია ოსური სოფელი **ჩმი**. ეს პუნქტი გერმანიაშიც ცნობილია იქ აღმოჩენილი მნიშვნელოვანი სამი სამარხით, რომლებიც წინაისტორიული პერიოდისაა – ერთი ბრინჯაოს, ხოლო ორი რკინის ხანისა. ამ პატარა სოფლის სახლები უხეში, უთანაბრო ფიქალის ნაჭრებისგანაა ნაგები. ისინი [სახლები – გ. გ.] ერთმანეთზე დევს საფეხურებად, შუაში მორღვეული ოთხკუთხა კოშკებით; ფან-

ჯრების მაგივრად აქვთ სათოფურების მსგავსი ლიობები. ყოველივე ქმნის ღარიბულ და პირქუშ შთაბეჭდილებას – უფრო ჰგავს ყაჩაღ რაინდთა ძველ საკონტრაბანდო ნანგრევებს, ან მელიების და ბუების სამყოფელს, ვიდრე ადამიანთა საცხოვრებელს¹. აქ ცხოვრობენ თავაურელი მოდგმის მაჰმადიანი ოსები.

... [9 საათიანი ღამის მარშის შემდეგ მივიდნენ **სანივაში**]... მეორე დილით დროულად გამოჩნდა სნეული სტარშინა – პატარა ოსი ნარჩინებული(აზნაური)²... სანივა არის ორად გაყოფილი (ზემო და ქვემო – გ. გ.) ხალხმრავალი აული. [ქვემო სანივაში] სუფთად მოვლილ სახლებს, რომელთა კედლები დუღაბის გარეშე საოცრად გულდაგულაა ნაგები სხვადასხვა ზომის ქვებით, აქვთ ბრტყელი (ბანური) სახურავი, დაფარული უხეში ფიქალის ფილებით და ქვებით დამძიმებული [5]. ზოგ [სახლს] ჰქონდა ფანჯრები მინების გარეშე; ხშირად შეიმჩნეოდა ხის ირგვლივი აივნები ქართულ ყაიდაზე. ბელელი იშვიათია; თივა, ჩალა და მარცვლეული უბრალოდ სახლის გარშემო აწყვია მაღალ გროვებად (ზვინებად). ზემო სოფელს კი რაინდთა ნახევრად დანგრეული სიმაგრის საბრძოლო შესახედაობა აქვს. ის საკმაო ხნისა ჩანს და აქვს მუქი ფიქალის კედლები, რომლებიც აღმართულია მცირე ტერასის ციცაბო ნაპირზე – ქვემო სოფლისკენ დაშვებულ ფერდზე; მას აქვს ცილინდრული (საკვამლე მილის მსგავსი), 12-15 მეტრი სიმაღლის, ზემოთკენ დავინროებული კვადრატული კვეთის კოშკები. მხოლოდ სათოფურების მსგავსი ხვრელებიდან შედის სინათლე ცალკეულ სათავსებში, რომლებისგანაც შედგებიან ციხეთა ეს ჯგუფები³. **სტარშინას** ცნობით, სოფლის ეს ძველი ნაწილი ამჟამად სანივაში მცხოვრები ოსების მიერ არ უნდა ყოფილიყო ნაშენი, არამედ დიდი ხნის წინ აქედან გადასახლებული ხალხის მიერ.

როგორც ოსების უმეტეს მაღალ ხეობებში, მიუხედავად ზღვის დონიდან მნიშვნელოვანი სიმაღლისა, მარცვლეულის კულტურა

¹ აქ, (გვ. 807) მოცემულია სოფელ ჩმის სურათი – გ. გ.

² თუმცა წოდებრივი დაყოფა ოსებთან არ არის – ისევე როგორც არასდროს ჰქონიათ წესიერი სახელმწიფოებრივი მოწყობა: ძველთაგან ცალკეული გვარის უფროსები (ბელადები) ჰყავდათ. განსაკუთრებით გამოჩენილი მებრძოლები (ნარტები) იმსახურებდნენ საგანგებო ძალაუფლებას და გავლენას ხალხის ცალკეულ ჯგუფებზე. უფროსებს დღესაც დიდ პატივს სცემენ. ნარჩინებულ ოს გვართაგან ვახუშტი ასახელებს – ბადელიძეს, თავაურს, სიდამო-ს, ჩერკელიძე-ს, ჯახალიძე-ს და ა. შ. [4]. სახალხო ცხოვრების საფუძველს ქმნიან გვარების კავშირები და არა ხალხთა გაერთიანება (ჰაქსტჰაუზენი, II. გვ. 26).

³ ძველი ოსური სოფლების მშენებლობისა და განლაგების შესახებ დანვრილებით ნახავთ ჰაქსტჰაუზენთან (II, გვ. 4, 11, 48).

ძალზე მოსაველიანია. ქერი მწიფდება 2400 მეტრზე მაღლა, ჭვავი 2000 მეტრამდე. მაღალი კირქვიანი კედლები ჩრდილოეთიდან იცავენ ამ დახურულ ოსურ მხარეს სტეპების მშრალი, ძლიერი ქარებისგან... ტყეები საერთოდ არაა, მხოლოდ ერთეული ხეების ჯგუფები და ძალზე მეჩხერი ბუჩქნარია ამ ფიქალიან ტერასებზე...

გარეგნულად ჩანს მოსახლეთა ერთგვარი შეძლებულობა(კეთილდღეობა). ყველგან გვხვდებიან ტანადი, კარგად ჩაცმული მამაკაცები, რომლებიც მეტწილად უსაქმოდ მიდი-მოდიან, მაშინ როცა ქალები ყანებსა და სახლში მძიმე სამუშაოთი ბეჯითად არიან დაკავებული. ქალი თვით ქრისტიან ოსებშიც სასაპალნე პირუტყვივით არის დამცირებული, ხოლო ცხოვრებით ტკობის უფლება, როგორც ჩანს, კაცს ეკუთვნის. ქალებს არასდროს მისცემიათ ნება სახალხო დღესასწაულისას შესულიყვნენ ეროვნულ წმინდა ადგილებში (წმინდა გამოქვაბულები, ჭალები და ა. შ.). ჩვენი ქალები, რომლებიც თანასწორუფლებიანობის გამო ემეტოქებიან მამაკაცებს, უსამართლოდ მიაწერენ თავიანთი საზოგადოებრივი სტატუსის არასრულყოფილებას დასავლეთის კულტურის თავისებურ განვითარებას. ოსების შეგნებაში, მსგავსად აღმოსავლეთის სხვა ხალხებისა, ქალებს თუმცა თავისი შრომითი შესაძლებლობებისთვის ზღვარი ფართოდ აქვთ გახსნილი, მაგრამ ევროპის საპირისპიროდ, მათ გზას უხსნის შრომისა და არა სიამოვნებისკენ. ასეთი მაჰმადიანურად მიღებული, სინამდვილეში საყოველთაო აზიური ცხოვრების გაგება, აქაც გაბატონებულია.

ოსური მოსახლეობის ნახევარზე მეტი თავს ქრისტიანად თვლის; ოღონდ ნარევია ცრუმორწმუნეობის, მკითხაობის. ძღვენის მირთმევა, წმინდად მიჩნეული საოცარი კლდოვანი შვერილები ან წმინდა გამოქვაბულები და ხეები, ზვარაკთან და ქეიფთან ერთად, ჩათვლილია ქრისტიანულ ჩვეულებებად. ოსების ცხოვრებაში წმინდანთა თაყვანისცემა თვალში საცემია. ამათ შორის ყველაზე განთქმულნი არიან გიორგი (გერკი), ელიას-ი (ილია), ნიკოლაუსი (ნიკოლოზი); მათი სახელობისაა ნახსენები, წმინდად მიჩნეული ადგილები. არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ქრისტიანულმა წმინდანებმა ქრისტიანობის წინარე ხანის ღვთაებრივი პერსონიფიკაციების ადგილი დაიკავეს¹. მთელი რელიგიური ქმედება ჩვეულებრივ შემო-

---

¹ წმ. ელიასი, როგორც ქუხილის ღმერთი, იცავს უამინდობისას; აქ იგრძნობა ებრაული გავლენა, როგორც ყველა კავკასიელებში. ნიკოლოზს კარგი მოსაველი მოჰყავს; გიორგის წყლის გაჭირვებისას უხმობენ. გარკვეული ბორცვები, გამოქვაბულები, ხეები, ასევე შიშველი ქვების გროვები-აღმართული ნაცნობ მთებზე, წარმოადგენენ კულტის საგანს, რომლებსაც როგორც ქრისტიანები, ისე მაჰმადიანები ეროვნულ სიწმინდეებად მი-

იფარგლება პირჯვრის გადაწერით და წმინდად მიღებული სიტყვების ბუტბუტით, განსაზღვრულ დროს კი წმინდა ადგილებში მახვერპლშენივით. ბერძნულ-ორთოდოქსულმა კულტმა ძალზე ნელა გაიკვლია გზა. ამ თვალსაზრისით არც ისლამის მიმდევარ ოსებშია უკეთესად საქმე. დღესაც საკმაოდ მართლდება ვახუშტის სიტყვები, რომ ქრისტიანები და მაჰმადიანები ერთმანეთისგან იმით განსხვავდებიან, რომ ერთნი ჭამენ ღორის ხორცს, მეორენი ცხენისას¹. სანივას და მეზობელი სოფლების მოსახლეობამ არც თუ დიდი ხნის წინ მიიღო ქრისტიანობა. ახლოს მდებარე პატარა ეკლესია თავისი არქიტექტურით გვიჩვენებს, რომ თავდაპირველად ის იყო მეჩეთი.

სანივაში შევხვდი სიმპატიური და ღია სახის გამომეტყველების მრავალ პიროვნებას; ამასთან არც თუ ცოტას ჰქონდა ღია ფერის თვალები და ქერა თმა. შესაფერის სამოსში რომ გვენახა, შეიძლებოდა გაგვხსენებოდა ვესტფალიელი სოფლელები. ქართველებისგან ოსები განსხვავდებიან ზემოდასახელებული ნიშნებით, ასევე ძვალმსხვილობით, უფრო დიდი ხელებითა და ფეხებით, მაღალი და განიერი შუბლით, ვიწრო ნიკაპით, გამონეული ღანვებით, მეგობრული, მშვიდი გამომეტყველებით და ტლანქი მიხრა-მოხრით. თათრებისგან განსხვავდებიან მეტი სიმაღლით, დიდი თვალებით და ძლიერი მუსკულატურით². ისე ხშირად და იმდენი თქმულა ოსების გერმანე-

---

ინევენ. ასეთ ადგილას მიცემულ ფიცს ან დაპირებას აქვს ვალდებულებითი მნიშვნელობა ცხოვრებაში. გარკვეულ დღეებში მომლოცველები მოდიან აქეთ დღესასწაულებთან, მსხვერპლშენივასთან და ქეიფთან დაკავშირებით. სწირავენ მსხვერპლს: ჭრელ ნაკუნებს ამაგრებენ ხეებზე და კლავენ ცხვარს, რომლის ხორცს მაშინვე ხარშავენ და მიირთმევენ, ხოლო მის გარკვეულ ნაწილებს, როგორც შესანიშნავს, ხეზე ჰკიდებენ. შესანიშნავად მოაქვთ აგრეთვე ფული, ჭურჭელი, ხის ნაჭრები, პირუტყვის რქები (მეტწილად მთის თხის). შემდეგი წმინდა ადგილებია განსაკუთრებით საპატიო: გორაკი ტატარ-ტებე თერგზე; გამოქვაბული ვაჩი-ილია-ლეხეტე გიზელ-დონის ხეობაში (სოფელ ლამარდონის ახლოს); გამოქვაბული გენალა-ტარნილი-დაგ გენალ-დონის ხეობაში; გამოქვაბული ოლისაი-დონა ურუხის ხეობაში; რეკომის ეგვტერი არდონის ხეობაში; იქვე წმინდა ჭალა; იგივე აბანოთის ხეობაში და წმინდა ხეების ჯგუფი ჯავასთან ლიახზე. [უფრო დაწვრილებით ამის და ლეგენდების შესახებ VIII თავში და ავტორებთან: დიუბუა დე მონპერე(ტ. II, თავი 32-34), დალბეშევი, ჰაქსტჰაუზენი(ტ. II, გვ. 4-50), კლაპროტი, ჰანი (მოგზაურობანი კავკასიაში), შანტრი (ტ. IV, გვ. 154, 162), კოხი (ტ. II, გვ. 85-135), ერკერტი, კოვალევსკი, ვ. ფ. მილერი, პფაფი (Pfaff) და ა. შ. დაბოლოს აბიხის სამოგზაურო წერილები (ტ. I)...

¹ შდრ. „ქართლის ცხოვრება“, IV, გვ. 632 – გ. გ.

² უფრო დაწვრილებით მათი აღნაგობის, თმისა და თვალების ფერის, თავის ქალის ფორმის და ა. შ. შეხედებით ვილჩენკოს და პანტუხოვის ნაშრომებში

ლებთან ნათესავობაზე, რომ ბოლოს მათაც დაიჯერეს. ამიტომ არავითარ საგანგებო ყურადღებას არ იქცევდა, როცა ესმოდათ, რომ ახლად მოვლენილი „ბარინი“ გერმანელია.

რაც შეეხება ოსების სახლის შიდა მონყობას და ჭურჭელს, რომლებიც ბევრმა მოგზაურმა ჩრდილოგერმანელი გლეხებისას შეადარა, მე უნდა ვაღიარო, რომ ის სახლები, რომლებიც სხვადასხვა სოფლებში მოვინახულე, ასეთი დასკვნების გამოტანის საშუალებას ნაკლებ იძლევიან. თუკი უხემ, დაბალ სამფეხა სადგამს მაგიდად, მსგავს ტაბურეტს სკამად, თაროს მსგავს ხის ხარაჩოს საწოლად წარმოადგენ (დახატავ), ხოლო ხისგან გამოთლილ კათხას „რომერად“¹ ჩათვლი, პატარა, უხეშად გაფორმებულ თიხის ტოლჩებს კი გერმანულ ლუდის ქვის კათხებად, მაშინ ეს აღწერა-დახასიათებები დასაბუთებულად გამოჩნდება. მხოლოდ ერთი ავეჯი ვნახე ოსურ სოფლებში მოგზაურობისას, რომელიც, მიუხედავად უხეში გარანდვისა, ამჟღავნებდა გარკვეულ მიდრეკილებას უკეთესი ცხოვრების ყაიდისკენ. ეს იყო სამფეხა, ნახევრად მომრგვალებული (ნახევარწრისებური) სავარძელი (გოლატკირ), ფორმით დაახლოებით სამეფო ტახტისა, რომელზეც ორი ადამიანი თავისუფლად მოთავსდებოდა².

ოსურ ლუდს (ლუდ), რომლის დამზადებაშიც ოსებს განსაკუთრებულ ოსტატობას უქებენ, ისევე როგორც მის სმაში, მე ჯანმრთელობის შერყევის გამო მხოლოდ იმდენად ზედაპირულად გავეცანი, რომ ამ მნიშვნელოვანი საგანგებო საქმისადმი არასაკმარისი მიდგომის გამო ალბათ ყველა გამოცდილი მიუხეხნელის საკმაო უკმაყოფილებას დავიმსახურებ. ჩემი გაგებით, ასევე ჩემი ტიროლელის აზრით, რომელიც უკეთ გაეცნო თმენკაუსა და სანივაში მორთმეულ კათხებს, ვერ დავეთანხმები ზოგი მოგზაურის მაქებარ გამოთქმებს ოსური ლუდის მიმართ. ეს ალბათ იმით აიხსნება, რომ ოსებმა ამასობაში ან უკან გადადგეს ნაბიჯი ლუდის გამოხდის საქმეში, ან ოსური ხმაურის აქამდე მსაჯულებს საერთოდ არასდროს არ გაუსინჯავთ „ნამდვილი წვეთი“. ჩემი აზრით, ახლო მომავალში „ოსური ლუდი“ ლუდის მსმელთა შორის არ ჩაითვლება უპირატეს ხარისხისად.

ახლა ვთხოვ მკითხველს, გამომყვენენ, სახელდობრ, სანივას სასაფლაოზე. თავისი ნაგებობებით და სამარხის ფორმით იგი წარმოა-

---

და შანტრთან (ტ. IV, გვ. 172).

¹ ესაა ზემოთკენ შევიწროებული ბოკალი - გ. გ.

² ჰაქსტჰაუზენის შემდეგ, რომელმაც მოგვცა ოსური ავეჯის სურათები, შესაძლებელია, ოსთა სახლების მონყობილობაში ბევრი რამ შეიცვალა. ძველი ფორმები ნაწილობრივ გაქრა ან შეიცვალა, ხოლო მათი ადგილი ქართული და რუსული წარმოშობისა და ფორმების ინვენტარმა დაიკავა.

ჩენს ყველა თავისებურებებს, რომელთა უმეტესობა ძველ ოსურ სასაფლაოზე გვხვდება, ანუ მის ტიპიურ სურათს. სამარხის ორი ფორმაა გავრცელებული: კოშკი, ენოდება **საპჰად**; კვადრატული (იშვიათად რვანახნაგა) გეგმარების, სამშენებლო ხსნარით ნაგები წყობა, თავისებური შავი ფიქალის ნაჭრებით და ფენოვანი პირამიდის ფორმის სახურავით. ამას გარდა საცხოობი ღუმელის ფორმის დაბალი, ქვით განწყობილი, ასევე ფიქალის ფილებით ფენებად დალაგებული ორფერდა სახურავით². ორივე სახეობა მკვეთრად განსხვავდება მოგვიანო ფორმისგან, რაც განსაკუთრებით მრავლადაა წარმოდგენილი სანივაში. ესაა მომცრო, სწორად გამოთლილი ქვებისგან გულდაგულ ნაგები აკლდამა, ზემოთ ოდნავ შევიწროებული და ჩვეულებრივ 7 ფუტი სიგრძის, 4 ფუტი სიგანისა და 3 ფუტი სიმაღლის. მათ გვერდით გვხვდება აგრეთვე ახალი დროის ქრისტიანული საფლავები თავისებური (საკუთარი) სტელებით; აგრეთვე მაჰმადიანთა საფლავის ბორცვები, მათზე დადებული დაუმუშავებელი ქვის ფილებით³.

მაშინ როცა ყველა ჩემს მიერ გამოკითხული ოსი მარწმუნებდა, რომ ზემოთ აღწერილი ორივე ტიპის სამარხი მათი წარმომავლობის არაა, არამედ ამ მხარეში მათ მოსვლამდე მცხოვრებ ხალხს ეკუთვნოდა, პროფესორმა დაღბეშევმა მითხრა, რომ ყველა ისინი „ადგილობრივი გადმოცემის მიხედვით დღეს იქ მცხოვრებ ოსურ მოდგმას უნდა ეკუთვნოდეს. გადმოცემა ასახელებს გვარებს, რომლებიც ამა თუ იმ კოშკს ადრე სხვადასხვა წევრების დასასაფლავებლად იყენებდნენ. ეს ცნობა ჩადის მეშვიდე, ზოგჯერ მეათე თაობამდე და ამდენად ჩვენამდე 200-300 წლით ადრე უნდა თარიღდებოდნენ. მაგრამ ასევე უნდა გავითვალისწინოთ გარემოება, რომ ფაქტიურად 50-60 წლის წინ გვამებს ხანდახან იმ კოშკებში ათავსებდნენ, საიდანაც შემდეგ მიცვალებულებს მოგვიანებით მარხავდნენ; ამდენად უკანასკნელი დასაფლავება ამ კოშკებში სულ დიდი 50 წლის წინ მოხდა“.

აქ ნათლად ჩანს წინააღმდეგობა ერთი მხრივ მხარეებისა და

¹ 816 გვ-ზე მოცემულია სასაფლაოს ჩანახატი. სურათი №98 – გ. გ.

² აბიხი: სამოგზაურო წერილები, I, გვ. 567. ხშირად ესენი საოცრად გვანან ძველი ეტრურიის სამარხებს; იხსენებს კორნეტოში ნანახ ოსური ნაგებობის ტიპს.

³ სამარხთა არსებობა ხალხის წარმართობის ხანიდან, ისევე როგორც ქრისტიანული და მაჰმადიანური ეპოქებიდან ერთი და იგივე სასაფლაოზე, საუკეთესო მაგალითია იმისა, თუ როგორ ნაკლებ ღრმაა ფესვები ამ ორი დასახელებული კულტის რელიგიასთან ჩვეულებრივ დაკავშირებული შეუწყნარებლობისა; რაც სამარხთა თვალსაზრისით დღემდე ამ ხალხთან (ოსებთან-გ. გ.) ზღვარდადებულია.

ხალხის მკვლევარსა და მეორე მხრივ – ადგილობრივების მიერ ჩემთვის მრავალჯერ განმეორებულ მტკიცებას შორის. აგრეთვე არ წარმოადგენდა ჩემთვის სიძნელეს, გავცნობოდი კომპს შიგნით: თურა შეჰქონდათ ოსებს თავისი ოჯახის გარდაცვლილი წევრებისთვის წმინდა დღეებში. უეჭველია, ამ სამარხებს ჯერ კიდევ არსებული გვარებისად განიხილავენ. მე სურვილი მქონდა სამარხებიდან ნიმუშები წამეღო. მოსახლეობის მჭიდრო დაკავშირება ნაწილობრივ ქრისტიანულ, ნაწილობრივ მაჰმადიანურ რელიგიურ ფორმებთან აიხსნება თვალშისაცემი ფაქტებით. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ მაცხოვრებელთა ჯანმრთელობისათვის მავნე გავლენის გამო, რასაც მიცვალებულთა „სახლები“ გამოსცემენ მომწამლავი ანაორთქლის სახით, უარი თქვეს მიწისზედა დასაფლავების ამ წესზე.

კომპებს, როგორც საცხოვრებელი კამერას, კარების ნაცვლად კედელში ჩვეულებრივ დატანებული აქვს ფანჯრისმაგვარი ლიობი (ხვრელი), რომლის დასაგმანს წარმოადგენს ფიქალის ფილა. გვამი ამ ხვრელით შეაქვთ შიგნით და მელიებისა და ტურებისგან დასაცავად ფიქალის ფილით ხურავენ. ზოგიერთ სათავსში (კამერაში) 10-12 გვამი იდო გვერდი-გვერდ, რომელთაგან ზოგი ჩონჩხად ქცეულიყო, ზოგი მთლიანად მუმიფიცირებული ან გაქვავებული იყო. ზოგი კედლის გასწვრივ დაბალ ქვის მერხზე ზის, ზოგი გაჭიმული წევს იატაკზე. როგორც ნახევრად სიბნელეში დავინახე, გვამების გვერდით და მათზეც ეწყო თიხის დოქები (კათხები), ლარნაკები და სხვა ჭურჭელი. ზოგი გვამი შემოსილია, მაშინ როცა ცალკეულ კომპებში გვხვდება შეუმოსავიც. ასეთ შემთხვევაში ტანისამოსი კედელში შერჭობილ ჯოხზე ვნახე დაკიდული. უცნაური შესახედავია მჯდომარე გვამები. ასე მაგალითად, ძველი, გამხმარი ოსი ბატონი მედიდურად დაჭიმული იჯდა თავის სკამზე და დაუპატიუებელ სტუმარს თვალების ბუდეებიდან თითქოს ბოროტად აშტერდებოდა. მეორეს, ფიქრებში წასულს, თავი მკერდზე დაეხარა; ზოგს კი სულაც მუხლებს შორის ჩამოვარდნოდა. ზოგიერთი კომპის გარე კედლებზე უბრალოდ მიეყუდებიან მიცვალებული, რომელთა კარგად შენახული ჩონჩხები დღესაც იქ დგანან. ყოველი ჩონჩხის გვერდით აწყვია თიხის დოქები (კათხები), რომლებსაც მიცვალებულის ყოველწლიურ დღეებში ავსებენ შესანიერი სასმელით – ლუდით ან არყით. ზოგიერთ ამ „ბატონს“ (Standesherr) თავი უკვე გვერდზე გადავარდნია. როგორც თმენ-კაუს მაცხოვრებლებმა დინნიკს¹ უამბეს,

¹ „ფიაგ-დონისა და გიზელ-დონის ხეობები“, (რუსეთის საიმპ. გეოგრ. საზ. კავკ. განყ.-ის ჩანაწერები, ტ. XV, გვ. 80).

გვამებით აკლდამების (კოშკების) გადავსება მოხდა 100 წლის წინ ეპიდემიის გამო; ამიტომ იქ ადგილი აღარ მოიძებნებოდა. პირველად მაშინ დაიწყეს სხვა სახის დამარხვაზე გადასვლა. ასევე დასწეულების შიშით ველარავინ ბედავდა კოშკებში შესვლას.

დღევანდელი ოსები მიცვალებულს მინაში მარხავენ და საფლავებზე საოცრად თავისებურ სტელებს დგამენ (ქვის წყობიანი, სარკოფაგის მსგავსი ნაგებობები უკვე გარდასულ ეპოქას განეკუთვნებიან). ეს სტელები 4 ფუტი სიმაღლის და 1 ½ ფუტი სიგანისაა; თეთრ ფონზე მათ ჭრელი ნახატი ახლავს, რომელიც ერთი შეხედვით შვარცვალდურ საათს მოგაგონებთ. როცა კარგად დააკვირდებით, ნახავთ, რომ ჭრელ ხაზებს შორის პატარა ასოებია ხან განივად, ხან სიგრძივად მოთავსებული. შემხვდა როგორც ქართული, ისე არაბული დამწერლობა. ყოველ სტელას აქვს მომცრო გადმონაშვერი (დამცველი სახურავი). მთლად განსხვავებულია სტელები, რომლებიც გზის სიახლოვეს განმარტოებით დგანან ტრიალ მინდვრებზე; ისინი დაახლოებით 4 ფუტი სიმაღლის ქვის ვიწრო ფილებია თავისებური ჭრელი ნახატი (გამოსახულებით): იარალის, ცხენების, აბჯრის და სარაინდო სხვა ატრიბუტების. ზოგიერთ მათგანზე ვხედავთ ქართულ ჯვარს; ზოგზე ქართული, ზოგზე არაბული წარწერებია. მე ვერ დავადგინე, იყო ეს საფლავის ძეგლი, ყანის სამანი (მიჯნა), თუ დიდებული გვარის უფროსის მემორიალური დაფა¹. შეიძლება ესაა მემორიალური დაფები, რომლებიც გვანან ტიროლის ზოგიერთი მხარეების საფლავის დაფებს. მიცვალებულთა პატივისცემა ძველთაგან ოსების ცხოვრების ლამაზი და მნიშვნელოვანი ნესია. ვახუშტი წერს ცხენებით შეჯიბრზე², როცა ოსი წარჩინებული გარდაიცვლება. მხედრებს გზავნიან ძალიან შორს გარკვეული მიზნით; შემდეგ, რომელიც ყველაზე მალე დაბრუნდება, ასაჩუქრებენ და ყოველგვარი პატივით ხვდებიან. ამას ოსები განსაკუთრებული შემართებით იცავენ მიცვალებულის სულის გადასარჩენად [6]. ხომ არ აქვთ მემორიალურ ქვებს ამასთან საერთო?..

...გზად გაიარეს სოფელი ჯახათი, რომლის მცხოვრებლები მეგობრულად შეხვდნენ.

„აქ შევნიშნე ბევრი ლამაზი, სასიამოვნო სახის გრაციოზული ახალგაზრდა ქალიშვილი. ზოგიერთმა მამაკაცმა მუყაითად შემოგვთავაზა მორიგება ტვირთის გადასაზიდად“...

¹ პაქსტჰაუზენი (II, გვ. 21) ამბობს, რომ ადამიანებს, რომელთაც მეხი კლავს, ითვლებიან წმინდანებად და წმ. ელიას მიერ წაყვანილად; რომ იმ ადგილზე მარხავენ, სადაც მეხი დაეცათ და ამ საფლავს პატივს სცემენ.

² ვახუშტი, გვ. 441 [მდრ. „ქართლის ცხოვრება“, IV, გვ. 641 - გ. გ.].

სოფელი თმენკაუ მდებარეობს 1900 მ სიმაღლეზე. მის ირგვლივ არე-მარე მოშენებულია და შეიძლება მცხოვრებთა კეთილდღეობაზე იფიქრო; ოღონდ არსად ახარებს თვალს ხე და ბუჩქი. სოფლის ახლოს განზე არის ზემოთ აღწერილის მსგავსი სასაფლაო. შენების ტიპი ყველა ოსური სოფლისთვის დამახასიათებელია: შეუხედავი სახლები აგებულია საკმაო გულისყურით დუღაბის გარეშე ფიქალის ნატეხებით; მათ შორის კვლავ ციხის მსგავსი ძველი ნარმოშობის შენობები კოშკებით. ქვიშაქვის ფილების მშვენიერი, სოლიდური კედლების ფრაგმენტები, საგულდაგულოდ დამუშავებული გალავნის თალის და სხვა სამშენებლო ელემენტების ნაწილები, რომლებიც სახლების პრიმიტიულ კედლებშია ჩასმული, იმაზე მიუთითებენ, რომ აქ ერთ დროს ადრეული კულტურული ეპოქის უკეთესი მშენებლობა უნდა არსებულებო [7]. ალბათ ეს არის ეკლესიის ნაშთები. თუმცა საცხოვრებლები აქაც დიდი სისუფთავით გამოირჩევიან; სოფლის მრავალრიცხოვან მოსახლეობაში სიამოვნებით ვნახე სუფთა და მოვლილი ტანსაცმელი, როგორსაც შეიძლება შეხვდე კავკასიის მთებში. ბავშვებიც კი, რომლებიც სხვაგან ნახევრად შიშვლები, ჭუჭყიანები და ძონძებში დადიან, აქ სუფთად და ლამაზად იყვნენ ჩაცმული. თუ კაცებს ლამაზი და ტანადი ეთქმით, „სოფლის ლამაზები“ ამ სახელს სრულად იმსახურებენ. ძალზე მიმზიდველია მათი სახის ნყოფა; მუქი მბრწყინავი თვალები სასიამოვნოდ უპირისპირდება (კონტრასტში) კანის ნაზ ფერს. სხეული იშვიათი პროპორციულია, ხოლო მოძრაობის გრაცია ზოგ ქალაქელ ქალბატონსაც შეარცხვენდა. ადამიანთა ჯიშში მიუთითებს ქართულ ან ჩერქეზულ სისხლთან შერევაზე [8].

აქ ჩვენ გაგვიმასპინძლდნენ ლუდით, იყვნენ ზრდილობიანი და თავაზიანი; მხოლოდ დამალა ამ ბუნებისშვილების მომაბეზრებელმა ცნობისმოყვარეობამ. [მერცხაბერის მდგომარეობა გაუარესდა – სიცხე, გულისცემა და გადაღლა – გ. გ.]. ამ სოფელში ცხოვრობს ძველი ჯიხვებზე მონადირე, სახელად ტიფსარხო ცარახო, რომელიც ითვლებოდა მაღალმთიანეთის არე-მარის საუკეთესო მცოდნედ. ის 1889 წელს გაყოლია რუს ტოპოგრაფ პასტუხოვს ყაზბეგზე...¹

თავისებური შესახედაობა აქვს ოსების საზიდარს, რომლითაც ისინი თივას ეზიდებიან ხეობის გარედან. ძირითადი ფორმებით ის ჰგავს ქართულ ურემს (არბას)², ოღონდ უფრო უხეშადაა გამოთლი-

¹ ამ მონადირეს შეხვდა ცოტა მოგვიანებით და აღწერს მის გარეგნობას და ასვლას ყაზბეგზე ჩრდილოეთის მხრიდან (გვ. 831-832) – გ. გ.

² ამ საზიდარის სურათი მოცემულია I ტომის 763-ე გვერდზე. ესაა ორთავალა ურემი. ქვეშ მინერილია – კავკასიური არბა – გ. გ.

ლი და უზარმაზარ ბორბლებს შორის ჰკიდია ტირიფის წნულის კალათები, რომლებიც ქვემოთ წვეტიანია, დაახლოებით კილიანი ნავის ფორმისა. უბრალოდ, მაგრამ გააზრებულად დამაგრებული კალათები მუდამ ჰორიზონტალურად დაკიდებული რჩებიან, რაც არ უნდა დახრილად იდგეს საზიდარი. ბორბლის სალტეები, ერთთავად ხის პატარა ნაჭრებისგან უხეშად შეერთებული, მრგვალი ფორმის მაგივრად სინამდვილეში მრავალნახნაგაა. ამ საოცრად მოუქნელ ურემს ეწევიან ხარები ძალზე ციცაბო ფერდობის გასწვრივ; ამასთან, ხშირად ერთი ბორბალი ქვედაზე რამდენიმე ფუტით მაღალ დონეზე მოძრაობს, თუმცა ამის გამო საზიდარი არ გადაბრუნდება და არც ტვირთი კარგავს წონასწორობას...¹

(801 გვ.) [გუდაურიდან მლეთისკენ გზაზე] ...ზემოდან მარცხნივ, არაგვის ხეობის ზემო შვერილების ირგვლივ და მარჯვნივ, ქსნის ხეობაში, როგორც პატარა სათამაშოები, ისე ჩანდა მრავალი ოსური სოფელი...²

(851-852გვ.) სახელწოდება „ყაზბეგი“ არაა მთის თავდაპირველი და ნამდვილი სახელი, არამედ ის პირველად რუსებმა შეარქვეს. ქართველები მას უწოდებენ **მყინვარს**, ე. ი. ყინულოვანი, სიტყვიდან **ყინული**. ოსები მას ეძახიან **ურს-ხოხ-ს**, ე. ი. თეთრი ან თოვლიანი მთა (- ანუ მეორე მონბლანი), ასევე **ნერისტი-ნუბ-ს**, ე. ი. ქრისტეს მთა. პირველად ამ საუკუნის დასაწყისში იხმარეს სახელწოდება ყაზბეგი. როცა ქართული სამეფო კიდევ არსებობდა, მის ჩრდილო საზღვარზე, ყაზბეგის ძირას, სოფელ სტიფანწმინდაში გზის დასაცავად დააყენეს საზღვრის მმართველი (მოურავი) სახელად **ყაზბეგი**. მის მოვალეობას შეადგენდა თავისი ხალხით წესრიგში ჰქონოდა გზა, ხიდები, მიწაყრილები და ა. შ., დაეცვა მოგზაურები, მიეცა მათთვის მზიდავები, ეტლები და ცხენები. ეს მნიშვნელოვანი დავალებები მათ ბევრჯერ აკავშირებდა მოგზაურ რუს მაღალი თანამდებობის პირებთან. მოურავის სახელო ყაზბეგის გვარისათვის მემკვიდრეობითი იყო; და როცა რუსებმა მხარე და მისი ბატონიც დაი-

¹ გამოვტოვეთ გზად ცხელი სამკურნალო წყლის შესახებ ცნობა, რომელიც მყინვარის გვერდზე გადმოდის, სადაც ხალხი სამკურნალოდ ადის. ის მდებარეობს 2330 მ სიმაღლეზე. აღწერილია წყლის შემადგენლობა, ტემპერატურა და ა. შ. (828-829 გვ). აქ მან ხუთი დღე ავადმყოფობაში გაატარა (გვ. 836) - გ. გ.

² აქ ჩვენ გამოვტოვეთ ყაზბეგის მწვერვალებისა და მყინვარების აღწერა (841-845 გვ.); ზეავეები და კატასტროფები თერგის ხეობაში (845-846 გვ.) და ლეგენდები გერგეტზე (848-50 გვ.) - გ. გ.

მორჩილეს, სოფელ სტეფანწმინდასაც და მის საპირისპიროდ აღმართულ მთასაც ყაზბეგი უწოდეს...¹

(903 გვ.) [როდესაც მერცხაბერმა ცხელ წყაროებთან არსებულ ქოხის პატრონს ზედმეტი ფული გადაუხადა, ამ უკანასკნელმა] დიდი მადლობის გამოსახატად მოინდომა აუცილებლად ხელზე ეკოცნა. ადამიანურად! – ოსებში, როგორც ევროპაში...

(907-913 გვ.)... [ლამე გაატარა ლარსში, რადგან სურდა სახელგანთქმული საქართველოს სამხედრო გზა დღისით ენახა – გ. გ.]. საქართველოს გზის სადგურის შენობები ისეთი დიდი და ელეგანტური ნაგებობებია, თითქოს ევროპულ სასტუმროებს ხედავდე და მიმნდობნი შესვლისას ელიან კომფორტულ სასტუმრო ოთახებს საუკეთესო სანოლებითა და სხვა ფუფუნებით, მაგრამ სადგურთა უმრავლესობაში მსგავსი არაფერია; აქვთ ცოტა რაოდენობით დიდი ოთახები მოგზაურთა საერთო სარგებლობისთვის. კედლის გასწვრივ დგანან ტყავგადაკრული მერხები, რომლებზეც საკუთარი საბნებითა და ქვეშაგებით უნდა მოიწყო ლამის სათევი. არ აქვთ ცალკე ოთახები და სანოლები. მხოლოდ ზოგიერთ სადგურზე შეიძლება ცხელი საკვების მიღება; სამაგიეროდ ბუფეტის კარადა სავსეა ცივი და საკმაოდ საეჭვო დელიკატესებით – ყოველნაირი ძეხვეულისა და ყველის სახით, ასევე ბოთლების მთელი ჯარი აუცილებელი არაყით და სხვა შნაპსებით. ჭრელი ეტიკეტებით ჩამწკრივებული ეს ბოთლები ქმნიან კედლის მორთულობას. არც კახური ღვინო აკლიათ; ტფილისური ლუდიც და საეჭვო შამპანური მაცდუნებელი წარწერით ელიან მოყვარულს (გურმანს). დაბოლოს, მოგზაურს სურვილისამებრ ეძლევა სამოვარი, რათა თვით მოიღულოს ჩაი. ყოველი სადგურის გადაღმა, როგორც წესი, დგას ერთი ან რამდენიმე დუქანი, სადაც შეიძლება იყიდო პური, ხორცი და სხვა პროდუქტები... თავის მოსანესრიგებელი წყალიც კი ყველგან შესაძენია (შეიძლება იშოვნო). თუმცა სიმართლის სიყვარულით ცნობილი ნეტარი ალექსანდრე დიუმა ამბობდა, რომ სიტყვა „წყლის ტაშტი“ რუსულ ლექსიკონში არ გვხვდება და რომ რუსეთში, პეტერბურგისა და მოსკოვის გარდა, წყალს მდინარეთა გარდა ვერსად ნახავ, ისიც თოვლის დნობის პერიოდში. გონებამახვილი ფანტასტი შემდგომ გვიამბობს, რომ ერთხელ მას მიაწოდეს პირსაბანი ტაშტი (ჯამი), ამასთან ვერცხლის, მაგრამ ცარიელი და მეპატრონემ გაიკვირვა, როცა მასში ჩასხმული წყალიც მოინდომა. ზოგიერთ სადგურზე მოყვარულები ნახულობენ გასაყიდად გამოტანილ ჯიხვის რქებს და

¹ აქ გამოვტოვეთ ასვლები ყაზბეგზე (852-54 და 862-70 გვ.) – გ. გ.

დიდი რაოდენობით კრისტალებს..... ლარსის სადგური ძვეს ბუჩქნარით დაფარული მაღალი, გუმბათოვანი (მომრგვალებული) თხემის მქონე ციცაბო ფერდის ძირში; ეს კლდეები ეკუთვნიან ყაზბეგის ჯგუფის ჩრდილოეთნა მწვერვალებს... ფიქალიანი ფერდის (კედლის) წინნამონეულ კალთაზე აღმართულია დანგრეული ციხის უძველესი ქვის კედელი. მისი მეპატრონეები განთქმული იყვნენ სიმაშაყით, რომლითაც, გერმანელი ყაჩაღი რაინდების მსგავსად, ერთ დროს თავს ესხმოდნენ და ძარცვავდნენ მიმავალ მგზავრებს.

თერგის კალაპოტში, სადგურის საპირისპიროდ, გვაოცებს უზარმაზარი დაგორებული ლოდები, რომლითაც ძალზე მდიდარია ხეობა ზემოთ სამხრეთისკენ. ცნობილია ერმოლოვის ლოდი; ესაა 29 მეტრი სიგრძის, 15 მეტრი სიგანისა და 13 მეტრი სიმაღლის გრანიტის ბლოკი....

[8 ოქტომბერს დილით] ექვსცხენშებმული, ოთხადგილიანი ეტლი გველოდა ტფილისისკენ წასაყვანად. მგზავრობის ფასი – 47. 88 მან. არ უნდა იყოს მაღალი მანძილის სიგრძის (დაახლ. 170 ვერსი) და ცხენების ცხრაგზის შეცვლის გათვალისწინებით. ეტლი ძალიან კარგი იყო, ბევრად კომფორტული, ვიდრე ომნიბუსი, რომელიც მხოლოდ 5 მანეთით იაფი ჯდებოდა¹.

სამ კილომეტრზე ლარსის გზა გადადის თერგის მარჯვენა ნაპირზე ალექსანდრეს დიდი ხიდით და მიემართება 1800 მ სიმაღლის პირქუმ, შვეულ კედლებს შორის.....

---

¹ ამას გარდა მგზავრების გადასაყვანად დანიშნულია რეგულარული მიმოსვლა დილიჯანსით, რომელშიც ვლადიკავკაზ-ტფილისის მთელი მარშრუტისთვის პირველი კლასის ადგილი 18 მან. ღირს, მეორე კლასის – 12 მან., მესამე კლასის – 11 მან. აქედან ჩანს, რომ ოთხკაციანი ჯგუფი უფრო იაფად მგზავრობს, როცა ეტლს იქირავებს, ამასთან უფრო კომფორტულადაც. მგზავრობის სიჩქარე დამოკიდებულია ნაჩუქარი ფულის (ნაჩაი, ნავოდკა) სიდიდეზე, რომელსაც აძლევ ყოველ სადგურზე შეცვლილ მეეტლეს. ბატონი გულუხვია თუ არა, ამას შეცვლილი მეეტლე მაშინვე ატყობინებდა მომდევნოს. 20-30 კაპიკი მინიმუმია, მაგრამ გირჩევნია გასცე 50 კაპიკი და ცხენების შემბმელ მსახურს მცირე საჩუქარი უბოძო. ეს ხელგაშლილობა დაფასდება ცხენების სწრაფი და მზრუნველი შებმით. ე. წ. ტელეგა (ოთხთვალა) რომ დაიქირავო, საშინელი რყევისა და ჯანჯღარის გამო მგზავრობა ამ ურესორო ყუთში უაზრობაა; განსაკუთრებით, როცა ბევრი ბარგი გაქვს, რადგან ტელეგა ყველა სადგურზე იცვლება და ბარგის გადატანაც ხელახლა გიხდება. მეეტლეები – მეტწილად თათრები – არაჩვეულებრივად მარჯვე არიან და ცხენს უცვლელად მიაჭენებენ აღმართებშიც და დაღმართებშიც. ამასთან მკვეთრ მოსახვევებში ისეთივე შიშის მომგვრელი გაბედულებით შედიან, როგორც ენგადინელი (=ხეობა შვეიცარიის ალპებში – გ. გ.) საფოსტო გზის მეეტლეები.

[ბნელი ვინრო ხეობიდან გამოვიდნენ ჯერ ნიკლაურის წყაროს-თან და მივიდნენ სტიფანწმინდაში (ყაზბეგში). აქვეა მისი და შემო-გარენის ხედი – გ. გ.]. ჩვენი მგზავრობისას ყველგან გზაზე ჩანდა საშინელი განადგურების კვალი, რაც წვიმიანი ზაფხულის წყალდი-დობამ ჩაიდინა. მრავალი ასეული მუშა დაკავებული იყო მიყენებუ-ლი ზარალის აღსადგენი სამუშაოებით. განსაკუთრებით ყაზბეგის სადგურთან ირეოდა ხალხი ჭიანჭველებივით, რომლებიც ნაღებუ-ლის ნაცვლად ახალ ხიდს სდებდნენ თერგზე; სხვები კი, გზისთვის უსაფრთხო სახე რომ მიეცათ, გადმოვარდნისგან თავის დასაცავად, თოკით ეკიდნენ კლდოვან კედელზე და გნომებივით ურტყამდნენ უროს..... კობი არის ბოლო სოფელი ქედის ჩრდილოეთ მხარე-ზე..... ზოგან, მაგალითად, ე. წ. კულოგინის ხიდთან გზა კვეთს ისეთივე ველურ ხეობას¹, როგორიც დარიალია. აქ ყურადღებას იქ-ცევს ზოგან ხის, ზოგან ქვის გაღერეები, რომლებმაც ზამთრის ზვავების დროს უნდა დაიცვან მგზავრთა მიმოსვლა.... მეორე თვალშისაცემი მოვლენაა დაკლაკნილ გზაზე მათა კედლებიდან გადმომავალი მინერალური წყაროები, რომლებიც ისეთი რაოდენო-ბით და სიძლიერით მოჩქეფენ, რომ არა მარტო ფერდს აძლევენ მოყვითალო-წითელ ფერს, არამედ გზის გამყოლ წყალუხვ ნაკადუ-ლებსაც ღებავენ. ზოგი 25-30 მ სიმალიდან ჩანჩქერად ვარდება მდინარეში. ესაა ცივი, ნახშირმჟავით ძალზე მდიდარი წყაროები....

(74 გვ.) **როკის** გადასასვლელით (2992 მ) – ლიახვის ხეობიდან, რომელიც მტკვარს ერთვის, საკის ხეობაში გადადიხარ; ის არდონის აღმოსავლეთის შენაკადია. რადგან არდონი იწყება მთავარი ქედის სამხრეთით და მას კვეთს ჩრდილოეთისკენ დინებით, ამიტომ ეს გა-დასასვლელი უშუალოდ აერთებს სამხრეთს ჩრდილოეთთან. საკმაო სიმაღლის მიუხედავად, შედარებით დამრეცი ფერდების გამო მან კავკასიის კომუნიკაციისთვის მნიშვნელოვანი როლის შესრულება უნდა შეძლოს: როგორც **სარკინიგზო მაკავშირებელს** სამხრეთსა და ჩრდილოეთს შორის, ამ ადგილზე ყველაზე მცირე ტექნიკური დაბ-რკოლებები შეხვდებოდა. დანარჩენი გადასასვლელები თოვლიანია და მხოლოდ ზაფხულშია მათზე გზა გახსნილი.

---

¹ ეს ვინრობი ცნობილია ბაიდარა-ხეობის სახელით, რომელიც მომდინარე-ობს ოსი ბელადის ბაიდარას სახელიდან; მას რუსების მიერ ამიერკავკასიის დაკავებამდე ქართველ მეფე ერეკლე II-თან ცხოველი ურთიერთობა ჰქონ-და: მას ევალებოდა ამ ძნელ მონაკვეთზე ტრანსპორტისა და მგზავრების დახმარება.

II ტომი

(56 გვ.) როცა ავტორი საუბრობს ხევსურებთან სისხლის ფასზე, მიყენებული ჭრილობის საფასზე ხორბლის მარცვლის რაოდენობით, ჰაქსტჰაუზენზე დაყრდნობით (ტ. II. გვ. 30) ამბობს, რომ მსგავსი წესი არსებობს ოსებთანაც.

(77 გვ.) როცა მერცხაბერი საუბრობს ჩრდილო ხევსურეთში ხატს შენირულ ჯიხვის (ირმის) რქებს ხანჯლით ჩეხენ, რომ ქურდებმა არ მოიპარონ ვლადიკავკაზში გასაყიდადო, ამბობს, რომ მსგავსი სამსხვერპლოები არის ოსებშიცო და იშველიებს აბიხს (ტ. I, გვ. 567).

(89 გვ.) ოსებში შეინიშნება ხევსურების ანალოგიური ზოგი წეს-ჩვეულება.

(100 გვ.) მიცვალებულებს ხევსურები ძველად მინის ზემოთ კამერებში ათავსებდნენ; ახლა კი მინაში მარხავენ... ოსების მსგავსად.

(102 გვ.) მიცვალებულის სახელზე ხევსურეთში დოლი იმართება; ისეთი, როგორც სანივაში ოსებთან აღწერე.

(106 გვ.) ოსების საშუალო სიმაღლე თერგის მხარეში არის 1, 695 მ.

მცირე კომენტარები:

[1] ვახუშტი ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს: „ხაზართა მეფემან მისცა ქუეყანა კავკასოსი ძესა თვისსა ურბანოსს და ტყუენი ქართლ-სომხითისანი. ამან ამოსწყვიდა ნათესავი კავკასოსი, და დაეშენა აქა თვისითა და ტყვითა მით და უწოდა ოვსეთი. ესე არს ხაზარულად „ზოგი თესვად“, ვითამ – „ზოგი მოვსწყვიდე და ზოგი დავსხი თესვად“ (ქართლის ცხოვრება, IV, ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1973. გვ. 632).

[2] ქ-ცხ. ვახუშტი: „ემძლავრნენ ოვსთა იქით თათარხანნი და აქეთ ლაქეთმურის ელნი მაჰმადიანნი, და შემოივლტოდნენ კავკასიასა შინა, და დაიპყრნეს კავკასთა ნათესავნი, რომელ არიან დუალნი... განყოფასა ქართლისასა სამ სამეფოდ, დაშთა... დუალეთი ქართველთა მეფეთა, რომელნი მოსცემენ დღემდე ხარკთა მეფეთა“ (გვ. 654-655).

„პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გადმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან“ (გვ. 363-364).

„სარწმუნოებით არიან ძუელად ქრისტიანენი და სამწყსონი ნიქოზლისანი, და უფროს დუალნი. არამედ ანინდელთა ჟამთა დუალნი სახელით ოდენ ქრისტიანენი...“ (გვ. 638).

როგორც ჩანს, დვალეთი ძველთაგან საქართველოს ეკუთვნოდა. აქ იყო „კარი კლდისაგან და ქვითკირით ქმნული, დიდკამარიანი მდინარესა ზედა... .. მეფეთაგან ქმნული“, რომ „არა ვიდოდენ თვინიერ მათსა ოვსნი“ (გვ. 655, 639). მას ჩრდილოეთისკენ ჰქონდა ერთი გასასვლელი, მაშინ როცა სამხრეთისკენ – თერთმეტი. XIX ს-ში ჯერ ტფილისის გუბერნიის მთიულეთის ოლქში შედიოდა, შემდეგ შეუერთეს თერგის ოლქს.

[3] ვახუშტი (გვ. 638) „თავნი და ნარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი, და დაბალნი გლეხნი ქრისტიანენი, გარნა უმეცარნი ორივეს რჯულისანი“...

[4] ვახუშტისთან ეს გვარები ასეა დასახელებული: „ესე ოვსი განიყოფების ესოდენ გუარად: სიდამონად, ჭახილიძედ, თაგაურად, ქურთაულად, ბადელიძედ, ჩერქესიძედ, ბასიანად და არიანცა ესენი უნარჩინებულენი სხუათა ზედა“... (გვ. 639 და 634).

[5] და [7] რაც შეეხება მშენებლობას, ვახუშტი ამბობს: „არღარა ხმარობენ ქვიტკირსა. გარნა აღაშენებენ სახლთა უსარკმელოდ, და მრავალსა ერთმანერთსა ზედა, და კოშკსა ფიქალთა ქვათაგან მიწით... ხოლო ძუელადნი არიან ციხენი, კოშკნი, ეკლესიანი ქვიტკირისანი მეფეთაგან ნაშენნი...“ (გვ. 640).

[6] ვახუშტი შემდეგნაირად აღწერს ამ შეჯიბრს: „უნყიან სულთა მკუდართა მათთა სახსრად და მოსახსენებლად, რომელსა უწოდებენ **დოლსა**, რამეთუ ცხენოსანთა კაცთა ორის სამის დღის სავლიდამ გამოუშვებენ, და რომელი მათგანი უპირველეს მივალს, მას მისცემენ ნიჭსა და გარდაიხდიან პურობასა და ლხინსა დიდსა, ვის რაი ძალ-უცს, და ჰგონებენ ამას სალხინებელად და საცხოვრებელად სულთათვის მკუდართა მათთა“ (გვ. 641).

[8] ვახუშტიც უქებს ოსებს გარეგნობას: „ხოლო კაცნი და ქალნი არიან შუენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ-თუალ-ნარბნი, შავ-თმოსანნი, თეთრ-ყირმიზნი, ტანოვანნი, წერწეტნი, გარნა უმეტეს ქალნი წერწეტნი“ (გვ. 637).

**Gottfried Merzbacher (1843-1926) about
Abkhasians and Ossetians**

The German scientist-traveller Gottfried Merzbacher organized in 1891 an expedition to the Caucasian Highland. The outcome of this journey is His two-volumed work – „In the Highlands of Caucasus“, published in 1901, where He describes both North and South sides of central Caucasus range. We can say that this monographe is one of the best among the travelling literature of 19-th century, for its significance to make a study of the history and ethnography of Georgia and Caucasian peoples.

Here We give a Georgian translation of Merzbacher’s information about Abkhasians and Ossetians. We add also some commentaries and a short preface to the text.

Merzbacher narrates about denomination of Abkhasians, their language, descent, settlement, their banishment. He describes their appearance, faith, activity, merchandise; tells about their interrelations with Russia and Prince of Mingrelia. Author names and uses many European and Georgian historical sources.

In respect of Ossen, Merzbacher travelled all over the North Caucasus and describes their mode of life, language, religion, ceremony; relates about buildings, sepulcher types; talks about looks, vicinity and nature of Ossetian men and women. Author pays much heed to origin of Ossetian. Merzbacher doesn’t forget Ossetian beer; interestingly acquaint us with inns, conveyance types and transportation.

The information given by Merzbacher have importance of original sources and are significant for researchers.

იგორ კვესელავა

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, სოციალურ მეცნიერებათა დეპარტამენტის უფროსი

მსოფლიო საგანმანათლებლო სისტემის თეორიული და პრაქტიკული ასპექტები და საქართველო

XXI საუკუნის დასაწყისი საქართველოში ბევრ მოვლენასთან არის დაკავშირებული, მათ შორის იყო პრუსიულ-გერმანული წარმომავლობის საბჭოური განათლების სისტემის შეცვლა ახალი, ამერიკული საგანმანათლებლო სისტემით, რომლის დამკვიდრება საკმაოდ რთული და წინააღმდეგობრივი აღმოჩნდა.

ახალი საგანმანათლებლო სისტემის თეორიულ-იდეოლოგიური და ორგანიზაციული დამკვიდრების პროცესში დიდი როლი ითამაშა „ვარდების რევოლუციის“ ერთ-ერთმა დამფინანსებელმა, მსოფლიოში ცნობილმა მილიარდერმა ჯორჯ სოროსმა, რომელიც ამერიკული პოლიტიკისა და იდეოლოგიის განხორციელების რადიკალურ გზას უჭერს მხარს, კრიტიკულადაა განწყობილი კაპიტალიზმის არსებული სისტემის მიმართ და მისი ე. წ. „პერესტროიკის“ თუ რეფორმირების მომხრეა.

ამერიკელი მილიარდერის სახელს უკავშირდება ნარკობიზნესის ერთგვარი სისტემის შექმნა, რომელმაც მოიცვა კულტურისა და ხელოვნების სფეროსკენ მსწრაფი ახალი თაობის ინტერესები.

1995 წელს ჯ. სოროსის მიერ ჩამოყალიბებული ახალი ინსტიტუტის – „ღია საზოგადოების“ მთავარ მიზნად იქცა სხვა ქვეყნებში საზოგადოებრივი აზრის ამერიკულ ყაიდაზე გარდაქმნა და განათლების, კულტურის, მეცნიერების, ხელოვნების და სხვა სფეროებში დასავლური იდეოლოგიის მხარდამჭერი ინტელექტუალური კადრების მომზადება.

ცხადია, ერთიანი მსოფლიო პოლიტიკის, ეკონომიკის და იდეოლოგიის შექმნის იდეის ერთ-ერთ ინიციატორს ჯ. სოროსს მსოფლიო ხელისუფლების იდეალურ განსახიერებად ამერიკა მიაჩნდა. უდავოა, მსოფლიო გაერთიანების იდეა არ შეიძლებოდა მხოლოდ იარაღის ჟღარუნთან და ომებთან ყოფილიყო დაკავშირებული, მით

უმეტეს, წინ წამოიწია „რბილი“ თუ „გონივრული“ ძალის თეორიები. სწორედ ამ თეორიების პრაქტიკულად განხორციელების ჩარჩოშია მოსააზრებელი ამერიკული ე. წ. „ენჯელების, არასამთავრობო ორგანიზაციების, ღია საზოგადოებების, სხვადასხვა ფონდებისა და ცენტრების დაფუძნება მთელ მსოფლიოში.

აღნიშნული ინსტიტუტების უზარმაზარი ქსელის მეშვეობით ახლა იმ ფუნქციების განხორციელება ხდებოდა, რომელსაც ადრე სხვადასხვა სახელმწიფოების საიდუმლო აგენტები თუ თანამშრომლები ახორციელებდნენ.

ამ მხრივ არც საქართველო იყო გამონაკლისი. XX საუკუნის ბოლოს და XXI საუკუნის დასაწყისში ქვეყანაში დაფუძნდა „ღია საზოგადოება – საქართველო“, „თავისუფლების ინსტიტუტი“, „ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაცია“, „კავკასიური სახლი“, „კმარა“, „თანასწორობის ინსტიტუტი“ და სხვა, რომლებიც შორს იდგნენ ქართული ცნობიერებისა და სულიერებისაგან [1].

ამ პრობლემას ერთ-ერთი ძირითადი ადგილი უჭირავს აკადემიკოს ელიზბარ ჯაველიძის ვრცელ მონოგრაფიაში „ავაჰმე, ჩემო მამულო!...“ რომელიც 2007 წელს გამოიცა ცალკე წიგნად და მკითხველთა დიდი ყურადღება დაიმსახურა, ამიტომ დაწვრილებით მასზე არ ვჩერდებით; თუმცა ერთი უნდა ითქვას, ავტორს ნათლად აქვს ახსნილი ჯ. სოროსის „ფილანთროპიული“ დამოკიდებულების არსი ქართველი ერისადმი და დასახელებული ჰყავს ჯ. სოროსის ქართველი თანამოაზრეები: კ. ბენდუქიძე, ა. ლომაია, გ. თევზაძე, ს. ჯანაშია, ლ. რამიშვილი, ბ. ნიფური, გ. მიმინოშვილი, გ. ხუბუა, გ. გაბაშვილი და სხვები [1].

როგორც ჯ. სოროსის ახალი თანამოაზრე ვ. სოიფერი შენიშნავს, ამერიკელმა მილიარდერმა არაჩვეულებრივი ხედვის, ფულის დაბანდების ახლებური მეთოდის, ბირჟის ოპერაციების ორიგინალური თეორიების, მათემატიკური და სტატისტიკური ანალიზისა და ფილოსოფიური აზროვნების შედეგად ასამდე ქვეყანაში მოიპოვა გავლენა. მათ შორის იყო საქართველო. როგორც ჩანს, ე. შევარდნაძე მოხიბლული იყო ჯ. სოროსის შემდეგი ცნობილი მეთოდებითა და შეგონებით:

1. შექმენით საკუთრი კადრები... ყოველი ლაბორატორია, ყოველი კათედრა და ინსტიტუტი ჩვენი კადრების სამჭედლოდ უნდა იქცეს.

2. როცა სცენიდან მიდის (უფრო მართებულად, აძვეებენ – ე. ჯ.) უფროსი თაობა, მას უფრო... მოლონიერებული ახალგაზრდობა უნდა შეენაცვლოს. საამისოდ რაც შეიძლება ადრე უნდა წამოვიწიოთ საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე ჩვენი ახალგაზრდობა.

3. შექმენით საკუთარი კოლექტივები და... გარიყეთ, გააძვევით ჩვენი მონინალმდეგენი.

4. ილაპარაკეთ და იმოქმედეთ... მტკიცედ, აგრესიულად, თავ-გზის ამბნევად, თავზარდამცემად. ატეხეთ ხმაური და გამოიყენეთ ლამაზ-ლამაზი სიტყვები. იხმარეთ რაც შეიძლება უფრო გაუგებარი და ვითომ მეცნიერული ტერმინები. მნიშვნელობა არ აქვს, რას იტყვით, მთავარია, როგორ იტყვიით.

5. თქვენ თვითდაჯერებულობას რწმენად მიიჩნევენ, ამბიციას – გონების სიმაღლედ, ჭკუის სწავლებას და შენიშვნების მიცემის მანერას – უპირატესობად.

6. ნერვები დაანყვიტეთ იმ პიროვნებებს, ვინც გენინალმდეგებათ. გატეხეთ მათი ნება, სახელი გაუტეხეთ მეტიჩრებს და მყვირალებს და ამრიგად იმოქმედეთ მათ თავმოყვარეობაზე.

7. ყველა მოვლენა იმის გათვალისწინებით უნდა განიხილოთ, თუ რას მოუტანს ჩვენს მომხრეებს: სარგებლობას თუ ზიანს.

8. ჩვენი ვალია, ერთმანეთს გავაგებინოთ, რას აპირებს მონინალმდეგე მხარე.

9. ხელთ გეპყრათ პროპაგანდისა და ინფორმაციის საშუალებები: პრესა, რადიო, ტელევიზია, კინო. ნებისმიერი საკითხის შესახებ შექმენით ისეთი საზოგადოებრივი აზრი, ჩვენს ინტერესებს რომ შეესაბამება... არც ერთი საზოგადოებრივი პროცესი არ უნდა მიეცეს თვითდინებას. თუ რომელიმე მათგანი სარგებლობის მომტანი არ იქნება ჩვენთვის, უნდა შეაჩეროთ ან ჩვენი მტრების წინააღმდეგ წარმართოთ.

10. იქ, სადაც ორი მონინალმდეგეა, ერთი ჩვენგანი მაინც უნდა იყოს გარეული. იყავით ყველგან! თუკი ახალგაზრდა, პერსპექტიული მონინალმდეგეების ბლოკირებასა და გამოფიტვას ვერ შეძლებთ, აქციეთ მართვადად, მიიზიდეთ თქვენ კომპანიაში და ჩვენი გარემოცვის მჭიდრო რკალში მოაქციეთ.

11. მიეცით ქრთამი, საჩუქრები, ასვით ღვინო და კონიაკი, უმჯობესია – ფალსიფიცირებული არაყი.

12. იყავით ფხიზლად... ჩანასახშივე მოსპეთ ანტიდემოკრატიული ტენდენციები... ფაშიზმი სწორედ იქ იჩენს თავს, სადაც ჯეროვან შეფასებას ვერ ვაძლევთ ადგილობრივი მოსახლეობის მისწრაფებას, იყოს თავისი მინის ბატონ-პატრონი (sic!)

13. შეისყიდეთ, დაიტაცეთ და გაანადგურეთ და ნუ დაუშვებთ ისეთი ნაშრომების ხელმეორედ გამოცემას, სადაც გაშიფრულია ჩვენი სტრატეგია და ტაქტიკა.

14. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეთ ურჩებსა და ჯიუ-

ტებს, ვისაც არ სურს ქედი მოიდრიკოს ჩვენი უპირატესობის წინაშე, არ სურს იმუშაოს ჩვენთვის. ისინი ჯიუტად ამოჩემებული ეროვნული ღირსების იდეის ჩანასახშივე უნდა ჩაიხშონ და ჩაიფერფლონ (sic!). ნებისმიერი საბაბით ამხილეთ ამგვარი ურჩები და სახელი გაუტეხეთ, ხმები დაუყარეთ, საეჭვო რეპუტაცია შეუქმენით... მოუშალეთ კავშირები, კონტაქტები, არ მისცეთ ეფექტური მუშაობის საშუალება, ეჭვქვეშ დააყენეთ მათი საქმიანობის მიზანშეწონილობა, თანამდებობა, მოაქციეთ იზოლაციაში, აუშხედრეთ ბრბო, მოუშალეთ გავლენიანი პოზიცია საზოგადოებაში, გამოიწვიეთ კონფლიქტზე...

15. მთავარია ბრალი დასდოთ. რომც გამართლდნენ, არაფერია, რადგანაც ვინც თავს იმართლებს, უკვე ნახევრად დამნაშავეა.

ე. ჯაველიძის აზრით, ეს იყო ის საბრძოლ პროგრამა და მიზნის მისაღწევი მეთოდები, რომელიც ჯ. სოროსმა „თავისუფლების ინსტიტუტს“ და მის მეგობარ არასამთავრობო ორგანიზაციებს გამოუგზავნა. ის ერთგვარად გასაიდუმლოებულ ხასიათს ატარებდა, მაგრამ ყურნალმა „პრეს-პრემიერმა“ შეძლო მისი მოპოვება და გამოქვეყნება [1].

ჯ. სოროსის გააქტიურება 1993 წლის დეკემბრიდან იწყება, როდესაც მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბაზაზე ჩამოყალიბდა არასამთავრობო ორგანიზაცია: „აღმოსავლეთ-დასავლეთის ურთიერთობათა კვლევის საერთაშორისო ცენტრი“, რომლის პრეზიდენტი ე. შევარდნაძე იყო, თავმჯდომარე კი აკადემიკოსი თამაზ გამყრელიძე; უცხოელებიდან ამ ცენტრის წევრები იყვნენ ზიგნევ ბჟეზინსკი, ბუტროს გალი, სულეიმან დემირელი, ჯიმი კარტერი, ჯეიმს ბეიკერი, ჯორჯ სოროსი და სხვები [1].

ვ. სოიფერი წიგნში „ინტელექტუალთა ელიტა და ფილანთროპია“ (მოსკოვი, 2005 წ.) ადასტურებს, რომ ჯ. სოროსის ქსელის დამკვიდრება საქართველოში ე. შევარდნაძის ხელდასმით მოხდა. მასთან არის დაკავშირებული სოროსისეული „საგანმანათლებლო ფონდის“ დაარსებაც.

აღნიშნული პროგრამა საფუძვლად დაედო საქართველოს განათლების სისტემის რეფორმას. სოროსის ფონდი „ღია საზოგადოება – საქართველო“ ერთი შეხედვით განათლების, მეცნიერების და კულტურის სფეროს მეცენატობით იყო დაკავებული, თუმცა თავისი ფინანსური ფესვებით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებთან. იმ დროისთვის სოროსის სამოქმედო არეალში მოქცეული იყო რესპუბლი-

კური პარტია, სახალხო დამცველის ინსტიტუტი და სატელევიზიო არხი „რუსთავი-2“.

აღნიშნულ პროცესებს ე. ჯაველიძე ასე ახასიათებს:

„ე. ნ. ვარდების რევოლუციის შემდგომ დაიწყო კადრების მთლიანი სოროსიზაცია. შეიძლება ითქვას, რომ სოროსმა იყიდა საქართველოს მთელი ხელისუფლება. იგი ხელფასს პირდაპირ თუ „გრანტის“ სახით უხდიდა თითქმის ყველა მაღალჩინოსანს – ქვეყნის პრეზიდენტს, პრემიერ-მინისტრს, სახელმწიფო მინისტრს და მინისტრებს, პარლამენტის თავმჯდომარეს, ქალაქის მერს, თითქმის არ დარჩა მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი პოსტი, სოროსის ფინანსებით რომ არ საზრდოობდა. საინტერესო ის არის, რომ ამ ფაქტს მსოფლიო ისტორიაში ანალოგი არ მოეძებნება“ [1].

ნიშანდობლივია, რომ ერთიანი მსოფლიოს შექმნის იდეა და მართვის პრაქტიკული განხორციელების გეგმა მოცემულია ზ. ბუეზინსკის ნაშრომში „ტექნოტრონული ერა“. ავტორი მიიჩნევს, რომ საზოგადოება ინფორმაციული რევოლუციის პროცესში ცხოვრობს, სადაც სხვადასხვა გასართობები თუ მასობრივი სანახაობები კიდევ ერთი ნარკოტიკის სახეობას წარმოადგენს. ბუეზინსკი ადასტურებს, რომ თანდათანობით მატულობს პიროვნების სოციალური და პოლიტიკური კონტროლის შესაძლებლობა:

„თანდათან მატულობს შესაძლებლობანი პიროვნების სოციალური და პოლიტიკური კონტროლისა. მალე შესაძლებელი იქნება ყველა მოქალაქეზე თითქმის მუდმივად განხორციელდეს კონტროლი და ასევე მუდმივად განახლდეს კომპიუტერული ფაილ-დოსიე, რომელიც გარდა ჩვეულებრივი ინფორმაციისა, მოიცავს აგრეთვე კონფიდენციალურ დეტალებს ყოველი ადამიანის ჯანმრთელობისა და ქცევების შესახებ“ – შენიშნავს ცნობილი მოღვაწე [1].

ტექნოტრონულმა ერამ უნდა მიგვიყვანოს ტექნოტრონულ ერა დიქტატურამდე, როდესაც პოლიტიკური პროცედურები თავის ფუნქციას დაკარგავს, ეს კი საუკუნის დასასრულისთვის არის ნავარაუდები. როგორც ირკვევა, ადამიანთა ცნობიერების ბიოქიმიური და გენეტიკური მანიპულაციების შესაძლებლობა მიგვიყვანს ისეთი არსებების შექმნამდე, რომლებიც არა მხოლოდ იმოქმედებენ, არამედ იმსჯელებენ როგორც ადამიანები და ეს სერიოზულ პრობლემათა რიგს წარმოშობს.

ე. ჯაველიძის აზრით, საყოველთაო კონტროლის ქსელში თანდათანობით ებმევა დედამიწის თითქმის მთელი მოსახლეობა. დღეს ამ კონტროლს ახორციელებს ნატოს შტაბ-ბინა და მისი უზარმაზარი კომპიუტერი, რომლის კოდური ნომერია „666“. საკმარისია ამ

სატანური ციფრის ქვეტექსტი გავიაზროთ, რომ ნათლად წარმოგვიდგება ამ „ემშაკის თვალის“ დანიშნულება. მას შესწევს პოტენციური შესაძლებლობა, რამდენიმე მილიარდი ადამიანის დოსიეს ფლობდეს, რაც ტოტალური კონტროლის დაწესების გარანტიას ქმნის. ეს კონტროლი კი კორპორატივობის თვალთახედვით, აუცილებელია მსოფლიოში წესრიგის დასამყარებლად“ [1].

უალრესად საინტერესოა ის გარემოება, რომ აშშ-ში ხდება განათლებისა და მეცნიერების შეჯერება და მიღწეული შედეგები მაქსიმალურად გამოიყენება პოლიტიკურ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. ამერიკაში არსებობს მრავალი ინსტიტუტი და უნივერსიტეტი, რომლებიც ამუშავებენ სახელმწიფო მნიშვნელობის თემებს. მაგალითად, ამერიკის „სამეცნიერო პოლიტიკის კვლევითი ინსტიტუტი“, „ბრუკინგის ინსტიტუტი“, „ჰუდონის ინსტიტუტი“, „მომავლის ინსტიტუტი“ და ა. შ. იკვლევენ ფსიქოლოგიურ, სოციალურ, პოლიტიკურ, სამხედრო, ახალგაზრდობის აღზრდის, მათში მოდისა და იდეების ჩამოყალიბების, მათი ამბოხის, უფროსი თაობისაგან გამიჯვნისა და სხვა პრობლემებს.

ცხადია, ყოველივე ამას შედეგიც მოაქვს. ევროპის წამყვან ქვეყნებს თანდათანობით იპყრობს მულტიკულტურის და ცხოვრების წესის ამერიკიდან დაძრული ნაკადი. მკვლევარები იმასაც მიუთითებენ, რომ ამერიკული პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სულიერი თუ კულტურული ზეგავლენის გამო, ევროპა კარგავს პოლიტიკურ, კულტურულ და ეროვნულ იდენტობას.

ცხადია, მსოფლიოს „გაამერიკელების იდეა“ ახალი არ არის. ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში პრეზიდენტმა თეოდორ რუზველტმა ჩამოაყალიბა თეზა ეთნონაციონალურ საკითხებთან დაკავშირებით:

„ჩვენ უნდა შევქმნათ მათგან (უცხო ეთნიკური ელემენტებისაგან) ყოველმხრივ ამერიკელები: ენის, პოლიტიკური შეხედულებებისა და პრინციპების, ეკლესიასა და სახელმწიფოსთან დამოკიდებულებებისა და მათი გაგების თვალსაზრისით. ჩვენ მივესალმებით გერმანელებს, ირლანდიელებს, რომლებიც ცდილობენ ამერიკელებად იქცნენ, მაგრამ ჩვენ არ გვინდა უცხოტომელები, თავის ეროვნებაზე უარის თქმა რომ არ სურთ. ჩვენ არ გვინდა გერმანელი – ამერიკელები, ირლანდიელი – ამერიკელები, რომლებიც ქმნიან ჩვენს საზოგადოებრივ და პოლიტიკური ცხოვრებაში განსაკუთრებულ ფენას. ჩვენ არავის ცნობა არ შეგვიძლია, გარდა ამერიკელებისა“.

მოსახლეობის გაამერიკელების პროცესი ყველა საშუალებებით, მათ შორის ძალის გამოყენებით, დაწყებულია და წარმატებით

გრძელდება. თუმცა ერთ ეთნიკურ-კულტურულ ნიადაგზე დაფუძნებას დრო სჭირდება, მით უმეტეს ამერიკელი ერი სულიერად და ფიზიკურად შეუმდგარი ერია და ერთგვარ ეროვნებათა კოგნლომერატს წარმოადგენს.

ცნობილია აშშ-ის პრეზიდენტის ჯეიმს მონროს, ჯერ კიდევ 1823 წელს გაცხადებული დოქტრინა, რომლის მიხედვით აშშ-ს ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკის ნებისმიერ ქვეყანაში შეჭრის უფლება ენიჭებოდა, თუ ისინი არ იზიარებდნენ ამერიკის პოლიტიკას.

ამერიკის პრეზიდენტი უილიამ ტეფტი 1910 წელს წერდა:

„ამერიკამ დაიწყო „ოქროს ომი“ მთელი მსოფლიოს წინააღმდეგ და ამ ომში დოლარები იბრძოლებენ არა მარტო ამერიკელი ჯარისკაცების ნაცვლად, არამედ მათზე უკეთესადაც კი“.

ეს იყო ერთგვარი გაფრთხილება მსოფლიოს მიმართ, რომ ამერიკას შეეძლო ფინანსურადაც დაეპყრო მოწინააღმდეგე ქვეყნები. თუმცა მსოფლიო იმპერიის შექმნის იდეა ითვალისწინებდა არა მარტო იარაღით და ფულით ბრძოლას, არამედ პარალელურად წინ იწეოდა ადამიანთა ცნობიერების შცვლა – ოჯახისა და განათლების მეშვეობით. ამერიკული იდეოლოგიის ერთ-ერთი ძლიერი მხარეა განათლებისა და აღზრდის პრიორიტეტულობა, რომელიც სკოლის პერიოდიდან იწყება და ეხება ადამიანურ ურთიერთობებს, კანონებს, ახალი თეორიების ფილოსოფიას.

ცხადია, განათლების სისტემაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს უმაღლეს სასწავლებლებს, კერძოდ, უნივერსიტეტებს, სადაც ხდება ახალგაზრდის მსოფლმხედველობრივი დამოკიდებულების ჩამოყალიბება სამყაროსადმი. მით უმეტეს ამერიკა დგას ახალი მოძღვრების პრაქტიკულად განხორციელების გზაზე, რომლისგან გადახვევა შეუძლებელია.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მსოფლიო გაერთიანების ამერიკული იდეა ამერიკული განათლების ერთგვარი დაქვეითების ფონზე ხორციელდება. სტატისტიკა აჩვენებს, რომ ამერიკის უფროსი კლასის მოსწავლეების წერისა და კითხვის უნარი გასული საუკუნის მიწურულისათვის გაცილებით დაბალი იყო, ვიდრე წინა საუკუნეებში. ამერიკელი მკვლევრის ჯ. კოლემანის აზრით, ამერიკული განათლების სისტემა დაპროგრამებულია თვითგანადგურებაზე. მით უმეტეს, 90-იანი წლებისათვის აშშ განათლების დონის მიხედვით მსოფლიოში 39-ე ადგილს იკავებდა. ცხადია, ეს საგანგაშო სიგნალი იყო, ამიტომ ამერიკის ადმინისტრაციამ დაიწყო განათლების რეფორმის – „ამერიკა 2000“ – განხორციელება. 1991 წლის აპრილში პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა წარმოადგინა განათლების ახალი სტრატეგია. მი-

სი განცხადებით: „ამერიკულ განათლებას XXI საუკუნეში არ უნდა გააჩნდეს ტოლი. განათლება არის ჩვენი ცხოვრების მაღალი ხარისხის საფუძველი. ის წარმოადგენს გულს ჩვენი ეკონომიკური სიძლიერის და უსაფრთხოებისა, ჩვენი შემოქმედებითი ნიჭიერებისა ნაციონალური ხელოვნების და მხატვრული ლიტერატურის სფეროში, ჩვენი გამომგონებლობისა მეცნიერებაში და ბოლოს, ჩვენი კულტურულ ფასეულობათა გამარადიულობისა. განათლება – ეს არის გასაღები, რომელიც საერთაშორისო დონეზე უზრუნველყოფს ამერიკის კონკურენტუნარიანობას“ [1].

მიუხედავად იმისა, რომ პრეზიდენტმა ბუშმა განათლების სფერო ამერიკის შიდა პოლიტიკის პრიორიტეტად გამოაცხადა, ზოგიერთი რგოლის წარმატების მიუხედავად, საერთო გამარჯვება არ მოპყვლია და 39-ე ადგილიდან, 2000 წლისათვის 49-ე ადგილზე გადაინაცვლა. მაგალითად, მათემატიკის მეცნიერებათა სფეროში განათლების დონის მიხედვით აშშ 40 მონიწვე ქვეყნებს შორის 28-ე ადგილზე აღმოჩნდა. ევროპულმა ქვეყნებმა ამერიკას გაასწრეს სამეცნიერო და საინჟინრო სპეციალისტების რაოდენობის მიხედვით და სახელმწიფო ხარჯების დაბანდებით სამეცნიერო კვლევა-ძიების სფეროშიც. ამერიკა ჩამორჩება ევროპას სამეცნიერო ლიტერატურის გამოშვებით. 28 პროცენტით შემცირდა უცხოელი სტუდენტების რიცხვი, რომლებსაც სურთ აშშ-ის უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლა [1].

ამ კონტექსტში საინტერესოდ გვეჩვენება ცნობილი ბრიტანული გამოცემის „ეკონომისტის“ მიერ ჩატარებული გამოკვლევა, რომელმაც გამოცემული წიგნების რაოდენობით საქართველო მსოფლიოს ყველაზე წიგნიერი ქვეყნების ხუთეულში შეიყვანა. რეიტინგში, რომელიც 2013 წლის მონაცემებს ეყრდნობა, საქართველოს მხოლოდ დიდი ბრიტანეთი, სლოვაკეთი, ტაივანი და ესპანეთი უსწრებენ [2].

უდავოა, რომ ამერიკული განათლება ხასიათდება პრაგმატიზმით და ინდივიდუალური თავისუფლებით. ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ინგლისელი ფილოსოფოსი და სოციოლოგი ჰერბერტ სპენსერი მიუთითებდა, რომ განათლების უდიდესი მიზანი განათლება კი არ იყო, არამედ მოქმედება, ამავე აზრს იმეორებს პრინსტონის უნივერსიტეტის პრეზიდენტი ჯონ პიბენი, რომელიც განათლებას ასე განსაზღვრავს: „განათლება – ეს არის უნარი და მოხერხებულობა ნებისმიერ ცხოვრებისეულ სიტუაციაში სწორად მოქცევისა“. აღსანიშნავია, რომ სწორედ ეს აზრი მიჰყვება ნითელ ზოლად დეილ კარნეგის შრომებს, რომლებმაც უდიდესი როლი შეასრულეს ამერიკული

პრაქტიკული ცხოვრებისა და, საერთოდ, განათლების სისტემის ჩამოყალიბებაში.

დღევანდელ მსოფლიოში ამერიკელები პრიორიტეტს ანიჭებენ ინფორმაციის მოპოვებას. ინფორმაციის მფლობელი განსხვავდება განათლებულისაგან, კონკურენტუნარიანია შრომის ბაზარზე, ნარმატივებს აღწევს პოლიტიკაშიც და ადვილად ძლევს წინააღმდეგობებს ძალაუფლების მოპოვების გზაზე.

ცხადია, პროფესიონალიზმი, სპეციალისტობა და განათლებულობა ერთი რგოლია, მაგრამ ინფორმაციულობა უკანა პლანზე წევს ფუნდამენტური ცოდნის პრიორიტეტულობას და წინ გამოდის პრაქტიკული გამოყენების ფენომენი, ანუ ყურადღება გადაიტანება საინფორმაციო ტექნოლოგიებზე (ინტერნეტი, კომპიუტერი და ა. შ.).

ცხადია, უცხოური წარმომავლობის საბჭოურ საგანმანათლებლო სისტემას ბევრი ხარვეზი ჰქონდა, მაგრამ არ შეიძლება ის მივიჩნიოთ ყავლგასულ, უვარგის სისტემად. უმჯობესი იქნებოდა მისთვის ჩამოგვეცილებინა ცალკეული ნეგატიურობა და კომუნისტური იდეოლოგიური დოგმები. ასეთ შემთხვევაში შეგვეძლო მიგველო სრულყოფილი გერმანული საგანმანათლებლო სისტემა, რომელიც იქნებოდა თავისუფალი, დემოკრატიული და პრაგმატიულიც.

„ნაციონალური მოძრაობის“ პერიოდში განხორციელებულ საგანმანათლებლო რეფორმებს თან მოჰყვა უკიდურესი პრაგმატიზმი. ყურადღების მიღმა დარჩა იგივე აშშ-ში დამკვიდრებული ცოდნის შეძენის და მისი პრაქტიკული რეალიზაციის საკითხი და ხელისუფლებამ თვითმიზნად გაიხადა „ნაციონალური მოძრაობის“ იდეოლოგიის მეხოტბე პრაგმატიკოსი პიროვნების ჩამოყალიბება.

აღნიშნულის შესახებ ასეთ აზრს გამოთქვამს ე. ჯაველიძე: „ეს განსხვავება, ალბათ, იმიტაც არის განპირობებული, რომ საქართველო განვითარებადი ქვეყნის სტატუსით არის „შემკობილი“, ხოლო ამ სტატუსის ხალხს განათლებაზე და „კრიტიკულ აზროვნებაზე“ არ უნდა ჰქონდეს პრეტენზია და მომსახურე პერსონალის დონის „ცოდნით“, უფრო სწორად, უნარ-ჩვევებით უნდა დაკმაყოფილდეს“ [1].

საქართველოს განათლების მესვეურები ცდილობდნენ ემტკიცებინათ, რომ საბჭოური (პრუსიულ-გერმანული) განათლების სისტემა ეფუძნებოდა „მართვის ცენტრალიზებულ სტრუქტურას, სწავლების და არა შესწავლის პროცესს“ და ამის საპირისპიროდ ახალი კანონი ფართო გასაქანს აძლევდა პროფესიონალიზმს და დეცენტრალიზებულ – დემოკრატიულ ადმინისტრირებას.

თუმცა „რეფორმატორები“ ვერ ითვალისწინებდნენ, რომ მო-

ზარდებში არსებობდა ნიჭიერების, შეთვისების და აზროვნების მიხედვით განსხვავებები, ამიტომ სასწავლო პროგრამა უნდა აგებულიყო ოქროს შუალედის პრინციპით და არა ერთ რომელიმე ჯგუფის ნიჭიერების თუ უნიჭობის გათვალისწინებით.

რეფორმატორები ირწმუნებოდნენ, რომ განათლების ახალი სისტემა გზას უხსნიდა პროფესიონალიზმს, მაგრამ ოპონენტებისათვის გაუგებარი იყო – ვისი პროფესიონალიზმი, მასწავლებლის თუ მოსწავლის პროფესიონალიზმი იგულისხმებოდა აქ. მით უმეტეს, ახალი მოდელი სკოლის გარეშე ტოვებდა ძველი თაობის პროფესიონალ მასწავლებლებს, ხოლო ახალი თაობის წარმომადგენლები პროფესიონალებად ნაკლებად ყალიბდებოდნენ.

პროფესიონალური ცოდნის მიღების გზაზე დაბრკოლებად იქცა ინტეგრირებული სწავლების დანერგვა. ერთი მხრივ, საქართველოს ისტორიის, გეოგრაფიის, მსოფლიო ისტორიის და, მეორე მხრივ, ბიოლოგიის, ქიმიის, ფიზიკისა და სხვა საგნების გაერთიანებული სწავლების შემთხვევაში მოსწავლე ვერ ლებულობდა ღრმა განათლებას, ფაქტობრივად, ის ეუფლებოდა ინფორმაციას, რომელიც არ იყო საკმარისი ფუნდამენტური ცოდნის მისაღებად.

განათლების სისტემის ახალი მოდელის მესიტყვეებმა ძველი „დახურული“ ანუ „დიქტატორული“ მმართველობა შეცვალეს „ღია“ დიქტატორული მმართველობით, სკოლა მთლიანად – ადმინისტრაციით, ფინანსურად, სწავლის პროცესით – დამოკიდებული აღმოჩნდა განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროზე. ზოგადასაგანმანათლებლო სკოლებში ძველი, კომკავშირული მმართველობა შეცვალა მოსწავლეთა თვითმმართველობამ, რომელსაც მიეცა მითითება, საქმიანობა წარემართა ლიბერალურ-დემოკრატიული სულისკვეთებით და ძირითადად ყურადღება გაემახვილებინა სამი ფაქტორის – უსაფრთხოების, საკუთრების და თავისუფლების წინ წამოსაწევად. აქცენტი გადაეტანათ ინდივიდის და არა ხალხის ეროვნულ ღირებულებებზე.

გაუგებრობას ინვეცდა მოსწავლეთა თვითმმართველობის მიერ მასწავლებელთა შეფასების, მისი ცოდნისა და გადაცემის უნარის წესის შემოღება. საბჭოური განათლების მოდელთან ახლოს იდგა სკოლებში მოსწავლეთა კლუბების თუ წრეების შექმნა. ცალკეულ შემთხვევებში სკოლებში გაჩნდა ტენდენცია ჩამოყალიბებულიყო „გეების“, „ლესბოსელების“ და მათ თანამგრძობთა კლუბები, რომლებსაც მხარდამჭერები უჩნდებოდათ საზოგადოებაში და მეცენატთა დახმარებით და სხვადასხვა გრანტებით სარგებლობდნენ. ყოფილი ხელისუფლების პერიოდში განათლების უწყების ხელმძღვანე-

ლობის მხარდაჭერით დამუშავდა პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა კათოლიკური მოძღვრების არეალის გაფართოებას საქართველოს სკოლებში.

2004 წლის ივლისში „კათოლიკური დახმარების სამსახური“ მთავრობისადმი გაგზავნილ დოკუმენტში ირწმუნებოდა, რომ ამ სამსახურის მიერ შემუშავებული გეგმა ითვალისწინებდა საქართველოში, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ჩათვლით, სამუშაო სკოლების ბაზაზე, ახალგაზრდული კლუბების ჩამოყალიბებას; აღნიშნული პროექტის მიხედვით 10 არასამთავრობო ორგანიზაცია 5 წლის მანძილზე განახორციელებდა 5,3 მილიონი აშშ დოლარის ღირებულების სამუშაოს, ხოლო ადგილობრივ არასამთავრობო ორგანიზაციებს უნდა უზრუნველყოთ ახალგაზრდული კლუბების ჩამოყალიბება და მიზანმიმართული მართვა.

„ნაციონალური მოძრაობის“ ხელისუფლების მმართველობის დროს დაიწყო კიდევაც პროგრამის „ვაშენოთ მომავალი“ განხორციელება საგანმანათლებლო არეალში. როგორც ჩანს, ის ქვეყნის 200-ზე მეტ სკოლაზე იყო გათვლილი, თუმცა მკვლევარების შენიშვნით, მთელი მსოფლიოს მასშტაბით მათ მხოლოდ 102 სკოლაში შეძლეს შეღწევა [1].

დღევანდელ მსოფლიოში მიჩნეულია, რომ მთავარი რესურსი განათლებათა, ანუ უფრო ზუსტად, ცოდნა და მისი გამოყენების უნარი. მით უმეტეს, ამჟამად მსოფლიო სიმდიდრის მხოლოდ 16% მოდის ტრადიციულ, ფიზიკურ კაპიტალზე, 20% – ბუნებრივზე, ხოლო დანარჩენი 64% ადამიანური კაპიტალია, რომელსაც ძირითადად ქმნის განათლებათაზე დაფუძნებული კვალიფიკაციის დონე.

ყველა განვითარებულ ქვეყანაში კოლეჯის თუ უმაღლესი სასწავლებლის კურსდამთავრებულებს მეტი შემოსავალი აქვთ, ვიდრე განვითარებად ქვეყნებში. ამიტომ ეს უკანასკნელები ანგარიშს უწევენ განვითარებად ქვეყნებს და იძულებულნი ხდებიან ეკონომიკური ფაქტორის და სახელმწიფო პოლიტიკის გათვალისწინებით საგანმანათლებლო მიჯნა განსაზღვრონ და გარკვეულ შეზღუდულ წრეში მოექცნენ.

ამ იძულებით დილემას ვერც პოსტსაბჭოური საქართველო აცდა. ჯერ „მოქალაქეთა კავშირის“ და შემდეგ „ნაციონალური მოძრაობის“ ხელისუფლებებმა ვერ განახორციელეს ქვეყანაში სრულყოფილი, წინასწარ გათვლილი საგანმანათლებლო სისტემის რეფორმა, რის გამოც შეფერხდა სახელმწიფო, პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული სტრუქტურების ჩამოყალიბებისა და განვითარების პროცესი, თუნდაც იმ მიზეზის გამოც, რომ ვერ უპასუხა ეროვნულ ინტერესებს.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ელიზბარ ჯაველიძე, ავაჰმე, ჩემო მამულო, თბილისი, 2007.
2. გაზეთი „რეზონანსი“, 2016, 20 თებერვალი.
3. გორა გვასალია, ფორმაცია და ცივილიზაცია, თბილისი, 2005.
4. გურამ აბესაძე, პოლიტიკური კულტურა, თბილისი, 2005.

Igor Kveselava

*Doctor of Historical Sciencies, Georgian
Technical University, Head of the De-
partment Social Sciencies*

The Theoretical and Practical Aspects of World Educational System and Georgia

Summary

There exist several educational models in the world. Experts argue about certain features of Prussian-German and American educational systems. Among them is worth to be discussed the issue of received and usage offundamental and informational education. The paper discusses the above mentioned issue in the aspects of the prism of governmental, “Citizens Union” and “National Movement” attitude of reforming the educational system and the implementation itspractical-theoretical sides.

ისტორიის დოქტორი, საერთაშორისო ასოციაცია „ს-ო-ს ბავშვთა სოფელი“, ახალგაზრდული სახლის პედაგოგი, თამარ მეფის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი

ხელოვნებისა და მეცნიერების, როგორც კულტურული ქმედების პრობლემა

დღეს, როდესაც სამეცნიერო კვლევები მოექცა სხვადასხვა კულტურული ინოვაციების ცენტრში, **ხელოვნებისა და მეცნიერების, როგორც კულტურული ქმედების** პრობლემის გააზრებას დიდი ადგილი ეთმობა ფილოსოფიის, ისტორიის ფილოსოფიის, სოციოლოგიის, ფიზიკოსებისა და სხვა დარგის მკვლევართა ნაწერებში. სამეცნიერო კვლევების შედეგები განმსაზღვრელ ზეგავლენას ახდენს არა მარტო ზოგადად აზროვნებაზე, არამედ სოციალურ ყოფაზეც. კულტურული ფენომენი მონანილეობს სამეცნიერო გეგმების შემუშავებაში, კვლევების მიმდინარეობასა და მათი შედეგების ანალიზში. ყველა ხელოვანს აინტერესებს რა ხდება ტექნიკურ მეცნიერებაში, რა სიახლეები მოსდევს სამეცნიერო ძიებებს და, პირიქით, მეცნიერებსა და ტექნოლოგებს იზიდავთ ინფორმაციები მხატვრულ ექსპერიმენტთა და სიახლეების შესახებ. ხელოვნება და მეცნიერება – ეს ორი განსხვავებული, მაგრამ გარკვეულწილად მსგავსი კულტურებია. ეს ორი სფერო – კულტურის ორი უდიდესი მამოძრავებელი ძალა, შემოქმედების, შთაგონებისა და კოლექტიური იდენტურობის ორი წყაროა. აღორძინების ეპოქამდე ისინი ერთ განუყოფელ მთლიანობას წარმოადგენდა. ფილოსოფოსები ერთნაირად მსჯელობდნენ ხელოვნებასა და მეცნიერებაზე, ჭეშმარიტებასა და რწმენაზე. პირველყოფილ საზოგადოებაში ფილოსოფოსები, შამანები და მხატვრები ერთი და იგივე ადამიანები იყვნენ. ვიზუალური და საშემსრულებლო ხელოვნება რიტუალისა და ყოველდღიური ცხოვრების ქსოვილში იყო ჩანწული. ლეგენდების შექმნითა და კერპების გამოთლით, როგორც წესი, დაკავებულნი იყვნენ განსაკუთრებული სიბრძნითა და დაკვირვების უნარით გამორჩეული ადამიანები, რომელთაც უნარი ჰქონდათ შეეცნოთ ზეცისა და დედამიწის ნიშნები, გამოეცნოთ ამინდი, რა ბედი ეწეოდათ ცხოველებსა და მცენარეებს, ეწინასწარმეტყველათ სიცოცხლე და სიკვდილი.

დასავლეთში აღორძინებამ სპეციალიზაციის ეპოქას დაუდო

სათავე. დაიწყო მეცნიერების აღქმა, როგორც პროცედურებისა და მსოფლალქმის ცალკე ნაკრებისა. მისი მიღწევები და ძველი საიდუმლოებების ახლებური გაგება თანდათან მის მიმართ ნდობას იწვევდა. ამავე დროს, ხელოვნება თავისი საკუთარი გზით ვითარდებოდა, ყოველნაირად იგნორირებას უკეთებდა მეცნიერებას. სამრეწველო რევოლუციის ეპოქაში მეცნიერება ტექნიკის განვითარებას ემსახურებოდა, ტექნიკა კი – მეცნიერებისა. კვლევები და გამოგონებები ცხოვრების ყველა სფეროში იჭრებოდნენ, გარდა ხელოვნებისა, რომელიც მათგან ხელუხლებელი რჩებოდა. დროთა განმავლობაში განათლებული ადამიანის ყოფა სულ უფრო ნაკლებად ნიშნავდა ერთდროულად არსებობას ორივე ამ სფეროში. XX საუკუნის 60-იან წლებში პუბლიცისტი ჩ. სნოუმ შექმნა „ორი კულტურის“ პოპულარული თეორია, რომელიც აცხადებდა, რომ ერთი მხრივ კულტურა და ჰუმანიტარული მეცნიერებები და მეორე მხრივ, ზუსტი და საბუნებისმეტყველო – ორი სხვადასხვა ენაა და ერთმანეთის მსოფლმხედველობის წინააღმდეგ მწვავე პოლემიკისას უკვე აღარ შეუძლიათ ურთიერთგაგება. არის კი ბოლომდე ამგვარი თვალსაზრისი მისაღები?

მკვლევართა აზრით, სამყაროს შეცნობა შეიძლება იყოს სტატიკური, სუფთა მჭვრეტელობით-შემეცნებითი და მეორე, – დინამიური, მოძრავი, შესაცნობისადმი კვალში მიმყოლი. სამყაროს შეცნობის პირველ მოდელს მეცნიერება წარმოადგენს, მეორეს – ხელოვნება. ეს უკანასკნელი ქმნის მეორე სამყაროს, სხვა ახალ, განსაკუთრებულ სინამდვილეს. მკვლევრები ფიქრობენ, რომ მეცნიერებას აქვს ხელოვნების ელემენტები, ისევე, როგორც ხელოვნებას მეცნიერებისა[4, 9-12]. თუ მეცნიერი ცდილობს მის მიერ შეცნობილი სამყარო ობიექტურად დაგვანახოს, ხელოვნების მიზანია შემცნობელის (მხტვრის, მსმენელის, მკითხველის, მაყურებლის) განცდები გაამძაფროს, ავტორთან ერთად, ანდა მისგან დამოუკიდებლად შექმნას ახალი მხატვრული რეალობა. ასე იქმნება ტექსტის რამდენიმე ნაკითხვა, გაგება თუ განცდა. ხელოვნებას „მრავალი სიმართლე“ აქვს, მეცნიერებას ერთი და არგუმენტირებულად ობიექტური.

ხელოვნებისა და მეცნიერების ურთიერთშეპირისპირებისას ყველაზე გავრცელებული შაბლონური შეხედულება ისაა, რომ მეცნიერების ენა „ერთმნიშვნელოვანია“, ხელოვნებისა კი „მრავალმნიშვნელოვანი“ და განუსაზღვრელი. მეორე მხრივ, ზუსტი მეცნიერებებშიც კი, ფართო გავრცელება ჰპოვა მეტაფორებმა, სწორედ სამეცნიერო ცნებათა მრავალმნიშვნელობაა ერთ-ერთი უმნიშვნელო-

ვანესი წინაპირობა პრინციპულად ახალი წარმოდგენების ჩამოყალიბებისა მეცნიერების განვითარების პროცესში. როგორც მხატვრული ტექსტის შრეებს შორის, რაც უფრო ღმად ჩავდივართ, აუცილებლად იცვლება მისი აზრი, სამეცნიერო რევოლუციების დროსაც რადიკალურად იცვლება მეცნიერების ძირითადი შეხედულებები, ხშირად, მთლიანად თეორიული სისტემებიც კი. ამასთან, ისევე, როგორც ხელოვნებაში ძველი აზრებისა და შეხედულებების, როგორც უსარგებლოს, გადაყრა კი არ ხდება, არამედ ჩართვა უფრო განზოგადებულ კონცეფციაში, როგორც კერძო შემთხვევა.

ამგვარად, მეცნიერების ისტორიაში ვპოულობთ უეჭველ ანალოგიას მხატვრული ნაწარმოების სემანტიკასთან. თუმცა, ხელოვნებასა და მეცნიერებას მნიშვნელოვანი განსხვავებაც ახასიათებთ. ხელოვნებას უკვე გააჩნია საწყისი სემანტიკური მასალა ბუნებრივ ენაში, ის მხოლოდ ამდიდრებს მხატვრული ფორმების რთულ აზრს. მეცნიერება კი საკუთარ ენას ქმნის, რომელიც მუდმივად რჩება სემანტიკურად განუსაზღვრელი. ადრე არსებული სამეცნიერო ცნებათა ერთმნიშვნელოვანება აბსოლუტური ჭეშმარიტების მიღწევის ილუზიას უკავშირდებოდა. მაგრამ XX საუკუნეში, მეცნიერების ფორმირების პროცესში, როდესაც პერიოდულად საწყისი შეხედულებების სრული გადახედვა ხდებოდა, მოსაზრება მეცნიერების მრავალმნიშვნელობის შესახებ სულ უფრო მისაღები გახდა, მით უმეტეს, XXI საუკუნეში ეს ცნება კიდევ უფრო გაფართოვდა. შემთხვევითი არაა, რომ თანამედროვე მეცნიერები სულ უფრო ხშირად ინტერესდებიან ხელოვნების გამომსახველობითი შესაძლებლობებით, ისწრაფვიან, გამოიმუშავონ ადეკვატური ლოგიკური საშუალებები, ხარისხობრივად ცვალებადი ცოდნის ასასახად. ამასთან დაკავშირებით, სულ უფრო მეტ ინტერესს იწვევს ლოგიკის არაკლასიკური სახეები: მრავალმნიშვნელოვანი, მოდალური, სავარაუდო და ა. შ.

მეცნიერება უნდა გავიგოთ, როგორც რეალობის კანონების შეცნობა. მეცნიერული საქმიანობის მთავარი დანიშნულებაა ცოდნის მიღება რეალობის შესახებ. ამ ცოდნას კაცობრიობა დიდი ხანია აგროვებს. თუმცა, თანამედროვე ცოდნის დიდი ნაწილი უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაშია მოპოვებული. ასეთი არათანაზომიერება კი იმით არის განპირობებული, რომ მეცნიერებაში სწორედ ამ დროის განმავლობაში იქნა აღმოჩენილი მისი უამრავი შესაძლებლობა. ისტორიული მასშტაბით თუ მივუდგებით, მეცნიერება შედარებით ახალგაზრდა სოციალური წარმონაქმნია. ის არ არსებობდა 2, 5 ათას წელზე ადრე. და თუმცა, მეცნიერების წარმოშობის ზუსტი თარიღი საკამათოა, საზღვრის გავლება „მეცნიერებასა“ და „წინა-

რემეცნიერებას“ შორის მაინც შესაძლებელია. ამის საშუალებას სამეცნიერო ცოდნის არაერთი აშკარად გამოხატული თავისებურება იძლევა.

სამეცნიერო ცოდნა ხასიათდება სისტემატურობის იდეალიზებული ობიექტებითა და ცოდნის ერთი საფეხურიდან ახალი ცოდნის ლოგიკური მიღების უნარით.

- სამეცნიერო (თეორიული) ცოდნის ობიექტებია არა რეალური სამყაროს საგნები ან მოვლენები, არამედ მათი თავისებური ანალოგები – იდეალიზებული ობიექტები;

- სამეცნიერო შემეცნების მნიშვნელოვანი ნიშანია ახალი ცოდნის მიღების პროცედურის შეგნებული კონტროლი, შემეცნების მეთოდების ფიქსირება და მის მიმართ მკაცრი მოთხოვნების წაყენება;

- საკვლევი ობიექტების სამეცნიერო აღჭურვა მოითხოვს ენის სიმკაცრესა და ერთმნიშვნელოვანებას, ზუსტად ფიქსირებულ აზრს და ცნებების მნიშვნელობას;

- სამეცნიერო ცოდნას ახლად აღმოჩენილი ჭეშმარიტების ობიექტურობისა და ზოგადსავალდებულოს პრეტენზია აქვს, იმისგან დამოუკიდებლად, ვინაა შემეცნებელი სუბიექტი;

- მეცნიერება მხოლოდ განმეორებად მოვლენებს შეისწავლის, ამიტომ, მისი მთავარი ამოცანაა ეძებოს კანონები, დაადასტუროს მათი არსებობა

თავისი არსებობის 2,5 ათასი წლის განმავლობაში მეცნიერება რთულ, სისტემურად ჩამოყალიბებულ წარმონაქმნად იქცა, ზუსტად ჩამოყალიბებული სტრუქტურით.

სამეცნიერო ცოდნის ძირითადი ელემენტებია: მტკიცედ დადგენილი ფაქტები; ფაქტების ჯგუფების განმაზოგადებელი კანონზომიერებანი; თეორიები, რომლებიც, როგორც წესი, კანონზომიერებათა სისტემების ცოდნაა და მოიცავს რეალობის ზოგიერთ ფრაგმენტსაც; სამყაროს მეცნიერული სურათები, რომლებიც რეალობის განზოგადებულ სახეებს გვიხატავს და რომელშიც თავმოყრილია ყველა თეორიის ერთგვარი სისტემური ერთობლიობა, თეორიებისა, რომლებიც ურთიერთთანხმობაში არიან;

ზემოთ ვთქვით, რომ სამეცნიერო კვლევები თუ მიღწევები არა მარტო ადამიანის აზროვნებაზე, მის სოციალურ გარემოზეც ახდენს გავლენას, განაპირობებს მის განვითარებასა და წინსვლას. მეცნიერების ამგვარი ფართო ჩართულობა ადამიანის ყოფაში კარგად დაინახა ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძემ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 60-

იან წლებში. 1862 წელს დანერგულ სტატიაში – „საქართველოს მოამბეზე“ ილია წერდა: „მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც დღემუდამ ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა, რომ ყოველი ცვლილება მისი ცნობიერად გადმოიღონ, რომ ყოველი ყვაველი მისი მოჰკრიფონ, შეიტყონ, რისთვის არიან იგინი და რანი არიან, – მეცნიერება და ხელოვნება სხვადასხვა გზით იკისრებენ ახალის ვითარების ახსნასა, ცნობაში მოყვანასა, ხალხის დანიანაურებული თაობა მაშინვე მიხვდება – რომ დრო იცვლება... რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამნიფდა, რაც დათესილი იყო, იმის ნაყოფი მოიტანა და ახლა ამ ნაყოფიდან უნდა გამოიკრიფოს ახალი თესლი ახალის ცხოვრებისა“ [5, 526].

მართალია, ილია ჭავჭავაძის სტატია ვრცელი არაა, მაგრამ მასში ამომწურავად არის გაცემული პასუხი მეცნიერებისა და ხელოვნების (რომელშიც მწერალი, უწინარესად, ლიტერატურასა და თეატრს მოიაზრებდა) არა მარტო კულტურული ქმედების პრობლემაზე, არამედ ამ ქმედებით განპირობებულ წარმატებული ცხოვრების რაობაზე. პეტერბურგიდან ახლად დაბრუნებული, ევროპულ იდეებს ნაზიარები მწერალი ზედმიწევნით სწორად სვამს საკითხს პრობლემის აქტუალობაზე და სავარაუდო კითხვებს ზუსტ პასუხებს სცემს. „მეცნიერება და ხელოვნება, – ეგ საკვირველნი საღარონი კაცის გონიერებისა, – არიან კანონიერნი მემკვიდრენი გენიოსისა, იგინი თავის უკეთეს წარმომადგენელთა ხელით გენიოსისგან ნაჩვენებ საძირკველზედ გააგრძელებენ ხოლმე მუშაობასა, გენიოსის ახალს აზრზედ, ახსნაზედ დაამყარებენ ხოლმე შემდგომს გამოკვლევასა და ცნობიერების წინ წაწევისა. ცხოვრებისაგან დაბადებული ფაქტები, გენიოსის ჭკუისგან ახსნილნი და ცნობაში მოყვანილნი, მეცნიერებისაგან მიღებულნი, როგორც კანონნი და ხელთმძღვანელი მომავლისათვის, გადადიან დანარჩენ ხალხშიც“ [5, 528]. მწერლის აზრით, ეს სიახლეები გადადიან ხალხში, იკავებენ ძველი შეხედულებების ადგილს, მეცნიერების ცხოველ ნაყოფად მონეულნი „ისევ ცხოვრებასვე დაუბრუნდებიან ხოლმე წარმატებისათვის“. „ცხოვრებაზე ამოსულ შტოებს“ უწოდებდა ახლგაზრდა ილია მეცნიერებასა და ხელოვნებას და მისი სიახლეების მისაღებად საჭიროდ მიიჩნევდა ხალხის გონებრივ და სულიერ მომზადებას. ეს იყო მის მიერ გამოცემული ჟურნალის ძირითადი დანიშნულება, ასე გაიაზრებდა დიდი ქართველი მწერალი „საქართველოს მოამბის“ და მისი რედაქტორის მისიას ქართველი ერის წინაშე. ილიას მიერ შემოტანილი კონცეპტები ცნობიერების, მეცნიერებისა და ხელოვნების ურთიერთობაზე, საოცრად თანამედროვეა და ეხმიანება სადღე-

ისოდ არსებულ მოწინავე კვლევებს. მხედველობაში გვაქვს სტივენ უილსონის სტატია, სადაც მკვლევარი საუბრობს როგორც მეცნიერებისა და ლიტერატურის კულტურულ ქმედებაზე, ასევე, გადაფასების თეორიაზე, როგორც განვითარების წინაპირობაზე, რასაც ილია ჭავჭავაძეც ეხება თავის საუკუნენახევრის წინანდელ სტატიაში და სწორი აქცენტებითაც გამოყოფს მის ძირითად მიმართულებებს. ილიას აზრით, მეცნიერული ცოდნითა და თანამედროვე განათლებით აღჭურვილმა ხელოვანმა ადამიანებმა უნდა ასახონ ცხოვრება ისე, რომ ობიექტურობაც შეინარჩუნონ და მხატვრული დონეც, რითაც მეტ გავლენას მოახდენენ საზოგადოების მზარდ წინსვლაზე. თანამედროვე ტექნიკური პროგრესისა და გლობალიზაციის ფონზე სტივენ უილსონი ამ პრობლემას ამგვარად სვამს:

„შეუძლიათ თუ არა ხელოვნებასა და მეცნიერებას XXI საუკუნეში საზღვრის სხვადასხვა მხარეს დარჩენა? ჩვენი მიზანია ხელოვნებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური კვლევების ურთიერთკავშირის ახლებურად გააზრება მეცნიერების სფეროში ხელოვნების წარმომადგენელთა კვლევა-ძიებებისა და მათი შემდგომი ურთიერთგავლენების პერსპექტივის შესწავლის საშუალებით. კულტურისა და ხელოვნების ურთიერთდამოკიდებულების მსგავსი გადაფასების აუცილებლობას ერთდოულად რამდენიმე კულტურული ფაქტორი მოწმობს: 1) მეცნიერების გავლენა ჩვენი ცხოვრების ყველა ასპექტზე; 2) სამეცნიერო კვლევების გავლენა ფილოსოფიურ წარმოდგენებზე სამყაროს ბუნებისა და კაცობრიობის შესახებ; 3) კრიტიკული თეორია, რომელიც რადიკალური ეჭვის ქვეს აყენებს კულტურის კვლევის იმ ტრადიციულ მეთოდებს, რომლებიც ხელოვნების, ჰუმანიტარული და ტექნიკური მეცნიერებების განხილვას ერთმანეთისგან სრულიად განცალკევებულად ითვალისწინებენ; 4) ხელოვანთა სულ უფრო მზარდი აქტივობა მეცნიერებისა და ტექნიკის არეალში [6, 112]“.

უილსონს მიაჩნია, რომ თანამედროვე ეტაპზე გარდუვალია ხელოვნების ასიმილაცია მეცნიერებასა და კომერციასთან. მისი აზრით, საყოველთაოდ მიღებული წარმოდგენა ტექნიკის, მხატვრული ექსპერიმენტების თანმიმდევრული განვითარებისა და ორივეს კომერციული გამოყენების შესახებ ხელოვნებისა და მეცნიერების ურთიერთდამოკიდებულების ისტორიის ყველაზე თავშესაქცევი ნაწილია, რომელიც ჩვენ მიერ მხოლოდ ნაწილობრივ განიხილება. ამ სფეროში მომუშავე ხელოვანთა ნაწილი გატაცებით ახდენს საკუთარი მხატვრული იდეის საფუძველზე შექმნილი პერსონალური კომერციული პროდუქტის წარმოების ორგანიზებას, სხვები საკუთარ პროექტებს დიდი კორპორაციული კვლევების ნაწილად წარმოადგე-

ნენ, რომელთა საბოლოო მიზანია მიღებული შედეგების ეკონომიკური დანერგვა. არიან ისეთებიც, რომლებიც საერთოდ უარყოფენ ასეთ მეთოდებს და ცხარედ იცავენ თავიანთ შემოქმედებით დამოუკიდებლობას.

მაინც საიდან იღებენ საკუთარ იდეებს მეცნიერები და ხელოვანნი? როგორ ავითარებენ ისინი ამ იდეებს? რითი განსხვავდება სამეცნიერო-ტექნიკური გამოკვლევა მხატვრული გამოკვლევისგან? დროთა განმავლობაში რა ემართება სამეცნიერო აღმოჩენებს? მართალია თუ არა, რომ სამეცნიერო-ტექნიკური პროდუქციის საერთო მასაში ასიმილაცია, ამა თუ იმ დოზით, ამცირებს ხელოვნების ნაწარმოების ღირებულებას? – კითხულობს უილსონი.

ბოლო წლების კრიტიკული თეორია იყო ხელოვნების, ინფორმაციის, მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის ურთიერთგადაძახილის პროვოკაციული წყარო. თითოეული, ძირითად sci-art-თაგან, რომლებიც დღევანდელი დროისაკენ არიან მიმართულნი, გვთავაზობს მისი თემატიკისათვის შესატყვის, ასეთი ანალიზის მაგალითებს. ამასთან, თავის მისწრაფებაში, მოახდინოს სამეცნიერო გამოკვლევისა და ტექნოლოგიური ინოვაციის, როგორც მეტანარატივების მანიფესტაციის, სტრუქტურის დეკონსტრუქცია, კრიტიკული თეორია თითქმის არ ტოვებს ადგილს საკუთრივ ინოვაციის გამოჩენისა და ახალი შესაძლებლობებისათვის. კრიტიკულმა თეორიამ შეიძინა საყოველთაო ბატონობა ხელოვნების დარგში, თუმცა მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების სფეროში მას ასე თვალდახუჭულად როდი იღებენ.

მეცნიერება და ტექნოლოგია არცთუ იშვიათად, ერთმანეთს ერწყმიან; ორივე სფეროს მკვლევრებიც კი ხშირად იზნევიან ამ საკითხში. ასევე არიან ხელოვანნიც, რომლებიც არც ისე დიდი ხნის წინ გაჩენილი ტექნოლოგიების საშუალებით მუშაობენ და ისინიც, ვისი შემოქმედებითი შთაგონების წყაროც სამეცნიერო აღმოჩენებია.

მაინც, რა არის მეცნიერება? საბუნებისმეტყველო და ზუსტი მეცნიერებების სახელმძღვანელოები, მეცნიერებათა ფილოსოფოსები და მათი კომენტატორები მრავალ კრიტერიუმს გვთავაზობენ, მის განსასაზღვრად. საბაზო იდეების ეს ნაკრები მოიცავს: გაგების მცდელობას, საიდან და როგორ ჩნდებიან ესა თუ ის მოვლენები; ყურადღების ველის შეზღუდვას „ბუნების“ სამყაროთი; ნდობას ემპირიული ინფორმაციის მიმართ; ობიექტურობის მაღალ ღირებულებას, რომლის მიღწევა ივარაუდება დაკვირვების ყველა ოპერაციის დეტალური შემუშავებით; კანონებისა და პრინციპების გამოყენებას (რამდენადაც შესაძლებელია, მათემატიკურად დამტკიცებადი) და ბოლოს, ჰიპოთეზების გულმოდგინე შემოწმებას და დაზუსტებას.

მეცნიერული მიდგომის საფუძველში არსებული წინაპირობები გვამცნობენ, რომ დაკვირვების ობიექტი, ბუნების სამყარო, რეალურია, რომ ბუნებაში არსებობს ერთგვარი წესრიგი, ხოლო ობიექტურობის თავდება თვითღისციპლინა და ისეთი წესების დაცვა, როგორცაა ცდების განმეორებადობა, მათი მრავალჯერადი ვერსიფიკაცია და ინსტრუმენტების კალიბრი. ეს საბაზო პრინციპები მრავალრიცხოვან ვარიაციებს აჩენენ, თითოეული მათგანი კი იძლევა გადახრას ამა თუ იმ მხარეს. მაგალითად, ემპირიკოსები აქცენტს აკეთებენ დაკვირვების როლზე, რაციონალური მიდგომის მომხრეები კი – თეორეტიზირებისა და დასკვნების გამოტანის ლოგიკურ პროცესებზე. ერთნი ხაზს უსვამენ დაკვირვებაზე დაფუძნებული ინდუქციის როლს, მეორენი იხრებიან თეორიისგან გამომდინარე დედუქციისკენ.

კრიტიკული თეორია მეცნიერებას მოდერნიზმის ეპოქისათვის დამახასიათებელ ცრურწმენად მიიჩნევს. მისთვის მეცნიერის/დამკვირვებლის ფიგურის თვითგანვითარება მთელი რიგი კულტურული ტექსტების გაგრძელებაა, რომელთა ცენტრში ბატონობა და ექსპლუატაცია დგანან. კრიტიკულ თეორიას ობიექტურობის შესაძლებლობაც კი პრობლემატურად მიაჩნია, რის არგუმენტაცია მოჰყავს სამეცნიერო დისკურსის ყოვლისმომცველი გენდერული, სოციალური, ნაციონალური და ისტორიული განპირობებულობა. ის ყურადღებას მიაპყრობს საზოგადოებრივ ძალებსა და მეტანარატივებს, რომლებითაც განპირობებულია სამეცნიერო კვლევის საკითხები და პარადიგმები, ასევე – სოციალური სტრუქტურებისა და პირობების გავლენას კვლევის ყველა ეტაპზე, დაკვირვების სუბიექტის და ობიექტის ურთიერთგავლენას. რადიკალები საერთოდ ეჭვქვეშ აყენებენ ჩვენ უნარს, შევძლოთ ყველა ეპოქისა და კულტურისათვის სწორი ჭეშმარიტების ფორმულირება.

მეცნიერების კრიტიკით ბევრი ანალიტიკოსი იყო დაკავებული. მაგალითად, ტომას კუნი ნაშრომში „სამეცნიერო რევოლუციების სტრუქტურა“ აღწერს, დომინანტი პარადიგმები როგორ აყალიბებენ სამეცნიერო საზოგადოებისათვის საინტერესო და მისაღებ სამეცნიერო საკითხებს. პაულ ფოიერბენდი ნაშრომში – „მეთოდის წინააღმდეგ“ აკრიტიკებს სამეცნიერო რაციონალიზმის საფუძველებს, მიუთითებს, რომ სხვადასხვა სამეცნიერო მიდგომები სხვადასხვა პასუხებს იძლევიან ერთსა და იმავე საბაზო კითხვებზე. დონა ჰარაუეი ნიგნში „მაიმუნები, კიბორგები და ქალები: ბუნების ხელახალი გამოგონება“ მეცნიერების მეტაფორულ ენას, მის ავტორიტარულობასა და დამალულ პატრიარქალურ სარჩულს აანალიზებს.

ეთნოგრაფის პოზიციიდან ლაბორატორიებში მომუშავე მეცნიერებზე დაკვირვების შედეგად, ლატურმა, ნიგნში „მეცნიერება მოქმედებაში“ შემოგვთავაზა მეცნიერების ქსელური თეორია, რომლის თანახმად, ორგანიზაციები, ადამიანები, ცხოველები და ნაზი მასალები ერთობლივად აყალიბებენ თეორეტიკოსის მოქმედების საშუალებას. პეტერ ჰარისონი და ქეროლან დიქსონი ნიგნში „ხელოვნების გამოხატვით ვქმნით მეცნიერებას“ განიხილავენ, როგორ ახდენს რეპრეზენტაცია ღრმა გავლენას კონცეფციის შექმნასა და კვლევის პროცესზე. საისტორიო მეცნიერება ინტერდისციპლინური კვლევებითა და ზოგადი სამეცნიერო მიღწევების გამოყენებით დარგის კვლევას უფრო საინტერესოს, და რაც მთავარია, საზოგადოებისთვის სასარგებლოს გახდის.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. А. Б. Мигдал, Физика и философия, „Вопросы философии“, Москва, 1990, №1.
2. Е. Л. Фейнберг, Интеллектуальная революция. На пути к соединению двух культур, „Вопросы философии“, Москва, 1986, №8.
3. Е. Л. Фейнберг, Две культуры. Интуиция – логика в искусстве и науке, 1992.
4. Д. С. Лихачев, Очерки по философии художественного творчества, СПб, 1996.
5. ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი ერთ ტომად, გამომცემლობა „საბჭოთა საქარველო“, თბილისი, 1984.
6. Стивен Уилсон, Искусство и наука как культурные действия, антология Bio-mediale: Современное общество и геномная культура, под ред. Дмитрия Булатова, Калининград, 2004.

Zviad Tkeshelashvili

*Doctor of History, SOS Children's Village
YF2, educator, professor of King Tamar
University of the Georgian Patriarchate*

The Problem of Art and Science as Cultural Action

Summary

This paper is about the interrelation between Art and Science at the contemporary stage. Nowadays, when scientific research is in the centre of various cultural innovations, understanding the problem of Art and Science as cultural action is given much attention in the works of researchers studying the fields such as: philosophy, philosophy of history, sociology, physics etc. The findings of scientific research have great influence not only on the way of thinking, in general, but on social life as well. Cultural phenomenon participates in developing scientific plans, in the process of conducting studies and analysing their findings and results. All artist need to know what is happening in the field of technical sciences, about the findings of scientific studies and, vice versa, scientists and technologists are interested in the information about artistic experiments and novelties in this field. Scientific studies and achievements do not only influence human mind and their way of thinking, but also the social environment they live in, represent a strong precondition for the development and progress.

A stereotyped view dominating in the process of juxtaposing Art and Science is that the language of Science is “unambiguous”, while the language of Art is “ambiguous” and indefinite. On the other hand, metaphors, at present, are quite common in hard sciences; ambiguity of scientific concepts is one of those strong preconditions that helped establish fundamentally new understanding in the process of scientific progress. Just like in the process of penetrating into the depth of a literary text, we gain a new insight and completely new understanding of its essence; scientific revolutions help scientists to radically change their fundamental principles and, quite often, even the entire well-established theoretical systems. And besides, like in the field of Art, old concepts and views are not discarded as something useless and worthless, but are instead incorporated in broader concepts as particular cases.

გამოსამაურება

ავთანდილ სონლულაშვილი

*ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი*

**ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შინაქანი
(ნინო მაისურაძე, „ქართული ტრადიციული მუსიკა და
ეროვნული ცნობიერება“)**

ნ. მაისურაძის მონოგრაფია „ქართული ტრადიციული მუსიკა და ეროვნული ცნობიერება“ (თბილისი, 2015) მრავალმხრივ არის საინტერესო. მასში მუსიკალურ-ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზის საფუძველზე გამოკვლეულია ხალხური მუსიკის კულტურულ-ყოფითი და ეთნიკური ფუნქციები, ეთნოკულტურული და ეთნოგენეტიკური პრობლემები. მკვლევარი მუსიკალურ ენას, სამეცყველო ენის ანალოგიურად, ეთნოსის, როგორც სოციალური ორგანიზმის, ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებელ ნიშნად მიიჩნევს. აქედან გამომდინარე, იგი ხალხურ მუსიკას განიხილავს როგორც **ისტორიულ წყაროს** ეთნიკური ისტორიის, ეთნოკულტურული და ეთნოგენეტიკური პრობლემების კვლევისათვის.

მუსიკალურ-ეთნოგრაფიული მასალის ინტენსიურად და კომპლექსურად შესწავლის, აგრეთვე ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ნ. მაისურაძემ დაადასტურა ოდესღაც საერთო-ქართველური მუსიკალური ფუძე-ენის არსებობა, რომელიც ეთნოსის სოციალურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებების შემცველია. ცნობილია, რომ სამეცყველო ენის ანალოგიურად, მუსიკალური ენის განვითარების პროცესი ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს. იგი ათასწლეულების მანძილზე ვითარდება. ნელა იცვლება ზოგიერთი სტრუქტურული კანონზომიერება, რომელიც ტიპოლოგიურად ახლოს დგას ენის გრამატიკულ კანონზომიერებებთან. ქ. -ნი ნინოს დაკვირვებით, საერთო-ქართველური მუსიკალური ფუძე-ენა, რომელიც მელოდიური ფორმულის (ფორმულების) სახით არსებობს, ეთნიკური ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების მსგავსად, დაღეპილია მთელ ქართულ ხალხურ სასიმღერო შემოქმედებაში, მაგრამ იმავდროულად განვითარებადია. ფუძე-ენის ანუ ფუძე-ჰანგის ინფილ-

ტრაცია ყოფის სხვადასხვა სფეროში, მისი სემანტიკური ტრანსფორმაცია, ცვლილებები მუსიკალური ტექსტის ფორმასა და შინაარსში, მკვლევარმა მრავალფეროვანი მუსიკალური ჟანრების ფორმირებას დაუკავშირა. აქ იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ეთნოგრაფიულ მასალას, ქრისტიანობის წინარე ხანიდან მომდინარე რწმენა-წარმოდგენებს და წეს-ჩვეულებებს, რომელთა წიაღში აღმოცენდა ქართველური მუსიკალური ენა. ცხადია, რომ სიმღერა ცხოვრების მატერიალურ, სოციალურ და სულიერ მხარეებთან ერთობლიობაში შეისწავლება, განიხილება როგორც ზედნაშენური მოვლენა ბაზისურ კატეგორიებთან ურთიერთმიმართებაში.

ავტორის მიერ გაანალიზებული მრავალრიცხოვანი მუსიკალური ტექსტებიდან (ნაშრომში ტიპიური ნიმუშებია წარმოდგენილი) ჩანს, რომ მასში ქართველი ხალხის მუსიკალური აზროვნების განვითარების თითქმის ყველა საფეხურია მოცემული. ფაქტია, რომ ისტორიულ-ეთნოლოგიური საკითხების კვლევისათვის ამ მასალას წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობა აქვს. ქ-ნმა წინომ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ მეტყველება და მუსიკა დაკავშირებულია ადამიანის აზროვნებასთან. ეს ორი ელემენტი ბგერით („ხმით“) გამოიხატება. თავდაპირველი ინტონაცია („სიტყვის“) ელემენტარული გამოვლინება, ადამიანის მიერ ამა თუ იმ მოვლენის აღქმისა და შესაბამისი შეგრძნების, განცდის, სულიერი მღელვარების შედეგია. აქედან გამომდინარე, სამეტყველო ინტონაცია, უფრო მოგვიანებით, მუსიკალური ინტონაცია, მისი აზრით, ორგანულად არის დაკავშირებული სულთან. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ მუსიკა ღვთაებრივი მოვლენაა, რომელმაც მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრა როგორც ქრისტიანობის წინარე ხანის რწმენა-წარმოდგენებში, ისე ქრისტიანულ ღვთისმსახურებაში.

ნ. მაისურაძემ მუსიკალურ ეთნოლოგიაში დაამკვიდრა ტერმინი „მუსიკალური ფუძე-ენა“. მან, როგორც ითქვა, დაადასტურა ქართველურ ტომთათვის ოდესღაც საერთო მუსიკალური ფუძე-ენის არსებობა, მისი განვითარებისა და დიფერენციაციის პროცესი, მუსიკალური დიალექტების წარმოქმნა და, შესაბამისად, მუსიკალური მონაცემებით დაადასტურა ოდესღაც ერთობლივი ქართველური ეთნოსის არსებობა, მისი დიფერენციაცია, ცალკეული ეთნოგრაფიული ჯგუფების (კუთხეების) ჩამოყალიბება. საყურადღებოა მუსიკალური დიალექტის ანუ კილოს, როგორც კუთხოვრივი სპეციფიკის გამომხატველი ტერმინის ავტორისეული ინტერპრეტაცია: კილო, „...გარდა მრავალხმიანობის ფორმების, მელოდიურ-ინტონაციური და ჰარმონიული თავისებურებებისა, გულისხმობს შესრულების

კუთხურ ხასიათს, კერძოდ, იმ ინტონაციურ თავისებურებას (ნიუნანსებს), რომელიც სამეტყველო ენის კუთხურ ინტონაციურ თავისებურებასთან უშუალო კავშირში ყალიბდება. გაითვალისწინა რა სამეტყველო ენისა და მუსიკალური ენის სინკრეტიზმი, მუსიკალური აზროვნების განვითარების ადრეულ საფეხურებზე, აგრეთვე ფუძე-ჰანგის ანუ ფუძე-ენის ხნიერება და მისი ადგილი ყოფაში, მკვლევარმა საერთო-ქართველური მუსიკალური ფუძე-ენა ქართველურ ენათა ფუძე-ენის არსებობის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოათავსა. საზოგადოდ, მუსიკის წარმოშობასთან დაკავშირებულ მოსაზრებებს შორის, ავტორს საყურადღებოდ მიაჩნია ჰერბერტ სპენსერის მოსაზრება მუსიკის ემოციური მეტყველებიდან ანუ მეტყველების პროსოდიული ელემენტებისაგან შესაძლო გაჩენის შესახებ. მუსიკალური ფუძე-ენის დიფერენციაციის საკითხები განხილულია ლინგვისტურ მონაცემებთან ურთიერთკავშირში. ღრმა მეცნიერული ანალიზით არის ახსნილი საქართველოს ცალკეული კუთხეების სიმღერების მახასიათებლები.

ქართული პოლიფონია ქართველთა მენტალიტეტის და ქართველობასთან იდენტობის გამომხატველია. ავტორის მიერ გაზიარებულია შეხედულება, რომ მრავალხმიანობა „შინაგანი სმენითი ნყობაა“, ქართველთა ფსიქიკის სტრუქტურული ელემენტია. ნ. მაისურაძის აზრით, ქართულ ხალხურ სიმღერებში ბანის გაჩენა უშუალო კავშირშია კილოს ორგანიზებასთან, მუსიკალური ფუძე-ენის, ფუძე-ჰანგის ჩამოყალიბებასთან, რომლის დამაბოლოებელი ბგერა იმთავითვე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რის შედეგად ჩნდება ბურდონული (გაბმული) ბანი. ქ-ნი ნინოს შეხედულებით მრავალხმიანობა სტადიალურია. ამ საკითხს იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ეთნიკური ისტორიის, ეთნოგენეზის კვლევისას.

ნ. მაისურაძე მრავალხმიანობის განვითარების ერთ-ერთ უძველეს ეტაპად მიიჩნევს მუსიკალური ფუძე-ენის წიაღში, ბურდონული მრავალხმიანობის შემდეგ, მრავალხმიანობის კომპლექსური (ხმათა კომპლექსურ-პარალელური) ფორმის ჩასახვას, რომლის მატარებლები ქართველური, სვანური ტომები იყვნენ. მუსიკალური მონაცემებით მკვლევარი ვარაუდობს საერთო-ქართველური მუსიკალური ფუძე-ენიდან თავდაპირველად სვანური მუსიკალური დიალექტის განცალკევებას და მის განფენას ფართო ტერიტორიაზე, უფრო მოგვიანებით კი – მეგრული მუსიკალური დიალექტის გამოყოფას. მან ნათლად გვიჩვენა, რომ მრავალხმიანობის კომპლექსური ფორმის გავრცელებამ დასავლეთ საქართველოში, უფრო მოგვიანებით,

განაპირობა ქართული მუსიკალური კულტურის ორი დიდი წრის ჩამოყალიბება: აღმოსავლური და დასავლური. ეს მოვლენა შეესატყვისება საქართველოს მოსახლეობის დაყოფას ორ მთავარ ჯგუფად: იბერიული და კოლხური. საგულისხმო მოსაზრებას გვთავაზობს ავტორი მოხეურ სიმღერებთან დაკავშირებით, სადაც სვანიძემების კვალს ხედავს. აქედან გამომდინარე, იგი დასაშვებად მიიჩნევს წერილობით წყაროებში ნახსენებ ხევში მოსახლე ნანარების სვანურ სამყაროსთან დაკავშირებას.

მუსიკალური ფუძე-ენის დიფერენციაციას და მისი ქრონოლოგიის საკითხებს ქ-ნი ნინო ენათმეცნიერულ მონაცემებთან მიმართებაში განიხილავს. მნიშვნელოვნად მიმაჩნია მისი შემდეგი მინიშნება: **თუ სვანური და მეგრული ქართველური ენებია, საერთო-ქართველურ მუსიკალურ ფუძე-ენას ისინი მუსიკალური დიალექტების დონეზე გამოეყოფა.**

ზემოხსენებული საკითხების შესწავლის შემდეგ ნ. მაისურაძე აფართოებს კვლევის საზღვრებს და ქართულ ტრადიციულ მუსიკას კავკასიური მუსიკის კონტექსტში განიხილავს. კერძოდ, ეხება ქართულ და ჩრდილოკავკასიურ მუსიკალურ ენათა ურთიერთმიმართებას და მათი ერთობის პრობლემას. ამ მიზნით არის შესწავლილი აფხაზური, ადიღეური, ოსური, ჩაჩნურ-ინგუშური და ნანილობრივ დაღესტნური მუსიკალური ტექსტები. რეტროსპექტიული და ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ქ-ნმა ნინომ აფხაზურ მუსიკალურ ენაში გამოავლინა უძველესი მელოდიურ-ინტონაციური ფენა, რომელიც გენეტიკურ კავშირშია საერთო-ქართველურ მუსიკალურ-ფუძე-ენასთან და მთელ აფხაზურ მუსიკალურ შემოქმედებაშია განფენილი. იგი წერს: აფხაზური მუსიკალური ენა, განვითარების უძველეს ეტაპებზე, ორგანულად იყო დაკავშირებული საერთო ქართველურ მუსიკალურ ენასთან. ამავე დროს, აფხაზური და ადიღეური მუსიკალური მასალა, გარკვეულწილად, მელოდიურ-ინტონაციურ და ჰარმონიულ ელემენტთა განსაკუთრებულ სიახლოვეს ამჟღავნებს, თუმცა ორივე მათგანში ჰარმონიული აზროვნების საფუძველი ქართველურია. ჰარმონიულ ელემენტთა განვითარების პროცესში აფხაზური ასრულებდა შუალედურ როლს ქართულსა და ადიღეურს შორის. იქნებ ამით აიხსნას ის გარემოება, რომ აფხაზური ხალხური მუსიკა ქართულთან ნათესაობის სრულ სურათს იძლევა. განსხვავებით აფხაზურისაგან, ადიღეურში, ხშირ შემთხვევაში, წყვეტილი ჩნდება, რომლის ტიპოლოგიური შევსება აფხაზური სიმღერების საშუალებით ხერხდება. დასკვნა შემდეგია: აფხაზური მუსიკალური ენა ჩამოყალიბდა საუკუნეების მანძილზე აფხაზურში

ადილეური მუსიკალური ელემენტების შეღწევისა და შერწყმის შედეგად. სპეციფიკურ ნიშანთა ზრდასთან ერთად სულ უფრო ღრმავდებოდა აფხაზურის, როგორც ოდესლაც საერთო-ქართველურის ერთ-ერთი მუსიკალური დიალექტის დივეგენციის პროცესი, რაც საბოლოოდ ქართული მუსიკალური კულტურის არეალში შემავალი, ქართულის მონათესავე აფხაზური მუსიკალური ენის ჩამოყალიბებით დასრულდა.

რაც შეეხება საზოგადოდ, ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ მუსიკალურ ენათა ურთიერთმიმართებას, ამ მხრივაც უაღრესად მნიშვნელოვანი შედეგებია მიღებული. ნ. მაისურაძემ ქართულ-ჩრდილოკავკასიური მუსიკალური მონაცემებით დაასაბუთა ქართველურ ტომთა განსაკუთრებული მნიშვნელობა, მათი წამყვანი როლი იბერიულ-კავკასიური მუსიკალური კულტურის ჩამოყალიბებასა და შემდგომ განვითარებაში, რომელიც ძირითადად კავკასიური მუსიკალური-ინტონაციური და ჰარმონიული აზროვნების ფარგლებში მიმდინარეობდა. „იმ უძველეს ხანაში, – წერს მკვლევარი, – ქართველური ტომები, როგორც ჩანს, ფართო ტერიტორიაზე იყვნენ განფენილნი და ამ ტომთა პოლიფონიურმა აზროვნებამ სუბსტრატის როლი შეასრულა იბერიულ-კავკასიური მუსიკალური კულტურის ჩამოყალიბებაში“. მნიშვნელოვანია აგრეთვე ქ-ნი ნინოს მიერ ადრე გამოთქმული შემდეგი ვარაუდი: „მუსიკალური მონაცემებით კავკასიის ტერიტორიაზე ოდესლაც მოსახლე მონათესავე ტომები შესაძლოა ემთხვევა ზოგადად „ქართველური სახელწოდებით ხსენებულ ტომებს, რომელთა გავრცელების არე თანდათან იზღუდებოდა. ნიშანდობლივია, რომ ხსენებულ ტომთა მუსიკალური აზროვნების განვითარების თანმიმდევრულ, უწყვეტ სურათს მხოლოდ ქართული მუსიკალური მასალა იძლევა, რომელთანაც მჭიდროდაა დაკავშირებული მდიდარი და მრავალფეროვანი ჩრდილოკავკასიური მუსიკალური ენები, როგორც გენეტიკურად, ისე კულტურულ-ისტორიული კავშირებით“. ნ. მაისურაძემ დაასაბუთა, რომ იბერიულ-კავკასიური მუსიკალური ენების ისტორიულ-გეოგრაფიული საზღვრები უფრო ფართოა, ვიდრე იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახისა: მასში შედის ოსური მუსიკალური ენა მიუხედავად იმისა, რომ ოსური ენა განეკუთვნება ინდოევროპული ენების ჩრდილო ირანულ ჯგუფს. ოსური მუსიკალური ენის სუბსტრატი კავკასიურია, ქართველურია. ამგვარად, მკვლევარმა შემოგვთავაზა იბერიულ-კავკასიური მუსიკალური კულტურის ჩამოყალიბების საკუთარი ხედვა, მისი ისტორიული ასპექტი.

ნაშრომში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ქართველი ხალხის წინაპართა გენეტიკურ თუ მჭიდრო კულტურულ-ისტორიულ კონ-

ტაქტებს ძველი აღმოსავლეთის უძველეს მოსახლეობასთან, რაც ასახულია მუსიკალური ნიმუშების უძველეს შრეებში, მუსიკალურ ტერმინებსა და საკრავებში.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ნ. მაისურაძის მოსაზრება ხალხური სიმღერების და საგალობლების ურთიერთმიმართების საკითხთან დაკავშირებით. ცნობილია, რომ იოანე პეტრინმა „გალობის“ და „სიმღერის“ მრავალსაუკუნოვანი ცნებები „მუსიკის“ ერთიანი განზოგადებული ცნებით შეცვალა. მუსიკას მოხსნა დაყოფის მიჯნები სასულიერო და საერო სფეროს შორის. იოანე პეტრინის ამ ნააზრევში ქ-ნმა ნინომ ეროვნული ცნობიერება და სახელმწიფოებრივი აზროვნება ამოიკითხა. იგი წერს: „ქართულ ქრისტიანულ ღვთისმსახურებაში საგალობლები ქართული ეროვნული ცნობიერების გამომხატველი უნდა ყოფილიყო. ეროვნული საგალობლები ცარიელ ადგილზე ვერ შეიქმნებოდა, არამედ მას საფუძვლად უნდა დასდებოდა ქრისტიანობის წინარე ხანიდან მომდინარე მუსიკალურ-ეთნიკური მონაპოვარი, რომელიც ოდესღაც ქართველურ ტომებში ჩამოყალიბდა და საბოლოოდ ქართული ეთნოსში დამკვიდრდა როგორც ეროვნული ფსიქოლოგიის სტრუქტურული ელემენტი“.

ნინო მაისურაძის გამოკვლევა ახალი სიტყვაა მეცნიერებაში. ნაშრომის მაღალი ღირსება განაპირობა ავტორის ერუდიციამ და ღრმა პროფესიონალიზმმა. ქ-ნი ნინო არა მხოლოდ ისტორიკოს-ეთნოლოგია, არამედ ეთნომუსიკოლოგი. მან დაადასტურა, რომ ისტორიული კავშირების კვლევაში მუსიკალურ-ეთნიკურ მონაცემებს სათანადო ადგილი უჭირავს. მომიჯნავე დარგების (ენათმეცნიერება, ისტორია, არქეოლოგია, ანთროპოლოგია) ანალოგიურად, მუსიკალურ ეთნოლოგიას თავისი წვლილი შეაქვს ხალხთა ეთნიკური ისტორიის, ეთნოგენეზის, ხალხთა მიგრაციებისა და ინტეგრაციის კვლევაში. ნ. მაისურაძის სამეცნიერო მოღვაწეობას უკავშირდება ხალხური მუსიკის „ისტორიული მეცნიერების სამსახურში“ ჩაყენება. აღნიშნული მონოგრაფია მნიშვნელოვანი შენაძენია არა მხოლოდ სამეცნიერო წრეებისათვის, არამედ – ფართო საზოგადოებისათვის.

**პროფესორი ნიკო ჯავახიშვილი ლატვიის საგარეო
საქმეთა სამინისტროს საპატიო სიგელით დაჯილდოვდა**

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარ მეცნიერ-თანამშრომელს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, თსუ პროფესორ ნიკო ჯავახიშვილს ხანგრძლივი და მჭიდრო თანამშრომლობა აქვს ბალტიის რესპუბლიკების სამეცნიერო და სასწავლო ცენტრებთან. მისი სამეცნიერო ნაშრომები, რომლებშიც შესწავლილია ქართულ-ბალტიურ ურთიერთობათა ისტორიის საკითხები, სისტემატურად იბეჭდება ქართულ და უცხოურ ენებზე. მისი მონოგრაფია „ქართულ-ბალტიური ურთიერთობის ისტორიის ნარკვევები“ უკანასკნელ ხუთ წელიწადში გამოქვეყნდა სამ (ქართულ, ლატვიურ და რუსულ) ენაზე, როგორც თბილისში, ასევე რიგაში.

2014 წლის 10 ივნისს ლატვიის რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის სენატის გადაწყვეტილებით, პროფესორ ნ. ჯავახიშვილს მიენიჭა ლატვიის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო დოქტორის წოდება.

2016 წლის 16 მაისს პროფესორი ნიკო ჯავახიშვილი დაჯილდოვდა ლატვიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს საპატიო სიგელით.

დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ ნ. ჯავახიშვილი ჯილდოვდება ლატ-
ვიასა და საქართველოს შორის სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთ-
ობის გაღრმავებაში შეტანილი განსაკუთრებული წვლილისათვის.

26 მაისს, ლატვიის რესპუბლიკის საგანგებო და სრულუფლე-
ბიანმა ელჩმა საქართველოში, ქალბატონმა ელიტა გაველემ თბი-
ლისში აკრედიტებულ ლატვიის საელჩოში გამართა საზეიმო მიღება,
რომელსაც დაესწრო საქართველოში ოფიციალური ვიზიტით ჩამო-
სული ლატვიის (სეიმის) პარლამენტის სპიკერი, ქალბატონი ინარა
მურნიეცე. შეხვედრას ასევე დაესწრნენ სხვა ოფიციალური პირები,
მათ შორის, საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი
ლატვიის რესპუბლიკაში, ბატონი თეიმურაზ ჯანჯალია. შეხვედრა-
ზე პროფესორ ნიკო ჯავახიშვილს გადაეცა ლატვიის რესპუბლიკის
საგარეო საქმეთა სამინისტროს საპატიო სიგელი.

ვულოცავთ ჩვენს თანამშრომელს ამ მორიგ საერთაშორისო
აღიარებას და ვუსურვებთ შემდგომ წარმატებებს.

**ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომლები**

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, 0. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge